

निर्णय नं: ८३६२

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
संवत् २०६४ सालको रिट नं. ००२०
आदेश मिति: २०६६।११।१३।५
मुद्दा : उत्प्रेषण ।

निवेदक: का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ३
महाराजगञ्ज बस्ने बलराम न्यौपाने
विरुद्ध

विपक्षी: व्यवस्थापिका संसद समेत

- आफ्नो सम्पत्तिसम्बन्धी हकको उपभोग गर्ने कम्पनीको साधारण सभामा समेत सहभागी हुने हक भएका तथा सञ्चालनमा समेत महत्वपूर्ण भूमिका रहने शेयरधनीले कम्पनीका तर्फबाट प्राप्त हुने लाभांश कानूनले निर्धारण गरिदिएको अवधिभित्र लिनुपर्ने कर्तव्य निर्वाह गर्नुपर्ने ।
- संविधान र कानूनद्वारा प्रदत्त हक उपभोग गर्ने व्यक्तिले संविधान र कानूनले तोकेको समय, शर्त र प्रक्रियालाई पनि अनिवार्यरूपमा पालना गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- कम्पनीको संस्थापना गर्दा शेयरधनीहरूको भूमिका रहने भएपनि कम्पनीको स्थापना भैसकेपछि यसको शेयरधनीभन्दा अलग्गै आफ्नो छुट्टै व्यक्तित्व हुन्छ । त्यसमा शेयरधनीको आफूले प्राप्त गरेको शेयरको हदसम्म मात्र सीमित दायित्व हुने ।
- आफ्नै स्वतन्त्र र कानूनी व्यक्तिको रूपमा अस्तित्व कायम भएको कम्पनीले आफूले आर्जन गरेको मुनाफाको केही हिस्सा शेयरधनीलाई वितरण गर्ने निर्णय गरेपछि कानूनले निर्धारण गरेको निश्चित समयअवधिभित्र बुझी लिनु सम्बन्धित शेयर धनीको कर्तव्य हुने ।

- आफूले लगानी गरेको पूँजी सम्बन्धित कम्पनीमाफत परिचालन भई प्राप्त हुन आएको मुनाफामा शेयरधनीलाई अनन्तकालसम्म दावी गर्ने हक सुरक्षित हुन्छ भन्नु कानून र न्यायको मान्य सिद्धान्तअनुकूल नदेखिने ।

(प्रकरण नं.८)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री हरिशचन्द्र सुवेदी र श्री शम्भु थापा

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल

कस्अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को दफा १९(१)
- कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा २(द), ८, ४९, १८२, १८२(९), (१०) र १८३, १८३(१), (२), (३) र (४)
- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ४९

आदेश

न्या.खिलराज रेग्मी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र (२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १८२ को उपदफा (९) र (१०) ले कम्पनीले नाफा आर्जन गरेको रकम सञ्चालक समितिले सिफारिश गरी साधारण सभाले अनुमोदन गरेबमोजिमको लाभांश, लाभांश बाँड्ने निर्णय गरेको मितिले ५ वर्षसम्म बुझी नलिएमा ऐ.ऐ. को दफा १८३ बमोजिम लगानीकर्ता संरक्षण कोषमा जम्मा हुने र त्यस पश्चात् सो व्यक्तिहरूको कुनै पनि हक कायम नहुने कानूनी व्यवस्था गर्नुको साथै ऐ. को उदफा (१) मा दफा १८३ बमोजिमको लगानीकर्ता संरक्षण कोषमा रकम जम्मा गर्नुभन्दा कम्तिमा एक महिना अगाडि राष्ट्रिय स्तरको दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशन गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरी लगानीकर्ताको लगानी बापत आएको नगद लाभांशको रकमलाई सो लगानीकर्ताबाट वञ्चित गरी अन्य प्रयोजनको लागि

संरक्षण कोष खडा गरी त्यस्तो कम्पनीको शेयरधनीको निजी सम्पत्ति अर्कै प्रयोजनको लागि खर्च गर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। प्रत्यर्थी नेपाल राष्ट्र बैंकले इ.प्रा. निर्देशन नं. १६/०६१/६२ जारी गरी उक्त निर्देशनको निर्देशन नं. ३(४) मा “सूचना प्रकाशित हुँदा समेत त्यस्तो रकम भुक्तानी नभएमा उक्त रकमलाई यस बैंकले तोकिएको खातामा जम्मा गर्नुपर्ने छ” भन्ने व्यवस्था समावेश गरी निर्देशन जारी गरेको छ।

निवेदक नेपाली नागरिक तथा लगानीकर्ता समेत भएको र विवादित कानून तथा निर्देशनका व्यवस्थाहरू सार्वजनिक सरोकारका विषयहरू समेत भएकोले विवादित कानून तथा निर्देशनका व्यवस्थाहरू बदर घोषित गराउने हक नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७(१) ले निवेदकलाई प्रदान गरेको छ। प्रत्यर्थी बैंकले जारी गरेको निर्देशन समेत कानून सरह लागू हुने भएकोले निर्देशन समेतलाई चुनौती गर्ने हक निवेदकमा रहेको छ। कम्पनी ऐन, २०६३ को उल्लिखित दफा १८२(९), (१०), १८३(१), (२), (३) का व्यवस्थाहरू तथा प्रत्यर्थी बैंकले जारी गरेको ई.प्रा. निर्देशन नं. १६/०६१/०६२ को निर्देशन नं. ३(४) को “सूचना प्रकाशित हुँदा समेत त्यस्तो रकम भुक्तानी नभएमा उक्त रकमलाई यस बैंकले तोकिएको खातामा जम्मा गर्नु पर्नेछ” भन्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को दफा १२(२), (३)(च), १३(१), १९, २७ समेतसँग बाभिएकोले संविधानसँग बाभिएका कानून तथा निर्देशनका उल्लिखित व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १ बमोजिम प्रारम्भतः अमान्य र बदर घोषित गरी पाउन संविधानको धारा ३२ र १०७(१)(२) बमोजिम सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत प्रस्तुत निवेदन गर्न आएको छ।

संविधानसँग बाभिएको कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १८२(९), (१०), दफा १८३(१), (२), (३), (४) का व्यवस्थाहरू तथा प्रत्यर्थी नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी भएको ई.प्रा. निर्देशन नं. १६ को निर्देशन नं. ३(४) को “सूचना प्रकाशित हुँदा समेत त्यस्तो रकम भुक्तानी नभएमा उक्त रकमलाई यस बैंकले तोकिएको खातामा जम्मा गर्नुपर्नेछ” भन्ने व्यवस्था समेत नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१)(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा प्रारम्भतः अमान्य र बदर घोषित

गरी लगानीकर्ताहरूको लाभांश लगायतका प्रतिफलहरू लगानीकर्ताले नै पाउने व्यवस्था गर्नु गराउनु भन्ने परमादेशको आदेश लगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्वी समेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी।

यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए बाटाको म्याद बाहेक पन्ध्र दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश।

प्रस्तुत रिट निवेदनका सन्दर्भमा व्यवस्थापिका संसद र व्यवस्थापिका संसद सचिवालयलाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने कुनै पनि ठोस कारण र आधार रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको नपाइदा प्रस्तुत रिट निवेदन प्रथम दृष्टिमा नै खारेजभागी छ भन्ने व्यवस्थापिका संसद, ऐ. को सचिवालय र सभामुखको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ।

यस कार्यालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक अधिकारको हनन भएको हो, त्यसको स्पष्ट जिकीर नलिई बिनाआधार र कारण यस कार्यालय समेतलाई प्रत्यर्थी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ।

शेयरधनीले लिनपर्ने लाभांश जहिले सुकै पनि लिन पाउने गरी खुला छाड्दा कम्पनीको कारोवार व्यवस्थापनमा समेत अव्यवस्था हुन जाने सम्भावना रहन्छ। यसर्थ सो व्यवस्थाले शेयरधनीलाई लाभांश लिन नपाउने गरी रोक लगाएको नभई लाभांश लिने समयावधिलाई व्यवस्थित गर्नसम्म खोजेकोले संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकअनुकूल नै हुने गरी गरिएको व्यवस्था खारेज हुनुपर्ने नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

शेयरको लाभांश तोकिएको समयसम्म भुक्तानी नलिएको अवस्थामा सो रकम तोकिएको खातामा जम्मा गर्ने गरी भएको कम्पनी ऐन तथा यस बैंकद्वारा जारी निर्देशनको व्यवस्था कसैको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्न नभई लगानी कर्ता कै हितमा प्रयोग गर्नुपर्ने गरी व्यवस्थित गरिएको व्यवस्था गैरकानूनी तथा संविधानप्रतिकूल नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंक केन्द्रीय कार्यालय र ऐ. बैंक तथा वित्तीय संस्था नियमन विभागको संयुक्त लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू हरिशचन्द्र सुवेदी र शम्भु थापाले कम्पनीमा लगानी गरेको रकम लगानीकर्ताले सदैव कम्पनीले फाइदा गरेमा लाभांश आउँछ भन्ने उद्देश्यले लगानी गरेको हुन्छ। तर, कम्पनी ऐनको कानूनी व्यवस्थामा लगानीकर्ताले गरेको लगानीको लाभांश पाँच वर्ष भित्र बुझ्न नआए लगानीकर्तालाई सो हकबाट वञ्चित गरी त्यस्तो लाभांश जफत गरी अन्य प्रयोजनको लागि खर्च गर्ने कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हक समेतको प्रतिकूल हुँदा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्छ भन्ने बहस गर्नुभयो। विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णप्रसाद पौडेलले संविधानद्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हक कानूनद्वारा व्यवस्थित गर्न सकिने भएकोले पाँच वर्षको पर्याप्त समय प्रदान गरी सार्वजनिक रूपमा एक महिनाको समय दिई सूचना प्रकाशित गर्दा समेत आफ्नो हक प्रति सजग नरही वेवस्ता गरी वस्ने शेयर धनीको हकमा निजले पाउने लाभांश कम्पनी र शेयर धनीकै हितको लागि प्रयोग गर्न सकिने कानूनी व्यवस्था संविधान विपरीत नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो।

आज निर्णय सुनाउन तोकिएकोमा विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरलाई दृष्टिगत गरी निवेदन पत्र सहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १८२ को उपदफा (९) र (१०) ले कम्पनीले नाफा आर्जन गरेको रकम सञ्चालक समितिले सिफारिश गरी साधारणसभाले अनुमोदन गरेबमोजिमको लाभांश त्यस्तो लाभांश बाँड्ने निर्णय गरेको मितिले पाँच वर्षसम्म बुझी नलिएमा दफा १८३ बमोजिम लगानीकर्ता संरक्षण कोषमा जम्मा हुने र त्यसरी रकम जम्मा गर्नुभन्दा कम्तिमा एक महिना अगाडि राष्ट्रियस्तरको दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गर्नुपर्ने गरी लगानीकर्ताको लगानीबापत

आएको नगद लाभांशको रकमलाई लगानीकर्ताबाट वञ्चित गरी संरक्षण कोष खडा गरी त्यस्तो कम्पनीको शेयरधनीको निजी सम्पत्ति अर्कै प्रयोजनको लागि खर्च गर्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको र नेपाल राष्ट्र बैंकले “सूचना प्रकाशित हुँदा समेत त्यस्तो रकम भुक्तानी नभएमा उक्त रकमलाई यस बैंकले तोकिएको खातामा जम्मा गर्नुपर्नेछ” भन्ने निर्देशन जारी गरेको छ। अतः उक्त निर्देशन र कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १८२ को उपदफा (९) र (१०), दफा १८३(१)(२)(३)(४) का व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२),(३)(च), १३(१), १९ र २७ समेतसँग वाभिएकोले सोही संविधानको धारा १०७(१) र (२) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरी लगानीकर्ताको लाभांश लगायतका प्रतिफलहरू लगानीकर्ताले नै पाउने व्यवस्था गर्नु गराउनु भन्ने आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी भएकोमा सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकार निरपेक्ष नभई कानूनद्वारा नियमित गर्न सकिने अधिकार भएकोले कम्पनीको कारोबार व्यवस्थापन अव्यवस्थित हुन नदिनको लागि लाभांश लिने समयावधिलाई व्यवस्थित गर्न गरिएको कानूनी व्यवस्था संविधानप्रतिकूल नहुँदा निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ।

३. वस्तुतः कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १८२(९) र (१०) तथा दफा १८३(१), (२), (३), (४) को व्यवस्था संविधानसँग वाभिएकोले अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्छ भन्ने नै निवेदकको छप्रमुख दावी भएकोले सोसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था हेर्दा कुनै कानूनले लाभांश वितरण गर्नबाट रोक लगाएको, लाभांश पाउने अधिकार विवादित भएको वा कम्पनीको कावु बाहिरको परिस्थितिमा बाहेक लाभांश दिने निर्णय भएको पैतालिस दिनभित्र शेयर धनीहरूलाई लाभांश वितरण गरिसक्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था दफा १८२(१) मा रहेको देखिन्छ। सोही दफाको उपदफा (९) मा लाभांश वितरण गर्ने विषयमा कम्पनीको साधारण सभाले निर्णय गरेको मितिले पाँच वर्षको अवधि समाप्त भएपछि पनि कुनै शेयर धनीले बुझी नलिएको लाभांशको रकम दफा १८३ बमोजिम स्थापना हुने लगानीकर्ता संरक्षण कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने उल्लेख छ भने यसरी कोषमा जम्मागर्दा पाँच वर्षको अवधि समाप्त हुनुभन्दा अगाडि कम्पनीमा एक महिनाको म्याद दिई लाभांश बुझिलिन आउन

राष्ट्रियस्तरको दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गर्नुपर्ने उपदफा (१०) मा व्यवस्था गरिएको देखिन्छ।

४. सोही ऐनको दफा १८३ मा लगानीकर्ता संरक्षण कोषको स्थापनासम्बन्धी कानूनी व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। उपदफा (१) मा कम्पनीको शेयरमा लगानी गर्न प्रवाह भएको रकम फिर्ता लिन पाँच वर्षभित्र पनि कुनै लगानीकर्ताको दावी प्रस्तुत हुन नआएमा त्यस्तो रकम जम्मा गर्न लगानीकर्ता संरक्षणकोषको स्थापना गरिने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यस कोषमा नेपाल सरकार, कुनै दातृ संस्था वा कुनै व्यक्ति वा निकायबाट प्राप्त रकम समेत जम्मा गर्न सकिने व्यवस्था उपदफा (५) मा रहेको देखिन्छ। यसका अतिरिक्त यस कोषमा रहेको रकम पूँजी बजार, लगानी नीति, कम्पनी कानून वा व्यापार वा कम्पनीका कर्मचारीलाई प्रशिक्षण दिन वा कम्पनी प्रशासनसम्बन्धी अन्य कार्यमा खर्च गर्न सकिने व्यवस्था उपदफा (२) मा गरिएको देखिन्छ।

५. निवेदकले विवादमा उठाएको कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १८२ र १८३ को उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाहरूले लाभांश रकम पाँच वर्षभित्र फिर्ता लिन पर्ने, सो समय भित्र फिर्ता नलिएमा फिर्ता लिन आउनु भनी कम्पनीमा ३० दिनको म्याद दिई राष्ट्रियस्तरको दैनिक पत्रिकामा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गर्नुपर्ने र सो समय भित्र पनि त्यस्तो रकम सम्बन्धित व्यक्तिले बुझी नलिएमा लगानीकर्ता संरक्षण कोषमा जम्मा गर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यी कानूनी व्यवस्थाहरूको समग्र मूल्याङ्कन गर्दा उल्लिखित प्रक्रिया मनासिव र कानूनको उचित प्रक्रिया (Due Process of Law) मा आधारित रहेको देखिन्छ। यसका अतिरिक्त लगानीकर्ता संरक्षण कोषमा लगानीकर्ताको दावी प्रस्तुत नभएको रकमको अलावा नेपाल सरकार, कुनै दातृ संस्था वा कुनै व्यक्ति वा निकायबाट प्राप्त रकम समेत जम्मा गर्न सकिने र त्यस्तो कोषको रकम पूँजी बजार, लगानी नीति, कम्पनी कानून वा व्यापार तथा व्यवसायसम्बन्धी पेशागत कानूनको सुधार गर्ने, कर्मचारीलाई प्रशिक्षण दिने काममा खर्च गर्न सकिने भन्ने देखिन्छ। यसबाट उक्त कोषमा जम्मा भएको रकम अन्यत्र जुनसुकै प्रयोजनको लागि नभई लगानीकर्ता र सम्बन्धित कम्पनीकै हित प्रवर्द्धन गर्नको निमित्त खर्च हुने देखिन्छ।

६. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को दफा १९(१) को व्यवस्था हेर्दा प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, वेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोवार गर्ने हक हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यस व्यवस्थाबाट प्रत्येक नागरिकलाई सम्पत्तिसम्बन्धी हक निरपेक्ष रूपमा प्राप्त हुने नभई कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम प्राप्त हुने स्पष्ट देखिन्छ। यस अर्थमा आफ्नो सम्पत्तिसम्बन्धी हकको उपभोग गर्ने कम्पनीको साधारण सभामा समेत सहभागी हुने हक भएका तथा सञ्चालनमा समेत महत्वपूर्ण भूमिका रहने शेयरधनीले कम्पनीका तर्फबाट प्राप्त हुने लाभांश कानूनले निर्धारण गरिदिएको अवधि भित्र लिनुपर्ने कर्तव्य निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ। संविधान र कानूनद्वारा प्रदत्त हक उपभोग गर्ने व्यक्तिले संविधान र कानूनले तोकेको समय, शर्त र प्रक्रियालाई पनि अनिवार्यरूपमा पालना गर्नुपर्ने हुन्छ।

७. कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा २(द) मा शेयरधनी भन्नाले कम्पनीको शेयरमा स्वामित्व भएको व्यक्ति भनी परिभाषा गरिएको छ भने दफा ८ मा कम्पनी ऐन बमोजिम संस्थापित कम्पनीको कारोवारको सम्बन्धमा शेयरधनीको दायित्व निजले खरीद गरेको वा खरीद गर्न कबुल गरेको शेयरको अधिकतम रकमसम्म मात्र सीमित रहने व्यवस्था गरिएको छ। यसबाट कम्पनीको शेयरधनीको दायित्व सीमित हुने, कम्पनीको साहू (Creditors) व्यक्तिगत रूपमा शेयरधनीहरूको साहू नहुने र कम्पनीको विरुद्धमा भएको निर्णय शेयर धनीको विरुद्धमा लागू गर्न नसकिने स्पष्ट हुन्छ। अर्थात् कम्पनीको सम्पत्तिमा शेयर किन्ने सदस्यहरू स्वामी हुँदैनन्। त्यसको स्वामी कम्पनी हुन्छ। कम्पनीको ऋण कम्पनीसँग कारोवार गर्ने जनताको वा शेयरधनीहरूको नभई कम्पनी स्वयंको हुन्छ। कम्पनीले शेयर विभाजन गर्ने निर्णय गरेमा कुनै व्यक्तिले शेयर किन्ने र लाभमा सहभागी हुने अधिकार प्राप्त गर्दछ।

८. यस अर्थमा कुनै निश्चित उद्देश्य लिई कुनै उद्यम गर्न चाहने व्यक्तिले एकलै वा अरुसँग समूहबद्ध भई प्रवन्धपत्रमा उल्लेख भएबमोजिम एक वा एकभन्दा बढी उद्देश्य प्राप्तिका लागि दायित्व सीमित गरी संस्थापना गरेको संस्थालाई कम्पनी भन्न सकिन्छ। यसरी कम्पनीको संस्थापना गर्दा शेयरधनीहरूको

भूमिका रहने भएपनि कम्पनीको स्थापना भैसकेपछि यसको शेयरधनीभन्दा अलगगै आफ्नो छुट्टै व्यक्तित्व हुन्छ। त्यसमा शेयरधनीको आफूले प्राप्त गरेको शेयरको हदसम्म मात्र सीमित दायित्व हुन्छ। यसरी आफ्नै स्वतन्त्र र कानूनी व्यक्तिको रूपमा अस्तित्व कायम भएको कम्पनीले आफूले आर्जन गरेको मुनाफाको केही हिस्सा शेयरधनीलाई वितरण गर्ने निर्णय गरेपछि कानूनले निर्धारण गरेको निश्चित समयवाधि भित्र बुझी लिन सम्बन्धित शेयरधनीको कर्तव्य हुन जान्छ। आफूले लगानी गरेको पूँजी सम्बन्धित कम्पनीमार्फत् परिचालन भई प्राप्त हुन आएको मुनाफामा शेयरधनीलाई अनन्तकालसम्म दावी गर्ने हक सुरक्षित हुन्छ भन्नु कानून र न्यायको मान्य सिद्धान्त अनुकूल देखिदैन।

९. जहाँसम्म नेपाल राष्ट्र बैंकको “सूचना प्रकाशित हुँदा समेत त्यस्तो रकम भुक्तानी नभएमा उक्त रकमलाई यस बैंकले तोकिएको खातामा जम्मा गर्नुपर्नेछ” भन्ने निर्देशन समेत अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्छ भन्ने निवेदकको दावी छ सो सम्बन्धमा विचार गर्दा राष्ट्र बैंकले उक्त निर्देशन बैंक तथा वित्तीय संस्थामा वेचालु अवस्थामा रहेको रकम व्यवस्थापन गर्नको लागि एउटा नियमनकारी निकायको हैसियतले गरेकोसम्म देखिन्छ।

१०. नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ४९ अनुसार इजाजत प्राप्त संस्थाको काम कारवाही नियमित वा व्यवस्थित गर्ने र सो सम्बन्धमा आवश्यक नियम बनाउन र आदेश, निर्देशन सूचना तथा परिपत्र जारी गर्नसक्ने अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकलाई भएको देखिन्छ। राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ अन्तर्गतको अधिकार प्रयोग गरी कम्पनी ऐनले व्यवस्था गरेको प्रावधान कार्यान्वयन गराउने सिलसिलामा एउटा नियमनकारी संस्थाको हैसियतले जारी गरेको नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन।

११. तसर्थ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले नागरिकको सम्पत्ति सम्बन्धी हक कानूनद्वारा व्यवस्थित गर्न सकिने व्यवस्था गरेको, निवेदकले उठाएको कम्पनी ऐन, २०६३ को प्रावधान कानूनको उचित प्रक्रिया (Due Process of Law) को सिद्धान्तमा आधारित भएको, लगानीकर्ता संरक्षण कोषमा जम्मा भएको रकम लगानीकर्ता र सम्बन्धित कम्पनीकै हित

प्रवर्द्धन गर्नको निमित्त खर्च हुने गरी व्यवस्था गरेको देखिएको परिप्रेक्ष्यमा कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १८२(९) र (१०) तथा दफा १८३ (१) (२) (३) र (४) का व्यवस्थाहरू तथा नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको निर्देशन नं. १६, २०६१।०६२ को निवेदकले दावी गरेको निर्देशन अमान्य र बदर घोषित गराउनु पर्ने अवस्थाको विद्यमानता देखिन आएन। निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छ

न्या.बलराम के.सी.

न्या.गिरीशचन्द्र लाल

इति संवत् २०६६ फागुन १३ गते रोज ५ शुभम् ..

इजलास अधिकृत कृष्णमुरारी शिवाकोटी

निर्णय नं: ८३६३

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
रि.पू.इ.नं. : ०६६-WF-०००२
आदेश मिति: २०६७।३।१७।५
विषय : परमादेश समेत।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं. ११
बबरमहल घर भै हाल घरेलु तथा साना
उद्योग प्रशिक्षण केन्द्रमा रा.प.अनं. प्रथम (प्राविधिक) प्रमुख शिक्षक पदमा कार्यरत
सुमित्रा हाडा

विरुद्ध

विपक्षी: लोकसेवा आयोग, कमलपोखरी, काठमाडौं
समेत

- कानूनमा रहेको प्रावधानमा कुनै किसिमको द्विविधा वा अस्पष्टताको अवस्था नरहेमा बलपूर्वक अर्को अर्थ निकाल्नुपर्ने वा विधिकर्ताको मनसाय के थियो भनी अनुमान गर्नुपर्ने आवश्यकता तथा कानून नै प्रष्ट रहेको अवस्थामा व्याख्या गर्ने कुनै ठाउँ नरहने।

(प्रकरण नं. ४)

- सेवा अबधि जोडाउँदा सबै अवस्थामा फाइदा नै हुन्छ भन्ने पनि हुँदैन । त्यसैले त्यस्तो अबधि जोडाउने भन्ने कुरालाई सम्बन्धित कार्यालयले निर्णय गर्ने विषयभित्र नपारी सम्बन्धित कर्मचारीले त्यसबाट हुने लाभ हानिको मूल्याङ्कनका आधारमा निर्णय गर्ने विषयभित्र पारिएको हो भन्ने स्वाभाविक अनुमान गर्नुपर्ने ।
- निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १२३ मा गरिएको सेवा अबधि जोड्नेसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत कुनै कर्मचारीको अस्थायी सेवा अबधिलाई निजको सेवा अबधिमा स्वतः जोडिने नभै त्यसका लागि कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाको अवलम्बन गर्नुपर्ने ।
(प्रकरण नं. ४)
- निश्चित सेवा अबधि पूरा गरेका कर्मचारी भन्नाले स्थायी अस्थायी सबै खालको सेवा अबधि समेतलाई गणना गरिने भन्ने अर्थबोध गर्न सकिने हुँदैन । ऐनको सम्बन्धित प्राबधानलाई हेर्दा त्यसले सेवा अबधिको मात्र कुरा गरेको अवस्थामा त्यस्तो सेवा अबधिभित्र अस्थायी सेवा अबधिलाई पनि स्वतः समावेश भएको मान्ने हो भने त्यसले निजामती सेवालार्ई नै अनिश्चित र अन्यौलग्रस्त तुल्याउन सक्छ । त्यसले अस्थायी र स्थायी सेवाका बीचमा कुनै किसिमको अन्तर नरहेको भन्ने सन्देश प्रवाहित हुन जान्छ । अस्थायी सेवा अबधिलाई स्थायी सरह नमानिने ।
(प्रकरण नं. ७)
- सम्बन्धित कर्मचारीको कामको मूल्याङ्कन नै नगरिएको अस्थायी सेवा अबधिलाई स्वतः स्थायीसरह मानी बढुवाको सम्भाव्य उम्मेदवार बनाउनु पर्ने भन्ने मागलाई कानूनानुरूपको माग मान्न नसकिने ।
- निजामती सेवा ऐनको दफा २४घ१ को बढुवा भनेको कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनमा आधारित बढुवा प्रणाली हो, त्यस्तो बढुवामा अस्थायी सेवा अबधि जस्तो कुनै किसिमको मूल्याङ्कन हुन नसक्ने अबधिलाई समेत गणना गरी बढुवाको लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम सेवा अबधि पुगेको मान्न सकिने अवस्था नरहने ।

- निजामती सेवा नियमावलीको नियम १२३ ले बढुवा प्रयोजनका लागि अङ्क प्रदान गर्दा मात्र त्यस्तो अस्थायी सेवा अबधिलाई मान्यता दिन सकिने गरी गरेको व्यवस्थालाई समुच्चा सेवा अबधिको गणनामा त्यसलाई समावेश गर्ने गरी व्याख्या गर्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं. ९)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता डा.श्री भीमार्जुन आचार्य
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेल
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१
- निजामती नियमावली, २०५० को नियम १२३(३), ३क)

आदेश

न्या.तपबहादुर मगर: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भई निर्णयार्थ पेश हुँदा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशबीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार रहेको छ :

म निवेदिका मिति २०४३.०७.१७ मा राजपत्र अर्नाकित प्रथम (प्राविधिक) प्रमुख शिक्षक पदमा तयारी पोशाक तथा हाते कागज आयोजनाको कार्यालयमा अस्थायी नियुक्ति पाई सोही पदमा घरेलु तथा साना उद्योग विभागमा स्थायी नियुक्ति पाउँदाको मितिसम्म अस्थायी भई काम गरिरहेकी थिएँ । मिति २०५६.३.३१ मा उद्योग मन्त्रालय घरेलु तथा साना उद्योग विभागमा रिक्त रहेको नेपाल विविध सेवा रा.प.अनं. प्रथम प्राविधिक प्रमुख शिक्षक पदमा स्थायी नियुक्ति पाई काम गरिरहेको छु । मिति २०४३.०७.१७ मा अस्थायी नियुक्ति र मिति २०५६.३.३१ को स्थायी नियुक्तिको सेवा अवधि २१ वर्ष पूरा भएको छ ।

यसैबीच निजामती सेवा ऐन २०४९ मा भएको संशोधनबाट दफा २४घ१ ले बढुवा सम्बन्धी विशेष व्यवस्था गऱ्यो । सो बमोजिम राजपत्र अनं.

प्रथम श्रेणीको पदमा १२ वर्ष सेवा गरी पदमा सेवा प्रवेश गर्दा वा समूहिकृत हुँदाका बखत निर्धारित आवश्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यताभन्दा माथिल्लो शैक्षिक योग्यता सेवा प्रवेश वा समूहिकृत हुनुभन्दा अघि वा पछि प्राप्त गरेको भए त्यस्ता निजामती कर्मचारीलाई एक श्रेणी माथिको पदमा बढुवा गरिनेछ भन्ने समेत व्यवस्था भई कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनद्वारा हुने बढुवाको लागि भनी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयद्वारा मिति २०६४।१।२६ गते दरखास्त आह्वान गरियो । मैले दरखास्त भर्न जाँदा मेरो कार्यालयबाट सेवा अवधि नपुग्ने भनी मौखिक जानकारी पाउँ र निजामती कितावखानामा पत्राचार गर्दा मेरो अस्थायी सेवाको गणना सम्बन्धमा कुनै कारवाही भएको नदेखिएको भनी जानकारी पत्र मिति २०६४।१।२३ मा प्राप्त भयो ।

म निवेदिकाले १३ वर्ष सोही पदमा कार्य गरेको, स्थायी नियुक्ति २०५६।३।३१ मा भएको, सेवा प्रवेश गर्दाकै अवस्थामा माष्टर डिग्री पास गरी सकी सेवा प्रवेश गरेकी थिएँ । सो संशोधित व्यवस्थाबमोजिम माथिल्लो शैक्षिक योग्यता भई उक्त बढुवा हुने व्यवस्थाबमोजिम म योग्य छु । ऐनको दफा २४घ१ को विशेष व्यवस्था (२) मा उल्लेख भएको "स्थायी" शब्दबाट प्रष्ट हुन्छ । तसर्थ निजामती सेवा ऐन, २०४९ को संशोधित दफा २४घ१ को व्यवस्था बमोजिम मेरो शैक्षिक योग्यता र १२ वर्ष सेवा अवधि पूरा भएकोले मिति २०६४।१।२६ गते प्रकाशित दरखास्तमा मेरो दरखास्त समेत स्वीकृत गरी अस्थायी रूपमा काम गरेको सेवा अवधि समेत जोडी बढुवा प्रक्रिया अगाडि बढाउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गे नलागुन्जेलसम्म मिति २०६४।१।२६ मा बढुवाको लागि दरखास्त आह्वान गरिएको सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको सूचनाको काम कारवाही अगाडि नबढाउनु भनी विपक्षीको नाउँमा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदिकाले मिति २०६४।१।२७ मा यस अदालतमा पेश गरेको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले वाटाका म्यादवाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु । साथै निजामती

सेवा ऐन २०४९ को दफा २४घ१ अनुसार कार्य सम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनद्वारा बढुवासम्बन्धी व्यवस्थामा अस्थायी कर्मचारीको अस्थायी सेवा अवधि पनि बढुवा प्रयोजनको लागि जोडनु पर्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था नभएकाले यसमा मागअनुसार अन्तरिम आदेश जारी गर्नु परेन भनी मिति २०६४।१।०३ मा यस अदालतबाट भएको आदेश ।

निवेदकको हक हितमा आघात पुग्ने गरी यस विभागबाट कुनै काम कारवाही र निर्णय नभएको हुँदा यस विभागलाई विपक्षी बनाएको कानूनसम्मत नहुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ । कर्मचारीको सेवाको विवरण निजामती कितावखानाले राख्ने र निवेदकको सेवा अवधि जोडनु पर्ने भए सम्बन्धित निजामती कितावखानाबाट नै गणना गराई सेवा अवधि जोडनु जोडाउनु पर्ने हुन्छ । आफ्नो टुटेको सेवा अवधि कानूनले तोकेको म्यादभित्र जोड्ने जोडाउने दायित्व र कर्तव्य रिट निवेदकको नै रहेको छ । निवेदिकाले कानूनबमोजिम सेवा अवधि जोडाई आएका बखत आफ्नो क्षेत्राधिकारको विषयमा यस विभागबाट कानूनसम्मत निर्णय हुने नै हुँदा भूठा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको घरेलु तथा साना उद्योग विभाग त्रिपुरेश्वरबाट मिति २०६४।१।०२१ मा पेश भएको लिखित जवाफ ।

यस मन्त्रालयको के कुन काम कारवाहीबाट विपक्षीको के कस्तो हक अधिकार हनन हुन गएको हो ? निवेदनमा स्पष्ट रूपमा खुलाउन नसकेकाले बिनाआधार र कारण यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट जारी हुनुपर्ने होइन । जहाँसम्म पहिलेको अस्थायी सेवा अवधिको गणना नगरिएको भन्ने विषय छ, यसमा निजामती सेवा नियमावली २०५० को नियम १२३ को उप नियम (३) मा पहिलेको सेवा अवधि जोडाउँदा एक वर्षभित्र जोडाउनु पर्ने व्यवस्था रहेकोमा रिट निवेदकले पहिलेको सेवा एक वर्षभित्र जोडाएको भनी दावी गर्न नसक्नु भएकोले सेवा अवधि नजोडाई पहिलेको सेवा अवधि गणना गरी बढुवा गर्न नमिल्ने भएकोले रिट जारी हुनुपर्ने होइन । रिट निवेदकको स्थायी नियुक्ति भएको आधारमा मात्र निजामती सेवा ऐन, २०४९ (संशोधन सहित) दफा २४घ१ बमोजिम बढुवा हुन सक्ने अवस्था नभएकोले रिट जारी हुने होइन । रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने

समेत व्यहोराको विपक्षी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयका तर्फबाट मिति २०६४।१०।२७ मा यस अदालतमा पेश भएको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१ मा कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनद्वारा गरिने बहुवासम्बन्धी विशेष व्यवस्थामा कर्मचारीको अस्थायी सेवा अवधि पनि बहुवा प्रयोजनको लागि जोडनु पर्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था भएको देखिँदैन । यदि उक्त बहुवा सम्बन्धी विशेष व्यवस्थामा निवेदकको सेवा अवधि समेत जोडनु पर्ने हो भने निजामती सेवा नियमावली २०५० को नियम १२३(३) बमोजिम निजको मिति २०४३।११।७ देखिको अस्थायी नोकरी मिति २०५६।३।३१ मा स्थायी हुँदासम्म अविच्छिन्न भए प्रमाण साथ निजामती किताबखानाबाट नोकरी जोडाउनु पर्नेमा नजोडाई त्यसै बसेको कारणबाट हाल २१ वर्ष नोकरी अवधि पूरा भएकोले बहुवामा उम्मेदवार हुन पाऊँ भन्ने दावी गर्न मिल्ने होइन । रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय सिंहदरबारबाट मिति २०६४।११।११ मा यस अदालतमा पेश भएको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐन २०४९ (संशोधन सहित) को दफा २४घ१ बमोजिम हुने बहुवामा रिट निवेदकले उल्लेख गरेको अस्थायी सेवा अवधि निजामती सेवा नियमावली २०५० को नियम १२३ बमोजिम निजामती किताबखानाबाट गणना नगरेको अवस्थामा उक्त अस्थायी सेवा अवधि समेत गणना गरी बहुवा प्रक्रियामा समावेश गरिपाऊँ भनी लिएको जिकीर कानूनसम्मत नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको लोकसेवा आयोगको तर्फबाट यस अदालतमा पेश भएको लिखित जवाफ ।

निवेदकले जिकीर गरेको निजामती सेवा ऐनको दफा २४घ१ को उपदफा १ को आधारमा बहुवा हुनुपर्ने भन्ने हो । दफा २४घ१ को उपदफा १ मा दफा २४घ१ को उपदफा २ मा जस्तो स्थायी पदमा सेवा अवधि पूरा गरेको भन्ने शर्त राखिएको छैन । निवेदकले अस्थायी सेवा १३ वर्ष र स्थायी सेवा अवधि ८ वर्ष पूरा गरेको भन्ने जिकीरलाई लिखित जवाफबाट खण्डन गर्न सकेको देखिएन । विपक्षीले ऐनको दफा २४घ१(१) र २४घ१(२) फरक नै छुट्टाउन

सकेको देखिएन । २४घ१(१) मा “स्थायी पदमा” भन्ने शब्द छैन “स्थायी पदमा” भन्ने शब्द २४घ१(२) मा मात्र परेको छ । “स्थायी पदमा” भन्ने शब्द परेको र नपरेको दुई वेग्ला वेग्लै उपदफाको एउटै अर्थ आउने गरी व्याख्या गर्ने हो भने दुई वेग्लावेग्लै उपदफाको आवश्यक नै किन पर्छ, विपक्षीहरूले यति पनि छुट्टाउन सकेको देखिएन । दफा २४घ१(१) अन्तर्गत हुने बहुवा र २४घ१(२) अन्तर्गत हुने बहुवा नै फरक-फरक बहुवा हुँदा उक्त दुई उपदफाहरूमा तोकिएको पदमा सेवा गरेको अवधि नै फरक फरक छन् । निवेदकको दावी २४घ१(२) को नहुँदा पनि निवेदकको हकमा २४घ१(२) को योग्यता नपुगेको भन्ने व्याख्या कानून विपरीतको व्याख्या हो । प्रत्येक निजामती कर्मचारीको अभिलेख राख्ने कार्यालय नेपाल सरकार हो । विपक्षी सरकारले निवेदकको सेवा अवधिमा शंका लागे सोधपुछ गरी निश्चित गर्न सक्ने थियो र गर्न पनि पर्छ । सरकारले खण्डन नगरेको हुँदा निवेदकको कुल सेवा अवधि २० वर्ष पूरा भएको र गृहविज्ञान विषयमा मिति २४ सेप्टेम्बर १९८२ मा स्नातक तह उत्तीर्ण गरेको मिसल संलग्न फोटोकपीबाट स्पष्ट देखिइराखेकोमा पनि निवेदकले ऐ. नियमावली २०५० को नियम १२३ बमोजिम सेवा नजोडाएकाले निवेदक उम्मेदवार नै बन्न नपाउने भन्ने कानूनमा नभएको शर्त तोकेको विपक्षीको जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन । निवेदकको सेवा अवधि र शैक्षिक योग्यताको अभिलेख विपक्षीकै कार्यालयमा रहने हुँदा जाँची निवेदकलाई समेत बहुवा गर्नु भनी परमादेश जारी हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.को राय ।

स्थायी कर्मचारीले जुन पदको बहुवाको दावी गर्दछ सो पदमा चाहिने आवश्यक शैक्षिक योग्यता भएको व्यक्ति मात्र बहुवाको हकदार हुन्छ । उपदफा (२) मा प्रयुक्त स्थायी शब्दबाट निवेदकालाई सेवा अवधि जोडिने कुरामा कुनै मद्दत हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन । निजामती सेवा ऐन र नियमावलीमा अस्थायी अवधिलाई स्थायी सरह मानी कहीं पनि व्यवहार गरिएको पाइँदैन । स्थायी र अस्थायीको भिन्नताको कारणले नै अस्थायीको सेवा अवधि जोडाउनु पर्ने अनिवार्यता गरिएको हो । सेवा अवधि नै नजोडाएको अवधिको गणना गरी कसरी निवेदकालाई उम्मेदवार बनाउन मिल्छ, अस्थायी सेवा अवधि जोडिने स्वतः

कानूनले परिकल्पना नगरेको कुरा हो । त्यसैले यस सम्बन्धको निवेदिकाको जिकीर र निवेदिकातर्फका विद्वान कानून व्यवसायीको तर्कसँग सहमत हुन सकिएन ।

निवेदिकाको निवेदन दावीअनुसार माथि विवेचना र विश्लेषण गरिएको आधारमा निवेदिकाको कुनै संवैधानिक र कानूनी हक हनन भएको देखिँदैन । निवेदिकाले प्रस्तुत निवेदन दिँदा अन्तरिम आदेशको माग गरिएको हकमा यस अदालतको एकल इजलासबाट अन्तरिम आदेश जारी गर्न नमिल्ने भनी आदेश गरेको देखिन्छ । यसरी अन्तरिम आदेश जारी नभएपछि बहुवासम्बन्धी सम्पूर्ण प्रक्रिया कानूनबमोजिम पूरा भई अरु उम्मेदवार कर्मचारीको बहुवा भई निजहरू बहुवा भएको पदमा कार्यरत रहेको र सो बहुवाको प्रक्रिया निर्णयलाई निवेदिकाले बदरतर्फ दावी पनि गरेको नदेखिएको विपक्षीहरूबाट कुनै कानूनविपरीत कार्य भएको नदेखिएको अवस्था र आधारमा निवेदन दावीअनुसार परमादेशको आदेश गरिरहनु नपर्ने देखिएकाले निवेदिकाको निवेदन दावी खारेज हुने ठहर्छ । माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी. को रायसँग सहमत हुन नसकेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री अबधेशकुमार यादवको रायसहितको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६६।३।१६ को फैसला ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुँदा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता डा.श्री भीमार्जुन आचार्यले निजामती सेवा ऐनको दफा २४घ१ को उपदफा (१) र (२) को व्यवस्था फरक-फरक रहेका, उपदफा (१) मा स्थायी शब्दको प्रयोग नभएको, यदि स्थायी नै हुनुपर्ने विधायिकी मनसाय रहेको भए उपदफा (२) मा जस्तै स्थायी शब्द लेखिने थियो, निजामती सेवा नियमावलीको नियम १२३ अनुसार सेवा अवधि नजोडाएको मात्र आधारमा बहुवा जस्तो वृत्ति विकासको महत्वपूर्ण अवसरबाट वञ्चित गर्न मिल्ने हुँदैन । त्यस्तो अभिलेख व्यवस्थित गर्ने जिम्मेवारी नेपाल सरकारको नै भएकाले जिम्मेवार निकायको गल्लीको क्षति निवेदकले व्यहोर्नु पर्ने अवस्था आउनु हुँदैन भन्ने तर्क प्रस्तुत गर्दै रिट जारी गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश श्री बलराम

के.सी.को राय सदर हुनु पर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भएको थियो ।

त्यसैगरी विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेलले निजामती सेवा ऐनको दफा २४घ१ मा अस्थायी सेवा अवधि समेत जोडी बहुवा हुने व्यवस्था नरहेको, दफा २४घ१ को बहुवा कर्मचारीहरूलाई सेवाप्रति उत्प्रेरित गराउन ल्याइएको विशेष कानूनी व्यवस्था स्थायी कर्मचारीको हकमा मात्र आकर्षित हुने, सेवा अवधि जोड्ने दायित्व निवेदकले नै वहन गर्नुपर्ने, कानूनले स्पष्ट रूपमा सेवा अवधि जोड्ने गरी गरेको व्यवस्थाअनुसार सेवा अवधि नजोड्ने निवेदकले आफ्नो सेवा अवधि बीस वर्ष पुगेको भनी लिएको दावी कानूनसंगत नरहेको, स्वतः सेवा अवधि जोड्नुपर्ने भनी त्यसको व्याख्या गर्न नमिल्ने भन्ने तर्क प्रस्तुत गर्दै निवेदन खारेज गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश श्री अबधेशकुमार यादवको राय सदर हुनु पर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भएको थियो ।

आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा उपर्युक्त बहस जिकीर तथा सम्बन्धित मिसिल एवं कागजातहरूको अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकले मूलतः आफू मिति २०४३।६।१७ मा राजपत्र अर्नाकित प्रथम (प्राविधिक) शिक्षक पदमा अस्थायी नियुक्त भई कार्यरत रहेको र मिति २०५६।३।३१ मा स्थायी नियुक्ति पाई हालसम्म काम गरी आएको अवस्था दर्शाउँदै निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१ बमोजिम हुने विशेष बहुवामा सेवा अवधि नपुगेको भनी बहुवाको उम्मेदवार हुनबाट वञ्चित गरिएकोले परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य माग दावी प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । निवेदिकाले एक वर्षभित्र सेवा अवधि नजोडाएको, अस्थायी सेवा अवधि जोडिने भन्ने निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१ मा उल्लेख नभएको हुँदा मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था नरहेकोले निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी लिखित जवाफबाट प्रतिवाद गरेको पाइन्छ । यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूबीच रिट जारी गर्ने वा खारेज गर्ने भन्ने विषयमा मतैक्य हुन नसकी यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दामा मुख्य रूपमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा

होइन भन्ने सम्बन्धमा निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने अवस्था देखिन आयो :

१. निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १२३ मा गरिएको सेवा अबधि जोड्ने सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत अस्थायी सेवा अबधिलाई सेवा अबधिमा स्वतः जोडिने हो वा त्यसका लागि कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाअन्तर्गत सम्बन्धित कर्मचारीले सेवा अबधि जोडाउनु पर्ने हुन्छ ?
२. ऐनको दफा २४घ१ अन्तर्गत राजपत्रांकित तृतीय श्रेणीको पदमा बहुवाका लागि न्यूनतम सेवा अबधिको गणना गर्दा स्थायी सेवा अबधिलाई मात्र आधार बनाउनु पर्ने हो वा अस्थायी सेवा अबधिलाई समेत जोड्न मिल्ने हुन्छ ?
३. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन ?

२. उल्लिखित प्रश्नहरूमा प्रवेश गर्नु अघि निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० का सम्बन्धित प्रावधानहरूको अध्ययन गरिनु वाञ्छनीय हुन आउँछ। प्रस्तुत विवादमा मूलतः ऐनको दफा २४घ१ र नियमावलीको नियम १२३ को प्रसंग उठेको देखिँदा ती दफाहरूमा गरिएको व्यवस्थालाई देहायमा यथावत् रूपमा उल्लेख गरिएको छः

दफा २४घ१. कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनद्वारा गरिने बहुवासम्बन्धी विशेष व्यवस्था :
(१) यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको श्रेणीको पदमा कम्तीमा देहायबमोजिमको सेवा अबधि पूरा गरेका निजामती कर्मचारीले सम्बन्धित सेवा, समूह वा उपसमूहको पदमा सेवा प्रवेश गर्दा वा समूहिकृत हुँदाको बखत निर्धारित आवश्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यताभन्दा माथिल्लो शैक्षिक योग्यता सेवा प्रवेश वा समूहिकृत हुनुभन्दा अघि वा पछि प्राप्त गरेको भए त्यस्ता निजामती कर्मचारीलाई एक श्रेणीमाथिको पदमा बहुवा गरिनेछ :

क. राजपत्र अनंकित द्वितीय श्रेणी-	दश वर्ष
ख. राजपत्र अनंकित प्रथम श्रेणी-	बाह्र वर्ष
ग. राजपत्रांकित तृतीय श्रेणी-	पन्ध्र वर्ष
घ. राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणी-	अठार वर्ष

नियम १२३. पहिलेको सेवा अबधिको गणना :

(१) निजामती कर्मचारीको पहिलेको सेवा अबधिको गणना गर्दा देहायबमोजिम गणना गरिनेछ :

क. बहुवाको लागि जेष्ठता गणनाको प्रयोजनको निमित्त पहिले निजामती सेवा पदमा स्थायी नियुक्ति भई गरेको सेवा अबधि (बीचमा टुटेको भए, टुटेको अबधि कटाई) बापत शत प्रतिशत र पहिले विकासतर्फको पदमा सेवा गरी सो सेवालाई अविच्छिन्न राखी तथा पहिले निजामती सेवाको साधारणतर्फको पदमा एक वर्षभन्दा बढी अस्थायी सेवा गरी सो सेवालाई अविच्छिन्न राखी निजामती सेवातर्फ स्थायी नियुक्ति पाएका निजामती कर्मचारीको साविकको विकास वा अस्थायी सेवा अबधिको गणना देहायबमोजिम गरिनेछ :

१. राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीमा गरेको सेवा अबधि बापत- तेत्तीस प्रतिशत
२. राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणीमा गरेको सेवा अबधि बापत- पचास प्रतिशत
३. राजपत्रांकित तृतीय श्रेणीमा गरेको सेवा अबधि बापत- छैसटठी प्रतिशत
४. राजपत्र अनंकित श्रेणी र परिचर पदमा गरेको सेवा अबधि बापत- पचहत्तर प्रतिशत

(३) यो नियमावली प्रारम्भ हुँदाका बखत निजामती सेवामा कार्यरत् रहेका निजामती कर्मचारीले यो नियम प्रारम्भ भएको मितिले एक वर्षभित्र र यो नियमावली प्रारम्भ भएपछि नियुक्ति पाएका निजामती कर्मचारीले नियुक्ति पाएको मितिले एकवर्षभित्र यस नियमबमोजिम सेवा अबधि जोडाई सकेको हुनुपर्नेछ। उक्त अबधिभित्र सेवा अबधि नजोडाएमा त्यस्तो सेवा अबधि पछि जोडिने छैन।

(३क) यस नियममा लेखिएदेखि बाहेक अन्य कुनै प्रक्रियाद्वारा पहिलेको सेवा अबधि जोडाउन र सेवा अबधि थप गरी सुविधा लिन पाइने छैन।

३. सम्बद्ध कानूनी व्यवस्थाको उल्लेखनपछि अब पहिलो अर्थात् निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १२३ मा गरिएको सेवा अबधि जोड्नेसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत अस्थायी सेवा अबधिलाई सेवा अबधिमा स्वतः जोडिने हो वा त्यसका लागि कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाअन्तर्गत सम्बन्धित कर्मचारीले सेवा अबधि जोडाउनु पर्ने हुन्छ भन्ने प्रश्नका सम्बन्धमा

विचार गर्दा, उक्त नियम १२३ को उपनियम (३) ले स्पष्ट रूपमा नियम प्रारम्भ भएको मितिले एक वर्षभित्र सेवा अबधि जोडाइसक्नु पर्ने गरी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। नियमावलीको यो व्यवस्था दोस्रो संशोधनबाट थप गरिएको र दोस्रो संशोधन मिति २०५६।४।२७ मा भएको पनि स्पष्ट रूपमा देखिएको छ।

४. त्यसैगरी यी निर्वेदिका उक्त नियम प्रारम्भ हुँदाका वखतमा निजामती सेवामा नै बहाल रहेको भन्ने कुरामा विवाद गर्न मिल्ने अवस्था पनि देखिँदैन। उपनियम (३) को उक्त व्यवस्थालाई अरु स्पष्टता प्रदान गर्नका लागि नियम १२३ कै उपनियम (३क) ले यस नियममा लेखिएदेखि बाहेक अन्य कुनै प्रक्रियाद्वारा पहिलेको सेवा अबधि जोडाउन र सेवा अबधि थप गरी सुविधा लिन पाइने छैन भनी उल्लेख गरेबाट त्यसभन्दा बाहेकको अन्य प्रक्रियालाई स्थान दिन सकिने अवस्थाको विद्यमानता अब देखिँदैन। प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित पदपूर्ति सम्बन्धी सूचना प्रकाशन भएको मिति २०६४।८।२६ भन्दा पहिलेकै मितिदेखि अर्थात् मिति २०६४।८।२० मा भएको नियमावलीको सातौँ संशोधनपछि कायम रहेको उक्त व्यवस्थालाई प्रस्तुत विवादमा आकर्षित नहुने भनी बाहेक (Exclude) गर्न मिल्ने अवस्था पनि छैन। यसरी कानूनमा रहेको प्रावधानमा कुनै किसिमको द्विविधा वा अस्पष्टताको अवस्था नरहेबाट त्यसमा बलपूर्वक अर्को अर्थ निकाल्नुपर्ने वा विधिकर्ताको मनसाय के थियो भनी अनुमान गर्नुपर्ने आवश्यकता पनि उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाका सन्दर्भमा देखिँदैन। कानून नै प्रष्ट रहेको अवस्थामा व्याख्या गर्ने कुनै ठाउँ नै रहँदैन।

५. पहिलेको सेवा अबधिको गणना भन्ने शीर्षकमा गरिएको सेवा अबधि जोडाउनेसम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत कहाँ कतै सम्बन्धित कार्यालयले सेवा अबधि जोडाउने गरी प्रयास गर्नुपर्ने वा स्वतः सेवा अबधि जोडिने गरी व्यवस्था गरेको पाइँदैन। त्यसरी कानूनले नै निश्चित प्रक्रिया तोकिदिएको अवस्थामा त्यसका आधारमा सेवा अबधि जोड्नु पर्ने सम्बन्धित कर्मचारी स्वयं चनाखो भई सेवा अबधि जोडाउनु पर्ने हुन्छ। कानूनले यो कर्तव्य सम्बन्धित कर्मचारीलाई नै सुम्पेको छ। अस्थायी सेवा गरेका सबै कर्मचारीले आफ्नो अस्थायी सेवा अबधिलाई अनिवार्य रूपमा जोडाउँछन् भन्ने पनि हुँदैन। त्यस्तो अबधि जोडाउने वा नजोडाउने भन्ने कुरा सम्बन्धित

कर्मचारीले आफैँ निर्णय गर्ने कुरा हो। जब कुनै काम स्वेच्छिक हुन्छ, त्यो सम्पन्न गर्ने जति सम्भावना हुन्छ, नगर्ने पनि त्यति नै सम्भावना हुन्छ। त्यस्तो निर्णय गर्दा निजले सेवा अबधि जोडाउँदा वा नजोडाउँदामध्ये कुनबाट आफूलाई फाइदा हुन्छ भन्ने कुराको मूल्याङ्कन गर्दछ। सेवा अबधि जोडाउँदा सबै अवस्थामा फाइदा नै हुन्छ भन्ने पनि हुँदैन। त्यसैले त्यस्तो अबधि जोडाउने भन्ने कुरालाई सम्बन्धित कार्यालयले निर्णय गर्ने विषयभित्र नपारी सम्बन्धित कर्मचारीले त्यसबाट हुने लाभ हानिको मूल्याङ्कनका आधारमा निर्णय गर्ने विषयभित्र पारिएको हो भन्ने स्वाभाविक अनुमान गर्न सकिन्छ। अस्थायी सेवा अबधिको निश्चित प्रतिशत स्वतः जोडिने मनसाय विधिकर्ताले राखेको भए नियम १२३(३) तथा (३क) को प्रावधान रहने नै थिएन। तसर्थ निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १२३ मा गरिएको सेवा अबधि जोड्नेसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत कुनै कर्मचारीको अस्थायी सेवा अबधिलाई निजको सेवा अबधिमा स्वतः जोडिने नभै त्यसका लागि कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाको अवलम्बन गर्नुपर्ने भन्ने निष्कर्ष निकाल्नु नै कानूनसंगत हुन्छ।

६. अब, दोस्रो अर्थात् ऐनको दफा २४घ१ अन्तर्गत राजपत्रांकित तृतीय श्रेणीको पदमा बहुवाका लागि न्यूनतम सेवा अबधिको गणना गर्दा स्थायी सेवा अबधिलाई मात्र आधार बनाउनु पर्ने हो वा अस्थायी सेवा अबधिलाई समेत जोड्न मिल्ने हुन्छ भन्ने प्रश्नमा हेर्दा, यसअघि गरिएको विश्लेषणका आधारमा कुनै पनि निजामती कर्मचारीले अस्थायी नियुक्ति पाई सेवा गरेको अबधिलाई कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाअन्तर्गत जोडाउनु पर्ने, अन्यथा स्वतः सेवा अबधिमा नजोडिने भन्ने निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको छ। त्यसरी अस्थायी सेवा अबधिलाई नजोडाएको अवस्थामा अस्थायी सेवा अबधिलाई सेवा अबधिमा गणना गर्न मिल्ने अवस्था रहँदैन। ऐनको दफा २४घ१ ले निश्चित सेवा अबधि पूरा गरेका निजामती कर्मचारीलाई निर्धारित योग्यता समेतका आधारमा बहुवा गरिने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। त्यस व्यवस्थाले अस्थायी सेवा अबधिलाई समेत स्वतः सेवा अबधिभित्र गाभिने गरी उद्घोषण गरेको छैन।

७. निश्चित सेवा अबधि पूरा गरेका कर्मचारी भन्नाले स्थायी अस्थायी सबै खालको सेवा अबधि

समेतलाई गणना गरिने भन्ने अर्थबोध गर्न सकिने हुँदैन। ऐनको सम्बन्धित प्रावधानलाई हेर्दा त्यसले सेवा अबधिको मात्र कुरा गरेको अवस्थामा त्यस्तो सेवा अबधिभित्र अस्थायी सेवा अबधिलाई पनि स्वतः समावेश भएको मान्ने हो भने त्यसले निजामती सेवालार्इ नै अनिश्चित र अन्यौलग्रस्त तुल्याउन सक्छ। त्यसले अस्थायी र स्थायी सेवाका बीचमा कुनै किसिमको अन्तर नरहेको भन्ने सन्देश प्रवाहित हुन जान्छ। अस्थायी सेवा अबधिलाई स्थायी सरह मानिँदैन, त्यसैले नियमावलीको नियम १२३ को उपनियम (१) ले पनि स्थायी सेवा अबधिलाई बहुवा प्रयोजनका लागि पूरै अर्थात् शतप्रतिशत र अस्थायी सेवा अबधिलाई निश्चित प्रतिशतसम्म गणना गर्ने गरी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यदि यी दुई बीच कुनै प्रकारको भिन्नता नहुँदो हो त त्यसरी फरकोस्-फरक किसिमले गणना गरिने व्यवस्था राखिने थिएन। त्यसका पछाडि औचित्य र तर्कहरू पनि छन्।

८. कानूनले अस्थायी सेवा अबधि जोडाउने सम्बन्धमा एकपछि अर्को गर्दै कठोर व्यवस्था गर्दै गएको देखिन्छ। यी निवेदिकालार्इ सेवा अबधि जोडाउने इच्छा भएको भए कानूनले तोकेको अबधि र प्रक्रियाको अवलम्बन गरी सेवा अबधि जोडाउनु पर्दथ्यो। त्यसरी सेवा अबधि जोडाउने तर्फ उदासीनता देखाउने अनि आवश्यक परेका वखत स्वतः सेवा अबधि जोडिनु पर्ने तर्क गर्ने हो भने कानूनले तोकेको पद्धति र प्रक्रियाप्रति क्रमिक रूपमा अवज्ञा गर्ने र कानूनको आफूखुशी प्रयोगको अभ्यास गर्ने प्रवृत्ति मौलाउन सक्छ। त्यस्तो प्रवृत्तिलार्इ अदालतले प्रोत्साहित गर्दैन, किनभने अदालत जहिले पनि कानूनको शासन र कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन र पालनामा जोड दिन्छ।

९. यी निवेदिका राजपत्र अनंकित प्रथम श्रेणीको प्रमुख शिक्षक (प्राविधिक) पदमा मिति २०५६।३।३१ मा मात्र स्थायी नियुक्ति पाई सेवा गर्दै आएको कुरामा विवाद छैन। यस आधारमा हेर्दा प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित बहुवा सूचना प्रकाशित हुँदासम्म निवेदिकाको स्थायी सेवा अबधि ८ वर्ष मात्र पूरा भएको भन्ने देखिन आउँछ। कर्मचारीको बहुवाका क्रममा निजको कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कन समेत गरिने हुन्छ। अस्थायी नियुक्ति पाई सेवा गर्ने कर्मचारीको

हकमा नियमित र औपचारिक रूपमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरिने परम्परा र कानून समेत विद्यमान छैन। त्यसरी सम्बन्धित कर्मचारीको कामको मूल्याङ्कन नै नगरिएको अस्थायी सेवा अबधिलाई स्वतः स्थायी सरह मानी बहुवाको सम्भाव्य उम्मेदवार बनाउनु पर्ने भन्ने मागलाई कानूनानुरूपको माग मान्न सकिँदैन। निजामती सेवा ऐनको दफा २४घ१ को बहुवा भनेको कार्यसम्पादन तथा अनुभवको मूल्याङ्कनमा आधारित बहुवा प्रणाली हो, त्यस्तो बहुवामा अस्थायी सेवा अबधि जस्तो कुनै किसिमको मूल्याङ्कन हुन नसक्ने अबधिलाई समेत गणना गरी बहुवाको लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम सेवा अबधि पुगेको मान्न सकिने अवस्था नै रहँदैन। निजामती सेवा नियमावलीको नियम १२३ ले बहुवा प्रयोजनका लागि अङ्क प्रदान गर्दा मात्र त्यस्तो अस्थायी सेवा अबधिलाई मान्यता दिन सकिने गरी गरेको व्यवस्थालार्इ समुच्चा सेवा अबधिको गणनामा त्यसलाई समावेश गर्ने गरी व्याख्या गर्न मिल्ने पनि हुँदैन। स्थायी नियुक्ति पाई न्यूनतम सेवा अबधि पूरा गरेका व्यक्तिले मात्र बहुवा प्रयोजनका लागि आफ्नो अस्थायी सेवा अबधिवापतको अङ्क पाउनु पर्ने दावी गर्न सक्ने हुन्छ। तर, न्यूनतम सेवा अबधि नै अस्थायी सेवा अबधिलाई जोडेर पूरा भएको मान्नु पर्ने भन्ने तर्कको कानूनी आधार देखिँदैन। त्यस बाहेक यी निवेदिकाले आफ्नो अस्थायी सेवा अबधिलाई कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाअन्तर्गत जोडाउने कार्य नै नगरेको अवस्थामा निजले अस्थायी नियुक्ति पाई सेवा गरेको अबधिको कानूनी अस्तित्व नै समाप्त भैसकेको हुँदा त्यसमा थप विवेचना र विश्लेषणको आवश्यकता देखिँदैन।

१०. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा अस्थायी रूपमा काम गरेको सेवा अबधिलाई समेत सेवा अबधिमा जोडी बहुवा प्रक्रिया अगाडि बढाउनु भनी उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन मागसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था नदेखिँदा निजामती सेवा ऐन र नियमावलीमा अस्थायी अबधिलाई स्थायी सरह मानी कहीं पनि व्यवहार नगरिएको, स्थायी र अस्थायीको भिन्नताको कारणले नै अस्थायीको सेवा अबधि जोडाउनु पर्ने अनिवार्यता गरिएको र नजोडिएको सेवा अबधिको गणना गरी निवेदिकालार्इ उम्मेदवार बनाउन मिल्ने नदेखिएको भन्ने समेतका

आधारमा निवेदन खारेज हुने ठहर्‍याएको हदसम्म संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री अबधेशकुमार यादवको राय सदर हुने ठहर्‍र्र्छ। प्रस्तुत मुद्दाको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.दामोदर शर्मा

न्या.प्रकाश वस्ती

इतिसंवत् २०६७ साल असार १७ गते रोज ५ शुभम्

इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

□□□

निर्णय नं: ८३६४

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती

रिट नं. ०६३-WS-००३२

आदेश मिति: २०६६।१२।५।५

विषय :- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश।

निवेदक: काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला खरेलथोक
गा.वि.स.वडा नं.४ खरेलथोक वस्ने
अधिवक्ता अच्युतप्रसाद खरेल

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- को कस्ता व्यक्तिहरूसँग आफ्नो के कस्तो सम्बन्ध रहेको छ र त्यस्ता व्यक्तिहरू पक्ष वा विपक्ष रहेको मुद्दा हेर्दा आफू तटस्थ र निष्पक्ष रहन सक्ने अवस्था रहन्छ वा रहँदैन भन्ने कुरा कानूनमा लेखिएको भन्दा पनि निर्णयकर्ताको विवेकले निर्धारण गर्ने विषय हुने।

(प्रकरण नं.६)

- असम्भव र काल्पनिक विषयलाई आधार बनाई अनावश्यक तर्क वितर्क र जिज्ञासा गरी सस्तो लोकप्रियताका लागि यस अदालतको महत्वपूर्ण समय बर्बाद गर्नु जिम्मेवार कानून

व्यवसायीलाई शोभा दिने कुरा होइन। यस विषयमा आगामी दिनमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने।

(प्रकरण नं.७)

- कुनै पनि कानूनी व्यवस्था नागरिकको हक अधिकारसँग सम्बन्धित विषय हो वा होइन भन्ने कुराको निरूपण अनुमान र तर्कबाट भन्दा पनि त्यस्तो प्रावधानबाट कसैको हक अधिकार सिर्जना वा समाप्त हुन सक्तछ वा सक्तैन भन्ने वस्तुनिष्ठ आधारमा गर्नुपर्दछ। त्यसमा पनि लैङ्गिक आधारमा कुनै कानून विभेदजन्य भएको भन्ने दावी लिनेले कुनै एक लिङ्गका नागरिकको हक अधिकार स्थापित भई अर्को लिङ्गका नागरिकलाई त्यस्तो हक अधिकारको उपभोगबाट बञ्चित गरिएको दृष्टान्त प्रारम्भिक रूपमा नै पेश गर्नसक्नु पर्ने।

(प्रकरण नं.८)

- आफूमा Biasness हुने हुँदा साली र जेठीसासूको मुद्दा समेत हेर्न नहुने भन्ने ऐनको मनसाय बुझ्न सक्ने हुँदा अ.वं.३० नं.मा साली र जेठीसासू समेत थपन आवश्यक नदेखिने।

(प्रकरण नं.१२)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री अच्युतप्रसाद खरेल

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम सविधान, २०६३ को धारा १००
- अ.वं. ३० नं.

आदेश

न्या.बलराम के.सी.:नेपालको अन्तरिम सविधान, २०६३ को धारा १०७(१) र (२) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

कुनै पनि व्यक्ति आफ्नो मुद्दामा आफैँ न्यायाधीश बन्न सक्दैन (No man can be judge of his own case) भन्ने प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त सर्वमान्य सिद्धान्तको रूपमा रहेको छ। प्राकृतिक न्यायको यस सर्वमान्य सिद्धान्तलाई मुलुकी ऐन, २०२० को अदालती बन्दोबस्तको ३० नं.ले सिद्धान्ततः स्वीकार गरे तापनि सो नम्बरको व्यवस्थामध्ये देहाय दफा १ को व्यवस्था अपूरो एवं संविधानद्वारा प्रदत्त समानताको हकसँग बाभिनुको साथै लैङ्गिक न्यायको समेत विपरीत रहेको छ।

मुलुकी ऐन, २०२० को अदालती बन्दोबस्तको ३० नम्बरमा “मुद्दा हेर्न पाउने अधिकारी गैह्रले मुद्दा हेर्दा देहायबमोजिम हेर्नु पर्छ” भन्ने व्यवस्था भई देहाय दफा १ मा आफ्ना हाडमा अपुताली परे खान पाउने नाता र मामा माइज्यू, सानी ठूली आमा, सानु ठूलो बाबु, सासू ससुरा, फुपू, फुपाज्यू, जेठु, साला, मीत, आफ्ना दिदी बहिनी, छोरी र यिनै दिएका जुवाइँ, भानिज, भाञ्जी, भाञ्जी बुहारी, आमाका बाबु वा आमा, मन्त्र सुनाउने गुरु, गुरुमा, मन्त्र सुनाएका शिष्य, शिष्यानी, आफूले लेनदेन करोवार गरेका र नोकर चाकर र लेखिएका मानिसको एकाघरसँग बसेका जहानको र भगडिया मानिसको मुद्दा पर्न आएमा आफूले हेर्न हुँदैन भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ।

उक्त देहाय दफा १ मा आफूलाई छोरी दिने सासू ससुराको मुद्दा हेर्नु हुँदैन भन्ने व्यवस्था गर्नुको साथै सासू ससुराको हाडमा निजहरूका छोरा अर्थात् साला, जेठुको मुद्दा हेर्नु हुँदैन भनी निजहरूका छोरी अर्थात् साली र जेठी सासूको मुद्दा हेर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ। यसरी आफूलाई छोरी दिने सासू ससुराको हाडमा निजहरूका छोरा अर्थात् साला र जेठुको मुद्दा हेर्न नहुने तर निजहरूकै हाडमा निजहरूका छोरी अर्थात् साली र जेठी सासूको मुद्दा हेर्न पाउने व्यवस्था लिइएको आधारमा भेदभावपूर्ण रहेको प्रष्ट छ। त्यसैले लिइएको आधारमा भेदभावपूर्ण रहेको यस विभेदकारी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ धारा (१), (२) र (३) द्वारा प्रदत्त समानताको हकसँग समेत बाभिनुकोले बदरभागी छ।

यसरी मुलुकी ऐनको अ.व. ३० नं. ले कुनै पनि व्यक्ति आफ्नो मुद्दामा आफैँ न्यायाधीश बन्न सक्दैन भन्ने प्राकृतिक न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तलाई सिद्धान्ततः स्वीकार गरेतापनि देहाय दफा १ को व्यवस्था

अपूरो एवं लैङ्गिक न्यायको विपरीत हुनुको साथै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा (१), (२) र (३) द्वारा प्रदत्त समानताको हकसँग बाभिनुकोले मुलुकी ऐनको अ.व. ३० नं. को देहाय दफा १ को व्यवस्थामध्ये उक्त विभेदकारी व्यवस्था बदर गरी मुद्दा हेर्ने अधिकारीले आफूलाई छोरी दिने सासू ससुराको हाडमा निजहरूका छोराछोरी दुवैको अर्थात् साला र जेठुको साथै साली र जेठी सासूको मुद्दा हेर्नु हुँदैन भन्ने व्यवस्था अविलम्ब गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो, विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश।

प्रत्येक नागरिकको मौलिक हक अधिकारको संरक्षण गर्दै समानताको आधारमा उनीहरूलाई सशक्तीकरण गर्न विभिन्न नेपाल कानूनमा व्यवस्था गर्नुको साथै विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूकोसमेत नेपाल पक्ष बनी आएको छ। परिवर्तित सन्दर्भमा लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताको संस्थागत प्रवर्द्धन गर्दै कानूनी शासनको प्रत्याभूतिको लागि नेपाल सरकारले व्यवस्थापिका संसदसमक्ष विभिन्न नेपाल कानूनमा सशोधन गर्ने विधेयकहरू प्रस्तुत गरिरहेको पनि छ। नेपाल सरकारले प्रस्तुत गरेको विधेयकका सम्बन्धमा विचार गर्ने र के कस्तो कानून निर्माण गर्ने भन्ने विषय विधायिका संसदको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषय हो। अतः नागरिकहरू बीच रहेको विभिन्न असमानताको अन्त्य गरी कानूनी शासनको प्रत्याभूत गर्न नेपाल सरकार हर प्रकारले अग्रसर रहेको अवस्था हुँदाहुँदै व्यवस्थापिका संसदको क्षेत्राधिकारको विषयमा यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन पेश गरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ।

निवेदकले मुलुकी ऐन, अ.व. ३० नं. को व्यवस्था लैङ्गिक रूपमा विभेदकारी भन्ने दावी लिनु भएको देखिन्छ। अ.व. ३० नं.को व्यवस्थाले कसैलाई

कुनै सुविधा प्रदान गर्ने वा कसैलाई कुनै सुविधाबाट बञ्चित गरेको नभई न्यायलयबाट सम्पादित हुने न्यायलाई स्वच्छ, र निष्पक्ष बनाउने उद्देश्य राखेको छ। निवेदकले दावी लिएका नाताको व्यक्तिको मुद्दा हेरेको कारण न्याय स्वच्छ, र निष्पक्ष नभएको र आफूलाई मर्का परेको भन्ने स्पष्ट आधार लिई कुनै मुद्दाको सन्दर्भमा असर पर्ने पक्षले माथिल्लो अदालतमा पुनरावेदन दिएमा पुनरावेदन सुन्ने अड्डाले सो सम्बन्धमा यथोचित विचार गर्न सक्ने नै देखिन्छ। न्यायिक पुनरावलोकनको सन्दर्भमा दावी गरिएको कानूनी प्रावधानबाट निवेदकलाई प्रत्यक्ष र अवश्यम्भावी (Direct and Inevitable Effect) असर पुगेको स्थापित हुनु पर्दछ। तर, प्रस्तुत रिट निवेदनमा दावी गरिएको प्रावधानबाट आफूलाई यो यस्तो असर परेको भन्ने स्पष्ट आधार निवेदकले देखाउन नसकेको र उक्त प्रावधान संविधानको कुनै प्रावधानसँग स्पष्ट बाझिएको स्थिति समेत पुष्टि गर्न नसकेको हुँदा काल्पनिक आधारमा गरिएको रिट निवेदन उक्त सिद्धान्तको आधारमा समेत खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको व्यवस्थापिका-संसद सचिवालयका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ।

अदालती बन्दोबस्तको ३० नं. को कानूनी व्यवस्था प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त तथा न्यायिक सुशासन कायम गर्ने सन्दर्भमा भएको कानूनी व्यवस्था हो। यो व्यवस्थाले कसैको हक स्थापित गर्ने नभै कानूनी दायित्व निर्धारण गर्ने काम मात्र गरेको छ। ती नाता र सम्बन्धभित्रका व्यक्तिहरूको मुद्दा हेर्न नहुने गरी बाहेक गरिएको कानूनी व्यवस्थाले अरु कसैको हकमा असर पुऱ्याउने नभई सम्बन्धित व्यक्तिहरूको कानूनी अधिकारलाई नै सीमित पार्दछ। यस्तो अवस्थामा उक्त व्यवस्थालाई लैङ्गिक दृष्टिले भेदभावपूर्ण भएको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन। नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा १२ (१) बमोजिम पुलिङ्गलाई बुझाउने शब्दहरूले स्त्री लिङ्गलाई पनि बुझाउने भएकाले मुलुकी ऐन अ.व.३० नं.मा भएको व्यवस्थालाई सोहीअनुरूप व्याख्या गर्न सकिने नै हुँदा विपक्षीको निवेदन दावी तर्कपूर्ण देखिदैन। अतः उपर्युक्त कारण र आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट स्वयं उपस्थित हुनु भएका निवेदक अधिवक्ता श्री अच्युतप्रसाद खरेलले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष आफ्नो मुद्दामा आफै न्यायाधीश वा निर्णयकर्ता बन्नु हुँदैन भन्ने नै हो। मुलुकी ऐन अ.व.३० नं.ले यस सिद्धान्तलाई आत्मसात गर्न खोजेको देखिए पनि सोही नम्वरको देहाय दफा १ मा गरिएका केही व्यवस्थाहरूले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई आत्मसात गर्न सकेको छैन। खास गरी सो नम्वरमा जेठु र साला समेतको मुद्दा हेर्न नहुने भन्ने व्यवस्था गरिए पनि सोही हैसियतका जेठीसासू र सालीलाई समावेश गरिएको छैन। यसबाट जेठीसासू र सालीको मुद्दा हेर्न मिल्ने अवस्था सिर्जना भएको छ। सो कुरा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुरूप हुन सक्दैन। उक्त व्यवस्था लिङ्गका आधारमा विभेदजन्य हुँदा बदर गरी निजहरूको मुद्दा हेर्न नहुने व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेश जारी गरिनु पर्दछ, भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो।

विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदीले निवेदकको माग दावी वास्तविकतामा आधारित नभै काल्पनिक छ। मुलुकी ऐन, अ.व.३० नं. को कानूनी व्यवस्था प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत छैन। कस्ता कस्ता नाता सम्बन्धका मानिसहरूको मुद्दा हेर्न हुँदैन भन्ने सामान्य मार्गदर्शन सम्म उक्त ३० नं.मा उल्लेख गरिएको हो। जेठु र सालाको मुद्दा हेर्नु हुँदैन भन्ने कुराले जेठीसासू र सालीको मुद्दा हेर्नुपर्छ भन्ने जनाउँदैन। त्यो निवेदकको भ्रम वा जिज्ञासा मात्र हो। सामान्य समझभन्दा बाहिरको केवल कौतुहलताको त्यस्तो विषय न्यायिक पुनरावलोकनको दायराभित्र पर्न सक्दैन। निवेदकले उठाएको जस्तो जिज्ञासा राख्दै जाने हो भने सो ३० नं. को सूची कहाँसम्म तन्काउँदै जाने भन्ने सवाल उठ्न सक्दछ। तसैले यस्तो प्रारम्भिक रूपमा नै स्थापित हुन नसक्ने दावी लिई परेको रिट निवेदन खारेज गरिनु पर्दछ, भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

पक्ष विपक्षका तर्फबाट पेश भएको उल्लिखित बहस जिकीर मनन् गरी रिट निवेदन, लिखित जवाफ र सम्बन्धित कानूनी एवं संबैधानिक व्यवस्थाहरू दृष्टिगत गरी हेर्दा देहायका विषयहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखियो :-

१) मुलुकी ऐन अ. वं. ३० नम्बरको देहाय दफा १ को कानूनी व्यवस्था संविधानसँग बाभिएको छ वा छैन ?
२) निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. निवेदकले मुलुकी ऐन अ. वं. ३० नं. को देहाय दफा १ मा भएको कानूनी व्यवस्थालाई लिएर संवैधानिकताको प्रश्न उठाउन खोजेको देखिदा प्रथमतः सोही प्रश्नको निरूपण हुनु बाञ्छनीय देखिन आएको छ । त्यसको लागि सबभन्दा पहिले उक्त ३० नं. को सम्बन्धित कानूनी प्रावधानलाई दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुन्छ । मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको मूल व्यहोरा र देहाय दफा १ मा देहाय बमोजिम उल्लेख भएको देखिन्छ :-

३० नं.॥ मुद्दा हेर्न पाउने अधिकारी गैह्रले मुद्दा हेर्दा देहायबमोजिम गर्नुपर्छ -----

आफ्ना हाडमा अपुताली परे खान पाउने नाता र मामा माइज्यू, सानी ठूली आमा, सानु ठूलो बाबु, सासू, ससुरा, फुपू, फुपाज्यू, पक्ष्जेठु, साला, मीत, आफ्ना दिदी बहिनी, छोरी र यिनै दिएका जुवाई, भानिज, भाञ्जी बुहारी, आमाका बाबु वा आमा, मन्त्र सुनाउने गुरु गुरुमा, मन्त्र सुनाएका शिष्य शिष्यनी, आफूले लेनदेन कारोवार गरेका र नोकर चाकर र लेखिएका मानिसको एकाघरसँग बसेका जहानको र भगडिया मानिसको मुद्दा पर्न आएमा आफूले हेर्न हुँदैन--- १

सोही देहाय दफा २ मा दफा १ मा लेखिएबमोजिम हेर्न नहुने मुद्दा पर्न आएमा सोही अड्डामा समान अधिकारी भए निजले र त्यस्तो अधिकारी नभए समान अधिकारको अर्को अड्डामा त्यस्तो कारण पर्न आएको कुरा खोली निर्णय गर्न पठाउनु पर्ने भन्ने समेत व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

३. यस प्रकार उक्त कानूनी व्यवस्था आफ्नो मुद्दामा आफै निर्णयकर्ता बन्नु हुँदैन भन्ने प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबाट अनुप्राणित व्यवस्था हो भन्ने तथ्यमा कुनै विवाद हुनुपर्ने देखिँदैन । आफू वा आफ्ना नातेदार, इष्टमित्र वा नजिकका मानिसहरू एवं आफूसँग वादविवाद वा भै भगडा परेका मानिसहरूको मुद्दा हेर्दा निर्णयकर्ता निष्पक्ष रहन सक्दैन, कुनै न कुनै रूपमा त्यस्तो पक्षहरू प्रति पूर्वाग्रह रहन जान्छ भन्ने मान्यताका कारण गरिएको यस खालको कानूनी व्यवस्था

स्वयंमा बोधगम्य हुँदा त्यस विषयमा थप विश्लेषण गरी रहन आवश्यक पर्दैन ।

४. प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई न्यायिक र अर्धन्यायिक प्रक्रियामा उच्च सम्मान दिइने हुँदा न्यायको मान्य सिद्धान्तका रूपमा स्थापित यस विषयमा कानूनमा कुनै व्यवस्था नभए पनि सदैव पालना गर्ने गरिन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०० ले नेपालको न्यायसम्बन्धी अधिकार यस संविधान, अन्य प्रचलित कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तका आधारमा अदालत र अन्य न्यायिक निकायबाट प्रयोग हुनेछ भनी भै रहेको संवैधानिक व्यवस्थाबाट प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त न्यायिक प्रक्रियामा अनुल्लंघनीय नै बन्न पुगेको छ ।

५. त्यसकारण अदालती बन्दोवस्तको महलको ३० नं. उपरोक्त व्यवस्था नभएकै अवस्थामा पनि निर्णयकर्ताले व्यक्तिगत पूर्वाग्रह (Personal Bias) भल्किने गरी कुनै निर्णय गर्न नमिल्नुका साथै त्यसरी निर्णय नै गरिएको अवस्थामा समेत त्यस्तो निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भै बदरभागी हुन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई कानूनी ढंगले सम्बोधन गरी मार्ग दर्शनसम्म दिन खोजेको अर्थमा ग्रहण गरिनु बाञ्छनीय हुने हुँदा अति जिज्ञासु भाव राखी नकारात्मक दृष्टिकोण बनाइहाल्नु पर्ने कुनै विवेकसम्मत कारण देखिन आउँदैन ।

६. त्यसमा पनि निर्णयकर्ताले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको सामान्य ज्ञान राख्दछ भन्ने सकारात्मक अवधारणा बनाउनु स्वाभाविक र अपेक्षित हुन्छ । त्यसैले निर्णयकर्ता अ. वं. ३० नं.को देहाय १ मा लेखिएका व्यक्तिहरूको मुद्दा हेर्न नहुने भन्ने मार्ग दर्शनको सीमामा मात्र बाँधिन्छ, र बाँधिनु पर्दछ भन्ने पनि होइन । कतिपय अवस्थाहरू सो नम्बरमा नसमेटिएका व्यक्तिहरूका मुद्दाहरू पनि हेरिँदैन । को कस्ता व्यक्तिहरूसँग आफ्नो के कस्तो सम्बन्ध रहेको छ र त्यस्ता व्यक्तिहरू पक्ष वा विपक्ष रहेको मुद्दा हेर्दा आफू तटस्थ र निष्पक्ष रहन सक्ने अवस्था रहन्छ वा रहँदैन भन्ने कुरा कानूनमा लेखिएको भन्दा पनि निर्णयकर्ताको विवेकले निर्धारण गर्ने विषय हुने हुँदा उक्त कानूनले निषेध नगरेका कैयौं अवस्था र घटनासँग जोडिएका विवादहरू निर्णयकर्ताले आफू निष्पक्ष रहन नसक्ने आधारमा हेर्न इन्कार गर्दछन । त्यसैले स्वीकृत र सर्वमान्य सिद्धान्तबाट

सिर्जित न्यायिक अनुशासन र आत्म संयमसँग जोडिएको स्वनियन्त्रण हुने नैतिक विषय पनि हो ।

७. निवेदकले मुख्य रूपमा अ.वं. ३० नम्बरको देहाय दफा १ ले जेठु र सालाको मुद्दा हेर्न नहुने भन्ने प्रष्ट व्यवस्था गरेको तर सोही हैसियतका जेठीसासू र सालीका सम्बन्धमा केही उल्लेख नगरेको हुँदा उनीहरूको मुद्दा हेर्न मिल्ने गरी कानूनले नै छूट दिएकोले सो कानून प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत हुनुका साथै संविधानको धारा १३ प्रदत्त लैङ्गिक समानताप्रतिकूल रहेको भन्ने तर्क पेश गर्न खोजेको देखिन्छ । माथि प्रकरण प्रकरणमा गरिएको विश्लेषणको आधारमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्नु पर्दैन भनी कानूनले नै प्रष्ट रूपले निषेध नगरेसम्म त्यसको सम्मानपूर्वक पालना गरिन्छ र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत गरिएको निर्णय कायम रहन नसकी त्यतिमात्र आधारमा बदरयोग्य समेत हुन्छ । अ.वं. ३० नं.मा गरिएको सो व्यवस्था प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई निर्णयकर्ताले पालना गर्नु पर्दछ भन्ने कुराको मार्ग दर्शनसम्म हो । उक्त नं. मा केही व्यक्तिहरूको उल्लेखन हुनुको अर्थ सोही हैसियत र अवस्थाका अन्य व्यक्तिहरूको मुद्दा हेर्नु हुन्छ वा पर्छ भन्ने होइन । सामान्य समझ र सुझबुझबाट निर्धारण गरिने अति सामान्य विषयलाई न्यायिक पुनरालोकनको दायरामा ल्याउनु निवेदकको कौतुहलतको विषय मात्र हो भन्न सकिन्छ । जेठु र सालाको मुद्दा हेर्नु हुँदैन भनेपछि जेठी सासू र सालीको मुद्दा पनि स्वतः हेरिदैन । नेपालको हालसम्मको न्यायिक अभ्यासमा त्यस्तो अवस्था पर्न आएको पनि छैन । यस्तो असंभव र काल्पनिक विषयलाई आधार बनाई अनावश्यक तर्क वितर्क र जिज्ञासा गरी सस्तो लोकप्रियताका लागि यस अदालतको महत्वपूर्ण समय बर्बाद गर्नु निवेदक जस्तो जिम्मेवार कानून व्यवसायीलाई शोभा दिने कुरा होइन । यस विषयमा निवेदकले आगामी दिनमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने उचित हुन्छ ।

८. निवेदकले अ.वं. ३० नं. को सो कानूनी व्यवस्था संविधानको धारा १३ प्रदत्त लैङ्गिक समानताको हक प्रतिकूलको भएको भन्ने पनि दावी लिनु भएको छ । तर, के कति आधार कारणबाट उक्त कानूनी प्रावधान संविधानप्रदत्त लैङ्गिक समानताको हकविपरीत हुन गएको हो भन्ने कुराको विवेकसम्मत तर्क प्रस्तुत

गर्न सकेको पाइदैन । मौलिक हक हनन्को प्रश्न उठाउन खोज्नेले प्रथमतः त्यस्तो विषय नागरिकको हक अधिकारसँग सम्बन्धित हो होइन भन्ने कुरामा प्रष्ट हुन सक्नु पर्दछ । कुनै पनि कानूनी व्यवस्था नागरिकको हक अधिकारसँग सम्बन्धित विषय हो वा होइन भन्ने कुराको निरूपण अनुमान र तर्कबाट भन्दा पनि त्यस्तो प्रावधानबाट कसैको हक अधिकार सिर्जना वा समाप्त हुन सक्तछ वा सक्तैन भन्ने वस्तुनिष्ठ आधारमा गर्नु पर्दछ । त्यसमा पनि लैङ्गिक आधारमा कुनै कानून विभेदजन्य भएको भन्ने दावी लिनेले कुनै एक लिङ्गका नागरिकको हक अधिकार स्थापित भई अर्को लिङ्गका नागरिकलाई त्यस्तो हक अधिकारको उपभोगबाट बञ्चित गरिएको दृष्टान्त प्रारम्भीक रूपमा नै पेश गर्नसक्नु पर्दछ ।

९. जस्तोसुकै संवैधानिक व्यवस्था भएपनि, हरेक राष्ट्रमा राज्यका तीन अंगहरू कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिका अनिवार्य रूपमा रहेका हुन्छन् । न्यायपालिका अन्तर्गतका अदालतहरू नागरिक/ नागरिक बीच वा नागरिक र राज्यबीच वा राज्य र राज्यबीचको विवादमा कानून र प्रमाणको आधारमा निर्णय दिन कटिबद्ध रहन्छन् । न्यायपालिकालाई संविधानले स्वतन्त्र राखेको हुन्छ । अदालतले न्यायाधीशमार्फत् न्यायाधीशद्वारा नै न्याय प्रदान गर्दछ । न्याय प्रदान गर्न नियुक्त न्यायाधीशहरूको योग्यता संविधानमा नै तोकिएको हुन्छ र संविधानमा तोकिएको योग्यता पुगेका अनुभवी व्यक्तिको न्यायाधीशको पदमा नियुक्ति हुन्छ । न्यायाधीशले संविधान, कानून र न्यायको मान्य सिद्धान्तको आधारमा निर्णय गर्दछ । आजको २१ सौं शताब्दीका न्यायाधीशहरूले संविधान, व्यवस्थापिकाले बनाएको कानून, मानव अधिकारसम्बन्धी महासन्धिहरू तथा स्वतन्त्र न्यायपालिकासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय Documents जस्तै Basic Principles on The Independence of Judiciary लगायत न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूको सामान्य जानकारी राख्दछ । देहायका तीन प्रकारबाट न्यायाधीश नियुक्ति हुने भएवाटै सो कुरा प्रष्ट हुन्छ :-

१. लामो अवधि कानून व्यवसायी भई वकालत गरी समाजमा प्रतिष्ठा भएका व्यक्तित्व वा
२. कानूनको अध्यापन गर्ने व्यक्ति वा

३. पुनरावेदन अदालतको न्यायाधीशको रूपमा रहेको बहालवाला व्यक्तिहरू

१०. यसरी माथि उल्लिखित योग्यता पुगेका व्यक्तिहरूले आफूसक्षम पेश भएका मुद्दाहरूको तथ्य बुझ्न र त्यसमा लागू हुने Applicable Law बारेमा पनि जानकारी राखेको हुन्छ। सैद्धान्तिक र विषयगत अध्ययन तथा लामो समयसम्म न्याय सम्पादनसँग सम्बन्धित व्यावहारिक अनुभव भएका व्यक्ति मात्र न्यायाधीशको पदमा नियुक्ति हुन्छन्। न्यायाधीशलाई कुनै कानूनको व्याख्या गर्दा कानूनलाई Thwart र Frustrate गर्ने गरी होइन कानूनको Purposive व्याख्या गर्नुपर्छ भन्ने कानून व्याख्या सम्बन्धी मान्य सिद्धान्तको बारेमा जानकारी राखेको हुन्छ। त्यसैगरी न्याय प्रदान गर्ने मात्र होइन न्याय गरेको जस्तो देखाउनु पनि पर्दछ भन्ने सिद्धान्तबाट पनि प्रत्येक न्यायाधीश Guided भएको हुन्छ।

यहाँ "Singhvi Declaration" अथवा Draft Universal Declaration of the Independence of Justice को धारा ४० उल्लेख हुन आवश्यक देखिन्छ। धारा ४० को व्यवस्था यस प्रकार छ :-

Judges shall keep themselves informed about International Conventions and other instruments establishing Human Rights norms and shall seek to complement them as far as feasible within the limits set by their national Constitution and Laws.

Singhvi Declaration को उक्त धाराले न्यायाधीशहरू स्वतन्त्र, सक्षम, निष्पक्ष र न्यायपालिकासम्बन्धी बेलाबेलामा भएका विभिन्न महासन्धि लगायत अन्य Instrument हरूको बारेमा सुसूचित रहनु पर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ। यो कुरा सही पनि हो। वास्तवमा न्यायाधीशहरू यस्ता Law making प्रकारका सन्धि वा महासन्धिहरूको बारेमा सुसूचित रहनु पनि पर्छ।

सो सन्दर्भमा सोही Declaration को धारा ८ र Draft Principles on the Independence of the Judiciary अर्थात् "Siracusa Principles" को धारा २३ उल्लेख हुन आवश्यक देखियो:-

Singhvi Declaration को धारा ८ मा "Judges shall always conduct themselves in such a

manner as to preserve the dignity and responsibilities of their office and the impartiality and independence of the Judiciary. Subject to this principle judges shall be entitled to freedom of thought, belief, speech, expression, professional association, assembly and movement f:भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ।

यसैगरी Siracusa Principles को धारा २३ मा:- Judges can and should decline to sit in cases where their independence may properly be called into question whether or not so requested by one of the parties. In doubtful situations the court or the Chief Justice or the President of the Supreme Court should decide upon request by the judge concerned. भन्ने व्यवस्था भएको छ।

माथि उल्लेख गरिएका महासन्धिको व्यवस्थाहरू न्यायाधीशको Code of Conduct सरहका व्यवस्थाहरू हुन्। कुनै मुद्दा कुनै न्यायाधीशले हेर्दा विभिन्न कारणले गर्दा त्यस्तो न्यायाधीशहरूले निष्पक्षता दिन सक्ने वा नहुने भन्ने प्रश्न खडा हुने भएमा त्यस्ता न्यायाधीशहरूले कुनै त्यस्तो मुद्दा हेर्न हुँदैन, न्यायाधीशहरू आफैले आफूलाई Recuse गर्नु पर्छ भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ।

११. न्यायाधीशहरू पढेले शालीन र सम्बेदनशील हुन्छन्। न्यायाधीशहरू जहिले पनि निष्पक्षता, न्यायिक मन र आचारसंहिताबाट guided हुन्छन्। न्यायाधीशहरू कानून व्याख्या सम्बन्धी मान्य सिद्धान्तबाट सुसूचित हुन्छन्। मुद्दा फैसला गर्दा न्यायाधीशहरूले कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन र कानून व्याख्याका मान्य सिद्धान्तलाई ध्यानमा राखेर कानूनको व्याख्या गर्दछन्। न्यायाधीशहरूले कानून व्याख्याको Rule of Eiusdem Generis को बारेमा थाहा जानकारी राख्दछन्। यो सिद्धान्त भनेको When particular words pertaining to a class, category or genus are followed by general words the general words are construed as limited to things of the same kind and those specified हो।

१२. न्यायाधीशहरू अ.वं.३० नं.को उद्देश्य, व्यवस्था र आचारसंहिता तथा माथि उल्लेख भएका महासन्धिक प्रवधानहरूबाट सुसूचित रहने हुँदा साली र जेठीसासूको मुद्दा हेर्दा आफूमा biasness हुने र अ.वं.३० नं. को व्यवस्थाले साली र जेठीसासूको मुद्दा समेत हेर्न नहुने भन्ने ऐनको मनसाय बुझ्न सक्ने हुँदा अ.वं.३० नं.मा साली र जेठीसासू समेत थप्न आवश्यक देखिँदैन ।

१३. प्रस्तुत निवेदन लेख हेर्दा अ.वं. ३० नं को देहाय दफा १ मा आफूलाई छोरी दिने सासु ससुराको मुद्दा हेर्नु हुँदैन भन्ने व्यवस्था गर्नुको साथै सासू ससुराको हाडमा निजहरूका छोरा अर्थात साला र जेठुको मुद्दा हेर्नु हुँदैन भन्ने उल्लेख भएको तर साली र जेठीसासूको उल्लेखन नभएकोले उनीहरूको मुद्दा हेर्न पाउने व्यवस्था गरेको हुँदा निजहरूको मुद्दा पनि हेर्न नपाउने गरी रोक लगाई पाऊँ भन्ने भाव देखिन्छ । न्यायाधीशको पदमा नियुक्त भएका व्यक्तिले अ.वं. ३० नं. को मर्म, भावना र व्यवस्था बुझ्न सक्दछ । अ.वं.३० को व्यवस्था भनेको नजिकको नाता भएको कारण त्यस्तो नाताको मुद्दा हेर्दा न्यायाधीशहरूमा Biasness आउन सक्छ र न्याय निष्पक्ष नहुन सक्छ भनी तोकिएको नाताको मुद्दा हेर्न नपाउने व्यवस्था हो । निवेदन माग अ.वं. ३० नं मा साली र जेठीसासूको पनि मुद्दा हेर्न नमिल्ने भनी कानूनमा थपी पाऊँ भन्ने छ । न्यायाधीशमा Biasness को तत्व हुनु हुन्न भन्ने कुरा न्यायाधीशले बुझ्दछ । अ.वं. ३० नं.मा उल्लेख भएका विभिन्न नाताहरूमध्येमा साला र जेठानको मुद्दा हेर्न नहुने भएपछी साली र जेठी सासु नलेखेकी कारणले मात्र साली र जेठीसासूको मुद्दा हेर्न सक्छ भन्ने कल्पना गर्नु गलत हो । यदि कुनै न्यायाधीशले अ.वं. ३० नं को व्यवस्था, मर्म र भावना तथा न्यायाधीशको आचरण लगायत Principles of Biasness को सिद्धान्त बुझ्दैन भने त्यस्तो व्यक्ति न्यायाधीश पदमा नियुक्ति नै हुन सक्दैन । तसर्थ अ.वं. ३० नं मा निवेदकले माग गरेको जस्तो मुद्दा हेर्न नहुने नाताक्रमका व्यक्तिहरूको उल्लेखनमा साली र जेठीसासूको व्यवस्था समावेश गरिरहन आवश्यक पर्दैन । प्रस्तुत निवेदन केवल Academic exercise को लागि मात्र आएकोले यसतर्फ बढी विवेचना गरिरहन आवश्यक देखिएन ।

१४. अब, निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन भन्ने अर्को प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा जेठु र साला समेतका मानिसको मुद्दा हेर्न नहुने भन्ने मुलुकी ऐन अ.वं.३० नं.को देहाय दफा १ को व्यवस्था प्राकृति न्यायको सिद्धान्त अनुरूप नै रहेको देखिन्छ । सो कानूनी व्यवस्था संविधानको कुनै प्रावधानसँग असंगत रहेको पनि देखिँदैन । निवेदकको भनाइलाई स्वीकार गरी भैरहेको सो कानूनी व्यवस्था बदर गर्ने हो भने उल्टै प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त उल्लंघन हुन जाने देखिँदा आधारहीन निवेदन दावीसँग सहमत हुन मिल्ने कुनै विवेकसम्मत कारण देखिन आउँदैन । प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको बृहद दायराबाट समेटिने सो विषयमा कानूनद्वारा सम्पूर्ण अवस्था घटनाक्रम र व्यक्ति समेटी मुद्दा हेर्न नहुने व्यक्तिको अर्न्तहीन सूची निर्माण गर्न सम्भव र व्यावहारिक समेत नहुँदा विधायिकी नीति, तजविज र विधि निर्माण प्रक्रियाको प्राविधिक विषयसँग सम्बन्धित विषयमा यस अदालतले हस्तक्षेप गरी निर्देश गर्न नमिल्ने समेत हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गरी रहनु परेन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.गौरी ठकाल

न्या. भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६६ साल चैत ५ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत:-नारायण सुवेदी

□□□

निर्णय नं: ८३६५

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह

माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय

माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

संवत् २०६६ सालको पुनरावलोकन (NF) नं.००३

फैसला मिति: २०६६।११।२०।५

मुद्दा : उत्प्रेषण ।

निवेदक/रिट निवेदक: जि.सुनसरी महेन्द्रनगर

गा.वि.स.वडा नं ७ बस्ने रामप्रसाद भट्टराई

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/विपक्षी: प्रमुख, भन्सार अधिकृत, कैलाली
भन्सार कार्यालय, धनगढी कैलाली समेत
यसअघि निर्णय गर्ने:

मा.न्या.श्री बलराम के.सी.
मा.न्या.श्री दामोदर प्रसाद शर्मा

- न्यायाधीशले न्यायिक मनको प्रयोग गरी विवादका विषयवस्तुका सम्बन्धमा मिसिल प्रमाण र सम्बद्ध कानूनको वस्तुनिष्ठ मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी आधार र कारण खोली आफ्नो निर्णय दिने गर्दछ। त्यसैले न्यायिक अधिकारको प्रयोग न्यायाधीश वा तोकिएको न्यायिक अधिकारीबाट मात्र हुन सक्दछ। यस्तो अधिकार प्रत्यायोजन हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं.५)

- प्रशासकीय अधिकारीले न्यायिक अधिकारको प्रयोग गर्दा तह-तह उठेको टिप्पणी सदर नगरी न्यायिक मनको प्रयोग गरी न्यायिक प्रक्रिया र विधिको अवलम्बनबाट आधार र कारणसहित निर्णय गर्नुपर्ने।

- कानूनले स्पष्ट व्यवस्था गरी अन्यथा गरेमा बाहेक अर्धन्यायिक अधिकारको प्रत्यायोजन हुन नसक्ने हुँदा तोकिएको अधिकारीबाटै त्यसको प्रयोग हुनुपर्दछ भन्ने जस्ता कुराहरू अर्ध न्यायिक प्रक्रियाका आधारभूत मापदण्ड हुन्। न्यायको मूल मर्म र कानूनका आधारभूत प्रक्रियाको अनुशरण बिना अर्धन्यायिक निर्णय न्यायपूर्ण हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं.७)

- प्रशासकीय अधिकारीबाट प्रशासनसम्बन्धी काम कारवाहीका विषयमा हुने निर्णय प्रशासनिक निर्णय हो। यस्तो निर्णयमा सरकारी नीति, प्रशासकीय परम्परा, स्वविवेक र तजबीजलाई मान्यता दिइन्छ। सामान्यतः प्रशासकीय निर्णयबाट व्यक्तिको हक अधिकारमा असर नपर्ने हुँदा त्यस्तो निर्णयका विषयमा चुनौती दिइरहनु आवश्यक नहुने।

(प्रकरण नं.८)

- निजामती कर्मचारीहरूलाई व्यक्तिगत रूपमा पेशा, रोजगारको उपभोगमा पर्न जाने असरको

विषयमा गरिने निर्णयलाई कार्यकारी वा प्रशासकीय प्रकृतिको निर्णयका रूपमा लिन नमिल्ने।

- निजामती कर्मचारीहरू सरकार मातहतकै कर्मचारी हुने र सेवासम्बन्धी कानूनद्वारा उनीहरूको पेशा रोजगार नियमन हुने कुरालाई स्वीकार नै गर्दा पनि कानूनबमोजिम प्राप्त हुने निजामती कर्मचारीको पदमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी निर्णय गर्दा कानूनबमोजिम निर्धारण गरिएका प्रक्रियाहरू पूरा भएको हुनुपर्ने।

(प्रकरण नं.१२)

- कार्यालय प्रमुख वा विभागीय प्रमुखको अनुपस्थितिमा कार्यालयको दैनिक रूपमा भैपरी आउने प्रशासकीय काम सम्पन्न गर्नका लागि निजभन्दा तल्लो तहका कर्मचारीले निमित्त भई अति आवश्यक प्रशासकीय काम कारवाहीसम्म गर्न पाउने हुन्छ र यसरी निमित्तको जिम्मेवारी तोकिएको पदाधिकारीलाई अर्धन्यायिक प्रकृतिको निर्णय गर्ने अधिकार कानूनतः नहुने।

(प्रकरण नं.१९)

- निर्णय गर्ने अधिकारीले निर्णय गर्दा कसैको प्रभाव, निर्देशन र दबावमा नपरी स्वतन्त्र रूपले न्यायिक मन प्रयोग गरेको हुनुपर्दछ। यसो नभई निर्देशित निर्णयले वास्तवमा निर्णयको स्थान लिन नसक्ने। (प्रकरण नं.२०)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री हरिप्रसाद उप्रेती, श्री ज्योति बानिया

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेल

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०१७, नि.नं. १०८, पृष्ठ १००
- नेकाप २०२७, नि.नं. ५४७, पृष्ठ १५७
- नेकाप २०४२, नि.नं. २२८९, पृष्ठ २२७
- नेकाप २०५१, नि.नं. ४९९५, पृष्ठ ८१४
- नेकाप २०५२, नि.नं. ६०३०, पृष्ठ ५३१

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १००(१), १०१(१)(२)

- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९, ६०, ६१, ६२, ६३, ६४, ६५, ६६, ६७, ६८ र ६९
- निजामती सेवा नियमावली, २०५० को परिच्छेद १५ को नियम १०६-११५
- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख)

आदेश

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह: यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६५।३।३० मा भएको आदेश न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (क) बमोजिम पुनरावलोकन गरी हेरी पाऊँ भनी रिट निवेदक रामप्रसाद भट्टराईले दिएको निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६६।४।८ मा पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भै पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

म निवेदक प्रत्यर्थी भन्सार कार्यालयमा खरिदार पदमा कार्यरत रहँदा विभिन्न मितिमा भन्सार ऐन, नियम तथा भन्सार कार्यविधिअनुसार सामान जाँचपास सम्बन्धमा काम कारवाही गरेको नदेखिएको भनी प्रत्यर्थी भन्सार कार्यालयका निमित्त प्रमुख भन्सार अधिकृत श्री गौरी शंकर उपाध्यायले कुनै सुनुवाइको मौका नै नदिई एक्कासी निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९ खण्ड (क) को उप खण्ड (४) बमोजिम मेरो ५ वर्ष बढुवा रोक्का गर्ने गरी मिति २०६३।७।१२ मा निर्णय गर्नु भएको रहेछ ।

सोको जानकारीपत्र मिति २०६३।८।४ मा दिइएकोमा उक्त निर्णय ऐन नियम विपरीत र कानूनका मान्य सिद्धान्त समेत विपरीत भई गैरकानूनी तथा अधिकारविहीन अधिकृतले गरेको हुँदा सो निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी प्रत्यर्थी भन्सार विभागका महानिर्देशकसमक्ष मिति २०६३।८।१३ मा पुनरावेदन गर्दा महानिर्देशकबाट समेत प्रचलित कानूनको वर्खिलाप गरी गैरकानूनी तथा अधिकारविहीन अधिकृतले गरेको निर्णयलाई नै तह तहवाट टिप्पणी उठाई मिति २०६३।९।१९ मा केवल सदरसम्म गरी गर्नु भएको निर्णयको जानकारीपत्र म निवेदकलाई मिति २०६३।१०।२९ मा बुझाएकोले उक्त गैरकानूनी विभागीय सजायसम्बन्धी निर्णयले म निवेदकलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२) (च), १३(१) र (२), १८, १९ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन् हुन पुगेकोले सो हक प्रचलनको

लागि अन्य वैकल्पिक उपचारको मार्ग नभएकोले यो निवेदनपत्र साथ उपस्थित भएको छु ।

अतः म निवेदकलाई विपक्षीहरूको आपसी मिलेमतोवाट पाँच वर्ष बढुवा रोक्का गर्ने गरी भएको विभागीय सजाय त्रुटिपूर्ण र गैरकानूनी भएकोले संविधानको धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम भन्सार विभागको मिति २०६३।५।१६ को विभागीय सजाय गर्नु भन्ने निर्णय, विपक्षी लोकसेवा आयोगवाट विभागीय सजायको परमामर्श दिने पत्र र सोसँग सम्बन्धित निर्णय, विपक्षी निमित्त भन्सार अधिकृतवाट मिति २०६३।७।१२ मा भएको विभागीय सजायको निर्णय र सोलाई सदर गर्ने गरी विपक्षी भन्सार विभागवाट तह-तह टिप्पणी उठाई मिति २०६३।९।१९ मा विपक्षी भन्सार विभागका महानिर्देशकवाट भएको पुनरावेदकीय निर्णय समेतका विपक्षीहरूवाट भए गरेका म निवेदकलाई दिइएको विभागीय सजायसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण निर्णय, काम कारवाही र पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ? आदेश जारी हुनु नपर्ने कारण भए बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा सूचना पठाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६३।११।१८ मा भएको आदेश ।

विपक्षीले आफ्नो निवेदनमा यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारवाहीवाट निजलाई संविधान र कानूनप्रदत्त हक हनन् हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा कँही कतै उल्लेख नगरी बिनाकारण विपक्षी कायम गरी दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अर्थ मन्त्रालयको तर्फवाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

उचित र पर्याप्त कारण आधारवाट नै निवेदकलाई विभागीय कारवाही गरिएकोले सोसम्बन्धी निर्णय र काम कारवाहीलाई गैरकानूनी तथा क्षेत्राधिकारविहीन भनी विपक्षीले लिएको जिकीर कानूनसम्मत नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको भन्सार विभाग एवं महानिर्देशकको तर्फवाट पेश हुन आएको संयुक्त लिखित जवाफ ।

निवेदकलाई विभागीय सजाय गर्न प्रक्रिया पुऱ्याई परामर्श माग भए मुताविक आयोगबाट विभागीय सजाय गर्न परामर्श दिइएको हुँदा कानूनबमोजिम भएको काम कारवाहीउपर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको लोक सेवा आयोगको तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

मिति २०६३।७।१२ को निर्णयबमोजिम ५ वर्ष बहुवा रोक्का गर्ने विभागीय सजायको आदेश प्रचलित निजामती सेवा ऐन नियमबमोजिम भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको कैलाली भन्सार कार्यालयका प्रमुख भन्सार अधिकृतको तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकारको कार्यकारी प्रशासकीय निर्णय टिप्पणीमार्फत हुने गरेको पाइन्छ । टिप्पणीमार्फत निर्णय हुँदा त्यस्तो निर्णय कानूनविपरीत हुन्छ भन्न मिल्दैन । तसर्थ कानूनमा तोकिएको एक तहमाथिको विपक्षी भन्सार अधिकृतबाट मिति २०६३।७।१२ मा भएको विभागीय सजायको निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गर्ने गरी मिति ०६।३।१९ मा भन्सार विभागका महानिर्देशकबाट भएको पुनरावेदकीय निर्णय मिलेकै देखिँदा बदर हुन सक्दैन । बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदकको जिकीर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६५।३।३३ मा भएको आदेश ।

विभागीय सजाय न्यायिक मनको प्रयोग गरी प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी गर्नुपर्ने न्यायिक प्रकृतिको भएकोले सो अधिकार प्रत्यायोजन हुन सक्दैन । प्रत्यर्थी निमित्त भन्सार अधिकृतले गरेको विभागीय निर्णय अ.बं.१ र ३५ नं. विपरीत अनधिकृत हुनुका साथै नेकाप २०४२, नि.नं.२२५८, पृष्ठ ११८ समेतमा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूल भएकोले त्यस्तो निर्णय सदर गरेको यस अदालतको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा पुनरावलोकन हुनुपर्ने अवस्था छ । यस्तै प्रकृतिका समान विषयवस्तु समावेश भई सम्मानित अदालतबाट कारण देखाउ आदेश जारी हुँदा साथै राखी पेश गर्नु भनिएका निवेदक धुबबहादुर महत र गुरुप्रसाद त्रिपाठी विरुद्ध भन्सार विभाग समेत विपक्षी भएका संवत् २०६३ सालको रिट नं. ०६६० र ०६५९ का रिट निवेदनहरूमा एउटा विषयमा स्पष्टीकरण सोधी पाँच वर्ष बहुवा रोक्का गरेको, सजाय गर्ने अख्तियारी भएको

प्रमुख भन्सार अधिकृतबाट स्पष्टीकरण नसोधिएको, तह-तह टिप्पणी उठाई गरेको निर्णयमा न्यायिक मनको अभाव देखिएको भन्ने समेत आधारमा विभागीय कारवाही गरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण भएको भनी उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहरी मिति २०६४।१।४ मा निर्णय भएको छ । यसरी समान प्रकृतिका रिट निवेदनहरूमा रिट जारी हुने गरी भएको आदेश विपरीत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छाई भएको निर्णय लगाउको निवेदनहरूमा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत रहेको छ । साथै तह तह टिप्पणी उठाई गरिएको कारवाही अधिकारक्षेत्रविहीन हुने भनी नेकाप २०५२, नि.नं.६०३०, पृष्ठ ५३१, नेकाप २०५१ नि.नं.४९९५, पृष्ठ ८१४ सिद्धान्त प्रतिपादन भैरहेको अवस्था छ ।

अतः माथि प्रकरण प्रकरणमा उल्लिखित नजीर सिद्धान्तको पालना नगरी सम्मानित अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६५।३।३३ को आदेश त्रुटिपूर्ण भै न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) को अवस्था विद्यमान रहेकोले सो आदेशको पुनरावलोकन गरी रिट जारी हुने गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदकका तर्फबाट यस अदालतमा दायर भएको पुनरावलोकनको निवेदनपत्र ।

पुनरावलोकन गरिपाऊँ भनी पर्न आएको प्रस्तुत निवेदनसँग सम्बन्धित मुद्दाको र भए प्रमाण मिसिल समेत साथै राखी नियम बमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत पूर्ण इजलासबाट मिति २०६६।३।५ मा भएको आदेश ।

निवेदकलाई पाँच वर्ष बहुवा रोक्का गर्ने गरी गरेको सजाय र सो उपर पुनरावेदन सुनी महानिर्देशकले गरेको निर्णय समेतमा निर्णयकर्ताले न्यायिक मनको प्रयोग नगरी तह-तहबाट उठेको टिप्पणी सदर गरी गरेको निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदकको माग दावी भएकोमा प्रशासकीय निर्णय टिप्पणी मार्फत हुन सक्ने र टिप्पणीमार्फत भएको निर्णय कानून विपरीत हुन्छ भन्न मिल्ने देखिँदैन भनी मिति २०६५।३।३३ मा रिट खारेज भएको देखियो । तर यस्तै प्रकृतिको यस्तै विवाद र कानूनी प्रश्न समावेश रहेको संवत् २०६३ सालको रिट नं. ०६५९ निवेदक गुरुप्रसाद त्रिपाठी विरुद्ध प्रमुख भन्सार अधिकृत समेत तथा संवत् २०६३ सालको रिट नं. ०६६० निवेदक धुबबहादुर महत विरुद्ध प्रमुख भन्सार अधिकृत समेत

प्रत्यर्थी भएको उत्प्रेषण मुद्दामा निर्णयकर्ताले न्यायिक मन प्रयोग नगरी तह-तहबाट उठेको टिप्पणी सदर गरेको निर्णय बदर हुने भनी यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६४।१।४ मा उत्प्रेषणको आदेश जारी हुने ठहर भै रहेको निवेदन साथ पेश भएको आदेशको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ। यसरी कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्दा तह-तह उठेको टिप्पणीमार्फत निर्णय गरेको कानूनसम्मत हुने वा नहुने सम्बन्धमा यस अदालतका विभिन्न इजलासबाट पृथक-पृथक सिद्धान्त अंगीकार गरेको देखिएको परिप्रेक्ष्यमा ती निर्णय सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल हुने गरी निवेदन खारेज गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६५।३।३ को आदेशमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) को अवस्था विद्यमान रहेको देखिँदा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ। उल्लिखित रिट नं.०६५९ र रिट नं. ०६६० का रेकर्ड मिसिल समेत संलग्न राखी नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत यस अदालत पूर्ण इजलासबाट मिति २०६६।४।८ मा भएको आदेश।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री हरिप्रसाद उप्रेती र श्री ज्योति बाँनियाले निवेदकलाई विभागीय सजायको आदेश दिने अधिकार प्रमुख भन्सार अधिकृतलाई मात्र भएकोमा निमित्त भन्सार अधिकृतबाट भएको निर्णय अनधिकृत छ। त्यसै गरी निर्णयकर्ताले आधार कारण उल्लेख गरी न्यायिक मनको प्रयोग गरी निर्णय गरेको नभै तह-तह उठेको टिप्पणी सदर गरेको अवस्था छ। निर्णय गर्ने अख्तियारी भएको अधिकारीले स्पष्टीकरण सोध्नु पर्नेमा दोस्रो स्पष्टीकरण महा निर्देशकबाट सोधिएको त्रुटिपूर्ण छ। विभागको निर्देशनलाई सिरान हाली लोकसेवा आयोगको परामर्श समेत नलिई गरिएको विभागीय कारवाहीसम्बन्धी निर्णय निजामती सेवा ऐन र नियमावलीअनुकूल नहुनुका साथै सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल रहेको छ। यस्तै प्रकृतिको कानूनी प्रश्न समावेश भएको लगाउका रिट नं.०६५९ र ०६६० का उत्प्रेषण मुद्दामा तह-तहबाट उठेको टिप्पणी सदर गरी भएको विभागीय कारवाहीको निर्णय त्रुटिपूर्ण रहेको भनी रिट जारी भएको अवस्था रहेको छ। प्रस्तुत रिट निवेदनमा

कारण देखाउ आदेश हुँदा नै समान प्रकृतिको विषयवस्तु समावेश भएकोले साथै राखी पेश गर्नु भन्ने आदेश भएका उक्त रिट निवेदन जारी भएकोमा सोको विपरीत रिट खारेज गरिएको त्रुटिपूर्ण हुँदा संयुक्त इजलासको आदेश पुनरावलोकन भै निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी भन्सार विभागसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेलले प्रशासकीय काम कारवाहीमा टिप्पणीबाट निर्णय हुन सक्दछ। निजामती सेवा नियमावली, २०५० को अनुसूची १७ बमोजिमको अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट निवेदकलाई कारवाही र सजाय भएको कानूनसम्मत छ। सोही कसूरमा भन्सार विभागबाट ठूलो सजाय प्रस्ताव गरी लोकसेवा आयोग समेतबाट परामर्श लिइएकोमा अख्तियारवालाले पछिबाट सानो सजाय गर्न स्पष्टीकरण लिइरहनु पर्ने र लोकसेवा आयोगसँग परामर्श माग्नु पर्दैन। निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ ले एक तह माथिको अधिकारीले विभागीय सजाय दिन सक्ने व्यवस्था गरेको हुँदा खरिदारको पदमा कार्यरत् निवेदकलाई अधिकृत स्तरको निमित्त भन्सार अधिकृतबाट विभागीय सजाय दिने गरी भएको निर्णय कानूनसम्मत छ। प्राविधिक भन्दा पनि निवेदक उपर लगाइएको आरोप प्रमाणित भएको छ वा छैन भन्ने विषयको औचित्यता हेरिनु पर्दछ। आफूले कुनै कसूर नगरेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने निवेदकको जिकीर नै नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरेको संयुक्त इजलासको आदेशमा कुनै त्रुटि विद्यमान नहुँदा पुनरावलोकन हुनुपर्ने अवस्था छैन भन्ने समेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो।

पक्ष विपक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उल्लिखित बहस जिकीर मनन गरी पुनरावलोकन गरिपाऊँ भनी परेको प्रस्तुत निवेदन, रिट निवेदन, लिखित जवाफ, यस अदालत संयुक्त इजलासबाट निवेदन खारेज हुने गरी भएको आदेश, सम्बन्धित ऐन, कानून र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तलगायतका सम्बद्ध विषयहरू दृष्टिगत गरी हेर्दा मूलतः देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनु पर्ने देखियो :-

१. निजामती कर्मचारीलाई दिइने विभागीय कारवाही र सजायसम्बन्धी विषय प्रशासकीय प्रकृतिको कार्य हो वा न्यायिक वा अर्ध न्यायिक प्रकृतिको के कस्तो हो ?

२. अर्ध न्यायिक प्रकृतिको निर्णय गर्दा कानूनबमोजिमको के कस्तो प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको हुनु पर्दछ ? सो प्रक्रिया पूरा नगरेको अवस्था विद्यमान देखिएमा त्यस्तो निर्णयको हैसियत कस्तो हुन्छ ?

३. यस अदालत संयुक्त इजलासबाट रिट निवेदन खारेज हुने गरी भएको आदेशमा यस अदालतबाट यसअघि प्रतिपादित सिद्धान्तको पालना गरिएको छ, छैन र सो आदेशको पुनरावलोकन हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान रहेको छ वा छैन ?

२. यसमा उल्लिखित पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा यी निवेदकले आफूलाई पाँच वर्ष बढुवा रोक्का गर्ने गरी विभागीय सजाय दिन पाउने अधिकार निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ बमोजिम प्रमुख भन्सार अधिकृतलाई भएकोमा अधिकारै नभएका कैलाली भन्सार कार्यालयका निमित्त प्रमुख भन्सार अधिकृतबाट मिति २०६२।७।१२ मा सो आदेश दिइएको, त्यसरी विभागीय सजाय दिनुअघि तोकिएको अधिकारीबाट निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६६ बमोजिम सजाय प्रस्ताव गरी सफाईको मौका दिनुपर्ने र दफा ६८ बमोजिम लोकसेवा आयोगको परामर्श लिनु पर्नेमा विशेष सजाय गर्ने गरी विपक्षी महानिर्देशकबाट सोधिएको स्पष्टीकरण र परामर्श एवं निर्णय निर्देशनलाई नै आधार लिई दिइएको विभागीय सजायको आदेश त्रुटिपूर्ण छ। निमित्त भन्सार प्रमुखको सो निर्णय निजामती सेवा ऐन र नियमावली विपरीत गैरकानूनी भएको भनी विपक्षी महानिर्देशकसमक्ष पुनरावेदन गरेकोमा निर्णय गर्ने अधिकार भएका निज महानिर्देशकबाट न्यायिक मन प्रयोग गरी आफैँले निर्णय गर्नुपर्नेमा सो नगरी तह-तहबाट उठेको टिप्पणी मिति २०६३।९।१९ मा सदर गरी विभागीय सजायलाई कायमै राखेकोले उक्त दुबै निर्णय एवं सो सम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारवाही त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुनुपर्ने भन्ने समेत निवेदकको मुख्य निवेदन माग दावी रहेको देखिन्छ।

३. कैलाली भन्सार कार्यालय र भन्सार विभागबाट प्राप्त हुन आएको सोसम्बन्धी सक्कलै निर्णय फायल हेर्दा निवेदकलाई गरिएको विभागीय सजायका सम्बन्धमा विभागीय सजाय गर्ने अख्तियार रहेको सो कार्यालयको प्रमुख भन्सार अधिकृतबाट स्पष्टीकरण र सफाईको मौका नदिई भन्सार विभागबाट भएको कारवाही र निर्णय निर्देशनलाई सिरान हाली पाँच वर्ष बढुवा रोक्का गर्ने गरी निमित्त प्रमुख भन्सार अधिकृतबाट विभागीय सजाय दिइएको र सोउपर परेको पुनरावेदनमा निर्णय गर्न पाउने अख्तियारी भएको विपक्षी महानिर्देशक स्वयंले कुनै निर्णय नगरी तह-तहबाट उठेको टिप्पणी सदर गरेको देखिन आएकोले निवेदन दावी सत्य व्यहोरामा आधारित रहेको पाइयो।

४. यस अदालत संयुक्त इजलासबाट प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गर्ने आदेश गर्दा अन्य कुराका अतिरिक्त नेपाल सरकारको कार्यकारी प्रशासकीय निर्णय टिप्पणीमार्फत हुने गरेको र तह-तह टिप्पणी उठाई निर्णय गरेको भन्ने मात्र आधारमा उक्त निर्णय कानूनविपरीत भएको भन्ने निवेदकको भनाईसँग सहमत हुन सकिएन भन्ने समेत आधार ग्रहण गरेको देखिन्छ। संयुक्त इजलासको सो आदेशमा निजामती कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्ने सम्बन्धी काम कारवाहीलाई प्रशासकीय प्रकृतिको कार्यको रूपमा लिइएको पाइयो। निर्णयकर्ताले न्यायिक मन प्रयोग नगरी तह-तहबाट उठेको टिप्पणी सदर गरी गरेको निर्णय बदर हुने भनी यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तहरू समेतको प्रतिकूल भएको सो आदेशमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) को अवस्था विद्यमान रहेको भन्ने आधारमा यस अदालतबाट पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भएको देखिन्छ।

मिसिलबाट देखिन आएका उल्लिखित वस्तुतथ्यको पृष्ठभूमि दृष्टिगत गर्दा न्यायिक र अर्धन्यायिक एवं प्रशासकीय काम कारवाही वा निर्णयको अवधारणात्मक पक्षमा केही द्विविधा उत्पन्न हुन गएको देखिएकोले पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा निश्कर्षमा पुग्नुअघि सोही विषयमा केही स्पष्ट हुनुपर्ने देखियो।

५. वस्तुतः अदालत वा न्यायिक निकायबाट सम्पादन हुने विवादको विषयवस्तुको निरुपण गर्ने न्यायिक प्रकृतिका कार्यहरूलाई न्यायिक काम

कारवाहीको संज्ञा दिइन्छ। न्यायसम्बन्धी अधिकारहरू अदालतबाट प्रयोग हुने भन्ने नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०० को शीर्षक रही सोही उपधारा (१) मा “नेपालको न्यायसम्बन्धी अधिकार यो संविधान र अन्य कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्त अनुसार अदालत तथा न्यायिक निकायहरूबाट प्रयोग गरिने छ” भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा अदालत वा न्यायिक निकायले न्यायिक अधिकारको प्रयोग गर्दा संविधान, कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूको अनुसरण र अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ। अर्थात् न्यायिक अधिकार तजवीजमा नभई संविधान, कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्त समेतका आधारमा अदालत वा न्यायिक निकायबाट प्रयोग हुने अधिकार हुन् भन्ने देखिन आउँछ। संविधानको धारा १०१ को उपधारा (१) ले न्यायिक अधिकार प्रयोग गर्ने निकायहरूको सम्बन्धमा उल्लेख भई सर्वोच्च, पुनरावेदन र जिल्ला अदालत समेत तीन तहको नियमित अदालती संरचनाका साथै उपधारा (२) मा खास किसिम र प्रकृतिका मुद्दाहरू हेर्न कानूनद्वारा अन्य अदालत, न्यायिक निकाय वा न्यायाधिकरणको स्थापना गर्न सकिने अतिरिक्त व्यवस्था समेत गरेको देखिन्छ। न्याय प्रशासन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेका विभिन्न ऐन र नियमहरूले न्यायिक अधिकार प्रयोगको निश्चित प्रक्रिया र मापदण्ड निर्धारण गरी यसलाई सुनिश्चितता प्रदान गरेको अवस्था छ। न्यायाधीशले न्यायिक मनको प्रयोग गरी विवादका विषयवस्तुका सम्बन्धमा मिसिल प्रमाण र सम्बद्ध कानूनको वस्तुनिष्ठ मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी आधार र कारण खोली आफ्नो निर्णय दिने गर्दछ। त्यसैले न्यायिक अधिकारको प्रयोग न्यायाधीश वा तोकिएको न्यायिक अधिकारीबाट मात्र हुन सक्दछ। यस्तो अधिकार प्रत्यायोजन हुन सक्दैन। यसका साथै न्यायिक प्रक्रियामा प्राकृतिक न्याय लगायत न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूको सम्मान र पालना गरिन्छ।

६. प्रशासकीय अधिकारीबाट न्यायिक अधिकारको प्रयोग गरी निर्णय गर्ने कार्य अर्ध न्यायिक हो। अर्धन्यायिक अधिकार पनि धेरै हदसम्म न्यायिक अधिकारको निकट हुन्छ। न्यायिक अधिकारको प्रयोग न्यायाधीश वा न्यायिक अधिकारीबाट नभई प्रशासकीय अधिकारीबाट सम्पन्न हुने कुरामा न्यायिक र अर्ध न्यायिक निर्णयबीच केही विभेद रहेको छ।

शक्तिपृथक्कीकरणको सिद्धान्तले न्यायिक अधिकारको प्रयोग न्यायिक निकायहरूबाट मात्र हुनसक्ने परिकल्पना गरेको भए पनि बाह्य आक्रमणबाट जोगाउने, शान्ति र व्यवस्था कायम गर्ने तथा कर असूल गर्ने परम्परागत राज्यका भूमिकामा औद्योगीकरण र आर्थिक एवं वाणिज्य क्षेत्रमा भएको अभूतपूर्व प्रगतिले गर्दा यस्ता गतिविधिको नियमन न्यायिक निकायहरूबाट मात्र हुन सम्भव भएन। छिटो छरितो, मितव्ययी र विशेषज्ञ सेवा प्रवाह गर्नको लागि पनि यी विषयहरू अर्ध न्यायिक क्षेत्राधिकारबाट नियमन हुनु अपरिहार्य देखियो। अर्कोतर्फ लोक कल्याणकारी राज्यको भूमिकामा दिन प्रतिदिन विस्तार हुँदै गएका कारण प्रशासकीय अधिकारीहरूलाई पनि सीमित विषयहरूमा न्यायिक अधिकार सुम्पनु पर्ने बाध्यता उत्पन्न भयो। प्रशासकीय अधिकारीलाई न्यायिक अधिकार सुम्पने विषय सिद्धान्ततः नमिल्ने भएकै कारणले त्यस्ता अधिकारीले न्यायिक अधिकारको प्रयोग गर्दा न्यायिक मूल्य र मान्यता विपरीत जान नहुने अर्थात् न्यायिक प्रक्रियालाई अक्षरशः सम्मान र पालना गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्दै नियन्त्रण र सन्तुलनको शैली अवलम्बन गर्न खोजियो। यसका साथै यस्तो अधिकारको प्रयोगमा हुन सक्ने अधिकारको दुरुपयोग, प्रक्रियागत एवं कानूनी त्रुटिलाई नियन्त्रण गर्नको लागि न्यायिक पुनरावलोकन र प्रशासकीय कानूनको एकसाथ विकास भएको अर्ध न्यायिक निकायका न्यायिक कर्तव्यको इतिहास केलाउँदा देखिन्छ।

७. त्यसैले प्रशासकीय अधिकारीले न्यायिक अधिकारको प्रयोग गर्दा तह-तह उठेको टिप्पणी सदर नगरी न्यायिक मनको प्रयोग गरी न्यायिक प्रक्रिया र विधिको अवलम्बनबाट आधार र कारणसहित निर्णय गर्नु पर्दछ। अर्ध न्यायिक काम कारवाहीमा पनि प्राकृतिक न्याय र न्यायका सर्वमान्य सिद्धान्तलाई पालन गर्नुका साथै उच्च सम्मान दर्शाउनु पर्दछ। कानूनले स्पष्ट व्यवस्था गरी अन्यथा गरेमा बाहेक अर्ध न्यायिक अधिकारको प्रत्यायोजन हुन नसक्ने हुँदा तोकिएको अधिकारीबाटै त्यसको प्रयोग हुनु पर्दछ भन्ने जस्ता कुराहरू अर्ध न्यायिक प्रक्रियाका आधारभूत मापदण्ड हुन्। न्यायको मूल मर्म र कानूनका आधारभूत प्रक्रियाको अनुशरण बिना अर्ध न्यायिक निर्णय न्यायपूर्ण हुन सक्दैनन्।

८. प्रशासकीय अधिकारीबाट प्रशासनसम्बन्धी काम कारवाहीका विषयमा हुने निर्णय प्रशासनिक निर्णय हो । यस्तो निर्णयमा सरकारी नीति, प्रशासकीय परम्परा, स्वविवेक र तजबिजलाई मान्यता दिइन्छ । सामान्यतः प्रशासकीय निर्णयबाट व्यक्तिको हक अधिकारमा असर पर्ने हुँदा त्यस्तो निर्णयका विषयमा चुनौती दिइरहनु आवश्यक हुँदैन । प्रशासकीय निर्णयमा रहन जाने त्रुटिहरूलाई न्यायिक भन्दापनि प्रशासकीय तवरबाटै संबोधन गर्ने गरिन्छ । एउटै पदाधिकारीद्वारा कार्य सम्पन्न हुने भए तापनि प्रशासनिक काम कारवाही वा निर्णय र अर्ध न्यायिक काम कारवाही र निर्णयमा ठूलो भिन्नता रहन्छ । सारमा, प्रशासकीय अधिकारीले गर्ने पूर्णतया प्रशासकीय प्रकृतिको कार्य सम्पादन वा निर्णयलाई प्रशासकीय निर्णय तथा प्रशासकीय अधिकारीले गर्ने न्याय सम्बन्धी कार्य सम्पादन वा निर्णयलाई अर्ध न्यायिक निर्णय भन्नु पर्ने हुन्छ । प्रशासकीय निर्णयमा तजबिज र स्वविवेकको प्रयोग बढी हुन्छ भने अर्ध न्यायिक निर्णयमा तजवीज वा स्वविवेक भन्दा पनि कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तको प्रमुखता रहन्छ ।

९. कस्तो काम कारवाही वा निर्णयलाई न्यायिक, अर्ध न्यायिक र प्रशासकीय भनिन्छ, भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतबाट धेरै अधिदेखि नै स्पष्ट धारणा अभिव्यक्त हुँदै आएको देखिन्छ । निवेदक ना.सु.मुक्ति शर्मा विरुद्ध एस.पी.टेकबहादुर रायमाझी विपक्षी भएको उत्प्रेषणको रिटमा यस अदालतबाट मिति २०१७/१९३ मा भएको निर्णयमा नै यस विषयलाई प्रष्ट पारिसकिएको देखिन्छ (नेकाप.२०१७ नि.नं.१०८ पृष्ठ १००) । त्यसैगरी यज्ञमूर्ति बंजाडेको हकमा परशुराम बंजाडे विरुद्ध दुर्गादास श्रेष्ठ विरुद्ध वागमती विशेष अदालत समेत भएको बन्दी प्रत्यक्षीकरण मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०२७/३१६ मा निर्णय गर्दै, न्यायिक मन लगाई कुनै मामिला हेरिन्छ भने त्यो निर्णय न्यायिक हुन्छ । प्रशासकीय अधिकारीहरूले न्यायिक मन लगाई न्यायिक तरिकाबाट गरेको निर्णयलाई अर्ध न्यायिक निर्णय भनिन्छ । अर्थात् न्यायाधीशले गरेको निर्णयलाई न्यायिक निर्णय, प्रशासकीय अधिकारीको न्यायिक निर्णयलाई अर्ध न्यायिक र प्रशासकीय अधिकारीले प्रशासनसम्बन्धी गरेको निर्णय (जसमा तजवीजको मात्रा बढी हुन्छ) लाई प्रशासकीय

निर्णय भनिन्छ, भन्ने समेत सिद्धान्त (नेकाप.२०२७, नि.नं.५४७, पृष्ठ १५७) प्रतिपादन भएको देखिन्छ । यसबाट न्यायिक, अर्ध न्यायिक वा प्रशासनिक निर्णय वा काम कारवाहीका सम्बन्धमा थप द्विविधा वा सन्देह रहनु पर्ने अवस्था देखिन्न ।

१०. उपरोक्त विश्लेषणका आधारमा प्रस्तुत विवादमा समावेश रहेको विषय न्यायिक, अर्ध न्यायिक वा प्रशासकीय मध्ये के कुन प्रकृतिको रहेछ भन्ने कुराको निरुपण गर्नुपर्ने हुन आएको छ । रिट निवेदनमा उठाइएको विषयवस्तु हेर्दा निवेदकलाई पाँच वर्ष बहुवा रोक्का गर्ने गरी निर्णय भएको भन्ने देखिन्छ । निजामती कर्मचारीलाई निजामती सेवा ऐन र नियम बमोजिम दिइने विभागीय सजायसम्बन्धी काम कारवाही न्यायिक, अर्ध न्यायिक वा प्रशासकीयमध्ये के कुन प्रकृतिको हुन्छ भन्ने विषयमा पनि केही विश्लेषण हुनु सान्दर्भिक नै हुन्छ ।

११. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को व्यवस्था हेर्दा परिच्छेद-९ मा सजाय र पुनरावेदनसम्बन्धी व्यवस्था र कार्यविधिहरू समेटिएको देखिन आउँछ । उक्त ऐनको दफा ५९ ले उचित र पर्याप्त कारण भएमा निजामती कर्मचारीलाई खण्ड (क) बमोजिम सामान्य र खण्ड (ख) बमोजिम विशेष सजाय समेतका विभागीय सजाय गर्नसक्ने कानूनी व्यवस्था गरेको देखियो । सामान्य सजायअन्तर्गत नसिहत दिने, बढीमा दुई तलब बृद्धि रोक्का गर्ने र बढीमा पाँच वर्षसम्म बहुवा रोक्का गर्ने विषय समाहित भएको र विशेष सजायमा भविष्यमा सरकारी सेवाबाट अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउने तथा अयोग्य ठहरिने गरी बर्खास्त गर्ने समेत व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

१२. निजामती सेवा ऐन, २०४९ बमोजिम निजामती कर्मचारीहरूलाई दिइने उपरोक्त विभागीय सजायहरू मध्ये विषयवस्तुको गाम्भीर्यताको आधारमा सामान्य सजायको असर केही कम हुने र विशेष सजायको गम्भीर प्रभाव हुने स्पष्ट नै छ । अर्थात् विभागीय सजायको कारणबाट निजामती कर्मचारीको सेवा, सुविधा र व्यावसायिक जीवनमा तत्कालीन वा दीर्घकालीन असर पर्नेदेखि सेवाबाटै हात धुनुपर्ने सम्मको अवस्था उत्पन्न हुने स्थिति रहन्छ । निजामती कर्मचारीहरूलाई व्यक्तिगत रूपमा पेशा, रोजगारको उपभोगमा पर्न जाने यस्तो असरको विषयमा गरिने

निर्णयलाई कार्यकारी वा प्रशासकीय प्रकृतिको निर्णयका रूपमा लिन मिल्ने हुँदैन। निजामती कर्मचारीहरू सरकार मातहतकै कर्मचारी हुने र सेवासम्बन्धी कानूनद्वारा उनीहरूको पेशा रोजगार नियमन हुने कुरालाई स्वीकार नै गर्दा पनि कानूनबमोजिम प्राप्त हुने निजामती कर्मचारीको पदमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी निर्णय गर्दा कानूनबमोजिम निर्धारण गरिएका प्रक्रियाहरू पूरा भएको हुनै पर्दछ। कानूनद्वारा प्राप्त हक केवल कानूनी प्रक्रियाबाट मात्र समाप्त हुन सक्दछ।

१३. यसका अतिरिक्त निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६० मा के-कस्तो अवस्थामा निजामती कर्मचारीलाई नसिहत दिने वा तलब बृद्धि वा बहुवा रोक्का गर्ने भन्ने आधारहरू उल्लेख भएको देखिन्छ, भने दफा ६१ मा सेवाबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्ने मापदण्डहरू निर्दिष्ट गरिएका देखिन्छन्। त्यसै गरी दफा ६२ विभागीय सजाय दिने र पुनरावेदन सुन्ने अधिकारी, दफा ६३ विभागीय सजाय दिने र पुनरावेदन सुन्ने अधिकार सुम्पन सक्ने, दफा ६४ निलम्बन गर्ने, दफा ६५ निलम्बनको समाप्ति, दफा ६६ सफाइ पेश गर्ने मौका दिनुपर्ने, दफा ६७ विशेष सजायको आदेश दिनुभन्दा पहिले सजाय प्रस्ताव गर्नुपर्ने, दफा ६८ लोकसेवा आयोगको परामर्श लिनु पर्ने र दफा ६९ मा प्रशासकीय अदालतको गठन र काम कर्तव्यसम्बन्धी व्यवस्थाहरूको उल्लेख भएको पाइन्छ। त्यसैगरी ऐनको सो व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा बनेको निजामती सेवा नियमावली, २०५० को परिच्छेद १५ अन्तर्गत नियम १०६ देखि ११५ सम्म सजाय र पुनरावेदन सुन्ने अधिकारी तोकिएको साथै सोसम्बन्धी विस्तृत कार्यविधिहरू निर्धारण भएको देखिन्छ। अर्थात् निजामती कर्मचारीलाई कुनै आरोप लगाई विभागीय सजाय दिनुभन्दा अघि निजालाई लगाइएको आरोपका सम्बन्धमा मनासिब सुनुवाईको मौका दिनुपर्ने, आरोपका सम्बन्धमा निजले पेश गरेको सफाइ कानूनसम्मत छ वा छैन भन्ने कुराको छानबिन गर्नुपर्ने, अवस्था अनुसार छुट्टै जाँचबुझसमेत गराउनु पर्ने, त्यस्तो छानबिन वा जाँचबुझबाट देखिन आएको वस्तुतथ्यको विश्लेषण गरी निजले गरेको भनिएको कार्य सेवासम्बन्धी प्रचलित कानूनविपरीत छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा आधार र कारण खोली न्यायिक मनको प्रयोग गरी निर्णय गर्ने

काम कारवाहीहरू न्यायिक प्रक्रियाहरू नै हुन् भन्ने देखिन आउँछन्।

१४. यस प्रकार निजामती कर्मचारीलाई विभागीय कारवाही र सजाय गर्ने विषय निजहरूको हक हित वा स्वार्थमा प्रतिकूल असर पर्ने विषय भएको, सो निर्णय गर्नका लागि ऐनबमोजिम तोकिएको आधार र अवस्थाको विद्यमानता रहनु पर्ने, तोकिएको अधिकारीबाट सफाइको मनासिब मौका दिई सो सम्बन्धमा आधार कारणसहित निर्णय गर्नुपर्ने र त्यस्तो निर्णयउपर तोकिएको अधिकारीसमक्ष पुनरावेदन लाग्ने भई पुनरावेदन तहमा निर्णय गर्दा समेत तोकिएको प्रक्रिया अवलम्बन हुनुपर्ने भन्ने देखिन्छ। विभागीय सजायको प्रकृति र परिणाम तथा सो सजाय दिनको लागि ऐन र नियमबमोजिम तोकिएका उल्लिखित आधार र अवस्थाहरू हेर्दा निजामती कर्मचारीलाई लगाइएको आरोपसँग सम्बन्धित तथ्य, प्रमाण र कानूनको उचित मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी आधार कारणसहित न्यायिक मनको प्रयोगबाट निर्णय निरूपण हुनुपर्ने भएकोले निजामती कर्मचारीलाई दिइने विभागीय कारवाही र सजायसम्बन्धी सो विषय प्रशासनिक वा प्रशासकीय प्रकृतिको हो भन्ने देखिन नआई अर्ध न्यायिक अधिकारको प्रयोगसँग सम्बन्धित विषय हो भन्ने कुरामा कुनै सन्देह रहनु पर्ने देखिएन।

१५. निवेदक सुशील भा विरुद्ध क्षेत्रीय प्रहरी इकाई कार्यालय जनकपुर समेत विपक्षी भएको उत्प्रेषण मुद्दामा नोकरीबाट हटाउने, सजाय गर्ने जस्तो काम कारवाही प्रशासनिक प्रकृतिको नभै अर्ध न्यायिक काम कारवाही भएकोले कानूनले अधिकार प्रदान गरेको अधिकारीले नै यस्तो अधिकार प्रयोग गर्नुपर्ने भन्ने समेत सिद्धान्त प्रतिपादन भएको (नेकाप २०५२, नि.नं.६०३०, पृष्ठ ५३९) देखिएको र माथि गरिएको विश्लेषणको आधारमा सो सिद्धान्तसँग असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण देखिन आउँदैन।

१६. अब अर्ध न्यायिक प्रकृतिको निर्णय गर्दा कानूनबमोजिम के कस्तो प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको हुनु पर्दछ र सो प्रक्रिया पूरा नगरेको अवस्था विद्यमान देखिएमा त्यस्तो निर्णयको हैसियत कस्तो हुन्छ भन्ने दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा निजामती कर्मचारीलाई दिइने विभागीय सजाय सम्बन्धी विषय कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तको अनुशरण गरी

निर्णय हुनुपर्ने अर्ध न्यायिक क्षेत्राधिकार अन्तर्गतको कार्य हो भन्ने अवधारणात्मक विषय माथि प्रकरण प्रकरणहरूमा गरिएको विवेचनाबाट प्रष्ट भैसकेको छ । यस स्थितिमा निवेदकको पाँच वर्ष बढुवा रोक्का गर्ने गरी भएको निर्णय अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट न्यायिक मनको प्रयोग गरी भएको छ वा छैन, सो निर्णय गर्नुपूर्व सफाइ पेश गर्ने मनासिब मौका दिइएको छ वा छैन, लोकसेवा आयोगबाट परामर्श लिइएको छ वा छैन, पुनरावेदन सुन्ने अधिकारीले शुरुको निर्णय मिले नमिलेको सम्बन्धमा आधार र कारण खोली आफैले न्यायिक मन प्रयोग गरी निर्णय गरेको छ वा छैन भन्ने तर्फ विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ ।

१७. यस सम्बन्धमा मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकलाई भन्सार कार्यालय कैलालीको खरिदार (रा.प.अनङ्कित द्वितीय श्रेणी) पदमा कार्यरत रहेको अवस्थामा अदत, परिमाण र विवरण फरक पारी जाँचपास गरी भन्सार ऐन, नियम तथा कार्यविधिअनुसार काम नगरी अनुचित एवं गैरकानूनी काम गरेको भन्ने राजस्व अनुसन्धान विभागको छानबिनबाट देखिएको भनी भन्सार विभागमा लेखी पठाई, भन्सार विभागका महानिर्देशकबाट स्पष्टीकरण सोध्ने, विशेष सजाय प्रस्ताव गरी सफाइ पेश गर्न मौका दिने, लोकसेवा आयोगबाट परामर्श मान्ने लगायतका कारवाही भएको देखिन्छ । त्यसरी विशेष सजाय गर्न भनी कारवाही उठान गरी लोकसेवा आयोगसमक्ष परामर्शको लागि पठाइएकोमा प्रस्तावित सजाय पुनर्विचार गर्नुपर्ने परामर्श आएपछि विशेष सजायसम्बन्धी कारवाही परित्याग गरी सामान्य विभागीय सजाय गर्न पुनः लोकसेवा आयोगबाट परामर्श लिई महानिर्देशकबाट मिति २०६३।१।१६ मा पाँच वर्ष बढुवा रोक्का गर्ने भन्ने निर्णय गरेको देखिन आउँछ । महानिर्देशकको सोही निर्णय बमोजिम विभागीय सजायको आदेश दिनु भनी सोही मितिमा कैलाली भन्सार कार्यालयलाई पत्र लेखेको पनि भन्सार विभागबाट प्राप्त सक्कल फाइलबाट देखिएको छ ।

१८. भन्सार विभागबाट सो निर्णय सहितको पत्र प्राप्त हुन आएपछि कैलाली भन्सार कार्यालयका निमित्त प्रमुख भन्सार अधिकृतले मिति २०६३।७।१२ मा विभागीय सजायको आदेश दिएको देखिन्छ । सो सजायको आदेशमा भन्सार विभागको पत्रसाथ प्राप्त

हुन आएको भन्सार विभागको मिति २०६३।१।१६ को निर्णय आदेशअनुरूप निज खरिदार रामप्रसाद भट्टराईलाई पाँच वर्ष बढुवा रोक्का गर्ने सजाय दिने निर्णय आदेश गरिएको भन्ने समेत उल्लेख गरेको देखिएबाट निर्णय गर्ने अधिकारीले आफूले विभागीय कारवाहीसम्बन्धी कुनै कार्य नगरी महानिर्देशकबाट भएको कारवाही र निर्णयलाई नै औपचारिकता दिएकोसम्म देखिएको छ । सो निर्णयउपरको पुनरावेदनमा पुनरावेदन सुन्ने अधिकारीले आफ्नो न्यायिक मनको प्रयोग गरी निर्णय गरेको नभई तल्लो तहबाट उठेको टिप्पणी सदर गरी निर्णय गरेको अवस्था विद्यमान रहेको छ ।

१९. उक्त विभागीय कारवाही गर्दा निवेदक कैलाली भन्सार कार्यालयको रा.प.अन.द्वितीय श्रेणीको खरिदार पदमा कार्यरत रहेको भन्ने तथ्यमा विवाद छैन । राजपत्र अनंकित निजामती कर्मचारीका हकमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९(क) बमोजिमको सजायको आदेश दिने अधिकारी तोकिए बमोजिम हुने भन्ने दफा ६२ (२) मा उल्लेख भई निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ (क) को (१) बमोजिम सम्बन्धित कर्मचारीभन्दा कम्तीमा एक तह माथिल्लो दर्जाको कार्यालय प्रमुख, सो नभए विभागीय प्रमुखलाई सो अधिकार हुने देखिन्छ । तर सो बमोजिम नभई निवेदकलाई निज कार्यरत कैलाली भन्सार कार्यालयका निमित्त प्रमुख भन्सार अधिकृतबाट विभागीय सजाय गरिएको देखिएबाट निजलाई कानूनबमोजिम तोकिएको अधिकारीबाट विभागीय सजाय गरिएको देखिएन । कार्यालय प्रमुख वा विभागीय प्रमुखको अनुपस्थितिमा कार्यालयको दैनिक रुपमा भैपरी आउने प्रशासकीय काम सम्पन्न गर्नका लागि निज भन्दा तल्लो तहका कर्मचारीले निमित्त भई अति आवश्यक प्रशासकीय काम कारवाही सम्म गर्न पाउने हुन्छ र यसरी निमित्तको जिम्मेवारी तोकिएको पदाधिकारीले अर्ध न्यायिक प्रकृतिको निर्णय गर्ने अधिकार कानूनतः राख्दैन ।

२०. विभागीय सजाय दिने अधिकार पाएको अधिकारीबाटै सजायको प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण वा सफाईको मौका दिनुपर्ने ऐनको दफा ६६ को कानूनी व्यवस्था तथा ऐन नियमावलीको नियम १०७ र १११ को कानूनी व्यवस्था हेर्दा स्पष्टीकरण तथा परामर्श

लिने कार्य सजाय दिन पाउने अधिकारीबाटै हुनुपर्ने भन्ने प्रष्ट उल्लेख भएको हुँदा विभागीय सजायउपरको पुनरावेदन सुन्न पाउने अधिकारीले सोधेको स्पष्टीकरण र लिएको परामर्शका एवं विभागीय सजाय गर्नु भनी दिइएको निर्देशनको आधारमा गरिएको विभागीय कारवाही र सजायमा उल्लिखित कानूनी प्रक्रियाको पालना हुन सकेको देखिएको छैन। कानूनमा जसको जे काम र अधिकार तोकिएको हुन्छ, सो काम र अधिकारको प्रयोग अधिकारक्षेत्र तोकिएको सोही अधिकारीबाटै सम्पन्न हुनु पर्दछ। तोकिए बाहेकका अन्य कुनै पनि अधिकारीबाट भएका काम अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि नै हुन्छ, चाहे त्यस्तो पदाधिकारी उपल्लो तहकै किन नहोस्। यतिमात्र नभई निर्णय गर्ने अधिकारीले निर्णय गर्दा कसैको प्रभाव, निर्देशन र दबावमा नपरी स्वतन्त्र रूपले न्यायिक मन प्रयोग गरेको हुनुपर्दछ। यसो नभई निर्देशित निर्णय गर्दछ, भने त्यो निर्णयले वास्तवमा निर्णयको स्थान नै लिन सक्दैन। निर्देशित निर्णय कानूनका आँखामा निर्णय नै होइन। सारतः निर्देशित निर्णय कानून प्रतिकूल हुन्छ।

२१. निवेदकलाई विभागीय सजाय गरिएको उक्त निर्णय लगायतका काम कारवाहीबाट निजको संविधान र कानूनप्रदत्त हक हनन् भएको भनी परेको निवेदन यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट खारेज भएको देखिन्छ। रिट खारेज गर्ने गरेको सो आदेशमा यस अदालतबाटै यस अधि विभिन्न मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तको पालना नगरिएको भन्ने पुनरावलोकन गरिपाउँ भन्ने निवेदनमा उल्लेख भएको देखिन्छ। नजीरको प्रतिकूल निर्णय भएको भन्ने आधारमा नै यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भएकोले अब सो निस्साको आधार मिलेको छ, छैन र यस अदालतबाट गरिएको उक्त आदेश पुनरावलोकन हुनुपर्ने हो होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको अन्तिम प्रश्नको निरूपण हुनुपर्ने देखियो।

२२. प्रस्तुत निवेदनसँग सम्बन्धित रिट निवेदनमा यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६३।१।१८ मा कारण देखाउ आदेश जारी हुँदा यस्तै प्रकृतिका रिट नं. ०६५९ र ०६६० का निवेदन पेश हुँदा साथै राखी पेश गर्नु भन्ने समेत आदेश भएको देखिन्छ। एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको सो आदेशबमोजिम लगाउका उक्त

रिट निवेदनहरू पेश हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन समेत साथै पेश भई एकैसाथ निर्णय निरूपण हुनु न्यायिक अभ्यास र परिपाटी अनुरूप हुनेमा सो आदेश कार्यान्वयन हुन नसकी लगाउका उक्त संवत् २०६३ सालको रिट नं. ०६५९ निवेदक गुरुप्रसाद त्रिपाठी विरुद्ध प्रमुख भन्सार अधिकृत तातोपानी भन्सार कार्यालय समेत तथा संवत् २०६३ सालको रिट नं. ०६६० निवेदक धुबबहादुर महत विरुद्ध प्रमुख भन्सार अधिकृत तातोपानी भन्सार कार्यालय समेत विपक्षी भएको उत्प्रेषण मुद्दामा मिति २०६४।१।४ मा नै रिट जारी भई निर्णय हुन पुगेको देखियो।

२३. समान प्रकृतिको कानूनी प्रश्न निहीत रहेका उक्त रिट निवेदन जारी गर्दै यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १०६ अनुसार आफुना कार्यालयका कर्मचारीहरूलाई ऐनको दफा ५९(क)(३) अनुसारको सजाय गर्न सम्बन्धित कार्यालय प्रमुखलाई तोकिएको, जुन अधिकृतबाट विभागीय सजाय हुनुपर्ने हो सोही अधिकृतले नै स्पष्टीकरण सोधनेलगायतका कार्य गर्नुपर्नेमा पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार तोकिएका भन्सार विभागको महानिर्देशकबाट शुरु काम कारवाही भएकोमा निवेदक राजपत्र अनङ्कित द्वितीय श्रेणीको खरिदार पदमा कार्यरत् कर्मचारी हुँदा आफूले विभागीय सजायको निर्णय गर्न नपाउने भएपछि सो कारवाही फाइल तातोपानी भन्सार कार्यालयका प्रमुख भन्सार अधिकृतसमक्ष पठाई निजबाट निवेदकलाई सजाय गर्ने गरी भएको निर्णय कानूनसम्मत एवं न्यायोचित भएको देखिएन भन्ने समेत आधार ग्रहण गरेको देखिन्छ। त्यसै गरी विशेष सजायको प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण सोधिएकोमा सामान्य सजाय गर्दा विभागीय प्रमुखबाट स्पष्टीकरण सोधेको नदेखिएको, प्रमुख भन्सार अधिकृतले गरेको निर्णय उपर भन्सार विभागका महानिर्देशक स्वयंले पुनरावेदन सुनी निर्णय गर्नुपर्नेमा न्यायिक मनको अभावमा तह-तह गरी उठेको टिप्पणीबाट निवेदकलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५९(ख) (३) बमोजिम पाँच वर्ष बढुवा रोकका गर्ने गरेको प्रमुख भन्सार अधिकृतको मिति २०६३।६।२४ को गैरकानूनी निर्णयलाई नै टिप्पणी सदर गरेको भन्सार विभागका महानिर्देशकको मिति २०६३।१।१९ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ भन्ने निर्णय भएको देखिन्छ।

२४. प्रस्तुत निवेदनसँग सम्बन्धित रिट निवेदनमा समेत सोही समान कानूनी प्रश्न समावेश रहेको भन्ने कुरा यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट उक्त मिसिल साथै राख्नु भनी भएको आदेशबाटै प्रष्ट भएको छ। सामान जाँचपासको क्रममा अनियमितता गरेको भन्ने आरोपमा राजस्व अनुसन्धान विभागबाट अनुसन्धान भएको, भन्सार विभागका महानिर्देशकबाट शुरु कारवाही गरी पछिबाट भन्सार कार्यालयमा पठाइएको र शुरु स्पष्टीकरणमा प्रस्ताव गरिएको सजाय घटाई पाँच वर्षसम्म बहुवा रोक्का गर्ने सजाय गर्दा निर्णय गर्ने अधिकारीबाट कुनै स्पष्टीकरण नसोधिएको, त्यस्तै पुनरावेदन तहमा निर्णयकर्ता स्वयंले स्वतन्त्र भई न्यायिक मनको प्रयोग गरी निर्णय नगरी तह तहबाट उठेको टिप्पणी सदर गरेको लगायतका अधिकांश काम कारवाही लगाउको रिट निवेदन र प्रस्तुत निवेदनमा समान देखिन्छन्। अझ माथि उद्धृत रिट निवेदनहरूमा विभागीय सजायको आदेश तोकिएको अधिकारी प्रमुख भन्सार अधिकृतबाटै भएको देखिएकोमा प्रस्तुत निवेदनमा सो नभई निमित्त प्रमुख भन्सार अधिकृतबाट सो निर्णय भएको देखिन्छ।

२५. यस अदालतबाट उस्तै प्रकृतिको तथ्यगत र कानूनी प्रश्न समावेश रहेको निवेदनमा भएको निर्णय र गरिएको कानूनको व्याख्या सोही प्रकृतिका अन्य विवादहरूको क्रममा अनुशरण गर्नु निर्णय स्थिरताको लागि अपरिहार्य छ। हामीले अवलम्बन गरी आएको नजीरको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्ने कानूनी प्रणाली र संवैधानिक व्यवस्थासमेतबाट यस अदालतबाट यसअघि प्रतिपादन गरिएका सिद्धान्तहरू प्रति सम्मान जनाउनु पर्ने वा सो सिद्धान्तहरू प्रति सहमत हुन नसकिने अवस्था परेमा निर्णय एकरूपताको लागि बढी सदस्य भएको इजलाससमक्ष पेश गर्नु नियमसम्मत हुन्छ। सो केही नगरी समान तहको इजलासबाट उस्तै विषयमा अधिबाट प्रतिपादित नजीर सिद्धान्तप्रतिकूल हुने गरी निवेदन खारेज गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६५।३।३३ को आदेशमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) को अवस्था विद्यमान रहेको भनी निस्सा प्रदान हुँदा लिइएको आधारसँग असहमत हुनुपर्ने कुनै आधार कारण देखिएन।

२६. यस अदालतको पूर्व इजलासबाट रिट नं. ०६५९ र ०६६० का निवेदनमा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको उल्लेखन भएको भन्ने सम्मको आधार उल्लेख गरी निस्सा प्रदान भएको देखिन्छ। तर, पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा विभागीय कारवाही र सजायका सम्बन्धमा यस अदालतबाट प्रतिपादन भएका अन्य सिद्धान्तहरू समेतको प्रतिकूल निवेदन खारेज गर्ने आदेश भएको भन्ने जिकीर लिइएको देखिन्छ। निवेदक दयालक्ष्मी पकवान विरुद्ध भन्सार विभाग समेत विपक्षी भएको उत्प्रेषण मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट अधिकारविहीन प्रमुख भन्सार अधिकृतले सोधेको स्पष्टीकरण र निजैले उठाएको टिप्पणीको आधारमा निवेदकालाई सेवाबाट वर्खास्त गर्ने गरेको विपक्षी भन्सार विभागको निर्णय र सो निर्णय सदर गर्ने गरेको विपक्षी अर्थ सचिवको निर्णय समेत त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने भन्ने समेत सिद्धान्त प्रतिपादन (नेकाप २०४२, नि.नं.२२८९, पृष्ठ २२७) भएको देखिन्छ। त्यसैगरी निवेदक सरमाने साउद विरुद्ध जिल्ला प्रशासन कार्यालय अछाम समेत विपक्षी भएको उत्प्रेषण मुद्दामा “ऐनले जुन अधिकारीलाई अधिकार दिएको हुन्छ, उसले मात्र त्यो अधिकार प्रयोग गर्न पाउने हुँदा त्यसमा थपघट हुन वा अन्यथा गर्नु अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि हुन जाने” भन्ने समेत सिद्धान्त प्रतिपादन भएको (नेकाप २०५१, नि.नं. ४९९५, पृष्ठ ८१४) देखिन आउँछ।

२७. यस अदालतबाट समय समयमा प्रतिपादन भैरहेका उपरोक्त उद्धृत सिद्धान्तहरूबाट निजामती कर्मचारीलाई विभागीय कारवाही वा सजाय गर्ने विषय प्रशासनिक नभई अर्ध न्यायिक प्रकृतिको भएको, अर्ध न्यायिक अधिकारको प्रयोग तोकिएको अधिकारीबाटै हुनुपर्ने हुँदा जसलाई सजाय दिने अधिकार हुन्छ उसैले स्पष्टीकरण सोध्नेलगायतका कारवाही गर्नुपर्ने भन्ने निश्चित र स्पष्ट मान्यता स्थापित भएको देखिँदा ती सिद्धान्तहरूसँग यो इजलास असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण छैन।

२८. अतः माथि प्रकरण प्रकरणमा गरिएको तथ्यगत, कानूनी र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको विश्लेषणात्मक आधार र कारणबाट अनधिकृत अधिकारीबाट एउटा विषयमा कारवाही प्रारम्भ गरी अर्कै

विषयमा विभागीय सजायको आदेश दिनु भनी निर्णय समेत गरी दिइएको निर्देशनलाई सिरान हाली आफूले कुनै स्पष्टीकरण र सफाईको मौका नै नदिई कुनै निर्णयाधार नबोली पाँच वर्ष बढुवा रोक्का गर्ने विभागीय सजाय दिन पाउने अधिकारै नभएको विपक्षी निमित्त प्रमुख भन्सार अधिकृतबाट मिति २०६३।७।१२ मा भएको निर्णय र सो निर्णयउपर परेको पुनरावेदनमा शुरूको निर्णय मिले नमिलेको सम्बन्धमा न्यायिक मनको प्रयोग गरी कुनै आधार र कारण उल्लेख नै नगरी निर्णयकर्ता स्वयंले स्वतन्त्र भई निर्णय नगरी तह-तहबाट उठेको टिप्पणी सदर गर्ने गरी भएको विपक्षी महानिर्देशकको मिति २०६३।९।१९ को पुनरावेदन निर्णयसमेत गैरकानूनी र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त अनुकूल देखिएन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुने गरी यस अदालतबाट भएको मिति २०६५।३।३२ को आदेश सो हदसम्म कायम रहन नसक्ने हुँदा पुनरावलोकन भई निवेदकलाई पाँच वर्ष बढुवा रोक्का गर्नु भनी भन्सार विभागबाट मिति २०६५।१।१६ मा दिइएको निर्देशनात्मक निर्णयका आधारमा निमित्त भन्सार अधिकृतले गरेको मिति २०६३।७।१२ को निर्णय तथा सोलाई सदर गर्ने गरी भन्सार विभागका महानिर्देशकबाट भएको मिति २०६३।९।१९ को पुनरावेदकीय निर्णय समेतका सम्पूर्ण काम कारवाही समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । विपक्षीहरूको जानकारीका लागि प्रस्तुत आदेशको प्रतिलिपि श्री महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई मिसिल नियमबमोजिम गरी बुझाई दिनु ।
उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।
न्या.कृष्णप्रसाद उपाध्याय
न्या.प्रकाश वस्ती
इजलास अधिकृत:- नारायण सुवेदी
इति संवत् २०६६ साल फागुन २० गते रोज ५ शुभम्-

□□□

निर्णय नं: ८३६६

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
रिट नं. ०६६-WS-००३६
आदेश मिति: २०६७।२।२०।५

विषय : उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: धनुषा जिल्ला औरही गा.वि.स. वडा नं. १
घर भै हाल नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड
(नेपाल टेलिकम) क्षेत्रीय निर्देशनालय
वीरगञ्जमा अधिकृत स्तर, तह सातौं (प्रा.)
इन्जिनियर पदमा कार्यरत उमाशंकर शर्मा
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- के कुन कानूनी व्यवस्था अमान्य र बदर हुनुपर्ने हो भन्ने युक्तियुक्त आधार उल्लेख गरी स्पष्ट दावी लिन नसकी घुमाउरो भाषाको प्रयोग गरी आफ्नो संविधानप्रदत्त हकमा आघात पुगेको भनी सम्भावना तथा अनुमानको भरमा नितान्त निजी धारणा बनाई लिएको निवेदन दावीको आधारमा अदालत स्वयंले निवेदकको दावी खोजबीन गरी औचित्यको आधारमा संविधानको धारा १०७(१) को असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत न्यायिक पुनरावलोकन गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- महिला कर्मचारीहरूको हकमा एक वर्ष कम सेवा अवधि पूरा भएपनि बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुनसक्ने व्यवस्थालाई समेत चुनौती नदिएको अवस्थामा के कुन कानूनी व्यवस्था संविधानको प्रावधानसँग वा मातृ ऐनसँग बाभ्रियो भनी संवैधानिक प्रावधानसँग परीक्षण गर्नुपर्ने अवस्था नदेखिने ।

(प्रकरण नं.७)

- निजामती सेवा ऐनअन्तर्गत रहेको व्यवस्था बमोजिमको नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड, कर्मचारी विनियमावलीमा पनि सोही व्यवस्था गर्नु भनी विशिष्टीकृत सेवा प्रदायक कम्पनीको नीतिगत कुरामा अदालतले हस्तक्षेप गर्नु वाञ्छनीय नहुने ।

(प्रकरण नं.८)

- महिलालाई दिइने संरक्षण र सुविधा सकारात्मक कदम हो । सकारात्मक विभेद

गरी सँगठनको आवश्यकता मूलतः कुन विन्दुसम्म लाने भन्ने कुरा नीतिगत प्रश्न हो र यस्ता नीतिगत कुराहरू नीति विशेषज्ञले नै निर्णय गर्ने हो, यस्तो पक्षमा न्यायिक हस्तक्षेप उचित मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.९)

- समावेशी भन्ने कुरा सँगठनको रणनीतिअनुसार हुने हो । खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पदपूर्ति गर्दा समावेशी सिद्धान्तलाई मान्यता दिइसकेको अवस्थामा बहुवा पिच्छे समावेशी खोज्ने होइन, यस्तो कुरा संविधानले व्यवस्था गर्ने पनि होइन । सेवामा प्रवेश गर्दा दिइने समावेशीको सुविधा तहपिच्छे बहुवामा पनि पाउनुपर्छ भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बद्रीबहादुर कार्की, विद्वान अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेल

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा, श्री रमनकुमार श्रेष्ठ, माधव वाँस्कोटा, बामदेव ज्ञवाली, सुरज अधिकारी, विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ ।

निवेदक आर्थिक, सामाजिक तथा शैक्षिक दृष्टिले पछि पारिएको मधेशी समुदायमा पर्ने नेपाली नागरिक हुँ । नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेडको मिति २०६३।१०।२९ को निर्णयअनुसार मिति २०६३।१।१ मा क्षेत्रीय निर्देशनालय वीरगञ्जको अधिकृत स्तर, तह सातौँ प्रा. ईन्जिनियर पदमा नियुक्ति पाई काम गरी आएको छु । यस्तैमा विपक्षी पदपूर्ति समितिद्वारा मिति २०६६।१०।१७ को सूचना नं. २२/०६६/६७ बाट नेपाल टेलिकमको विभिन्न पद, तह र समूहमा कार्यक्षमताको

मूल्याङ्कनद्वारा हुने बहुवाको लागि सि.नं. ४८/०६६/६७, ४९/०६६/६७, ५०/०६६/६७, ५१/०६६/६७, ५२/०६६/६७, ५३/०६६/६७, ५४/०६६/६७, ५५/०६६/६७ को बहुवाको सूचना प्रकाशित भएको रहेछ । त्यसैगरी २०६६।१०।१८ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचना नं. २३/०६६/६७ बाट वि.नं. ६०/०६६/६७, वि.नं. ६१/०६६/६७, वि.नं. ६२/०६६/६७, वि.नं. ६३/०६६/६७ को विभिन्न तह, सेवा समूहको विभिन्न पदमा आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा पदपूर्ति गर्नुपर्ने भनी आन्तरिक प्रतियोगितात्मक बहुवा सूचना प्रकाशित भएको रहेछ ।

उक्त प्रकाशित सूचना नं. २२/०६६/६७ को कार्यक्षमता मूल्याङ्कन बहुवा सूचनामा कम्पनीको सम्बन्धित सेवा समूहको एक तह मुनिको पदमा २०६६ साल आषाढ मसान्त सम्म ४ वर्ष (महिला कर्मचारीको लागि ३ वर्ष) स्थायी सेवा अवधि पुगेका कर्मचारीहरूबाट र सूचना नं. २३/०६६/६७ को आन्तरिक प्रतियोगितात्मक बहुवा सूचनामा सम्बन्धित सेवा समूहको एक तह मुनिको पदमा यो सूचना गो.प.मा प्रथम पटक प्रकाशित भएको मितिले ३० दिनभित्र अर्थात् अन्तिम मितिसम्म ४ वर्ष (महिला कर्मचारीको हकमा ३ वर्ष) स्थायी सेवा अवधि पूरा भैसकेका कम्पनीका कर्मचारीहरूबाट दरखास्त फाराम आह्वान गरिएको रहेछ ।

निवेदक समावेशीअन्तर्गत मधेशी समुदायको कर्मचारी रहेको र बहुवा हुने पद भन्दा एक तह मुनिको प्रा. सातौँ तह ईन्जिनियर पदमा मेरो स्थायी सेवा अवधि ३ वर्ष भन्दा बढी भएको हुँदा पदपूर्ति समितिबाट प्रकाशित सूचना नं. २३/०६६/६७ को आन्तरिक प्रतियोगितात्मक बहुवा सूचनाबमोजिमको वि.नं. ६१/०६६/६७ वरिष्ठ ईन्जिनियर पद, तह आठका लागि म निवेदक पनि सम्भाव्य उम्मेदवार भएको हुँदा रीतपूर्वकको दरखास्त फाराम भरी नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड (नेपाल टेलिकम) क्षेत्रीय निर्देशनालय वीरगञ्जमा दरखास्त पेश गरेकोमा विपक्षी निर्देशनालयले ४ वर्ष सेवा अवधि नपुगेको (३ वर्ष १७ दिन मात्र पुगेको) भनी दरखास्त लिन अस्वीकार गरियो । महिला कर्मचारीको हकमा बहुवा हुने पदभन्दा एक तह मुनिको पदमा तीन वर्ष स्थायी सेवा अवधि पूरा गरेकाले दरखास्त फाराम बुझाउन पाउने व्यवस्था

गरे जस्तै म निवेदक समावेशी मधेशी समुदायको उम्मेदवार भएको हुँदा ३ वर्ष सेवा अवधि नाघेकोले फाराम भर्न पाउनु पर्नेमा ४ वर्ष अवधि पुगेकै हुनुपर्ने भनी निवेदकको सूचना नं. २३ को दरखास्त फाराम रीत नपुगेको भनी २०६६।१।२५ मा दरपीठ गरियो । पदपूर्ति समितिको सूचना नं. २२ र २३ मा प्रकाशित सूचनाहरू तथा सो दरपीठ आदेश एवं सूचना प्रकाशित गर्ने निर्णय काम कारवाहीहरू संविधानको धारा १३, १८, २१, ३३ (घ१), ३५ र १६४(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश समेतको विपरीत भै संविधानसँग बाभिएको र निवेदकको मौलिक हक हनन हुन गएको हुँदा निवेदन लिई उपस्थित भएको छ ।

विपक्षी कम्पनी नेपाल सरकारको समेत स्वामित्वमा रहेकोमा विवाद छैन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३(घ१) मा राज्य सञ्चालनका सबै अङ्गहरूमा मधेशी, आदिवासी/जनजाति, महिला, मजदुर, किसान समेतलाई समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी गराउने राज्यको दायित्व तोकेको छ । धारा १३(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले सकारात्मक विभेदको सिद्धान्तलाई आत्मसात गरेको छ । धारा २१ ले निवेदक जस्तो मधेशी समुदाय लगायतले समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा राज्यको संरचनामा सहभागी हुने हकको व्यवस्था गरेको छ । सोही सिद्धान्तलाई आत्मसात गरी निजामती सेवामा ४५% पद समावेशीका लागि छुट्याई पदपूर्ति गर्ने व्यवस्था निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ (७) मा गरिएको छ । बहुवाको सम्बन्धमा समेत दफा २१(१) र (२) मा व्यवस्था गरेको छ ।

नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड कर्मचारी विनियमावली, २०६१ मा २०६५।८।१९ को सञ्चालक समितिको निर्णयबाट संशोधन गरी विनियम १३ को (३) मा खुला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति हुने पदका लागि निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा भए जस्तै ४५% पद छुट्याई महिला, आदिवासी/जनजाति, मधेशी, दलीत, अपाङ्ग, पिछडिएको क्षेत्रबाट छुट्याछुट्टै प्रतिस्पर्धा गराई पदपूर्ति गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । तर बहुवाको सम्बन्धमा सो निजामती सेवा ऐनमा भए जस्तै दूरसञ्चार विनियमावलीमा महिला कर्मचारी बाहेक अन्यको हकमा व्यवस्था गरिएको छैन । महिला कर्मचारीको हकमा गरे जस्तै निवेदक जस्ता मधेशी

कर्मचारीको हकमा समेत गर्नुपर्नेमा नगरी समावेशीमा पर्ने समानस्तरका कर्मचारीहरू बीच विभेद गरिएको बहुवा सूचना एवं दरखास्त फाराम दरपीठ आदेश र तत्सम्बन्धमा विपक्षीहरूबाट भएका काम कारवाही संविधानको धारा १३, २१, र ३३(घ१) को विपरीत भै स्वतः अमान्य र बदरभागी छ ।

समानुपातिक समावेशी सिद्धान्त विपक्षी कम्पनीको हकमा पनि लागू हुने कुरालाई कम्पनीले स्वीकार गरी कर्मचारी विनियमावली २०६१ लाई २०६५।८।१९ मा संशोधन गरी विनियम १३(३) मा कम्पनीको सेवालाई समावेशी गराउन खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति हुने पदका सम्बन्धमा निजामती सेवा ऐनको जस्तो व्यवस्था गरेको तर बहुवाको सम्बन्धमा महिला कर्मचारी बाहेक अन्य समावेशीमा पर्ने कर्मचारीको हकमा त्यस्तो विशेष व्यवस्था नगरेको हुँदा संवैधानिक व्यवस्था अनुसार बहुवाको सूचना अमान्य र बदरभागी छ । उल्लिखित सूचनाहरू संवैधानिक व्यवस्थाको भावना र मर्म विपरीत भै समानहरूका बीच असमान व्यवहार भएको हुँदा विनियम २४(२) को समावेशी सिद्धान्तबमोजिम नभएको हदसम्मको व्यवस्था स्वतः बदरभागी छ । यसका अतिरिक्त धारा १६४(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार विनियम २४(२) को व्यवस्था स्वतः अमान्य भैसकेको अवस्था हुँदा प्रकाशित बहुवा सूचना एवं दरपीठ आदेश संविधानको व्यवस्थाविपरीत रहेको छ ।

विपक्षी पदपूर्ति समितिबाट २०६६।१०।१७ मा प्रकाशित सूचना नं २२ को कार्यक्षमता मूल्याङ्कन बहुवा सूचना र २०६६।१०।१८ मा प्रकाशित सूचना नं २३ को आन्तरिक प्रतियोगितात्मक बहुवाको सूचना, २०६६।१।२५ को दरपीठ आदेश लगायतका कामकारवाही पत्राचार संविधानको धारा २१, ३३(घ१), ३५(१०) र १६४(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशविपरीत समावेशी सिद्धान्तको प्रतिकूल भै निवेदकलाई प्राप्त धारा १२, १३, १८, र २१ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन भएको हुँदा विनियम २४(२) मा समावेशी सिद्धान्तबमोजिम नभएको हदसम्मको व्यवस्था उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पुनः समावेशी सिद्धान्तको आधारमा बहुवा सूचना प्रकाशित गरी निवेदक समेतलाई बहुवामा सामेल गराई बहुवा नतिजा

प्रकाशित गर्नु । साथै संविधानको मर्म र भावनाअनुरूप समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तबमोजिम निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा भएको समावेशी व्यवस्थाबमोजिम नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड कर्मचारी विनियमावली, २०६१ मा समेत संशोधन गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेश लगायतको उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमाफत लिखित जवाफ पठाउनु भनी निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नं. १ र २ लाई तथा विपक्षीहरू ३, ४, ५, ६ र ७ लाई आफैं वा प्रतिनिधिमाफत लिखित जवाफ पठाउन भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आए वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु ।

साथै अन्तरिम आदेशको छलफल निमित्त ७ दिनको म्याद तोकी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने २०६६।१२।६ को यस अदालतको आदेश ।

अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २१ र ३३(घ१) मा मुलुकको राज्य संरचनाका सवै अङ्गहरूमा सवैलाई समानुपातिक समावेशीको आधारमा सहभागी गराउनु पर्ने गरी व्यवस्था भएअनुरूप निजामती सेवा ऐन, २०४९ लगायतका कानूनहरूमा संशोधन भै संविधानको व्यवस्थाको कार्यान्वयन समेत भैरहेको सन्दर्भमा विपक्षी नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड कर्मचारी विनियमावली, २०६१ मा संविधानबमोजिम आवश्यक संशोधन नहुँदै विवादित सूचना नं. २२/०६६/६७ र सूचना नं. २३/०६६/६७ बाट बहुवा गर्ने गरी कारवाही भएको देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म उक्त सूचनाहरू बमोजिमको बहुवासम्बन्धी काम कारवाही नगर्नु नगराउनु, यथास्थितिमा राख्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने २०६६।१२।२६ को यस अदालतको आदेश ।

नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड कम्पनी कानूनअन्तर्गत स्थापित र सञ्चालित संस्था हो । उक्त कम्पनीले आफ्ना कर्मचारीको नियुक्तिसम्बन्धी काम कारवाही सञ्चालन गर्दा उक्त कम्पनीको कर्मचारी विनियमको परिधिभित्र रही सवै काम कारवाही कम्पनीबाटै हुने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ ।

नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड कम्पनी ऐन, २०५३ तथा हालको कम्पनी ऐन, २०६३ अन्तर्गत स्थापित र सञ्चालित एक स्वायत्त संगठित संस्था हो । यसको आफ्नो छुट्टै प्रबन्धपत्र, नियमावली र कर्मचारीसम्बन्धी विनियमावली रहेको छ । सोही विनियमावली अन्तर्गत निवेदक यस कम्पनीको कर्मचारीमा नियुक्त भएका हुन् । कम्पनीले आफ्नो सेवा सञ्चालन गर्न के कस्तो किसिमबाट कर्मचारी नियुक्ति वा बहुवा गर्ने भन्ने विषय कम्पनीको विनियमावली अनुसार हुने हुँदा निजामती सेवा ऐन, २०४९ तथा नियमावली अन्तर्गत पदपूर्ति, बहुवा हुने अवस्था हुँदैन । निवेदकले सो अनुसारको सुविधा पाउने अवस्था समेत हुँदैन । निवेदकले यस कम्पनीमा २०६३।१।११ मा इन्जिनियर पदमा नियुक्ति पाएको हो । विज्ञापनमा उल्लिखित २०६६ साल आषाढ मसान्तसम्म निजको सेवा अवधि ३ वर्ष पूरा भएको छैन । सो अवस्था निजको बहुवा दरखास्त फाराम स्वीकार गर्न सक्ने कानूनी आधार हैन । निवेदकले आफ्नो योग्यता बमोजिमको कानून बन्नुपछि भनी दावी गर्न मिल्दैन र निवेदकलाई प्रस्तुत निवेदन दिने हकद्वैया समेत छैन । खास वर्गका नागरिकका लागि सकारात्मक विभेद गर्न सक्ने अवधारणा अनुसार खास किसिमको कानून बनाउन सकिन्छ । सार्वजनिक सेवामा सवै समुदाय, क्षेत्र तथा व्यक्तिको सहभागिता गराई त्यस्तो सेवालालाई समावेशी बनाउन आवश्यक ठानी खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पदपूर्ति गर्नका लागि संसदद्वारा ऐन बनेको स्थिति सम्म हो । कम्पनी कानूनमा यो प्रावधान नगरेको भए तापनि नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेडको कर्मचारी विनियमावलीमा खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पदपूर्ति गर्न समावेशी सिद्धान्तको आधारमा छुट्टाछुट्टै प्रतिशत निर्धारण गरिएको छ ।

आन्तरिक बहुवाको हकमा संसदले बनाएको कानूनहरूमा पनि विशेष प्रावधान नरहेको र यस कम्पनीको विनियमावलीमा पनि सो व्यवस्था छैन। जहाँसम्म महिला कर्मचारीको हकमा ३ वर्ष पुगेको भए पुग्ने भन्ने व्यवस्था छ, महिला आदिवासी/जनजाति, मधेसी, दलित र पिछडिएको क्षेत्र सवैमा महिलाहरू पर्दछन्। महिलाको हकमा ३ वर्ष गरेको व्यवस्था संविधानको कुनै पनि प्रावधानसँग बाभिएको छैन। आन्तरिक बहुवा पनि मधेशीलाई विशेष सहूलियत दिने गरी कानून बनाउनु पर्ने निवेदकको माग हो भने पहिले कानून निर्माण हुनुपर्ने हुन्छ। कानून नबनेको अवस्थामा पदपूर्तिको निरन्तर प्रक्रियालाई अवरुद्ध गर्ने गरी संस्थानको काम कारवाहीमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने माग गरी निवेदन दिन मिल्दैन।

बहुवा हुने पदको आफ्नै सीमा र वाध्यताहरू छन्। खुल्ला प्रतिस्पर्धा जस्तो बहुवाको प्रक्रिया पनि होइन। निवेदकले विनियम २४(१) समावेशी सिद्धान्तअनुसार भएन भनी दावी लिएपनि यो व्यवस्था कम्पनीको स्थापनाकालदेखि अर्थात् २०६१ सालदेखि नै महिलालाई विशेष व्यवस्था गर्ने गरी बनेको हो। सोही व्यवस्था अनुसार भएको विज्ञापनलाई नै अवरुद्ध गर्ने गरी भएको अन्तरिम आदेश समेत खारेजयोग्य छ। निवेदकले विनियमको के कुन व्यवस्था संविधानको प्रावधानसँग बाभियो भनी स्पष्ट दावी गर्न सक्नु भएको छैन। कम्पनीको हकमा आकर्षण नै नहुने निजामती सेवा ऐन, २०४९ लाई आधार मानी दायर गरेको निवेदनको आधारमा मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन। यस कम्पनीको पदपूर्ति समितिको २०६६।१०।१७ को सूचना नं. २१ तथा २०६६।१०।१८ सूचना नं. २२ मा प्रकाशित विज्ञापनबमोजिमका पदहरू समयमै पूर्ति नहुँदा कम्पनीको सेवामा प्रतिकूल असर पर्नजाने हुँदा सो समेतलाई ध्यानमा राखी २०६६।१२।२६ को अन्तरिम आदेश सहितको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड (नेपाल टेलिकम) केन्द्रीय कार्यालय, ऐ. को सञ्चालक समिति, ऐ.को पदपूर्ति समिति समेतका तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ।

यस निर्देशनालयमा सहायक प्रशासकीय अधिकृत तहमा कार्यरत रहेका निवेदकको हक हित

विरुद्धमा कुनै कामकारवाही नगरेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल टेलिकम क्षेत्रीय निर्देशनालय विरगञ्जको तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ।

रिट निवेदनको विषयमा हामी सरोकारवाला भएकोले समावेश हुन अनुमति पाऊँ भनी पदमा के.सी. र भूषणलाल श्रेष्ठले दिएको निवेदनमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४२(२) बमोजिम निवेदकहरूलाई समावेश हुन अनुमति दिइएको छ भन्ने यस अदालत विशेष इजलासको २०६७।१।३१ को आदेश।

नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड कर्मचारी विनियमावली, २०६१ को विनियम २४(२) को व्यवस्थाको न्यायिक परीक्षण गर्दा जन्मदात्री ऐनसँग बाभिएको छ, छैन भनी हेर्नु पर्ने हुन्छ। निवेदकले सो माग दावी नै नलिएको र ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी भएको विनियमावलीको २४(२) को व्यवस्थालाई विपक्षीहरूले अन्यथा भन्न मिल्दैन। जन्मदात्री ऐनसँग बाभिएको सम्बन्धमा दावी नै लिन नसकेको अवस्थामा संविधानको धार १२, १३ र २१ सँग अनुकूल, प्राी स्तकूल के छ भनी सो नियमावलीउपर परीक्षण समेत हुन नसक्ने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ। निवेदकको दरखास्त फाराम रीत नपुगेको भनी गरिएको दरपीठ समेत कानूनबमोजिम हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी अन्तरिम आदेशको छलफल निमित्त पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परिसकेको देखिएको अवस्थामा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(ख) अनुसार अन्तिम निर्णय गर्न मिल्ने नै देखियो। प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बद्रीबहादुर कार्की एवं विद्वान अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेलले अधिकृतस्तर सातौं तहमा कार्यरत निवेदक आर्थिक, सामाजिक तथा शैक्षिक दृष्टिले पछि पारिएको मधेशी समुदायमा पर्ने व्यक्ति हुन् समावेशी अन्तर्गत रहेका निवेदक कर्मचारीको सेवा अवधि बहुवा हुने पद भन्दा एक तह मुनिको पदमा तीन वर्ष भन्दा बढी अवधि पुगेको छ। पदपूर्ति

समितिबाट प्रकाशित सूचना नं. २३ अनुसार पेश गरेको दरखास्त फाराम अस्वीकृत गरेको कारण रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको अवस्था हो। प्रस्तुत बहुवामा महिला कर्मचारीको हकमा तीन वर्ष सेवा अवधि पूरा भए उम्मेदवार हुन पाउने व्यवस्था गरे जस्तै निवेदक समावेशीअन्तर्गतको मधेशीको हकमा सो व्यवस्था नपाउने भन्न मिल्दैन। पदपूर्ति समितिको सूचना नं. २२ र २३ मा प्रकाशित सूचनाहरू र निवेदकको दरखास्त फाराम दरपीठ गर्ने गरी २०६६।१।२५ मा भएको आदेश समेत संविधानको धारा ३३(घ१) समेतसँग बाभिएको छ। नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी राज्यको अधिनस्थ अन्तर्गतकै संस्था भएकोले कम्पनीको विनियमावलीको व्यवस्थालाई रिट क्षेत्रबाट हेर्न नमिल्ने भन्न मिल्दैन। कर्मचारी विनियमावली, २०६१ को विनियम १३(३) मा खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति हुने पदमध्ये समावेशी बनाउने ४५% पद छुट्याउने व्यवस्था गरे पनि बहुवाको हकमा यो व्यवस्था गरिएन। Reservation को Principle लाई मानी सकेपछि खुल्ला र बहुवा भनी छुट्याउन मिल्दैन। निवेदकको माग भनेकै आन्तरिक मूल्याङ्कन बहुवा प्रक्रिया सम्बन्धी विनियम २४(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा महिलाको हकमा मात्र १ वर्ष कम सेवा अवधि पूरा गरे पनि हुने तर निवेदक जस्ता समावेशी उम्मेदवारको हकमा सो व्यवस्था लागू नहुने गरी संकुचित देखिएको छ। समावेशीको व्यवस्था गरिसकेपछि यो व्यवस्थालाई छुल्ने किसिमबाट कानून बनाउनु हुँदैन। सो व्यवस्था संशोधन गरिसकेपछि बहुवा विज्ञापन गर्नुपर्नेमा समावेशी सिद्धान्तविपरीत बहुवाको सूचना निकालिएको विपक्षीको काम कारवाही बदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय तर्फबाट उपस्थित विद्वान सह-न्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले नेपाल टेलिकम आफ्नो सञ्चालक समितिद्वारा निर्माण भएको विनियमावलीको व्यवस्था अनुसार कर्मचारीहरूको नियुक्ति, बहुवा लगायतको कार्य गर्न स्वतन्त्र छ। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को व्यवस्थासँग बाभिएको भन्ने जस्तो व्यहोरा उल्लेख गरी प्रस्तुत निवेदन दायर भएको अवस्था छ। सातौं तहमा कार्यरत निवेदकको हकमा संविधानको धारा १८ मा व्यवस्थित रोजगारीको मौलिक हक हनन भएको भनी अनुमान

गर्न मिल्दैन। निवेदक आफू बहुवा हुन सुविधाको माग गरेको अवस्थामा रिट निवेदन जारी हुने अवस्था छैन। महिला सरह आफूले पनि सुविधा पाउनु पर्छ भन्ने मागको आधारमा प्रकाशित सूचना लगायतका काम कारवाही बदर हुने अवस्था छैन भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो।

त्यसैगरी नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड तथा रिट निवेदनमा सरोकार हुन आएका पदमा के.सी. र भूषणलाल श्रेष्ठ समेतका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा, श्री रमणकुमार श्रेष्ठ, श्री माधव बाँस्कोटा, श्री वामदेव ज्ञवाली र श्री सुरज अधिकारीले नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड अन्तर्गत कार्यरत निवेदकले निजामती सेवा ऐन, २०४९ अन्तर्गतका सेवा सुविधामा दावी गर्न मिल्दैन। दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेडको कर्मचारी विनियमावलीको व्यवस्था संविधानको धारा १०७(१) अनुसार परीक्षण हुन पनि सक्दैन। बहुवाको प्रक्रिया शुरु भैसकेपछि प्रस्तुत निवेदन दायर भएको छ। बहुवाको सूचना अनुसार रीत नपुगेको दरखास्त दरपीठ गरेको अवस्थामा रिट क्षेत्र आकर्षित हुँदैन। आठौं तहको बहुवाको फाराम दरपीठ भएको आधारमा अन्य तहका बहुवा विज्ञापन समेतको बदरको माग गरेको र अन्तरिम आदेश समेत भएको अवस्थाले सबै तहका बहुवा प्रक्रिया रोकिएको अवस्था छ। महिलाको हकमा भएको विशेष व्यवस्था आफ्नो हकमा समेत लागू हुनुपर्छ भनी लिएको निवेदन दावीमा कुनै कानूनी आधार देखाइएको छैन। अयोग्यताको आधारमा दरपीठ गरिएको निवेदकको दरखास्तको हकमा मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

उपर्युक्त विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस समेत सुनी निवेदन पत्र, विपक्षीहरूबाट प्रेषित लिखित जवाफ सहितको मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छ वा छैन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले लिएको मूल दावी तर्फ हेर्नु पर्ने हुन आयो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ धारा २१ र ३३(घ१) मा मुलुकको राज्य संरचनाका सबै अङ्गहरूमा सबैलाई समानुपातिक

समावेशीका आधारमा सहभागी गराउनु पर्ने भनी संवैधानिक व्यवस्था भैरहेको छ। निवेदक आफू नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेडको अधिकृतस्तर सातौं तहमा कार्यरत समावेशी अन्तर्गत मधेशी समुदायको कर्मचारी भएको। बहुवा हुने वरिष्ठ इन्जिनियर तह ८ को पदभन्दा एक तह मुनिको सातौं तह इन्जिनियर पदमा स्थायी सेवा अवधि ३ वर्षभन्दा बढी भएको हुँदा पदपूर्ति समितिबाट प्रकाशित सूचना नं. २३ को आन्तरिक प्रतियोगितात्मक बहुवा सूचना बमोजिमको विज्ञापन नं. ६१/०६६/६७ मा सम्भाव्य उम्मेदवारको हैसियतले दिएको दरखास्तमा रीत नपुगेको (३ वर्ष १७ दिन मात्र पुगेको) ले दर्ता नगरिएको भनी २०६६।११।२५ मा दरपीठ गरियो। निजामती सेवा ऐन, २०४९ लगायतका कानूनहरूमा संशोधन भई समावेशी सिद्धान्त लागू गर्ने संवैधानिक व्यवस्थाको कार्यान्वयन समेत भइरहेको सन्दर्भमा विपक्षी नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड कर्मचारी विनियमावली, २०६१ को विनियम २४(२) मा संविधानबमोजिम आवश्यक संशोधन नगरी प्रकाशित सूचना नं. २२,२३/०६६/६७ को सूचनाले निवेदकको संविधानद्वारा प्रदत्त धारा १२, १३, १८ र २१ समेतद्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पुगेको हुँदा उक्त सूचना बमोजिमका विज्ञापन, निर्णय एवं काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तबमोजिम पुनः बहुवा सूचना प्रकाशित गरी निवेदकलाई समेत बहुवामा सामेल गराई बहुवा नतिजा प्रकाशित गर्नु। साथै समावेशी सिद्धान्तबमोजिम हुने गरी नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड कर्मचारी विनियमावली, २०६१ संशोधन गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकीर लिएको पाइयो।

३. कम्पनी ऐन, २०५३ तथा हालको कम्पनी ऐन, २०६३ अन्तर्गत स्थापित स्वायत्त संस्था भएको यस कम्पनीको विनियमावली बमोजिम नियुक्ति भएका निवेदकले निजामती सेवा ऐन, २०४९ अन्तर्गतको सेवा सुविधाको विषयमा माग दावी गर्न मिल्दैन। बहुवा विज्ञापनमा उल्लिखित सेवा अवधि नपुगेको कारण निजको दरखास्त स्वीकार नगरिएको सम्म हो। सार्वजनिक सेवाहरूमा खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पदपूर्ति गर्दा केही प्रतिशत समावेशी सिद्धान्तको

आधारमा छुट्याउने गरी विधायिकी प्रक्रियाद्वारा निर्मित कानूनहरूमा रहेको व्यवस्था जस्तै नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड कर्मचारी विनियमावली, २०६१ मा समेत सो प्रावधान राखिएको छ। आन्तरिक बहुवा प्रक्रियामा महिला कर्मचारीको लागि ३ वर्ष सेवा अवधि राखेको प्रावधानको कारण निवेदकले आफू मधेशी समुदायको भन्ने अर्थमा बहुवा व्यवस्थामा पनि सो व्यवस्था आफ्नो हकमा रहनु पर्ने जिकीर कानूनसम्मत छैन भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी नेपाल दूरसञ्चार कम्पनीको लिखित जवाफ व्यहोरा देखिन्छ।

४. यी निवेदक उमाशंकर शर्माले नेपाल टेलिकम केन्द्रीय कार्यालयको पदपूर्ति समितिद्वारा २०६६।१०।१८ मा प्रकाशित आन्तरिक प्रतियोगितात्मक बहुवा सूचना नं. २३/०६६/६७ विज्ञापन नं. ६१ वरिष्ठ इन्जिनियर (टेलिकम), तह ८, पदसंख्या १ को लागि पेश गरेको दरखास्त रीत नपुगेको भनी २०६६।११।२५ मा दरखास्त दर्ता गर्न अस्वीकार गरिएको तथ्यलाई उजागर गरी प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको देखिन्छ। नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड कर्मचारी विनियमावली, २०६१ को विनियम २४ मा आन्तरिक मूल्याङ्कन बहुवा प्रक्रियाको व्यवस्था गरी उप विनियम (१) मा पदपूर्ति गर्नुपर्ने पद जुन सेवा समूहको हो सोही सेवा समूहका कर्मचारीहरू माथिल्लो पदको सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। उप विनियम (२) मा “कुनै कर्मचारी कुनै पदमा बहुवाका लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन निजले सो पद भन्दा एक तह मुनिको सेवा समूहको पदमा चार वर्ष स्थायी सेवा अवधि पूरा गरेको हुनुपर्नेछ” भन्ने व्यवस्थाबमोजिम निवेदकको तल्लो पदको सेवा अवधि चार वर्ष नपुगेको (तीन वर्ष सत्र दिन मात्र पुगेको) भन्ने आधारमा दरखास्त अस्वीकृत गरिएको भन्ने फाइल संलग्न दरखास्तको प्रतिलिपिबाट देखियो।

५. निवेदकले विनियम २४(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा रहेको व्यवस्था आफ्नो हकमा असमान व्यवस्था रहेको भनी मूल रूपमा दावी लिएको पाइन्छ। उक्त विनियम २४(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर, महिला कर्मचारीहरू उल्लिखित सेवा अवधिमा एक वर्ष कम सेवा अवधि पूरा गरेको भएपनि बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्नेछन्” भन्ने व्यवस्था उल्लेख भएको देखिन्छ। प्रस्तुत प्रतिबन्धात्मक व्यवस्था

महिलाको हकमा मात्र सीमित नगरी आफू जस्ता समावेशी सिद्धान्तअन्तर्गत पर्ने मधेसी समेतको हकमा समेत समावेश गर्नुपर्नेमा सो नगरिएको हदसम्म यस्तो संकुचित व्यवस्था आफ्नो हकमा असमान भयो भनी संविधानको धारा १३ मा व्यवस्थित समानताको हक अन्तर्गत उपधारा (३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा भएको प्रावधानसँग आफूलाई समेत तुलना गरी जिकीर लिएको पाइन्छ। सो प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशले विभिन्न कारणवश पछाडि परेका वर्गको उचित प्रतिनिधित्व गराउने उद्देश्यले राज्यले कानून निर्माण गरी लागू गर्ने भन्ने व्यवस्थालाई आफू अधिकृतस्तर सातौं तहको इन्जिनियरको पदमा कार्यरत कर्मचारीको हकमा समेत लागू हुनुपर्ने भनी बहुवामा आफ्नो दरखास्त अस्वीकृत भएपछि मात्र महिला सरहको सुविधा आफूले पनि पाउनु पर्ने भनी निवेदनमा दावी लिएको अवस्था देखिन्छ।

६. कर्मचारी विनियमावली, २०६१ को के कुन व्यवस्था संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकसँग के कसरी बाभियो भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा उल्लेख नगरी आफूले महिला सरह ३ वर्ष सेवा अवधि पुगेको आधारमा बहुवा पाउनुपर्नेसम्म जिकीर लिई समानताको हक, पेशा, रोजगारको हकमा आघात पुगेको भनी गोश्वरा बोली पारी विनियम २४(२) को समावेशी सिद्धान्तबमोजिम नभएको हदसम्मको व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भनी संविधानको धारा १०७ (१) को प्रावधानसम्म उल्लेख गरेको देखिन्छ। के कुन कानूनी व्यवस्था अमान्य र बदर हुनुपर्ने हो भन्ने युक्तियुक्त आधार उल्लेख गरी स्पष्ट दावी लिन नसकी घुमाउरो भाषाको प्रयोग गरी आफ्नो संविधानप्रदत्त हकमा आघात पुगेको भनी सम्भावना तथा अनुमानको भरमा नितान्त निजी धारणा बनाई लिएको निवेदन दावीको आधारमा अदालत स्वयंले निवेदकको दावी खोजबिन गरी औचित्यको आधारमा संविधानको धारा १०७(१) को असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत न्यायिक पुनरावलोकन गर्न मिल्दैन।

७. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) मा “यस संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाइएकोले वा अन्य कुनै कारणले कुनै कानून यो संविधानसँग बाभिएको हुँदा सो कानून वा त्यसको कुनै भाग बदर घोषित गरिपाउँ

भनी कुनै पनि नेपाली नागरिकले सर्वोच्च अदालतमा निवेदन दिन सक्नेछ र सोअनुसार कुनै कानून संविधानसँग बाभिएको देखिएमा सो कानूनलाई प्रारम्भदेखि नै वा निर्णय भएको मितिदेखि अमान्य र बदर घोषित गर्ने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। संविधानप्रदत्त मौलिक हकमा बन्देज लगाउने गरी बनेको कानूनी व्यवस्था अमान्य र बदर हुने भन्ने प्रावधान रहेको अवस्थामा यो कानूनी व्यवस्थाको यो प्रावधान संविधानसँग बाभिएको भनी उल्लेख नगरी कानूनमा हुँदै नभएको व्यवस्था विनियम २४(२) को समावेशी सिद्धान्तबमोजिम नभएको हदसम्मको व्यवस्था अमान्य र बदर गरिपाउँ भनी दावी लिएको देखिन्छ। महिला कर्मचारीहरूको हकमा एक वर्ष कम सेवा अवधि पूरा भएपनि बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्ने व्यवस्थालाई समेत चुनौती नदिएको अवस्थामा के कुन कानूनी व्यवस्था संविधानको प्रावधानसँग वा मातृ ऐनसँग बाभियो भनी संवैधानिक प्रावधानसँग परीक्षण गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन।

८. नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड, कर्मचारी विनियमावली, २०६१ को विनियम १३ को शुरु भर्ना तथा प्रतिशत निर्धारणको व्यवस्था अन्तर्गत उपविनियम (३) मा, उपविनियम (१) र (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कम्पनीको सेवालार्इ समावेशी बनाउन खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति हुने पद मध्ये ४५ प्रतिशत पद छुट्याई सो प्रतिशतलाई शतप्रतिशत मानि देहायबमोजिमको उम्मेदवार बीचमा मात्र छुट्टाछुट्टै प्रतिस्पर्धा गराई पदपूर्ति गरिनेछ भनी महिला, आदिवासी/जनजाति, मधेशी, दलित, अपाङ्ग, र पिछडिएको क्षेत्रलाई विभिन्न प्रतिशत छुट्याइएको देखिन्छ। निवेदकले खुल्ला प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा पदपूर्ति गरिने पदहरूमा समावेशी सिद्धान्तलाई अनुशरण गरिएपनि बहुवाको हकमा प्रस्तुत व्यवस्था लागू नगरिएको हुँदा निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा बहुवाको सम्बन्धमा भएको समावेशी व्यवस्था बमोजिम नेपाल टेलिकमको हकमा पनि सोही व्यवस्था हुनुपर्ने जिकीर लिएको पाइन्छ। नेपाल सरकारको समेत स्वामित्व रही कम्पनी ऐन, २०६३ अन्तर्गत सञ्चालन भएको कम्पनीमा सेवारत निवेदकले सो कम्पनीको कर्मचारी विनियमावलीको व्यवस्थाबमोजिम सेवा, सुविधा प्राप्त

गर्नुपर्ने हुन्छ। निजामती सेवा ऐन अन्तर्गत रहेको व्यवस्था बमोजिमको नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड, कर्मचारी विनियमावलीमा पनि सोही व्यवस्था गर्नु भनी विशिष्टकृत सेवा प्रदायक कम्पनीको नीतिगत कुरामा अदालतले हस्तक्षेप गर्नु वाञ्छनिय पनि हुँदैन। कम्पनीको विनियमावली बमोजिमको सेवा सुविधाबाट निवेदकलाई बञ्चित गरिएको अवस्था पुष्टि भए यस अदालतले उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्ने अवस्था रहने हो। सेवाको प्रकृति र सञ्चालनको विशेष व्यवस्था भएको कम्पनीको हकमा सो कम्पनीले गरेको निर्णय वा काम कारवाहीमा प्रत्यक्ष कानूनी त्रुटि वा क्षेत्राधिकारको त्रुटि एवं प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत देखिए उपयुक्त आदेश जारी हुनसक्ने अवस्था रहने हुन्छ।

९. नेपाल दूर सञ्चार कम्पनी लिमिटेड, कर्मचारी विनियमावली, २०६१ को विनियम २४ (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा महिला कर्मचारीको हकमा सेवा अवधिमा १ वर्ष कम सेवा अवधि पूरा भएपनि बहुवामा सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्ने व्यवस्था भएपनि निवेदक जस्ता समावेशी सिद्धान्तअन्तर्गत पर्ने मध्येसीको हकमा असमान देखियो भनी जिकीर लिएको समेत पाइन्छ। महिला र मध्येसी भन्ने उस्तै वर्ग होइन। महिलाभित्र मध्येसी लगायतका अन्य जाति जनजातिहरू पनि पर्छन्। यो बृहत्तर वर्ग हो र यसको विशिष्ट आवश्यकता र ऐतिहासिक रूपमा पछि परेको आधारमा यस वर्गलाई पुरुष सरह समान बनाउन विशेष संरक्षण गरी उसको सहभागिता बढाउन खोजिन्छ। राज्यले पनि समुदायको प्रकृति र हितका आधारमा कुन वर्गलाई कस्तो किसिमबाट संरक्षण र सशक्तिकरण गरी सम्बोधन गर्नुपर्ने हो विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। महिलालाई दिइने संरक्षण र सुविधा सकारात्मक कदम हो। सकारात्मक विभेद गरी सँगठनको आवश्यकता मूलतः कुन विन्दुसम्म लाने भन्ने कुरा नीतिगत प्रश्न हो र यस्ता नीतिगत कुराहरू नीति विशेषज्ञले नै निर्णय गर्ने हो, यस्तो पक्षमा न्यायिक हस्तक्षेप उचित मान्न सकिदैन।

१०. समावेशी भन्ने कुरा सँगठनको रणनीतिअनुसार हुने हो। खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पदपूर्ति गर्दा समावेशी सिद्धान्तलाई मान्यता दिइसकेको अवस्थामा बहुवा पिच्छे समावेशी खोज्ने होइन, यस्तो

कुरा संविधानले व्यवस्था गर्ने पनि होइन। सेवामा प्रवेश गर्दा दिइने समावेशीको सुविधा तहपिच्छे बहुवामा पनि पाउनुपर्छ भन्न मिल्दैन। निवेदक महिला होइन, निजले महिलाले जस्तो भेदभाव, हिंसा वा असमान व्यवहार घरभित्र वा बाहिर भोग्नु परेको हुँदैन। खुल्ला प्रतिस्पर्धात्मक आधारमा पदपूर्ति प्रक्रियामा निवेदकले भने जस्तो समानुपातिक प्रतिनिधित्व वा समावेशी आधारमा पदपूर्ति गर्ने व्यवस्था भई सकेको छ। यस आधारमा एक पटक छनौट भई प्रवेश गरेपछि सँगठन भित्र संख्यात्मक हिसावले समावेशी समिकरण कायम गर्ने तथा प्रगतिशील विकास हुदै जाने कुरा बुझ्न सकिन्छ। एक विन्दुमा पूर्ण समानुपातिक समावेशी समिकरण सिर्जना भएपछि सँगठनको आवश्यकता र व्यक्तिको आफ्नो विकास क्षमताको आधारमा तहगत रूपमा स्तरवृद्धि हुँदै जाने अपेक्षा गरिन्छ।

११. पदसोपानको हरेक विन्दुमा सम्पूर्ण वर्ग वा समुदायलाई समानुपातिक समावेशी कायम गर्ने कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रत्याभूति हुन सक्दैन न त्यो व्यवहारिक हुन्छ। वृत्ति विकासको हिसावले सँगठनभित्र उचित अवसरको माग गर्नु एउटा कुरा हो तर हरेक तह वा पदमा समावेशी समानुपातिक माग गर्नु सँगठनको आवश्यकता र नीतिविपरीत समेत हुन जान्छ। निवेदकले कम्पनीको नीतिगत व्यवस्थाविपरीत अन्यथा हुने गरी विद्यमान कानूनविपरीत आफ्नो बहुवाको माग समेत गरी अमुक ऐनमा भएको व्यवस्थाबमोजिम आफू कार्यरत कम्पनीको विनियमावलीको व्यवस्था संशोधनको आदेश माग गरेको अवस्थामा निवेदन मागबमोजिम परमादेशको आदेश जारी गर्न उपयुक्त देखिएन।

१२. आन्तरिक प्रतियोगितात्मक बहुवा सूचना अन्तर्गत निवेदकले पेश गरेको सूचना नं. २३ विज्ञापन नं. ६१/०६६/०६७ को वरिष्ठ इन्जिनियर आठौं तहको दरखास्त फाराममा कर्मचारी विनियमावली, २०६१ को विनियम २४(२) को व्यवस्था बमोजिम तल्लो पदको न्यूनतम सेवा अवधि नपुगेको भन्ने आधारमा दरखास्त अस्वीकृत भए उपर प्रस्तुत निवेदन दायर भएको देखिएको र उक्त विनियम २४(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित महिलाको हकमा सेवा अवधिमा एक वर्ष कम अवधि भएपनि बहुवामा सम्भाव्य उम्मेदवार हुन सक्ने व्यवस्था महिलाको

हकमा गरिएको विशेष व्यवस्था भएकोले निवेदकको हकमा समान वर्गहरूका बीच असमान रहेको मान्न मिल्ने देखिएन । निवेदकले समावेशी सिद्धान्त अनुसारको पदसंख्या छुट्याएर मात्र बहुवा सूचना प्रकाशित गर्नुपर्ने भनी माग गरेको भए पनि सो आन्तरिक प्रतियोगितात्मक बहुवा सूचनाअनुसार वि.नं. ६१ मा तह ८ पदसंख्या एक मात्र रहेको स्थिति देखिएको र निजले आफूलाई आठौं तहमा समावेशीका आधारमा सम्भाव्य उम्मेदवार हुन नदिएको भन्ने आधारमा अरु विभिन्न तह र पद समेतका सूचना नं. २२/०६६/०६७ र २३/०६६/०६७ का विज्ञापन समेत विनियमावली संशोधन नगरुन्जेलसम्म रोकौ राख्नु न्यायिक दृष्टिकोणले पनि उचित मान्न सकिने ।

१३. तसर्थ उल्लिखित आधार र कारण समेतबाट निवेदन मागबमोजिम विपक्षी पदपूर्ति समितिको सूचना, विज्ञापन एवं निवेदकको दरखास्त दरपीठ लगायतका कामकारवाही, निर्णयहरू अमान्य र बदर गरिरहनु पर्ने अवस्थाको विद्यमानता देखिएन । प्रस्तुत निवेदन खारेज हुन्छ । यस अदालत विशेष इजलासबाट मिति २०६६।१२।२६ मा विपक्षीका नाममा जारी अन्तरिम आदेश समेत निष्क्रिय गरिदिएको छ । मिसिल नियमबमोजिम बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.भरतराज उप्रेती

न्या.प्रकाश वस्ती

ईति संवत् २०६७ साल जेठ २० गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: पुनाराम खनाल

□□□

निर्णय नं: ८३६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
संवत् २०६३ सालको दे.पु.नं. ३००
फैसला मिति: २०६६।१०।२६।३

मुद्दा: गुठी तैनाथी जग्गा कायम गरेको ।
पुनरावेदक निवेदक: महोत्तरी जिल्ला इटहर्वाकट्टी
गा.वि.स. वडा नं. १ को हाल धनुषा जिल्ला

जनकपुर न.पा. वडा नं. ८ बस्ने डा.
कामेश्वरप्रसाद सिंह
विरुद्ध

प्रत्यर्था विपक्षी: गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय प्रशासक
शुरु फैसला गर्ने:

श्री श्यामराज हुंगेल

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री राजेन्द्रराज पन्त

मा.न्या.श्री भीमेन्द्रबहादुर कार्की

- जग्गाको लगत सेस्ता गुठी तैनाथी भैरहेको अवस्थामा सो लगतलाई खण्डन गर्ने बलियो प्रमाणको अभावमा कुनै कानूनले अधिकार नदिएको पदाधिकारी र कार्यालयले कानूनविपरीत गरेको काम कानूनसम्मत नहुने हुँदा त्यस्तो निर्णय र त्यसको आधारमा भएको अन्य काम कारवाहीले समेत वैधानिकता पाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.३)

- मोही नै नलाग्ने, गुठी संस्थानको पूर्ण स्वामित्वमा रही आफैले मात्र बन्दोवस्त गर्नसक्ने कानूनी व्यवस्था भएको जग्गालाई गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयको एकाधपत्रको आधार लिई गुठी अधिनस्थ जग्गा हो र मोही कायम हुन्छ भन्नु उपयुक्त र कानूनसम्मत नहुने ।

(प्रकरण नं.४)

- गुठी संस्थान (दोस्रो संशोधन) ऐन, २०३३ को दफा ३९(१) को व्यवस्थाबाट एउटा प्रकृतिको जग्गालाई अर्को प्रकृतिको जग्गामा दर्ता भएको प्रमाणित भएको अवस्थामा गुठी संस्थानको प्रशासकलाई पुनः सो जग्गा पुरानो प्रकृतिमा लग्न निर्णय गर्न पाउने अख्तियारी प्रष्ट शब्दमा प्रदान गरेको देखिँदा यो ऐनको सम्बन्धमा संशोधन पछिको कानून पहिलेको कार्यमा लागू हुन सक्दैन, गुठी प्रशासकलाई यस्तो निर्णय गर्न पाउने अधिकार छैन भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता
श्री वसन्तराम भण्डारी, विद्वान अधिवक्ता श्री
जयकान्तलाल

प्रत्यर्थी विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री रामप्रसाद
गौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १७, १८, २६,
२७, २८, ३०, ३१, ३०, ३८, ३९
- मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको १ नं.

आदेश

न्या. रामप्रसाद श्रेष्ठ: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:-
धनुषा जिल्ला जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ८(ख) कि.नं. २५९ को दक्षिणतर्फबाट क्षे.फ. ०-७-६ (सातकठ्ठा छ, धुर) जग्गा वशिष्ठ शरण वैष्णवले शर्तनामा लेखी दिएकोले मोहियानी प्रमाणपत्र पाउन सम्बन्धित कार्यालयका नाउँमा सिफारिश पाउँ र वरिष्ठ शरण वैष्णवको नाउँ मोहियानी प्रमाणबाट कट्टा गरी यस कार्यालयबाट मसँग कबुलियत बनाई कानूनबमोजिम जो जो गर्नुपर्ने गराई सम्बन्धित कार्यालयका नाउँमा सिफारिश पाउँ भन्ने डा. कामेश्वरप्रसाद सिंह राजपुतको निवेदन ।

उक्त कि.नं. २५९ को जग्गा संस्थान आफैले खेती गर्न छुट्याएको १५०० विगाहा भित्रको जग्गा भएकोले सो सम्बन्धमा केही कारवाही गर्न मिलेन, बाँकी जग्गाको मोही नामसारी गर्ने सम्बन्धमा निर्देशन पाउन भनी जनकपुर गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयका तत्कालीन कार्यालय प्रमुख कृष्णमुरारी शर्माले २०४६।१।२५ मा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयसमक्ष अनुरोध गर्नु भएकोमा संस्थानले खेती गर्न छुट्याएको १५०० विगाहा भित्र पर्न आउने कित्ताको हकमा नापीका वखत मोही लेखिएको भएतापनि मोही कटाई गुठी तैनाथी जग्गा कायम गरी कार्यालयले जग्गा धनी प्रमाणपूर्जा प्राप्त गर्नु भनी च.नं. ७९६९ मिति २०४६।२।२४ को पत्रद्वारा निर्देशन दिएको रहेछ । च.नं. १७४३ मिति २०४७।६।७ पत्रबाट १५०० विगाहा

भन्दा बाहिरको हो भन्ने लगत सेस्ताबाट देखिने भई कार्यालयले निर्णय गर्न सकिने विषय भए त्यहाँबाट टुंगो लगाउने र संस्थानमा पेश गर्नुपर्ने भएमा के गर्नुपर्ने हुन आउँदछ रायसाथ पेश गर्नु भनी निर्देशन दिएको । उक्त वाराही कुटीको गुठी तैनाथी जग्गाको लगतबाट कट्टा गरी गुठी अधिनस्थमा कायम गर्ने भनी जनकपुर गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयका तत्कालीन का.प्र. कृष्णमुरारी शर्माबाट २०४७।७।१२ मा निर्णय भएको प्राप्त फायलबाट देखियो । तत् सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले छानविन गरी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको २०४६।२।२४ र २०४७।६।७ को आदेश तथा आफ्नै मिति २०४६।१।२५ को जाहेरी विपरीत गुठी तैनाथी जग्गाको लगत कट्टा गर्ने आफूलाई अधिकार नभएको स्पष्ट हुँदाहुँदै जानाजान लापरवाही गरी कामेश्वरप्रसाद सिंहलाई मोही कायम गर्ने उक्त कि.नं. को जग्गा गुठी तैनाथीबाट लगत कट्टा गर्ने र गैरकानूनी निर्णय गरी अनुचित कार्य गरेको प्रमाणित भएको र उक्त कित्ता जग्गा गुठी तैनाथीको लगत दर्ता रही गुठी संस्थानले हजारीजनक विद्यापिठलाई उपलब्ध गराएको देखिएकोले सो जग्गामा मोही कायम गरी तैनाथी जग्गालाई अधिनस्थ गर्ने काम कारवाही भएको देखिँदा उक्त कि.नं. २५९ को जग्गाको सम्बन्धमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ बमोजिम कारवाही गर्न अ.दु.अ.आ. को च.नं. ६९५९ मिति २०५४।२।२९ को पत्रबाट लेखी आएको ।

उक्त कि.नं. २५९ को जग्गाको अधिनस्थतर्फको लगत कट्टा गरी गुठी तैनाथी किन कायम नगर्ने ? गुठी तैनाथी कायम हुनु नपर्ने कुनै आधार प्रमाण भए सात (७) दिनभित्र पेश गर्नु होला भनी कामेश्वरप्रसाद सिंहका नाउँमा लेखी पठाइएकोमा उक्त जग्गा वाराही कुटीको तैनाथी जग्गा नभई गुठी अधिनस्थ (मौनी तर्फको) साविक जिरायत १०-४-१ र हालको सभैमा कायम भएको ८-१९-११ मध्येको हो । वशिष्ठशरण वैष्णव समेत आठ जना मानिसले २०२३ सालदेखि जोती कमाई आएको हुनाले कार्यालयले सहमतिअनुसार उनीहरूले मोहियानी हक समेत प्राप्त गरेका छन् । साथै प.स. ०३७३८ च.नं. ६९५ द्वारा उपरोक्त जग्गा १५०० विगाहा बाहिर भएको उल्लेख गरी आफैले भूमिसुधार कार्यालय धनुषालाई लेखेको

आधारमा नै भूमिसुधार कार्यालय धनुषाको २०३८ साल असोज ९ गतेको निर्णयानुसार साविक ज.न.पा.वडा नं. ८(ख) कि.नं. २५९ र हाल सर्भे नापी हुँदा ज.पु.न.पा. वडा नं. ८ सिट नं. १३५४-१४ कि.नं. ४६ को ०-६-१-१ जग्गाको मोहीमा वशिष्ठ शरण कायम भएको र सोही जग्गा मैले प्राप्त गरेको हो । आज उक्त जग्गा कसरी १५०० विगाहा भित्रको बाराही कुटीको तैनाथी जग्गा हुन गयो, बुझ्न सकिएन । २०४७/७/१२ को निर्णयानुसार उक्त जग्गाको मोहीको रुपमा मलाई स्वीकृति दिएको र २०४४ सालदेखि मोहीको हैसियतले जोती कमाई कृत बुझाउँदै आएको छु । अतः गुठी अधिनस्थ नै कायम राखिपाउँ भन्ने कामेश्वरप्रसाद सिंहको निवेदन साथ प्रमाणहरूको फोटोकॉपी पेश भएको । साथै सो कि.नं. २५९ को जग्गा नयाँ नापीमा के कुन कि.नं.हरू कायम भए सोको हाल साविक भिडाई कायम हुन आएका कित्ताको फिल्डबुक उतार समेत पठाई दिन नापी शाखामा लेखी गएकोमा उक्त कि.नं. २५९ को जग्गा हाल ज.पु.न.पा. वडा नं.८ सिट नं.१५५३-१४ कि.नं. ४५, ४६ र कि.नं. ४५ बदर भै कि.नं. ९२, ९३, ९४, ९५ र ९६ कायम हुन आएको भनी नापीबाट फिल्डबुक उतार समेत प्राप्त हुन आएको फिल्डबुकको मोही महलमा नाम उल्लेख भएका व्यक्तिहरूलाई अधिनस्थतर्फको लगत कट्टा गरी तैनाथी नै किन कायम नगर्ने भनी सात (७) दिने म्याद लेखी पठाउँदा सो पत्र बुझी चन्द्र शेखरलाल, निर्मला सिंह, नैनादेवी सिंह, उर्मिलादेवी सिंह, मनोरमादेवी सिंह समेतले अधिनस्थतर्फ मोहीको लगत कट्टा हुनुपर्ने जग्गा होइन भन्ने व्यहोराको निवेदन ।

साविक कि.नं. २५९ कि.का.भै हाल कायम कि.नं. ४६, ९२, ९३, ९४, ९५, ९६ समेत जम्मा ६ कित्ता जग्गाको गुठी अधिनस्थतर्फको लगत कट्टा गरी गुठी तैनाथी जग्गा कायम हुने ठहर्छ भन्ने गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०५६/८/१५ को निर्णय ।

गुठी संस्थान ऐन, २०३३ (दोस्रो संशोधन २०४९) को दफा २६ बमोजिम संस्थानले लिखित मञ्जुरी नदिएसम्म गुठी जग्गामा कोही पनि व्यक्ति मोही कायमै हुन नसक्ने कानूनले व्यवस्था गरेको र सोबमोजिम कामेश्वरप्रसाद सिंह मोही भएको पनि देखिएन भन्ने उक्त निर्णय पर्चामा लिएको तर्क समेत गैरकानूनी तथा आधारहिन हुँदा गुठी संस्थान ऐन,

२०३३ को दफा ६६(१) ले खारेज गरी सकेको र मिति २०४७/७/१२ को निर्णय समेतबाट मलाई कुतवाली बुझिलिई रसीद समेत दिएकोले विपक्षी गुठी प्रशासकले गर्नु भएको निर्णय पर्चा अधिकारक्षेत्रविहीन गैरकानूनी र अन्यायपूर्ण समेत हुँदा त्यसलाई बदर गरी मिति २०४७/७/१२ को निर्णय र सो निर्णय समेतबाट कायम भएको गुठी अधिनस्थ जग्गा मेरो मोहियानी हक यथावत कायम राखी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेतको डा. कामेश्वरप्रसाद सिंहको पुनरावेदन जिकीर ।

यसमा विवादित जग्गामा यी पुनरावेदकलाई मोही मानी बाली समेत असुल गरिरहेको अवस्थामा पुनः गुठी तैनाथी जग्गा भनी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले गरेको निर्णय फरक पनसक्ने देखिँदा प्रत्यर्थी भिकाउनु भन्ने मिति २०५७/१०/११ को पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

यसमा प्रस्तुत पुनरावेदन, गुठी संस्थानको निर्णयउपरको मनोरमादेवी सिंह समेतको दे.पु.नं. १९८९/४३३२ मा परेको पुनरावेदन पत्र र यस अदालतबाट मिति २०५७/५/२२ मा भएको फैसलासहितको रेकर्ड मिसिल साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०५८/३/३१ को पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

यसमा यस अदालतको फैसला सम्बन्धमा पुनरावेदक मनोरमा देवी, उर्मिला देवी, नैनादेवी, निर्मला देवी सिंह समेतको सर्वोच्च अदालतमा दोहोऱ्याई पाऊँ भन्ने निवेदन परेको छ, छैन परेको भए दोहोऱ्याउने निस्सा प्रदान भएको छ, छैन सो समेत बुझी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०५८/३/२० को पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

यसमा वशिष्ठशरण वैष्णव समेत वादी, गुठी संस्थान कार्यालय प्रतिवादी भएको २०३८/६/९ मा जि.भु.सु.का. धनुषाबाट फैसला भएको मोहियानी हकको प्रमाणपत्र पाऊँ भन्ने मुद्दाको मिसिल सम्बन्धित भू.सु.का. बाट भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने २०५८/६/२४ को पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

यसमा २०५८/३/२० को आदेशानुसारको कार्य सम्पन्न गरी पेश गर्नु भन्ने मिति २०५८/१०/२२ को आदेश ।

यसमा पुनरावेदकका कानून व्यवसायीले पुनरावेदनमा मिति २०४७/७/१२ को निर्णयले मलाई

मोही कायम गर्ने गरेकोले सो निर्णयअनुरूप विवादित जग्गाको मोही हकको प्रमाणपत्र पाउनको लागि भू.सु.का. धनुषामा मुद्दा कारवाहीमा रहेको भनी बहस गरेको हुँदा सो सम्बन्धमा कुनै कुरा खुलाउनु परेमा अ.वं. १३३ नं. बमोजिम कागज गरी पुनरावेदकबाट खुलाई सो मुद्दा के कुन अवस्थामा छ बुझी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०५९।२।२३ को पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

२०४७।७।१२ मा गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय जनकपुरले पहिला गुठी तैनाथी जग्गा १५०० विघाभिन्नको जग्गा हुँदा मोही नलाग्ने भनी पछि गुठी अधिनस्थ कायम गरी मोही कायम गरेको प्रमाण मिसिलबाट देखिन आएको छ । १५०० विघा जग्गामा गुठी तैनाथी जग्गाको व्यवस्था गुठी संस्थान स्वयंले गर्नेमा गुठी तैनाथी जग्गालाई जनकपुर गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय प्रमुखले विवादित कि.नं. २५९ को जग्गा गुठी अधिनस्थ कायम गरी मोही कायम गर्ने गरेको निर्णय गुठी ऐनको विपरीत देखियो । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९(१) को व्यवस्थाबमोजिम १५०० विगाहाभिन्नको विवादको कि.नं. २५९ को गुठी तैनाथी जग्गाको लगत कट्टा गरी गुठी अधिनस्थ कायम गरेको गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय जनकपुरको २०४७।७।१२ को निर्णय कट्टा गर्न सक्ने अधिकार गुठी संस्थानको प्रशासकलाई भएको देखिँदा गुठी संस्थानको प्रशासकको २०५६।८।१५ को निर्णय अन्यथा हो भन्न मिल्ने देखिएन । गुठी अधिनस्थ जग्गा हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा गुठी अधिनस्थ हो भन्ने पुनरावेदकले हक कायम गर्न पाइने नै हुँदा अधिकार विहीन जनकपुर गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयको प्रमुखको निर्णयले पुनरावेदकको हकमा असर नपर्ने हुँदा समेत पुनरावेदक तर्फका वरिष्ठ विद्वानको बहससँग सहमत हुन सकिएन । तसर्थ गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९(१) बमोजिम गरेको प्रशासक गुठी संस्थानको निर्णय मिलेको देखियो भने सोही निर्णयउपर परेको दे.पु.नं. १९८९।४३३२ को पुनरावेदनमा यस अदालतबाट भएको २०५७।५।२२ को फैसला अन्तिम भई बसिरहेको अवस्था हुँदा समेत गुठी संस्थानको प्रशासकको २०५६।८।१५ को निर्णय अन्यथा गर्न नमिल्दा समेत गुठी संस्थानको प्रशासकको निर्णय मनासिव ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालतको फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दामा गुठी अधिनस्थ जग्गा हो वा गुठी तैनाथी जग्गा हो भनी निर्णय गर्नुपर्ने अवस्था छ । फैसला गर्दा गुठी संस्थानबाट पहिले भएका निर्णय र काम कारवाहीलाई ध्यान दिइएको छैन । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २६ ले गुठी अधिनस्थ जग्गामा जोताहा किसानले मोही हक पाउँछ । मेरो दाता वशिष्ठशरण वैष्णवले मोही कायम गरी पाउन २०३१।४।२३ मा गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय जनकपुरमा निवेदन दिई कारवाही हुँदा सो कार्यालयले भूमिसुधार कार्यालयलाई मिति २०३७।८।१ मा पत्र लेख्दा यी जग्गा १५०० विगाहामा नपर्ने र २०३५ सालसम्मको कुत बुझाएको भनी उल्लेख भएको आधारमा मोही कायम भएको छ । एउटै निवेदनबाट धेरै जनाको मोही कायम भएको र त्यसमा दावी गर्ने अर्को पक्षको निवेदनको आधारमा एउटै निवेदनबाट धेरै जनाको मोही कायम गरेको मिलेन भनी उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी दिएको अवस्था छ । तत् पश्चात दिएको निवेदनको आधारमा २०४३।२।२१ मा वशिष्ठशरणले मोही हक प्राप्त गर्नु भएको हो । मोही वशिष्ठशरणबाट २०४३।४।१४ मा कर्बुलियत गराई मैले मोही लिएको हो । मोही जग्गा खरीद विक्री हुनसक्छ । मैले खरीद गरी लिएको आधारमा मेरो मोही कायम भएको हो ।

विवादित कि.नं. २५९ को जग्गा १५०० विघाभिन्न पर्दैन भनी गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयले २०३७।८।१ मा भूमिसुधार कार्यालयलाई लेखेको पत्रको आधारमा भूमिसुधारले मेरो दातालाई मोही हकको प्रमाणपत्र प्रदान गरेको र आजसम्म कायम छ । गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयले गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयलाई २०४५।१।२७ मा लेखेको पत्रको जवाफमा गुठी अधिनस्थ जग्गाको हकमा सो कार्यालयलाई नै अधिकार प्रदान गरेको छ । पत्रअन्तर्गत रही गुठी तैनाथी नदेखिएबाट गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयले सो जग्गालाई २०४७।७।१२ मा गुठी अधिनस्थ जग्गा कायम गरी तत्पश्चात् मलाई मोही कायम गरेको छ । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २६ ग ले गुठी तैनाथीमा मोही नलाग्ने व्यवस्था गरेको हो । त्यस्तो जग्गामा गुठी संस्थानले लिखित मञ्जूरी गरेमा मात्र मोही लाग्छ, अन्यथा लाग्दैन । यस्तो जग्गाबाट मोही फिक्न पनि सक्छ । यो गुठी तैनाथीभिन्न नपर्ने र १५००

विवाहभित्र समेत नपर्ने हुँदा २०४९ मा भएको दोस्रो संशोधनको दफा ३९(१) को व्यवस्था लागू गरी गुठी तैनाथी भनी गरेको व्याख्या र निर्णय कानूनसम्मत छैन। त्यसैगरी दे.पु.नं. १९८९/४३३२ को मुद्दाको सन्दर्भ छ सो मुद्दामा मेरो दाताको संलग्नता छैन र विवादित जग्गा पनि समावेश छैन। विवादित जग्गाको सम्बन्धमा भएको पूर्व निर्णय एवं जग्गाको वास्तविक स्थितितर्फ विचार नगरी भएको फैसला र गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट भएको निर्णय पूर्णतः स्वेच्छिक तथा न्यायिक मनसायविपरीत, गलत व्याख्या र पूर्वाग्रहपूर्ण हुँदा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा पाऊँ भन्ने निवेदन।

यसमा यस अदालतको मिति २०६२।१२।१८ को आदेशानुसार भिकाई भूमिसुधार कार्यालय धनुषाबाट प्राप्त भएको मिसिलबाट निवेदन दावीमा उल्लिखित, जिल्ला धनुषा जनकपुर न.पा. वडा नं. ८ ख कि.नं. २५९ को ०-१४-४ मध्ये दक्षिण तर्फबाट ०-७-६ जग्गाको निवेदकका दाता वशिष्टशरण वैष्णवलाई मिति २०४२।१२।३१ को निर्णयानुसार मोही कायम गरेको देखियो। निवेदकको दाता वशिष्टशरण वैष्णवले मोही हकको प्रमाणपत्र पाऊँ भनी भूमिसुधार कार्यालय धनुषामा गरेको निवेदन पश्चात भूमिसुधार कार्यालयबाट जनकपुर गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय जनकपुरलाई सोधनी हुँदा उक्त कार्यालयको च.नं. ६१५ मिति २०३७।८।१ को पत्रमा विवादित कित्ता नम्बर २५९ समेतका जग्गा गुठी तैनाथीको १५०० विघा भित्र नपर्ने भनी उल्लेख भएकोमा निवेदनमा उल्लिखित जग्गा गुठी अधिनस्थ हो वा गुठी तैनाथी जग्गा हो ? भन्ने विषयमा प्रमाण बुझी प्रमाणको यथोचित मूल्याङ्कन गरी निर्णय गर्नुपर्नेमा प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी गुठी तैनाथी कायम गर्ने गरी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयका प्रशासकले मिति २०५६।८।१५ मा गरेको निर्णय सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५९।११।२६ को फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४, गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २६(१), २७, ३९ (१) तथा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५ को व्याख्यामा गम्भीर त्रुटि भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) को आधारमा प्रस्तुत मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ। विपक्षी

भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६३।७।३ को आदेश।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्र सहित शुरु, रेकर्ड र प्रमाण मिसिल समेत अध्ययन गरी पुनरावेदक/निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री वसन्तराम भण्डारी र अधिवक्ता श्री जयकान्तलालले विवादित जग्गा गुठी तैनाथी नभै गुठी अधिनस्थ हो भनी गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयले सो कै केन्द्रीय कार्यालयलाई पत्र लेखेबाट गुठी अधिनस्थ जग्गा हो भन्ने देखिने र गुठी जग्गाको मोही खरीद विक्री हुने व्यवस्थानुसार मेरो पक्षले मोही खरीद गरी लिई भूमिसुधार कार्यालयबाट मोही कायम भएको छ। मोही कायम गर्ने निर्णय र मोहीको प्रमाणपत्र कायम रहँदारहँदै पछि संशोधन भएको ऐनको अख्तियारी प्रयोग गरी गुठी संस्थानको प्रशासकबाट भएको निर्णय कानूनसम्मत र अधिकार प्राप्त समेत छैन। अनधिकृत व्यक्तिबाट भएको गैरकानूनी निर्णय कार्यान्वयन गर्ने कार्य त्रुटिपूर्ण छ। त्यस्तो अनधिकृत व्यक्तिबाट भएको गैरकानूनी निर्णय बदर गर्नु पर्नेमा सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी गुठी अधिनस्थ नै कायम राखी मेरो पक्षको मोही हक यथावत राखी पाऊँ भन्ने र प्रत्यर्थी विपक्षीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रामप्रसाद गोडेलले विवादित जग्गा गुठी अधिनस्थ नभै गुठी तैनाथी हो। गुठी तैनाथीमा रहेको जग्गालाई गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयका कार्यालय प्रमुखले २०४७।७।१२ मा गुठी अधिनस्थ कायम गर्ने निर्णय गरेका छन्। गुठी तैनाथी जग्गालाई गुठी अधिनस्थ गर्ने निर्णय गर्न कानूनतः गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय र सोका कार्यालय प्रमुखलाई अधिकार छैन। बिना आधार प्रमाण र अख्तियार नै नभएको व्यक्तिले गरेको निर्णय कानूनसम्मत हुँदैन। गुठी तैनाथी जग्गामा मोही कायम गरेको समेत त्रुटिपूर्ण छ। गुठी तैनाथी जग्गालाई गुठी अधिनस्थ गरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण रहेको अवस्थामा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ बमोजिम गुठी प्रशासकले गुठी तैनाथी कायम गर्ने निर्णय गरेको कानूनसम्मत हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा मेरो दाता वशिष्ठशरण वैष्णवको नाममा मोहीमा दर्ता भएको धनुषा जिल्ला जनकपुर न.पा. वडा नं. ८ख कि.नं. २५९ को दक्षिण तर्फको ०-७-६ जग्गा निजबाट शर्तनामा गरी मैले लिएकोले निजको नामबाट कट्टा गरी मेरो नाउँमा मोही कायम गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदक/निवेदकको माग दावी भएकोमा, निवेदकले दावी लिएको जग्गा गुठी अधिनस्थ नभै गुठी तैनाथी जग्गा हो, गुठी तैनाथी जग्गालाई गुठी अधिनस्थ कायम गरी मोही कायम गर्ने कार्यनै अनधिकृत र कानूनसम्मत छैन । यदि गुठी तैनाथी जग्गा गुठी अधिनस्थमा परिवर्तन भएको रहेछ भने त्यसलाई गुठी संस्थानको प्रशासकले पुनः गुठी तैनाथी कायम गर्न सक्छ । पूर्व गुठी तैनाथी जग्गालाई परिवर्तन गरेको कार्य बदर गरी गुठी तैनाथी कायम गर्ने प्रशासकको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा सो निर्णय कायम हुनुपर्छ भन्ने गुठी संस्थानको प्रतिवाद रहेको प्रस्तुत मुद्दामा विवादित जग्गा के कस्तो हो ? भन्ने सन्दर्भमा निम्न प्रश्नहरूको विवेचना गरी पुनरावेदन अदालतको फैसला मनासिव वेमुनासिव के रहेछ, सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ ।

- (क) विवादित जग्गा गुठी तैनाथी हो वा गुठी अधिनस्थ हो ?
- (ख) गुठी तैनाथी जग्गा गुठी अधिनस्थमा परिवर्तन हुन सक्छ वा सक्दैन ? गुठीको विवादित जग्गामा मोही लाग्न सक्छ वा सक्दैन ? मोही ठहरको निर्णय र मोही प्रमाणपत्रको वैधानिकता के हुन्छ ?
- (ग) गुठीको प्रशासकले गुठी अधिनस्थ जग्गालाई गुठी तैनाथीमा परिवर्तन गर्न सक्छ वा सक्दैन ? पछि संशोधन भएको ऐन अगाडि भैसकेको कार्यमा प्रयोग हुन सक्छ वा सक्दैन ?

२. प्रथम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा विवादित धनुषा जिल्ला ज.न.पा. वडा नं. ८ख कि.नं. २५२, २५९, २६० को जग्गाहरू गुठी संस्थानको गुठी तैनाथी अन्तर्गतका जग्गा हुन् वा गुठी अधिनस्थ अन्तर्गतका जग्गा हुन् ? भनी पहिले विवाद उठेको देखिन्छ । कि.नं. २५९ को जग्गा मेरो दाता वशिष्ठशरण वैष्णवले जोतभोग गरी आएको मोही लगतमा चढेको गुठी अधिनस्थ जग्गा हो, निजको मोही मैले शर्तनामा गरी लिएको हुँदा मेरो नाममा

मोही कायम गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदक निवेदक कामेश्वरप्रसाद सिंहको दावी रहेको देखिन्छ । सोही व्यहोरालाई वरिष्ठशरण वैष्णवले गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयमा उपस्थित भै मञ्जूरीनामाको कागज गरी दिएको देखिन्छ । निवेदकको दावीअनुसारको प्रस्तुत जग्गा गुठी तैनाथी हो वा गुठी अधिनस्थ जग्गा हो भन्ने सन्दर्भमा गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय र गुठी संस्थानको केन्द्रीय कार्यालय बीच पटक-पटक पत्रचार भएको मिसिल संलग्न पत्रबाट देखिन आएको छ । गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयले गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयलाई मिति २०४६।१।२५, २०४६।१।२९, २०५३।५।२० मा लेखेको पत्रमा विवादित जग्गामा मोही भएपनि यो जग्गा गुठी तैनाथी जग्गा हो, यो १५०० विघा भित्रको लगतमा देखिन्छ भनी पत्र लेखेको देखिन्छ । त्यसै गरी सो कार्यालयले मिति २०३७।८।१९ मा लेखेको पत्रमा विवादित जग्गा गुठी तैनाथीमा देखिदैन भन्दै जोताहामा वशिष्ठशरणको नामनभै रामपुकार मण्डलले कमाएको भन्ने पत्र लेखेको देखिन्छ । यसै सम्बन्धमा गुठी अधिनस्थ जग्गा भए त्यहाँबाट कारवाही गर्नु र गुठी तैनाथी भए आवश्यक कार्यार्थ लेखी पठाउनु र १५०० विगाहाको लगत भित्र पर्ने जग्गा भए मोही कट्टा गरी तैनाथीमा दर्ता गर्नु भनी केन्द्रीय कार्यालयले मिति २०४६।२।२४, २०४७।६।७ मा पत्र/परिपत्र समेत गरेको देखिन्छ । जिल्लास्थित गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयले विरोधापपूर्ण पत्राचार गरे तापनि यो जग्गा गुठी तैनाथी जग्गा हो भन्ने तथ्य सो कार्यालयले २०४७।७।१२ मा गुठी तैनाथीको लगत कट्टा गरी अधिनस्थ कायम गर्ने निर्णय गरेबाट पुष्टि हुन आउँछ । उपरोक्त तथ्य, पत्र, लगत सेस्ता र निर्णयबाट विवादित जग्गा गुठी तैनाथी जग्गा हो भन्ने पुष्टि हुन आएको छ ।

३. गुठी तैनाथी जग्गालाई गुठी अधिनस्थ कायम गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ? गुठीको विवादित जग्गामा निवेदक मोही हुन सक्छन कि सक्दैनन् ? भन्ने दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा माथि विवेचना गरेको आधारमा विवादित जग्गा गुठी तैनाथी भएको देखिएको अवस्थामा गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय जनकपुरले आफै पटक पटक यो जग्गा गुठी तैनाथी, १५०० विघाको लगत भित्रको जग्गा हो भनी लगत र सेस्ता अनुसार पत्र लेखेको अवस्थामा सोही जग्गालाई अन्यथा हो

भन्न सोही कार्यालयका कर्मचारी हरिशंकर अधिकारीलाई जग्गाका सम्बन्धमा बुझ्न लगाई प्रतिवेदन लिई सो प्रतिवेदन र जग्गाको कुतवाली बुझाएको आधारमा गुठी तैनाथी सेस्ताको नै लगत कट्टा गरी गुठी अधिनस्थ कायम गर्ने निर्णय गरेको देखिन्छ। जग्गाको लगत सेस्ता गुठी तैनाथी भै रहेको अवस्थामा सो लगतलाई खण्डन गर्ने बलियो प्रमाणको अभावमा कुनै कानूनले अधिकार नदिएको पदाधिकारी र कार्यालयले कानूनविपरीत गरेको काम कानूनसम्मत नहुने हुँदा त्यस्तो निर्णय र त्यसको आधारमा भएको अन्य काम कारवाहीले समेत वैधानिकता पाउन सक्ने अवस्था हुँदैन। तसर्थ कानूनले अधिकार नै नदिएको पदाधिकारी र कार्यालयबाट सेस्ता लगत समेतको विपरीत कानून र विधानले प्रदान नगरेको पद्धति र प्रक्रिया उल्लङ्घन गरी जग्गाको प्रकृति परिवर्तन गरेको गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय जनकपुरको मिति २०४७७१२ को निर्णय कानूनसम्मत देखिएन।

४. मोही कायम गर्ने भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय र मोहीको प्रमाणपत्र कायम नै छ ? निर्णय बदर नहुँदासम्म मोही रहिरहन्छ भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा गुठीको कस्तो जग्गामा मोही लाग्ने र कस्तोमा मोही नलाग्ने हो सो सम्बन्धमा भएका कानूनी व्यवस्था हेर्नु आवश्यक हुन्छ। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २८ मा “गुठी अधिनस्थ जग्गा भन्नाले दर्तावालाले संस्थानलाई जिन्सी बुझाई आएको जग्गा भन्ने सम्झनु पर्छ भनी परिभाषा गरेको देखिन्छ। त्यसै गरी ऐनको दफा २६, २७ मा गुठी अधिनस्थ जग्गामा मोही लाग्ने र दफा ३० मा मोही खरीद विक्री हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने अर्को तर्फ ऐ. ऐनको दफा २ ‘ब’ मा गुठी तैनाथी जग्गा भन्नाले कसैको नाममा दर्ता नभएको गुठी संस्थानको सम्पूर्ण अधिकार गुठी संस्थानमा रहने भनी परिभाषा गरेको छ। ऐ. ऐनको दफा १७, १८, ३८ र ३९ हेर्दा यस्तो जग्गा आफैं वा मोही लगाई खेती गर्न सकिने, सरकारको स्वीकृति वेगर स्वामित्व परिवर्तन गर्न नसकिने, कथंकदाचित जग्गाको प्रकृति परिवर्तन भएको वा कसैको नाममा गएको रहेछ भने पुनः गुठी तैनाथीमा ल्याउन सकिने गुठी संस्थानको जग्गा हो भन्ने

देखिन आउँछ। मोही नै नलाग्ने, गुठी संस्थानको पूर्ण स्वामित्वमा रही आफैंले मात्र बन्दोवस्त गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था भएको जग्गालाई गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयको एकाधपत्रको आधार लिई गुठी अधिनस्थ जग्गा हो र मोही कायम हुन्छ भन्नु उपयुक्त र कानूनसम्मत हुँदैन। पुनरावेदक निवेदकका दाताले विवादित जग्गा गुठी अधिनस्थको हो मैले मोहीमा भोग गरेको हुँ भनी मोही विक्री गर्ने र सो बमोजिमको मञ्जूरीनामा गरी दिएको भएता पनि सो जग्गाको मोही विक्री गरेको सर्तनामाको कागज गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३० बमोजिम जग्गाको मोही खरीद विक्री हुँदा रजिष्ट्रेशनको १ नं. बमोजिम रजिष्ट्रेशन भएको अवस्था पनि छैन। प्रस्तुत मुद्दाको निवेदनमा कारवाही हुँदाका अवस्थामा निवेदकको दाता वशिष्ठशरणलाई बोलाई गुठीको जग्गा के कति कसरी भोग गर्नु भएको छ भनी सोध्दा निजले गुठीको जग्गा २०२४।३।२८ को कबुलियतअनुसार ठेक्कामा जोतभोग गरेको र बाली बुझाउँदै आएको छु भनी मिति २०४५।१२।२० मा गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय जनकपुरमा बयान कागज गरेको देखिन्छ। सो कागज समेतबाट विवादित जग्गा गुठी तैनाथीको भै निवेदकका दाताले मोहीमा नभै ठेक्काको आधारमा जोतभोग गरी आएको देखिन्छ। उपरोक्त उल्लिखित आधार र जग्गाको प्रकृति हेर्दा दाविको जग्गामा दाताकै मोही कायम हुन नसक्ने स्थितिमा यी निवेदकको मोही कायम हुन सक्ने अवस्था देखिदैन। तसर्थ लिखत प्रमाणको अभावमा अनधिकृत तवरबाट गुठी तैनाथीको लगत कट्टा गर्ने गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय जनकपुरको २०४७७१२ को निर्णय र सो निर्णय एवं ठेक्काको बाली बुझेको भरपाईको आधारमा निवेदकको दाता र निवेदकको नाममा मोही कायम गर्ने भू.सु.का को निर्णय अनधिकृत एवं कानूनसम्मत नहुँदा, कानूनतः सुन्यको अवस्थामा रहन आउने देखियो।

५. गुठी अधिनस्थ कायम भै गुठी तैनाथीको लगत कट्टा भएको जग्गालाई गुठी संस्थानको प्रशासकलाई पुनः गुठी तैनाथी कायम गर्ने अधिकार छ वा छैन ? संशोधन भएको ऐन पहिलेको काममा प्रयोग हुन सक्छ वा सक्दैन ? भन्ने अर्को प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा

गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को व्यवस्था हेतुपर्ने देखियो । गुठी संस्थान (दोस्रो संशोधन) ऐन, २०३३ को दफा ३९ (१) मा “गुठी तैनाथी जग्गा, गुठी अधिनस्थ जग्गामा, गुठी अधिनस्थ जग्गा गुठी रैतान नम्बरीमा वा गुठीको घर वा जग्गा रैकरमा दर्ता भएको प्रमाणित हुन आएमा प्रशासकले वा प्रशासकको काम गर्ने प्रशासनिक प्रमुखले त्यस्तो गुठीको घर वा जग्गा साविकको गुठी तैनाथी जग्गा, गुठी अधिनस्थ जग्गा वा गुठी रैतान नम्बरीमा नै दर्ता गर्न सक्नेछ । त्यसरी दर्ता भै सकेपछि सो घर वा जग्गाको पहिले दर्ता भएको जग्गाको लगत कट्टा हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । प्रशासकले प्रकृति परिवर्तन गर्न पाउने वर्तमान व्यवस्था संशोधन पूर्वको व्यवस्था एउटै रहेको देखिन्छ । संशोधन पूर्वको गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को व्यवस्था हेर्दा “गुठी प्रशासकले गुठीको घर वा जग्गा रैकरमा दर्ताभएको भएतापनि गुठी जग्गा वा घर भन्ने गुठीको सेस्ताबाट वा लालमोहर, खडग निशाना, ताम्रपत्र शिलापत्र आदि लिखतमा देखिन आई प्रमाणित हुन आएमा प्रशासकले त्यस्तो जग्गा वा घर गुठीमा दर्तागर्न सक्नेछ र सो जग्गा वा घर को रैकरमा दर्ताभएको लगत कट्टा हुनेछ” भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । प्रथम संशोधनले गुठीको घर वा जग्गा रैकरमा परिणत गरेको देखिएमा पुनः गुठी कायम गर्न पाउने मात्र व्यवस्था भएकोमा दोस्रो संशोधनले गुठी तैनाथी जग्गा गुठी अधिनस्थ जग्गामा, गुठी अधिनस्थ जग्गा गुठी रैतान नम्बरी जग्गामा वा गुठीको घर वा जग्गा रैकरमा दर्ता हुन आएको देखिएमा गुठी प्रशासकले पुरानो प्रकृतिमा दर्ता गर्न सक्ने गरेको व्यवस्था एउटै प्रकृतिको देखिन्छ । दुवै व्यवस्था एउटा प्रकृतिको सम्पत्तिलाई दुरुपयोग गरी अर्कोमा परिवर्तन गरी कसैले खान नपाओस्, गुठीको सम्पत्तिको संरक्षण होस् भन्ने नै रहेको देखिँदा वर्तमान व्यवस्था प्रथम संशोधनको निरन्तरता र विस्तृतीकरण मात्र भएको एवं जग्गाको प्रकृति परिवर्तन गरेको पहिलेको कार्यलाई समेत परिवर्तन गर्न पाउने गरी कानूनी वैधता प्रदान गरेको देखिन्छ । पहिलेनै गुठीको जग्गाको स्वरूप वा प्रकृति परिवर्तन भैसकेको अवस्थामा पछिको संशोधन लगाउन मिल्छ वा मिल्दैन भन्ने विषयमा व्यक्ति व्यक्तिका बीच जग्गाको तेरो मेरो को विवाद उठी एकपटक भएको निर्णय अन्तिमभै सम्बन्धित पक्षलाई बन्धनकारीहुने सामान्य व्यवस्थाको विपरीत गुठी जग्गाको स्वरूप वा प्रकृति समाप्त हुनेगरी

भएको निर्णय जहिलेसुकै बदर गर्न मिल्ने भनी नेकाप २०६६, नि.नं.८२३८, पृ.१६१२ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भैसकेको सन्दर्भ र गुठी संस्थान (दोस्रो संशोधन) ऐन, २०३३ को दफा ३९(१) को व्यवस्थाबाट एउटा प्रकृतिको जग्गालाई अर्को प्रकृतिको जग्गामा दर्ता भएको प्रमाणित भएको अवस्थामा गुठी संस्थानको प्रशासकलाई पुनः सो जग्गा पुरानो प्रकृतिमा लगन निर्णय गर्न पाउने अख्तियारी प्रष्ट शब्दमा प्रदान गरेको देखिँदा यो ऐनको सम्बन्धमा संशोधन पछिको कानून पहिलेको कार्यमा लागू हुन सक्दैन, गुठी प्रकाशकलाई यस्तो निर्णय गर्न पाउने अधिकार छैन भन्न मिल्ने देखिएन । अतः संशोधन पछिको कानून पहिलेको कार्यमा लागू हुन सक्दैन, गुठी प्रशासकलाई यस्तो निर्णय गर्न पाउने अधिकार छैन भन्ने पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

६. तसर्थ यसै विवादसँग सम्बन्धित कि.नं. २५९ को जग्गाको सन्दर्भमा संवत् २०५७/५८ को दे.पु.नं. १९८९/४३३२ को गुठी अधिनस्थको लगत कट्टा गरी गुठी तैनाथी कायम मुद्दामा गुठी तैनाथी कायम गरेको गुठी प्रशासकको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको २०५७/५१२२ को फैसला अन्तिम भै बसेको सन्दर्भ र माथि विवेचित आधार प्रमाणबाट विवादित जग्गा गुठी तैनाथी जग्गा हो भन्ने प्रमाणित हुन आएको अवस्थामा पहिलेदेखिकै गुठी तैनाथी जग्गाको लगत कट्टा गरी गुठी अधिनस्थ कायम गर्ने गरेको गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय जनकपुरको मिति २०४७/७१२ को निर्णय बदर गरी पुनः गुठी तैनाथी कायम गरेको गुठी प्रशासकको मिति २०५६/१५ को निर्णय गुठी संस्थान (दोस्रो संशोधन) ऐन, २०३३ को दफा ३९(१) ले प्रदान गरेको अख्तियारी भित्रको देखिँदा सो कानूनसम्मत निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५९/११/२६को फैसला मनासिव देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक निवेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.कृष्णप्रसाद उपाध्याय

इति संवत् २०६६ साल माघ २६ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत लीलाराज अधिकारी

निर्णय नं: ८३६८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
संवत् २०५९ सालको रिट नं.: २८९८
आदेश मिति: २०६७३२३४
विषय: उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयका तर्फबाट
ऐ.का सचिव भानुप्रसाद आचार्य
विरुद्ध

विपक्षी: दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्शन कम्पनी
समेत

- करारका पक्षहरूद्वारा संशोधन नगरिएको अवस्थामा करारका कुनै एक पक्षको कुनै व्यवहार वा कुनै घटनालाई लिएर त्यसमा संशोधन भएको भनी बलात् अर्थ गर्नु करारसम्बन्धी अवधारणाको प्रतिकूल हुनजाने ।

(प्रकरण नं.५)

- जुन काम वा उद्देश्यका लागि करार भएको हो, ठेक्कादाता पक्षले सो काम वा उद्देश्य प्राप्त गरेको हुनुपर्दछ । यस्तो उद्देश्य प्राप्त नभएको अवस्थामा सारभूत रूपमा काम सम्पन्न भएको मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.१२)

- रोपवे निर्माण जस्तो करारको पूर्णतासँग जोडिएको महत्वपूर्ण कार्यको सम्पन्नताको प्रमाणपत्र जारी गर्ने विषयलाई सामान्य प्रशासकीय पत्राचारको श्रेणीमा राखेर हेरिनु हुँदैन । त्यस्तो प्रमाणपत्र जारी गर्ने जिम्मेवारी करार लिखतले कसैलाई तोकेको अवस्थामा निज स्वयंले र त्यसरी नतोकेको अवस्थामा कम्पनीको तर्फबाट आधिकारिक व्यक्तिले वहन गर्नु पर्दछ । त्यस बाहेकका अन्य कसैले निर्णयमा दस्तखत गरेको भन्ने मात्र आधारमा त्यसैलाई सम्पन्नताको आधार बनाउनु

कम्पनीको कार्य सम्पादन गर्ने स्थापित प्रक्रिया र मान्यता प्रतिकूल हुन जाने ।

(प्रकरण नं.१३)

- मध्यस्थताद्वारा विवाद समाधान गर्ने प्रक्रिया भनेको न्यायिक प्रक्रियाअन्तर्गतकै एउटा अनौपचारिक र वैकल्पिक प्रक्रिया मात्र हो । अदालत बाहिर सम्पन्न हुने भन्ने आधारमा यसलाई अनुमान, आशंका र काल्पनिक कुरालाई समेत निर्णयाधार बनाउन मिल्ने प्रक्रियाका रूपमा स्थापित गरिनु हुँदैन । मध्यस्थताको प्रक्रियामा पनि विवादित विषयमा ठहरमा पुग्नका लागि तथ्यहरू स्थापित हुनुपर्छ, सम्बद्ध प्रमाणहरूले त्यसलाई समर्थन (Corroborate) गर्नु पर्दछ र त्यो सम्बन्धित करारको लिखतअनुरूप हुनुपर्छ । करारका शर्तहरू अस्पष्ट रहेको वा मौन रहेको अवस्थामा मात्र प्रचलित कानून, यससम्बन्धी अवधारणा र मान्यताका आधारमा व्याख्या गर्नुपर्ने हुन्छ । तर त्यस्ता स्थापित मूल्य, मान्यता र प्रचलित कानूनको आधारमा नभै सीधै अनुमानका आधारमा निष्कर्षमा पुग्ने परिपाटीले निष्पक्ष न्यायको सम्भावनालाई कमजोर पार्दछ, त्यस्तो निर्णय तथ्य र कानूनमा आधारित नभै निर्णयकर्ताको मनोगत तर्क र स्वविवेकमा आधारित हुन पुग्छ । त्यसरी कुनै पनि न्यायिक निर्णयलाई अनुमानको अधिन बनाउने अनुमति न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूले प्रदान नगर्ने ।

(प्रकरण नं.१८)

- कुनै दुई पक्षबीच भएको करारले सिर्जना गरेको दायित्व कुनै व्यक्तिले पूरा नगरेको अवस्थामा त्यस्तो दायित्व म पूरा गर्नेछु भनी पहिलो करारका कुनै पक्ष र अर्कै तेस्रो पक्षका बीचमा भएको करार नै जमानतसम्बन्धी करार हुने हुँदा जमानतसम्बन्धी करारलाई सबै अवस्थामा शर्तरहित मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.२६)

- जमानत सम्भौता स्वयंमा पनि विभिन्न दफाहरू रहेको र त्यसले दुबै पक्षका दायित्वलाई स्पष्ट रूपमा सूचीकृत गरेको

अवस्थामा कुनै एउटा दफा वा कुनै एउटा शर्तलाई निरपेक्ष ढंगले अलग गरेर हेर्न मिल्ने अवस्था रहँदैन। सम्झौताका शर्तहरू एक आपसमा सम्बन्धित र सापेक्ष रहन्छन्। यो करारीय विधिशास्त्रको सामान्य सिद्धान्त नै हो र जमानतको वाणिज्यिक आसय पनि त्यसभन्दा पृथक हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं. २७)

- करारको लिखत आफैमा एउटा सिंगो र पूर्ण दस्तावेज हुने, त्यसमा रहेका प्रत्येक दफाहरूको आ-आफ्नै महत्व रहने र एकको अभावमा अर्कोले समेत प्रयोजन गुमाउने करार कानूनको सामान्य सिद्धान्तलाई जमानतको वाणिज्यिक आसयको रूपमा फरक किसिमले मनोगत अर्थ गरी गरिएको निर्णय स्वयंमा नै प्रचलित कानूनको विपरीत, कानूनी दृष्टिले त्रुटिपूर्ण, अस्पष्ट, सम्झौताको शर्तविपरीत र गलत सिद्धान्तमा आधारित मान्नुपर्ने।

(प्रकरण नं. २९)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान नायव महान्यायधिवक्ता श्री पुष्पराज कोइराला, विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटी र किरण पौडेल एवं विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री खेमराज ज्ञवाली तथा विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री वद्रीबहादुर कार्की, विद्वान अधिवक्ता श्री सुशीलकुमार पन्त र श्री चेतनाथ घिमिरे

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेवप्रसाद यादव र श्री नारायण वल्लभ पन्त तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री शम्भु थापा र श्री ईश्वरीचन्द्र शर्मा

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०५९, निर्णय नं. ७०८९, पृष्ठ २८५

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२)
- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०७२ को धारा ८८(२)

- मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा १९, २१, २१(२)(च)
- करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२)(ग)

आदेश

न्या.प्रेम शर्मा: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०७२ को धारा ८८ को उपधारा (२) अनुसार यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार रहेको छ :

तत्कालीन कम्पनी ऐन, २०२१ अन्तर्गत संस्थापित नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट कम्पनी प्रा.लि. (यसपछि, "ठेक्का दिने कम्पनी" मात्र भनिने) ले दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनी सँग खरिहुंगादेखि लामोसाँघुसम्मको १०.५ कि. मि. लामो १५० टीपीएच (TPH) क्षमताको मोनोकेवल रोपवे निर्माण गर्नका लागि १४ जनवरी, १९८३ मा ठेक्का सम्झौता सम्पन्न गरेको थियो।

प्रत्यर्थीले सम्पन्न ठेक्का सम्झौता र अन्य तत्सम्बन्धी लिखतहरूबाट टर्न की प्रोजेक्टको रूपमा रोपवे पूर्ण तयार गरी ठेक्का दिने कम्पनीलाई जिम्मा लगाउनु पर्ने दायित्व रहेको तथा टर्न की प्रोजेक्टको प्रचलित मान्यताबमोजिम आयोजनाको सर्वेक्षण, एलाइनमेन्ट, डिजाइन, सोको सप्लाई तथा ढुवानी, सिभिल कन्स्ट्रक्सन, स्ट्रक्चरल फ्याब्रिकेशन, इरेक्सन, कमिशन, जडान गर्ने, आयोजनासँग सम्बन्धित आईपर्ने सम्पूर्ण विद्युत मेकानिकल उपकरण सेफ्टी गियर उपलब्ध गराउने, आयोजना हस्तान्तरण हुन अधिसम्म बीमा गर्ने, आयोजना हस्तान्तरण भएको मितिले १२ महिनासम्म डिफेक्टका विरुद्ध परफरमेन्स ग्यारेन्टी र डिफेक्ट पार्टपूर्जा निःशुल्क उपलब्ध गराउने समेतका दायित्वहरू ठेकेदारमा रहेको भन्ने निजहरू बीच सम्पन्न सम्झौताका शर्तहरूले स्पष्ट गरेको देखिन्छ।

उपरोक्त आयोजनाको कार्यबापत ठेक मूल्य अमेरिकी डलर ४०,१८,५७७.६० रहेको थियो र निर्माण सम्झौताबमोजिम मनसाय पत्र (Letter of Intent) जारी गरिएको मिति (मे २४, १९८२) बाट २५ महिनाभित्र ठेकेदारले आयोजनाको निर्माण कार्य सम्पन्न गर्नुपर्ने भन्ने अनिवार्य शर्त समेत रहेको थियो। ठेक्का दिने कम्पनी र ठेक्का लिने प्रत्यर्थीबीच उक्त आयोजनाको

सम्बन्धमा सम्पन्न ठेक्का सम्झौताको अधीनमा रही ठेक रकममध्ये अकेरिकी डलर २५, ८३, ६४६६० को धन जमानी दिने गरी निवेदक नेपाल सरकार र ठेकेदार कम्पनीबीच १६ सेप्टेम्बर, १९८३ मा धन जमानी सम्झौता समेत सम्पन्न भएको थियो ।

निवेदक नेपाल सरकार र ठेकेदार कम्पनीबीच सम्पन्न जमानी सम्झौताको दफा ५ मा ठेकेदार र ठेक्का दिने कम्पनीबीच सम्पन्न निर्माण सम्झौताद्वारा निर्धारित शर्तबमोजिम र निर्धारित समयबाधि भित्र र निर्माण सम्झौताको शर्त बमोजिम पूरा भएका कामको नेपाल सरकारले धन जमानी उपलब्ध गराउने भन्ने व्यहोरा प्रष्ट उल्लेख गरिएको छ । त्यसै गरी सो जमानी सम्झौताको दफा ७ मा प्रस्तुत सम्झौता बमोजिम उत्पन्न कुनै पनि मतभिन्नता वा विवाद सो सम्झौताका पक्षहरूले आपसमा मैत्रीपूर्ण तरीकाबाट समाधान गर्नुपर्ने र त्यसरी विवादको समाधान हुन नसकेमा मात्र सो विवाद मध्यस्थलाई सुम्पने भन्ने समेत शर्त रहेकोमा मैत्रीपूर्ण तवरबाट समाधान गर्ने प्रयास नै नभई मध्यस्थताद्वारा सुनुवाई गरिएको हुँदा सो सुनुवाई र निर्णय अपरिपक्व हुनुका साथै मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २१(२)(छ) तथा जमानी सम्झौताको दफा ७ समेतको विपरीत छ ।

मध्यस्थ टिबुनलले आफ्नो ठहरमा एकातर्फ मैत्रीपूर्ण समाधानलाई पूर्वशर्त नमानेको तर अर्कोतर्फ सो पूरा भईसकेको पर्याप्त प्रमाण भएको भनी आफ्नो ठहरलाई आफैँद्वारा खण्डन गरिएको छ । मैत्रीपूर्ण तवरले प्रस्तुत विवाद समाधान गर्ने सम्बन्धमा निवेदक र ठेकेदार कम्पनीबीच औपचारिक रूपले कुनै लिखत समेत आदान प्रदान भएको छैन । तसर्थ प्रस्तुत सम्झौताको सम्बन्धमा मध्यस्थताद्वारा क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्ने अवस्था नै नभई प्रत्यर्थाबाट भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण भई निवेदक एम. जि. चतुर्वेदी विरुद्ध श्री ५ को सरकार भएको मुद्दामा प्रतिपादित नजीर सिद्धान्तको समेत विपरीत रहेको छ ।

मध्यस्थता ऐन, २०३८ ले निर्दिष्ट गरेको व्यवस्था विपरीत निर्णय कार्यान्वयनको सुरक्षण आवश्यक नठानिनु र निजले कार्यान्वयन गर्दैन भन्ने प्रमाण नभएको भन्नुको अर्थ मध्यस्थताले सुनुवाई हुनु पूर्व नै ठेकेदारको दावीअनुरूप हुने वा ठेकेदारको विरुद्धमा निर्णय दिनु नपर्ने पूर्वाग्रह राखेर मध्यस्थताले

सुनुवाई गरेको स्पष्ट हुन्छ । के कस्तो कानून र आधारमा मध्यस्थले ठेकेदार कम्पनीका विरुद्धमा निर्णय हुँदा समेत कार्यान्वयन हुने प्रमाण भेटेको हो, सो निर्णयको कुनै कथन र व्याख्याबाट स्पष्ट हुँदैन । यस्तो प्रकारको स्थितिमा कर्पोरासिओ सल्भाडोरेना दे काल्जादो (Corporation Salvadorena de caldazo) वि. फुटवेयर कर्पोरेशन अफ फ्लोरिडा (Foolware Corporation of Floada) को विवादमा एल.सल्भाडोरमा भएको मध्यस्थताको निर्णय सो मुलुक उक्त न्युयोर्क महासन्धिको पक्ष नभएकोले संयुक्त राज्य अमेरिकामा कार्यान्वयन नहुने भनी मियामीको संघीय अदालतले गरेको आदेश समेत यस विवादमा सान्दर्भिक रहन्छ । अतः मध्यस्थताको निर्णय पूर्णतः पूर्वाग्रहमा आधारित भएको स्पष्ट छ ।

मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा ११(१) बमोजिम सम्झौतामा नै मध्यस्थ हुने व्यक्तिको नाम उल्लेख भएकोमा विवाद खडा भएको मितिले र विवाद खडा भएपछि मध्यस्थ नियुक्त भएकोमा त्यसरी नियुक्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र दावी पेश गर्नुपर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था छ । फेब्रुअरी ३०, १९९६ मा मुख्य मध्यस्थ नियुक्त गरिएपछि मध्यस्थको नियुक्ति गर्ने कार्य पूर्ण रूपमा पूरा भएको थियो । जहाँसम्म १२ जुन १९९६ को पत्रको प्रश्न छ, सो पत्र श्री च्यू काठमाडौँ रहँदाका विषयका लजिष्टिक विषयमा सीमित छ । सोही बमोजिम मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा ११(१) तथा मध्यस्थतासम्बन्धी UNCITRAL RULE को नियम १.२ तथा १८.१ बमोजिम फेब्रुअरी ३०, १९९६ को मितिबाट दावीपत्र मध्यस्थतासमक्ष पेश गर्नुपर्नेमा प्रत्यर्थीले अगष्ट २१, १९९६ मा मात्र दावीपत्र पेश गरेको हुनाले मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा ११(६) बमोजिम मध्यस्थताको नियुक्ति स्वतः बदर हुनुपर्नेमा सो नभई मध्यस्थताले बदनियतपूर्ण र कलुषित भावनाले प्रत्यर्थी नं. ३ को पक्षमा निर्णय दिनुपर्ने नै कुराबाट अभिप्रेरित भई विवादको विषयमा प्रवेश गरी गरेको निर्णय मध्यस्थता ऐन, २०३८ विपरीत हुनाले सो बदरभागी छ ।

नेपाल सरकार तथा प्रत्यर्थीबीच सम्पन्न जमानी सम्झौता कुनै स्वतन्त्र र छुट्टै करार नभई ठेक्का दिने कम्पनी र ठेकेदार बीच सम्पन्न निर्माण सम्झौताको सहायक वा पूरक सम्झौताको रूपमा

गरिएको हो । जमानी सम्झौताको दफा ५ मा स्पष्ट रूपले सो सम्झौताअन्तर्गत नेपाल सरकारले दिएको जमानी ठेकेदारले निर्माण सम्झौताको शर्तबमोजिम र सम्झौताको म्याद भित्र पूरा गरेको कार्यको मूल्यमा मात्र लागु हुने गरी शर्त तोकिएको छ । म्याद भित्र निर्माण कार्य सम्पन्न नभएको सम्झौताको शर्त प्रतिकूल कार्य भएकोमा नेपाल सरकारबाट दिइएको जमानीको दायित्व प्रारम्भ हुन सक्तैन । ठेकेदारले के कति कार्यहरू निर्माण सम्झौताबमोजिम पूरा गरेको छ, सोको लेखाजोखा नभई जमानी सम्झौताका प्रावधान आकृष्ट हुने सक्दैन । जमानी सम्झौतालाई स्वतन्त्र र छुट्टै अस्तित्व भएको करार ठानी जमानी बस्ने निवेदकलाई पहिलो र बिना शर्तको जवाफदेही ठानी भएका निर्णय फैसलाहरू जमानी सम्झौताको शर्त नं. ५ तथा मुलुकी ऐन जमानी गर्नेको महलको ६ नं. समेतको प्रतिकूल रहेको छ ।

जुन आधारमा ठेक्का दिने कम्पनीले प्रत्यर्थीका विरुद्ध पेश गरेको दावी हदम्याद भित्र नभएको भनी खारेज गर्ने मध्यस्थताले निवेदक विरुद्ध हदम्याद भित्र प्रत्यर्थीले दावी पेश गर्‍यो वा गरेन भन्नेतर्फ ध्यान दिइएको छैन । यसबाट समेत मध्यस्थताको उक्त निर्णय पक्षपातपूर्ण, कल्पित र पूर्वाग्रहप्रेरित रहेको र सो निर्णयलाई समर्थन गरेबाटको फैसला समेत सर्वथा कानूनविपरीत भई त्रुटिपूर्ण रहेको छ ।

विपक्षी ठेकेदारका तर्फबाट मध्यस्थता समक्ष पेश भएको दावी अधिकार प्राप्त व्यक्तिबाट नभएको हुँदा मुलुकी ऐन अ. वं. ८२ नं. बमोजिम खारेज हुनुपर्ने भनी निवेदकले प्रत्यर्थीको हैसियतबाट लिइएको पहिलो र प्रमुख जिकीरका सम्बन्धमा मध्यस्थताबाट ध्यान नदिई अधिकृत व्यक्तिबाटै दावी पेश भएको भनी न्यायिक मान्यताप्रतिकूल व्याख्या गरिएको छ । कमन ल प्रणालीमा कार्यविधि कानूनलाई सारवान कानून सरह पालना गर्ने र हदम्याद, क्षेत्राधिकार, हकद्वया र कार्यविधि कानूनको नियमित प्रक्रियालाई उचित ढंगबाट पालना नभएमा दावी स्वीकार हुन सक्दैन । अतः अनधिकृत तवरले पेश भएको र स्वीकार गर्न नै नहुने दावीपत्रलाई स्वीकार गरी त्यस्को विषयमा प्रवेश गरी दिइएको मध्यस्थताको निर्णयमा सर्वथा बदरभागी रहेको छ ।

प्रत्यर्थीले ठेक्का दिने कम्पनीको लागि रोपवे निर्माण गर्ने कार्य सम्पन्न नगरी अधुरो छाडेकोमा विवाद छैन । यस्तो अधुरो काममा सुरक्षणबापतको रकम निवेदकले भुक्तानी गर्नुपर्ने भन्ने प्रश्न नै आउँदैन । ठेक्का दिने कम्पनीबाट नखटाइएका अनाधिकृत व्यक्तिबाट लिएको पत्रको आधारमा Turn Key Project को निर्माण सम्पन्न भएको भनी मान्ने निर्णय कानून एवं न्यायको मान्य सिद्धान्त समेतको विपरीत भई सर्वथा बदरभागी रहेको छ ।

अतएव: माथि उल्लिखित कानून तथ्य प्रमाणहरूबाट प्रत्यर्थीहरूको सम्पूर्ण काम कारवाही निर्णय तथा फैसलाबाट निवेदकको मध्यस्थता ऐन, २०३८ लगायत अन्य प्रचलित नेपाल कानूनद्वारा प्रत्याभूत कानूनी हकमा आघात पर्न गएकोले प्रत्यर्थीबाट मिति २०५९।१।९ मा भएको निर्णय फैसला तथा ३ सेप्टेम्बर, १९९७ (तदनुसार २०५४।५।१८) मा भएको निर्णय समेतका फैसलाहरू नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८ को धारा (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उपर्युक्त निर्णय फैसला कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाउँमा परमादेश लगायत उपयुक्त आज्ञा, आदेश वा पूर्जि जारी गरी पूर्ण न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ.का सचिव भानुप्रसाद आचार्यले दायर गर्नु भएको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले १५ दिन भित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अबधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०५९।८।२७ को आदेश ।

मध्यस्थतासम्बन्धी ट्राईबुनल काठमाडौंको मिति २०५४।५।१८ को फैसलाउपर यस अदालतमा कानूनबमोजिम निवेदन परी यस अदालतबाट मिति २०५९।१।९ मा नेपाल सरकारको निवेदन खारेज हुने ठहरी फैसला भएको देखिन्छ । यसरी कानूनबमोजिम फैसला भएको अवस्थामा निवेदकको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) अन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन । निवेदन जिकीर

खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) बमोजिम उपचार सहितको मौलिक तथा सम्बैधानिक हक र उपचार रहितको कानूनी हकको प्रचलनमा राज्यका सन्त्यन्त्रहरूले दखल, हनन, बाध अवरोध उत्पन्न गरेमा मात्र रिट क्षेत्र आकर्षित हुन्छ । मध्यस्थ ट्राइबुनल पक्ष स्वयम्को इच्छाले सृष्टि गरेको संरचना तथा निकाय हो । यस्तो ट्राइबुनल स्थायी संरचना होइन । यसरी मुद्दाका पक्षहरू आफूले सृष्टि गरेको संरचना तथा निकाय राज्यले सृष्टि गरेको निकाय तथा संरचनाभित्र नपर्ने निर्विवाद छ । आफैले उपचारको लागि निकाय खडा गर्ने अनि त्यसबाट प्राप्त भएको परिणामबाट कानूनी हक तथा मौलिक एवं संवैधानिक हक अपहरण भयो भन्ने अवस्था आउन नसक्ने हुँदा प्रारम्भतः रिट क्षेत्र आकर्षित हुन सक्दैन । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७, २३, र ८८(२) मा व्यवस्थित रहेको मौलिक हक राज्यले नागरिक वा व्यक्तिको लागि निश्चित गरेको हो । उक्त धाराले व्यवस्थित गरेको मौलिक हक राज्यको हकमा आकर्षित हुने होइन ।

निवेदक स्वयंले इच्छाएको मध्यस्थ ट्राइबुनलसमक्ष निवेदकले प्रतिदावी पेश गरेकोमा विवाद छैन । त्यस्तो मध्यस्थले आफ्नो अनुकूल निर्णय गरेको अवस्थामा मान्ने तर आफ्नो प्रतिकूल निर्णय भएको अवस्थामा नमान्ने भन्ने हुन सक्दैन । त्यस्तो निवेदन Doctrine of Approbate & Reprobate को सिद्धान्तका आधारमा पनि खारेजभागी छ ।

मध्यस्थ ट्राइबुनलले निर्णय गरेपछि निवेदक पुनरावेदन अदालत पाटनमा गएको र पुनरावेदन अदालत पाटनले समेत निर्णय गरेकोमा विवाद छैन । पुनरावेदन अदालतको फैसला भएपछि ९ महिनाभन्दा पनि बढी अबधि व्यतीत भएपछि मात्र प्रस्तुत निवेदन पर्न आएको छ । मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २२ ले निर्णय भएको मितिले ६० दिन भित्र निर्णय कार्यान्वयन गर्नु गराउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । निर्णय भएको मितिले ६० दिन भित्रमा नै निर्णय नै कार्यान्वयन गर्नुपर्ने भएकोले पुनरावेदन अदालतको निर्णयमा चित्त नबुझेको अवस्थामा ६० दिन भित्र नै प्रभावकारी उपचारको मार्ग सम्बन्धित पक्षले अवलम्बन गर्नुपर्ने

हुन्छ । उक्त ६० दिनको समय व्यतीत भइसकेपछि रिट निवेदन दायर गरेमा अनुचित विलम्बको सिद्धान्त आकर्षित हुन्छ । निवेदकले विवादको विषयको स्रोतको रूपमा १४ जनवरी १९८३ को सम्झौताको लिखतलाई उल्लेख गर्नु भएको छ । उक्त सम्झौता दुवै पक्षहरूको बीचमा सम्पन्न भएको करार हो । रिट निवेदनमा उठाइएको सम्पूर्ण विषयवस्तु करारीय विषयवस्तु रहेको र करारीय विषय तथा विवादमा रिट क्षेत्र प्रयोग तथा आकर्षित नहुने निर्विवाद छ ।

त्यसैगरी रोपवेको पूर्णतया तयारी भएको र सञ्चालनमा समेत आएको कुरामा विवाद छैन । रोपवेको तयारी सञ्चालनको विषय टेण्डरसम्बन्धी लिखत, ग्यारेन्टी सम्बन्धी लिखत, तेश्रो मुलुकको सामानको आयात, निर्णय पुस्तिकाको अभिलेख, अभिलेखमा भएका सहीहरू, रोपवेको क्षमतामा विवाद आएको, धन जमानी लिनुपर्ने वा नपर्ने भन्ने करारीय तथ्यसम्बन्धी विषयहरूको निरूपण सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कनबाट मात्र हुन सक्ने हुँदा त्यस्तो प्रमाणको मूल्याङ्कन गरिनु पर्ने विषयमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुन सक्दैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीको तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत विवादमा मुख्य रूपमा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १४ जनवरी, १९८३ मा सम्पन्न रोपवे निर्माण सम्बन्धी सम्झौता Turn key सम्झौताका रूपमा रहेको र सो सम्झौताका आधारमा नेपाल सरकार र ठेकेदार कम्पनी बीच जमानी सम्झौता भएको, मूल सम्झौताका रूपमा रहेको रोपवे निर्माण सम्बन्धी सम्झौताअनुसारको कार्य सम्पन्न नभएको अवस्थामा जमानी सम्झौताअनुसारको दायित्व नै सिर्जना नहुनेमा मध्यस्थ ट्राइबुनलद्वारा कार्य सम्पन्न भएको भनी जमानीकर्ता नेपाल सरकारले भुक्तानी गर्नुपर्ने गरी निर्णय गरेको हुँदा सो निर्णय र सोलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश समेत बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन जिकीर रहेकोमा विपक्षीमध्येको दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीका तर्फबाट पेश गरिएको लिखित जवाफमा रोपवे सम्बन्धी कार्य सम्पन्न भैसकेको, जमानी सम्झौता आफैमा स्वतन्त्र सम्झौता भएको र

सो सम्झौताको पहिलो शर्तले भुक्तानी सम्बन्धी दायित्व नेपाल सरकारमा रहने स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुँदा सोही आधारमा भएको मध्यस्थ निर्णय र पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश अन्यथा नभएकाले प्रस्तुत निवेदन खारेजभागी रहेको भनी प्रतिवाद गरिएको देखिन्छ।

मिति २०६६।१।२६, २०६६।१।२।१८, २०६६।१।२।२५, २०६६।१।२।३१, २०६७।१।८ र २०६७।२।५ मा भएको सुनुवाइका सिलसिलामा निवेदक नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता श्री पुष्पराज कोइराला, सहन्यायाधिवक्ताहरू श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटी र किरण पौडेल तथा उपन्यायाधिवक्ता श्री खेमराज ज्ञवालीले बहस गर्नु भएको थियो। त्यसैगरी वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बन्दीबहादुर कार्की, अधिवक्ताद्वय श्री सुशिलकुमार पन्त र श्री चेतनाथ घिमिरेले पनि नेपाल सरकारका तर्फबाट बहस गर्नु भएको थियो। वहाँहरूले आफ्नो बहसको समर्थनमा पेश गर्नु भएको बहस नोटमा मुख्य रूपमा देहायका विषयहरू उठाइएको छः

- दामोदर रोपवेजका तर्फबाट अख्तियार प्राप्त नगरी श्रवणकुमार अग्रवालले पेश गरेको दावी हकद्वैया विहीन रहेको छ।
- नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट र दामोदर रोपवेजबीच रोपवे निर्माणका लागि भएको सम्झौता प्राथमिक सम्झौता भएकाले सो सम्झौताअनुसारको कार्य सम्पन्न भएपछि मात्र जमानी सम्झौता क्रियाशील हुने हुँदा सोको हकमा जमानी गर्नेको महल आकर्षित हुन्छ। Turn Key Basis अन्तर्गतको रोपवे निर्माण गरी हस्तान्तरण भएको भन्ने कुरा पुष्टि नहुँदासम्म जमानी सम्झौताअनुसार नेपाल सरकारको दायित्व सिर्जना हुन सक्ने अवस्था नै रहँदैन।
- सम्झौताको व्याख्या गर्दा समग्र सम्झौतालाई अध्ययन गर्नुपर्नेमा जमानी सम्झौताको दफा १ लाई मात्र आधार बनाएर गरिएको निर्णय सम्झौताका अन्य शर्तहरूको विपरीत रहेको छ।
- जमानी सम्झौताको दफा ७ बमोजिम विवाद उत्पन्न भएमा पक्षहरूले मैत्रीपूर्ण समाधान गर्नुपर्ने, सो हुन नसकेमात्र मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान

गर्नुपर्नेमा सो बमोजिमको प्रक्रिया पूरा नभएकोले विवाद मध्यस्थबाट निरोपण हुनका लागि अपरिपक्व छ भन्ने दावीलाई मध्यस्थले अस्वीकार गरेको, मध्यस्थ नियुक्त भएको तीन महिनाभित्र दावी पेश गर्नुपर्नेमा दामोदर रोपवेजका तर्फबाट करिव सात महिनापछि पेश गरेको दावीबाट कारवाही चलाई निर्णय गरेको, नेपाल सरकारका तर्फबाट पेश भएको प्रतिदावीका आधारमा मध्यस्थले सुरक्षणका लागि दामोदर रोपवेजसँग धरौटी नलिएको, नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट र दामोदर रोपवेज बीचको विवादमा करारबमोजिम रोप वे सम्पन्न गरिएको भनी आधार ग्रहण गर्ने मध्यस्थले दामोदर रोपवेज र नेपाल सरकारबीचको विवादमा टर्न की आयोजनाको आधारमा हेरिनु हुँदैन भनी विपरीत निर्णयाधार ग्रहण गरेको, नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट र दामोदर रोपवेजबीचको विवादमा करार ऐन, २०२३ को हदम्यादलाई आधार बनाउने मध्यस्थले दामोदर रोपवेज र नेपाल सरकारबीचको विवादमा त्यस्तो हदम्यादको विषयलाई अस्वीकार गरेको हुँदा मध्यस्थको निर्णय कानून प्रतिकूल हुनुका साथै पक्षपातपूर्ण छ।

विपक्षीमध्येको दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीको प्रतिनिधित्व गर्दै विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री महादेवप्रसाद यादव र श्री नारायणवल्लभ पन्त तथा अधिवक्ताद्वय श्री ईश्वरीचन्द्र शर्मा र श्री शम्भु थापाले बहस गर्नु भएको थियो। वहाँहरूले आफ्नो बहसको समर्थनमा देहायका विषयहरूलाई प्रमुखताको साथै उठाउनु भएको छः

- मध्यस्थ ट्रिबुनलले पूर्णता पाएको मितिबाट तीन महिनाभित्रै दावी पेश गरिएको हुँदा त्यस्तो दावीलाई हदम्यादविहीन भन्न मिल्ने अवस्था छैन। UNCITRAL नियमले निश्चित गरेको प्रक्रियाअन्तर्गत मध्यस्थले तोकेको समयबाधिभित्र परेको दावीलाई कानूनविपरीत भन्न मिल्ने पनि हुँदैन।
- दामोदर रोपवेजका तर्फबाट मध्यस्थसमक्ष दावी पेश गर्ने श्रवणकुमार अग्रवाल रोपवेज निर्माणकै समयदेखि प्रोजेक्ट मेनेजरका रूपमा

कार्यरत व्यक्तिका रूपमा रहनु भएको र कम्पनीको सञ्चालक समितिबाट ५ अगष्ट, १९९६ मा नै निजलाई मध्यस्थ सम्बन्धी कार्य गर्ने गरी अख्तियारी प्रदान गरिएको र सो अख्तियारनामा १० अगष्टमा नै नोटरी पब्लिकबाट प्रमाणित समेत गरिएको अवस्थामा दावीका साथमा पेश नभएको भन्ने मात्र आधारमा अख्तियारविहीन दावीको संज्ञा दिन मिल्ने हुँदैन ।

- मध्यस्थता ऐन तथा UNCITRAL नियमले पनि अख्तियारनामा लाई दावीका साथ पेश गर्नुपर्ने कागजको रूपमा नराखेको हुँदा अख्तियारविहीन भन्ने जिकीरको कुनै औचित्य छैन ।
- विवादलाई मध्यस्थताको प्रक्रियामा लैजानु अघि आपसी सहमतिबाट विवाद समाधानको लागि पर्याप्त प्रयास गरिएको र समाधान हुन नसकेपछि बाध्य भई मध्यस्थबाट उपचार प्राप्त गर्न कारवाही अघि बढाइएको हुँदा निवेदकको भनाई निराधार रहेको छ ।
- मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा १७ को खण्ड (ड) बमोजिम धरौटी लिनु पर्ने व्यवस्था बाध्यात्मक नभै मध्यस्थको स्वविवेकमा आधारित व्यवस्था हो, त्यसरी धरौटी नलिँदैंमा निर्णयमा सारभूत असर परेको अवस्था समेत छैन ।
- ऋण तथा जमानत ऐन, २०२५ ले सरकारका तर्फबाट लिइने ऋण तथा जमानती सम्बन्धमा विशेष व्यवस्था गरेको हुँदा प्रस्तुत विवादमा नेपाल सरकारसँग भएको जमानती सम्झौताको कार्यान्वयनको विषयमा मुलुकी ऐन, जमानती गर्नेको महल आकर्षित हुन सक्दैन ।
- रोपवे निर्माणसम्बन्धी सम्झौताअनुसार नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटले निर्धारित किस्ता र व्याजको रकम नतिर्नासाथ जमानती सम्झौताअनुसार सो दायित्व नेपाल सरकारमा सार्ने निश्चित भएकाले नेपाल सरकारले दायित्व वहन गर्ने कुरालाई इन्कार गर्न मिल्दैन ।
- मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २१ को खण्ड (क), (ग), (घ), (ङ), (च), (छ) मा उल्लेख भएको अवस्थाको विद्यमानता मध्यस्थको निर्णयमा रहेको भन्ने कुरा निवेदकले खुलाउन सकेको पाईदैन । कानूनले निश्चित गरेका आधारहरू

विद्यमान नभएको अवस्थामा मध्यस्थको निर्णय बदर गर्न मिल्दैन ।

- रिट क्षेत्रबाट तथ्यगत प्रश्नहरूको विवेचना तथा प्रमाणको मूल्याङ्कन गरिँदैन । निवेदनपत्र असाधारण अधिकारक्षेत्रको सिद्धान्त तथा यस अदालतबाट अवलम्बन गरिआएको पद्धति र संस्थापित सिद्धान्तको समेत प्रतिकूल रहेको छ ।
- करारबाट सिर्जित विवादको विषयमा यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग हुन सक्दैन । संविधानको धारा ८८ को उपधारा (२) ले निर्धारण गरेको क्षेत्रभित्र त्यस्तो विषय पर्दैन ।
- संविधानले सर्वोच्च अदालतलाई प्रदान गरेको असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग व्यक्तिका हक अधिकारहरूको संरक्षणका लागि गरिन्छ । यस अन्तर्गतको उपचार प्राप्त गराई माग्ने अधिकार सरकारलाई हुँदैन । प्रस्तुत विवादमा सम्झौताबाट नेपाल सरकारको कुनै सार्थक हकको सृष्टि भएको पनि छैन । राज्यको अधिकार र कर्तव्य मात्र हुन्छ, उससँग मौलिक तथा कानूनी हक हुँदैन । त्यसैले नेपाल सरकारको निवेदन खारेजभागी छ ।

अब प्रस्तुत विवादमा निहित रहेको मूलभूत विषयहरूलाई बुँदागत रूपमा सूचिकृत गरेपछि मात्र न्याय निरूपण गरिनुपर्ने विषयवस्तुमा प्रवेश गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ । सो सम्बन्धमा देहायका विषयहरू प्रमुख देखिन्छन् :

- नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनी (ठेकेदार कम्पनी) बीच १४ जनवरी १९८३ मा दोलखा जिल्लाको लामोसाँघुदेखि खरीढुंगासम्म १५० प्रति टन घन्टा (TPH) ओसार पसार गर्ने क्षमता भएको १०.५ कि. मि. लम्बाईको मोनोकेवल रोपवे निर्माण गर्नका लागि ठेक्का सम्झौता सम्पन्न भएको ।
- सो सम्झौतामा रोपवेको Supply of design, Drawings, and Equipment and Erection and Commissioning भन्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख भएको । सो समेतको कार्यका लागि अमेरिकी डलर ४०,१८,५७९६० ठेक मूल्य कायम गरिएको । त्यसमध्ये अमेरिकी डलर २५,८३,६४६।६० बराबरको सामान र सेवा Supplier's credit मा Supply गर्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख ।

- मनसाय पत्र (Letter of Intent) जारी गरिएको मितिले २५ महिनाभित्र ठेकेदार कम्पनीले उक्त रोपवे निर्माण सम्पन्न गरी सक्नुपर्ने समेतको शर्त सम्झौतामा रहेको ।
- रोपवे निर्माण सम्बन्धमा Supplier ले Supply गर्ने अमेरिकी डलर २५,८३,६४६।६० बराबरको सामान र सेवा बापतको भुक्तानीका सम्बन्धमा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटबाट अनुरोध भएअनुसार सम्झौताको शर्तका अधीनमा (Set forth in the contract) रही नेपाल सरकार जमानी बस्ने गरी नेपाल सरकार र ठेकेदार कम्पनीबीच १६ सेप्टेम्बर, १९८३ मा जमानत सम्झौता (Guarantee Agreement) सम्पन्न ।
- सो सम्झौताले भुक्तानीको प्रत्याभूति (guarantee Irrevocably the due and punctual payment) प्रदान गरेको ।
- ठेकेदार कम्पनीले निर्धारित अबधिभित्र turnkey basis मा रोपवे सम्पन्न गर्नुपर्ने भन्ने व्यहोरा समेत सम्झौताको Article 5 मा उल्लेख ।
- नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि.का तर्फबाट ठेकेदार कम्पनीलाई ६ किस्तासम्म (Six Instalments of Interest) को भुक्तानी भएतापनि सो पश्चात् भुक्तानी नभएको भन्ने ठेकेदार कम्पनीको भनाई ।
- सम्झौताका पक्षहरूबीच कुनै किसिमको विवाद उत्पन्न भएमा पारस्परिक सहमतिका आधारमा समाधान गर्नुपर्ने, त्यसरी सहमति हुन नसकेमा मध्यस्थसमक्ष पेश गरिने भन्ने सम्झौतामा रहेको शर्त ।
- त्यसरी मध्यस्थ समक्ष विवाद पुगेको अवस्थामा UNCITRAL Rules अनुसार कारवाही गरिने र त्यसमा नेपाली कानून Applicable हुने भन्ने समेतको शर्त रहेको सम्झौता ।
- सो जमानी सम्झौता बमोजिम १२ अक्टोबर, १९८५ मा ठेकेदार कम्पनीका पक्षमा जमानतपत्र समेत जारी गरिएको ।
- नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट र ठेकेदार कम्पनीबीच २५ जुलाई, १९८९ मा Ropeway Operation and Maintenance Contract सम्पन्न ।
- भुक्तानीसम्बन्धी विवाद उत्पन्न भएकाले मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान गर्ने गरी दामोदर रोपवेजका तर्फबाट मध्यस्थ ट्रिबुनलसमक्ष दावी प्रस्तुत गरिएको । सोही विवादमा नेपाल सरकारकातर्फबाट प्रतिदावी प्रस्तुत ।
- रोपवे निर्माण सम्झौताअनुसारको कार्य सम्पन्न नभएको भन्ने दावीका साथ नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि.का तर्फबाट मध्यस्थ ट्रिबुनलसमक्ष दावी प्रस्तुत गरिएको । सोही विवादमा ठेकेदार कम्पनीका तर्फबाट प्रतिदावी प्रस्तुत गरिएको ।
- जमानत भुक्तानीसम्बन्धी विवादमा बहुमत मध्यस्थद्वारा मुलुकी ऐन जमानी गर्नेको महलको कानूनी व्यवस्था प्रस्तुत विवादमा आकर्षित हुँदै, जमानी शर्तरहित भएको र दावीकर्ताले लिखित माग गर्दाका अवस्थामा २ किस्ताभन्दा बढी भुक्तानी पाउन बाँकी रहेको अवस्था भएको, दावीकर्ताले करार पूरा गरेको हुनुपर्ने भन्ने प्रतिवादीहरूको भनाईसँग सहमत हुन सकिने आधार नभएको भन्ने समेतका आधारमा प्रतिवादीले दावीकर्तालाई जमानत अन्तर्गतको साँवा र सोको करारीय व्याजसमेत भुक्तानी गर्नुपर्ने भन्ने निर्णय । सोही निर्णयमा एकजना मध्यस्थद्वारा आपूर्तिकर्ताले सम्झौताका अवस्थाहरू पूरा नगरेसम्म भुक्तानी प्राप्त गर्ने अधिकार नराख्ने भन्ने समेतको असहमतिपूर्ण नोट प्रस्तुत ।
- रोपवे निर्माण सम्झौताअनुसारको कार्य सम्पन्नता सम्बन्धी विवादमा बहुमत मध्यस्थद्वारा करार सम्पन्न नभएको भनी ओरिण्ड म्याग्नेसाइटले तेस्रो पक्षबाट रोपवे सम्पन्न गराउनेतर्फ कुनै उपाय अवलम्बन नगरेको र प्रतिवादीसँग सम्भार करार गरी आफ्नो आचरणबाट रोपवे सम्पन्न भएको कुरालाई स्वीकार गरेको समेतबाट दावीकर्ताले उठाएको असम्पन्नताको दावी निरर्थक देखिएको भन्ने समेतका आधारमा दावी अस्वीकार गर्दै विलम्बित रकम बुझाउन दावीकर्ता असमर्थ रहेकोले अतिरिक्त व्याज तिर्नुपर्ने दायित्व दावीकर्ताको भएको र सो सम्बन्धमा दावीकर्ताले कुनै तर्क वा प्रमाण पेश नगरेकोले दावीकर्ताले

प्रतिवादीलाई भुक्तानी दिनुपर्ने भन्ने निर्णय । सोही निर्णयमा एकजना मध्यस्थद्वारा यथावत् परिपालनाको निर्णय दिनुपर्ने भनी असहमतिपूर्ण नोट प्रस्तुत ।

- जमानतसम्बन्धी विवादमा मध्यस्थको निर्णयउपर नेपाल सरकारका तर्फबाट ऐ. का सचिव श्री रामविनोद भट्टराईले पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन दायर ।
- रोपवे निर्माणसम्बन्धी विवादमा मध्यस्थको निर्णयउपर नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटका तर्फबाट ऐ. का कार्यकारी निर्देशक श्री दिनेशराज भट्टराईले पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन दायर ।
- जमानतसम्बन्धी विवादमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट बहुमत मध्यस्थको ३ सेप्टेम्बर १९९७ को निर्णय मनासिव हुँदा सदर हुने भनी मिति २०५९।१।९ मा निर्णय ।
- रोपवे निर्माणसम्बन्धी विवादमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट दावीकर्ताको दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको हदसम्म बहुमत मध्यस्थको निर्णय मनासिव रहेको र प्रतिदावी लिन पाउने कानूनी व्यवस्था नभएको अवस्थामा मध्यस्थले प्रतिदावी स्वीकार गरी दावीकर्ताबाट प्रतिवादीलाई निर्णय खण्डको दफा २, ३ र ४ मा उल्लिखित रकमहरू भराईदिने ठहर्‍याएको बहुमत मध्यस्थको निर्णय सो हदसम्म बदर हुने भनी निर्णय ।
- रोपवे निर्माणसम्बन्धी विवादमा पुनरावेदन अदालत पाटनको निर्णयउपर दामोदर रोपवेजका तर्फबाट मिति २०५९।२।२२ मा यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्‍याई हेरी पाऊँ भन्ने निवेदन र पुनरावेदनपत्र दायर ।
- कृषि सामग्री संस्थान वि. दिनेशभक्त श्रेष्ठ समेत भएको उत्प्रेषणको निवेदनमा मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा १९ बमोजिम मध्यस्थले गरेको निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी सो ऐनको दफा २१ अनुसार परेको निवेदनमा पुनरावेदन अदालतबाट भएको निर्णयउपर अन्य वैकल्पिक उपचारको अभावमा यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत रिट निवेदन लाग्न सक्ने भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको भन्ने आधारमा दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीको तर्फबाट मिति

२०६०।४।२६ मा यस अदालतमा रिट निवेदन दायर ।

- रोपवे निर्माणसम्बन्धी विवादमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको निर्णयउपर नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटका तर्फबाट मिति २०५९।९।३० मा यस अदालतमा रिट निवेदन दायर ।
- रोपवे निर्माणसम्बन्धी विवादमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको निर्णयउपर नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि.का शेयर होल्डरको हैसियतमा भनी मोहनगोपाल खेतानका तर्फबाट समेत मिति २०५९।७।२२ मा रिट निवेदन दायर ।
- जमानतसम्बन्धी विवादमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको निर्णयउपर नेपाल सरकारका तर्फबाट मिति २०५९।८।२५ मा रिट निवेदन दायर ।

उल्लिखित तथ्यगत स्पष्टता पछि अब मध्यस्थको निर्णयउपर गरिने न्यायिक जाँचको परिधि र त्यसको आधार समेतका सन्दर्भमा चर्चा गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँछ ।

मध्यस्थको निर्णयको वैधता परीक्षणको विषयलाई अन्य मुद्दा सरह लिन मिल्दैन । किनभने मध्यस्थको नियुक्तिदेखि त्यसको प्रक्रिया निर्धारणसम्ममा विवादका पक्षहरूकै निर्णायक भूमिका रहने हुँदा त्यस्ता पक्षले प्रस्तुत गरेको विवादको समाधानका लागि मध्यस्थ नै सक्षम मानिन्छन् । तथ्यको विश्लेषण गरी निर्णय गर्नुपर्ने विवादको विषयमा मध्यस्थ नै जानकार र ज्ञाता मानिनु स्वाभाविक पनि हो । त्यस आधारमा पनि मध्यस्थको निर्णयउपर पुनरावेदनको व्यवस्था नगरी मध्यस्थको निर्णयलाई अन्तिम मानिने अवधारणाको विकास हुन पुगेको र त्यही अवधारणालाई राष्ट्रिय कानूनमा समेत अंगिकार गर्न थालिएको छ । त्यसैले मध्यस्थको निर्णयउपर अदालतमा निवेदन गर्न सकिने र सीमित आधारमा मात्र अदालतले मध्यस्थको निर्णय बदर गर्नसक्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । हाम्रो सन्दर्भमा हेर्दा मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २१ ले यस सम्बन्धी क्षेत्राधिकार पुनरावेदन अदालतलाई दिएको छ । यही अवधारणागत र कानूनी व्यवस्थाका आधारमा यस अदालतको वृहत् पूर्ण इजलासबाट मध्यस्थको निर्णयउपर परेको निवेदनमा पुनरावेदन

अदालतले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन वा मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भनी साधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत यस अदालतमा प्रवेश गर्न नमिल्ने (कृषि सामग्री संस्थानका महाप्रबन्धक कृष्णचन्द्र भा वि. मिलिमिली इन्टरप्राइजेजका प्रोप्राइटर दिनेशभक्त श्रेष्ठ समेत-नेकाप २०५९, नि.नं. ७०८९, पृष्ठ २८५) भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको हो। उल्लिखित सिद्धान्त समेतको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा प्रस्तुत विवादमा पनि मध्यस्थ ट्रिबुनलबाट ३ सेप्टेम्बर १९९७ मा भएको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतमा निवेदन परी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट २०५९/११/९ मा मध्यस्थ निर्णय केही उल्टी गरी दावीकर्ताको दावी नपुग्ने ठहऱ्याएको हदसम्म बहुमत मध्यस्थको निर्णय मनासिव रहेको र प्रतिदावी लिन पाउने कानूनी व्यवस्था नभएको अवस्थामा मध्यस्थले प्रतिदावी स्वीकार गरी दावीकर्ताबाट प्रतिवादीलाई निर्णय खण्डको दफा २, ३ र ४ मा उल्लिखित रकमहरू भराईदिने ठहऱ्याएको बहुमत मध्यस्थको निर्णय सो हदसम्म बदर भएको देखिन्छ।

मध्यस्थ सम्बन्धी तत्काल वहाल रहेको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २१ को उपदफा (२) अनुसार पुनरावेदन अदालतले मध्यस्थको निर्णयमा देहायका कुनै कुरा विद्यमान रहेको देखेमा त्यस्तो निर्णय बदर गर्न सक्ने देखिन्छ :

- (क) निर्णय पक्षपातपूर्ण वा कलुषित भएमा,
- (ख) निर्णय जालसाजयुक्त तरिकाले वा करकापबाट वा अनुचित प्रभावमा पारी प्राप्त गरिएको देखिएमा,
- (ग) निर्णय प्रचलित कानूनको विपरीत भएमा,
- (घ) निर्णयमा प्रत्यक्ष कानूनी त्रुटि देखिएमा,
- (ङ) निर्णय अस्पष्ट र अर्थहीन भएमा,
- (च) निर्णय सम्झौतामा उल्लिखित कुनै शर्तको विपरीत भएमा, वा
- (छ) निर्णय गलत सिद्धान्तमा आधारित भएमा।

माथि उद्धृत गरिएको कानूनी व्यवस्था मध्यस्थको निर्णयउपर परेको निवेदनका सम्बन्धमा पुनरावेदन अदालतले निर्णय गर्दा विचार गर्नुपर्ने विषय भए पनि सर्वोच्च अदालतबाट असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत मध्यस्थको निर्णय वा त्यस उपरको

पुनरावेदन अदालतको निर्णयको न्यायिक जाँच हुँदाका अवस्थामा पनि त्यसको सान्दर्भिकता रहने हुन्छ। मध्यस्थता ऐनमा उल्लेख भएका ती आधारहरू मूलतः कानूनी प्रश्न र कानूनी त्रुटिसँग सम्बन्धित देखिन्छन्। त्यसैले तिनै आधारहरूको परिधिभित्र नै प्रस्तुत विवादमा मध्यस्थबाट भएको निर्णय र सो उपर पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको निर्णयको न्यायिक परीक्षण गरिनु उचित देखिन्छ।

उल्लिखित सन्दर्भमा हेर्दा प्रस्तुत विवाद करारका पक्षहरू बीचको विवाद रहेको, विवादका पक्षले करारको शर्तलाई आधार बनाएर नै दावी, प्रतिदावी प्रस्तुत गरेको, पुनरावेदन अदालतमा निवेदन गर्दा र यस अदालतमा प्रस्तुत निवेदन दायर गर्दा समेत करारका शर्तहरूलाई नै आ-आफ्नो दावीको आधार बनाएको परिप्रेक्ष्यमा मध्यस्थ निर्णय तथा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको निर्णय र दुवै तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले यस अदालतमा आफ्नो बहस जिकीर प्रस्तुत गर्दा समेत Turnkey परियोजना एवं त्यसको सम्पन्नता/ असम्पन्नताको विषयका साथै जमानीकर्ता (Guarantor) को दायित्व र दायित्व प्रारम्भ हुने अवस्था समेतका विषयहरूलाई महत्वका साथ उठाएको पाइएको हुँदा प्रस्तुत विवादमा मूलतः देहायका बुँदाहरू महत्वपूर्ण रहेका छन् :

१. सर्वोच्च अदालतलाई संविधानले प्रदान गरेको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत रिट निवेदन दायर गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई रहन्छ वा रहँदैन?
२. नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १४ जनवरी १९८३ मा सम्पन्न सम्झौताअनुसार रोपवे निर्माणसम्बन्धी कार्य Turnkey परियोजना अन्तर्गत पर्छ वा पर्दैन ?
३. सो परियोजनालाई Turnkey परियोजना मान्ने हो भने करारका पक्षहरूको दायित्व निर्धारणका सन्दर्भमा रोपवे निर्माण सम्बन्धी कार्य सम्पन्न भएको भन्ने सम्बन्धमा बहुमत मध्यस्थको निर्णय उक्त विवादमा सम्बद्ध तथ्य र प्रमाणद्वारा समर्थित रहेको अवस्था देखिन्छ, वा देखिँदैन ?
४. नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच सम्पन्न रोपवे निर्माणसम्बन्धी सम्झौता र दामोदर रोपवेज

एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनी र नेपाल सरकारबीच १६ सेप्टेम्बर, १९८३ मा सम्पन्न जमानी सम्झौता एक आपसमा अन्तरसम्बन्धित छन् वा छैनन् ?

५. उक्त जमानी सम्झौताअनुसार जमानीकर्ताको दायित्व कहिले देखि प्रारम्भ हुन्छ ?

६. प्रस्तुत विवादमा मध्यस्थ ट्रिब्युनलबाट मिति २०५४।५।१८ (३ सेप्टेम्बर, १९९७) मा भएको निर्णय र सोउपर पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०५९।१।९ को निर्णय कानूनअनुरूप छ वा छैन ?

२. अब, पहिलो बुँदा सर्वोच्च अदालतलाई संविधानले प्रदान गरेको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत रिट निवेदन दायर गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई रहन्छ वा रहँदैन भन्ने सन्दर्भमा विचार गरौं । तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) र हालको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (२) मा यस संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनको लागि वा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भए पनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको अन्य कुनै कानूनी हकको प्रचलनको लागि ... आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हक प्रचलन गराउने ... असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको हुँदा त्यस्तो अधिकारको प्रयोग व्यक्ति, नागरिक वा समुदायको हकमा मात्र हुने भनी तर्क गर्नु स्वाभाविक नै देखिन्छ । प्रस्तुत विवादको विषय मध्यस्थको निर्णयसँग सम्बन्धित रहेको र मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २१ मा मध्यस्थको निर्णय बदर गरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालतमा निवेदन दिन सकिने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । त्यसरी निवेदन दिन पाउने व्यवस्थाअन्तर्गत पुनरावेदन अदालतले ग्रहण गर्ने क्षेत्राधिकार पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार हो वा होइन भन्ने समेतको प्रश्नमा विवेचना गरी यस अदालतको बृहत् पूर्ण इजलासबाट मध्यस्थको निर्णयउपर परेको निवेदनमा पुनरावेदन अदालतले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन वा मुद्दा दोहोर्‍याई पाउँ भनी साधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत यस अदालतमा प्रवेश गर्न नमिल्ने, मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा १९ बमोजिम मध्यस्थले गरेको निर्णय बदर गरिपाउँ भनी सो ऐनको दफा २१ अनुसार परेको निवेदनमा

पुनरावेदन अदालतबाट भएको निर्णयउपर अन्य वैकल्पिक उपचारको अभावमा यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत रिट निवेदन लाग्न सक्ने भनी (कृषि सामग्री संस्थानका महाप्रबन्धक कृष्णचन्द्र भा. वि. मिलिमिली इन्टरप्राइजेजका प्रोप्राइटर दिनेशभक्त श्रेष्ठ समेत- नेकाप २०५९, नि.नं. ७०८९, पृष्ठ २८५) सिद्धान्त कायम भएको छ । यस अदालतबाट नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरूको रिट निवेदन ग्रहण गरी न्याय निरूपण भैसकेको पनि देखिन्छ । प्रस्तुत विवादमा नेपाल सरकारले सार्वभौम अधिकार वा कार्यकारिणी अधिकार प्रयोग गरी रिट निवेदन दायर गरेको अवस्था नभई व्यवसायिक कारोबार (Commercial Transaction) वा प्रयोजनका लागि भए गरिएको सम्झौताको एक पक्षको हैसियत ग्रहण गरेको छ र सोही सम्झौताका शर्तहरूको अधीनमा रही आफ्नो जिकीर प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । त्यसरी सम्झौताको एक पक्षको हैसियतमा नेपाल सरकारका तर्फबाट रिट निवेदन दायर हुन आएको, यस अदालतको बृहत् पूर्ण इजलासबाट स्थापित सिद्धान्तका आधारमा साधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गतबाट उपचार पाउने मार्ग नरहेको र यस अदालतले स्थापित गरेको सिद्धान्त तथा मान्यता समेतलाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा पनि मध्यस्थको निर्णयउपर नेपाल सरकारका तर्फबाट परेको प्रस्तुत निवेदनलाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन ।

अब, Turnkey परियोजनाको अवधारणागत पक्षमा पनि चर्चा गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँछ । Turnkey परियोजना भन्नाले सम्पूर्ण निर्माण कार्य सम्पन्न गरी सञ्चालनयोग्य अवस्थामा पुर्‍याई हस्तान्तरण गरिने परियोजना हो । Turnkey project को परिभाषा गर्दै *Wikipedia, the free encyclopedia* मा A turn-key or a turn-key project is a type of project that is constructed by a developer and sold or turned over to a buyer in a ready-to-use condition भनिएको छ ।

त्यसैगरी Joseph A. Huse आफ्नो कृति *Understanding and Negotiating Turnkey and EPC Contracts* मा भन्दछन् -

The turnkey or EPC contract makes the contractor entirely responsible for both the design and construction of the works. An

employer receives a completed project in accordance with his performance specifications. When he looks for accountability as to the performance and quality of the works, he needs look no further than the contractor.

अर्का विद्वान I.N Duncan Wallace Q.C. ले Hudson's Building and Engineering Contracts मा Mobile Housing Environment v. Barton 432 F. (Supp.) 1343 (1975) लाई उद्धृत गर्दै भनेका छन् - The term turnkey construction job under the applicable case law imposes on the contractor the responsibility for providing the design of the project and responsibility for any deficiencies or defects in design, except to the extent such responsibility is specifically waived or limited by the contract document.

यी सबै परिभाषाहरूबाट परियोजनाको डिजाइनदेखि निर्माणसम्मको सम्पूर्ण जिम्मेवारी Contractor मा रहने परियोजना नै Turnkey परियोजना हो भन्ने बुझिन्छ। प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित सम्झौताका लिखतहरू स्वयंले पनि Turn-key Project को परिभाषा प्रस्तुत गरेका छन्। Acceptance of Tender मा Complete turn-key handing over of operating ropeway system भनिएको छ भने सोही लिखतको Clause 2.1.7 मा रहेको Performance Guarantee Tests सम्बन्धी व्यवस्था पनि Turnkey Project कै अवधारणाअनुरूप देखिन्छ। त्यसैगरी नेपाल सरकार र दामोदर रोपवेजबीच सम्पन्न Gurantee Agreement को प्रस्तावनामा समेत The supply of design, drawings and equipment and erection and commissioning of a ... monocable ropeway भन्ने उल्लेख भएको छ। सोही सम्झौताको Article 5 मा पनि The supplier shall complete the ropeway on turnkey basis within the time limit and condition as stipulated in the contract भन्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ।

त्यसैगरी Operation and Maintenance of Ropeway को Clause 1 मा Scope of work मा Turnkey contract basis as per Acceptance of Tender भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको देखिन आयो।

३. उल्लिखित सन्दर्भमा हेर्दा कुनै पनि Turnkey परियोजनामा त्यस्तो परियोजनाको डिजाइन र इन्जिनियरिङ सेवादेखि लिएर त्यसको प्रशासनिक तथा व्यवस्थापकीय नियन्त्रण, आवश्यक पर्ने सामग्री खरीद, ढुवानी र त्यस्तो सामग्रीको अवलोकन, निरीक्षण तथा नियन्त्रण गर्ने, कार्यतालिका निश्चित गर्ने र गुणस्तरमा नियन्त्रण गर्ने, कार्य सम्पन्नताको अवस्थामा पुऱ्याई कार्यसम्पन्न भए नभएको परीक्षण गर्ने सम्मको कार्य पर्ने देखिन्छ। त्यसका अतिरिक्त सञ्चालन तथा सम्भारका लागि सम्बन्धित जनशक्तिलाई प्रशिक्षण दिने जिम्मेवारी समेत ठेकेदार कम्पनीमा रहन्छ।

४. प्रस्तुत विवादमा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र ठेकेदार कम्पनी बीच १४ जनवरी १९८३ मा दोलखा जिल्लाको लामोसाँघुदेखि खरीढुंगासम्म १५० प्रति टन घन्टा (TPH) औसार पसार गर्ने क्षमता भएको १०.५ कि. मि. लम्बाईको मोनोकेबल रोपवे निर्माण गर्ने सम्बन्धी ठेक्का सम्झौता Turnkey Basis मा सम्पन्न हुने परियोजना हो भन्ने कुरामा विवाद गर्ने आधार देखिँदैन। सो सम्झौता र सोसँग सम्बद्ध सबै लिखतहरूले त्यसलाई Turnkey Project कै रूपमा चित्रण गरेका छन्।

५. दामोदर रोपवेजका तर्फबाट मध्यस्थसमक्ष प्रतिदावी पेश गर्दा कामहरूको सम्पन्नतालाई टर्न की आयोजनाको आधारमा हेरिनु हुँदैन, किनभने करार टर्न कीको आधारमा भएको थिएन भनी जिकीर लिइएको (मध्यस्थ निर्णयअन्तर्गत प्रतिवादीहरूको जिकीर बुँदा नं. ५.४) देखिन आयो। त्यसैको निरन्तरतास्वरूप दामोदर रोपवेज तर्फका कानून व्यवसायीहरूले यस इजलाससमक्ष पेश गरेको लिखित बहस नोट (बुँदा नं. ग अन्तर्गतको १ नं.) मा जनवरी १३, १९८३ मा सम्झौतामा भएको तेस्रो संशोधनबाट भा.रु.१,०८,७१,०००/- मूल्यका सामानहरू विपक्षीले आफैँ आयात गरेको कारणबाट सैद्धान्तिक रूपबाट Turn-key को दायराबाट बाहिर गइसकेको भनी पुनः जिकीर लिइएको पाइयो। सो सन्दर्भमा विचार गर्दा करार टर्न कीको आधारमा भएको थिएन भनी लिइएको तर्कलाई स्वयं करारसम्बन्धी लिखतहरूले नै खण्डित गरेका छन्। त्यस बाहेक निश्चित मूल्यका सामान आफैँले आयात गर्ने क्रियाले टर्न की परियोजनालाई अर्कै स्वरूपमा बदल्छ, भन्ने तर्कलाई स्वीकार गर्ने हो

भने त्यसको प्रभाव परियोजनाको समग्र काम कारवाहीमा पर्न जान्छ। त्यसमा पनि त्यसरी सामान आयात गर्ने क्रियाले ठेकेदार कम्पनीको कार्यमा प्रतिकूल असर पारेको नभै सहयोग नै पुऱ्याएको तथ्यलाई ठेकेदार कम्पनीले अन्यथा भन्न सकेको पाइँदैन। प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित सबै सम्झौताहरूमा रोपवे निर्माणसम्बन्धी कार्यलाई Turnkey Project का रूपमा परिभाषित गरिरहेको र त्यसलाई करारका पक्षहरूद्वारा संशोधन नगरिएको अवस्थामा करारका कुनै एक पक्षको कुनै व्यवहार वा कुनै घटनालाई लिएर त्यसमा संशोधन भएको भनी बलात् अर्थ गर्नु करारसम्बन्धी अवधारणाको प्रतिकूल हुन जान्छ।

६. अब, प्रस्तुत विवादमा अर्को महत्वपूर्ण प्रश्न कार्यसम्पन्नता सम्बन्धी र यसमा निर्धारण गरिएको शर्त नै रहेको छ। प्रस्तुत विवाद करारसम्बन्धी विवाद भएकाले यस्तो विवादमा सम्झौता दस्तावेजभन्दा बलवान अरु प्रमाण हुन सक्दैन। करार भनेको सम्बन्धित पक्षले आफूहरूबीच लागू हुने गरी निर्माण गरेको कानून नै हो, त्यसैले करारका शर्तहरू सम्बन्धित पक्षका लागि बन्धनकारी हुन्छन् र तिनीहरूको पालना गर्नु करारका पक्षहरूको कानूनी दायित्व बन्दछ। यथार्थमा भन्नु पर्दा करार कानून दायित्व सम्बन्धी कानून हो। त्यस्तो दायित्व करारका पक्षहरूमा मात्र सीमित हुन्छ।

७. आफूले व्यक्त गरेको प्रतिबद्धता पूरा गर्नुपर्छ भन्ने सामान्य सिद्धान्त नै हो। त्यही सिद्धान्तको जगमा करार कानूनको दायित्वसम्बन्धी अवधारणा उभिएको छ। करारबमोजिम पूरा गर्नुपर्ने दायित्व कुनै एक पक्षले पूरा नगरेको अवस्थामा अर्को पक्षले पूरा गर्नुपर्ने दायित्वबाट निजले छुटकारा पाउन सक्दछ। आफैँ दायित्व पूरा गर्न नसक्ने पक्षले अर्को पक्षलाई दायित्व पूरा गर्न बाध्य गर्न सक्दैन। त्यसरी करार उल्लंघन भएको अवस्थामा अर्को पक्षले करार समाप्त भएको घोषणा (Declare) समेत गर्नसक्ने हुन्छ। तर प्रस्तुत विवादमा करारका पक्षहरूद्वारा करार समाप्त भएको घोषणा गरिएको देखिँदैन। केवल करारका शर्तहरूको उल्लंघन भएकोले त्यस्तो उल्लंघनलाई सच्याउने सम्मको प्रयत्न गरिएको भन्ने कुरा दुवै पक्षका जिकीरहरूबाट देखिन्छ। करारको एक पक्षले करारबमोजिमको कार्य सम्पन्न भैसकेकाले अर्को पक्षको दायित्व मात्र बाँकी रहेको भन्ने जिकीर रहेको छ, भने

करारको अर्को पक्षले करारबमोजिम कार्य सम्पन्न गर्नुपर्ने पक्षले नै कार्य सम्पन्न गरिनसकेको हुँदा आफूले दायित्व वहन गर्नुपर्ने अवस्था नै सिर्जना नभएको भनी जिकीर लिइएको छ। त्यसैले कार्य सम्पन्नता/असम्पन्नताको विषय प्रस्तुत विवादको सर्वाधिक महत्वपूर्ण विषय बन्न पुगेको छ। सो सम्बन्धमा विचार गर्दा रोपवे निर्माणसम्बन्धी कार्य Turnkey Project का रूपमा रहेको कुरामा यो इजलास निष्कर्षमा पुगेको छ। त्यसरी Turnkey Project का रूपमा रहेको परियोजनामा कार्य सम्पन्न हुनु र नहुनुमा सारभूत अन्तर रहन्छ। यस्तो परियोजनामा कार्यसम्पन्न गर्नु एउटा पक्षको दायित्व हुन्छ भने अर्को पक्षले त्यसरी कार्य सम्पन्न गर्नका लागि दिनुपर्ने सुविधा वा कार्य सम्पन्न गरेबापत गर्नुपर्ने भुक्तानी वा तोकिएको जिम्मेवारी वहन गर्नु पर्दछ।

८. प्रस्तुत विवादमा कार्य सम्पन्नताका सम्बन्धमा गरिएका करारीय व्यवस्थाहरूलाई हेर्दा Acceptance of Tender को Clause 2.1.7 मा Performance Guarantee Tests सम्बन्धमा गरिएको व्यवस्थाअन्तर्गत Performance guarantee tests shall be continued operation of the ropeway for a total period of 120 hrs. on a consecutive days- about 10 hrs. running on each day (running for 4 days and break of one day for rest and maintenances) भनिएको छ। तर त्यस्तो Test गरिएको भन्ने दावी दामोदर रोपवेजका तर्फबाट प्रस्तुत गर्न सकिएको छैन। त्यसको सट्टामा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट नै परीक्षणप्रति उदासीन रहेको भनी तर्क प्रस्तुत गरेको छ। त्यसको समर्थनमा विद्युत प्रवाहलाई सन्तुलित राख्ने संयन्त्र जडान नगरी रोपवे सञ्चालनमा कठिनाई उत्पन्न गराएको र हुवानीका लागि सामग्री उपलब्ध नगराइएको भन्ने जस्ता कुरा उठाइएको छ। तर त्यस्ता कुराहरू मात्र Performance Guarantee Tests का लागि बाधक थिए भनी विश्वास गर्न सकिने खालको प्रमाण पेश हुन सकेको पाइँदैन। रोपवे निर्माणको सम्पूर्ण जिम्मेवारी प्राप्त गरेको कम्पनीले त्यस कार्यले पूर्णता पाएपछि त्यसको पूर्णता प्रमाणित गर्ने महत्वपूर्ण चरणका रूपमा रहेको Performance Guarantee Tests को जिम्मेवारीलाई त्यति कमजोर तर्कबाट पन्छाउनु खोज्नु त्यति विश्वसनीय र प्रतीतलायक मान्न सकिँदैन।

९. नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट Performance Guarantee Tests का लागि अनिच्छुक रहेको भन्ने तर्क के कारणले पनि विश्वसनीय छैन भने रोपवे निर्माणको विषयसँग सो कम्पनीको भविष्य अडिएको छ। कम्पनीले निर्माण सम्पन्न भैसकेको रोपवे आफ्नो जिम्मामा लिई सञ्चालनमा नल्याउनु पर्ने कुनै वस्तुनिष्ठ आधार र कारण पनि देखिँदैन। रोपवे सञ्चालनमा नल्याउँदा कम्पनीले कुनै लाभ हासिल गर्ने अवस्था छैन, बरु त्यसबाट सिंगो संस्था नै मृत अवस्थामा पुग्ने सम्भावना प्रबल हुन जान्छ। त्यसमा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट कम्पनी स्वयंका तर्फबाट पनि छुट्टै लगानी भैसकेको छ, रोपवेकै लागि मात्र भा.रु.१,०८,७१,०००/- मूल्य बराबरका सामानहरू कम्पनी आफैले आयात गरेको भन्ने तथ्य ठेकेदार कम्पनीका तर्फबाट समेत उजागर गरिएको छ। त्यति ठूलो लगानी भैसकेको र रोपवेको निर्माणपछि थुप्रै सम्भावनाहरूको ढोका खुल्ने अवस्थालाई बेवास्ता गरी सम्पन्न भैसकेको निर्माण परियोजनालाई आफ्नो जिम्मामा लिने प्रक्रियाबाट विमुख हुन खोजेको भन्ने भनाई वस्तुनिष्ठ र आधारयुक्त देखिँदैन।

१०. ठेकेदार कम्पनीका तर्फबाट नेपाल सरकारद्वारा जमानतप्रतिको प्रतिबद्धता व्यक्त गरिएको भनिएको सेप्टेम्बर ८, १९९३ को पत्रलाई हेर्दा सो पत्रले पनि कार्यसम्पन्न भएको कुरालाई किटानीसाथ उल्लेख गर्न सकेको पाईँदैन। सो पत्रमा भनिएको छ- Contract is a turn-key contract and your responsibility is also to assure that the equipments supplied are of required standard, erected properly and are functioning well. त्यसमा थप भनिएको छ- Your letter of 15th june does not mention when the ropeway was completed and came into operation neither it says about performance Test and when it was handed over to NOMPL. यो पत्रको व्यहोरालाई ठेकेदार कम्पनीका तर्फबाट कहिल्यै पनि खण्डन गरिएको अवस्था मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट देखिन आउँदैन।

११. करारमा गरिएको पछिल्लो संशोधनअनुसार ३० सेप्टेम्बर, १९८९ मा कार्य सम्पन्न भैसक्नु पर्ने भन्ने कुरालाई ठेकेदार कम्पनीले पनि स्वीकार नै गरेको देखिन्छ, सो कुरा Operation and

Maintenance Contract बाट नै स्पष्ट हुन्छ। तर त्यसरी निश्चित गरिएको अवधिभन्दा करिब ४ वर्ष पछि अर्थात् ८ सेप्टेम्बर, १९९३ सम्म पनि कार्य सम्पन्न भएको भन्ने तथ्य स्थापित गर्न ठेकेदार कम्पनी असमर्थ भएको र कहिले Performance Test गरिने, कहिलेदेखि सञ्चालनमा आउने र कहिले हस्तान्तरण गरिने भन्ने जस्ता प्रश्नहरू त्यति पछि सम्म अनुत्तरित नै रहेको अवस्था उक्त पत्रबाटै उजागर हुन पुगेको छ। त्यस्तो आधिकारिक र जिम्मेवार निकायबाट लेखिएको सो पत्रलाई अन्यथा हो भनी अनुमान गर्न सकिँदैन, त्यसलाई अन्यथा प्रमाणित गर्ने दायित्व स्वतः ठेकेदार कम्पनीमा रहन्छ, तर सो कुरा प्रमाणित गर्ने दायित्वबाट ठेकेदार कम्पनी विमुख रहेको पाइन्छ। फलतः रोपवे निर्माणको सम्पूर्ण कार्य पूर्ण भएको भनी ठेकेदार कम्पनीबाट लिइएको जिकीरको सत्यता परीक्षण गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ।

कार्य सम्पन्नताकै सन्दर्भमा ठेकेदार कम्पनीका तर्फबाट उद्धृत (२५ जुलाई, १९८९ मा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटद्वारा प्रेषित) गरिएको Operation and Maintenance Contract लाई हेर्दा त्यसको Clause 9 मा समेत Since the ropeway has not been completed strictly in terms of various conditions of contract envisaged in Acceptance of Tender ... it is understood that the project in entirety in terms of contract, and handed over. सोही Clause को अन्त्यमा परियोजना हस्तान्तरणको मिति समेत किटान गरी Handing over shall be organised at the earliest but not later than 30th sept 1989 भनिएको छ।

१२. नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट दावीकर्ता भएको विवादमा प्रतिवादीहरूले मध्यस्थसमक्ष पेश गरेको जिकीर (प्रतिवादीहरूको जिकीर शीर्षक) अन्तर्गत पनि बुँदा नं. ५.२ मा कार्य सम्पादनको जाँच वा रोपवेको परीक्षण गरिएको थिएन भनी स्वीकार गरेको कुरा मध्यस्थ निर्णयमा उल्लेख भएको पाइन्छ। त्यसको लगत्तै बुँदा नं. ५.३ मा पनि कामहरू सारभूत रूपमा सम्पन्न गरिएका थिए भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको छ। Turnkey Project का सन्दर्भमा सारभूत रूपमा सम्पन्नताको सिद्धान्त (Doctrine of Substantial Performance) लागू हुनका लागि करारमा उल्लेख

गरिएको उद्देश्य पूरा गर्ने किसिमले कार्य सम्पन्न भएको भन्ने बुझ्नु पर्दछ। सारभूत रूपमा काम सम्पन्न भएको कुरा मानिनको लागि जति मात्रामा काम सम्पन्न हुनुपर्ने हो सो भन्दा केही कम मात्रा वा करारको मूल उद्देश्यमा फरक नपर्ने वा सानातिना काम मात्र बाँकी रहेको तर पक्षहरू बीच भएको Turnkey करारका शर्तानुरूप लम्बाईको वा करारमा उल्लिखित क्षमताको काम पूरा भई रोपवे सञ्चालन भएको अवस्था हुनु पर्दछ। उदाहरणको लागि प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा रोपवे चालु भई सामान ओसार पसारको काम हुन सक्ने, तर १५० टन प्रतिघण्टा क्षमताको सट्टा १४९ टन प्रतिघण्टाको मात्र क्षमता भएको वा १०.५ कि.मि.को सट्टा १० कि.मि. लम्बाईको मात्र रोपवे निर्माणको काम सम्पन्न भई चालु भएको अवस्थामा सारभूत रूपमा करार सम्पन्न भएको मानिने हो। यसमा जुन काम वा उद्देश्यका लागि करार भएको हो, ठेक्कादाता पक्षले सो काम वा उद्देश्य प्राप्त गरेको हुनु पर्दछ। यस्तो उद्देश्य प्राप्त नभएको अवस्थामा सारभूत रूपमा काम सम्पन्न भएको मान्न सकिँदैन। प्रस्तुत विवादमा ठेकेदार कम्पनीले उपर्युक्त बमोजिम काम सम्पन्न गरेको कुरा प्रमाणित गर्न नसकेको अवस्थालाई बहुमत मध्यस्थको निर्णयमा विवेचना नगरी केवल सारभूत रूपमा करार सम्पन्न भएको भनी अनुमानका आधारमा निष्कर्षमा पुगेको देखिन्छ। त्यसरी पूर्ण रूपमा करारबमोजिमको कार्य सम्पन्न भएको अवस्थाको विद्यमानता नदेखिँदा नदेखिँदै सारभूत रूपमा कार्य सम्पन्नताको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्न खोजिएको छ। यस्तो अवस्थामा केही मात्रात्मक अन्तरको स्थिति स्थापित गर्न सक्नुपर्ने कुरामा दुइमत हुन सक्दैन। तर प्रस्तुत विवादमा त्यस्तो तथ्य स्थापित गर्न नसकिएको हुँदा करारबमोजिम रोपवे निर्माणसम्बन्धी कार्य पूर्ण रूपमा सम्पन्न भए नभएको भन्ने प्रश्न उब्जनु र द्विविधाको अवस्था आउनु अस्वाभाविक होइन।

General Condition of Contract को Clause 19(2) ले कार्य सम्पन्नताको प्रमाणीकरण गर्ने जिम्मेवारी प्रमुख इन्जिनियर (Engineer Incharge) लाई मात्रै दिएको देखिन्छ। सो Clause मा भनिएको छ- Notice in writing shall be sent by the Contractor to the engineer-in-charge when the erection and commissioning of equipment and accessories in

the group as a whole is completed. त्यसैगरी Clause 20 मा engineer-in-charge shall pass each section of the erection and commissioning works and such checks shall in no way exonerate the contractor from any of the gurantees for proper function of the equipment and accessories supplied, erected and commissioned as a whole. त्यसरी करारले तोकेको अधिकारी बाहेक अरु कसैले दिएको सम्पन्नताको प्रमाणपत्रलाई मान्यता दिन मिल्ने, नमिल्ने पनि मध्यस्थले विचार गर्नुपर्ने विषय हो। करारमा नै निश्चित अधिकारी र प्रक्रिया समेत तोकेको अवस्थामा त्यस बाहेकको प्रक्रिया अवलम्बन गरी पेश भएको निर्णय (Minutes) लाई कार्य सम्पन्नताको आधार बनाउन मिल्छ वा मिल्दैन भन्ने पनि यहाँ विचारणीय प्रश्न बनेको छ। मध्यस्थ निर्णयमा ३१ मे १९८९ को बैठकको निर्णय (Minutes) लाई कार्य सम्पन्नताको प्रमाणपत्रको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। तर सो Minutes को बुँदा नं. १ मा After completion of Ropeway erection work and ... DRCC successfully transported twelve numbers load buckets from Kharidhunga to Lamosangu on 29th May, 1989 भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको छ। सोही Minutes को बुँदा नं. २ मा Further Ropeway load trial could not be carried out as the crushing plant and conveyor feeding to picking conveyor of Ropeway was not ready. भनिएको छ। यी दुबै बुँदाको अध्ययन गर्दा तिनीहरू एक आपसमा विरोधाभाषयुक्त देखिन्छन्। त्यसबाट करारमा निर्धारण गरिएको Performance Test सम्बन्धी प्रक्रियाले पूर्णता पाएको भन्ने बस्तुनिष्ठ आधार पनि देखिएन। सो Minute मा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटका तर्फबाट दस्तखत गर्ने PM Dixit लाई कार्य सम्पन्नताको प्रमाणीकरण गर्ने अधिकारीका रूपमा सो कम्पनीले नियुक्त गरेको देखिँदैन र निज स्वयंले पनि आफूलाई सो हैसियतमा प्रस्तुत गरेका छैनन्। निजले मार्च १४, १९९७ मा मध्यस्थसमक्ष पेश गरेको Affidavit of Mr. P.M. Dixit on behalf of M/S Nepal Orind Magnesite (P) Ltd (NOMPL) शीर्षकको आधिकारिक पत्रमा सो Minutes लाई Completion Certificate का रूपमा जारी नगरिएको, त्यसले १२ वटा Loaded Buckets रोपवेमार्फत् ओसारपसार गरिएको भन्ने मात्र

देखाएको र आफू Completion Certificate जारी गर्ने अधिकारी नभएको भनी दामोदर रोपवेको दावीप्रति आपत्ति प्रकट गरिएको देखिन्छ । सो तथ्यका सम्बन्धमा पनि मध्यस्थहरूको निर्णयमा उचित विवेचना भएको पाइएन ।

१३. रोपवे निर्माण जस्तो करारको पूर्णतासँग जोडिएको महत्वपूर्ण कार्यको सम्पन्नताको प्रमाणपत्र जारी गर्ने विषयलाई सामान्य प्रशासकीय पत्राचारको श्रेणीमा राखेर हेरिनु हुँदैन । त्यस्तो प्रमाणपत्र जारी गर्ने जिम्मेवारी करार लिखतले कसैलाई तोकेको अवस्थामा निज स्वयंले र त्यसरी नतोकिएको अवस्थामा कम्पनीको तर्फबाट आधिकारिक व्यक्तिले वहन गर्नु पर्दछ । त्यस बाहेकका अन्य कसैले निर्णयमा दस्तखत गरेको भन्ने मात्र आधारमा त्यसैलाई सम्पन्नताको आधार बनाउनु कम्पनीको कार्य सम्पादन गर्ने स्थापित प्रक्रिया र मान्यताप्रतिकूल हुन जान्छ ।

१४. मध्यस्थको निर्णयमा सम्भार करार गरी आचरणबाट सम्पन्न भएको कुरालाई स्वीकार गरेको भनी सम्भार करारलाई नै कार्य सम्पन्नताको मुख्य आधार बनाइएको सन्दर्भमा हेर्दा सो सम्भार सम्झौताको Clause 9 मा स्पष्ट रूपमा Since the ropeway has not been completed strictly in terms of various conditions of contract envisaged in Acceptance of Tender ... it is understood that the project in entirety in terms of contract, and handed over भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । सोही Clause को अन्त्यमा भनिएको छ – Handing over shall be organised at the earliest but not later than 30th sept 1989. यसबाट बहुमत मध्यस्थको सो तर्क पनि वस्तुनिष्ठ आधार प्रमाणबाट पुष्टि हुन सकेको देखिएन । यस पछि औपचारिक रूपमा हस्तान्तरण भएको भन्ने कुराको प्रमाण पेश भएको अवस्था पनि मध्यस्थको निर्णयमा विवेचना गरेको पाइएन ।

१५. करारअनुसारको कार्य सम्पन्न गरी ३० सेप्टेम्बर, १९८९ भन्दा अघि नै हस्तान्तरण गरिसक्नु पर्ने गरी गरिएको शर्तयुक्त सम्भार करारलाई कार्य सम्पन्नताको एकमात्र आधार बनाउने हो भने त्यो आफैमा आत्मगत अनुमान हुन जान्छ । दुवै पक्षले लिखित रूपमा व्यक्त गरी स्पष्ट रूपमा स्थापित भएको तथ्यलाई मध्यस्थले अन्यथा व्याख्या गर्दै जाने हो भने

मध्यस्थताको प्रक्रियाप्रति र समग्रमा मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान गर्ने पद्धति प्रति नै अनास्था र अविश्वासको वातावरण निर्माण हुन जान्छ । विवादका पक्षहरू बीच मुख मिलेको निर्विवाद विषयलाई निर्णयकर्ताले विवादको रूप दिनु हुँदैन । प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा हेर्दा मध्यस्थ निर्णयमा सम्भार करारको Clause 9 मा रहेको Handing over shall be organised at the earliest but not later than 30th sept 1989 भन्ने व्यहोरालाई मध्यस्थ निर्णयमा उचित विवेचना गरिएको अवस्था पनि देखिँदैन ।

१६. त्यसैगरी बहुमत मध्यस्थद्वारा आफ्नो निर्णयको बुँदा नं. २ मा प्रस्तुत गरिएको ठहर अन्तर्गतको उपबुँदा नं. २.१ मा जमानतसम्बन्धी अंशमा कार्य सम्पन्न गरेको, अन्य भाग सम्बन्धी विषयमा सो बापत शतप्रतिशत भुक्तानी विधिवत् रूपमा दिइएको, पर्फरमेन्स ग्यारेन्टी समेत पूर्ण रूपमा फुकुवा भएको आधारमा करार विधिवत् रूपमा सम्पन्न भैसकेको अखण्डनीय निचोडमा पुगेको भन्ने देखिन्छ । सोही बुँदामा मध्यस्थको द्विविधाग्रस्त अवस्था स्पष्ट रूपमा भल्किएको छ । त्यसमा कुनै काम कुरा अपूर्ण रहेको थियो भनी अनुमान गर्दा ओरिण्ड म्याग्नेसाइटले दावीकर्ताहरूको जोखिम र खर्चमा तेस्रो पक्षहरूबाट रोपवे सम्पन्न गराई पाउने अधिकार राख्दथ्यो । ओरिण्ड म्याग्नेसाइटले कदापि सो उपाय समेत अवलम्बन गरेन भनिएको छ । तेस्रो पक्षबाट काम लगाउने वा नलगाउने भन्ने कुरा ठेक्कादाताका स्वविवेकमा भर पर्ने कुरा हो । यो निजको अधिकारको कुरा हो । यो अधिकार प्रयोग नगरेको कारणले ठेकेदार कम्पनीले करारअनुसार पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा गर्नबाट उन्मुक्ति पाउन सक्दैन ।

१७. मध्यस्थ निर्णय (ठहरको सारांश) को बुँदा नं. १ मा करार ऐन, २०२३ को दफा १८ को उपदफा (२) को खण्ड (ग) को आधारमा भन्दै दावीकर्ताहरूको दावी हदम्यादको कारणले पूर्ण रूपमा लाग्न नसक्ने निष्कर्षमा पुगेको देखिन्छ । त्यस पछि प्रस्तुत गरिएको बुँदा नं. २ को शीर्षकमा नै अनुमानमा हामीले देहायको ठहर गरेका छौं भनिएबाट त्यसपछिको निर्णय खण्ड पूर्ण रूपमा अनुमानमा आधारित रहेको भन्ने देखिन आउँछ ।

१८. मध्यस्थताद्वारा विवाद समाधान गर्ने प्रक्रिया भनेको न्यायिक प्रक्रिया अन्तर्गतकै एउटा अनौपचारिक र वैकल्पिक प्रक्रिया मात्र हो । अदालत बाहिर सम्पन्न हुने भन्ने आधारमा यसलाई अनुमान, आशंका र काल्पनिक कुरालाई समेत निर्णयाधार बनाउन मिल्ने प्रक्रियाका रूपमा स्थापित गरिनु हुँदैन । मध्यस्थताको प्रक्रियामा पनि विवादित विषयमा ठहरमा पुग्नका लागि तथ्यहरू स्थापित हुनुपर्छ, सम्बद्ध प्रमाणहरूले त्यसलाई समर्थन (Corroborate) गर्नु पर्दछ र त्यो सम्बन्धित करारको लिखतअनुरूप हुनुपर्छ । करारका शर्तहरू अस्पष्ट रहेको वा मौन रहेको अवस्थामा मात्र प्रचलित कानून, यससम्बन्धी अवधारणा र मान्यताका आधारमा व्याख्या गर्नुपर्ने हुन्छ । तर त्यस्ता स्थापित मूल्य, मान्यता र प्रचलित कानूनको आधारमा नभै सिधै अनुमानका आधारमा निष्कर्षमा पुग्ने परिपाटिले निष्पक्ष न्यायको संभावनालाई कमजोर पार्दछ, त्यस्तो निर्णय तथ्य र कानूनमा आधारित नभै निर्णयकर्ताको मनोगत तर्क र स्वविवेकमा आधारित हुन पुग्छ । त्यसरी कुनै पनि न्यायिक निर्णयलाई अनुमानको अधीन बनाउने अनुमति न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूले प्रदान गर्दैनन् ।

१९. अब, प्रस्तुत विवादमा जमानी सम्झौता र त्यसका शर्तहरू, जमानीकर्ताको दायित्व र दायित्व प्रारम्भ हुने अवस्था समेतका सन्दर्भमा विवेचना गरिनु पर्ने देखिन्छ । त्यस अघि जमानीसम्बन्धी अवधारणाका बारेमा पनि संक्षेपमा चर्चा गरिनु सान्दर्भिक हुन आउँछ ।

जमानीको परिभाषाका सम्बन्धमा Wikipedia, the free encyclopedia मा भनिएको छ - A surety or guarantee, in finance, is a promise by one party (the guarantor) to assume responsibility for the debt obligation of a borrower if that borrower defaults. The person or company that provides this promise, is also known as a surety or guarantor. त्यसैगरी जमानी सम्झौताको अर्को परिभाषामा A contract of guarantee is a contract to perform the promise, or discharge the liability, of a third person in case of his default. भनिएको पाइन्छ । उल्लिखित परिभाषाअनुसार जमानी सम्झौता (Guarantee

Agreement) को मुख्य उद्देश्य भनेको मुख्य कारोवारीहरूबीचको कारोवारलाई प्रत्याभूति दिनु भन्ने बुझिन्छ । यस्तो सम्झौता स्वतन्त्र हो वा मूल करारको एक अंग वा सहायक सम्झौता के हो भन्ने कुरा यसका शर्तहरूमा भर पर्दछ ।

२०. जमानी सम्झौताअनुसारको दायित्व कुन समयमा र कहिले प्रारम्भ हुने भन्ने कुरा मूल करारका शर्तहरू र जमानीसम्बन्धी करारका शर्तहरूमा भर पर्ने कुरा हो । मूल रूपमा हेर्ने हो भने जमानीकर्ताको दायित्व जहिले पनि दोस्रो (Secondary) हुन्छ । मूल ऋणी वा दायित्व पूरा गर्ने मूल पक्ष (Principal Debtor) ले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेको अवस्थामा मात्र जमानीकर्ताको दायित्व शुरु हुन्छ । मूल पक्षको दायित्व नै शुरु नभएको अवस्थामा जमानीकर्ताको दायित्व शुरु हुनै सक्दैन । जमानतको हितग्राही पक्षले शर्त पूरा नगरेसम्म मूल ऋणी (Principal Debtor) अर्थात् ठेक्कादाता कम्पनीको भुक्तानी सम्बन्धी दायित्व शुरु हुँदैन । ठेक्कादाताको दायित्व शुरु नभई हितग्राही पक्ष अर्थात् प्रस्तुत मुद्दामा ठेकेदार कम्पनीले जमानीकर्तालाई दायित्व वहन गराउन बाध्य गर्न सक्दैन । किनभने मुख्य सम्झौताले निश्चित गरेका शर्तहरू पूरा गर्ने पक्षमा नै सो सम्झौताको अर्को पक्षलाई उसका लागि निश्चित गरिएका शर्त पूरा गर्न आग्रह गर्ने अधिकार सिर्जना हुन्छ । यदि त्यसरी शर्त पूरा गर्न आग्रह हुँदा इन्कार गरेको अवस्थामा मात्र जमानीकर्ताको जिम्मेवारी प्रारम्भ हुन्छ । तर त्यसका लागि पनि सम्झौताले निर्धारण गरेको प्रक्रियाको अवलम्बन गर्नु पर्दछ । मुख्य सम्झौताका शर्तहरू सम्पन्न भए नभएको विषय नै विवादित रहेको अवस्थामा जमानी सम्झौताको विषयभित्र प्रवेश गर्नु परिपक्व समेत मानिँदैन ।

२१. यति हुँदाहुँदै पनि करारको विषयमा सम्बन्धित करारको लिखतका शर्तहरू नै मुख्य आधार मानिने हुँदा प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित Guarantee Agreement का शर्तहरूलाई पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ । सो सम्झौताको प्रस्तावनामा स्पष्ट रूपमा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १४ जनवरी १९८३ मा रोपवे निर्माण सम्बन्धी सम्झौता भएको र सो सम्झौताअनुसार Supplier ले Supply गर्ने सामान र सेवाका लागि सम्झौताका शर्तहरूको अधिनमा रही अमेरिकी डलर

२५,८३,६४६.६० बराबरको जमानी बसिदिन नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि.का तर्फबाट नेपाल सरकारसमक्ष अनुरोध भएअनुसार जमानी सम्झौतामा सहमति भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको छ। सो जमानी सम्झौतामा जम्मा ९ वटा बुँदा रहेकोमा पहिलो बुँदाले भुक्तानी प्रक्रिया, दोस्रोले जमानीकर्ताको दायित्व, तेस्रोले वैदेशिक मुद्राको विनिमय व्यवस्था, चौथोले विवरण उपलब्ध गराउनेसम्बन्धी व्यवस्था, पाँचौं र छैठौंले Supplier को दायित्व, सातौंले विवाद समाधानका प्रक्रियाहरूका सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। त्यसैगरी आठौं बुँदाले दुवै पक्षको आधिकारिक वतन उल्लेख गर्दै नवौं बुँदाले कुन कानून लागू हुने भन्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको पाइन्छ।

२२. सम्झौताको दफा १ मा नेपाल सरकार नियमित भुक्तानीको प्रत्याभूतिका लागि अमेरिकी डलर २५,८३,६४६.६० बराबरको जमानी बसेको सन्दर्भ उल्लेख गर्दै दुई किस्तासम्म भुक्तानी बाँकी रहेको अवस्थामा माग गर्न सकिने शर्त राखिएको छ भने दफा २ मा त्यसरी भुक्तानी गर्ने कुरालाई जमानतका रूपमा मात्र नराखी प्राथमिक दायित्व (Primary Obliger) का रूपमा राखिएको पाइन्छ। यिनै दुई दफालाई आधार बनाएर ठेकेदार कम्पनीका तर्फबाट दावी प्रस्तुत गरिएको र बहुमत मध्यस्थद्वारा समेत तिनै शर्तलाई आधार बनाएर निर्णय दिएको देखिएको छ। तर त्यही सम्झौताको दफा ४ ले ठेकेदार कम्पनीको दायित्वका रूपमा सम्झौताबमोजिमको निर्माण कार्यको प्रगति विवरण प्रत्येक ३ महिनामा पेश गर्नुपर्ने र त्यसमा परिमाण र लागत समेत उल्लेख हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने दफा ५ ले निर्धारित समय र शर्तबमोजिम सम्पन्न भएको कार्यको हकमा मात्र नेपाल सरकारको दायित्व रहने गरी दफा १ र २ लाई शर्तयुक्त र दफा ५ सँग सापेक्ष बनाएको देखिन आयो। सो Guarantee Agreement को Article 5 मा स्पष्ट रूपमा भनिएको छ- HMG/N shall guarantee only the amount equivalent to the value of those works completed by the supplier within the time limit and condition as stipulated in the contract. "यस आधारमा हेर्दा Guarantee Agreement को दफा १ र २ लाई निरपेक्ष रूपमा व्याख्या गर्न सकिने अवस्था हुँदैन। उक्त जमानत सम्झौताको दफा २ ले जमानतकर्ताको दायित्व

प्राथमिक हुने भनेतापनि दफा ५ ले यसको प्रयोगलाई शर्त गराई दोस्रो दायित्व (secondary obligation) मा परिणत गरेको छ।

२३. सैद्धान्तिक रूपमा हेर्दा समेत कुनै पनि सम्झौताको व्याख्या सम्पूर्ण सम्झौताका आधारमा गर्नुपर्ने हुन्छ। कुनै एउटा दफा वा कुनै एउटा अंशलाई मात्र आधार मानेर व्याख्या गर्दा छुट्टै परिणाम निस्कन सक्छ। त्यस्तो एकांगी व्याख्यालाई व्याख्यासम्बन्धी नियमहरूले समर्थन गर्दैनन्। यदि त्यस्तो व्याख्यालाई मान्यता दिँदै जाने हो भने सम्झौताका पक्षहरू सम्झौताको आफू अनुकूलको शर्त वा अंशलाई आधार बनाएर दावी प्रस्तुत गर्ने अवस्थामा पुग्दछन् र समग्र सम्झौताको लिखत निष्प्रभावी र प्रयोजनहीन हुन पुग्दछ। यदि सम्झौताका केही प्रावधानमा आधारित रहेर दावी प्रस्तुत गरिएको अवस्थामा पनि दावीकर्ताको सो दावीलाई प्रतिवादीले पनि स्वीकार गरेको भए निर्णयकर्ताले सम्बन्धित प्रावधानको मात्र शाब्दिक व्याख्याद्वारा आफ्नो निर्णय दिनसक्ने अवस्था रहन सक्छ, तर अर्को पक्षले सो दावीलाई सम्झौताका अन्य शर्तमा आधारित रहेर प्रतिवाद गरेको अवस्थामा समग्र सम्झौता दस्तावेजको सापेक्षतामा, एउटा दफा र अर्को दफाका बीचको अन्तरसम्बन्धको आधारमा र सम्झौता हुँदाको परिवेश र त्यसले ग्रहण गरेको उद्देश्य समेतका आधारमा विशद रूपमा व्याख्या गरेर मात्र निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने हुन्छ।

२४. प्रस्तुत विवादमा बहुमत मध्यस्थको निर्णयलाई हेर्दा दावीकर्ताले सम्झौताको दफा १ लाई आधार बनाएर जमानी सम्झौतालाई शर्तरहित जमानतका रूपमा प्रस्तुत गरेकोमा प्रतिवादी नेपाल सरकारका तर्फबाट प्रत्याभूतिलाई सहायकको संज्ञा दिई नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटसँग दावी नलिई नेपाल सरकारसँग दावी गर्न नसक्ने र कार्य सम्पन्न नभएकाले प्रतिवादीको भुक्तानी गर्ने दायित्व उत्पन्न नभएको भनी जिकीर लिइएको देखिएको छ। मध्यस्थको ठहरमा जमानत सम्झौताको धारा ७ ले पक्षहरू बीच कुनै मतभिन्नता उत्पन्न भएमा उनीहरूले त्यसको सौहार्दपूर्ण समाधानको लागि प्रयास गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको भएतापनि पक्षहरूले सो गर्न कुनै औपचारिक प्रयास गरेको वा मध्यस्थतासमक्ष विवाद पठाउन कुनै पूर्व शर्त उल्लेख गरेको पाइएन भन्ने व्यहोरा उल्लेख

भएको (ठहरहरू, बुँदा नं. १.१) छ। त्यस अतिरिक्त देहाय बमोजिमका कुराहरू पनि ठहरमा उल्लेख गरिएका छन् :

- जमानत सम्झौताको धारा १ का शर्तहरू स्पष्ट र सन्दिग्धरहित रहेको र धारा ५ को भाषाले सोको धारा १ लाई प्रतिवादीहरूले व्याख्या गर्न खोजेजस्तो गरी जमानत सम्झौताको धारा ५ को परिपालनामा आश्रित बनाएको छैन।
- जमानत सम्झौताको धारा ५ को सम्बन्धमा प्रतिवादीहरूको दावीलाई मान्यता दिने हो भने यसले जमानतको वाणिज्यिक आसयलाई निस्तेज पार्ने छ।
- रोपवे विधिवत रूपमा पूरा भएको थियो र दावीकर्ताहरूका तर्फबाट करारको आफ्नो भाग पूरा गर्न वा पूरा गर्न तत्परता देखाउन कुनै त्रुटि भएको थिएन।

२५. उल्लिखित निष्कर्षमा पुग्नका लागि ३१ मे १९८९ को Minutes लाई समेत आधार बनाइएको पाइन्छ। तर सो Minutes को बुँदा नं. १ र २ मा उल्लेख भएका कुराले रोपवेको सम्पन्नताको विषय यकीन हुन नसकी सो विषय नै विवादका रूपमा कायमै रहेको अवस्था हुँदा त्यसमा विस्तृत विवेचना गरेर मात्र निष्कर्षमा पुग्न सकिने हुन्छ। बहुमत मध्यस्थको निर्णयमा Guarantee Agreement को दफा १ लाई अन्य दफाको सापेक्षतामा नहेरी त्यसलाई निरपेक्ष (Absolute) प्रावधानका रूपमा व्याख्या गरेको अवस्था छ। सम्झौताका कुनै पनि प्रावधानलाई अन्य प्रावधानको परिपालनामा आश्रित नरहेको भनी एकांगी रूपमा व्याख्या गर्दा त्यसले Guarantee Agreement को समग्रतालाई वेवास्ता गरेको भन्ने नै देखिन्छ। त्यसरी व्याख्या गर्नु व्याख्यासम्बन्धी सामान्य सिद्धान्तले पनि मिल्दैन।

२६. मध्यस्थ निर्णयमा जमानतको वाणिज्यिक आसय भनी जमानत सम्बन्धी सैद्धान्तिक पक्षमा जोड दिन खोजिएको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा जमानत सम्झौता स्वयंमा शर्तरहित हुनै नसक्ने भन्ने होइन। यो अर्को सम्झौता मुख्य सम्झौतासँग अन्योन्याश्रित भएर रहन सक्ने कुरालाई पनि विर्सन मिल्दैन। सम्झौता शर्तरहित हो वा शर्त हो भन्ने कुरा जमानत सम्झौताको समग्र शर्तहरूको आधारमा निर्णय गरिन्छ। जमानत सम्बन्धी

करार भनेकै कुनै व्यक्तिले आफूले पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा नगरेमा त्यस्तो दायित्व तेस्रो पक्षले पूरा गर्ने गरी भएको करार हो। यस आधारमा हेर्दा पनि कुनै दुई पक्षबीच भएको करारले सिर्जना गरेको दायित्व कुनै व्यक्तिले पूरा नगरेको अवस्थामा त्यस्तो दायित्व म पूरा गर्नेछु भनी पहिलो करारका कुनै पक्ष र अर्कै तेस्रो पक्षका बीचमा भएको करार नै जमानत सम्बन्धी करार हुने हुँदा जमानतसम्बन्धी करारलाई सबै अवस्थामा शर्तरहित मान्न सकिँदैन र प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित जमानत सम्झौतालाई शर्तरहित भनी मान्न सकिने अवस्था देखिएन।

२७. प्रस्तुत विवादमा पनि नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १४ जनवरी १९८३ मा सम्पन्न रोपवे निर्माण सम्बन्धी सम्झौताको कार्यान्वयनको सिलसिलामा ठेकेदार कम्पनीका तर्फबाट Supply गरिने सामान र उपलब्ध गराइने सेवावापतको भुक्तानी नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइटका तर्फबाट नभएमा त्यस्तो भुक्तानीको प्रत्याभूतिका लागि नेपाल सरकार जमानतमा बसेको अवस्था देखिँदा जमानत सम्झौता स्वाभाविक रूपमा रोपवे निर्माण सम्बन्धी सम्झौतासँग अभिन्न रूपमा अन्तरप्रभावी हुन पुगेको छ। त्यसैगरी जमानत सम्झौता स्वयंमा पनि विभिन्न दफाहरू रहेको र त्यसले दुवै पक्षका दायित्वलाई स्पष्ट रूपमा सूचिकृत गरेको अवस्थामा कुनै एउटा दफा वा कुनै एउटा शर्तलाई निरपेक्ष ढंगले अलग गरेर हेर्न मिल्ने अवस्था रहँदैन। सम्झौताका शर्तहरू एक आपसमा सम्बन्धित र सापेक्ष रहन्छन्। यो करारीय विधिशास्त्रको सामान्य सिद्धान्त नै हो र जमानतको वाणिज्यिक आसय पनि त्यसभन्दा पृथक हुन सक्दैन।

२८. सरकारद्वारा ठेकेदार कम्पनीलाई लेखिएको सेप्टेम्बर ८, १९९३ को पत्रलाई जमानतप्रतिको प्रतिबद्धता भन्ने ठेकेदार कम्पनीको दृष्टिकोण रहेको सन्दर्भमा हेर्दा, सो पत्रमा पनि स्पष्ट रूपमा कार्यसम्पन्न भएको तथ्य स्थापित हुनुपर्ने कुरामा जोड दिँदै भनिएको छ- It will be better if you first settle your case with NOMPL and come to us along with them for amicable solution of the problem related to gurantee. त्यसैगरी सोही पत्रमा ठेकेदार कम्पनी र नेपाल सरकारका बीचमा कुनै विवाद नरहेको र

नेपाल सरकार जमानीकर्ताको हैसियतबाट जिम्मेवारी निर्वाह गर्न तयार रहेको भन्ने स्पष्ट गर्दै त्यसअघि ठेकेदार कम्पनीका तर्फबाट आफ्नो दायित्व पूरा हुनुपर्ने कुरामा जोड दिइएको देखिन्छ। सो पत्रमा भनिएको छ- We however, would like to be sure that all due obligations on your part as well as on the part of NOMPL, have been fulfilled before you come to us with your grievances. सो पत्रका सम्बन्धमा ठेकेदार कम्पनीबाट आधिकारिक रूपमा खण्डन गर्न नसकिएको र त्यसलाई अन्यथा भन्न पनि नसकिएको अवस्थामा मध्यस्थद्वारा दावीकर्ताको दावीलाई मात्र आधार बनाएर निर्णय गर्न सकिने अवस्था रहँदैन। मुख्य विवादको रूपमा रहेको रोपवे निर्माणसम्बन्धी सम्झौता र त्यसका शर्त अनुरूप सम्झौताका पक्षहरूद्वारा दायित्व वहन गरिए नगरिएको भन्ने तथ्यको आधार प्रमाणसहित निरूपण हुन नसकेको र सो सन्दर्भमा बहुमत मध्यस्थ निष्कर्षमा पुग्ने सिलसिलामा द्विविधाजनक र अन्यौलग्रस्त रहेको अवस्था दर्शाउने खालका टिप्पणीहरू यथावत् कायम रही जमानतका सन्दर्भमा पनि स्पष्ट, द्विविधारहित र असन्दिग्ध हुन सकेका देखिएनन्।

२९. बहुमत मध्यस्थले आफ्नो निष्कर्ष प्रस्तुत गर्ने सिलसिलामा विवादको रूपमा उठाइएका र मध्यस्थ ट्रिबुनलको जानकारीमा रहेका उल्लिखित प्रमुख विषयहरूका सम्बन्धमा स्पष्ट आधारहरू प्रस्तुत गर्न सकेको अवस्था देखिएन। करारको लिखत आफैमा एउटा सिंगो र पूर्ण दस्तावेज हुने, त्यसमा रहेका प्रत्येक दफाहरूको आ-आफ्नै महत्व रहने र एकको अभावमा अर्कोले समेत प्रयोजन गुमाउने करार कानूनको सामान्य सिद्धान्तलाई जमानतको वाणिज्यिक आसयको रूपमा फरक किसिमले मनोगत अर्थ गरी गरिएको निर्णय स्वयंमा नै प्रचलित कानूनको विपरीत, कानूनी दृष्टिले त्रुटिपूर्ण, अस्पष्ट, सम्झौताको शर्त विपरीत र गलत सिद्धान्तमा आधारित मान्नु पर्ने हुन्छ। त्यस्तो निर्णय स्वतः मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २१ को उपदफा (२) को प्रतिकूल हुन जान्छ। यस स्थितिमा विवादमा उठेका अन्य प्रश्नहरू गौण हुन जान्छन्।

३०. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा नेपाल ओरिण्ड म्याग्नेसाइट प्रा.लि. र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १४ जनवरी

१९८३ मा दोलखा जिल्लाको लामोसाँघु देखि खरीढुंगासम्म १५० प्रति टन घन्टा (TPH) ओसारपसार गर्ने क्षमता भएको १०.५ कि. मि. लम्बाईको मोनोकेवल रोपवे निर्माण गर्नका लागि भएको ठेक्का सम्झौता Turnkey सम्झौता हो भन्ने तथ्य स्थापित हुन आयो। त्यस्तो Turnkey सम्झौतामा सम्झौताअनुसारको कार्य पूर्ण रूपमा सम्पन्न गर्ने दायित्व ठेकेदार कम्पनीमा निहित रहनेमा कार्यसम्पन्न भएको तथ्य स्थापित हुन आउँछ, आउँदैन भन्ने सम्बन्धमा प्रमाण तथा वस्तुस्थितिको अध्ययन, अवलोकन, मूल्याङ्कन तथा विश्लेषण समेत गरी निर्णयमा पुग्नु पर्नेमा सो नगरी बहुमत मध्यस्थद्वारा कार्य सम्पन्न भएको निष्कर्षमा पुगी सोही निष्कर्षलाई निर्णयाधार बनाई नेपाल सरकार र दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीबीच १६ सेप्टेम्बर १९८३ मा सम्पन्न जमानी सम्झौताअन्तर्गतको नेपाल सरकारको दायित्वलाई निरपेक्ष दायित्वका रूपमा व्याख्या गरी नेपाल सरकारले दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनीलाई दावीबमोजिम भुक्तानी दिनुपर्ने भनी गरिएको मध्यस्थ निर्णय सम्झौताको शर्त विपरीत देखिन आयो। मध्यस्थको उक्त निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको निर्णयमा समेत सम्झौताका शर्त तथा आधारभूत सैद्धान्तिक प्रश्नमा विवेचना भएको पाइएन। मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २१ को उपदफा (२) को खण्ड (च) मा निर्णय सम्झौतामा उल्लिखित कुनै शर्तको विपरीत भएमा त्यसलाई मध्यस्थको निर्णय बदर गर्न सकिने आधार मानिएको परिप्रेक्ष्यमा मध्यस्थद्वारा मिति २०५४।१।१८ मा भएको उक्त निर्णय र सोउपर पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०५९।१।१९ मा भएको निर्णय समेत उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुरूप नदेखिएकोले उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुन्छ। प्रस्तुत विवादको विषयमा गठित मध्यस्थ ट्रिबुनलप्रति विवादको एक पक्ष अर्थात् यी निवेदक नेपाल सरकारका तर्फबाट अविश्वास व्यक्त भएको अवस्था हुँदा नयाँ मध्यस्थद्वारा विवाद समाधान गरिनु वाञ्छनीय हुन आउँछ। तसर्थ प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण तथ्यगत प्रश्नहरू र सम्बद्ध कानूनी प्रश्नहरूमा समेत विचार गरी मध्यस्थ ट्रिबुनलसमक्ष प्रस्तुत दावीहरूको सम्बन्धमा निर्णय गर्न गराउन दावीकर्ताले चाहेमा प्रस्तुत विवादका पक्षहरू बीच

भएको करार/सम्झौताका शर्तहरूमा निर्धारित प्रक्रिया अनुसार मध्यस्थहरूको नियुक्तिको प्रक्रिया शुरु गरी नयाँ मध्यस्थद्वारा निर्णय गर्नका लागि मध्यस्थता ऐन, २०३८ को दफा २१ को उपदफा (३) बमोजिम मध्यस्थ नियुक्तिको कारवाही प्रारम्भ गनु भनी विवादका पक्षहरूलाई सुनाई मिसिल सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पठाउनु भनी पुनरावेदन अदालत पाटनका नाउँमा परमादेश समेत जारी हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी पुनरावेदन अदालत पाटनलाई दिई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

प्र.न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ

इति संवत् २०६७ साल असार २३ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

□□□

निर्णय नं: ८३६९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री रणबहादुर बम
फौ.पु.नं. ०६४-CR-०४०२
फैसला मिति: २०६६/१२/२२/१९

मुद्दा:- सरकारी दस्तखत, छाप कीर्ते।
पुनरावेदक प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला किर्तिपुर
न.पा.वडा नं. २ वस्ने संजय महर्जन
विरुद्ध
विपक्षी वादी: नेपाल सरकार

शुरु निर्णय गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री शिवनारायण यादव
पुनरावेदन फैसला गर्ने:
मा.न्या.श्री हरिराम कोइराला
मा.न्या.श्री वृद्धिप्रसाद रेग्मी

- सँगसाथबाट बरामद भएको सवारी चालक अनुमतिपत्र सद्दे नदेखिई त्यसमा लागेको सरकारी छाप र दस्तखत कीर्ते पाइएको, सो अनुमतिपत्र बनाई ल्याई दिने भनी पोल गरेका व्यक्तिका नाममा म्याद नै तामेल हुन नसकेको

अवस्थामा प्रतिवादी निर्दोष रहेको मान्न मिल्ने आधार कारण नदेखिने।

- उनाउ व्यक्तिको नाउँमा जारी भएको सरकारी छाप र दस्तखत कीर्ते गरी आफ्नो नाउँको सवारी चालक अनुमतिपत्र बनाई प्रयोग गर्नु नै अभियोग दावी प्रमाणित हुने यथेष्ट आधार हुने अन्यथा प्रमाणित गर्न चाहने पक्षले नै प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(१) बमोजिम प्रमाण पुऱ्याउनु पर्ने।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदन तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७

फैसला

न्या.रणबहादुर बम: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अन्तर्गत पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४/११/१२ को फैसलाउपर प्रतिवादी संजय महर्जनको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

क्षेत्रीय प्रहरी कार्यालय वागमतीबाट मिति २०६०/४/२० गते संजय महर्जनको नाउँमा जारी भएको २७०३३३ नं. को सवारी चालक अनुमतिपत्र र सिताराम अधिकारीको नामको सवारी चालक अनुमतिपत्र एकै भएकोले उक्त नं. को सवारी चालक अनुमतिपत्र को-कसको नाउँमा जारी भएको छ, खुलाई पठाई दिने भनी क्षे.प्र.इ.का.वागमतीलाई पत्राचार गर्दा उक्त नं. को सवारी चालक अनुमतिपत्र हुमबहादुर पुनको नाममा जारी भएको देखिन्छ, भनी लेखि आएको हुँदा उक्त नं.को सवारी चालक अनुमतिपत्र संजय महर्जनले सरकारी छाप दस्तखत समेत कीर्ते गरी बनाएको देखिएकोले निजलाई आवश्यक कावाहीको लागि पठाइएको छ भन्ने समेत व्यहोराको उपत्यका ट्राफिक प्रहरी कार्यालय काठमाडौंको पत्र।

सवारी चालक अनुमतिपत्र सक्कली नै होला भन्ने विश्वासमा परी मैले सवारी साधन चलाई आएको हुँ। पछि ट्राफिक प्रहरी कार्यालय काठमाडौंले मेरो

नामको सवारी चालक अनुमतिपत्र कीर्ते गरी बनाएको हो भने पछि थाहा पाएको हुँ। उक्त सवारी चालक अनुमतिपत्र आफन्त पर्ने शान्त महर्जनले मसँगबाट रकम लिई बनाई दिएको हुँदा निजले नै के कहाँबाट कीर्ते गरी बनाई मलाई दिएको हो थाहा भएन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी संजय महर्जनले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको वयान।

मिति २०६०।४।२० गतेको क्षे.प्र.इ.का. काठमाडौँबाट संजय महर्जनको नाममा जारी भएको सवारी चालक अनुमतिपत्रमा भएको दस्तखत प्रहरी वरिष्ठ उपरिक्षक सनन्दन कुर्मीको भएको पाइएकोले प्रतिवादी संजय महर्जनको सवारी चालक अनुमतिपत्रमा भएको दस्तखत र जारी गर्ने अधिकारीको दस्तखत मिल्छ, मिल्दैन परिक्षण गराउनु पर्ने भएकोले दस्तखत नमूना पठाई दिनु हुन अनुरोध छ भनी प्रहरी प्रधान कार्यालय अपराध अनुसन्धान विभाग नक्साललाई लेखि पठाएको पत्र।

प्रतिवादी संजय महर्जनको वयानबाट पोल परेका शान्त महर्जनलाई खोजतलास गरी पक्राउ गरी पेश गर्न भनी व.प्र.का.किर्तिपुरलाई लेखेको पत्र।

प्रतिवादी संजय महर्जनको नामको सवारी चलाक अनुमतिपत्रमा भएको दस्तखतहरू र अनुसन्धान अधिकृतले प्रतिवादीसँग लिएको दस्तखत नमूनासँग मिल्छ, मिल्दैन परिक्षण गरी प्रतिवेदन पठाई दिन हुन अनुरोध छ भनी केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशाला महाराजगन्जलाई लेखेको पत्र।

संजय महर्जन मेरो साला नाताका मानिस हुन निजले गाडी चलाउने काम गरी आएको थिएँ। पछि निजलाई प्रहरीले पक्राउ गरी ल्याए पछि के कसरी पक्राउ गयो भनी बुझ्दा निजको नामको सवारी चालक अनुमतिपत्र कीर्ते गरी बनाएकोले पक्राउ गरेका रहेछन्। के कसरी कीर्ते गरी बनाएको भनी निजसँग बुझ्दा शान्त महर्जन भन्ने व्यक्तिलाई रु.८०००। दिई बनाएको हुँ। निजले नै मलाई सवारी चालक अनुमतिपत्र बनाई दिएको हो भनेकाले शान्त महर्जन भन्ने व्यक्तिले नै संजय महर्जनसँग पैसा लिई सरकारी छाप दस्तखत समेत कीर्ते गरी बनाई दिएको हुनु पर्दछ, भन्ने समेत व्यहोराको दिपक महर्जनको कागज।

अनुसन्धानको सिलसिलामा संकलित उपत्यका ट्राफिक प्रहरी कार्यालयको पत्र, प्रतिवादीको

वयान, बुझिएका मानिसको कागज समेतका प्रमाणबाट प्रतिवादी संजय महर्जनको नाममा जारी भएको सवारी चालक अनुमतिपत्र नं.२७०३३३ हुमबहादुर पुनको नाममा जारी भएको लाईसेन्स नम्बर राखी शान्त महर्जनले संजय महर्जनबाट रु.८०००। लिई सरकारी छाप र सरकारी कर्मचारीको दस्तखत कीर्ते गरी सवारी चालक अनुमतिपत्र बनाएको संकलित प्रमाण कागजबाट देखिन आएकोले प्रतिवादीहरू संजय महर्जन, शान्त महर्जनले मुलुकी ऐन कीर्ते कागजको महलको १,९,१२ नं. विपरीतको कसूर अपराध गरेको देखिन आएकोले निज प्रतिवादीहरूलाई सोही महलको ९ नं. बमोजिम सजाय गरी ऐ को १२ नं. बमोजिम थप सजाय हुन माग दावी लिई पेश भएको अभियोग पत्र।

ट्रायल चेक गरेको छैन, सवारी चालक अनुमतिपत्र हुमबहादुर पुनको नामको रहेछ, सो कुरा ट्राफिकले पछि मलाई भनेपछि थाहा पाएको हुँ। शान्त महर्जनले उक्त अनुमतिपत्र सबकली हो भनेकोले कहि कतै बुझ्न गईन। मैले कुनै कसूर नगरेको हुँदा मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको संजय महर्जनले शुरु अदालतमा गरेको वयान।

शुरु अदालतको आदेशानुसार प्रतिवादी संजय महर्जनबाट माग भएको रु. ७०००। सोही मितिमा नगद धरौटी राखी मुद्दाको पुर्पक्ष निमित्त तारेखमा रहेको।

प्रतिवादी शान्त महर्जनका नाममा जारी भएको म्याद मिति २०६२।२।२५ मा वेपत्ते तामेल भएकोले निजको अर्को वतन छ, छैन खुलाई पठाई दिनु भनी वादी पक्षलाई लेखि पठाएकोमा अभियोग पत्रमा उल्लिखित वतन वाहेक अर्को वतन भएको नदेखिएको भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौँको मिति २०६३।४।१५ को पत्रबाट जवाफ प्राप्त भएको।

बरामद भै आएको सवारी चालक अनुमतिपत्रमा लागेको छाप र दस्तखत केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशालाबाट जाँच भै आएको परीक्षण प्रतिवेदन मिसिल संलग्न रहेको।

आदेशानुसार विशेषज्ञ प्र.नि.उदय जङ्गबहादुर राणा, प्र.ना.उ.राजेशनाथ वास्तोला, प्रतिवादीका साक्षी राजभाई महर्जनको वकपत्र भै मिसिल सामेल रहेको।

यसमा प्रतिवादी शान्त महर्जनका हकमा अर्को वतन खुलाई आएका वखत कानूनबमोजिम

कारवाही हुने गरी तामेलीमा राखिदिएको छ। प्रतिवादी सञ्जय महर्जनले आरोपित कसूर गरेको ठहरेकोले मुलुकी ऐन कीर्ते कागजको ९ र १२ नं. बमोजिम रु.१००।- जरीवाना र एक वर्ष कैदको सजाय हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६३।१०।१४ को फैसला।

मेरो नामको सवारी चालक अनुमतिपत्र म आफैले बनाएको नभई मेरो दाजु नाताका शान्त महर्जनले मबाट रु.८०००। लिई बनाई दिएका हुन्। मैले ल्याच्चे सहिछाप लगाउने वाहेक अन्य केही गरेको छैन। दस्तखत र छाप जाँच गर्दा एकिन राय दिन नसकेको अवस्थामा सबूद प्रमाण वेगर शंकाकै भरमा मलाई कसूरदार ठहर गरेको मिलेको छैन। उक्त का.जि.अ.को फैसला बदर गरी आरोपित कसूरबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी संजय महर्जनको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा कीर्ते कागजको ९ नं. को व्यवस्था विपरीत भएको जरीवानाको हकमा शुरु फैसला विचारणीय हुँदा छलफलको निमित्त अ.वं.२०२ नं.बमोजिम पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय, पाटनलाई पेसीको जानकारी दिई पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालतको आदेश।

प्रतिवादीले शंकाको भरमा सजाय गरेको मिलेन भनेतापनि आफूले प्राप्त गरेको सवारी चालक अनुमतिपत्र शान्त महर्जन मार्फत लिएको भन्ने स्वीकार गरेको र निज निर्दोष रहेछन भन्ने पत्यारलायक प्रमाणको अभावमा शुरु जिल्ला अदालतले कीर्ते कागजको १२ नं. अनुसार प्रतिवादी संजय महर्जनलाई १ वर्ष कैदको सजाय गरेको मिलेकै देखिएता पनि विवादित लिखतमा विगो नखुलेको अवस्थामा कीर्ते कागजको ९ नं.बमोजिम रु.५०।- मात्र जरीवाना गर्नुपर्नेमा रु.१००।- जरीवाना गरेको हदसम्म शुरु फैसला नमिलेकोले केही उल्टी हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४।११।१२ को फैसला।

पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलामा चित्त बुझेन। सवारी चालक अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको तथ्य स्वीकार गर्नु र अपराध स्वीकार गर्नु पृथक-पृथक कुरा हुन। मबाट बरामद भएको मेरो नामको सवारी चालक अनुमतिपत्रमा लागेको सरकारी छाप र

कर्मचारीको दस्तखत मैले कीर्ते गरेको होइन। शान्त महर्जन भन्ने व्यक्तिले मलाई उक्त सवारी चालक अनुमतिपत्र ल्याई दिएका हुन्। निजले को को भई कहाँबाट उक्त अनुमतिपत्र बनाएका हुन मलाई थाहा छैन। प्रतिवेदक राजेशनाथ वास्तोलाले मैले सरकारी छाप र दस्तखत कीर्ते गरेको भनी प्रतिवेदन र वकपत्रमा उल्लेख गर्न नसकेको र विवादित सवारी चालक अनुमतिपत्र परीक्षण गर्ने दुई जना विशेषज्ञमध्ये एक जनाको वकपत्र नै गराइएको छैन। मौकामा बुभिएका दीपक महर्जन र मेरो साक्षीले म निर्दोष रहेको भन्ने वकपत्र गरेका छन्। मिसिल संलग्न उपरोक्त सबूद प्रमाणहरूको उचित मूल्याङ्कन र विवेचना नगरी अनुमानका भरमा कसूरदार ठहर्‍याएको शुरुको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मुलुकी ऐन अ.वं. १८४क., १८५ नं. कीर्ते कागजको १ नं. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, २३(७), २५ र ५४ समेतको विपरीत त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी आरोपित कसूरबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादीको यस अदालत समक्षको पुनरावेदन पत्र।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन ? र पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा हुमबहादुर पुनका नाउँमा जारी भएको सवारी चालक अनुमतिपत्रको नम्बर राखी सरकारी छाप र दस्तखत कीर्ते गरी प्रतिवादी संजय महर्जनका नामबाट सवारी चालक अनुमतिपत्र बनाएको प्रमाणित भएको हुँदा प्रतिवादीहरू संजय महर्जन र शान्त महर्जनलाई कीर्ते कागजको १,९,१२ नं. को कसूरमा सोही ९ नं. बमोजिम सजाय गरी १२ नं.बमोजिम थप सजाय समेत गरिपाऊँ भन्ने समेत अभियोग माग दावीमा प्रतिवादी मध्येका शान्त महर्जनका नाउँको म्याद वेपत्ते तामेल भै आएकोले तामेलीमा राख्ने र प्रतिवादी संजय महर्जनका हकमा आरोपित कसूर गरेको ठहर्‍याई रु.१००।- जरीवाना र एक वर्ष कैद सजाय हुने ठहरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ। शुरुको फैसलाउपर पुनरावेदक प्रतिवादी संजय महर्जनको

पुनरावेदन पर्दा शुरुको फैसला जरीवानाको हकमा केही उल्टी गरी विगो नखुलेको कारणबाट रु. ५०१- मात्र जरीवाना हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर चित्त नबुझाई पुनरावेदक प्रतिवादीको प्रस्तुत पुनरावेदन परेको पाइयो। तथ्य स्वीकार गर्दैमा अपराध स्वीकार गरेको मान्न मिल्दैन। बरामद भएको सवारी चलाक अनुमतिपत्र शान्त महर्जनले बनाई ल्याइदिएको र सो कार्यमा आफ्नो कुनै संलग्नता नरहेको भनी बयान गर्दागर्दै मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणको उचित मूल्यांकन नै नगरी कसूरदार ठहर्‍याई भएको शुरुको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाऊँ भन्ने नै पुनरावेदक प्रतिवादीको मुख्य पुनरावेदन जिकीर रहेको देखियो।

३. यसमा २७०३३३ नं.को सवारी चालक अनुमतिपत्र हुमबहादुर पुनको नामबाट जारी भएको भन्ने तथ्यमा कुनै विवाद रहेको देखिँदैन। निज हुमबहादुर पुनको नाममा जारी भएको सवारी चालक अनुमतिपत्रकै नम्बर राखी बनाइएको सवारी चालक अनुमतिपत्र प्रयोग गरी पुनरावेदक प्रतिवादी संजय महर्जनले गाडी चलाई आएको अवस्थामा सो अनुमतिपत्र बरामद भै आएको देखिन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीबाट बरामद भएको सवारी चालक अनुमतिपत्रमा लागेको सरकारी छाप र दस्तखत एवं नमूना छाप र दस्तखत परस्पर नभिड्ने भन्ने विशेषज्ञको राय भै विशेषज्ञ मध्येका उदयजङ्गबहादुर राणाले आफ्नो रायको समर्थनमा बकपत्र समेत गरेको पाइन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीले सो सवारी चालक अनुमतिपत्र आफूले बनाएको होइन दाई नाताका शान्त महर्जनले रु.८,०००/- लिई बनाई ल्याइदिएका हुन्, को को भै के कसरी बनाएका हुन मलाई थाहा छैन भन्ने व्यहोराको बयान गरेको देखिएपनि पुनरावेदक प्रतिवादीले उल्लेख गरेको निज शान्त महर्जनको वतनमा म्याद समेत तामेल हुन नसकी वेपत्ते तामेल भै आएको देखिन्छ।

४. यस प्रकार पुनरावेदक प्रतिवादीको सँगसाथबाट बरामद भएको सवारी चालक अनुमतिपत्र सद्दे नदेखिई त्यसमा लागेको सरकारी छाप र दस्तखत कीर्ते पाइएको, सो अनुमतिपत्र बनाई ल्याई दिने भनी प्रतिवादीले पोल गरेका शान्त महर्जनको नाममा म्याद नै तामेल हुन नसकेको अवस्थामा पुनरावेदक प्रतिवादी

निर्दोष रहेछन् भनी मान्न मिल्ने आधार कारण देखिँदैन। उनाउ व्यक्तिको नाउंमा जारी भएको सरकारी छाप र दस्तखत कीर्ते गरी आफ्नो नाउंको सवारी चालक अनुमतिपत्र बनाई प्रयोग गर्नु नै पुनरावेदक प्रतिवादी विरुद्धको अभियोग दावी प्रमाणित हुने यथेष्ठ आधार हो। त्यस्तो आधार अन्यथा प्रमाणित गर्न चाहने पक्षले नै प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(१) बमोजिम प्रमाण पुर्‍याउनु पर्ने हुन्छ। सो कानूनी व्यवस्था बमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादीले कुनै प्रमाण दिन वा गुजार्न सकेको अवस्था नदेखिँदा निज निर्दोष रहेछ भनी मान्न मिल्ने अवस्था देखिएन।

५. तसर्थ उल्लिखित आधार प्रमाणबाट पुनरावेदक प्रतिवादीको साथबाट नक्कली सरकारी छाप र दस्तखत लागेको सवारी चालक अनुमतिपत्र बरामद भएको र उक्त कीर्ते सरकारी छाप र दस्तखत समेत लागेको अनुमतिपत्र आफूले बनाएको होइन भन्ने जिकीर पुष्टि हुने कुनै वस्तुनिष्ठ प्रमाण पुनरावेदक प्रतिवादीबाट पेश हुन सकेको नदेखिँदा शुरुको फैसला केही उल्टी गरी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई कीर्ते कागजको ९ र १२ नं. बमोजिम एक वर्ष कैद र रु. ५०१- जरीवाना गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४।११।२ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

प्र.न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ

संवत् २०६६ साल चैत २२ गते रोज १ शुभम् .....

□□□

निर्णय नं: ८३७०

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६५ सालको रिट.नं. ००९२
आदेश मिति: २०६७।२।१।३
विषय : उत्प्रेषणयुक्त प्रतिषेध।
निवेदक: जिल्ला मोरंग, विराटनगर
उपमहानगरपालिका वडा नं. १३ बस्ने नरेशमान
शाक्य समेत

विरुद्ध

विपक्षी: ल.पु.जि.ल.उप.म.न.पा. वडा नं १० कुमारीथान
कृपण्डोल स्थित ओम शिवा बहुमुखी सहकारी
संस्था लिमिटेड समेत

- ऋण लिँदा दिँदा सम्पन्न सम्भौता उल्लघन भएको छ छैन, उल्लघन भएको छ भने कुन पक्षबाट र ऋण दिँदा लिँदा धितो सम्पत्तिको दुवै पक्षले स्वीकारेको मूल्य के कति रहेछ तथा लिलामपूर्व मूल्याङ्कन भएको भए सो मूल्य कति रहेछ भन्ने कुराको विश्लेषण केन्द्रविन्दुमा राख्दै ऋण असूल गर्न तोकिएको कानूनी कार्यविधिको परिपालन भएको छ छैन भन्ने कुराको परीक्षण गर्नुपर्ने ।
- ऋण प्रदायकले कुनै मौखिक आश्वासन दिएको भन्ने कुरा वा व्याज भिन्हा वा हर्जानामा छूट कसैलाई दिइयो कसैलाई दिइएन भन्ने जस्ता कुरा ऋणीका कानूनी अधिकारका विषयवस्तु बन्न नसक्ने ।
- ऋणीको सम्पत्ति कब्जा नै गर्ने वा साम्पत्तिक हक गैरकानूनी रूपले अपहरण नै गर्ने मात्र नियत ऋण प्रदायकले राखेको छैन भने ऋण असूलीको कारवाही न्यायिक परीक्षणको विषय बन्न नसक्ने ।
- ऋण प्रदायकले धितो लिएको सम्पत्तिको ऋण प्रदायकले नै निर्धारण गरेको मूल्य अदालतका लागि विचारवस्तु बन्न सक्दछ, तर ऋणीले नै स्वघोषणा गरेको धितो सम्पत्तिको मूल्य विचारवस्तु बन्न नसक्ने ।
- ऋण प्रदायकले कानूनी कार्यविधिको परिपालना नगरी ऋणीको साम्पत्तिक हकमा आघात पुऱ्याउने उद्देश्य नै राखी काम कारवाही गरिएको देखिएको अवस्थामा वाहेक लिलामी प्रक्रिया न्यायिक परीक्षणको विषय बन्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर
दाहाल एवं विद्वान अधिवक्ता युवराज भण्डारी

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता श्री
प्रेमराज कार्की, विद्वान अधिवक्ता श्री वच्चुसिँह
खड्का

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- सहकारी नियमावली, २०४९ को नियम २५(२), ३९, ३९(१), (२)
- सहकारी ऐन, २०४८ को दफा ३९
आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम सविधान, २०६३ को धारा, ३२ एवं धारा, १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा पर्न आएको निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार रहेको छ:-

म निवेदक नरशेमान शाक्यले सहकारी ऐन, २०४८ अन्तर्गत संस्थापित भएको प्रत्यर्था ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्था लिमिटेडबाट २०६०।६।३० मा रु ७,५०,०००।, मिति २०६०।६।३० मा रु ५०,०००। र मिति २०६०।७।१७ मा कर्जा रु १५,००,०००। (पन्ध्र लाख) कर्जा प्राप्त गरेको थिए । उक्त कर्जाको निमित्त म नरशेमानकी पत्नी म निवेदिका मनोरमा शाक्यको नाममा दर्ता रहेको रु ४०,००,०००। (चालिस लाख) मूल्य पर्ने मोरंग जिल्ला विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं. १३ को कि.नं १६ को ०-२-१ र सो जग्गामा भएको घर लिग लगापात समेत म नरशेमान शाक्यकी आमा म निवेदिका दिलकुमारी शाक्यको नाममा दर्ता रहेको रु १५,००,०००। (पन्ध्र लाख) मूल्याङ्कन पर्ने मोरंग जिल्ला विराटनगर उप-महानगरपालिका वडा नं.१२ (ख) को कि.नं.६६ को ०-०-७-२ र लिग लगापात समेत धितो बन्धकी दिएको थिएँ । कर्जा प्राप्त गरिसकेपछि म निवेदिका मनोरमाले उपर्युक्त कि.नं १६ को ०-२-१ जग्गामा नयाँ घर निर्माण गरेकोले स्वाभाविक रूपमा मूल्य बृद्धि भएको छ । यसैगरी म दिलकुमारीको नामको सम्पत्तिको मूल्याङ्कनमा पनि बृद्धि भएको छ । म नरशेमान शाक्यले रु ५५,००,०००। (पचपन्न लाख) मूल्य पर्ने आफ्नै घरवास रहेको सम्पत्ति धितो दिएको छु । कर्जा प्राप्त गर्दाको अवस्थाको भन्दा पनि बढी मूल्याङ्कन भई रहेको छ । त्यसैले अहिले नै अन्यथा कारवाइ नगरियोस् भनी वारम्बर विपक्षीसँग अनुरोध गर्दा गर्दै सकारात्मक दृष्टिकोण राख्न चाहेनन् ।

हठात् विपक्षीले मिति २०६३।१।२४ को “कान्तिपुर” दैनिकमा म निवेदक नरेशमानले धितो दिएको, आमा म दिलकुमारी शाक्य र पत्नी म मनोरमा शाक्यको नामको सम्पत्ति मिति २०६३।२।२८ मा लिलाम बिक्री गर्ने भनी सूचना प्रकाशित गरिएको थियो । सोही मिति २०६३।१।२४ को मिति उल्लेख भएको पत्रमा साँवा कूल रु.२२,८८,६३५।२५ र व्याँज रु.१२,७५,५०२।५७ बुझाउन भनी सूचित गरिएकोमा उक्त सूचना प्रकाशित भएपछि साँवा व्याज मध्ये आंशिक व्याँज बुझाउने मौका पाऊँ, लिलामको कारवाई नहोस भनी पटक पटक प्रत्यर्थी संस्थाका जिम्मेवार पदाधिकारीहरू समक्ष अनुरोध गरे । तर म निवेदकको कुनै निवेदन दर्ता गर्न सम्म पनि विपक्षीले इन्कार गरी अत्यन्त नकारात्मक दृष्टिकोण राखिएको हुँदा सम्मानित पुनरावेदन अदालत पाटनसमक्ष हामी निवेदकको सम्पत्ति बिक्रीसम्बन्धी कुनै पनि कारवाही लिलाम नगर्नु भन्ने निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दिएकोमा सम्मानित पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६३।२।२६ मा अन्तरिम आदेश जारी भएकोले सो मितिमा लिलाम रोकिएको थियो । पुनरावेदन अदालतबाट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने अवस्था नदेखिँदा निवेदन खारेज हुने गरी मिति २०६३।७।१५ मा आदेश भयो । उक्त आदेशउपर पुनरावेदन गर्ने म्याद मिति २०६४।१।१६ मा तामेल भई जानकारी भएकोले यसै अदालतमा निषेधाज्ञा मुद्दामा पुनरावेदन समेत दिएका छौँ । यसरी सर्वोच्च अदालतमा निषेधाज्ञाको पुनरावेदन कारवाहीयुक्त रहेको अवस्थामा विपक्षीले निवेदक तथा धितो दिने पक्षलाई कुनै जानकारी नै नगराई पुनः मिति २०६४।१।१४ को कान्तिपुर दैनिकमा म निवेदक नरेशमानले धितो दिएको आमा म दिलकुमारी शाक्य र पत्नी म मनोरमा शाक्यको नामको सम्पत्ति लिलाम बिक्री गर्ने भनी सूचना प्रकाशित गरिएको रहेछ । “कान्तिपुर” मा प्रकाशित भएको उक्त सूचना समेत विरुद्ध सम्मानित सर्वोच्च अदालतसमक्ष दिएको २०६४ को रिट नं. १०३३ को रिट निवेदन समेत विचाराधीन रहेको छ ।

यसरी सम्मानित अदालतमा विचाराधीन मुद्दामा प्रत्यक्षत प्रतिकूल प्रभाव पर्ने गरी विपक्षीले मिति २०६५।४।७ मा प्रेषित गरेको पत्र निवेदकलाई प्राप्त भएको छ । सो पत्रमा विपक्षीमध्येको सहकारी

संस्थाको सञ्चालक समितिको मिति २०६५।२।२९ को निर्णय मुताविक सहकारी नियमावली, २०४९ को नियम २९ बमोजिम आफैले सकार गरिलिएको भन्ने कुरा उल्लेख गर्ने क्रममा HBL/४/०५ कर्जा अन्तर्गतको धितोमा राखिएको म मनोरमा शाक्यको नामको मोरंग जिल्ला विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं.१३ कि.नं.१६ को ०-२-१ जग्गा र घर रु.३०,००,००।- तीस लाखमा र TIL/४/०७ व्यावसायिक कर्जाको निमित्त धितो दिएको निवेदिका दिल कुमारी शाक्यको नामको विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं. १२(ख) को कि.नं.६६ को ०-०-७-२ जग्गा रु.१५,१०,०००।- (पन्ध्र लाख दश हजार) मा सकार गरेको भन्ने कुरा उल्लेख गर्दै कूल साँवा व्याज समेत को रु.६०,६९,६५८।८३ मध्ये संस्थाले सकार गरेको रकम, म निवेदक नरेशमान शाक्यको नामको शेयर एवं बचत खाताको रकम समेत कट्टा गरी रु. १४,३२,२०९।५८ बाँकी देखिएकोले सो रकम ३५ दिन भित्र अविलम्ब दाखिला गर्न ल्याउनु होला भन्ने समेत सूचित गरियो ।

प्रत्यर्थी संस्थाले सकार गर्ने निर्णय गरेपछि दाखेल खारेज गरिपाऊँ भनी विपक्षी मालपोत कार्यालयसमक्ष मिति २०६५।३।१८ मा पत्र प्रेषित गरी तदनुसार मिति २०६५।३।३० मा विपक्षी संस्थाको नाममा दा.खा.नामसारी गर्ने निर्णय समेत गरिएको रहेछ । यो तथ्य मिति २०६५।४।१९ मा प्राप्त प्रमाणित प्रतिलिपिबाट बोध हुन आयो ।

उपर्युक्तानुसार प्रत्यर्थी संस्थाले मिति २०६५।४।७ मा प्रेषित गरेको पत्र र सो पत्रमा उल्लेख गरिएको हामी निवेदकको सम्पत्ति सकार गर्ने गरेको मिति २०६५।२।२९ को प्रत्यर्थी सञ्चालक समितिको निर्णय तथा प्रत्यर्थी मा.पो.का. मोरंगले मिति २०६५।३।३० मा दा.खा. नामसारी गर्ने गरी भएको निर्णय लगायतका काम कारवाहीबाट हामी निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा, १३(१) तथा धारा १९ द्वारा प्रत्याभूत संवैधानिक हक तथा सहकारी ऐन, २०४८ र सहकारी नियमावली, २०४९ द्वारा प्रदत्त कानूनी हक समेत कुठित भएकोले अन्य कानूनी उपचारको मार्गको अभावमा धारा ३२ र धारा १०७(२) अन्तर्गत उल्लिखित निर्णय एवं काम कारवाई उत्प्रेषणको आदेश वा अन्य उपर्युक्त आदेश जारी गरी कुठित हकको

संरक्षण र प्रचलन गरिपाउँ । साथै विपक्षीमध्येको सहकारी संस्थाको मिति २०६५।४।७ को पत्र र सो पत्रमा उल्लिखित निर्णयको कार्यान्वयन भएमा हामी निवेदकले आफ्नो हकभोगको घरबाट विस्थापित हुनुपर्ने स्थिति उत्पन्न हुने भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदनको टुंगो नलागेसम्म सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ अन्तर्गत हामी निवेदकलाई आफ्नो घर जग्गाबाट विस्थापित नगर्नु भन्ने अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिन भित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एक एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्था लिमिटेड समेतलाई सूचना पठाई विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु ।

निवेदकहरूले माग गरेको अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा विपक्षी ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्था लिमिटेडले निवेदकलाई प्रेषित गरेको मिति २०६५।४।७ को पत्र र सो पत्रमा उल्लिखित निर्णय तत्काल कार्यान्वयन हुन गएमा निवेदकहरूले आफ्नो हक भोगको घरबाट समेत विस्थापित हुनुपर्ने जस्तो अपूरणीय क्षतिको अवस्था उत्पन्न हुने भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म उपरोक्त निर्णय तथा पत्र समेतको कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६५।५।१२ गतेको आदेश ।

यस मालपोत कार्यालयको दायित्व मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८(ख) को उपदफा ३ तथा मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ५(घ) को उप नियम १ र २ बमोजिम कानूनबमोजिम रोक्का राख्न लेखी आएको रोक्का राखी दिनुपर्ने तथा फुकुवा गर्न लेखी आएमा फुकुवा गरी दा.खा.गरी दिनुपर्ने दायित्व भएको तथा यसमा सम्बन्धित ऋण प्रवाह गर्ने संस्थाले ऋण प्रवाह गरी धितो लिई रोक्का राखेको जग्गालाई

सोही सहकारी संस्थाकै मिति ०६५।३।१८ को पत्र बमोजिम सहकारी नियमावली, २०४९ को दफा २९ बमोजिम लिलाम बिक्री नहुंदा संस्थाको स्वामित्वमा नै रहने गरी दा.खा.नामसारी मात्र गरिएको हो । कानूनबमोजिम भए गरेको कामलाई यस कार्यालयलाई समेत विपक्षी बनाई दिएको निवेदन खारेजभागी छ । खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय, मोरङको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकमध्ये नरेशमान शाक्यले यस ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्थाबाट निजका एकाघरका श्रीमती मनोरमा शाक्यको नामको मोरंग जिल्ला विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं १३ को कि.नं १६ को ०-२-१-० जग्गा र सोमा बनेको घर लिंग लगापात समेत धितो राखी कर्जा नं HB४।०५ बाट रु १५,००,०००। तथा निवेदक दिलकुमारी शाक्यको नाममा रहेको विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं १२(ख) को कि.नं ६६ को जग्गा ०-०-७-२ र सो जग्गाको लिंग लगापात समेतको कर्जा नं. T।।४।०७ बाट रु ७,५०,०००। तथा निवेदक नरेशमान शाक्यको नाममा व्यक्तिगत जमानीमा कर्जा T।।४।०८ अन्तर्गत रु ५०,०००। कर्जा लिएकोमा कर्जा नं. T।।४।०७ र कर्जा T।।४।०८ को कर्जाको कर्जा चुक्ता गर्ने अवधि ०६० साल चैत्र मसान्तसम्म कर्जा नं HB४।०५ को कर्जा चुक्ता गर्ने अवधि ०६१।१।१६ सम्म भएको यसरी संस्थाको ऋणी सदस्य नरेशमान शाक्यले विभिन्न शीर्षकमा यस संस्थासँग कर्जा लिएको र कर्जा लिँदा ऋणीले गरेको कवुलियतअनुसार नियमानुसार किस्तावन्दीमा दाखिला गर्नुपर्ने साँवा व्याज रकम नबुझाई ऋण सम्भौता एवं कवुलियतनामाको उल्लंघन गरी कर्जाको साँवा व्याज भुक्तानी गर्ने अवधि नाघेकोले यस संस्थाबाट मिति २०६१।१।२३, मिति २०६२।१।२८ मिति २०६२।२।१०, मिति २०६२।१।०२८ को र मिति २०६३।१।२४ को पत्रद्वारा साँवा व्याज हर्जना रकम नबुझाएमा ऋण लिँदा राखेको धितो लिलाम गरी असूलउपर गरिने भनी विभिन्न मितिमा जानकारी दिइएको थियो । साथै मिति २०६२।१।२४ को पत्रद्वारा साँवा व्याज हर्जना रकम नबुझाएमा ऋण लिँदा राखेको धितो लिलाम गरी असूलउपर गरिने भनी विपक्षी निवेदकलाई जानकारी दिइएको थियो । त्यसका अतिरिक्त मिति २०६२।१।२४ को नेपाल समाचारपत्रमा

भाखा नाघेको रकम मिति २०६२।२।२८ भित्र तिर्नका लागि सार्वजनिक सूचना समेत प्रकाशित गरिएको थियो । यसरी विपक्षीहरू ऋणी एवं धितो जमानीकर्ताहरूलाई पटक पटक पत्र एवं सार्वजनिक सूचनाद्वारा यस संस्थाको भाखा नाघेको ऋणको साँवा व्याज हर्जना शुल्क तिर्न ऋणी एवं जमानीकर्ता दुवै पक्षलाई राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सार्वजनिक सूचना र बारम्बार पत्र एवं फोन समेतबाट तरताकेकता गर्दा ऋणको साँवा व्याज हर्जना रकम नतिरेको कारणबाट संस्थाले वाध्य भै मिति २०६४।१।२४ को कान्तिपुर दैनिकमा सूचना प्रकाशित भएको मितिले ३५ औं दिनसम्म यस संस्थाको लेना रकम चुक्ता नगरेमा ३६ औं दिनमा धितो लिलाम गरिने सूचना प्रकाशित गरिएकोमा सो सूचनाको विरुद्ध विपक्षी निवेदकले पुनरावेदन अदालत पाटनसमक्ष धितो लिलामको लागि प्रकाशित सूचना रोकी पाऊँ भनी परमादेशको निवेदन दायर गरी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिएको कारणले धितो लिलाम स्थगित भएकोमा पु.वे.अ. पाटनबाट अन्तरिम आदेश सहितको निषेधाज्ञायुक्त परमादेशको निवेदन मिति २०६३।७।१५ मा खारेज भएपछि ऋणी र धितो जमानीकर्ताहरू समेतलाई पटक पटक ऋणको साँवा व्याज तिर्न आउन पत्राचार र फोन मार्फत तरतोकता गरेकोमा सो अवधिमा पनि विपक्षीहरूले ऋणको साँवा व्याज हर्जना तिर्न बेवास्ता गरेकोले पुनः दोस्रो पटक मिति २०६४।१।१४ को कान्तिपुर दैनिकमा ऋण एवं धितो जमानीकर्ता समेतको नाममा ३५ औं दिन भित्र ऋणको साँवा व्याज हर्जना रकम चुक्ता नगरेमा ३६ औं दिनमा धितो लिलाम विक्री गरिने सूचना प्रकाशित गरिएको थियो । उक्त सूचना विरुद्ध पनि विपक्षीहरूले सर्वोच्च अदालतसमक्ष उत्प्रेषणको निवेदन दिई कारवाहीयुक्त अवस्थामा छ । उक्त निवेदनमा अन्तरिम आदेश जारी नभएबाट पुनः मिति २०६४।१।१४ मा कान्तिपुरमा प्रकाशित कर्जाको साँवा व्याज हर्जना तिर्ने ३५ दिने सूचनाको म्याद अवधि मिति २०६४।२।१७ मा पुग्नेमा ३६ औं दिन अर्थात मिति २०६४।२।१८ गते पूर्व सूचना अनुरूप विधिवत रूपमा सहकारी नियमावली, २०४९ को नियम २५ देहायबमोजिम लिलाम विक्रीको प्रक्रिया प्रारम्भ गरिएकोमा सो दिन ऋणी धितो जमानीकर्ता लगायत लिलाम विक्री डाक बढाबढ वोलकवुल गर्न अन्य

सर्वसाधारण कोही पनि उपस्थित नभएकोले सो लिलाम विक्री प्रक्रियालाई निरन्तरता दिँदै सोको भोलिपल्ट सार्वजनिक विदा परेकोले मिति २०६४।२।२० गतेका दिन लिलाम विक्रीको लागि डाँक वोलकवुल गर्न खुल्ला राखिएकोमा उक्त दिन पनि विपक्षी ऋणी एवं धितो जमानीकर्ताहरू एवं अन्य सर्वसाधारणको डाक वोलकवुल गर्न कोही पनि उपस्थित नभएको कारणले मिति २०६४।२।२० गते उप्रान्त केही समयका लागि लिलाम विक्रीको कार्य स्थगित गरिएको थियो ।

यसरी मिति २०६४।२।२० गतेबाट केही समयका लागि संस्थाबाट धितो सम्पत्ति लिलाम विक्री गर्न स्थगित गरिएपश्चात् विपक्षी ऋणी नरेशमान शाक्यले संस्थाको साँवा व्याज समेतको रकम छिट्टै नै चुक्ता गर्ने गरी केही समय माग गरी यस संस्थामा निवेदन दिएको र सो पूर्व मिति २०६४।२।१९ र मिति २०६४।२।२० गते लिलाम विक्रीमा राखी डाँक वोलकवुलको लागि आह्वान गर्दा विपक्षी ऋणी र धितो जमानीकर्ताहरू लगायत अन्य सर्वसाधारण कोही पनि उपस्थित नभएकोले लिलाम विक्रीको कार्य स्थगित गरेको र विपक्षी नरेशमान शाक्यले संस्थासँग लिएको साँवा व्याज समेतको रकम छिट्टै नै भुक्तानी दिने लिखित प्रतिवद्धता समेत देखाई निवेदन दिएको कारणले निजको निवेदन स्वीकार गरी तत्काल लिलामको कारवाही प्रारम्भ नगरी केही समयको लागि स्थगित राखिएकोमा विपक्षी नरेशमान शाक्यले संस्थासँग गरेको लिखित प्रतिवद्धताअनुसार संस्थाको ऋणको साँवा व्याज हर्जना रकम फछ्योट गर्न तत्पश्चात् पनि पटक पटक यस संस्थाबाट ऋणी एवं धितोकर्ताहरू समेतलाई बारम्बार पत्र प्रेषित गरी ताकेता गर्दा पनि विपक्षीहरूले संस्थाको ऋण फछ्योट नगरी संस्थाको सम्पर्कभन्दा बाहिर रही ऋण फछ्योट नगरेकोले पुनः मिति २०६५।१।२४ मा लिलाम विक्रीको लागि नेपाल समाचारपत्र राष्ट्रिय दैनिकमा ३५ दिने सूचना प्रकाशित गरेको र सो सूचना म्याद अवधिभित्र ऋणी तथा धितो जमानीकर्ताले ऋणको साँवा व्याज र हर्जना रकम भुक्तान नगरेकाले मिति २०६५।२।२८ मा संस्थाले लिलाम विक्रीको कारवाही उठाई सञ्चालक समितिको मिति २०६५।२।२९ को निर्णयानुसार संस्था आफैले ऋणीले दिएको धितो लिलाम सकार गरी लिएको हो ।

यस प्रकार मिति २०६५।२।२८ मा सहकारी नियमावली, २०४८ को नियम २५ को देहाय (१) एवं ऐ. (२) बमोजिम विपक्षीहरूले धितो दिएको सम्पत्ति लिलाम विक्रीमा राखिँदा गीसा॥/४।०७ अन्तर्गतको कर्जाको लागि ऋणीले धितो दिएको दिल कुमारी शाक्यको नामको विराटनगर उप महानगरपालिका वडा नं. १२(ख) को कि.नं. ६६ को क्षे.फ.०-७-२ जग्गाको डाक बढाबढमा बोलकबुल गर्ने तीन जना व्यक्तिहरू मध्येमा सबै भन्दा बढी अड्ड बोलकबुल गर्ने का.जि.का.म.न.पा. ब्रम्हटोल बस्ने श्रीमती सूर्यलक्ष्मी उपाध्यायले रु १५,०२,५००। (पन्ध्र लाख दुई हजार पाँच सय रुपैया) बोलकबुल गरेको तर गीसा॥/४।०७ अन्तर्गतको संस्थाले प्रवाह गरेको कर्जाको मिति २०६५।२।२८ सम्मको साँवा व्याज हर्जना गरी ऋणीले तिर्नु पर्ने जम्मा रकम रु १८,५०,१२९।८३ भएको कारणले बोलकबुल गर्ने मध्येको बढी रकम बोलकबुल गर्नेको रकम यस संस्थालाई प्राप्त हुँदा पनि गीसा॥/४।०७को कर्जाको संस्थाले ऋणीसँग लिनुपर्ने रकमको साँवा व्याज र हर्जना समेतको रकमको असूल उपर नहुने तथा HBL/४।५ अन्तर्गतको कर्जामा ऋणीले धितो दिएको मनोरमा शाक्यको नामको वि.उ.म.न.पा. वडा नं. १३ को कि.नं. १६ को क्षे.फ.०-२-१ जग्गा र सो जग्गामा भएको घर समेतको घर जग्गा एवं लिग लगापातको हकमा बोलकबुल गर्न ऋणी तथा धितो जमानीकर्ता लगायत अन्य इच्छुक व्यक्तिहरू उपस्थित नभई डाक बढाबढ नभएको हुँदा मिति २०६५।२।२९ को यस संस्थाको सञ्चालक समितिको निर्णय मुताविक ऋणी नरेशमान शाक्यले कर्जा लिँदा राखेको धितोबापत मालपोत कार्यालय, मोरङको मिति २०६५।३।३० को निर्णयानुसार दा.खा.नामसारी गरी संस्थाको नाममा जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा प्राप्त गरी हक स्वामित्व प्राप्त भएको हो ।

मोरङ जिल्ला विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं. १३ को कि.नं. १६ को ०-२-१ जग्गा र सोमा बनेको घर समेतको मूल्य ऋणीले दृष्टिवन्धक पारित गरिलिदाँको अवस्थामा रु.१५,००,०००। मूल्याङ्कन भएकोमा लिलामीको समयमा प्रतिकठठा रु.८,००,०००। का दरले जग्गाको मूल्य रु.१६,४०,०००। जग्गामा र सो निर्मित घरको रु.१२,००,०००। गरी जम्मा रु.२८,४०,०००। मूल्याङ्कन गरिएको छ ।

उपमहानगरपालिकाको प्रतिनिधिको रोहवरमा गरिएको पञ्चकीर्ते मूल्याङ्कन भन्दा कम मूल्य कायम गरी संस्थाले धितो सकारेको अवस्था होइन । यस सहकारी संस्थाले धितो लिलामसम्बन्धी मिति २०६४।१।१३ मा कान्तिपुर दैनिकमा प्रकाशित सूचना मुताविक नै धितो लिलाम विक्रीको कारवाही उठाई सोही कारवाहीको निरन्तरतामा पुनः मिति २०६५।१।२४ मा सूचना प्रकाशित गरी लिलाम विक्रीमा राखी मिति २०६५।२।२९ को निर्णय मुताविक यस संस्थाले ऋणीले दिएको धितो सकार गरी लिएको हो । अतः मिति २०६५।१।२४ मा नेपाल समाचारपत्रमा प्रकाशित सूचना र सो सूचनाको आधारमा गरिएको धितो लिलाम विक्री एवं धितो लिलामसम्बन्धी कारवाहीको सन्दर्भमा सहकारी ऐन, २०४८ एवं सहकारी नियमावली, २०४९ को नियम २५(ड) एवं २९ नं को त्रुटि छ भन्न कदापि पनि मिल्दैन । विपक्षी निवेदकहरूको कुनै पनि सवैधानिक एवं कानूनी हक कुण्ठित गर्ने कार्य यस संस्थाबाट नभई प्रचलित कानूनसम्मत तरिकाबाट कारवाही भएको हुँदा रिट निवेदकहरूको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्था लिमिटेडको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल एवं अधिवक्ता युवराज भण्डारीले निवेदक नरेशमान शाक्य विपक्षी ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्था लिमिटेडको साधारण शेयर सदस्य पनि हुन् । साधारण सभामा निवेदकले आफ्नो कुरा समेत राख्ने अधिकार छ । विपक्षी संस्थाले ऋण प्रवाह गर्दाका वखतमा अर्थात् २०६० सालमा धितो राखेको जग्गाको मूल्याङ्कनभन्दा २०६७ सालमा कम दरमा डाक लिलामी गरिएको त्रुटिपूर्ण छ । सहकारी ऐन, २०४८ एवं सहकारी नियमावली, २०४९ को नियम २५ र २७ बमोजिमको कार्यविधि अवलम्बन गरीएको छैन । डाँक लिलाम गर्दा पञ्चकृते मोल खुलाउनु पर्नेमा सो गरिएको छैन । डाँक लिलामी गर्दा सोको सूचना निवेदकलाई नदिनेबाट प्राकृतिक न्यायको पालना समेत भएको छैन । धितो राखिएको सम्पूर्ण सम्पत्ति लिलाम गरेर पनि अझै रु.१४ लाख संस्थालाई तिर्न बाँकी छ भनी देखाएबाट विपक्षीको काम कारवाही

त्रुटिपूर्ण छ। सहकारी ऐन, २०४८ को दफा ३९ अनुसार निवेदकले लिएको ऋण रकममा हर्जना लिन नमिल्नेमा हर्जना समेतको हिसाव गरिएको छ। अतः निवेदन मागबमोजिम निवेदकले धितो राखेको जग्गा गैरकानूनी रूपमा लिलामी गरी विपक्षी संस्थाले नै सकार गर्ने गरेको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरियोस् भन्ने व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी मालपोत कार्यालय, मोरङको तर्फबाट उपस्थित विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री प्रेमराज कार्कीले साधिकार निकाय वा संस्थाबाट लेखिई आएबमोजिम मालपोत ऐन, २०३४ अनुसार मालपोत कार्यालय मोरङले कानूनबमोजिम दा.खा. नामसारी गरेको हुँदा निवेदन माग दावीबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन, निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्ने व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षीमध्येको ओम शिवा सहकारी संस्था लिमिटेडको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री बच्चु सिंह खड्काले सहकारी ऐन, २०४८ को दफा ३९ अनुसार संस्थाले लिलामको कारवाही गर्दा कसैले कबुल नगरेमा सहकारी संस्था स्वयंले सकार गर्न पाउने कानूनी व्यवस्थाअनुसार कि.नं. ६६ को ०-७-२ धितो जग्गा रु १५,०२,५००। मा सूर्यकुमारी उपाध्यायले बोलकबोल गरेकोमा सो रकम भन्दा बढी अर्थात् रु १५,१०,०००। मा सहकारी संस्था स्वयंले धितो सकार गरेको छ। त्यसैगरी कि.नं १६ को ०-२-१ धितो जग्गा रु १५,००,०००। कर्जा प्रवाह गरेकोमा संस्थाले पञ्चकिते मूल्याभन्दा बढी रु ३०,००,०००। धितो सकार गरेको छ। धितो लिलामी गर्नु पूर्व निवेदकलाई पटक पटक साँवा व्याज एवं हर्जना तिर्न आउन पत्र पठाईएकोमा ऋण तिर्न नआएबाट कान्तिपुर दैनिकमा लिलामको सूचना प्रकाशित गरिएको छ। निवेदकले भने भै धितो प्रवाह गर्दा मूल्याङ्कन गरेको रकमभन्दा कम रकम मूल्याङ्कन गरी धितो सकार गरेको होइन। धितो लिलामी गर्दा पञ्चकृते मूल्याङ्कन भएको छ। लिलामीको सूचना स्थानीय निकाय एवं मालपोत कार्यालय मोरङलाई समेत दिइएको हुँदा कानूनबमोजिमको सम्पूर्ण प्रक्रिया अवलम्बन गरिएबाट निवेदन माग दावीबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन। निवेदन खारेज गरियोस् भन्ने व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस समेत सुनी निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने हो, होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निणयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्था लिमिटेडबाट विभिन्न मितिमा लिएको कर्जाबापत आफ्नो नाउँमा दर्ता रहेको मोरङ जिल्ला, विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं १२(ख) को कि.नं. ६६ को ०-०-७-२ को जग्गा र सो जग्गामा बनेको लिंग लगापात र ऐ वडा नं. १३ को कि.नं. १६ को ०-२-१ जग्गा समेत धितो राखेकोमा समयमा ऋण चुक्ता नगरेबाट कान्तिपुर दैनिकमा प्रकाशित मिति २०६४।१।१४ को लिलामी सूचनाउपर सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन दिई कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेकोमा विपक्षीमध्येको ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्था लिमिटेड आफैले सहकारी ऐन, २०४८ एवं सहकारी नियमावली, २०४९ बमोजिम पुऱ्याउनु पर्ने प्रक्रिया पूरा नगरी धितो रहेको सम्पत्ति विपक्षी ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्था स्वयंले सकार गर्ने गरी भएको मिति २०६५।२।२९ को निर्णय सो सम्बन्धी काम कारवाही एवं प्रेषित मिति २०६५।४।७ को पत्र समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदन माग दावी रहेको पाइन्छ।

३. निवेदक नरेशमान शाक्यले आफूसमेत सदस्य भएको ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्था लिमिटेडबाट मिति २०६०।६।३० मा रु ७,५०,०००। र सोही मिति रु ५०,०००। कर्जा लिई उल्लिखित कर्जाको भाखा २०६०।१।२९ गतेसम्म रहेको र मिति २०६०।७।१६ मा रु. १५,००,०००। कर्जा समेत जम्मा रु २३,००,०००। कर्जा लिई आफ्नो श्रीमती निवेदक मनोरमा शाक्यको नाउँमा दर्ता रहेको मोरङ जिल्ला विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं १३ को कि.नं. १६ को ०-२-१ र सो जग्गामा भएको घर लिंग लगापात र निजको आमा निवेदक दिलकुमारी शाक्यको नाउँमा दर्ता रहेको मोरङ जिल्ला उपमहानगरपालिका वडा नं १२(ख) को कि.नं. ६६ को ०-०-७-२ को जग्गा र सो जग्गामा भएको लिंग लगापात समेत धितो राखी पछिल्लो मितिको कर्जाको अवधि मिति २०६१।१।१६ सम्म भएकोमा विवाद देखिदैन।

४. विपक्षी ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्था लिमिटेडले निवेदकलाई कर्जा लिंदा गरेको लिखित कवुलियतबमोजिम सावाँ व्याज एवं हर्जना रकम भुक्तानी गर्न संस्थाको तर्फबाट मिति २०६१।१।२३, २०६२।१।२, २०६२।१।२८, २०६२।२।१०, २०६२।१।०।२८, २०६३।१।२४ समेतबाट सूचित गर्दा समेत भुक्तानी नगरेबाट सहकारी संस्थाले २०६३।१।२४ मा धितो लिलामीको सूचना प्रकाशित गरेकोमा निवेदकको तर्फबाट पुनरावेदन अदालतमा दिएको निषेधाज्ञाको निवदनमा कान्तिपुर दैनिकमा प्रकाशित मिति २०६३।१।२४ को सूचनाअनुसार धितो रहेको सम्पत्ति लिलाम बिक्रीको कार्य नगर्नु, नगराउनु यथास्थितिमा राख्नु भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६३।२।२६ मा आदेश भई रोक्का रहेकोमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट उक्त निषेधाज्ञाको निवेदन खारेज हुने गरी मिति २०६३।७।१५ मा आदेश भएपश्चात् विपक्षी ओम शिवा सहकारी संस्था लिमिटेडले निवेदकको नाउँमा पुनः मिति २०६३।७।१६, २०६३।९।१४, २०६४।१।१४ गते कर्जा तिर्न ताकेता पत्र पठाएको र कर्जा चुक्ता गर्न निवेदकले चासो नदेखाएपछि निवेदकले विपक्षी ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्था लिमिटेडसमक्ष कर्जा लिंदा धितो राखेको जग्गा पुनः लिलामीको प्रक्रियाको लागि मिति २०६४।१।१४ मा कान्तिपुर दैनिकमा सूचना प्रकाशित गरिएको अवस्था देखिन्छ।

५. सहकारी ऐन, २०४८ को दफा ३९ बमोजिम "कृनै व्यक्तिले संस्था वा संघबाट प्राप्त गरेको ऋण वा संस्था वा संघलाई तिर्नु पर्ने बाँकी बक्यौता, संस्था वा संघको हिनामिना गरेको सम्पत्ति र सो रकमहरूमा लागेको व्याज समेत संस्था वा संघले आफै वा संस्था वा संघको सिफारिशमा रजिष्टरले निजको जायजथाबाट तोकिएबमोजिमको कार्यविधि अपनाई लिलाम बिक्री गरी असूलउपर गर्न सक्नेछ" भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ भने सहकारी नियमावली, २०४९ को नियम २५ ले लिलाम बिक्री गर्ने कार्यविधि उल्लेख गरिएको पाइन्छ। जस अनुसारः
 "(१) ऐनको दफा ३९ बमोजिम संस्था वा संघको बाँकी बक्यौता असूलउपर गर्नुपर्ने व्यक्तिको जायजथाबाट लिलाम बिक्री गरी असूलउपर गर्दा संस्था वा संघले आफै वा संस्था वा संघको सिफारिशमा रजिष्टरले देहायबमोजिमको कार्यविधि अपनाउनु पर्नेछ :-

- (क) बाँकी बक्यौता तिर्न बुझाउनु पर्ने ठहर भएको व्यक्तिको नाममा बाटोको म्याद बाहेक पैतीस दिनभित्र तिर्न बुझाउनु पर्ने रकम तिर्न बुझाउनु आउनु र उक्त रकम तिरी बुझाई सकेको भए त्यसको प्रमाण पेश गर्न आउनु भनी पूर्जा पठाउनु पर्छ। यसरी म्याद पूर्जा जारी गरिएकोमा उक्त म्यादभित्र तिर्नु बुझाउनु पर्ने रकम तिर्न बुझाउनु नआएमा वा तिरी बुझाइसकेको प्रमाण पेश नगरेमा निजको नाउँमा लिलाम बिक्री गर्ने सूचना प्रकाशित गर्नुपर्नेछ।
- (ख) धितो राखेको घर जग्गा-जमिन मालपोत कार्यालयबाट रोक्का गराइएको छैन भने रोक्का गर्न लगाई त्यसको प्रमाण राख्नुपर्नेछ।
- (ग) धितो राखेको चल अचल सम्पत्तिको लिलाम बिक्रीको सूचना प्रकाशित गर्नु पर्दा धितोको विवरण निजले बुझाउनु पर्ने साँवा, व्याज र हर्जनाको रकम समेत उल्लेख गरी सूचना प्रकाशित गरेको मितिले चल सम्पत्ति भए पन्छ दिनभित्र र अचल सम्पत्ति भए पैतीस दिनभित्र लिलाम बिक्री गरी साँवा व्याज र हर्जनाको रकम असूलउपर गरिने बारेको सूचना स्थानीय गाउँ विकास समिति वा नगरपरिका र सार्वजनिक स्थानमा टाँस गरी स्थानीय वा राष्ट्रिय स्तरको कुनै एक पत्रपत्रिकामा प्रकाशित गर्नुपर्नेछ।
- (घ) लिलाम बिक्री गर्दा कार्यालय खुल्ने समयदेखि शुरु गरी बन्द हुने समयभन्दा एक घण्टा अगाडि समाप्त गर्नुपर्नेछ। लिलाम बिक्री हुने भनी तोकिएको दिन विदा पर्न गएमा त्यसको भोलिपल्ट सोही स्थान र समयमा लिलाम बिक्री गर्नुपर्ने छ।
- (ङ) धितो लिलाम बिक्री गर्दा लिलाम गरिने चल अचल सम्पत्तिको पञ्चकृते मोल कायम गरी सोही रकमबाट डाँक बढाबढ गरी शुरु गर्नुपर्नेछ। डाँक बोल्न उपस्थित भई डाँक बढाबढ गर्ने व्यक्तिको मध्ये सबैभन्दा बढी डाँक बोल्ने व्यक्तिको नाममा लिलाम बिक्री स्वीकृति गर्नुपर्नेछ।
- (च) डाँक बोल्न शुरु गरी बढाबढ गर्नेले डाँक अङ्क बोलेपछि विनियमले तोकेबमोजिमको ढाँचाको फाराममा निजले बोलेको अङ्क स्पष्ट खोली निजको सहीछाप गराउनु पर्नेछ।

- (२) उपनियम (१) बमोजिम लिलाम बिक्री गर्दा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मालपोत कार्यालय र लिलाम बिक्री हुने ठाउँ नजिक कुनै सरकारी कार्यालय भए सो कार्यालय र स्थानीय गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको प्रतिनिधिलाई साक्षी राखी मुचुल्का गराई लिलाम बिक्री गर्नुपर्नेछ।
- (३) लिखित रूपमा अनुरोध गर्दा पनि उपनियम (२) मा लेखिएका कुनै कार्यालयको प्रतिनिधि खटी नआएमा उपस्थित प्रतिनिधि र गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाका प्रतिनिधिलाई साक्षी राखी लिलाम बिक्री गर्नुपर्नेछ।
- (४) बाँकी बक्यौता असूलउपर गर्न जुन व्यक्तिको चल अचल सम्पत्ति लिलाम बिक्री गरिने हो सो व्यक्तिलाई लिलाम बिक्री हुने समय र ठाउँ तोकिएको उपस्थित हुने सूचना पठाउनु पर्नेछ।

तर त्यसरी लिलाम बिक्री हुने दिन सरोकारवाला व्यक्ति उपस्थित नभएमा लिलाम बिक्री गर्न बाधा पुगेको मानिने छैन।"

६. उपरोक्त कानूनी व्यवस्था बमोजिम ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्था लिमिटेडबाट कान्तिपुर दैनिकमा मिति २०६४।१।१४ मा लिलाम बिक्रीको ३५ दिने सूचनाको म्याद अवधि मिति २०६४।२।१७ मा पुग्नेमा ३६ औं दिन अर्थात् २०६४।२।१८ गते सहकारी नियमावली, २०४९ को नियम २५(२) ले तोकेको प्रक्रिया अवलम्बन गरी मिति २०६४।२।२० मा धितो जमानीकर्ता लगायत अन्य सर्वसाधारण कोही पनि उपस्थित नभएको र निवेदक नरेशमान शाक्यले लिएको कर्जाको साँवा व्याज समेतको रकम छिट्टै भुक्तानी दिने लिखित प्रतिवद्धता जाहेर गरेबाट लिलामको कारवाही स्थगित गरिएकोमा आलटाल गरी वसेबाट पुनः मिति २०६५।१।२४ मा लिलाम बिक्रीको लागि नेपाल समाचार राष्ट्रिय दैनिकमा ३५ दिने सूचना प्रकाशित गरी सहकारी नियमावली, २०४९ को नियम २५ (२) बमोजिमका प्रतिनिधिहरूको रोहवरमा लिलाम वढावढको लागि दिलकुमारी शाक्यको नाउंमा रहेको कि.नं. ६६ को ०-०-७-२ जग्गा सूर्यलक्ष्मी उपाध्यायले रु.१५,०२,५००। मा वोलकबोल गरेकोमा लिलाम बिक्रीको लागि सञ्चालक समिति समक्ष पेश हुंदा रु. १५,१०,०००। मा सहकारी नियमावली, २०४९ को नियम २९ बमोजिम ओम शिवा बहुमुखी सहकारी

संस्था लिमिटेडले आफ्नै स्वामित्वमा रहने गरी सकार गर्ने गरी सञ्चालक समितिको बैठक नं. १२१ मिति २०६५।२।२९ मा निर्णय भएको मिसिल संलग्न प्रमाणित प्रतिलिपिबाट देखिन आउँछ। त्यसै गरी कि.नं. १६ को ०-२-१ को जग्गा र सो मा बनेको घर सम्बन्धमा मिति २०६५।२।२८ मा लिलाम वढावढ गर्दा कोही पनि व्यक्ति नआएको हुंदा सहकारी नियमावली, २०४९ को नियम २९ बमोजिम विपक्षी ओम शिवा सहकारी संस्था लिमिटेडले नै रु.३,००,०००। (तीस लाख रुपैया) मा सकार गरेको र सोही बमोजिम सहकारी संस्था सञ्चालक समितिको मिति २०६५।२।२९ को निर्णय एवं मिति २०६५।४।७ को पत्रको आधारमा मालपोत कार्यालय, मोरङको मिति २०६५।१।३० को निर्णयबाट विपक्षी ओम शिवा सहकारी संस्था लिमिटेडको नाउंमा दा.खा.नामसारी भएको देखिन आउँछ।

७. ऋण लिने व्यक्तिले तिर्ने दायित्व पनि व्यहोर्नु पर्ने हुन्छ। ऋण तिर्न तत्परता नदेखाउने व्यक्तिले अवलम्बन गर्नसक्ने कानूनी दाउपेज र छलकपटतर्फ अदालत सचेष्ट रहनु पर्दछ। साथै सहकारी लगायतका ऋण प्रदायकले ऋणीको सम्पत्ति कब्जा गरी साम्पत्तिक हक अपहरण नै गर्ने नियत मात्र राखेको छ, छैन भन्नेतर्फ पनि अदालत उत्तिकै सतर्क हुनु पर्दछ। यसका लागि अदालतले हेर्ने भनेको ऋण तिर्ने अवधि बाँकी छ, छैन, सो ऋण लिँदा दिँदा सम्पन्न सम्भौता उल्लंघन भएको छ, छैन, उल्लंघन भएको छ, भने कुन पक्षबाट र ऋण दिँदा लिँदा धितो सम्पत्तिको दुवै पक्षले स्वीकारेको मूल्य के कति रहेछ तथा लिलामपूर्व मूल्याङ्कन भएको भए सो मूल्य कति रहेछ भन्ने कुराको विश्लेषणलाई केन्द्रविन्दुमा राख्दै ऋण असूल गर्न तोकिएको कानूनी कार्यविधिको परिपालन भएको छ, छैन भन्ने कुराको परीक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ। ऋण प्रदायकले कुनै मौखिक आश्वासन दिएको भन्ने कुरा वा व्याज मिन्हा वा हर्जानामा छूट कसैलाई दिइयो कसैलाई दिइएन भन्ने जस्ता कुरा ऋणीका कानूनी अधिकारका विषयवस्तु बन्दैनन्। तोकिएको कानूनी कार्यविधिको परिपालना भई ऋणीको सम्पत्ति कब्जा नै गर्ने वा साम्पत्तिक हक गैरकानूनी रूपले अपहरण नै गर्ने मात्र नियत ऋण प्रदायकले राखेको छैन भने ऋण असूलीको कारवाही न्यायिक परीक्षणको विषय बन्दैन। ऋण प्रदायकले धितो लिएको सम्पत्तिको ऋण प्रदायकले नै

निर्धारण गरेको मूल्य अदालतका लागि विचारवस्तु वन्न सक्दछ, तर ऋणीले नै स्वघोषणा गरेको धितो सम्पत्तिको मूल्य विचारवस्तु वन्न सक्दैन । समग्रमा ऋण प्रदायकले कानूनी कार्यविधिको परिपालना नगरी ऋणीको साम्पत्तिक हकमा आघात पुऱ्याउने उद्देश्य नै राखी काम कारवाही गरिएको देखिएको अवस्थामा बाहेक लिलामी प्रक्रिया न्यायिक परीक्षणको विषय बन्दैनन् ।

८. उपरोक्तबमोजिम विपक्षी ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्था लिमिटेडबाट लिलामीको कारवाही गर्दा कानूनबमोजिम स्थानीय निकाय एवं सरकारी कार्यालयका प्रतिनिधि समेतको रोहवरमा पञ्चकीर्ते मूल्यसमेत तोकी निवेदकलाई सूचना दिने, तिर्नेपर्ने रकम तिर्ने बुझाउने पर्याप्त अवसर दिनेसमेतका सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न गरी ऋण प्रवाह गर्ने उद्देश्यले निर्धारित धितोको गरिएको मूल्याङ्कन र पञ्चकीर्ते मूल्याङ्कन भन्दा बढी रकममा कानूनद्वारा निर्धारित सम्पूर्ण लिलामी प्रक्रिया पूरा गरी निवेदकको सम्पत्ति लिएको देखिँदा निवेदन माग दावीबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने अवस्था देखिन आएन । प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । रिट निवेदन खारेज भएबाट अन्तरिम आदेश खारेज गरिपाऊँ भनी विपक्षी ओम शिवा बहुमुखी सहकारी संस्था लिमिटेडको तर्फबाट परेको मिति २०६५।१।७ को निवेदन नं. २३०३ मा रिट खारेजीसँग अन्तरिम आदेश स्वतः शून्य हुने भएबाट केही गरिरहनु परेन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

प्र.न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ

इति संवत् २०६७ साल जेष्ठ ११ गते रोज ३ शभम्
इजलास अधिकृत (उपसचिव): हरि कोइराला

□□□

निर्णय नं: ८३७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
संवत् २०६३ सालको दे.पु.नं. ५४५
फैसला मिति: २०६७।१।२५

मुद्दा : अंश हक कायम ।

पुनरावेदक वादी: वारा जिल्ला विश्रामपुर गा.वि.स.
वडा नं. ८ बस्ने विश्वनाथ साह कलवार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: ऐ.ऐ. बस्ने रामचन्द्रप्रसाद कलवार

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या श्री अजयराज उपाध्याय

पुनरावेदन फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री नन्दराज अधिकारी

मा.न्या. श्री गौरीबहादुर कार्की

- बण्डापत्रमा अवण्डा भनी नजनिएको सम्पत्ति यदि कुनै अंशियारको नाउँमा दर्ता कायम रहेको छ भने त्यो सम्पत्ति वण्डा गर्ने नगर्ने भन्ने कुराको निर्णय गर्ने अधिकार सम्बन्धित पक्षमा नै निहित रहन जाने ।
- कुनै अचल सम्पत्ति राजिखुसी साथ अंशियारबीच वण्डा गर्दैमा त्यस्तो अंशियारले निजी आर्जन तथा स्रोतबाट खरीद गरेको अन्य सम्पत्ति समेतबाट त्यस्तो अंशियारलाई वण्डा दिन पक्ष बाध्य हुन्छ भनेर भन्न नमिल्ने ।
- लिखतमा एकासगोलको अंशियार भनी साक्षी नराखेको अवस्थामा कुनै अंशियारको नाउँमा रहेको जग्गा त्यस्तो अंशियारले बेचबिखन तथा वकस गरी दिँदा अर्को अंशियार साक्षी राखेको भन्दैमा अंशियारहरू एकासगोलमा रही बसी आएका रहेछन् भनी अनुमान गर्न नमिल्नुका साथै त्यस्तो अवस्थामा बसेको साक्षीको हैसियत साक्षीको रूपमा मात्र सीमित रहन जाने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता
श्री हरिहर दाहाल र विद्वान अधिवक्ता श्री
सुधीरकुमार दास

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री
बालकृष्ण नेउपाने र श्री रविनारायण खनाल

अवलम्बित नजीरः
सम्बद्ध कानूनः

फैसला

न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको मिति २०६३।४।२८ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम वादी पक्षको पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको सर्क्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छः-

सिदयाल साह कलवारका दुई छोरोमध्ये जेठा विपक्षी रामचन्द्रप्रसाद कलवारका पिता जोधा साह र कान्छो म वादी भै पिता माताको मृत्युपश्चात् पैत्रिक सम्पत्ति तथा सोबाट बढे बढाएको सम्पत्ति समेत सगोलमानै भोग गरी आउँदा पैत्रिक सम्पत्तिको आयस्ताबाट वीरगञ्ज बजारमा जग्गा खरीद गर्ने दाजु जोधा साह र म वादीको समेत सल्लाह भै वीरगञ्ज नगर समितिले मूल्य निर्धारण गरी विक्री वितरण गर्न शुरु गरेका जग्गामध्ये प्लट नं ३४८ को ज.वि. ०-१-३-३४ जग्गा खरीदका लागि पहिला पटक मिति २०३३।१०।१० मा रु. १२००।- मिति २०३३।१२।११ मा दाजु जोधा साहको नामबाट दाखिल गराई कार्यव्यस्तताले आफ्नो नाउँमा गराउन नसकेपनि भाग शान्ति आधा-आधा भोगी आउने क्रममा सो दर्ता हुन नसकेको जग्गा छाडी बाँकी दर्ता भएका अचल जग्गा जमिन मिति २०३३।३।३२ मा वण्डापत्र पारित भएपश्चात् दाजु जोधा साहको मृत्यु भयो । दाजुको मृत्यु भएकोले सो जग्गा आफ्ना नाउँमा गराउन वीरगञ्ज नगर विकास समितिमा जादा जसका नामबाट रुपैयाँ दाखिल भएको छ, उसैका हकवालाको नाममा मात्र दर्ता हुने भन्ने भएबाट म समेतको मञ्जुरीले जोधा साहको छोरा भतिजा विपक्षी रामचन्द्रप्रसाद कलवारको नाममा मिति २०४५।४।२४ मा सोही मूल्यमा लिखत पारित गराई हाल कि.नं. ३५२ को जग्गा कायम भएको छ । सो जग्गा भोगअनुसार वण्डा गरौं भनी विपक्षीलाई मिति २०६१।५।१९ मा भन्दा इन्कार गरेकाले अंशवण्डाको १, २, ३ र ३५ नं. अनुसार फिराद गरेको छु । साक्षी प्रमाण समेत बुझी सगोल सम्पत्तिबाट अंशवण्डा पारित हुनु पूर्वको खरीद जग्गा दर्ता हुन नसकेकोले अवण्डा स्वरुप राखी भोगी

आएको उक्त जग्गामध्ये आधा मेरो नाममा दर्ता गरिपाऊँ भन्ने समेतको फिराद पत्र ।

वादी र मेरा पिता जोधा साहका बीच २००५ सालभन्दा अघिको श्री सम्पत्तिमा २००५ सालको मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी मिति २०३६।३।३२ मा अंश वण्डापत्र पारित भएको प्रष्ट छ । सो मानो छुट्टिएको मिति पछि आ-आफूले आर्जन गरेको श्री सम्पत्ति वण्डा हुने होइन । २००५ सालमा चल सम्पत्ति वण्डा लिई वादी अलग भएपश्चात् दावीको जग्गा पिता तथा म समेतका आर्जनबाट खरीद गरेको हो । विपक्षी समेतको आर्जनको सम्पत्ति भए संयुक्त रुपमा लिखत पारित हुनुपर्ने थियो । सो जग्गाको स्वामित्वको प्राप्ति रुपैयाँबाट भएको हो जुन चल सम्पत्ति २००५ सालमा नै वण्डा भइसकेको छ । वादी र मेरा पिता बीच २०३६ सालमा वण्डा भए पश्चात्नै उक्त जग्गा मेरा नाममा आएको भन्ने मालपोत कार्यालय, पर्साको र.नं. ४३०, मिति २०४५।४।२४ मा पारित भएको लिखतबाट प्रष्ट छ । अवण्डाको मतलब वण्डा हुँदा छुट भएको पैत्रिक सम्पत्ति हो । जसको गोश्वारा लिखत भै वा नभै भोग भएको जग्गा हो । दावीको जग्गा २००५ सालमा चल सम्पत्ति लिई मानो छुट्टिए पछिको आर्जनको मेरो निजी सम्पत्ति हुँदा अंशवण्डाको ३५ नं. समेतको परिभाषाविपरीत दायर भएको फिराद खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको प्रतिउत्तर पत्र ।

दावीको जग्गा प्रतिवादीका पिता तथा वादीको सगोलको सम्पत्तिबाट खरीद भएकोले सम्पत्ति सगोलको हुँदा दावीअनुसार वण्डा हुनुपर्ने हो भन्ने समेतको वादीका साक्षीको वकपत्र ।

दावीको जग्गा प्रतिवादीको एकलौटी हकको जग्गा हो, वादी २००५ सालमा नै अलग भएकाले सोमा वादीको अंशहक छैन भन्ने समेतको प्रतिवादीका साक्षीको वकपत्र ।

मिति २०३६।३।३२ को पारित वण्डापत्रमा उल्लेख भएका जग्गाहरू बाबु बाजेका पालाको पैतृक सम्पत्ति हो, सोको स्रोतका प्रमाण केही छैन भन्ने समेतको प्रतिवादीबाट भएको कागज ।

मिति २०३६।३।३२ को पारित भएको वण्डापत्रमा उल्लेख भएका जग्गामध्ये जिल्ला बारा, गा.वि.स. विश्रामपुर, वडा नं. ८ कि.नं. १४२ को ०-२-१० जग्गा २०१९ सालमा रुपनारयण तेलीका

नामबाट जिमिन्दारी पटवारीका सेस्ताअनुसार खरीद भएको भन्ने दाजु जोधा साहले भरेको ७ नं. फाँटवारीमा कि.नं. ४१८ भनी उल्लेख भएको छ। अन्य जग्गा बाबु बाजेको पालाको पैतृक सम्पत्ति भै दाजु जोधा साहका नाममा नापी दर्ता भएका हुन्। वण्डापत्र पारित भएकै मितिमा वादीलाई समेत साक्षी राखी जग्गा विक्री भएको र.नं. ५५६९ र ५५७० को पारित वकसपत्रको प्रतिलिपि समेत पेश गरेको छु। प्रमाण लगाई पाऊँ भन्ने समेतको वादी पक्षबाट भएको कागज।

मिति २०३६।३।३२ को पारित वण्डापत्र तथा सोही मितिमा पारित भएका र.नं. ५५६९ र ५५७० का हालैका वकसपत्रका प्रतिलिपि मिसिल संलग्न रहेको। सगोलमा गरिएको व्यवहार वादी प्रतिवादी दुवै पक्षलाई जानकारी भइरहने अवस्थामा पारित वण्डापत्रको लिखतमा छुटाएको सम्पत्तिलाई अवण्डास्वरूप रहेको सगोलको सम्पत्ति मान्नु पर्ने हुन्छ। अवण्डा स्वरूप देखिएको दावीको कि.नं. ३५२ को ०-१-३-३।४ जग्गा वादी प्रतिवादी दुई अंशियार देखिँदा नरम करम मिलाई आधा अंश वादीको हक कायम भई दर्ता समेत हुने ठहर्छ भन्ने समेत शुरु बारा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।५।१५ मा भएको फैसला।

वादी र प्रतिवादीका पिताबीच २०३६।२।३२ मा भएको वण्डापत्रमा दुवै पक्षबीच २००५ सालमानै मानो छुट्टिएको उल्लेख भएकोमा सो मानो छुट्टिएको मितिलाई हाल परिवर्तन गर्नसक्ने अवस्था छैन, २००५ सालमानै मानो छुट्टिएकोलाई वादी समेतले स्वीकार गरी सकेपछि हाल आएर दावीको जग्गामा दावी लिन विबन्धनको सिद्धान्त समेतबाट मिल्ने होइन। वण्डापत्र लिखतमा साक्षीसम्म बसेकोबाट मेरो पिता र वादी उक्त अवस्थामा एकासगोलमै रहेको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन, प्रतिवादीका पिताले भरेको ७ नं. फाँटवारीलाई समेत आधार भनी उल्लेख गरी भएको फैसलामा कानून तथ्य एवं प्रमाण समेतको त्रुटि हुँदा पिताको मृत्युको करीव २५ वर्ष पछि पर्न आएको प्रस्तुत फिराद दावी नपुग्ने गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेतको पुनरावेदन पत्र।

यसमा मिति २०३६।३।३२ को पारित वण्डापत्र नै २००५ सालमा मानो छुट्टिएको उल्लेख भएको सोही मितिको राजीनामा लिखतमा दाताको भाईसम्म भनी

विश्वनाथलाई साक्षी राखेको देखिएको र ७ नं. फाँटवारीमा उल्लिखित यो जग्गा २०३६ सालको वण्डामा परेको भन्ने स्पष्ट हुन सकेको नदेखिएको यस स्थितिबाट शुरुबाट दावी नपुग्ने ठहराएको फैसला फरक पर्न सक्ने भन्ने समेत को २०६३।३।३४ को पुनरावेदन अदालतको आदेश।

वण्डापत्रमा २००५ सालमै मानो छुट्टिएको भन्ने उल्लेख भएपनि मानो छुट्टिएको लिखत पारित भएको छैन, यस्तोमा सो मितिलाई मानो छुट्टिएको भन्न मिल्ने अवस्था हुँदैन भन्ने समेतको लिखित प्रतिवाद।

मिति २०३६।३।३२ को वण्डापत्रबाट वादी र प्रतिवादीका पिता जोधा साहका बीचमा मानो छुट्टिएको भन्ने नै पुष्टि भएबाट मानो छुट्टिएपछि आर्जित दावीको अचल सम्पत्तिमा दावीको हक हुने भन्ने देखिँदैन। सगोलको आर्जनबाट दावीको जग्गा खरीद गरेको भन्ने वादी दावीको सम्बन्धमा जे जुन बखत दावीको जग्गा खरीद गर्न मिति २०३३।१०।१० मा दर्खास्त दिएको हो सो बखत वादी प्रतिवादी मानु छुट्टिई अलग भएको र राजीनामा पारित हुँदाको मिति २०४५।४।२४ को बखतमा वादी प्रतिवादीहरूका बीचमा अचल सम्पत्ति समेत वण्डा गरी वण्डापत्र भै सकेको देखिन्छ। सो बाट दावीको जग्गा साविकमा पुनरावेदकका पिताका नाउँमा र हाल पुनरावेदकका नाउँमा खरीद गर्न प्रत्यर्थी आफू समेतले रकम बुझाएका होलान् भनी अनुमान गर्न मिल्ने देखिँदैन।

वादीले अंश वण्डाको ३५ नं. बमोजिम भनी दावी लिई आएकोमा दावीको जग्गा अवण्डा रहेको वा वण्डा हुन बाँकी रहेको भन्ने प्रमाणबाट पुष्टि गर्न सकेको छैन। साथै दावीको जग्गामा आफ्नो समेत हक पुग्ने भए भोग गरेको प्रमाण पुऱ्याउन सक्नु पर्दथ्यो सो प्रमाण समेत पुऱ्याउन सकेको देखिँदैन। यस्तोमा मिति २०३६।३।३२ को वण्डापत्रमा दावीको जग्गा सगोलको भए कुनै न कुनै रूपले वण्डापत्रमा उल्लेख हुनु अनिवार्यता देखिन्छ। पछि वण्डा गर्ने गरी अवण्डा रहेकोमा अवण्डा जनिएको हुन्छ। अंशवण्डाको ३५ नं को अभिप्राय पनि यही हो र कानूनसम्मत पनि त्यही नै हो।

तसर्थ, माथि उल्लिखित आधार कारण प्रमाण समेतबाट २०३६ सालमा भएको वण्डापत्रमा २००५

सालमै मानो छुट्टिएको उल्लेख भएको समेत अवस्थामा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहराउनु पर्नेमा वादी दावी पुग्ने ठहराएको बारा जिल्ला अदालतको मिति २०६२।५।१५ को फैसला नमिलेकोले उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत हेटौडाको मिति २०६३।४।२८ को फैसला ।

विवादको कि.नं. ३५२ ज.वि. ०-१-३.३/४ जग्गाको मोल ०३३ सालमा नै वीरगञ्ज नगर विकास समितिमा दाखिला भएको कुरा उक्त समितिको प्लट रजिष्ट्ररबाट निर्विवाद प्रमाणित हुन्छ । वण्डा पत्रले नै २०३६ साल अघिको सम्पूर्ण अचल जायजथालाई सगोलको सम्पत्ति मानेको र विवादित कि.नं. ३५२ को जग्गाको मूल्य २०३३ सालमा नै तिरेको स्थितिमा अवण्डा सम्पत्ति हो भन्ने कुरा निर्विवाद पुष्टि हुन्छ । विपक्षीको पिता जोधा शाह स्वयंले भरेको ७ नं. फाँटवारीमा साविक कि.नं. ४१८ को जग्गा २०१९ सालमा रुपनारायण तेलीबाट खरीद गरेको जग्गा वण्डा लाग्दछ भने २०३३ सालको खरीदको जग्गा वण्डा नलाग्ने भन्ने प्रश्न आउँदैन । वण्डापत्र खडा हुँदा वण्डापत्रमा उल्लेख नभएको तर विवादको सम्पत्ति विधिवत वण्डा हुनु अघिकै सम्पत्ति भएकोले वादीको अंश हक कायम भै वण्डा लाग्ने भन्ने सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न मुद्दाहरूमा नजीर प्रतिपादन समेत भैसकेको अवस्थामा उक्त विवादित सम्पत्ति वण्डा हुनु अघि अर्थात् २०३३ सालमा नै खरीद भएकोले म पुनरावेदकको अंश हक लाग्ने भन्ने निर्विवाद छ ।

विवादको सम्पत्ति २०३६ सालको वण्डापत्रमा उल्लेख हुन नसक्नुको कारण सो बखत उक्त सम्पत्ति दर्ता भै नसकेको कारणले सो जग्गाको प्लट नम्बर मात्रै भई कित्ताकाट दर्ता बाँकी भएको, दर्ता पूर्जा पनि नभएको स्थितिमा पारित भएको वण्डापत्रमा सो दर्ता बाँकी रहेको र कित्ता नम्बर पनि नभएको जग्गा उल्लेख गर्न नमिलेको हो । तत्कालीन नगर विकास समितिले उक्त जग्गामा लाग्ने मोल २०३३ सालमा नै बुझी लिएकोले उक्त सम्पत्तिमा हकको सिर्जना सोही बखत नै रहन गएको हो । हकको सिर्जना २०३३ सालमा नै भई सोही बखत सगोल आर्जनबाट घर समेत निर्माण भएकोले उक्त सम्पत्तिमा अंश जस्तो नैसर्गिक हकबाट मलाई वञ्चित गर्न मिल्ने हुँदैन । विपक्षीले २००५ सालमा नै मानो छुट्टिएको भने पनि

सोको कुनै लिखत प्रमाण नभएकोले मिति २०३६।३।३२ को वण्डा पत्रभन्दा पहिलेको सम्पूर्ण सम्पत्ति सगोलको आर्जनको भएकोले अंश वण्डाको १, २ र रजिष्ट्रेशनको १ नं. समेतको प्रतिकूल हुने गरी शुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा गम्भीर कानूनी त्रुटि रहेको हुँदा सो पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी वादी दावीबमोजिम उक्त विवादित सम्पत्तिमा २ भागको १ भाग अंश हक कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी विश्वनाथ साह कलवारको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा वादी र प्रतिवादीबीच मिति २०३६।३।३२ मा वण्डापत्र पारित भई निजहरू छुट्टिएको देखिएको र दावीको प्लट नं. ३४८ को जग्गा वीरगञ्ज नगर विकास समितिबाट सो भन्दा अगावै मिति २०३३।१०।१० मा र मिति २०३३।१२।११ मा रकम चुक्ता गरेको भन्ने देखिएकोले वण्डापत्र पारित हुनु भन्दा अगावै सगोलमा रहँदा खरीद भएको जग्गा सगोलको रकमबाट खरीद भएको मान्नुपर्ने देखिँदा त्यस्तो सम्पत्ति अवण्डा नठ्याएको पुनरावेदन अदालत हेटौडाको फैसला फरक पर्ने समेत हुँदा विपक्षी भिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।१२।१६ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजालससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीको तर्फबाट उपस्थित रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र विद्वान अधिवक्ता श्री सुधिरकुमार दासले विपक्षी प्रतिवादीको पिताले २०२२ सालमा भरेको ७ नं. फाँटवारीमा साविक कि.नं. ४१८ को जग्गा २०१९ सालमा रुपनारायण तेलीबाट घरसारमा खरीद गरेको भनेको उक्त जग्गा २०३६ सालको वण्डापत्रको लिखतबमोजिम वण्डा भई मेरो पक्षको नाउँमा आएको अवस्थामा उक्त एकासगोलमा रहँदाको अवस्थामा २०३३ सालमा खरीद गरेको जग्गा वण्डा नलाग्ने भन्न मिल्ने हुँदैन । उक्त वण्डापत्र भएको दिन सो वण्डापत्रमा नपरेको सम्पत्ति प्रतिवादीका बाबु जोधा साहले सुशीलादेवी कलवारिन र रामनारायणप्रसाद कलवारलाई वकस गरी दिँदा मेरो पक्ष लाई साक्षी राखेको समेत देखिन आएको अवस्थामा उक्त विवादित सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति

तथा आर्जनबाट खरीद भएको मान्नु पर्ने र त्यसरी खरीद गरेको सम्पत्ति मेरो पक्ष समेतले पाउनु पर्ने भन्ने कुरामा कुनै विवाद छैन । वण्डा लिखतमा उक्त कि.नं. को सम्पत्तिको बारेमा उल्लेख नभए तापनि सो जग्गा खरीदको लागि तोकिएको मूल्य २०३३ सालमा नै नगर विकास समितिलाई बुझाईसकी सो जग्गामा मेरो पक्ष समेतको हकको सृष्टि हुन गैसकेको र मानु छुट्टिएको लिखत समेत नभएको अवस्थामा वादी दावीबमोजिम २ भागको १ भाग अंश उक्त सम्पत्तिबाट मेरो पक्षले पाउनु पर्नेमा सो नपाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको नभई त्रुटिपूर्ण देखिँदा सो फैसला बदर गरी वादी दावीबमोजिम उक्त कि.नं ३५२ को जग्गाबाट २ भागको १ भाग वण्डा छुट्टाई पाऊँ भन्ने समेतको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यस्तै प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री बालकृष्ण नेउपाने र रविनारायण खनालले अंशियारहरू बीच वण्डापत्र हुँदा सो वण्डापत्रको लिखतमा अवण्डा रहेको भनी उल्लेख भएको नदेखिएको अवस्थामा त्यस्तो सम्पत्तिमाथि वादीले दावी गर्दैमा सो सम्पत्ति वण्डा लाग्छ भन्न मिल्दैन । अंशियार बीच वण्डा लाग्नका लागि वण्डा लिखतमा नै अवण्डा भनी जनिएको हुनुपर्छ । अंशियारबीच वण्डापत्र गर्दा वण्डा लाग्न कर नलाग्ने कुनै जग्गा अंशियारले आपसी सहमतिको आधारमा वण्डा गरे भन्दैमा सबै जग्गा वण्डा लाग्दछ भनी भन्न पनि मिल्दैन । विवादित सम्पत्ति यी अंशियार बीच वण्डापत्र भैसकेपछि अर्थात् मिति २०४५।४।२४ मा मात्र मेरो पक्षको हकमा आएको अवस्था छ । यस अर्थमा पनि उक्त विवादित सम्पत्तिलाई अवण्डामा रहेको सम्पत्ति भनेर भन्न मिल्दैन । यी वादी प्रतिवादी बीच २००५ सालमा नै मानो छुट्टिएकोमा मानो छुट्टिएपछि आर्जित सम्पत्तिमा विपक्षी वादीको हक रहन सक्ने भन्ने कुरै आउन सक्दैन, तसर्थ वादी दावी पुग्ने गरेको शुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मुनासिव देखिँदा सो फैसला सदर कायम होस् भन्ने समेतको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपरोक्त बमोजिमको बहस जिकीर सुनी पुनरावेदन सहितको मिसिल संलग्न कागजात समेतको अध्ययन गरी हेर्दा शुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई

उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नभिलेको के छ ? पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ सक्दैन ? भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा एकासगोलको पैतृक सम्पत्तिबाट २०३३ सालमा खरीद गरेको उक्त विवादित कि.नं. ३५२ को जग्गा दर्ता हुन बाँकी रहेकोले मिति २०३६।३।३२ को वण्डापत्रको लिखतमा अवण्डा भनी उल्लेख सम्म नभएको हो, सो जग्गा सगोलमा भोग गर्दै आएको जग्गा हुँदा र सगोलको पैतृक सम्पत्तिबाट सगोलमा रहँदा छँदाको अवस्थामा थैली बुझाई खरीद गरेको अवण्डा सम्पत्ति हुँदा उक्त अवण्डा सम्पत्तिबाट २ भागको १ भाग अंश छुट्टाई पाऊँ भन्ने वादी दावी भएकोमा हामी वादी प्रतिवादीहरू २००५ सालमा नै मानु छुट्टिई अलग-अलग बसी आएको र मानो छुट्टिई सकेपछि कमाएको चल सम्पत्तिबाट उक्त जग्गा खरीद गरेको हुँदा र २०३६ सालको वण्डामा समेत उक्त जग्गा अवण्डा भनी उल्लेख भएको समेत नदेखिएको अवस्थामा सो जग्गाबाट वादीले हक पाउन सक्ने होइन भन्ने समेतको प्रतिउत्तर जिकीर भएको प्रस्तुत मुद्दामा शुरु जिल्ला अदालतले वादी दावी पुग्ने ठहर्‍याएको फैसलालाई उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर वादीको प्रस्तुत पुनरावेदन परी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश भएको देखियो ।

३. यसमा यी पुनरावेदक वादी तथा प्रतिवादीको पिता जोधा साहबीच भएको मिति २०३६।३।३२ को वण्डापत्रको लिखतमा २००५ सालमा चुलो मानो फोडी बेग्लै बसी आएको चल धन घरसारमै बाँडफाँड गरी लिई दिई सकेको अचल जग्गा जमीन अंशवण्डा गर्नुपर्ने हुनाले मञ्जुरी साथ अंशवण्डाको लिखत खडा गरी आ-आफ्नो अंश भाग बुझी लिएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ भने वादी दावीबमोजिमको प्लट नं. ३४८ कि.नं.३५२ को जग्गा वीरगञ्ज नगर विस्तार योजनाबाट मिति २०४५।४।२४ मा मात्र राजीनामाबाट खरीद गरी प्रतिवादी को नाउँमा आएको देखिन्छ । साथै उक्त वादी दावीबमोजिमको उक्त कि.नं. ३५२ को जग्गा अंशियारहरू बीच २०३६ सालमा वण्डा हुँदा उक्त वण्डापत्रको लिखतमा अवण्डा रहेको भनी जनिएको अर्थात् वण्डा गर्न बाँकी रहेको भन्ने उल्लेख भएको समेत देखिँदैन ।

४. यसरी वादी र प्रतिवादीका बाबुबीच २००५ सालमा नै मानो छुट्टिएको भन्ने मिति २०३६।३।३२ को वण्डापत्रबाट देखिन आएको अवस्थामा प्रतिवादीले मानो छुट्टिएपछि आर्जित रकमबाट खरीद गरेको उक्त अचल सम्पत्तिमा वादीको समेत हक लाग्ने रहेछ अर्थात् उक्त सम्पत्ति समेत वण्डा लाग्ने रहेछ भनी भन्न मिल्ने अवस्था देखिन आएन ।

५. जहाँसम्म पुनरावेदक वादीले आफ्नो पुनरावेदन जिकीरमा र कानून व्यवसायीद्वारा बहसको क्रममा २०१९ सालमा खरीद गरेको साविक कि.नं. ४१८ को जग्गा २०३६ सालको वण्डापत्रवमोजिम अंशियारबीच वण्डा गरिएको छ भने उक्त वण्डापत्र नहुँदै २०३३ सालमा खरीद गरेको उक्त कि.नं. ३५२ को जग्गा वण्डा नलाग्ने भन्न र उक्त २०३६ सालमा वण्डापत्र भएको दिन प्रतिवादीको बाबु जोधा साहले वण्डापत्रमा नपरेका सम्पत्ति सुशीलादेवी कलवारिन र रामनारायणप्रसाद कलवारलाई बकस गरी दिँदा वादी विश्वनाथप्रसाद कलवारलाई साक्षी राखेको हुँदा सो आधारमा समेत उक्त विवादित कि.नं. को जग्गा एकासगोलको अवण्डा जग्गा हुँदा वण्डा लाग्ने हो भनी जुन जिकीर लिइएको छ सोतर्फ हेर्दा अंशियारहरू बीच कानूनले वण्डा गर्न कर नलाग्ने अर्थात् वण्डापत्रमा अवण्डा भनी नजनिएको सम्पत्ति यदि कुनै अंशियारको नाउँमा दर्ता कायम रहको छ भने त्यो सम्पत्ति वण्डा गर्ने नगर्ने भन्ने कुराको निर्णय गर्ने अधिकार सम्बन्धित पक्षमा नै निहित रहन जाने हुन्छ । यदि कुनै पक्षले त्यस्तो वण्डा गर्न कर नलाग्ने तथा वण्डा पत्रमा अवण्डा भनी नजनिएको त्यस्तो कुनै अचल सम्पत्ति राजीखुसी साथ अंशियारबीच वण्डा गर्दैमा त्यस्तो अंशियारले निजी आर्जन तथा स्रोतबाट खरीद गरेको अन्य सम्पत्ति समेतबाट त्यस्तो अंशियारलाई वण्डा दिन पक्ष बाध्य हुन्छ भनेर भन्न पनि नमिल्ने र लिखतमा एकासगोलको अंशियार भनी साक्षी नराखेको अवस्थामा कुनै अंशियारको नाउँमा रहेको जग्गा त्यस्तो अंशियारले बेचबिखन तथा बकस गरी दिँदा अर्को अंशियार साक्षी राखेको भन्दैमा अंशियारहरू एकासगोलमा रही बसी आएका रहेछन् भनी अनुमान गर्न पनि नमिल्ने र त्यस्तो अवस्थामा बसेको साक्षीको हैसियत साक्षीको रूपमा मात्र सीमित रहन जाने हुँदा त्यस्तो हैसियत तथा अवस्थाको रूपमा रहे बसेको साक्षी तथा वण्डा

गर्न कर नलाग्ने सम्पत्ति अंशियारबीच सहमतिको आधारमा वण्डा गरेको विषयलाई आधार लिई सोही आधारमा उक्त विवादित कि.नं. को जग्गा वादी दावीवमोजिम वण्डा लाग्ने रहेछ भनी भन्न कानूनसम्मत तथा विवेकसम्मत समेत नहुने हुँदा वादीले लिएको उक्त पुनरावेदन जिकीर तथा निजको कानून व्यवसायीद्वारा बहसको क्रममा उठाइएको तर्कसँग समेत सहमत हुनसक्ने अवस्था रहेन ।

६. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार कारण समेतबाट शुरु जिल्ला अदालतले वादी दावी पुग्ने ठहर्‍याएको फैसलालाई उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०६३।४।२८ को फैसला मुनासिब देखिँदा सो सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुभाई दिनु । उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.गौरी ढकाल

इति संवत् २०६७ साल वैशाख २ गते रोज ५ शुभम् इजलास अधिकृत:- विष्णुप्रसाद अर्याल

□□□

निर्णय नं: ८३७२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
संवत् २०६४ सालको दे.पु.नं. ०२२४
फैसला मिति: २०६६।९।३०।५

मुद्दा:- निषेधाज्ञा मिश्रित परमादेश ।
निवेदक: नमुना प्रा.वि. धुर्कोट गा.वि.स. वडा
नं.९, खुम्बारी नवलपरासीको शिक्षिका
लक्ष्मी गहतराज समेत

विरुद्ध

विपक्षी: विद्यालय व्यवस्थापन समिति, नमुना प्रा.वि.
धुर्कोट गा.वि.स. वडा नं.९, खुम्बारी
नवलपरासी

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री मोहनप्रकाश सिटौला
मा.न्या.श्री राजेन्द्रप्रसाद राजभण्डारी

- निश्चित र स्वीकृत शर्तहरू उल्लेख गरी कुनै लिखतका पक्षहरूले स्वेच्छिक सहमति जनाई सोही अनुरूप कार्य गर्दछन् भने सो लिखतको परिधिभित्र रही कार्य गर्नु सबै पक्षको समान दायित्व रहने ।
- नियुक्तिपत्रमा उल्लेख नै नभएको रकम पाउनु पर्छ भनी कुनै पक्षले तर्क गर्दछ भने उसले आफूले स्वीकार गरेको लिखत एवं त्यसमा उल्लिखित शर्तहरूलाई सम्मान गरेको ठहर्दैन । यस्तो कार्यलाई अदालतले समेत मान्यता दिने हो भने करार वा लिखतको पवित्रता (Sanctity of a Contract or Document) मा समेत आँच आउने ।

(प्रकरण नं. ३)

निवेदन तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री कोषराज काफ्ले
विपक्षी तर्फबाट: अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या.सुशीला कार्की: पुनरावेदन अदालत वृटवलको मिति २०६४।२।२९ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अनुसार निवेदकको तर्फबाट पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छः-

म निवेदक लक्ष्मी गहतराज विपक्षी विद्यालयको राहत कोटाबाट तलव खान पाउने गरी प्रा.वि. शिक्षिका पदमा मिति २०६२।९।२ मा नियुक्ति पाएकोमा मलाई तलव रु.४,९००।- मात्र खुवाइएको छ भने म भिमबहादुर वि.क लाई ऐ. विद्यालयको राहत कोटाबाट तलव खाने गरी प्रा.वि. शिक्षक पदमा मिति २०५८।४।२० मा नियुक्ति पाएकोमा मलाई रु.४,९००।- मात्र तलव खुवाइएको छ । हामी दुवै जनालाई ग्रेड रकम दिइएको छैन र संचयकोष समेत कट्टा गरिएको छैन । शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम २५(१)(च) मा विद्यालयको स्रोतबाट व्यहोर्ने गरी नियुक्त शिक्षकलाई सरकारले समान तहका शिक्षकलाई तोकौ

दिएको तलव स्केलमा नघटाई तलव खुवाउने व्यवस्था भएकोमा हामीहरूको आ.व. २०६२।६३ सम्मको रु.४,९२०।- र आ.व. २०६३।६४ देखी दश प्रतिशत महंगी भत्ता समेत ५,४९२। हुन आउछ । सरकारले तोके अनुसारको तलव खुवाउन विपक्षीसँग अनुरोध गर्दा सरकारी स्केल अनुसारको तलव सुविधा माग गर्ने भए पदबाट निकाला गरिदिन्छु भनेबाट हामीलाई पदबाट निष्काशन गर्ने आशंका भएकोले पदबाट नहटाउनु भन्ने निषेधाज्ञा र सरकारी स्केलअनुसार निवेदकहरूलाई तलव दिनु, सोहीअनुसार संचयकोष कट्टा गर्नु तथा ग्रेड रकम समेत दिनु भनी विपक्षीको नाममा परमादेशको आदेश जारी -गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत वृटवलमा परेको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु पर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत वृटवलको आदेश ।

अन्तरिम आदेशको मागको हकमा निवेदक स्थायी वा अस्थायी कुन अवस्थाका शिक्षक हुन भन्ने कुरामा र विद्यालयबाट नियुक्ति पत्र प्राप्त गरेको अवस्थामा तलवको अंक नै किटान गरिएको र शुरुमा सो किटिएको तलवमा मञ्जूर गरी हालसम्म काम गरी आउनु पर्ने कारण के पर्न गएको हो ? सोको स्पष्ट व्यहोरा उल्लेख गरेको समेत नदेखिएको कारणले लिखित जवाफ बाट मात्र सोको यकिन हुन आउने हुँदा तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गरिरहन परेन भन्ने पुनरावेदन अदालत वृटवलको आदेश ।

विपक्षीको नाउँमा जारी भएको म्याद मिति २०६३।९।९ मा तामेल भएकोमा लिखित जवाफ पेश नगरी म्यादै गुजारी वसेको भन्ने तामेली म्यादबाट देखिन आएको ।

यसमा निवेदकले नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को प्रावधान अनुरूप निवेदन दिएको नदेखिएको, निवेदकलाई नियुक्ति पत्र दिँदा नै विद्यालयको स्रोत उल्लेख गरी अस्थायी रूपमा नियुक्त गरेको पाइएको,

विद्यालयको आर्थिक स्रोत नै न्यून भएको कुरा नियुक्ति पत्रबाट देखिएको, विद्यालयले नियुक्ति दिँदा पारिश्रमिकको रकम नै उल्लेख गरेको र त्यसलाई निवेदकले स्वीकार गरी हालसम्म काम गरिआएको कुरामा कुनै विवाद नदेखिएको, प्रस्तुत निवेदन दर्ता गरेको दिनदेखि आजसम्म निवेदकलाई विद्यालयबाट वेदखल गरेको नदेखिएको स्थितिमा मागबमोजिम निषेधाज्ञा मिश्रित परमादेशको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता नरहेकोले निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६४।२।२९ को फैसला ।

शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम २५(१)(च) बमोजिमको कर्तव्य निर्वाह गर्न विपक्षी विद्यालय व्यवस्थापन समिति बाध्य छ । त्यसकारण विद्यालयको स्रोत होस वा नहोस, हाम्रो नियुक्ति पत्रमा तलब उल्लेख होस् वा नहोस् रिट क्षेत्रको मुद्दामा त्यसको कुनै अर्थ रहदैन । तसर्थ हामीले कानूनी प्रश्न लिएर रिट निवेदन दर्ता गरेको कुरालाई मनन नै नगरी रिट खारेज गर्ने गरेको फैसला रिट क्षेत्रको मुद्दाको उद्देश्य तथा कानूनी सिद्धान्तविपरीत हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी मागबमोजिम सरकारी तलब दिनु भनी परमादेश र हामीलाई पदबाट नहटाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा निषेधाज्ञाको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदकको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक निवेदकहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री कोषराज काफ्लेले निवेदकहरू शिक्षा ऐन तथा नियमावलीको प्रक्रिया पूरा गरी नियुक्त भएका शिक्षकहरू हुँदा उनीहरूको तलब समानस्तरका अन्य शिक्षकहरू सरह हुनु पर्दछ । समान काम गरिरहेको अवस्थामा निवेदकहरूलाई अन्य शिक्षकहरू भन्दा कम तलब खुवाइएको हुँदा संवैधानिक रूपमा निवेदकहरूलाई प्राप्त समानताको मौलिक हकको हनन भएको अवस्थामा पनि रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला मिलेको नहुँदा उल्टी गरी मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान अधिवक्ताको बहस जिकीर एवं मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गर्दा हामी निवेदकहरू विपक्षी विद्यालयको राहत कोटाबाट तलब खाने गरी प्रा.वि.शिक्षक पदमा नियुक्त भएकोमा निवेदकहरूलाई रू.४,९००।- मात्र तलब खुवाई अन्य शिक्षकसरह ग्रेड सञ्चयकोष, महङ्गी भत्ताबापत पाउने रकम विपक्षी विद्यालयले उपलब्ध नगराएकोले सो अनुरूपको सुविधा माग गर्दा उल्टै निवेदकहरूलाई पदबाट निष्कासन गर्ने आशंका भएकोले निवेदकहरूलाई पदबाट नहटाउनु र निवेदन मागबमोजिमको रकम तलब भत्ताबापत दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा निषेधाज्ञा एवं परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेतको मुख्य मागदावी भएकोमा निवेदन माग दावीबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता नरहेको भन्ने आधारबाट रिट निवेदन खारेज गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसलाउपर निवेदकका तर्फबाट पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दा यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको पाइयो ।

यसमा निवेदन माग दावीबमोजिम विपक्षीहरूको नाउँमा निषेधाज्ञा मिश्रित परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन ? पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला मिलेको छ, छैन ? भन्ने विषयमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा सर्वप्रथम पुनरावेदक निवेदकहरूको पदीय स्थितिको सम्बन्धमा विश्लेषण गर्नुपर्ने अवस्था देखिन आई सोतर्फ अध्ययन गर्दा पुनरावेदक निवेदकहरूलाई दिइएको नियुक्तिपत्रको व्यहोरा हेर्दा विद्यालयको राहत कोटा शीर्षक अर्न्तगतको अनुदानबाट प्राप्त हुने रकमबाट तलब भत्ता खुवाउने भनी अस्थायी प्रकृतिको पदमा पुनरावेदकहरूलाई नियुक्त गरिएको भन्ने तथ्य स्पष्ट रूपमा खुल्न आएको पाइन्छ । यस सम्बन्धमा पुनरावेदक निवेदकहरूले नियुक्ति पत्र बुझ्दाको अवस्थामा भने नियुक्ति पत्रमा उल्लिखित व्यहोरामा आफ्नो असहमति रहेको थियो भनी दावी जिकीर लिन सकेको देखिदैन । तत्कालीन अवस्थामा निजहरूले सो नियुक्तिपत्रमा उल्लिखित व्यहोरामा चित्त बुझाई विद्यालयमा कार्यरत रही नियुक्तिपत्रमा उल्लिखित रकम नै तलबबापत बुझी कार्य सम्पादन गर्दै आइरहेको भन्ने तथ्य पनि स्थापित भएको देखिन्छ ।

३. वस्तुतः निश्चित र स्वीकृत शर्तहरू उल्लेख गरी कुनै लिखतका पक्षहरूले स्वेच्छिक सहमति जनाई सोही अनुरूप कार्य गर्दछन् भने सो लिखतको परिधिभित्र रही कार्य गर्नु सबै पक्षको समान दायित्व रहन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा पनि नियुक्तिपत्रको परिधिभित्र रहेर आफूलाई तोकिएको कार्य सम्पादन गर्नु पुनरावेदकहरूको दायित्व रहेको देखिन्छ, भने नियुक्तिपत्रमा उल्लिखित पारिश्रमिक पाउने निजहरूको अधिकार समेत सुरक्षित रहेको पाइन्छ। यसैगरी नियुक्तिपत्रमा उल्लिखित कार्यसम्पादन पूरा गरेपश्चात पुनरावेदकहरूलाई नियुक्तिपत्रमा लेखिएबमोजिमको पारिश्रमिक प्रदान गर्नु विपक्षी विद्यालयको दायित्व रहेको देखिन्छ। यसरी पुनरावेदक र विपक्षी विद्यालयबीच नियुक्ति पत्रको रूपमा एक किसिमको करार लिखत नै सम्पन्न भैसकेको अवस्थामा सो नियुक्तिपत्रमा उल्लेख नै नभएको रकम पाउनु पर्छ, भनी कुनै पक्षले तर्क गर्दछ भने उसले आफूले स्वीकार गरेको लिखत एवं त्यसमा उल्लिखित शर्तहरूलाई सम्मान गरेको ठहर्दैन। यस्तो कार्यलाई अदालतले समेत मान्यता दिने हो भने करार वा लिखतको पवित्रता (Sanctity of a Contract or Document) मा समेत आँच आउन पुग्दछ।

४. जहाँसम्म पुनरावेदक निवेदकहरूलाई विपक्षी विद्यालयबाट पदबाट हटाउने पर्याप्त आशंकाको विद्यमानता रहेको हुँदा आफूहरूलाई पदबाट नहटाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेतको अर्को पुनरावेदन जिकीर सम्बन्धमा हेर्दा पुनरावेदकहरूलाई विपक्षी विद्यालयले हटाएको भनी पुनरावेदन जिकीर तथा निज तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताले बहसमा समेत दावी लिन सकेको नपाइदा यस तर्फको निवेदकहरूको आशंका पनि निराधार रहेको स्पष्ट हुन आउँछ।

५. तसर्थ, माथि उल्लेख गरिएबमोजिम पुनरावेदक निवेदकहरूलाई विपक्षी विद्यालयले दिएको नियुक्तिपत्रमा नै निवेदकहरूले विद्यालयमा सेवा गरेबापत पाउने पारिश्रमिक कितान गरिएको, निजहरूको पदीय हैसियत अस्थायी प्रकृतिको रहे भएको भन्ने देखिएको, निजहरूलाई प्रदान गरिएको नियुक्तिपत्रमा उल्लिखित शर्तहरू स्वीकार गरी निवेदकहरू विपक्षी विद्यालयमा कार्यरत रहेको देखिएको समेतका आधार

एवं कारणबाट विपक्षीका नाममा निषेधाज्ञा मिश्रित परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन खारेज हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६४।२।२१ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। निवेदकहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.खिलराज रेग्मी

इति संवत् २०६६ साल पुस ३० गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृतः—कृष्णप्रसाद सुवेदी

□□□

निर्णय नं: ८३७३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
संवत् २०६६ सालको रिट नं. ०६६-WO-००३७
आदेश मिति: २०६६।१।२६

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश समेत।

निवेदक: नेपाल बायुसेवा निगमको महाप्रबन्धक
पदमा कार्यरत कुलबहादुर लिम्बू
विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री
तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

- निगमको सञ्चालक समिति नीति निर्माण गर्ने सर्वोच्च निकाय भएको र त्यसले निर्धारण गरेका नीतिहरू महाप्रबन्धकले कार्यान्वयन गर्ने भन्ने निगम ऐनको उद्देश्य देखिन्छ। सञ्चालक समितिले महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार तोक्ने व्यवस्था भएको देखिँदा सञ्चालक समितिको एक सदस्यको हैसियतले र प्रशासनिक र व्यवस्थापकीय जिम्मेवारी भएको महाप्रबन्धकलाई काम नदिई अधिकारविहीन बनाउने भन्ने निगम ऐनले परिकल्पना गरेको नदेखिने।

(प्रकरण नं. ४)

- कुनै पनि पदमा नियुक्ति गर्दा Professional व्यक्ति नियुक्ति गरी त्यसरी नियुक्ति भएका व्यक्तिलाई कानूनमा तोकेको अवधिसम्म

Security of Tenure प्रदान गरी Doctrine of Pleasure वा Spoils System लागू हुने पद जस्तो सरकार परिवर्तनसाथ नियुक्ति भएको पदाधिकारीहरूलाई पनि बदल्ने प्रचलन हटाउनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.१२)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा, नरेन्द्रप्रसाद पाठक, श्री हरिप्रसाद उप्रेती, श्री शिवप्रसाद रिजाल

विपक्षी तर्फबाट: सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदी, विद्वान अधिवक्ता श्री सुशील पन्त, श्री गान्धी पण्डित, श्री हरिकृष्ण कार्की, श्री गोविन्दप्रसाद शर्मा, श्री तुलसी भट्ट, डा. श्री भिमार्जुन आचार्य

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- वायुसेवा निगम ऐन, २०१९ परिच्छेद ३ कोदफा १३, १४, १५
- वायुसेवा निगम ऐन कोदफा ४,४(१), आदेश ६, ६(१)

आदेश

न्या.बलराम के.सी.: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२, १०७(२) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिटको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-

म निवेदकलाई नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६४।१।२२ गतेको निर्णयानुसार ४ वर्षको सेवा अवधिको लागि निगमको महाप्रबन्धक पदमा नियुक्त गरिएको हो । यसरी नियुक्त हुनु अगाडि म विपक्षी निगममा करिब २७ वर्षको अवधि देखि अनवरत रुपमा सेवारत रही सिनियर क्याप्टेनको हैसियतले कार्यरत रहेको थिएँ । मलाई निगमको महाप्रबन्धक पदमा नियुक्त गर्दा नै सो पदको पदीय हैसियतले मैले सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्य क्षेत्रगत शर्तहरू (Terms of Reference) समेत तोकिएकोमा आफूलाई सुम्पिएको पदीय दायित्व उत्कृष्ट रुपमा सम्पन्न गर्दै आएको थिएँ । यसै क्रममा सरकारमा भएको परिवर्तनको कारण प्रशासनिक लगायत महत्वपूर्ण काम कारवाही माथि

नै हस्तक्षेप हुन थाल्यो र सो नगर्न अनुरोध गरेको थिएँ । यसै अवस्थामा मन्त्रालयको मिति २०६५।७।२२ को पत्र मिति २०६५।७।२४ मा प्राप्त भई हेर्दा तपाईंको सेवाको निरन्तरता गर्न मनासिब नहुने हुँदा तपाईंलाई महाप्रबन्धक पदबाट हटाई सेवा मुक्त गर्ने गरी नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) बाट मिति २०६५।७।२० मा निर्णय भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको रहेछ ।

मन्त्रपरिषद्को सोही मितिको निर्णयबाट विपक्षीमध्येकै श्री सुगतरत्न कंसाकारलाई निगमको महाप्रबन्धक पदमा नियुक्ति गरिएको रहेछ । विपक्षी मन्त्रपरिषद् समेतबाट भएको यस्तो गैरकानूनी काम कारवाही तथा निर्णयलाई चुनौती दिई सम्मानित सर्वोच्च अदालतसमक्ष उत्प्रेषण परमादेश (संवत् २०६५ सालको रिट नं. ०२५९) दायर गरेकोमा उक्त रिट निवेदन उपर सुनुवाइ भई सम्मानित अदालतबाट मिति २०६६ साल जेष्ठ १८ गतेका दिन आदेश हुँदा मलाई सेवाबाट अवकास दिइएको तथा विपक्षी श्री सुगतरत्न कंसाकारलाई महाप्रबन्धक पदमा नियुक्त गरिएको मन्त्रपरिषद्को मिति २०६५।७।२० को निर्णय र सो बमोजिम म निवेदकलाई दिइएको मिति २०६५।७।२२ को पत्र समेत उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर भई मेरो बाँकी अवधिको लागि मैले नियुक्त पाएको पदमा अविलम्ब यथावत वहाल गरी काम गर्न दिन परमादेशको आदेश समेत जारी भएको छ । उक्त आदेशबाट म सोही पदमा पुनः वहाली भई कार्यरत रहेको छु र विपक्षी सुगतरत्न कंसाकार महाप्रबन्धक पदबाट मुक्त हुनु भएको हो ।

महाप्रबन्धक पद स्वतः कार्यकारी पद हो भन्ने कुरामा विवाद छैन । निगम ऐनको दफा ६(१) मा स्पष्ट रुपमा निगमका कार्यकारी अध्यक्ष, कार्यकारी उपाध्यक्ष वा कार्यकारी सञ्चालक नियुक्त नभएको अवस्थामा सरकारले महाप्रबन्धक नियुक्त गर्ने व्यवस्था गरेको छ । महाप्रबन्धक पद स्वतः कार्यकारी पद रहेको अवस्था भएकोले म निवेदक महाप्रबन्धक पदमा नियुक्ति हुँदा अरु कुनै व्यक्ति कार्यकारी अधिकार प्राप्त पदाधिकारी नभएको अवस्था भएको र उपदफा (३) बमोजिम महाप्रबन्धकको निगममा कार्य अवधि ४ वर्षको हुनेछ, भन्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरिएको हुनाले सो अवधिभर अन्य कुनै व्यक्ति कार्यकारी अध्यक्षमा नियुक्ति हुन सक्ने अवस्था छैन भन्ने तथ्य निर्विवाद छ । वस्तुतः म निवेदक

महाप्रबन्धकको पदमा नियुक्त भई कार्यारम्भ गर्दाको अवस्थामा कार्यकारी अध्यक्ष नरही अध्यक्ष मात्र रहेको अवस्था थियो। मैले निगमको ४ वर्ष अवधिसम्म महाप्रबन्धक भै आफ्नो कार्यकारी हैसियतबाट काम गर्ने अधिकारलाई रद्द गर्ने गरी मन्त्रपरिषद्बाट भएको सो निर्णय स्वतः बदरभागी रहेको छ।

राजनीतिक नेतृत्व तथा मन्त्री परिवर्तन हुना साथ मनोमानी ढंगले निगमको महाप्रबन्धकको कार्यक्षेत्रमा हस्तक्षेप हुन नपाओस्, भनी निगम ऐनको दफा ६ को उपदफा (१) र (२) ले निगमको महाप्रबन्धकको नियुक्ति गर्न र निजको तलब भत्ता र अन्य सेवाका शर्तहरू तोक्ने तथा काम कर्तव्य र अधिकारको निर्धारण गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई दिइएको छ। तर महाप्रबन्धक पदमा यथावत बहाल रहेको अवस्थामा सेवाका शर्तहरू रद्द गर्ने अधिकार कानूनले प्रदान गरेको छैन।।

मलाई मिति २०६४।१।२५ गते दिएको नियुक्ति पत्रमा समेत सेवाको शर्तहरू तोकी ४ वर्षको लागि नियुक्ति गरिएको परिप्रेक्षमा मलाई अधिकारविहीन तुल्याई विपक्षी सुगतरत्न कंसाकारलाई कार्यकारी अध्यक्ष बनाउन मिल्दैन।

मेरो सेवा अवधि पूरा हुनु भन्दा अगावै प्राप्त सेवाका शर्तहरू खारेज गरी अर्को व्यक्ति जस्को गैह्र कानूनी नियुक्तिलाई सम्मानित सर्वोच्च अदालतको मिति २०६६।२।१८ मा नै बदर समेत गरेको थियो पुनः सोही व्यक्तिलाई मेरो काम कर्तव्य र जिम्मेवारी तोक्ने गरी सञ्चालक समितिको जिम्मेवारी दिनुबाट विपक्षीहरूको कार्य गैह्र कानूनी र पूर्वाग्रही भावनाबाट उत्प्रेरित रहेको छ।

यसको अलावा विपक्षी मध्येका श्री सुगतरत्न कंसाकारले हस्ताक्षर गरी मिति २०६६।४।१२ को वि.एस. ०४।०४।०६६ को का.मु. नायब महाप्रबन्धक र सबै विभागीय निर्देशकहरूलाई पठाएको पत्रबाट आफ्नो अधिकारक्षेत्र आफैले तोकी महाप्रबन्धकको काम कर्तव्य समेत निजले आफैलाई सुम्पिएको व्यहोरा उल्लेख गरेका छन्।

निगम ऐनको दफा ४ को उपदफा ७ बमोजिम कुनैपनि व्यक्तिलाई निगमको सञ्चालकमा नियुक्त गर्नुपर्ने भएमा सञ्चालक समितिको कार्यविधि समाप्त हुनु अगाडि यस्तो व्यक्तिको नाम ६ महिना अगाडि

सम्बन्धित मन्त्रालयले नेपाल सरकारमा प्रस्तावित गर्नुपर्ने हुन्छ। तर निजलाई सञ्चालकमा नियुक्ति दिनु अगाडि यो कानूनी व्यवस्थाको पालना भएको छैन। यसरी निगम ऐनको दफा ४ को उपदफा ४ को प्रतिकूल कार्यकारी अध्यक्षमा नियुक्त गर्ने निर्णय तथा सो बमोजिम तोकिएको कार्य स्वतः गैरकानूनी र गलत भई बदरभागी छ।

उल्लिखित विषयहरू तथा कानूनको आधारमा विपक्षीहरूद्वारा मलाई अन्तरिम संविधानको धारा १२(३) (च) (१३) (१), १८(१) र १९(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हक तथा निगम ऐन तथा निगमको नियमद्वारा प्रत्याभूत कानूनी हकहरूको समेत हनन् हुन गएको र ती हकहरू प्रचलन गराउने अन्य कुनै वैकल्पिक एवं प्रभावकारी उपचारको बाटो समेत नभएको हुनाले प्रस्तुत रिट निवेदन लिई सम्मानित अदालत समक्ष उपस्थित भएको छु।

अतः सम्मानित अदालतबाट संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) को मिति २०६६।४।८ को म निवेदकको निगमको महाप्रबन्धक पदको सेवाको शर्तहरू (कार्य क्षेत्रगत शर्तहरू) रद्द गर्ने तथा म निवेदक महाप्रबन्धक बहाल रही कार्यकारी पद ग्रहण गरीरहेको अवस्थामा विपक्षी श्री सुगतरत्न कंसाकारलाई कार्यकारी अध्यक्षमा नियुक्त गर्नेगरी भएका काम कारवाही तथा निर्णय र यिनै निर्णयको हवाला दिई विपक्षी श्री सुगतरत्न कंसाकारलाई दिएको मिति २०६६।४।११ को कार्यकारी अध्यक्षमा नियुक्त गरेको पत्र र महाप्रबन्धकको कार्य क्षेत्रगत शर्तहरू तोक्ने पर्यटक तथा नागरीक उड्डयन मन्त्रालयको सोही मिति २०६६।४।११ को पत्र तथा यसैलाई आधार बनाई गलत अधिकार लिई पठाएको विपक्षी सुगतरत्न कंसाकारको मिति २०६६।४।२२ को वि.एस. ०४।०४।०६६ को पत्र तथा मिति २०६६।४।११ मा निगमको सञ्चालक समितिबाट मेरो हकमा प्रतिकूल असर पार्ने गरी भएको निर्णय लगायत यस विषयमा मलाई असर पार्ने तथा मेरो हक हितको प्रतिकूल हुने गरी विपक्षीहरूबाट भए गरेका सम्पूर्ण काम कारवाही तथा निर्णयहरू समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकलाई महाप्रबन्धकको हैसियतले नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) को मिति २०६४।१।२२ को निर्णयबमोजिम र सम्मानित सर्वोच्च अदालतको मिति २०६६।२।१८

निर्णयादेशअनुरूप मैले गर्न पाउने सम्पूर्ण अधिकार तथा यस अगाडि प्रयोग गरेको काम कारवाहीहरू तथा अधिकार प्रयोग गर्न दिनु दिलाउनु भन्ने विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश लगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरी पूर्ण न्याय पाऊँ । साथै प्रस्तुत मुद्दाको किनारा नलागेसम्म उक्त पदमा रही महाप्रबन्धकको हैसियतले आफ्नो जिम्मेवारी वहन गर्न नपाउने भई मेरो हकमा अपुरणीय क्षति पुग्ने भएको हुनाले हाल निवेदकलाई यथावत रूपमा महाप्रबन्धकको रूपमा कार्य गर्न मिति २०६४।१।२२ मा तोकिएको कार्यकारी अधिकार प्रयोग गर्न दिनु दिलाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ । साथै पदीय जिम्मेवारीका कुरा र मुद्दाको विषय वस्तुको आधारमा समेत प्रस्तुत रिट निवेदनलाई प्राथमिकता दिई अग्राधिकारमा राखी हेरी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको कुलबहादुर लिम्बूको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र सम्बन्धित कागजात साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी श्री पर्यटन मन्त्रालय समेतलाई र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी विपक्षी नेपाल वायुसेवा निगम समेतलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु ।

नेपाल वायुसेवा निगम ऐन, २०१९ को दफा ४ को उपदफा (५) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल वायुसेवा निगम सञ्चालक समितिका सदस्य श्री सुगतरत्न कंसाकारलाई नेपाल सरकारको विशिष्ट श्रेणी सरहको तलब सुविधा पाउने गरी २ वर्षका लागि निगमको कार्यकारी अध्यक्षमा नियुक्ति गर्ने र यसैसाथ संलग्न अनुसूची बमोजिम निजको कार्यक्षेत्रगत शर्तहरू (Terms of Reference) हुने र नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को मिति २०६४।१।२२ को निर्णयानुसार महाप्रबन्धक कुलबहादुर लिम्बूलाई दिएको कार्यक्षेत्रगत शर्तहरू (Terms of Reference) रद्द गरी निजको काम कर्तव्य र अधिकार नेपाल वायुसेवा निगम ऐन, २०१९ को दफा ६(२) बमोजिम निगमको सञ्चालक समितिले

तोकने गरी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६४।४।८ को बैठकबाट निर्णय भएकोले यसरी नेपाल सरकारबाट कानूनबमोजिम भएको निर्णयलाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६४।४।८ को निर्णयबाट नेपाल वायुसेवा निगमका कार्यकारी अध्यक्षमा नियुक्त गरिएका सोही निगमका सञ्चालक समितिका सदस्य सुगतरत्न कंसाकारलाई निगम ऐनको दफा ४(५) को सोही कानूनी प्रावधानअनुसार कार्यकारी अध्यक्षको जिम्मेवारी दिई कार्यक्षेत्रगत शर्तहरू तोकेको र नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्मा आफ्नो पूर्व निर्णय परिमार्जन गर्न सक्ने अधिकार निहित रहेकै हुँदा महाप्रबन्धक कुलबहादुर लिम्बूले निगमको सञ्चालक समितिले तोकेबमोजिमको कामकाज गर्ने गरी गरिएको निर्णय कानूनसम्मत नै भएकाले रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

सर्वप्रथम कानूनी रूपमा उत्प्रेषणको आदेश जारी हुन संविधान र संबैधानिक कानूनको परिधिबाट हेर्दा सार्वजनिक निकाय संस्थाले कानूनबमोजिम गर्नुपर्ने कार्य नगरेको अवस्थामा परमादेश जारी हुन्छ भने सार्वजनिक कानूनको बाहिर गई अनधिकृत निर्णय गरेको अवस्थामा उत्प्रेषणको आदेश जारी हुन सक्तछ । तर प्रस्तुत निवेदनमा कुन कानूनको प्रतिकूल निर्णय भए बापत उत्प्रेषणको आदेश जारी हुनुपर्ने हो र कुन कानूनको पालनाको खातिर परमादेश जारी हुनुपर्ने हो उल्लेख सम्म पनि गर्न नसकेबाट मागबमोजिम रिट जारी हुने अवस्था शैद्धान्तिकरूपले पनि नमिल्ने स्पष्ट छ ।

प्रत्यर्थीमध्येको म सुगतरत्न कंसाकारलाई मिति २०६४।४।२ को नेपाल सरकार (मन्त्रिस्तर) को निर्णय अनुसार वायुसेवा निगम ऐन, २०१९ को दफा ४(१) बमोजिम निगमको सञ्चालक समितिको सदस्यमा नियुक्त गर्ने निर्णय गरिएको र मिति २०६४।४।८ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णय अनुसार निगम ऐन, २०१९ को दफा ४(५) बमोजिम निगम सञ्चालक समितिको कार्यकारी अध्यक्ष पदमा बढीमा २ (दुई) वर्षका लागि नियुक्त गरिएको व्यहोरा समेत स्वतः स्पष्ट हुन्छ ।

यसरी निगमको कार्यकारी अध्यक्ष पदमा नियुक्त हुँदाका अवस्थामा नै मन्त्रपरिषद्बाट कार्यकारी अध्यक्षलाई सेवाको शर्तको रूपमा दिइएको सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्यक्षेत्रगत बुँदाहरू नं. १ देखि ८ सम्म उल्लेख गरिदिनेबाट र निगम ऐनको दफा ४(५) र (६) मा अध्यक्षको हकमा कार्यकारी राख्न सकिने समेत उल्लेख भएअनुसार कार्य गरी आएको यस अवस्थामा मैले विपक्षीको कुनै मौलिक हक अधिकार वा महाप्रबन्धकले गर्ने कार्य भनी कानूनबमोजिम अधिकार प्राप्त निकायले तोकेको कुनै पनि कार्यमा असर नपुऱ्याएको स्वतः स्पष्ट छ ।

यसैगरी नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) ले कार्यकारी अध्यक्ष नियुक्त गर्दा निगम ऐनको दफा ४(५) अनुसार नियुक्त गरेको र विपक्षी कूलबहादुर लिम्बूलाई ऐ.ऐ.को दफा ६(१) अनुसार नियुक्त गरिएकोमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६६।२।१८ गते फैसला हुँदा महाप्रबन्धक पदमा बहाल गर्नुभन्ने सर्वोच्च अदालतको आदेश भएबाट समेत विपक्षी र कार्यकारी अध्यक्षको नियुक्तिको पद समानान्तर नभै फरक-फरक पद रहेको स्वतः स्पष्ट छ । उक्त पदहरूलाई एकै रूपमा अर्थ गरी एउटै अधिकार प्रयोग गर्ने भनी गुमराहपूर्ण तथ्यहरूको उल्लेख गरी पर्न आएको विपक्षीको प्रस्तुत रिट स्वतः बदरभागी छ ।

जहाँसम्म मिति २०६४।१।२२ को अख्तियारी भन्ने विषयको सम्बन्ध छ सो सम्बन्धमा नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) ले निगमको कार्यकारी अध्यक्ष नियुक्ति गर्नसक्ने स्वतन्त्र अधिकार रहेको र सोलाई निगम ऐनको अन्य व्यवस्थाले कहिले कतै कानूनी बन्देज समेत नलगाएको अवस्था हुँदा समय समयमा दिइएको त्यस्ता अख्तियारी परिवर्तन हुनु स्वभाविक र कानूनी हुन आउँछ । नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) को मिति २०६६।४।८ को निर्णयअनुसार नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) को मिति २०६४।१।२२ मा दिइएको उक्त अख्तियारी अर्थात् महाप्रबन्धकको पदका लागि तोकिएको कार्यक्षेत्रगत शर्तहरू (TOR) रद्द गरी निगम ऐन, २०१९ को दफा ६(२) बमोजिम महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार सञ्चालक समितिबाट तोकने निर्णय भई आएअनुसार विपक्षीको उपस्थिति र सहभागिता समेत मिति २०६६।४।१९ गते निगम सञ्चालक समितिको बैठक बसी महाप्रबन्धकको काम

कर्तव्य र अधिकार तोकिएको विपक्षीलाई मिति २०६६।४।१२ गते निगम सञ्चालक समितिले मिति २०६६।४।१९ गते गरेको निर्णयको जानकारी मात्र गराइएको स्वतः स्पष्ट हुँदाहुँदै सोको विपरीत निगम ऐन, २०१९ को दफा ६(२) विपरीत पर्न आएको विपक्षीको उक्त रिट स्वतः बदरभागी छ । साथै विपक्षीले लेखेको Note या Decent मा समेत निज विपक्षीले सो कानूनी व्यवस्थालाई स्वीकार गरेको अवस्था हुँदा रिट निवेदन प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ को प्रतिकूल छ ।

निगम ऐनको दफा ७ को व्यवस्थाबाट पनि निगमका सबै अख्तियारी समितिमा हुने प्रावधान भएको र ऐनको दफा ६(२) बमोजिम महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार समितिले तोकेकोमा निवेदकले अन्यथा उठाउन सक्ने कानूनी संरचना कतै देखिदैन ।

महाप्रबन्धक पदमा पुनर्बहाली हुने कार्यले निजको काम, कर्तव्य अधिकार अजम्बरी हुने होइन । निजलाई महाप्रबन्धकमा पुनर्बहाली गरिएको र ऐनको बनोट बमोजिम महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार दफा ६(२) बमोजिम समितिले तोकने प्रावधान छ र सो बमोजिम तोकिएको अवस्थामा हकद्वैयाको अभावमा समेत प्रस्तुत रिट लाग्न सक्ने अवस्था देखिन्छ ।

निगम ऐनको २३ ले समिति, महाप्रबन्धक वा निगमका अरु पदाधिकारीहरू वा कर्मचारीमध्ये कसैको आपसमा भैराखेको शर्तनामाका सम्बन्धमा कुनै भगडा भएमा सो भगडाको निर्णय अवस्थाअनुसार नेपाल सरकारले तोकेको एकजना मध्यस्थले मात्र गर्ने छ भन्ने व्यवस्था गरेको अवस्थामा विवाद समाधानको मार्ग ऐनले नै पहिचान गरेको छ । त्यसमा पनि प्रस्तुत विवादमा निवेदकलाई दिएको अधिकार साधिकार निकायबाट छैन, उक्त निकायलाई साधिकार मान्ने हो भने उसैले रद्द गरिसकेको अवस्था विद्यमान छ ।

तसर्थ माथि लेखिएबमोजिम कानूनबमोजिम हकद्वैया नै नभएको एवम् लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्तामध्येको कार्यकारी अध्यक्षको र विपक्षीको पद निगममा फरक फरक रही दुवै आ-आफ्नो पदमा बहाल रही कार्य गरी आएको यस अवस्थामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको मिति २०६६।२।१८ को महाप्रबन्धक पदमा पुनर्बहाली गर्नु भन्ने उक्त फैसलाको गलत ढंगले अर्थ गरी निगमको कार्यकारी अध्यक्षको नियुक्ति विषयलाई असान्दर्भिक तथ्य र कानूनसँग तुलना गरी

पनि आएको विपक्षीको उक्त रिट निवेदन सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतको मिति २०६६।२।१८ को फैसला र निगम ऐन, २०१९ को दफा ४(१), ४(५), ६(१), ६(२), ७ र २३ समेतको सरासर विपरीत हुँदा स्वतः खारेज गरीपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल वायुसेवा निगम केन्द्रीय कार्यालय, ऐ. सञ्चालक समिति र ऐ को कार्यकारी अध्यक्ष पदमा कार्यरत सुगतरत्न कंसाकारको संयुक्त लिखित जवाफ ।

निगमको कार्यकारी अध्यक्ष, कार्यकारी उपाध्यक्ष वा कार्यकारी सञ्चालक नियुक्त नभएको अवस्थामा महाप्रबन्धक नियुक्त गर्न सक्ने गरी नेपाल वायुसेवा निगम ऐन, २०१९ को दफा ६(१) ले नेपाल सरकारलाई प्रदान गरेको अधिकारमा पूर्वशर्त निर्धारण भएको पाइन्छ । जवकी दफा ४ को उपदफा (५) ले समितिको अध्यक्ष, उपाध्यक्ष वा कुनै सञ्चालकलाई यो ऐनबमोजिम महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य समेत सुम्पी कार्यकारी अध्यक्ष, कार्यकारी उपाध्यक्ष वा कार्यकारी सञ्चालकको रूपमा नियुक्त गर्न सक्ने गरी नेपाल सरकारलाई पूर्णतः स्वतन्त्र र स्वेच्छिक प्रकृतिको अधिकार प्रदान गरेको छ । अतः विद्यमान कानूनको अधीनमा रही नेपाल सरकारबाट भए गरेको काम कारवाहीले विपक्षी रिट निवेदकको कुनै मौलिक तथा कानूनी हकमा असर नपुऱ्याएकोले रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

जुन निकायले कुनै पदको काम, कर्तव्य र अधिकार प्रदत्त गर्छ, सो निकायले आवश्यकताअनुसार त्यस्तो पदको काम, कर्तव्य र अधिकार फिर्ता लिन पनि सक्छ, यो सर्वमान्य कानूनी सिद्धान्त पनि हो । एकै जिम्मेवारी दुईवटा पदलाई प्रदत्त गर्न नमिल्ने भएकोले पनि निज विपक्षी रिट निवेदक महाप्रबन्धकलाई पदीय हैसियतमा प्रदत्त जिम्मेवारी फिर्ता लिई कार्यकारी अध्यक्षलाई प्रदान गरिएको हो । नेपाल वायुसेवा निगम ऐनको दफा ६ को उपदफा (२) मा महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार समितिले तोकेबमोजिम हुनेछ, भन्ने व्यवस्था भएको र सोही प्रावधानको आधारमा नै नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६४।१।२२ को निर्णयानुसार तोकिएको महाप्रबन्धकको पदीय कार्यक्षेत्रगत शर्त (TOR) नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६६।४।८ को निर्णयले फिर्ता लिई महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार सञ्चालक समितिबाट तोकने

गरी निर्णय भएको हो । महाप्रबन्धकको पदीय जिम्मेवारी तथा कार्यक्षेत्रगत शर्त (TOR) नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६६।४।८ को निर्णयले फिर्ता लिने सम्बन्धमा भएको निर्णयमा कुनै कानूनी त्रुटि छैन ।

अर्को संवैधानिक तथा कानूनी प्रश्न यो छ की विपक्षी रिट निवेदकलाई महाप्रबन्धक पदमा नियुक्त गर्दा नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६४।१।२२ को निर्णयानुसार तोकिएको महाप्रबन्धकको पदीय जिम्मेवारी तथा कार्यक्षेत्रगत शर्त (TOR) न त संविधानद्वारा प्रदत्त निजको मौलिक हक नै हो न त कानूनद्वारा प्रदत्त व्यक्तिगत वा नागरीक अधिकार नै हो । यो त केवल निजलाई महाप्रबन्धकको हैसियतमा सुम्पिएको पदीय जिम्मेवारीसम्म मात्र हो । एक पटक पदीय जिम्मेवारी प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सक्षम निकायबाट घटाएको कारणले मात्र विपक्षी रिट निवेदकको संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक वा कानूनद्वारा प्रदत्त व्यक्तिगत वा नागरीक हक हनन भएको मान्न मिल्दैन । संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक वा कानूनद्वारा प्रदत्त व्यक्तिगत वा नागरीक हक हनन भएको अवस्थामा मात्र सम्मानित सर्वोच्च अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र गुहार्न आउने पूर्वावस्थाको सिर्जना हुन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा त्यस्तो पूर्वावस्था नहुँदा सुनुवाइ गरिरहनु आवश्यकता नै नभएकोले रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

अतः उपरोक्त बुँदाहरूको आधारमा प्रस्तुत विषयको सम्बन्धमा नेपाल सरकारबाट भए गरेका काम कारवाही कानूनसम्मत नै भएकोले विपक्षीको मागबमोजिम अन्तरिम आदेश लगायत कुनै पनि आदेश जारी हुनुपर्ने होइन । रिट निवेदन खारेजभागी छ । खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पर्यटन तथा नागरीक उड्डयन मन्त्रालय र माननीय मन्त्री श्री शरतसिंह भण्डारीको एकै मिलान व्यहोराको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी आज यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिटमा प्राप्त हुन आएका मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूको अध्ययन गरी निवेदक कुलबहादुर लिम्बूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल तथा अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा, श्री

नरेन्द्रप्रसाद पाठक, श्री हरिप्रसाद उप्रेती र शिवप्रसाद रिजालले निम्न बहस जिकीर गर्नुभयो ।

- १) निवेदकलाई नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६४।१।२२ गतेको निर्णयबाट कानूनबमोजिम ४ वर्षको लागि नेपाल वायुसेवा निगम ऐनको दफा ६(१) बमोजिम कार्यकारी अध्यक्ष, उपाध्यक्ष र सञ्चालक नियुक्त नभएको अवस्थामा महाप्रबन्धक नियुक्ति गरी तोकी पठाएकोमा महाप्रबन्धक पद ऐनको दफा ६ तथा निगमको संगठनात्मक पद्धति ढाँचाको दफा ५ तथा निगमको आर्थिक विनियमावली २०६५ को अनुसूची ५ मा भएको व्यवस्था भएबमोजिम स्वतः कार्यकारी प्रमुखको पद हो । निवेदकलाई ४ वर्षको लागि नियुक्त गरिएकोमा सरकारमा भएको परिवर्तनसँगै पर्यटन मन्त्री समेत परिवर्तन भई निवेदकलाई पदबाट सेवा मुक्त गर्नेगरी नेपाल सरकारबाट भएको निर्णय यसै सम्मानित अदालतको मिति २०६६।२।१८ को आदेशबाट बदर भई यथावत बहाल रही काम गर्न दिन भनी परमादेशको आदेश समेत जारी भएको छ ।
- २) यसरी महाप्रबन्धको पदमा कार्यकारी हैसियतमा कार्यरत रहेको अवस्थामा रिट निवेदकसँग मुद्दामा हारेको मानिस विपक्षी सुगतरत्न कंसाकारलाई नै नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६६।४।८ को निर्णयानुसार निगम ऐन, २०१९ को दफा ४(५) बमोजिम भनी सञ्चालक समितिको कार्यकारी अध्यक्ष पदमा नियुक्ति गरी मिति २०६६।४।११ मा पत्र पठाइ कार्यक्षेत्रगत शर्त तोक्ने कार्य बदनियतपूर्ण र गैरकानूनी छ ।
- ३) बदनियतपूर्वक गरिएको कार्य बदर हुनेगरी नैकाप २०५५, अंक ११, पृष्ठ ६२३, नैकाप स्वर्ण जन्मोत्सव विशेषाङ्क २०५२, पृष्ठ १३८ कृष्णप्रसाद लम्साल विरुद्ध मन्त्री परिषद् सचिवालय समेतमा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ ।

तसर्थ उल्लिखित आधार र कारणबाट निवेदक कुलबहादुर लिम्बूको निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी गरी निवेदकको काम कारवाही तथा अधिकार कटौती गर्ने गरी भएको मिति २०६६।४।८ को निर्णय तथा सो बमोजिम पठाएको मिति २०६६।४।११ को पत्र र यससँग सम्बन्धित अन्य काम कारवाही तथा निर्णयहरू

समेत बदर गरी निवेदकलाई महाप्रबन्धकको हैसियतले काम गर्न दिन आदेश जारी गरी पाउँन अनुरोध गर्दछौं ।

त्यस्तै विपक्षी नेपाल वायुसेवा निगम तथा सुगतरत्न कंसाकार समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री सुशील पन्त, श्री गान्धी पण्डित, श्री हरिकृष्ण कार्की, श्री गोविन्दप्रसाद शर्मा तुलसी भट्ट र डा. श्री भिमार्जुन आचार्य समेतले निम्न लिखित बहस गर्नुभयो ।

- १) विपक्षीले दायर गरेको रिट निवेदनको मूल आधार मिति २०६४।१।२२ मा नेपाल सरकारले दिएको TOR लाई बनाइएको छ । उक्त TOR को कुनै कानूनी आधार उल्लेख हुन सकेको छैन । निगम ऐनको दफा ६(१) मा महाप्रबन्धक नियुक्त गर्ने व्यवस्था र दफा ६(२) मा सञ्चालक समितिले महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार तोक्ने व्यवस्था छ । तसर्थ उक्त TOR लाई कानूनको संज्ञा दिन मिल्दैन । यस्तो TOR को आधारमा अन्तरिम संविधानको धारा १०७(२) को रिट क्षेत्र आकर्षित हुन नसक्ने गरी सोमप्रसाद पुडासैनी विरुद्ध नेपाल परिवार नियोजन संघ भएको निवेदनमा सिद्धान्त प्रतिपादन भैसकेको छ ।
- २) निगम ऐनको दफा ६(२) मा महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार सञ्चालक समितिले तोक्ने वाध्यात्मक व्यवस्था भएकोमा नेपाल सरकारले तोकेको TOR नै अनधिकृत छ, त्यस्तो अनधिकृत अधिकारमा रिट क्षेत्रभित्र प्रवेश गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान छैन ।
- ३) निगम ऐन, २०१९ को दफा ४(१)(२)(३)(४)(५) ले निगमको कार्य सञ्चालनको लागि महाप्रबन्धक नियुक्ति भएको अवस्थामा समेत सञ्चालक समितिको गठन, अध्यक्ष, उपाध्यक्ष तोक्ने र सोमध्ये कसैलाई महाप्रबन्धकको काम कर्तव्य र अधिकार सुम्पन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । तसर्थ महाप्रबन्ध नियुक्त नभएको अवस्थामा मात्र कार्यकारी अध्यक्ष नियुक्त गर्न सक्ने भन्ने निवेदन दावी उक्त कानून विपरीत छ । उक्त कानूनअनुरूप सुगतरत्न कंसाकार कार्यकारी नियुक्ति भएको अवस्थामा निजको नियुक्ति: बदरभागी छ भन्ने निवेदन जिकीर ऐनको दफा ४(५) विपरीत छ ।

- ४) ऐनको दफा ४ र ६ को अध्ययनबाट कार्यकारी अध्यक्ष भएको अवस्थामा कार्यकारी अध्यक्ष र निज नियुक्त नभएको अवस्थामा महाप्रबन्धकले ऐनको दफा ६(२) बमोजिम तोकिएको काम, कर्तव्य र अधिकार अन्तर्गत रही काम गर्न पाउने व्यवस्थाबाट महाप्रबन्धकले प्रमुख भएर कार्य गर्न पाउने अधिकार तबसम्म मात्र राख्दछ जवसम्म सरकारले ऐनको दफा ४(५) बमोजिम अध्यक्ष, उपाध्यक्ष वा सञ्चालक नियुक्ति गर्दैन ।
- ५) नेपाल वायुसेवा निगम कर्मचारी सेवासर्त विनियमावली २०५८ (संशोधन सहित) को विनियम २(घ) र आर्थिक विनियम २०६५ ले समेत ऐनको दफा ४(५) अनुसार कार्यकारी अध्यक्ष, उपाध्यक्ष वा सञ्चालक कार्यकारी प्रमुख हुने स्पष्ट गरेको छ ।

तसर्थ उल्लिखित आधार र कारणहरूबाट रिट क्षेत्रमा प्रवेश गर्न नमिल्ने अवस्थामा दायर गरेको रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ ।

त्यस्तै नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदीले नेपाल वायुसेवा निगमको अध्यक्ष, उपाध्यक्ष वा सञ्चालक नियुक्ति गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई भएको र ऐनको दफा ४(५) अनुसार त्यस्तो व्यक्तिलाई महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार समेत सुम्पन सक्ने व्यवस्था भएको हुँदा सुगतरत्न कंसाकारलाई कार्यकारी अध्यक्ष तोकिएको काम, कर्तव्य र अधिकार समेत सुम्पिएको हो । निगमको व्यवस्थापन गर्न कसलाई अध्यक्ष तोकने भन्ने कुरा सरकारको अधिकार हो । विपक्षी निवेदकलाई ऐनको दफा ६(२) अनुसार सञ्चालक समितिले काम, कर्तव्य र अधिकार तोकने व्यवस्थाअनुरूप तोकिएको अवस्थामा निवेदकको कुनै मौलिक तथा कानूनी अधिकार हनन नभएको अवस्थामा ऐनको परिधिभित्र रही नेपाल सरकारबाट सम्पादन भएका कामकारवाहीमा त्रुटि नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

उल्लिखित बहस जिकीर तथा बहस नोट समेत हेरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिटमा देहायको विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

क) निवेदक निगमको महाप्रबन्धक पदमा नियुक्ति हुँदा कार्यकारी अध्यक्ष पदमा कोही पनि नियुक्ति नभै सञ्चालक समितिको अध्यक्ष मात्र नियुक्ति भएकोले निवेदक कर्मचारी विनियमावलीको २४ अनुसार निगमको कार्यकारी प्रमुख रहिरहेको अवस्थामा विपक्षी सुगतरत्न कंसाकारलाई कार्यकारी अध्यक्ष नियुक्ति गर्ने निर्णय गैरकानूनी हो वा होइन ?

ख) महाप्रबन्धक नियुक्ति गरी काम, कर्तव्य र अधिकार समेत तोकिएको ४ वर्षको अवधि पूरा नहुँदै राजनीतिक नेतृत्व परिवर्तन हुनासाथ महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार कटौती गरी अधिकारविहीन बनाउन हुने हो वा होइन ?

ग) महाप्रबन्धक नियुक्त नभएको अवस्थामा मात्र सरकारले अध्यक्ष, उपाध्यक्ष वा सञ्चालकलाई कार्यकारी अध्यक्ष नियुक्ति गरी महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य समेत सुम्पन सक्ने हो ? वा महाप्रबन्धक बहाल रहेको अवस्थामा निजको अधिकार कटौती गरी अर्को व्यक्तिलाई कार्यकारी तोकन सक्ने हो वा होइन ?

घ) सञ्चालक समितिले तोकनुपर्ने महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार कार्यकारी अध्यक्षले प्रत्यायोजन गर्ने गरी भएको सञ्चालक समितिको निर्णय निगम ऐनको दफा ६ र नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२(३)(च) तथा धारा १३(१) विपरीत भएकोले निवेदकको निगमको महाप्रबन्धक पदको कार्य क्षेत्रगत शर्तहरू रद्द गर्ने तथा विपक्षी सुगतरत्न कंसाकारलाई कार्यकारी अध्यक्ष नियुक्ति गर्ने मिति २०६६।४।८ र ०६६।४।११ का निर्णय तथा पत्र बदर माग गरेको सम्बन्धमा रिट जारी गर्नपर्ने हो होइन ?

निवेदक निगमको उड्डयन सेवाको स्थायी कर्मचारी भन्ने देखिन्छ । निवेदकलाई २०६४।९।२५ मा महाप्रबन्धक पदमा मिति २०६४।९।२२ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयअनुसार Cadre बाटै ४ वर्ष पदावधि तोकिएको नियुक्ति गरिएको देखिन्छ । मिति २०६४।९।२२ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयानुसार निवेदकलाई कार्यक्षेत्रगत शर्तहरू तोकिएको देखिन्छ । ४ वर्षको पदावधि तोकिएको २०६६।९।२५ मा महाप्रबन्धक

पदमा नियुक्ति भएको भएपनि मिति २०६५।७।२० को निर्णयअनुसार निवेदकलाई महाप्रबन्धक पदबाट हटाएको देखिन्छ। मिति २०६५।७।२० को निर्णयअनुसार विपक्षी सुगतरत्न कंसाकारलाई महाप्रबन्धक पदमा नियुक्ति गरिएको देखिन्छ। महाप्रबन्धक पदबाट हटाएकोमा चित्त नबुभाई नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ अन्तर्गत यस अदालतमा निवेदन गर्दा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६६।२।१८ गते निवेदकलाई हटाउने नेपाल सरकारको मिति २०६५।७।२० को निर्णय बदर गरी निवेदकलाई निगमको महाप्रबन्धक पदमा यथावत पुनर्वहाली गरेको देखिन्छ। मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६६।४।८ को निर्णय अनुसार विपक्षी सुगतरत्न कंसाकारलाई कार्यकारी अध्यक्ष पदमा नियुक्ति गरेको देखिन्छ। पर्यटन मन्त्रालयको च.नं. १०५ मिति २०६६।४।३२ को पत्रबाट निगमको कार्य सञ्चालनमा अन्योलको वातावरण सिर्जना गरी व्यवस्थापनमा समस्या उत्पन्न हुन गएको भनी निवेदकसँग स्पष्टीकरण माग्नुका साथै मिति २०६६।५।२ को निर्णयअनुसार निवेदकलाई पर्यटन मन्त्रालयमा हाजिर गराउने निर्णय समेत भएको देखिन्छ। निवेदकलाई पर्यटन मन्त्रालयमा हाजिर गराउने मिति २०६६।५।२ को निर्णय र निवेदकसँग स्पष्टीकरण माग्ने मिति २०६६।४।३२ को निर्णय आजै रि.नं. ०१२७ र रि.नं. ०१२८ मा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिएको छ।

अब यस निवेदनमा निवेदकले उठाएका उपरोक्त प्रश्नहरूका सम्बन्धमा हेर्नपर्ने हुन आयो। नेपाल वायुसेवा निगम ऐन, २०१९ मिति २०१९।१२।३० देखि लागू भएको देखिन्छ। निगम पूर्ण सरकारी स्वामित्वको संगठित संस्था corporation हो भन्ने देखिन्छ। निगम ऐन हेर्दा निगम कम्पनी ऐनबमोजिम गठित नभई निगम ऐनबमोजिम नै गठन भएको देखिन्छ।

निगमको काम कर्तव्य र अधिकार परिच्छेद ३ को दफा १३ दफा १४ र दफा १५ मा उल्लेख छ। निगम व्यक्तिको share नभएको पूर्ण सरकारी स्वामित्वको corporation हो। निगम पूर्ण सरकारी स्वामित्वको corporation भएपनि निगमको सञ्चालनमा सरकारको प्रत्यक्ष भूमिका हुने नभई निगमको सञ्चालनको लागि सरकारले सञ्चालक समिति गठन गर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ।

निगम ऐनको दफा ४ मा सञ्चालक समितिको गठन र सञ्चालकहरूको कार्यविधिको व्यवस्था भएको देखिन्छ। दफा ४(१) मा महाप्रबन्धक नियुक्ति भएको अवस्थामा समेत महाप्रबन्धक सहितको बढीमा ७ जनाको सञ्चालक समिति गठन हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ। सञ्चालकहरूमध्येबाट नै नेपाल सरकारले सञ्चालक समितिको अध्यक्ष र उपाध्यक्ष नियुक्ति गर्न सक्ने देखिन्छ। नेपाल सरकारले चाहेमा सञ्चालक समितिको अध्यक्ष, उपाध्यक्ष वा सञ्चालकलाई महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य समेत सुम्पी कार्यकारी अध्यक्ष, कार्यकारी उपाध्यक्ष, वा कार्यकारी सञ्चालक नियुक्त गर्न सक्ने देखिन्छ।

निगम ऐनको दफा ६ मा महाप्रबन्धकको व्यवस्था भएको देखिन्छ। दफा ६(१) मा कार्यकारी अध्यक्ष, कार्यकारी उपाध्यक्ष वा कार्यकारी सञ्चालक नियुक्ति नभएको अवस्थामा नेपाल सरकारले महाप्रबन्धक नियुक्ति गर्न सक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। उपदफा २ मा महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार सञ्चालक समितिले तोक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। उपदफा (३) मा महाप्रबन्धकको पदावधि ४ वर्षको हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ।

दफा ७(१) मा नेपाल सरकारले चाहेमा राष्ट्र हितलाई ध्यानमा राखी निगमलाई निर्देशन दिन सक्ने देखिन्छ। उपदफा २ मा निगमको सबै काम कारवाहीहरूको रेखदेख, निर्देशन र व्यवस्था सञ्चालक समितिले गर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। निगम ऐन अन्तर्गत बनेको नियम विनियमहरूमा लेखिएको कुरा बाहेक अन्य सबै कुरामा निगमलाई भएको सबै अधिकारको प्रयोग र कर्तव्यको पालना सञ्चालक समितिले गर्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। सञ्चालक समितिले चाहेमा आफूलाई भएको अधिकार महाप्रबन्धक वा कुनै उपसमिति वा निगमका अन्य पदाधिकारीलाई सुम्पन सक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ।

२. अब यस कानूनी संरचनामा निवेदकले उठाएका प्रश्नहरूको सम्बन्धमा हेर्दा, पहिलो प्रश्न निवेदक निगमको महाप्रबन्धक नियुक्त भएको अवस्थामा कार्यकारी अध्यक्ष नियुक्ति हुन सक्दैन भन्ने छ। सो सम्बन्धमा ऐन हेर्दा निगम ऐनको दफा ६ मा निगमको कार्यकारी अध्यक्ष नियुक्ति नभएको अवस्थामा नेपाल सरकारले महाप्रबन्धक नियुक्ति गर्ने व्यवस्था

भएको देखिन्छ भने दफा ४(१) मा नेपाल सरकारले निगममा महाप्रबन्धक नियुक्ति भएको अवस्थामा समेत बढीमा ७ जना सम्मको सञ्चालक समिति गठन गर्न सक्ने र उपदफा (४) बमोजिम १ जनालाई अध्यक्ष तोकी उपदफा (५) मा उपदफा (४) बमोजिम तोकिएको अध्यक्षलाई कार्यकारी अध्यक्ष तोक्न सक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। विपक्षी सुगतरत्न कंसाकारलाई मिति २०६६।४।२ को नेपाल सरकार मन्त्रिस्तरीय निर्णयानुसार सञ्चालकमा नियुक्ति गरी मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६६।४।८ को निर्णयानुसार कार्यकारी अध्यक्ष तोकेको देखिन्छ। ऐनको दफा ४(१) मा महाप्रबन्धक नियुक्ति भैरहेको अवस्थामा समेत सञ्चालक समिति गठन हुनसक्ने र उपदफा (४) र (५) बमोजिम कार्यकारी अध्यक्ष तोक्न सक्ने व्यवस्था भएको हुँदा निवेदकको पहिलो जिकीर आफू महाप्रबन्धक पदमा हुँदाहुँदै कार्यकारी अध्यक्ष पदमा कोहीपनि नियुक्त हुन सक्दैन भन्ने जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन।

३. अब दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, राजनीतिक नेतृत्व परिवर्तन हुनासाथ निगमको महाप्रबन्धक तथा महाप्रबन्धकको कार्यक्षेत्रगत शर्त परिवर्तन हुन सक्दैन भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको भन्ने निवेदन जिकीर मनासिव देखिन्छ। निगम हवाई सेवा र हवाई यातायात सञ्चालनसम्बन्धी महत्वपूर्ण जिम्मेवारी बोकेको कर्पोरेशन हो। निगमको जिम्मेवारी निगम ऐनको परिच्छेद ३ बाट स्पष्ट हुन्छ। नेपाल पहाडी मुलुक भएको आदि कारण समेतले गर्दा नेपालमा सुरक्षित र नियमित हवाई सेवा सञ्चालनमा निगमले आवश्यक जुनसुकै कदम चाल्न सक्ने अधिकार निगमलाई कानूनले प्रदान गरेको देखिन्छ। यसको अलावा निगम ऐनले निगमलाई वाह्य देशमा पनि हवाई सेवा सञ्चालनमा एकाधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ। हवाई सेवा सञ्चालन आधुनिक राष्ट्रको एक अभिन्न अङ्ग मानिन्छ। वायुसेवा (airlines) प्रत्येक सार्वभौम राष्ट्रको एक pride मानिन्छ। निगमको गठन नै आन्तरिक एवं वाह्य राष्ट्रमा हवाई सेवा सञ्चालन गर्न भनी भएको देखिन्छ। हवाई सेवा सञ्चालन व्यापारिक हिसाबबाट हुने गर्दछ। आधुनिक competition को युगमा प्रतिस्पर्धाका आधारमा हवाई सेवा सञ्चालन हुन्छ। त्यही कारणले गर्दा निगम पूर्ण स्वामित्व भएको सरकारी corporation भएपनि र सम्पूर्ण सातै सञ्चालक नेपाल

सरकारले नियुक्ति गरेपनि, समितिको गठन नेपाल सरकारले नै गर्ने भएपनि निगमलाई Functional Autonomy प्रदान गरी Autonomous Body बनाएको देखिन्छ।

४. निगम ऐनले महाप्रबन्धक वाहेकको सञ्चालक समिति होइन महाप्रबन्धक सहितको सञ्चालक समितिको व्यवस्था गरेको देखिन्छ। निगम जस्तो Corporation को सञ्चालनको लागि सञ्चालक समिति गठन हुन्छ। खासगरी कुनै Public व्यक्ति Shareholder नभएको, Promotor नभएको पूर्ण स्वामित्व भएको Corporation मा सञ्चालक समिति आवश्यक हुन्छ। corporation गठन गरी autonomy दिइसकेपछि सरकार आफैले Corporation सञ्चालन गर्ने भन्ने कुरा हुँदैन। सरकारको पूर्ण स्वामित्वको corporation सञ्चालनमा सञ्चालक समितिको गठन भई सञ्चालक समितिले विभिन्न विषयमा नीतिगत निर्णय गर्दछ र सञ्चालक समितिले गरेको नीतिगत निर्णयहरू महाप्रबन्धकमार्फत् नै लागू गर्ने गरिन्छ। यो मान्य प्रचलन हो। निगमजस्तो corporation को प्रशासकीय प्रमुख महाप्रबन्धक नै हुने प्रचलन देखिन्छ। त्यसैले corporation को सञ्चालनमा जसमा कानूनमा नै महाप्रबन्धक पदको व्यवस्था गरिएको छ र आर्थिक विनियमावली २०६५ को अनुसूची ५ अनुसार तथा कर्मचारी सेवाशर्त विनियमावलीको व्यवस्था समेतबाट यस्तो महाप्रबन्धक निगमको पदसोपान (Hierarchy) बाट व्यवस्थापन प्रशासनिक प्रमुख हुने र सञ्चालक समिति र यसका पदाधिकारी वाहेक निगमका अन्य सबै कर्मचारी महाप्रबन्धक मातहत रहने भन्ने देखिन्छ। Autonomous body हरूमा यी कुराहरू मान्य सिद्धान्त पनि हो। निगमको सञ्चालक समिति नीति निर्माण गर्ने सर्वोच्च निकाय भएको र त्यसले निर्धारण गरेका नीतिहरू महाप्रबन्धकले कार्यान्वयन गर्ने भन्ने निगम ऐनको उद्देश्य देखिन्छ। सञ्चालक समितिले महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार तोक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। सञ्चालक समितिको एक सदस्यको हैसियतले र प्रशासनिक र व्यवस्थापकिय जिम्मेवारी भएको महाप्रबन्धकलाई काम नदिई अधिकारविहीन बनाउने भन्ने निगम ऐनले परिकल्पना गरेको देखिँदैन।

५. अब तेश्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा सो सम्बन्धमा महाप्रबन्धक नियुक्ति भएको अवस्थामा समेत सञ्चालक समिति गठन हुन सक्ने र सञ्चालक

मध्येबाट अध्यक्ष नियुक्ति हुन सक्ने अध्यक्षलाई नै कार्यकारी अधिकृत नियुक्त गर्न सक्ने दफा ४ मा व्यवस्था भएको हुँदा यसमा बढी विवेचना गरिरहनु परेन ।

६. अब चौथो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा मिति २०६४।९।२५ मा निवेदकलाई महाप्रबन्धक पदमा नियुक्ति गरी उक्त मितिको निर्णयबाट नै नेपाल सरकार मन्त्रपरिषदले कार्यक्षेत्रगत शर्तहरू तोकेको र नेपाल सरकारको मिति २०६६।४।८ को निर्णयले सुगतरत्न कंसाकारलाई कार्यकारी अध्यक्ष पदमा नियुक्ति गरी सोही निर्णयले कार्यकारी अध्यक्षको कार्यक्षेत्रगत शर्तहरूसमेत तोकेकोले एउटै निकायमा दुई कार्यकारी अधिकारी रहन गयो भन्ने जिकीर गरेको पाइयो । निगम ऐनको दफा ६(२) अनुसार महाप्रबन्धकको काम कर्तव्य र अधिकार नेपाल सरकारले तोक्न सक्दैन । महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य, अधिकार सञ्चालक समितिले मात्र तोक्न सक्छ । दफा ४(१) अनुसार नेपाल सरकारले महाप्रबन्धक नियुक्त गर्ने र तलब भत्ता र सेवाका अन्य शर्त सम्ममात्र नेपाल सरकारले तोक्न सक्ने व्यवस्था भएकोले नेपाल सरकारले नै मिति २०६४।९।२२ को निर्णयअनुसार निवेदकलाई तोकेको कार्यक्षेत्रगत शर्तहरू अधिकारक्षेत्रविहीन निकायबाट तोकिएकोले उक्त कार्य क्षेत्रगत शर्तमा निवेदकको दावी पुग्न सक्दैन ।

७. मिति २०६६।४।११ को सञ्चालक समितिको १२ औं बैठकबाट निवेदकलाई देहायबमोजिमको अधिकार दिने भनी निर्णय गरेको भन्ने देखियो ।

अ) कार्यकारी अध्यक्षले प्रत्यायोजन गरेका काम कर्तव्य र अधिकार र

आ) समय समयमा समितिले दिएको निर्देशन बमोजिमका कार्यहरू गर्ने ।

८. ऐनको बनावट र व्यवस्था हेर्दा सञ्चालक समितिले महाप्रबन्धकलाई महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार सुम्पने र महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार नै नेपाल सरकारले कार्यकारी अध्यक्षलाई सुम्पन सक्ने तर कार्यकारी अध्यक्षले आफूलाई प्राप्त अधिकार अरुलाई प्रदान गर्न वा प्रत्यायोजन गर्न सक्ने कानूनमा व्यवस्था नभएको हुँदा मिति २०६६।४।१२ को कार्यकारी अध्यक्षले महाप्रबन्धकलाई पुनः प्रत्यायोजन गरेको अधिकार, delegatus non potest delegare

अर्थात् अनधिकृत प्रत्यायोजन देखिन्छ । समितिले दिएको निर्देशन कानूनअनुकूल नै देखिँदा बदर गरिरहनु परेन । नेपाल सरकार पर्यटन मन्त्रालयको मिति २०६६।४।११ को पत्रबाट २०६६।४।८ को मन्त्रपरिषदको निर्णयअनुसार सुगतरत्न कंसाकारलाई निगमको कार्यकारी अध्यक्ष पदमा नियुक्ति गरेको र सोही निर्णयअनुसार नेपाल सरकारले कार्यकारी अध्यक्षको कार्यक्षेत्रगत शर्तहरू समेत तोकिदिइएको भन्ने देखिन्छ । निगम ऐनको दफा ४ मा समिति र सञ्चालकहरू सम्बन्धी व्यवस्था भएको देखिन्छ । दफा ४(१) मा नेपाल सरकारकाले निगमको कार्य सञ्चालनको लागि महाप्रबन्धक नियुक्ति भइरहेको अवस्थामा पनि बढीमा सातजना सदस्य भएको सञ्चालक समिति गठन गर्न सक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । उपदफा (५) मा सरकारले चाहेमा अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, सञ्चालक मध्ये कसैलाई निगम ऐनबमोजिम महाप्रबन्धकको काम कर्तव्य समेत सुम्पी कार्यकारी अध्यक्षको रूपमा नियुक्ति गर्न सक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । दफा ४ को व्यवस्थाअनुरूप महाप्रबन्धक सहितको सञ्चालक समिति गठन हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

९. निगम, निगम ऐनको परिच्छेद ३ को दफा १३ अन्तर्गत आफूलाई प्राप्त काम कर्तव्य र अधिकार प्रयोग गर्न र दफा १४ बमोजिम निगमले गर्न सक्ने काम कारवाही गर्ने लगायत ऐनको उद्देश्यअनुरूप अन्य सम्पूर्ण काम गर्न कानूनी अधिकार सम्पन्न र सक्षम हुनुपर्छ । सो कामको लागि निगमले कानूनी अधिकार सञ्चालक समितिबाट प्राप्त गर्दछ । अर्थात् निगमको अधिकारको स्रोत दफा ४ बमोजिम गठित महाप्रबन्धक सहितको सञ्चालक समिति हो । सो कुरा ऐनको दफा ४(१) र दफा ७(२) बाट स्पष्ट हुन्छ । दफा ४(१) मा निगमको कार्य सञ्चालनको लागि महाप्रबन्धक सहितको सञ्चालक समिति गठन हुने व्यवस्था र दफा ७(२) मा भएको निगमको सबै काम कारवाहीहरूको रेखदेख, निर्देशन र व्यवस्था समितिले गर्ने र निगमलाई भएको सबै अधिकारहरूको प्रयोग र कर्तव्यहरूको पालन समितिले गर्ने भन्ने व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन्छ ।

१०. निगम ऐन, २०१९ को बनोट खास गरी दफा ४, दफा ६ र दफा ७ को व्यवस्था हेर्दा Corporate principle अनुसार सञ्चालक समिति मात्र निगमको

अधिकारको स्रोत देखिन्छ। निगम ऐनले सञ्चालक समितिलाई बाहेक गरेर वा सञ्चालक समितिलाई minus गरेर वा सञ्चालक समितिको भूमिकालाई Minimise गरेर निगम सञ्चालन हुने व्यवस्था गरेको देखिँदैन। सञ्चालक समिति भन्नाले निगम ऐनको दफा ४(१) बमोजिमको महाप्रबन्धक सहितको सञ्चालक समिति हो। साथै निगम ऐनले सञ्चालक समितिको अधिकार वा निगमले गर्ने काम एकैपटक दुई अधिकारीमा केन्द्रीत हुनसक्ने व्यवस्था नगरेको हुँदा निवेदकतर्फबाट कार्यकारी अध्यक्ष र महाप्रबन्धक दुवै कार्यकारी प्रमुख भएको भन्ने जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन।

११. नेपाल वायुसेवा निगम नेपालमा हवाईसेवा सञ्चालन, हवाईसेवा विकास एवं विस्तारमा महत्वपूर्ण भूमिका भएको सरकारी स्वामित्वको corporation हो। निगम सरकारी हस्तक्षेपबाट मुक्त रही व्यापारिक र नाफाको उद्देश्यले सञ्चालन हुने Corporation हो। निगमजस्तो Autonomus Corporation सञ्चालनमा हवाईसेवा सञ्चालनमा अनुभवी र व्यवस्थापन एवं पर्यटन व्यवसाय तथा प्रशासनसम्बन्धी व्यवसायसँग परिचित व्यक्तिहरू भएको सञ्चालक समिति गठन हुन आवश्यक हुन्छ, र सञ्चालक समितिले Team spirit मा कार्य गर्नुपर्छ। निगम ऐनको दफा ४(१) मा सञ्चालक हुनको लागि योग्यता उल्लेख गरी विभिन्न Discipline को Multimember body भएको सञ्चालक समिति गठन गर्नको उद्देश्य Team spirit मा निगम सञ्चालन हुनको लागि हो।

१२. कुशल Management नै निगमजस्तो Corporation को सञ्चालनको सफलताको आधार हो। यस इजलासले नेपाल वायुसेवा निगमको स्थापना र थाइ एयरलाइन्सको स्थापनाको बारेमा न्यायिक जानकारीमा लिन सक्छ। यी दुवै वायुसेवा भण्डै भण्डै (केही वर्ष फरक होला) सँगसँगै जस्तो समयमा स्थापना भएको हो। आज थाइ एयरलाइन्सको विमानको Fleet संख्या भण्डै १०० जेट विमानमा पुग्न लागेको र उसको सेवा सञ्चालन सातै continent मा पुगेको छ, भने निगम २ जेट विमानमा भरिएको देखिन्छ। नेपालबाट origin हुने flight मा ९० प्रतिशतभन्दा बढी यात्री विदेशी क्यारीयरले ओसार्ने गर्दछन् तर निगमले आफूकहाँबाट उड्ने यात्री र यात्रीको लाभ पनि लिन

सकेको देखिँदैन। कुनैपनि पदमा नियुक्ति गर्दा Professional व्यक्ति नियुक्ति गरी त्यसरी नियुक्ति भएका व्यक्तिलाई कानूनमा तोकेको अवधिसम्म Security of Tenure प्रदान गरी Doctrine या Pleasure of Spoils System लागू हुने पद जस्तो निवेदकले भने सरह सरकार परिवर्तनसाथ नियुक्ति भएको पदाधिकारीहरूलाई पनि बदल्ने प्रचलन हटाएमा निगमजस्तो Autonomus Body कानूनले परिकल्पना गरेअनुरूप फस्टाउन सक्छ। सञ्चालक समितिको गठन गर्न अधिकार पाएको सरकारले हाम्रो मान्छेको syndrome बाट मुक्त भई हाम्रो होइन राम्रो मान्छे नियुक्ति गर्नुपर्ने आफ्नो संवैधानिक कर्तव्यलाई ध्यानमा राखेर सही मान्छे नियुक्ति गर्नुपर्छ।

१३. निगमको सञ्चालन र व्यवस्थापनमा Professional व्यक्ती नियुक्ति गरी सही मान्छे नियुक्ति हुने हो भने वायुसेवा फस्टाउँछ भन्ने कुरा माथि उल्लेख गरिएको थाइल्याण्डको विमान सेवा र नेपालकै पनि केही निजीक्षेत्रका विमान सेवा उदाहरण हुन्।

१४. अतः यसमा, (क) निगमको कार्यकारी अध्यक्ष तोक्ने र कार्यकारी अध्यक्षको काम, कर्तव्य र अधिकारसमेत नेपाल सरकारले तोक्ने हुँदा सुगतरत्न कंसाकारलाई कार्यकारी अध्यक्षको पदमा नेपाल सरकारले नियुक्ति गरी काम, कर्तव्य र अधिकार पनि नेपाल सरकारले तोकेकोले कानूनबमोजिम भएको हुँदा बदर गर्न परेन।

(ख) नेपाल वायुसेवा निगम ऐन, २०१९ को दफा ६(२) अनुसार महाप्रबन्धकको काम कर्तव्य र अधिकार सञ्चालक समितिले तोक्ने व्यवस्था भएको तर निगमको सञ्चालक समितिको बैठक संख्या १२, २०६६।४।१९ को निर्णयबाट सञ्चालक समितिले नतोकी केवल कार्यकारी अध्यक्ष एक व्यक्तिले प्रत्यायोजन गरेको काम र अधिकार प्रयोग गर्ने गरी तोकेको भन्ने देखिएकोले उक्त प्रत्यायोजन उल्लिखित ऐनको दफा ६(२) बमोजिम भएको नदेखिएकोले निगमलाई सुचारुरूपले सञ्चालन गर्न अब महाप्रबन्धकको काम कर्तव्य र अधिकार सञ्चालक समिति आफैले स्पष्ट रूपमा महाप्रबन्धकको पदीय मर्यादा र जिम्मेवारीअनुसार तोक्नु भनी नेपाल वायुसेवा निगम सञ्चालक समितिको नाममा परमादेश जारी गरिएको छ।

(ग) कानूनअनुसार महाप्रबन्धकलाई सञ्चालक समितिले तोकेको काम, कर्तव्य र अधिकारमध्येबाट नै कार्यकारी अध्यक्षलाई नेपाल सरकारले महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार सुम्पन सक्ने व्यवस्था भएकोमा मिति २०६६।४।११ को पत्रबाट कार्यकारी अध्यक्षलाई महाप्रबन्धकको काम, कर्तव्य र अधिकार सुम्पेको भन्ने नदेखिएकोले यसबारे नेपाल सरकार एवं सञ्चालक समितिको ध्यानाकर्षण गराइएको छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई रिट दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिए।
उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.गिरीशचन्द्र लाल

इति संवत् २०६६ साल फागुन २८ गते रोज ६ शुभम्
इजलास अधिकृत : उपेन्द्रप्रसाद गौतम

□□□

निर्णय नं: ८३७४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजालस
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६४ सालको फौ.पु.नं. -५७२
फैसला मिति: २०६६।१।२।१२
मुद्दा : कुटपीट अंगभंग।

निवेदक वादी: नेपाल सरकार
विरुद्ध

विपक्षी प्रतिवादी: जिल्ला सिरहा, रामनगर मिर्चैया
गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने विपीन महारा
समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या. श्री सहदेव वास्तोला
पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री जगन्नाथ पाठक
मा.न्या. श्री रामप्रसाद खनाल

- राज्यले कानूनबमोजिम सजाय नै गर्नुपर्दा पनि कैद वा जरीवानासम्म मात्र गर्न सक्छ। सजायस्वरूप कुटपीट वा यातना दिन नसक्ने।

- कुटपीट एक फौजदारी अपराध भएकाले कुटपीटको अपराधमा कुटिने व्यक्तिको शरीरमा यातना पीडा घाउ आदि भई क्षति पुग्दछ। कसैको अनतिक्रम्य शरीरमा कसैले कुटपीट गरी क्षति पुऱ्याउँछ भने त्यसरी क्षति पुऱ्याउने व्यक्तिलाई सजाय गर्नुका साथै कुटपीटको कारण कुटिने व्यक्तिको शरीरमा पुगेको क्षतिबापत क्षतिपूर्ति Compensation समेत पाउनु पर्ने।

(प्रकरण नं.७)

- क्षतिपूर्ति भराउने कार्य सजाय नभई यो कार्य Civil Liability अन्तर्गत पर्ने कार्य हो। त्यसैले प्रतिवादी दोषी ठहर भएपछि क्षतिपूर्ति भराउने सम्बन्धमा न्यायको रोहमा यस अदालतले पनि विगो रकम यकीन गर्न सक्छ। पीडितले उपचार गर्दा फलफूल र खाना खर्च समेतमा खर्च गरेको भनी विल भरपाइ समेत पेश गरेमध्ये औषधि उपचारबापत र कुरुवा खर्चबापत खर्च गरेको प्रमाणित भएको रकम At Cost घा खर्चबापत भराई दिनुपर्ने।

(प्रकरण नं.८)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री राजनारायण पाठक, विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राई

विपक्षी तर्फबाट:
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मु.ऐ.कुटपीटको महलको १, २, ६, १८ र २५

आदेश

न्या.बलराम के.सी.: पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६३।६।२६ को निर्णय उपर दोहोऱ्याई हेरीपाउन दायर भएको निवेदनमा निस्सा प्रदान भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त टिपोट एवं ठहर यसप्रकार छ :-

मिति २०६२।१।३ गते बिहान ९.०० बजेको समयमा जिल्ला सिरहा रामनगर मिर्चैया गा.वि.स. वार्ड नं. २ बस्ने विपीन महारा समेतका ७ जना

व्यक्तिहरूले जग्गाको विवादसम्बन्धी रिसइवी लिई मेरो भाउजू गनौरीदेवी साहलाई कुटपीट गरी अंगभंग बनाई दिएको हुँदा निज भाउजूको उपचार गराउँदा लागेको खर्च दिलाई भराई पाउनुका साथै निजहरूलाई पक्राउ गरी आवश्यक कारवाही गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको महेश साहले दिएको जाहेरी दर्खास्त ।

मिति २०६२।१।३ गते जाहेरवालाको भाउजू गनौरीदेवी साहलाई रगताम्मे अवस्थामा रिक्सामा हाली उपचारको लागि लार्दै गरेको देखेको हुँ । सो सम्बन्धमा बुभ्दा निजलाई बीपिन महारा समेतका जाहेरी दरखास्तमा उल्लिखित व्यक्तिहरूले कुटपीट घाइते पारी अंगभंग समेत बनाई दिएको ठीक हो र सो घटना जग्गा विवादका कारण भएको भन्ने सुनेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको रामसागर साहले गरी दिएको कागज ।

मिति २०६२।१।३ गते जाहेरीमा उल्लिखित समयमा जिल्ला सिरहा रामनगर मिर्चिया गा.वि.स. वार्ड नं. २ बस्ने बीपिन महारा समेत जाहेरीमा उल्लिखित व्यक्तिहरूले मेरो भाई जाहेरवाला तथा श्रीमती गनौरी देवी साहलाई पूर्व जग्गाको विवादको रिसइवीले गर्दा तत्काल कलको पानी समेतको रिसइवी बनाई मेरो श्रीमती गनौरीदेवी साहको शरीरको विभिन्न भागमा रड तथा लाठी समेतले हिर्काई सख्त घाइते बनाई दिएकोमा उपचारार्थ धरानस्थित धोपा क्याम्पमा लगी उपचार गराउँदा श्रीमती सोही कुटपीटको कारणबाट अंगभंग भएकी यसरी श्रीमतीलाई कुटपीट गरी अंगभंग बनाउने विपक्षीलाई पक्राउ गरी कारवाही भाउजू भन्ने समेत व्यहोराको हरीचन्द्र साहले लेखाई दिएको घटना विवरण कागज ।

जाहेरीमा उल्लिखित मिति र समयमा जाहेरवालाको भाउजू गनौरी देवी साहलाई बीपिन महारा तथा अन्य जाहेरीमा उल्लिखित व्यक्तिहरू समेत भई लाठी तथा रडले शरीरको विभिन्न भागमा हिर्काई कुटपीट गरी अंगभंग बनाई दिएको ठीक हो यसरी आइमाइलाई कुटपीट गर्ने ति व्यक्तिहरूलाई पक्राउ गरी कारवाही गरी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको लक्ष्मण यादवले गरी दिएको कागज ।

मिति २०६२।१।३ गते विहान अं ९.०० वजेको समयमा जाहेरीमा उल्लिखित प्रतिवादीहरूले जाहेरवालाको भाउजू गनौरी देवी साहलाई लाठी रडले कुटपीट गरी खुट्टाको हड्डी भाँची अंगभंग बनाएको

ठिक हो सो कुरा मेरो घर घटनास्थल नजिकै भएको हुँदा आफ्नो आँखाले देखेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको रामकिसुन यादवले गरी दिएको कागज ।

जाहेरीमा उल्लिखित मिति र समयमा मेरो वाथरुमको नाला जाँम भई पानी बग्ने नाला बाट केही पानी बाहिर बाटोमा बगेको देखी विपक्षी मध्येका बीपिन महारा आई पानीको विषयलाई लिएर विभिन्न गालीगलौज गर्न थालेपछि मेरो देवर जाहेरवाला महेश आई सम्भाउँदा समेत नमानी उल्टै देवरलाई समेत गालीगलौज तथा कुटपीट गर्नुका साथै निज बीपिन महारा र जाहेरीमा उल्लिखित करिया, सोनमा साफी, बिन्देश्वरी साफी समेतका हुल आई मलाई रड तथा लाठीले कुटपीट गर्नुका साथै बिन्देश्वरीदेवी साफीले आफ्नो घरबाट सखुवाको ३ फीट लामो बटम लिएर आई प्रतिवादी बीपिन महारालाई दिएकाले सोही बटमले कसिएर मेरो बाँया खुट्टाको तिघामा हिर्काउँदा मेरो खुट्टा भाँचिई म भुइमा लडन गएको हुँ यसरी मलाई अनावश्यक रुपमा कुटपीट गरी अंगभंग बनाउने तथा सो कार्यमा संलग्न रहेका सम्पूर्ण व्यक्तिहरूलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पीडित गनौरी देवी साहले गरी दिएको कागज ।

जिल्ला सिरहा रामनगर मिर्चिया गा.वि.स. वार्ड नं. २ स्थित पूर्वमा बीपिन महाराको घर पश्चिममा नारायण श्रेष्ठको खाली जग्गा उत्तरमा दुर्गिकलालको जग्गा दक्षिणमा सडक यति चार किल्लाभित्र रहेको जाहेरवाला महेश साहको घर अगाडि वरण्डामा मिति २०६२।१।३ गते विहान अं.९ वजेको समयमा प्रतिवादी बीपिन महारा समेतका जाहेरीमा उल्लिखित प्रतिवादीहरूले गनौरीदेवी साहलाई कुटपीट गरेको साँचो हो । यसरी गनौरीदेवी साहलाई कुटपीट गर्ने यी प्रतिवादीहरूलाई पक्राउ गरी कारवाही गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको घटनास्थल तथा वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

उपचार तथा अन्य ८३,९४९।- खर्च भएको भन्ने जाहेरवाला महेश साहको निवेदन र सो साथ संलग्न विलका फोटोकपी थान २ ।

अनुसन्धानको हकमा हाल सम्म संकलित कागज प्रमाणको आधारमा जग्गासम्बन्धी पूर्व रिसइवीका कारण २०६२।१।३ गतेका विहान अ. ९ वजेको समयमा जाहेरवालाको घरको पानीको निकास

सम्बन्धमा विरुद्ध खण्डमा उल्लिखित बीपिन महारा समेतका प्रतिवादीहरूले जाहेरवाला तथा पीडित गनौरीदेवीसँग वादविवाद हातपात कुटपीट गरी विन्देश्वरी साफीले आफ्नो घरबाट ल्याएको घर प्लाष्टर गर्ने काठले प्रतिवादी बीपिन महाराले निज गनौरी देवीको वायाँ खुट्टाको तिघाका हानि सो तिघाको हड्डी भाँचि दिई अंगभंग गराई मुलुकी ऐन कुटपीटको महलको १ र २ नं. बमोजिमको कसूर अपराध गरेको पुष्टि हुन आएकोले निज प्रतिवादीहरू बीपिन महारा, रामसखी देवी महारा, जीवन महारा, मरवैता महारा, सोनमा साफी, करिया साफी र विन्देश्वरी साफीलाई ऐ. कुटपीटको महलको ६ नं. बमोजिम सजाय गरी पीडित गनौरीदेवीलाई घा खर्च समेत दिलाई हुल गरी कुटपीट गरे तर्फ कुटपीटको ८ नं. बमोजिम थप सजाय समेत गरी प्रतिवादीहरू फरार रहेकाले निजहरूलाई सम्मानित अदालतबाटै समाह्वान जारी गरी पाउन समेतको मागदावी लिई सक्कल मिसिल यसै अभियोग पत्र साथ प्रस्तुत गरिएको व्यहोरा सादर अनुरोध छ भन्ने व्यहोराको मिति २०६२।३।३१ गतेको अभियोग पत्र ।

प्रतिवादीहरूले मिति २०६२।५।१४ गतेमा तालिम भएको म्याद गुजारी बसेका रहेछन् । जाहेरवाला महेश साह, पीडित गनौरी देवी साह तथा बुभिका कुमार प्रसाद घिमिरे अनुरुद्र नायक, रामसागर साह, रामकिसुन यादव, निर्मल राय र हरिशचन्द्र साहले गरेको वकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

कुटपीट गरी अंगभंग गरी दिएको भन्ने वादीको दावी नपुग्ने र कुटपीटका वारदात सम्म हुँदा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम कुटपीटतर्फ परिणत गरी सरोकारवाला पीडित पक्षलाई भिकाई सकार गरेमा वादी पक्ष कायम गरी प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही किनारा हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु सिरहा जिल्ला अदालतको मिति २०६२।१।२९ को फैसला ।

मुलुकी ऐन कुटपीटको २ नं. बमोजिम पीडित पक्षको तिघाको हड्डी भाँचिएको हुँदा अंगभंगको अपराध कायम गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्नेमा कुटपीटतर्फ परिणत गरेको शुरुको त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

पीडितको तिघाको अवस्था जाँच गर्न पठाउँदा हड्डी जोडिएको र आफ्नो उमेर अनुसारको काम गर्न योग्य देखिएको र चोट लागेको खुट्टा पूर्णतः काम लाग्ने देखिएको भनी वि. पि. कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानको पत्र प्राप्त भै मिसिल संलग्न देखिएको । यस स्थितिमा प्रस्तुत वारदा कुटपीटको २ नं बमोजिम अंगभंग मान्न मिल्ने नहुँदा कुटपीटमा परिणत गर्नेगरी भएको सुरु फैसला मिलेकै देखिँदा सादर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६३।६।२६ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलाले वारदात भएको कुरा स्वीकारे कै छ । भाँचिएको खुट्टा निको भई काम लाग्ने भन्ने प्रतिवेदनको आधारमा कुटपीट अङ्गभङ्गमा सफाई दिई कुटपीटमा परिणत गरेको त्रुटिपूर्ण छ । अङ्गभङ्गमा खत निको भई काम लाग्ने भए पनि सजाय गर्नुपर्ने व्यवस्था कानूनमा छ । कुटपीटमा परिणत गर्नु भनेको कुटपीट भएकोमा सहमत हुने हो, पीडित गनौरी देवीको खुट्टा भाँचिएको अवस्था छ । जाँच केश फारमबाट हड्डी भाँचिइ अंगभंग भएको पुष्टि भै रहेको छ । जाहेरवाला लगायत मौकामा कागज गर्नेले कुटपीट गरेको कुरा किटानीसाथ लेखाएको अवस्था छ । कुटपीटको २ नं. ले खुट्टा तथा हातको हड्डी भाँचिएकोलाई कुटपीट मानेको अवस्था छ । जोडिए कामलाग्ने भयो भन्दैमा अंगभंगबाट सफाई दिई कुटपीटमा परिणत गर्ने गरी भएको फैसला कानूनतः त्रुटिपूर्ण हुँदा मुद्दा दोहोर्न्याई हेरी अभियोगदावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकारको २०६३।१०।२९ को निवेदन ।

यसमा पीडितको तिघा भाँचिएको सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, कुटपीटको महलको २ नं. अन्तर्गतको कसूरमा दावी परेको, पछि निको भै काम लाग्ने भएपनि कुटपीटको महलको ६ नं. अन्तर्गतको कसूर सजाय निर्धारित भै रहेको अवस्थामा छ । उक्त कार्य अंगभंग सम्बन्धी मुद्दा भित्र नपर्ने भन्न नमिल्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतको इन्साफ कुटपीटको २ र ६ नं. को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिएकोले मुद्दा दोहोर्न्याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६४।१।१९ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत पुनरावेदन सहितको मिसिल कागजातको अध्ययन गरी विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री

राजनारायण पाठक र उप न्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राईले खुट्टा भाँचीई अंगभंग भई निको भएपनि अंगभंगमा सजाय गर्नुपर्नेमा कुटपीटमा परिणत गर्ने गरेको शुरु तथा पुनरावेदन अदालतका निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबमोजिम सँजाय हुनुपर्दछ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनी इन्साफतर्फ विचार गर्दा कुटपीटमा परिणत गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको मिति २०६३।६।२६ को निर्णय मिलेको छ छैन निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. यसमा वीपिन महारा समेतका ७ जना भै लाठी तथा रडले गनौरी देवीलाई हानि वाँया खुट्टा भाँचिदिई मुलुकी ऐन कुटपीटको महलको १ र २ नं. को कसूर अपराध गरेकाले ऐ को ६ नं. र १८ नं. बमोजिम सजाय गरी घा खर्च समेत दिलाई पाउँ भन्ने मूल अभियोग दावी भएकोमा प्रतिवादीहरू अनुसन्धानको क्रमदेखि नै फरार रही अदालतबाट जारी म्याद समेत गुजारी अनुपस्थित रहेको देखिन्छ भने यस अदालतको आदेश बमोजिम छलफलको निमित्त भिकाउँदा समेत उपस्थित भएको पाइएन । मिसिल संलग्न कागजातहरू हेर्दा जाहेरवाला महेश शाहले घटनाको विवरण सिलसिलेवार रुपमा उल्लेख गर्दै प्र. वीपिन समेत भै सखुवाको च्यानलले भाउजू पीडित गनौरी देवीलाई हिर्काई आफूलाई समेत लखेटेका, भाउजूको देब्रे खुट्टाको तिघ्राको दुबै हड्डी भाँचिएकाले वि.पि. कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान धरानमा लगी सघन अप्रेशन गरी स्टील समेत हाली उपचार गरेकोले विपिन समेतका विपक्षीलाई कारवाही गरिपाउँ भनी किटानी जाहेरी दिई सोलाई पुष्टि हुनेगरी अदालतमा समेत उपस्थित भै वकपत्र गरेको देखिन्छ । मिसिल संलग्न वि.पि. कोइराला इन्ष्टीच्यूट हफ हेल्थ साइन्स धरानको Inquiry Repot बाट पीडित गनौरी देवीको वाँया खुट्टाको हड्डी भाँचिई अप्रेशन गरेको देखिन्छ । जाँचको प्रतिवेदनको व्यहोरा र जाहेरीको व्यहोरा एकआपसमा मिलेको पाइयो ।

३. त्यसैगरी मौकामा कागज गर्ने हरिचन्द्र शाह, लक्ष्मण यादव, रामकिसुन यादव, पीडित गनौरीदेवीको कागजबाट पनि प्रतिवादीहरूको कुटपीटको कारणबाट गनौरीको खुट्टा भाँचिएको भनी लेखाएको देखिन्छ भने पीडित गनौरी, रामसागर, राम किसुन, हरिचन्द्र समेतले अदालत समक्ष उपस्थित भै

प्रतिवादीहरूको कुटपीटबाट गनौरी देवीको देब्रे खुट्टा भाँचिएको भनी वकपत्र गरेबाट अभियोग पुष्टि भै रहेको देखिन्छ ।

४. जहाँसम्म गनौरीदेवीको खुट्टा भाँचिएको कार्य मुलुकी ऐन कुटपीटको महलअन्तर्गत कुटपीटको अङ्गभङ्गको कसूर हो होइन भन्ने सन्दर्भमा कानूनको विश्लेषणगर्दै विवेचना गर्नुपर्ने देखिन्छ । कुटपीटको २ नं हेर्दा मेरुदण्ड डडाल्नु, हात खुट्टा वा यीनैको जोर्नि भाँची फेरी फुकाली बेकम्मा पारेमा कुटपीटमा अङ्गभङ्गको खत ठहर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा पीडित गनौरी देवीको देब्रे खुट्टाको हड्डी भाँचिइ स्टील समेत प्रयोग गरी अप्रेशन गरेको कुरामा विवाद देखिँदैन । अहिलेको युगमा विज्ञानमा भएको उन्नतिका आधारमा लगभग सबै खालका रोग तथा चोटमा उपचार संभव हुन सक्दछ । उपचारबाट निको हुनु दोस्रो कुरा हो , कानूनबमोजिम कुनै कार्यबाट कसूर हुनु अर्को कुरा हो । प्रस्तुत मुद्दामा कुटपीटको २ नं. अनुसार हात खुट्टा भाँचिनु नै अङ्गभङ्गको खतको लागि पर्याप्त हुन्छ । विधायिकाले भाँचिई बेकाम हुनु भनेको तत्कालीन अवस्थामा उपचार नगर्दा के कस्तो अवस्था हुन्छ भनेर हेर्ने हो । केही थप उपचार नगर्दा आफैँ निको हुने, नभाँचिएको नफोरिएको अवस्थामा मात्र सामान्य कुटपीट हुने हो । पीडितको घाउको अवस्था हेर्दा सामान्य कुटपीटको परिभाषाभित्र पर्ने खालको देखिँदैन । यस स्थितिमा प्रतिवादीहरूलाई अङ्गभङ्ग कसूरमा सजाय गर्नुपर्नेमा सामान्य कुटपीटमा परिणत गर्नेगरी भएको निर्णय कानूनसंगत देखिन आएन ।

५. अब यी प्रतिवादीहरूलाई कुटपीट अङ्गभङ्ग खतमा के कस्तो सजाय गर्ने भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा कुटपीटको ६ नं. आकर्षित हुने देखियो । यसमा अङ्गभङ्गको खतमध्ये अन्धो र नपुंसक यी दुई खतमा जुनसुकै एक खत गरे पनि सो गर्नेलाई १० हजार रुपैया जरीवाना गरी ८ वर्ष कैद गर्नुपर्दछ भन्ने छ । सो दुई खत बाहेक अङ्गभङ्गको अरु खतमध्ये जुनसुकै एक खत गरेपनि सो गर्नेलाई ५ हजार जरीवाना गरी ८ वर्ष कैद गर्नुपर्दछ भन्ने छ । एउटै किसिमको काम लिन एउटा भन्दा वढि अङ्ग हुनेमा सो मध्ये एउटा अङ्ग मात्र बेकम्मा पारी दिएको भए माथि लेखिएको सजायको आधा सजाय गर्नुपर्दछ भन्ने छ । सो खत निको भई काम लाग्ने भएमा भने २ वर्ष मात्र कैद गर्नुपर्दछ भन्ने

कानूनी व्यवस्था पाइन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा एउटै काम गर्ने २ खुट्टा मध्ये एक खुट्टा भाँचिएको र मिसिल संलग्न B.P. Koirala Institute of Health Science धरानको मिति २०६२।११।१ को पत्रको आधारमा पीडितको खुट्टाको हड्डी जोडिइ उमेर अनुसारको काम गर्न सक्ने भन्ने देखिएको अवस्थामा प्रतिवादीहरू सबैलाई जनही २ वर्ष कैद तथा जरीवाना समेत हुने स्थितिमा अङ्गभङ्ग खतमा सफाइ दिएको त्रुटिपूर्ण देखिन आयो।

६. के कति घा खर्च भराउने सम्बन्धमा कुटपीटको महलको नं २५ मा कुटाइ माग्नेलाई दिलाउने भराउने कुराको संबन्धमा यस महलको ३६ नंबरमा लेखिएको कुरामा सोहि बमोजिम र अरुमा कुटपीट गर्नेबाट असूल भएको जरीवानाको यस महलको ७८ नम्बरमा लेखिए बमोजिमको कुटपीटको हकमा आधा र अरुमा ३ खण्डको एक खण्ड कुटाइ माग्नेलाई घा खर्च बापत दिनुपर्छ भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। कुटपीटको महलका २५ नं. र अन्य नम्बर हेर्दा कुटपीटबाट भएको घाउ खत आदिको उपचार गर्दा भएको खर्च (घा खर्च) भराउने छुट्टै स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिँदैन। वर्तमान कानूनी व्यवस्था हेर्दा कुटपीटको अपराध ठहरी जरीवाना समेतको सजाय भएपछि जरीवानाबाट असूल भएको रकम नै खण्डको हिसाबले भराउने व्यवस्था भएको देखिन्छ। यसको उदाहरण उक्त २५ नं. नै एक हो। यस व्यवस्थाले कुटपीटबाट पीडित व्यक्तिलाई प्रभावकारी न्याय दिन सक्ने देखिँदैन।

७. प्रत्येक नागरिक स्वतन्त्र छन। प्रत्येक नागरिकको शरिर अनतिक्रम्य छ। राज्यले कानूनबमोजिम सजाय नै गर्नुपर्दा पनि कैद वा जरीवानासम्म मात्र गर्न सक्छ। सजाय स्वरुप कुटपीट वा यातना दिन सक्तैन। कुटपीट एक फौजदारी अपराध हो। कुटपीटको परिभाषा कुटपीटको महल को १ नं. मा भएको छ। कुटपीट को अपराधमा कुटिने व्यक्तिको शरिरमा यातना पीडा घाउ आदि भई क्षति पुग्दछ। कसैको अनतिक्रम्य शरिरमा कसैले कुटपीट गरी क्षती पुऱ्याउँछ भने त्यसरी क्षती पुऱ्याउने व्यक्तिलाई सजाय गर्नुका साथै कुटपीटको कारण कुटिने व्यक्तिको शरिरमा पुगेको क्षति बापत क्षतिपूर्ति compensation समेत पाउन पर्छ।

८. कुटपीटका कारण शरीरमा पुगेको क्षति बापत कति पाउने भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा नं. २५ मा कुटपीट ठहरेपछि कुटपीट गर्नेलाई भएको जरीवानाबाट उठेको रकम मध्ये केहि खण्ड नेपाल सरकारमा जाने र केहि खण्ड कुटपीटबाट पीडीत व्यक्तिले घा खर्च बापत बाँड्न पाउने व्यवस्था भएको देखिन्छ। कुटिनु पिटिनुले नागरिकको अनतिक्रम्य शरिरको अतिक्रमण हुनुका साथै स्वतन्त्रता समेत अपहरण गर्दछ। राज्य यस्तो अवस्था हेरर बस्न सक्तैन। नागरिकको अनतिक्रम्य शरिरमा कुटपीट गरी कसैले चोट पुऱ्याउँदछ भने त्यस बापत जरीवानाको सजाय गरी राज्यले आमदानी गर्ने भन्ने होइन कुटपीट गर्ने त्यस्तो व्यक्तिबाट पीडीतले क्षतिपूर्ति घा खर्च भराउने व्यवस्था समेत हुन पर्ने हो यस्तो कानून नहुनु दुर्भाग्य हो। पीडितले कुटपीटको कारण भएको उपचार गर्दा रु.८३,१४९। खर्च भएको भनी विल पेश भएको देखिन्छ। प्रतिवादी यस अदालतबाट समेत दोषी ठहर भएकोमा विवाद भएन। अन्य मुद्दामा कसैले कसैको सम्पत्ति क्षति पुऱ्याएमा क्षतीपूर्ति At Cost भराइन्छ। क्षतिपूर्ति At Cost भराउने मान्य प्रचलन नै हो। क्षतिपूर्ति भराउने कार्य सजाय होइन। जरीवाना गर्ने कार्य सजाय हो। तर क्षतिपूर्ति भराउने कार्य सजाय नभई यो कार्य civil liability अन्तर्गत पर्ने कार्य हो। त्यसैले प्रतिवादी दोषी ठहर भएपछि क्षतिपूर्ति भराउने सम्बन्धमा न्यायको रोहमा यस अदालतले पनि विगो रकम यकीन गर्न सक्छ। पीडितले उपचार गर्दा फलफूल र खाना खर्च समेत रु.८,३१४९। खर्च गरेको भनी विल भरपाइ समेत पेश गरेमध्ये औषधि उपचारबापत र कुरुवा खर्चबापत गरी जम्मा रु.६१,०४०। खर्च गरेको प्रमाणित भएको समेत देखिदा उक्त रकम at Cost घा खर्च बापत भराई दिने ठहर्छ।

९. तसर्थ माथि विभिन्न प्रकरणमा उल्लिखित आधारमा प्रतिवादीहरू बीपिन महारा, रामशखीदेवी महारा, जीवन महारा, मरवैता महारा, सोनमा साफि, करीया साफी र विन्देश्वरी साफीले मुलुकी ऐन कुटपीटको महलअन्तर्गत १ र २ नं. अन्तर्गतको कसूर गरेको प्रमाणित भएकोमा कुटपीट अङ्गभङ्गमा सजाय नगरी कुटपीटमा परिणत गर्नेगरी भएको शुरु सिराहा जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गर्ने ठहराएको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६३।६।२६

को फैसला त्रुटिपूर्ण देखिँदा उल्टी हुन्छ। उल्लिखित सातै जना प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन कुटपीटको महलको ६ नं. को कसूरमा जनही २ वर्ष कैद र रु.२५००/- जरीवाना तथा ऐ. १८ नं. ले जनही रु. ३००। रुपैया थप जरीवाना हुन्छ र उपचार गर्दा लागेको घा खर्चबापत रु.६१,०४०।-प्रतिवादीहरूबाट दामासाहीले भराई पाउने ठहर्छ। सो ठहर्नाले अरु तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम देहाय बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई कुटपीट १ र २ नं. को कसूरमा ऐ ६ र १८ नं. बमोजिम देहाय बमोजिम सजाय भएकोले लगत कसी असूल गर्नु भनी शुरु सिराहा जिल्ला अदालतमा लगत दिनु.....१

- प्रतिवादी जिल्ला सिरहा, रामनगर मिर्चिया गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने बीपिन महारा -२ वर्ष कैद र जरीवाना रु. २८००। १
- ऐ.ऐ. बस्ने रामशखीदेवी महारा -२ वर्ष कैद र जरीवाना रु.२८००। १
- ऐ.ऐ. बस्ने जीवन महारा -२ वर्ष कैद र जरीवाना रु. २८००। १
- ऐ.ऐ. बस्ने मरवैता महारा -२ वर्ष कैद र जरीवाना रु. २८००। १
- ऐ.ऐ. बस्ने सोनमा साफी-२ वर्ष कैद र जरीवाना रु. २८००। १
- ऐ.ऐ. बस्ने करिया साफी.-२ वर्ष कैद र जरीवाना रु. २८००। १
- ऐ.ऐ. बस्ने विन्देश्वरी साफी.-२ वर्ष कैद र जरीवाना रु. २८००। १

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पीडित गनौरी देवी साहले देहायबमोजिम प्रतिवादीहरूबाट देहाय बमोजिम घा खर्च भरी पाउने ठहरेकाले मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको ४२ नं. का म्याद ३ वर्ष भित्र प्रतिवादीहरूको चलअचल सम्पत्ति देखाई भराइ माग्न आए कानूनबमोजिम भराइदिनु भनी शुरु सिराहा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु .२

प्रतिवादी जिल्ला सिरहा, रामनगर मिर्चिया गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने बीपिन महारा रु.८७२०।- .. १
 ऐ.ऐ. बस्ने रामशखीदेवी महारा रु. ८७२०।- १
 ऐ.ऐ. बस्ने जीवन महारा रु. ८७२०।- १

ऐ.ऐ. बस्ने मरवैता महारा रु. ८७२०।- १
 ऐ.ऐ. बस्ने सोनमा साफी रु. ८७२०।- १
 ऐ.ऐ. बस्ने करिया साफी रु. ८७२०।- १
 ऐ.ऐ. बस्ने विन्देश्वरी साफी रु. ८७२०।- १
 जम्मा ६१०४०। (एकसठ्ठी हजार चालिस मात्र)

सरोकारवालालाई नक्कल माग्न आए नियमानुसार नक्कल उपलब्ध गराई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।
 उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६६ साल चैत ९ गते रोज २ शुभम् .....
 इजलास अधिकृत :- विष्णुप्रसाद उपाध्याय

□□□

निर्णय नं: ८३७५

सर्वोच्च अदालत,संयुक्त इजलास
 माननीय न्यायाधीश श्री तपवहादुर मगर
 माननीय न्यायाधीश श्री रणवहादुर बम
 सम्वत् २०६३ सालको रिट नं. ३४६८
 आदेश मिति: २०६६।४।१९।२

विषय: उत्प्रेषण।

निवेदक: मकवानपुर जिल्ला हेटौडा न.पा.वडा नं.३
 कान्तिपथ घर भई हाल का.जि.
 का.म.न.पा.वडा नं.३४ नयाँवानेश्वर बस्ने
 ज्ञानेन्द्र श्रेष्ठ

विरुद्ध

विपक्षी: महानिर्देशक, राजश्व अनुसन्धान विभाग,
 हरिहरभवन, ललितपुर समेत

- भन्सार ऐनबमोजिम जफत हुने मालसामान भन्सार अधिकृत वा निजबाट अधिकार प्राप्त भन्सार अड्डाका कर्मचारी वा सरकारबाट अधिकृत कर्मचारीले जुनसुकै ठाउँमा र जहिलेसुकै पनि कब्जा गर्नसक्ने।
- मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट अधिकार प्रत्योजन भएबमोजिम भन्सार अधिकृतको अधिकारसमेत प्रयोग गरी भन्सार ऐन, २०१९ अनुसार अनुसन्धान कारवाही गरिरहेको अवस्थामा मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट अधिकार प्रत्योजन भएबमोजिमको अधिकारसमेत

प्रयोग गरेको कार्य कानूनबमोजिम नै कारवाही गरेको देखिने ।

(प्रकरण नं.७)

- अवैध पैठारी भएको सामानका सम्बन्धमा अनुसन्धान तहकीकात भइरहेको अवस्थामा अधिकार प्राप्त निकाय र अधिकारीले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र रही गरेको कार्यमा हस्तक्षेप हुने गरी रिट जारी गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.९)

निवेदक तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- भन्सार ऐन, २०१९ को दफा १९, १९(क)

आदेश

न्या.तपबहादुर मगर: नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा २३ र ८८ बमोजिम यस अदालतमा दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य ठहर यसप्रकार छ :

म निवेदकलगायत चार दाजुभाईको एकासगोलमा रहेको अवण्डा साढे बाह्र कठ्ठा जग्गामा बनेको ४ वटा गोदाम घरमध्ये एउटामा ऋद्धिसिद्धि खाद्य उद्योगअन्तर्गत राइस मील मकवानपुर जिल्ला वसामाडी गा.वि.स. वडा.नं. ५ मा सञ्चालित छ । बाँकी ३ वटै गोदाम घर करार ऐन, २०५६ बमोजिम जिल्ला बारा अमृतगंज गा.वि.स.बस्ने देवेन्द्रप्रसाद महतोले मिति २०६२।७।५ देखि भाडामा लिई उपभोग गर्दै आएका छन् । मेरो नाममा दर्ता रहेको ऋद्धिसिद्धि खाद्य उद्योग, राइस मील र गोदाम घरसमेतको रेखदेख, भाडामा राख्ने, उठाउने सम्पूर्ण कारोवार सगोलका कान्छा भाई सुरेन्द्र श्रेष्ठले गर्दैआएका र निज सुरेन्द्र र भाडावाल देवेन्द्र प्र.महतोबीच भाडासम्बन्धी करारसमेत भएको रहेछ ।

करार शर्तबमोजिम भाडामा गोदामघरले चर्चेको क्षेत्रको प्रयोगबाट उत्पन्न हुने लाभ, हानि एवं देवानी तथा फौजदारी दायित्व (Civil and Criminal Liabilities) समेत भाडामा बस्ने निज देवेन्द्रप्रसाद महतोले नै वहन गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्तो उपभोगसम्बन्धी

सर्वमान्य सिद्धान्तबमोजिम भाडामा घर दिने र भाडामा लिनेको कानूनी अवस्था, दायित्व, प्रयोग र अधिकार फरक फरक रहन्छ ।

गोदाम भाडामा लिई कृषि उत्पादनसम्बन्धी सामान भण्डारण र विक्रीको व्यवसाय गर्दै आइरहेका निज भाडावाल देवेन्द्रप्रसाद महतोको ३ वटा गोदाममा विपक्षी राजश्व अनुसन्धान विभाग मध्यमाञ्चल इकाई कार्यालय र सोका अनुसन्धान अधिकृतले आवश्यक अनुसन्धानका लागि भनी ताल्चा फोडी २३०६ बोरा रासायनिक मल र पार्किङ्ग गरी राखिएको ३०० बोरा लोड भएको ट्रकसमेत मिति २०६२।१२।१२ मा सिल लाहा छाप लगाई लिएर गए विरुद्ध निज देवेन्द्रप्रसाद महतोको सगोलका गोदाम घरधनीमध्येको म निवेदकलाई मात्र दुःख हैरानी पार्ने नियत राखी विपक्षी इकाई कार्यालय र अनुसन्धान अधिकृतले भन्सार ऐन, २०१९ को दफा ३२ को आडमा दुर्नियतपूर्वक, अधुरो अनुसन्धान एवं तारेखमा राखी कारवाही गरिरहेको छ । भन्सार ऐन, २०१९ को दफा २३,२३(क),२३(ख)का प्रावधानहरू एवं राजश्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ को दफा ९ बमोजिम कानूनसम्मत अनुसन्धान छानबिन अधि बढाई उक्त रासायनिक मल कानूनसम्मत पैठारी वा अवैध पैठारी के हो ? विल विजक छ वा छैन ? भन्ने सम्बन्धमा सो मलको कारोवार गर्ने धनी देवेन्द्रप्रसाद महतोलाई प्रक्रिया प्रारम्भ नगरी विपक्षी चुप बसेको अवस्था छ ।

रासायनिक मल र उक्त तीन वटा गोदाम र ट्रकसँग वेसरोकारवाला म निवेदकउपर मात्र विपक्षी बनाई अनुसन्धान कारवाही चलाउने विपक्षी कार्यालय तथा सोका अनुसन्धान अधिकृतले भन्सार ऐन, २०१९ तथा राजश्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ को उल्लिखित दफाहरूका कानूनी प्रक्रिया अवलम्बन नगरी ऐनको व्यवस्था विपरीतका कार्यबाट मौलिक हकहरू समेतउपर आघात पुग्न गएको अवस्था छ ।

हचुवापूर्वकका वदनियतपूर्ण कार्यले प्राकृतिक न्यायका स्थापित सिद्धान्तहरू, समेतको उल्लंघन भई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १,११,१२,(२) को (ड) १४ र १७ उपर आघात पर्न गएकोले विपक्षीहरूका नाममा भन्सार ऐन, २०१९ कोदफा २३ २३ (क) र (ख) तथा राजश्व चुहावट (अनुसन्धान तथा

नियन्त्रण) ऐन, २०५२ को दफा ९ अलवम्बन नगरी गरिएको कार्य बदर गरी कानूनबमोजिम प्रारम्भदेखि नै पुनः अनुसन्धान गर्नु गराउनु भन्ने निर्देशानात्मक आदेश एवं उत्प्रेषण, परमादेशलगायत अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति ०६३१२६को रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद वाहेक पन्ध्र दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखितजवाफ लिई आउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । लिखितजवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । हाल माग भएबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन भन्ने यस अदालतको मिति २०६३३१ को आदेश ।

मिति २०६२१११० मा मकवानपुर बसमढी-५ स्थित ऋदिसिद्धी खाद्य उद्योगको गोदाममा अवैधरूपमा चोरी पैठारी गरी ल्याएको भारतीय रासायनिक मल भण्डार गरिएको सूचनाको आधारमा अ.दु.अ.आ.आन्तरिक राजश्व कार्यालय, हैटौँडा र यस कार्यालयसमेतको संयुक्त टोलीले उक्त उद्योगका कर्मचारी राजु अर्याल र श्री विष्णुप्रसाद सापकोटाको रोहवरमा सिलछाप गरिएको र मिति २०६२१११२ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मकवानपुरका प्रतिनिधि र स्थानीय भद्रभलादमी समेतको रोहवरमा कानूनी रीत पुऱ्याई खानतलासी गर्दा गोदामभित्र २३०६ बोरा ना.२ ख ६६०२ नं.ट्रकमा लोड भएको अवस्थामा ३०० बोरासमेत जम्मा २६०६ बोरा भारतीय रासायनिक मल फेला परेको र उक्त रासायनिक मल भन्सारको बाटो भई पैठारी भएको भन्ने कुनै कागजात पेश हुन नसकेकोले भन्सार ऐन, २०१९ को दफा १९ बमोजिम कच्जामा लिई रोहवरमा रहेका उक्त उद्योगका कर्मचारी राजु अर्याललाई सामान बुझेको भरपाईसमेत दिई आवश्यक अनुसन्धान कार्यका लागि यस कार्यालयमा पेश भएको हो । आन्तरिक राजश्व कार्यालय मकवानपुरको अभिलेखअनुसार उक्त उद्योग विपक्षी निवेदक ज्ञानेन्द्र श्रेष्ठको नाममा दर्ता रहेकोले आफूसँग

रहेको सबुद प्रमाणसहित यस कार्यालयमा उपस्थित हुन आउनु भनी निजका नाममा भन्सार ऐन, २०१९ को दफा ३२ बमोजिम पत्र लेखिएकोमा निज निवेदक मिति २०६२१२२७ गते यस कार्यालयमा उपस्थित भई उक्त उद्योगको कारोवार र वरामदी रासायनिक मलको सन्दर्भमा एकाघरका भाई सुरेन्द्र श्रेष्ठलाई थाहा हुने हुँदा आवश्यक कागजातसहित निज भाई सुरेन्द्र श्रेष्ठलाई लिई उपस्थित हुनेछ भनी वयान गरी २०६३११०५ गते उपस्थित हुने तारिख लिई गएकोमा निज र निजका भाई आजका मितिसम्म यस कार्यालयमा उपस्थित हुनु भएको छैन ।

बारा जिल्ला अमृतगंज गा.वि.स.वडा नं. ८ बस्ने देवेन्द्रप्रसाद महतोले उक्त वरामदी मल आफ्नो भएको दावीसहित पुनरावेदन अदालत, हैटौँडामा यस कार्यालयलाई समेत विपक्षी बनाई रिट नं.२१९ बाट निषेधाज्ञा परमादेश रिट दायर गरी यस कार्यालयमा समेत हुलाक मार्फत् सामान आफ्नो भएको दावी गरी निवेदन पठाएता पनि निज हालसम्म यस कार्यालयमा उपस्थित हुन नआएको अवस्था छ । उक्त वरामदी रासायनिक मलको गुणस्तर परीक्षण गराई भन्सार ऐन, २०१९ को दफा २०(३) बमोजिम लिलाम विक्री गरी प्राप्त रकम कार्यालयको धरौटी खातामा आम्दानी बाँधिएको छ । अनुसन्धानको क्रममा सम्बन्धित मालधनी पत्ता लगाई आवश्यक कानूनी कारवाहीको लागि देवेन्द्रप्रसाद महतो र सुरेन्द्र श्रेष्ठलाई उपस्थित हुन पत्राचार गरिएको छ ।

कानूनबमोजिम कार्य गर्नका लागि स्थापित यस कार्यालयले मन्त्रपरिषदको निर्णयबाट अधिकार प्रत्योजन भै प्राप्त भएको भन्सार अधिकृतको अधिकार प्रयोग गरी भन्सार ऐन, २०१९ अनुसार कानूनसम्मत तरिकाबाट अनुसन्धान कारवाही गरिरहेको र निज निवेदक स्वयंका नाममा दर्ता रहेको ऋदिसिद्धी खाद्य उद्योगबाट अवैध भारतीय मल वरामद भएकोले उक्त अवैध सामानको मालधनी पत्ता लगाई कानूनअनुसार आवश्यक कारवाही गराउने दायित्व निज निवेदक समेतको हुने भएकोमा सोको लागि निजले यस कार्यालयमा सम्पर्क गरी अनुसन्धानको कार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु पर्नेमा सो बमोजिम नगरी आफ्नो नामको खाद्य उद्योगबाट वरामद भएको मलको सम्बन्धमा आफू वेसरोकार वाला भएको भन्ने जिकीर लिई दायर

भएको रिट अनुसन्धान कारवाहीबाट विपक्षीको सर्वैधानिक हकहरू उल्लंघन नभएको हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको राजश्व अनुसन्धान विभाग म.इ.का., बारा, पथलैया समेतको तर्फबाट यस अदालतमा प्रस्तुत २०६३३२८ को लिखितजवाफ ।

निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा यस विभागको हकमा कुनै पनि जिकीर नलिई मात्र विपक्षी महलमा यस विभागको नामसम्म उल्लेख गरेको भएता पनि उक्त रासायनिक मलका सम्बन्धमा यस विभागबाट कुनै कारवाही भए गरेको छैन । मकवानपुर जिल्ला बासमडी ५ स्थित ऋद्धिसिद्धि खाद्य उद्योगको गोदाममा अवैध रूपमा चोरी पैठारी गरी ल्याएको रासायनिक मल भण्डार गरी राखेको सूचना राजश्व अनुसन्धान विभाग म.इ.का., बारा पथलैयामा प्राप्त भै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, आन्तरिक राजश्व कार्यालय, हेर्टाँडासमेतको संयुक्त टोलीले मिति २०६२।१।१० मा सिलबन्दी गरी मिति २०६०।१।१२ मा खानतलासी लिँदा सो गोदामबाट २३०६ बोरा ना.२ ख ६६०२ नं.को ट्रकमा लोड भएको अवस्था ३०० बोरा गरी जम्मा २६०६ बोरा रासायनिक मल बरामद गरी सो रासायनिक मल भन्सारको बाटो भई पैठारी भएको कुनै प्रमाण पेश हुन नसकेकोले भन्सार ऐन, २०१९ को दफा १९ बमोजिम उक्त कार्यालयले आफ्नो कब्जामा लिई आवश्यक कारवाही गरिरहेको हुँदा आधारहीन रिट निवेदन खारेज होस भन्नेसमेत व्यहोराको राजश्व अनुसन्धान विभाग, हरिहरभवनको मिति ०६३।१।६ को लिखितजवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी चढी इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको जिकीर र विपक्षीका तर्फबाट प्रस्तुत भएका लिखितजवाफ समेतको अध्ययन गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

रासायनिक मलको कारोवार गर्ने देवेन्द्रप्रसाद महतो भएको र आफू सोसँग वेसरोकार रहेको व्यक्तिमाथि बर्द्धनियतपूर्वक कारवाही गरिएको गैरकानूनी कार्यले मौलिक हकहरूमा आघात पुग्न गएकाले सो कार्य वदर होस् भन्ने मुख्य निवेदन जिकीर देखिन्छ । निवेदक यस कार्यालयमा हाजिर भई तारिख लिई गएकोमा त्यसपछि हाजिर हुन नआएको र निवेदनमा उल्लिखित रासायनिक मलका सम्बन्धमा यस

कार्यालयबाट भएको काम कामकारवाही कानूनसम्म नै छ भन्ने राजश्व अनुसन्धान मध्यमाञ्चल इकाई, बाराको लिखितजवाफ देखिन्छ ।

उपर्युक्त निवेदन जिकीर र लिखितजवाफ हेरी निवेदन जिकीरबमोजिम विपक्षीको कार्य गैरकानूनी हो होइन र सो कार्य वदर गर्नुपर्ने अवस्था छ छैन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. अवैधरूपमा भारतबाट चोरी पैठारी गरिल्याएको भारतीय रासायनिक मल भण्डारण गरी राखिएको रिद्धिसिद्धि खाद्य उद्योगको गोदाम घर रिट निवेदक ज्ञानेन्द्र श्रेष्ठ समेतको स्वामित्वको भएकोमा विवाद देखिदैन ।

३. निवेदकको निवेदन लेखअनुसार उल्लिखित ४ वटा घरमध्ये एउटा घरमा रिद्धिसिद्धि खाद्य उद्योग सञ्चालन भएको र अरु ३ वटा गोदाम घर देवेन्द्रप्रसाद महतोलाई कृषि उत्पादनसम्बन्धी सामग्री विक्री गर्ने प्रयोजनका लागि भाडामा दिएको भन्ने देखिन्छ । देवेन्द्रप्रसाद महतोले उक्त अनुसन्धानको क्रममा रहेको रासायनिक मल आफ्नो हो भनी पुनरावेदन अदालत, हेर्टाँडामा परमादेशसमेतको रिट निवेदन दिएको देखिएबाट रिट निवेदकका उक्त भवनहरू देवेन्द्रप्रसाद महतोलाई भाडामा दिएको पुष्टि हुन्छ ।

४. रासायनिक मल राखिएको सन्दर्भमा ऋद्धिसिद्धि खाद्य उद्योगका आधिकारिक व्यक्ति ज्ञानेन्द्र श्रेष्ठ र रासायनिक मल आफ्नो हो भन्ने गोदामका भाडावाल देवेन्द्रप्रसाद महतो दुवैलाई उपस्थित हुन राजश्व अनुसन्धान मध्यमाञ्चल इकाई कार्यालयले सो रासायनिक मलको भण्डारणसम्बन्धी कारवाहीको सिलसिलामा पत्राचार गरेको अवस्था पनि राजश्व अनुसन्धान इकाई कार्यालयको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । रिट निवेदक ज्ञानेन्द्र श्रेष्ठ राजश्व अनुसन्धान मध्यमाञ्चल इकाई कार्यालयमा हाजिर भै तारिख लिई गएको र त्यसपछि अनुपस्थित रहेको उल्लिखित लिखितजवाफबाटै देखिएको छ ।

५. रासायनिक मल भण्डारण गरी राखिएको समेतको व्यहोरामा पनि रिट निवेदक समेतको असहमति देखिदैन । बरु यी रिट निवेदकले आफ्नो समेतको स्वामित्वको घर भए पनि देवेन्द्रप्रसाद महतोलाई भाडामा दिएकोले मलको कारोवार गर्ने देवेन्द्रप्रसाद महतोलाई सो कारवाहीको प्रक्रियामा नल्याइएको र

उक्त रासायनिक मलको भण्डारण वा गोदाममा रहने सामानप्रति वेसरोकार रहेको आफूलाई मात्र अनुसन्धानको घेरामा पारिएको कार्य मौलिकहक माथिको आघात भएकाले सो काम वदर होस् भनी जिकीर लिएको पाइयो ।

६. राजश्व अनुसन्धान मध्यमाञ्चल इकाई कार्यालयको उक्त रासायनिक मलसम्बन्धी अनुसन्धानात्मक प्रक्रिया र कारवाही कानूनसम्मत हो होइन भन्ने सम्बन्धमा भन्सार ऐन, ०१९ लाई हेर्नुपर्ने भयो । भन्सार ऐन, ०१९ को दफा १९ मा भएको व्यवस्था हेर्दा: “यो ऐनबमोजिम जफत हुने मालवस्तु देखेमा वा पत्ता लागेमा भन्सार अधिकृतले वा निजबाट अधिकार प्राप्त भन्सार अड्डाका कर्मचारीले वा सरकारबाट अधिकृत कर्मचारीले जुनसुकै ठाउँमा र जहिलेसुकै पनि त्यस्तो माल वस्तु कब्जा गर्न सक्छ” भन्ने र भन्सार ऐन, ०१९ को दफा १९क मा : “भन्सार क्षेत्रबाहेक अन्यत्र भन्सार महसुल छली माल वा वस्तु ल्याउन लागेको बखत पक्राउ गरी यस ऐनअनुसार कारवाही गर्ने अधिकार भन्सारको मुख्य अधिकारी वा निजले खटाएको अधिकारीलाई हुनेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

७. भन्सार ऐन, ०१९ को दफा १९ ले भन्सार ऐनबमोजिम जफत हुने मालसामान भन्सार अधिकृत वा निजबाट अधिकार प्राप्त भन्सार अड्डाका कर्मचारी वा सरकारबाट अधिकृत कर्मचारीले जुनसुकै ठाउँमा र जहिलेसुकै पनि कब्जा गर्न सक्छ भनी अधिकार प्रदान गरेको र राजश्व अनुसन्धान विभाग म.इ.कार्यालयले मन्त्रपरिषदको निर्णयबाट अधिकार प्रत्योजन भएबमोजिम भन्सार अधिकृतको अधिकारसमेत प्रयोग गरी भन्सार ऐन, २०१९ अनुसार अनुसन्धान कारवाही गरिरहेको भन्ने सोही कार्यालयसमेतको लिखितजवाफबाट देखिएको छ । यसबाट राजश्व अनुसन्धान विभाग म.इ.कार्यालयले भन्सार ऐनको दफा १९ र १९क मा भएको कानूनी व्यवस्था र मन्त्रपरिषदको निर्णयबाट अधिकार प्रत्योजन भएबमोजिमको अधिकारसमेत प्रयोग गरी कानूनबमोजिम नै कारवाही गरेको देखिन आयो ।

८. गोदाममा भण्डारण गरिएको र टूकमा लोड भएको रासायनिक मलका बोराका अवस्थाका सम्बन्धमा उक्त रासायनिक मल भन्सारको बाटोबाट

पैठारी भएको भन्ने कुनै कागजात पेश नभएकाले ती सामानका वारेमा अनुसन्धानको कार्य आरम्भ गरिएको र घर धनी र भाडावाललाई सोसम्बन्धी कागजात लिई हाजिर हुन आउनु भनी पत्राचारसमेत गरिएको राजश्व अनुसन्धान कार्यालयको लिखितजवाफबाट देखियो । राजश्व अनुसन्धान मध्यमाञ्चल इकाई कार्यालयले यस प्रकारको अनुसन्धानको प्रक्रिया र कारवाही अधि बढाउन नपाउने वा अनुसन्धान गर्न नपाउने भनी निवेदकले जिकीर लिएको पनि देखिदैन । निवेदकले आफू वेसरोकार व्यक्ति भएको र विपक्षीको आफूमाथिको कारवाही दुर्नियतपूर्वक भएको भनी आफ्नो निवेदनमा उल्लेखन गरेको देखिन्छ । तर आफूमाथिको सो कारवाही कसरी दुर्नियतपूर्ण भयो भनी आफ्नो निवेदनमा निवेदकले कुनै आधार प्रस्तुत गर्न सकेको देखिदैन । वरु निवेदकले राजश्व अनुसन्धान कार्यालयमा हाजिर भई वयान गरी भएका प्रमाण लिई आउँछु भनी तारेख लिएको र त्यसपछि त्यस कार्यालयमा हाजिर हुन नगर्दै त्यसै वसेको अवस्था देखिन्छ । अर्का सरोकारवाला व्यक्ति देवेन्द्रप्रसाद महतोले आफ्नो सामान भनी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा निषेधाज्ञा परमादेशको निवेदन दिएको तर निज राजश्व अनुसन्धान कार्यालयमा भने हाजिर हुन गएको अवस्था देखिदैन ।

९. यी माथि उल्लिखित विवेचनाबाट निवेदनमा जिकीर लिएको अनुसन्धानको कारवाही गर्ने अधिकार भन्सार ऐन, २०१९ को दफा १९ र १९क को व्यवस्थाबमोजिम अधिकारप्राप्त राजश्व अनुसन्धान कार्यालयलाई भएको, रिट निवेदकको स्वामित्वको घरमा अवैध पैठारीको रासायनिक मल भण्डारण गरिएको, रिट निवेदक स्वयं र अर्का सरोकारवाला व्यक्ति देवेन्द्रप्रसाद महतोलाई रासायनिक मलसम्बन्धी आधिकारिक कागजात उपलब्ध गराउने समेतका सम्बन्धमा जानकारी र पत्राचार गरिएको, रिट निवेदक राजश्व अनुसन्धान कार्यालयमा हाजिर भै वयान गरी तारिख लिई तत्पश्चात हाजिर हुन नगएको समेत देखिएको अवस्था र स्थितिमा भन्सार ऐन, २०१९ ले प्रदान गरेको अधिकारको प्रयोग गरी अवैध पैठारी भएको सामानका सम्बन्धमा अनुसन्धान तहकीकात भइरहेको भन्ने कुरा राजश्व अनुसन्धान मध्यमाञ्चल इकाई कार्यालयसमेतको लिखितजवाफबाट

देखिइरहेकोले अधिकार प्राप्त निकाय र अधिकारीले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र रही गरेको कार्य कानूनबमोजिम नै देखिएको हुँदा कानूनबमोजिमको अधिकारभित्रको कार्यमा हस्तक्षेप हुने गरी निवेदन मागबमोजिम रिट जारी गर्न मिलेन। रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.रणबहादुर मगर

इति संवत् २०६६ साल साउन १९ गते रोज २ शुभम्-
इजलास अधिकृत: कृपासुर कार्की

□□□

निर्णय नं: ८३७६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६७ सालको विविध MS ००६०
आदेश मिति: २०६७/२/३०/१
विषय:- बन्दीप्रत्यक्षीकरण।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला जोरपाटी गा.वि.स.वडा नं
२ चामुण्डा चलचित्र मन्दिर जाने बाटो
स्थित घर नं ००१०४२/००२ मा बन्दी बनाई
राखिएको विश्वराज पन्तको छोरा उमेर ५
महिनाको आत्मेष राज पन्तको हकमा बाबु
विश्वराज पन्त

विरुद्ध

विपक्षी: काठमाडौं जिल्ला जोरपाटी गा.वि.स.वडा नं
२ वस्ने रीता ढकाल समेत

- बच्चाको आमाले प्राकृतिक संरक्षकको हैसियतले आफ्नो भूमिका निभाउन नसक्ने र सो हैसियतले बच्चाको पालन पोषण गर्न नसक्ने अवस्थामा बाबुले संरक्षकत्व ग्रहण गर्न पाउने।

(प्रकरण नं.५)

- कुनै नाबालक व्यक्तिले आफ्नो प्राकृतिक संरक्षकसँग रही बस्न र बाँच्न पाउने हक कानूनप्रदत्त हक मात्र नभै जन्मसिद्ध तथा प्राकृतिक हक हो, जो जुनसुकै अवस्थामा कानूनबमोजिम वाहेक अपहरण गर्न नपाइने।

- कुनै नाबालक व्यक्तिले आफ्नो प्राकृतिक संरक्षकसँग बस्न पाउने हक निजको जन्मसिद्ध अधिकार भएकोले यस्तो हकको उल्लंघन भएको अवस्थामा जुन मार्गबाट निजलाई सरल र सहज उपचार प्राप्त हुन्छ, त्यही मार्ग अवलम्बन गर्न रोकावट गर्न मुनासिब नहुने।

(प्रकरण नं.६)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शम्भु
थापा र श्री वल्लभ वस्नेत

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री सुमनराज
आचार्य

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६१, अङ्क ५, नि.नं.
६७६

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३
- मुलुकी ऐन लोपने स्वास्नी महलको २, ३ र ३(१)
- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा
४(१), ८

आदेश

न्या.तपबहादुर मगर:नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम
दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं
आदेश यस प्रकार छ: -

म निवेदक र विपक्षी पिङ्गी ढकालका बीच
मिति २०६२/८/२ मा परम्परागत रूपमा विवाह भै
दाम्पत्य सम्बन्ध कायम भएको हो। विपक्षी पिङ्गी
ढकालसँग विवाह हुनु अघिबाट नै म संयुक्त
अधिराज्यस्थित लण्डनमा स्नातक तह अध्ययन
गरिहेकाले विपक्षीसँग विवाह भएपश्चात् हामी दुवै
जना पुनः लण्डन मै अध्ययन गरी आएका थियौं।
त्यहाँ हामी ३ वर्ष वसी नेपालमा सगैँ आएका थियौं।
विपक्षी पिङ्गी के कसको बहकावमा लागि निजको
घरमा भएका आफ्ना तथा हाम्रा सामान समेत लिई
गई माइतीको डेरामा बस्दै आउँदा समेत घरायसी
मामला हो भन्ने सम्झी कतै उजुर गरेको थिइन।
विपक्षी पिङ्गीले मउपर काठमाडौं जिल्ला अदालतमा
अंश तथा सम्बन्ध विच्छेद मुद्दा दायर गरी वेलायत

गएकी रहिछन् । त्यस मुद्दामा मैले प्रतिउत्तर पेश गरिसकेको छु । म वेलायतमा वस्दा विपक्षीसँग Dependent visa का आधारमा रहदै आएको, Visa को अवधि समाप्त हुन लागेकोले म Visa Extend र status chang गर्न 1st Nov २००९ मा नेपाल आएँ । म नेपाल वसेकै वखत विपक्षी पत्नीले 3rd January 2010 मा London स्थित Queen Elizabeth Hspital, Woolwich मा छोराको जन्म भयो । छोराको जन्मपश्चात् निजले नवजात बच्चालाई नेपाल ल्याई मेरो घर हुँदाहुदै माइतमा वस्न गईन । मैले मिति २०६६।१।२।२ मा बच्चा भेट्न जाँदा भेट नदिई बच्चा समेत हेर्न नदिएको र पूनः बच्चा मेरो जिम्मा दिनु पऱ्यो भनी आग्रह गर्दा विपक्षीहरूले नदिएको, बच्चालाई निरन्तर लुकाई बच्चाको पालन पोषण, आधारभूत स्वास्थ्य प्राप्त गर्न पाउने हकबाट वञ्चित गरी अवोध बालकलाई वन्दी बनाई राखेको र छोराको अवस्थाका विषयमा तत्कालै सूचित हुन, निजलाई हेरी निजको अवस्थाका आधारमा तत्काल स्वास्थ्योपचार गर्नुपर्ने अवस्था भएमा सोबमोजिम स्वास्थ्योपचार समेत गरी नवजात शिशुको जीवनरक्षा गर्ने वैकल्पिक र प्रभावकारी मार्गको अभाव हुनुका साथै नवजात शिशुका सम्बन्धमा तत्काल अवलम्बन गर्नुपर्ने उपचार लगायतका कार्य नगरे नभएको कारणबाट बच्चा जे पनि हुनसक्ने स्थितिको भएमा वा उचित पालन पोषण स्याहार सम्भार र स्वाथ्योपचारको अभावका कारण छोरा दीर्घरोगी हुन गएमा मैले र छोराले समेत आफ्नो बाँकी सम्पूर्ण जीवन दुःखपूर्वक जीउनुपर्ने जस्तो गम्भीर परिणामको भागिदार हुनुपर्ने भएकोले छोरालाई बुझाई पाउन निवेदन लिई उपस्थित भएको छु ।

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४(१) ले बाबु आमाले आफ्नो परिवारको आर्थिक अवस्थाअनुसार प्रत्येक बालकको पालन पोषण गर्नुका अतिरिक्त निजको स्वास्थ्योपचार समेतका सुविधाहरूको व्यवस्था गर्नुपर्ने, साथै ऐनको ४(२) ले बाबु आमा वा संरक्षकले बालकलाई रोगबाट वचाउन खोपहरू दिलाउनुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ । निवेदकलाई उक्त दायित्व तथा हकबाट विपक्षीहरूले वञ्चित गर्ने काम गर्नु भएकाले ५ महिनाको नवजात शिशुलाई विपक्षीहरूले महिनौदेखि लुकाई वन्दी बनाई मलाई अनुहार सम्म नदेखाई नवजात शिशुलाई प्राप्त नेपालको

अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(ड) २२(२) नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ६(४), ६(५), बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४(१), ४ (२) मा उल्लिखित सवैधानिक एवं कानूनी हकमा आघात पुगेको र बच्चालाई यसै अवस्थामा राख्दा छोराको जीउ ज्यान नै तलमाथि हुनसक्ने भएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम विपक्षीका विरुद्ध वन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी छोरालाई अदालतबाट भिकाई म निवेदकको संरक्षकत्वमा रहने गरी मलाई बुझाई जिम्मा पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६७।२।१४ को निवेदन पत्र ।

यसमा यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद वाहेक ३ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई उपस्थित हुन विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको मिति २०६७।२।१६ को आदेश ।

छोरी पिङ्गी ढकाल (पन्त) उच्च शिक्षाको लागि लण्डन गएको छिन् । निजको आग्रहबमोजिम नै मैले बालकलाई हेरविचार गर्दै आएको छु । एउटा आमाले छोरालाई गर्नुपर्ने दायित्व मैले निर्वाह गर्दै आएको छु । निवेदन व्यहोरा कपोलकल्पित हो । निवेदकलाई बालक भेट्न अवरोध खडा गरेको छैन । निवेदकको हक हनन भएमा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा २० ले स्पष्ट रूपमा हकको प्रचलन गर्न पाउने जिल्ला अदालतमा जानुपर्नेमा रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको हुँदा रिट खारेजभागी छ, खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको रीता ढकाल र लक्ष्मी ढकालको एकै व्यहोराको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

नियमानुसार पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल कागजात अध्ययन गरियो । निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा, बल्लभ वस्नेतले बालक ४ महिनाको छ, जसलाई आमाले वेलायतमा जन्माई नेपालमा आफ्ना माइतीमा छाडी गएको अवस्था छ । मुलुकी ऐन लाग्ने स्वास्नीको महलको ३ नं, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४ बमोजिम नाबालक बच्चाको हेरविचार एवं बच्चासँग भेटघाट गर्न बाबु आमाले पाउनुपर्ने र पालन पोषण गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ । आमा पिङ्गी वेलायतमा छन, बच्चा नेपालमा रहेको जसलाई

हालसम्म बाबुले भेटघाट गर्न र पालनपोषण गर्न पाएको छैन। नाबालक बच्चालाई आमाले पालन पोषण तथा संरक्षण नगरेमा बाबुको जिम्मा लगाउनु पर्नेमा बच्चालाई भेटघाट गर्न सम्म गर्न नदिएको अवस्था हुँदा बच्चा आत्मेषराज पन्त लाई निवेदक बाबुको जिम्मा लगाउनु भन्ने बन्दिप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी होस् भन्ने बहस गर्नुभयो।

विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री सुमनराज आचार्यले नाबालककी आमा वेलायतमा अध्ययनरत तथा काम गर्दै रहेकी हुँदा जन्मिएको बच्चाको समुचित रेखदेखका निमित्त विपक्षी पिङ्गले माइतमा बाबु आमा जिम्मा छाडेकी हुन्। बालकलाई भेटघाट गर्न निवेदकलाई दिइएको नै छ, मावली हजुरआमाबाट नाबालक बच्चाको समुचित स्याहार सम्भार तथा रेखदेख स्वास्थ्योपचार भई रहेको छ। बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले नाबालकको रेखदेख पालन पोषण गर्ने विषयमा जिल्ला अदालतमा नालेश लाग्नेमा असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गरी दायर गरीएको रीट खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने बहस गर्नुभयो।

दुवै पक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीको बहस जिकीर सुनी रिट निवेदकको निवेदन माग दावी बमोजिमको आदेश जारी हुने हो होइन ? त्यसमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन्छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा रिट निवेदक विश्वराज पन्त र विपक्षी मध्येकी पिङ्ग ठकाल पन्त नाबालक आत्मेषराज पन्तको बाबु र आमा भएकोमा विवाद छैन। यी दुवैजना संयुक्त अधिराज्य (वेलायतमा) अध्ययनरत अवस्थामा छुदा दुवैको परम्परागत रूपमा हिन्दू प्रचलनअनुसार विवाह भै विपक्षी पिङ्गको कोखबाट बच्चा आत्मेषराजको जन्म स.न २०१०, ३ जनवरीमा वेलायत (London) स्थित Queen Elizabeth Hospital, Woolwich मा भएकोमा समेत विवाद छैन। वेलायतमा जन्मिएको बच्चालाई विपक्षी पिङ्गले नेपालस्थित आफ्नो माइती (बाबु आमाको) घरमा छाडी आफू पुनः वेलायत नै फर्किएको तथ्य निजका बाबु आमाको लिखित जवाफबाट र निजले यस अदालतबाट जारी भएको म्याद सूचनाका म्याद भित्र लिखित जवाफ नफिराएबाट स्पष्ट हुन्छ।

रिट निवेदकले नाबालक बच्चा आफ्नो छोरो भएको, जसलाई विपक्षीहरूले भेटघाट गर्न, आफूले पालन पोषण गर्न इच्छा व्यक्त गर्दा भेटघाट समेत गर्न नदिई बच्चालाई बन्दी बनाई राखेको हुँदा बन्दिप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी बच्चा विपक्षीको कब्जाबाट मुक्त गरी आफ्नो जिम्मा लगाई पाउँ भन्ने माग गरेको देखिन्छ। आमाको अनुपस्थितिमा नाबालक बच्चाको रेखदेख पालन पोषण स्यहारसुसार एवं नाबालक बच्चाको रेखदेख आमाले नगरेमा बाबुले गर्न पाउने हो होइन ? त्यस विषयको निरोपण हुनुपर्ने देखिन्छ।

३. यस सम्बन्धमा मुलुकी ऐन लागू नगरेर स्वास्नीको महलको ३ नं मा "ऐन बमोजिम लागू नगरेर स्वास्नीको सम्बन्ध विच्छेद भएको मितिले दुईसय वृहत्तर दिनभित्र जन्मेको सन्तान अन्यथा प्रमाणित नभएमा सो सम्बन्ध विच्छेद भएको लागू नगरेर सन्तान ठहर्छ। त्यस्ता सन्तान र पाँच वर्ष नपुगेका वा पाँच वर्षदेखि माथिका नाबालक पाल्ने विषयमा देहायबमोजिम हुन्छ" भन्ने उल्लेख भै उक्त नं. को देहाय १ मा नाबालकलाई आमाले आफै पाल्न चाहेमा निजैले र निजले पाल्न नचाहेमा बाबुले पाल्नुपर्छ, देहाय २ मा यस नम्बरको १ दफामा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आमा बाबु दुवैको मञ्जुरी भएमा त्यस्तो नाबालकलाई आमा बाबुमध्ये कुनैले वा आलो पालो गरी पाल्न पाउँछ, देहाय ३ मा आमा बाबुमध्ये जोसुकैले पाले पनि नाबालकको अहित हुने अवस्था वा त्यस्तो अहित हुने मनासिव आशङ्का नभएमा पाल्ने आमा बाबुले नपाल्ने आमा वा बाबुलाई बीच बीचमा नाबालकसँग भेटघाट गर्ने मौका दिनुपर्छ। त्यस्तो मौका अर्को विवाह गर्ने आमाले पनि पाउँछ, भन्ने व्यवस्था र देहाय ४ मा आमाले पाल्दा बाबुले आफ्नो इज्जत आमदअनुसार नाबालकलाई खान, लाउन, शिक्षा र औषधी उपचार समेतको मनासिव खर्च दिनुपर्छ। आमाले नेपाली बाबुले त्यस्तो नाबालक पालेको रहेछ र बाबुभन्दा आमाको आयस्ता बढी रहेछ भने अड्डाले अवस्था विचार गरी आदेशद्वारा तोकिए बमोजिम त्यस्तो स्वास्नी मानिसले पनि नाबालकको खान, लाउन शिक्षा र औषधी उपचारको खर्च व्यहोर्नु पर्छ भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

४. यसका अतिरिक्त बाल बालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ४(१) मा "वावु आमाले आफ्नो परिवारको आर्थिक अवस्थानुसार प्रत्येक बालकको पालनपोषण गर्नुको अतिरिक्त निजको शिक्षा स्वास्थ्योपचार, खेलकुद तथा मनोरञ्जन सुविधाहरूको व्यवस्था पनि गर्नुपर्ने र उक्त ऐनको दफा ८ मा "वैवाहिक सम्बन्ध विच्छेद भई वा अरु कुनै कारणबाट वावु र आमा भिन्न वसेको अवस्थामा वावुसँग वसेको बालकलाई आमासँग र आमासँग वसेको बालकलाई वावुसँग समय समयमा भेटघाट गर्न वा केही समयको निमित्त साथ वस्न दिनुपर्ने छ तर त्यसरी वावु वा आमासँग भेटघाट गर्न वा वस्न दिँदा बालकको हितको प्रतिकूल हुने कुनै मनासिव कारण भएमा त्यस्तो भेटघाटको वा साथ वस्ने सुविधा दिनबाट अदालतले रोक लगाउन सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

५. प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक नाबालक बच्चाको वावु रहेको र विपक्षीमध्येकी पिङ्गी आमा रहेको देखिन्छ। बच्चाको वेलायतमा जन्म भए पश्चात विपक्षी पिङ्गीले बच्चा निवेदकको घरमा जिम्मा छाडी वेलायत जानुपर्नेमा माइतमा छाडी गएको देखिएबाट बच्चाको रेखदेख, पालनपोषण एवं स्वास्थ्योपचार तथा बच्चासँगको भेटघाट वावुबाट हुन पाएको देखिँदैन। आमा नहुँदा बच्चाप्रतिको हक वावुमा (रिट निवेदकमा) रहेको उल्लिखित कानूनबाट: स्पष्ट देखिन्छ। बाल बालिकाको प्राकृतिक संरक्षक सर्वप्रथमतः आमा हो, कुनै कारणवस आमा नभए वावु हुने भन्ने यस अदालतबाट नैकाप २०६१, अंक ५, पृष्ठ ६७६ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भई सकेकोछ। प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा नाबालक बच्चा आत्मेषराजको आमा पिङ्गी ढकाल (पन्त) ले बच्चालाई आफू साथ राखेको अवस्था नभई निज विदेश वेलायत रहेको देखिएको, बच्चा प्रस्तुत मुद्दाको निर्णय हुँदाका वखत मावली हजुरआमाका साथ रहेको तर बच्चा वावु साथ हालसम्म नरहेको भन्ने तथ्य विपक्षी रीता ढकालले इजालाससमक्ष बच्चा आफै वोकी बच्चाको पालन पोषण आफैले गरी आएको छु भनी व्यक्त गरेको तथ्यबाट समेत देखिन आयो। यस्तो अवस्थामा बच्चाको आमाले प्राकृतिक संरक्षकको हैसियतले आफ्नो भूमिका निभाउन नसक्ने र सो हैसियतले बच्चाको पालन

पोषण गर्नसक्ने अवस्था नदेखिँदा निवेदक वावुले संरक्षकत्व ग्रहण गर्न पाउने नै देखिन्छ।

६. निवेदकको हक हनन् भएको अवस्थामा बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को साधारण क्षेत्राधिकारको मार्ग छंदाछंदै असाधारण अधिकार क्षेत्रमा प्रवेश गरेको मिलेको छैन भन्ने विपक्षीतर्फका विद्वान अधिवक्ताको तर्क रहेको छ। कुनै नाबालक व्यक्तिले आफ्नो प्राकृतिक संरक्षकसँग रही वस्न र वाचन पाउने हक कानूनप्रदत्त हक मात्र नभै जन्मसिद्ध तथा प्राकृतिक हक हो, जो जुनसुकै अवस्थामा कानूनबमोजिम वाहेक अपहरण गर्न पाइँदैन। यसरी कुनै नाबालक व्यक्तिले आफ्नो प्राकृतिक संरक्षकसँग वस्न पाउने हक निजको जन्मसिद्ध अधिकार भएकोले यस्तो हकको उल्लंघन भएको अवस्थामा जुन मार्गबाट निजलाई सरल र सहज उपचार प्राप्त हुन्छ, त्यही मार्ग अवलम्बन गर्न रोकावट गर्न मुनासिव हुँदैन। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ मा समेत कानूनबमोजिम वाहेक कसैले कसैको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक अपहरण गर्न नपाइने प्रत्याभूति प्रदान गरिएको छ। विपक्षीहरूबाट भएको कार्य यो यस कानूनअनुसार भए गरिएको हो भनी लिखित जवाफ तथा बहसको क्रममा इजलाससमक्ष अवगत गराइएको अवस्था छैन। विपक्षीको कार्यले नाबालक बच्चाको स्वतन्त्रताको हकमा प्रत्यक्ष: आघात पुऱ्याएको हुँदा विपक्षी तर्फबाट रहनु भएका कानून व्यवसायीको उपर्युक्त नयस्वहस जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन।

७. अतः उपर्युक्त उल्लिखित आधारहरूबाट नाबालक आत्मेषराज पन्तलाई विपक्षीले कानून विपरीत वन्दी बनाई प्राकृतिक संरक्षक वावुसँग भेटघाटसम्म गर्न दिएको नदेखिँदा नाबालक बच्चा आत्मेषराज पन्तलाई विपक्षीहरूको कब्जा जिम्माबाट छुटाई यस अदालतका रजिष्ट्रारको रोहवरमा रिट निवेदक विश्वराज पन्तको जिम्मा लगाइदिने बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिदिएको छ। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार वुभाई दिनु। उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६७ साल जेठ ३० गते रोज १ शुभम.....

इजलास अधिकृत : खड्गराज अधिकारी

निर्णय नं. ८३७७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री रणबहादुर बम
संवत् २०६२ सालको रिट नं. --२८४९
आदेश मिति: २०६७/१/८/४
विषय : उत्प्रेषण परमादेश ।

निवेदक: तनहुँ जिल्ला व्यास नगरपालिका वडा नं. १
खकौली बस्ने गिरीराज पन्तको छोरा रामदेव
पन्त

विरुद्ध

प्रत्यर्थी: नेपाल सहकारी संस्था प्राइभेट लिमिटेडको
तर्फबाट अखितयार प्राप्त का.मु
नायबमहाप्रबन्धक पूर्णप्रसाद शर्मा

- संस्थाले कहिले कति अवधिपछि आफ्नो लेना असूली गर्ने हो र धितोको जग्गा कति बाँकी रहने हो पूर्वअन्दाज गर्न सकिने अवस्था पनि रहँदैन । साथै कानूनले तोकेको सीमित समय सीमाभित्र रही छिटो छरितो रूपमा फैसला कार्यान्वयन गरिनु पर्ने हुँदा सहकारीको कर्जा असूलीको परिणामलाई पर्खेर अदालतले फैसला कार्यान्वयन गर्ने कार्यलाई कानूनी समयसीमा भन्दा बढी विलम्ब गरी रोक्नु न्यायसंगत नहुने ।

(प्रकरण नं. ४)

- फैसला कार्यान्वयन गर्ने दायित्व अदालतको मात्र नभई सरोकारवाला निकाय एवं मुद्दाका सम्बन्धित पक्षको पनि रहन्छ । मुद्दाका पक्षले यो वा त्यो वहानामा फैसला कार्यान्वयनमा बाधा व्यवधान खडा नगरी प्रभावकारी रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु निजको दायित्व हुन जान्छ । फैसला कार्यान्वयनमा सघाउ पुऱ्याउने पक्षलाई अदालतले रहरले वा इच्छाले थुनामा राख्दैन बरु विशेष परिस्थितिमा फैसलाको मर्यादा राख्न अवलम्बन गरिने यो विशेष कानूनी प्रक्रिया हुने ।

- सामान्यतः फैसलाबमोजिम भरी पाउने लाखौंको विगोको माया मारी उल्टै सिधा खर्च दाखिल गरी पक्षलाई थुनामा राख्न व्यक्तिलाई रहर हुँदैन । यो एउटा अन्तिम उपायको रूपमा पक्षले अवलम्बन गर्नुपर्ने ।
(प्रकरण नं. ५)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री
रविनारायण खनाल

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- दण्ड सजायको ४२(२)

आदेश

न्या.रणबहादुर बम: नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा ८८(२) को आधारमा यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत रिट निवेदन सहितको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:-

म निवेदक उद्योग व्यवसाय सञ्चालन गरी आएको एक नेपाली नागरिक हुँ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले प्रत्याभूत गरेका मौलिक तथा संवैधानिक अधिकारहरूको निर्वाध उपभोग तथा प्रचलित कानूनको समान संरक्षण पाउनु मेरो मौलिक हक हो । विपक्षीहरूको काम कारवाही र निर्णयले म निवेदकलाई संविधान तथा कानूनप्रदत्त हकहरूको प्रचलनमा प्रतिकूल असर परी विपक्षीहरूको असंवैधानिक एवं गैरकानूनी निर्णय तथा आदेशहरूलाई बदर गराउन अन्य वैकल्पिक उपचारको मार्ग नभएकाले सम्मानित अदालतसमक्ष प्रस्तुत रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु ।

तनहुँ जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०५७/८/२१ को फैसलाअनुसार विपक्षी मोतीकुमार श्रेष्ठले मेरोउपर साँवा रु.२,४२,९५९। र सोको व्याज समेतको दावा लिई मेरो नाउँको ज.ध.द.प्र.पू. भएको सर्भेमा तनहुँ जिल्ला कर्लुङ गा.वि.स. वडा नं. ६ क.कि. नं. २९, २८, ३४, १५३, ८३०, ८२९, १०४०, १०५६, ३५९, ३५५ र ५१७ समेतका जग्गाहरू लिलाम गरी विगो भराई पाऊँ भनी दरखास्त पेस गर्नु भएकोमा दावी लिइएको जग्गामध्ये भाई तथा आमाहरू

०४७१२।२० देखि नै मानो वेगल भई बस्नु भएकोले निजहरूका नाउँमा रहेका जग्गाबाट भरिभराउको कारवाही गर्न नमिल्ने र दरखास्तमा उल्लेख भएका म निवेदकको नाउँको जग्गा नेपाल सहकारी संस्था पोखराबाट रोक्का रहेकाले अन्य जायजथा वादीबाट देखाउन सक्ने नसक्ने कागज गराउनु भनी २०६१।३।१५ मा तनहुँ जिल्ला अदालतबाट आदेश भएको ।

उल्लिखित आदेशबमोजिम विपक्षी मोतीकुमारले कागज गर्दा म निवेदकका नाउँमा अन्य जेथा छैन भन्ने उल्लेख गर्दै नेपाल सहकारी संस्थामा मैले धितोबापत राखेको ग १ ख ५८५ नं. को भाडा ट्रकबाट विगो असूलउपर गरिपाऊँ भन्ने निवेदन गरी सोको कारवाही अघि बढिरहेको । सो ट्रकलाई मैले सहकारी संस्थामा धितोबापत जमानत राखेकोमा विपक्षीले मेरो हकको सम्पत्ति भनी यस अदालतमा भरिभराउको लागि निवेदन गरेको कारण सोको कारवाहीको सिलसिलामा गण्डकी यातायात व्यवस्था कार्यालय पोखरामा जिल्ला अदालतबाट रोक्का समेत राखिएको रहेछ ।

विपक्षी मोतीकुमारले दर्ता गर्नुभएको फौसलाबमोजिम विगो भरिभराउ गरिपाऊँ भन्ने तर्फको दर्खास्तको कारवाहीमा रोक्का रहेको ट्रकको फुकुवा गरिपाऊँ भनी सहकारी संस्था लि.ले. तनहुँ जिल्ला अदालत तहसील शाखामा २०६१।१०।०६ मा दिएको निवेदनमा सो अदालतका तहसीलदार कर्मचारीले उक्त ट्रक रोक्का फुकुवा गरिदिनु भनी आदेश गर्नु भएको । सो आदेशउपर मु.ऐ. दण्ड सजायको ६१ नं. को आधारमा मैले जिल्ला न्यायाधीशसमक्ष निवेदन गरेको थिएँ । उक्त निवेदनमाथि कारवाही हुँदा अदालतबाट २०६२।१।२३ मा तहसीलदारबाट भएको आदेश मिलेकै देखिएको र वादीले अन्य सम्पत्ति देखाउन नसकेको हुँदा कानूनबमोजिम गर्नु भनी आदेश भई सो आदेशउपर मैले दायर गरेको अ.वं. १७ नं. को निवेदनमा पुनरावेदन अदालत पोखराले उक्त आदेश परिवर्तन गरिरहनु नपर्ने भनी मिति २०६२।६।१३ मा सदर गरिदिएको छ । साथै जिल्ला अदालतमा २०६२।१।२४ गते विपक्षी मोतीकुमार श्रेष्ठले प्रतिवादीका नाउँमा रहेका अन्य जायजथा देखाउन सक्तिन मु.ऐ. लेनदेन व्यवहारको १९(२) नं. र दण्ड सजायको महल ४२(२) नं. बमोजिम एक वर्ष कैद गराई पाऊँ भनी

सिधा खर्चबापतको आवश्यक रु. ९१२५।- दाखेल गर्नु भएको र जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।१।२४ मा निवेदन साथ दाखेल हुन आएको सिधा खर्च रु. ९१२५।- अदालतको धरौटी खातामा दाखेला गरी प्रस्तुत निवेदन नियमानुसार इजलाससमक्ष पेश गर्नु भनी आदेश समेत भएकोमा सहकारी संस्थामा धितोबापत रहेको ग १ ख ५८५ नं. को भाडाको ट्रक प्रथमत मेरो स्वामित्वमा छ । विगो रकम असूल गर्नका लागि मेरा नाउँमा धितोमा रहेका र नरहेका कि.नं. ५१६ का क्षे.फ. १२ रोपनी समेतका करोडौं पर्ने अचल सम्पत्ति बाँकी नै रहेकोले सोहिबाट असूलउपर गरिनु पर्नेमा सो नगरि विपक्षी मोतीकुमारले म निवेदक आसामीलाई थुनामा राखी कारवाही गरिपाऊँ भनी मिति २०६२।१।२४ मा दिएको निवेदन माग दावीलाई प्राथमिकता दिई निवेदन दर्ता गरी निवेदन मागबमोजिम निवेदन साथ दाखिला हुन आएको सिधा खर्च रु. ९,१२५।- अदालतको धरौटी खातामा दाखिला गरी प्रस्तुत निवेदन इजलासमा पेश गर्नु भनी मिति २०६२।१।२४ मा भएको आदेश लगायत मेरो नाउँमा सहकारी संस्थामा धितोमा रहेको मेरो ट्रक रोक्का राखेको तहसीलदारले गरेको आफ्नो आदेश आफैले बदर गरेकोलाई सदर गरेको जिल्ला अदालतको मिति २०६२।१।२३ को आदेश र सो आदेशलाई परिवर्तन गर्नु नपर्ने भनी गरेको मिति २०६२।६।१३ को पुनरावेदन अदालत पोखराको आदेश समेत वेरीत तथा असंवैधानिक भएकोले विपक्षीहरूका उल्लिखित आदेश तथा काम कारवाहीहरू नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा ८८(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षी मोतीकुमारको उक्त विगो भरिभराउ गर्न म निवेदकका नाउँमा नेपाल सहकारी संस्था लि. मा धितोमा रहेका र नरहेका अचल सम्पत्तिबाट असूल गर्न सकिने वैकल्पिक उपाय हुँदाहुँदै थुनामा राखी रहन नमिल्ने र गैह्र कानूनी भएकोले म निवेदकका नाउँमा हालसम्म कायम रहेको उल्लिखित अचल सम्पत्तिबाट नै विगो असूलउपर गर्नु गराउनु र निवेदकलाई नथुनु नथुनाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाऊँ र रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नहुँदासम्मको लागि यथास्थितिमा राखिरहन अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? मागवमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र मिसिलसाथ राखी लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत पोखरालाई सूचना पठाई बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाईदिनु । १५ दिनभित्र आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा लिखित जवाफ लिई उपस्थित हुनु भनी अन्य विपक्षीहरूलाई सूचना दिई लिखित जवाफ पेश भएमा वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नुभन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६२।७।२४ मा भएको आदेश ।

तनहुँ जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०५७।२।२१ को फैसलाबमोजिम विगो भराई पाउन विपक्षी मोतीकुमार श्रेष्ठले मेरो नाउँको तथा सँगोलमै रहँदा अंशियार भाइहरू तथा आमाका नाउँमा दर्ता भएका जग्गाहरू देखाई दरखास्त दिनु भएकोमा भाइ तथा आमाका नाउँको जग्गाबाट भरिभराउको कारवाही गर्न नमिल्ने र म निवेदकको नाउँको जग्गा सहकारी संस्थाबाट रोक्का रहेको भन्ने आधारमा अन्य जायजोथा वादीबाट देखाउन सक्ने नसक्ने कागज गराउनु भन्ने आदेश हुँदा विपक्षी मोतीकुमारले मेरो नाउँमा अन्य जेथा नभएको भनी मैले सहकारी संस्थामा धितोबापत राखेको ग.१ख ५८५ नं. को भाडाको ट्रक देखाई सोबाट विगो भराई पाउँभनी निवेदन गरी कारवाही अगाडि बढिरहेकोमा रोक्का रहेको ट्रक फुकुवा गरिपाउँ भनी सहकारी संस्थाले निवेदन दिई तहसीलदारबाट फुकुवा गर्ने आदेश भएको र सो उपर मैले दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम जिल्ला न्यायाधीश समक्ष निवेदन गरेकोमा मिति २०६२।५।२३ मा वादी मोतीकुमारले फैसलाबमोजिम विगो असूल गरिपाउँ भनी उल्लेख गरेको सम्पत्ति र ट्रक यो दरखास्त पर्नु अगावै नेपाल सहकारी संस्था लिमिटेड पोखराको नाउँमा धितो राखी रोक्का समेत भैरहेको देखिन आएको र ऋण असूल पनि भई नसकेको देखिन आएकोले उक्त ग.१ ख ५८५ नं. को ट्रक समेतबाट वादीको विगो भराउन मिल्ने भएन । तहसीलदारबाट भएको आदेश मिलेकै देखिएको र वादीले अन्य सम्पत्ति देखाउन नसकेको हुँदा कानूनबमोजिम गर्नु भनी आदेश भएकोले उक्त वेरीतको आदेश बदर गरिपाउँ भनी अ.वं. १७ नं. बमोजिम रिट निवेदक रामदेव पन्तको मिति २०६२।५।२६।१ मा यस अदालतमा निवेदन परेकोमा

यस अदालतबाट मिति २०६२।६।१३।५ मा त्यस अदालतबाट मिति २०६२।५।२३ मा गरेको आदेश परिवर्तन गरिरहन पर्ने नदेखिँदा कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने आदेश भएको हो । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन अदालत पोखराको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

तनहुँ जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०५७।२।२१ को फैसलाअनुसार म मोतिकुमार श्रेष्ठले सावाँ रु. २४२९५१।- र सोको कानूनबमोजिमको व्याज समेत भरी लिन पाउने निर्णय भएको सम्बन्धमा विपक्षी रामदेवको रिट निवेदनबाट स्पष्ट भएकै छ । मैले भरिभराउका लागि निवेदन दिँदा विपक्षी समेत विपक्षीका आमा, भाईहरू समेतका नाउँको जग्गाहरूबाट असूलउपर गराइ पाउँ भनी जेथा देखाउँदा भाई आमाहरू छुट्टिएको देखाइयो र सो जग्गाबाट विगो भरिभराउ हुन सकेन । विपक्षीका नाउँमा भएको तनहुँ कर्लूङ्ग गा.वि.स. वडा नं. ६ क कि.नं. ५९६ को क्षेत्रफल १२-०-०-० भएको खेतबाट असूलउपर गराउन प्रयत्न गर्दा सो जग्गा माछापुच्छ्रे बैंक दमौलीमा रोक्का रहेछ । पछि अदालतबाट अन्य जेथा देखाउन भनी कागज गर्दा विपक्षीका नाउँको ग १ख ५८५ नं. को भाडाको ट्रक देखाई निवेदन दिएको हुँ सो निवेदन उपर कारवाही चल्दै गई ट्रक रोक्का समेत हुँदा विपक्षीले सो ट्रक नेपाल सहकारी संस्था प्राईभेट लिमिटेडमा धितो राखेको छ भनी निवेदन दिएको मिसिल संलग्न भएकै छ । एकपछि अर्को जेथा देखाउदै जाँदा विपक्षीले बाधा दिदै जाने र अदालतबाट कानूनबमोजिम अन्यत्रबाट रोक्का रहेका सम्पत्तिबाट विगो भराउन नमिल्दा जिल्ला अदालत तनहुँबाट २०६२।५।२३ मा भएको आदेशबमोजिम मैले सिधा बापत रकम दाखिला गरेको हुँ, साथै सो आदेश पुनरावेदन अदालत पोखराबाट मिति २०६२।६।१३ मा सदर भएको छ । रकम बुझाउन सक्ने दावी गर्ने विपक्षीले रकम दाखिला गरेमा वा विगो असूल हुने जेथा देखाएमा मैले थुनाउन चाहेर पनि थुनाउन सक्ने अवस्था छैन । अदालतले थुन्ने आदेश गर्न पनि सक्दैन । रकम बुझाउन सक्ने हैसियत दावी गर्ने विपक्षीले अहिले सम्म किन रकम दाखिला गर्न सकेनन् ? अदालतबाट कानूनबमोजिम भएका निर्णयहरूलाई पटक पटक चुनौती दिई हरेक प्रक्रियाको अन्तभई

विगो भरिभराउन हुन नसकेपछि कानूनबमोजिम दण्ड सजायको महलको दफा ४२ नं. र लेनदेन व्यवहारको १९ नं. बमोजिम सिधा दाखिला गर्ने कार्य गरेको हुँ। अन्यत्रबाट रोक्का रहेको सम्पत्तिबाट समन्वय गराई विगो असूल गराउने कार्य मेरो होइन।

माथि लेखिएका आधार प्रमाणहरूबाट विपक्षीको रिटको कुनै औचित्य नभएको र जिल्ला एवं पुनरावेदन अदालतबाट भएका आदेश कानूनबमोजिम भएकाले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत विपक्षी मोतीकुमार श्रेष्ठको यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ।

विपक्षी रामदेव पन्तले विगत २०५५ सालदेखि व्यापार व्यवसाय सञ्चालनका लागि यस सहकारी संस्थासँग ऋण लिई कर्जा कारोबार गर्दै आउनु भएको थियो। विपक्षीले उपभोग गर्नु भएको ऋण कर्जाको सुरक्षणका लागि विपक्षीका नाउँको ग.अ. तनहूँ जिल्ला कर्लुङ्ग गा.वि.स. अन्तर्गतका कि.नं. २९, २८, ३४, १५३, ८३०, ८२९, १०५६, १०४०, ९११, ९१२, १०९९, १०७७ समेतका जग्गाहरू धितो बन्धक लिखत पारित भई यस सहकारी संस्थाबाट रोक्का राखी उक्त जग्गाहरू र ग. १ख ५८५ नं. को ट्रक समेत धितो राखी मिति २०६०।१।२८ मा रु. ११,२५,०००। हस्- यति ऋण कर्जा प्रवाह गरिएको थियो। विपक्षीका नाउँका उक्त कि.नं. का जग्गाहरू उक्त ग १ख ५८५ नं. को ट्रक यस सहकारी संस्थामा धितो रहन गई ऋण कर्जा लिएको तथ्य स्वीकार गर्नु भएकै छ। विपक्षीले लिएको ऋण कर्जाको साँवा व्याज तिर्न बुझाउन भाखा नाघिसकेको र भाखामा सम्पूर्ण साँवा व्याज बुझाउन नल्याउनु भएकोले साँवा व्याज बुझाउनका लागि विपक्षीलाई लिखित सूचनाद्वारा जानकारी गराउँदा समेत तिर्नुपर्ने व्याज बुझाउन ल्याउनु भएको छैन। विपक्षीले उपभोग गरेको ऋण कर्जाको साँवा व्याज नबुझाएको धितोमा रहेको सम्पत्तिबाटै सहकारी ऐन नियमअनुसार असूलउपर गर्नुपर्ने हुँदा उक्त धितोमा रहेको सम्पत्ति यस सहकारीको कर्जा असूली नभएसम्म कहिँ कतैबाट उक्त धितोमा हस्तक्षेप गर्न कानूनतः मिल्ने अवस्था छैन।

विपक्षीले धितोमा दिएका जग्गाहरू एवं ट्रक समेतको यस सहकारी संस्थाबाट रु. १३,००,०००।- मूल्याङ्कन भएको छ र विपक्षीले लिएको ऋण कर्जाको साँवा व्याज मिति २०५८।८।३० सम्म रु. १२,८१,७९१।५५

पुगेको हुँदा धितोको सम्पत्तिको मूल्याङ्कन र सहकारीले दिनुपर्ने रकम समानुपातिक नै रहे भएको स्थितिमा बिना आधार प्रमाण करोडौं पर्दछ भनी उल्लेख गर्दैमा विश्वास मान्न सकिने स्थिति पनि छैन। विपक्षीले यस सहकारी संस्थाबाट लिएको ऋण रकमको सुरक्षणका लागि धितोमा रहेका सम्पत्तिबाट यस सहकारीको ऋण असूली नहुँदैको अवस्था अन्य व्यक्तिको लेना असूलउपर गर्न सकिने स्थितिको विद्यमानता नहुँदा यस सम्बन्धमा तनहूँ जिल्ला अदालत एवं पु.वे.अ. पोखराबाट भए गरेका सम्पूर्ण आदेशहरू कानूनबमोजिम हुँदा विपक्षीको रिट निवेदनको औचित्य माथि विचार गर्नुपर्ने नहुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सहकारी संस्था लिमिटेड शाखा कार्यालय अमरसिंह चोक पोखराका तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ।

विपक्षी रामदेव पन्तबाट लिखत मिति २०५२।०५।१० गते देखि साँवा रु. २,४२,९५१।२५ को कानूनबमोजिमको व्याज समेत भराई पाउँ भनी यस अदालतमा मिति २०५७।०८।२१ को फैसला बमोजिम विगो भराई पाउन वादीले प्रतिवादी रामदेव पन्तका नाउँमा दर्ता सेस्ता भएको तनहूँ कर्लुङ्ग गा.वि.स. वडा नं. ६/ठ कि.नं. २९ लगायतका जग्गा र गोविन्दराम, गणेशराम, हरिराम, तीर्थकुमारी पन्त समेतका नाउँमा सगोली दर्ता भएको तनहूँ कर्लुङ्ग गा.वि.स. वडा नं. ६/क कि.नं. ३५९, ३५५, ५१७ का जग्गा देखाई मिति २०६०।०५।०१ मा विगो भराउने दर्खास्त वादी मोतीकुमार श्रेष्ठबाट यस अदालतमा दायर भएको।

प्रतिवादी रामदेव पन्त समेतका नाउँको जग्गाहरू रोक्का राख्न मालपोत कार्यालय तनहूँमा लेखी पठाइएकोमा प्रतिवादीका नाउँको जग्गाहरू नेपाल सहकारी संस्था लिमिटेड, पोखराको नाउँमा दृष्टिबन्धक पारित भई रोक्का रहेको हुँदा दोहोरो रोक्का राख्न नमिल्ने भन्ने मालपोत कार्यालय तनहूँको च.नं. २३७ मिति २०६०।०५।१४ को पत्र प्रतिवादीले म्याद गुजारी बसेका प्रतिवादीका नामका जग्गा सहकारीका नाममा रोक्का रहेको देखिँदा प्रतिवादीका नामका अन्य जायजथा देखाउन कागज गराउने आदेश भएकोमा प्रतिवादीको नामको ट्रक देखाई ट्रक रोक्का भई आएको थियो।

उक्त मुद्दामा सम्मानित अदालतबाट मिति २०६१।०४।२९ गते ट्रक रोक्का राख्ने गरी भएको आदेश

खारेज गरी रोक्का रहेको ट्रक फुकुवा गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सहकारी संस्था लि. का तर्फबाट अख्तियार प्राप्तवाला का.मु. नायब महाप्रबन्धक पूर्णप्रसाद शर्माको मिति २०६१।१।०।०६ को निवेदन पत्र मिसिल सामेल रहेछ ।

सहकारी संस्थामा धितोमा रहेको जेथाबाट वादीलाई विगो भराईदिन कानूनतः मिल्ने अवस्था नदेखिँदा उक्त ट्रक रोक्का फुकुवाको लागि लेखी पठाईदिनु र प्रतिवादीका नाउँमा धितो रहे बाहेकका अन्य जग्गा वादीले देखाउन सक्ने हो होइन । वादीले अन्य जेथा देखाई कागज गरे फौसला कार्यान्वयनतर्फ कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालतका तहसीलदारबाट मिति २०६१।१।०।०७ मा भएको आदेश ।

करीव २० लाख पर्ने ट्रकबाट भरिभराउ गरिपाउँ भनी निवेदन गर्ने र सो पनि यस अदालत तहसील शाखाबाट आफैले एक पटक रोक्का राखी सकेपछि फेरी सोही तहका कर्मचारीबाट रोक्का फुकुवाको आदेश गर्ने गरी २०६१।१।०।०६ मा भएको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रामदेव पन्तको मिति २०६१।१।०।२० मा यस अदालतमा निवेदन परी मिसिल सामेल रहेको ।

मोतीकुमार श्रेष्ठ र प्रतिवादी रामदेव पन्तले उल्लेख गरेको उक्त ग.१ख ५८५ नं. को ट्रक समेतबाट वादीको विगो भराउन मिल्ने भएन र त्यसैले तहसीलदारबाट ट्रक फुकुवा गरेको कानूनबमोजिम गर्नु । यो आदेशको जानकारी सबै पक्षलाई दिनु भन्ने मिति २०६२।०५।२३मा इजलासबाट भएको आदेश ।

विपक्षीका नाउँमा अचल जेथा र ट्रक समेत सहकारी संस्था लि. पोखरामा धितो रही रोक्का रहेको र विपक्षीका नाउँमा अन्य जेथा देखाउन सकिदैन । मुलुकी ऐन लेनदेन व्यवहारको १९(२) नं र दण्ड सजायको महलको ४२(२) नं. बमोजिम विपक्षी रामदेव पन्तलाई एक वर्ष कैद गराई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको मिति २०६२।०५।२४ को निवेदन पत्र ।

मिति २०६२।०५।२३ को इजलासबाट भएको आदेशउपर प्रतिवादी रामदेव पन्तको पुनरावेदन अदालत पोखरामा निवेदन परी कैफियत प्रतिवेदन माग भई आएको हुँदा उक्त निवेदनमा पुनरावेदन अदालतबाट निर्णय भई आएपछि प्रस्तुत निवेदन इजलाससमक्ष पेश गर्नु भन्ने यस अदालतका

तहसीलदारबाट २०६२।०६।०५ मा आदेश भएको । त्यस अदालतबाट मिति २०६२।०५।२३ मा गरेको आदेश परिवर्तन गरिरहन पर्ने नदेखिँदा कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६२।०६।१३ गतेको इजलासको आदेश ।

वादी मोतीकुमार श्रेष्ठ र प्रतिवादी रामदेव पन्त भएको उल्लिखित मुद्दामा कानूनबमोजिम फौसला कार्यान्वयन गर्ने दायित्व यस अदालतको भएकोले कानूनबमोजिम अन्तिम भएको फौसला कार्यान्वयन गर्ने क्रममा यस अदालतबाट भए गरेको काम कारवाही कानूनसम्मत नै हुँदा सो रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने तनहुँ जिल्ला अदालतको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको निवेदन पत्र सहितको मिसिल अध्ययन गरी निवेदकका तर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री रविनारायण खनालले मेरो पक्षको सहकारीमा रहेको ट्रक समेतका जग्गाबाट सहकारी संस्थाको ऋण चुक्ता भई बढी हुनजाने र सो बढी हुने र अन्य बाँकी रहेका जग्गा सम्पत्तिबाट भरिभराउ हुन सक्ने अवस्था छ । सो जग्गाबाट मेरो पक्ष विपक्षीको साँवा व्याज तिर्न तयार नै छ । तसर्थ ऋण तिर्न नसकेको भनी थुनामा राखी कारवाही गर्न मिल्ने अवस्था नहुँदा रिट जारी गरिपाउँ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्त बहस जिकीर समेत सुनी निवेदकको मागबमोजिम लेनदेनको विगो भरिभराउ हुन नसकेकोले सो मुद्दाका प्रतिवादी यी निवेदकलाई थुनामा राखी कारवाही नगर्नु नगराउनु भनी आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन ? भनी निर्णय दिनुपर्ने भएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, विपक्षी मोतीकुमार श्रेष्ठले लेनदेन मुद्दाको मबाट भरी पाउने ठहरेको फौसलाबमोजिमको विगो भरिभराउ गर्ने कारवाहीको सिलसिलामा मेरो नाममा जग्गा जमिन केही नभएको भनी मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको ४२(२) नं. समेतका आधारमा कैद गराई पाउँ भनी सिधा खर्च तनहुँ जिल्ला अदालतमा दाखल गरेको अवस्था छ । मेरा नाममा कर्लुङ गा.वि.स. वडा नं. ६(क) कि.नं. ५१६ समेतका जग्गा र ट्रक समेत सहकारीमा धितो राखिएकोमा सोबाट भरिभराउ गर्न सकिने अवस्था

हुँदा सोही अचल सम्पत्तिबाट विगो असूल गर्नु गराउनु र नथुनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदकको निवेदन माग दावी रहेको देखियो । प्रत्यर्थी नेपाल सहकारी संस्था प्रा.लि. शाखा कार्यालय अमरसिंह चोक पोखराको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफमा विपक्षी रामदेव पन्तले कि.नं. २९ समेतका जग्गा र ग.१.ख ५८५ नं. को टुक समेत धितो राखी रु.११,२५,०००/- ऋण कर्जा प्रवाह गरिएको र सो कर्जाको भाखा नाघिसकेको छ । बुझाउन ल्याउनु भएको छैन । धितोको मूल्याङ्कन र साँवा व्याज रकम समानुपातिक नै रहे भएको स्थितिमा धितोको मूल्य करोडौं पर्छ भन्ने आधार छैन । सहकारीको ऋण असूल नहुँदै व्यक्तिको लेना असूल गर्न सकिने अवस्था छैन भन्ने समेत उल्लेख गरेको देखियो । मोतीकुमार श्रेष्ठका तर्फबाट परेको लिखित जवाफबाट विपक्षीले आफ्नो नाउँमा छ भनेको कर्लुङ गा.वि.स. वडा नं. ६(क) कि.नं. ५१६ को खेतबाट असूलउपर गराउन प्रयत्न गर्दा माछापुच्छ्रे बैंक दमौलीमा रोक्का रहेछ । अदालतबाट भएका निर्णयहरूलाई पटक पटक चुनौती दिई हरेक प्रक्रियाको अन्त भई विगो भरिभराउ हुन नसकेपछि कानूनबमोजिम सिधा दाखिल गरेको हुँ । रिट निवेदनको औचित्य छैन भन्ने समेत उल्लेख भएको देखियो । तनहुँ जिल्ला अदालतको तर्फबाट परेको लिखित जवाफमा फैसला कार्यान्वयनको दायित्व यस अदालतको भएकोले फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्रममा भएका काम कारवाही कानूनसम्मत भएको भन्ने जिकीर रहेको देखियो ।

३. उल्लिखित रिट निवेदन व्यहोरा एवं विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट अन्तिम भइसकेको लेनदेन मुद्दाको तिर्नुपर्ने विगो यी निवेदकले दाखिल नगरेको र भरिभराउ हुन नसकेपछि भरिभराउको कारवाहीको क्रममा यी रिट निवेदकलाई मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको ४२(२) नं. को व्यवस्थाबमोजिम सिधा राखी विगोवापत थुनामा राख्न पाउने कानूनी व्यवस्था बमोजिम प्रक्रिया अगाडि बढेको भन्ने देखिन्छ । उल्लिखित दण्ड सजायको ४२(२) नं. बमोजिम जायजात गरी विगो भरिभराउ हुन नसकेमा कैद गराई पाउँ भनी कैदमा बसुन्ज्याल खानलाई सिधा खर्च दाखिल गरी दरखास्त दिएमा पर्चा खडा गरी कैद गरिदिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

सो कानूनी व्यवस्थाको अनुशरण गरी अन्तिम भैसकेको प्रस्तुत लेनदेन मुद्दाको फैसला कार्यान्वयन गर्ने कानूनी दायित्व जिल्ला अदालतबाट पूरा गर्न कारवाही अगाडि बढाएको देखिन्छ ।

४. जहाँसम्म मेरो चल अचल सम्पत्तिबाट विगो भरिभराउ गर्ने अवस्था रहेकोले थुनामा राखिनु पर्ने होइन भनी लिएको निवेदन जिकीर छ, तत्सम्बन्धमा विचार गर्दा पनि निजका नाममा रहेका जग्गाहरू नेपाल सहकारी संस्था पोखरा शाखाबाट लिएको कर्जावापत सो संस्थामा धितो रोक्कामा रहेको देखिएको र सो संस्थाको लेना असूली गर्न सो धितोको मूल्य समानुपातिक हुने भन्ने उक्त संस्थाको लिखित जवाफबाट देखिएको छ । उक्त संस्थाले कहिले कति अवधिपछि आफ्नो लेना असूली गर्ने हो र धितोको जग्गा कति बाँकी रहने हो पूर्व अन्दाज गर्न सकिने अवस्था पनि रहदैन । साथै कानूनले तोकेको सीमित समय सीमाभित्र रही छिटो छरितो रुपमा फैसला कार्यान्वयन गरिनु पर्ने हुँदा सहकारीको कर्जा असूलीको परिणामलाई पर्खेर अदालतले फैसला कार्यान्वयन गर्ने कार्यलाई कानूनी समयसीमा भन्दा बढी विलम्ब गरी रोक्नु न्यायसंगत हुदैन । निवेदकले आफ्नो नाउँमा रहेको ग १ ख ५८५ नं. को टुक र कि.नं. ५१६ को जग्गाबाट भरिभराउ हुन सक्ने भनी दावी लिएको भए पनि विपक्षी मोतीकुमार श्रेष्ठले पेश गरेको लिखित जवाफबाट उक्त जग्गा माछापुच्छ्रे बैंक लिमिटेडबाट र टुक विपक्षी सहकारी संस्थामा रोक्का रहेको भन्ने देखिएको छ । उक्त उल्लिखित टुक र जग्गा बाहेक आफ्नो नाउँको निर्विवाद यो यस्तो अचल सम्पत्तिबाट असूलउपर गरिपाउँ भनी आधिकारिक लिखत प्रमाण निवेदकबाट पेश गर्न सकेको अवस्था पनि देखिदैन ।

५. अदालतको फैसलाबमोजिम न्याय निरूपण गरिएको कार्यको सार्थकता त्यतिवेला मात्र हुन्छ जव फैसलाको कार्यान्वयन प्रभावकारी रुपमा हुन्छ । तसर्थ फैसला कार्यान्वयन गर्ने दायित्व अदालतको मात्र नभई सरोकारवाला निकाय एवं मुद्दाका सम्बन्धित पक्षको पनि रहन्छ । मुद्दाका पक्षले यो वा त्यो वहानामा फैसला कार्यान्वयनमा बाधा व्यवधान खडा नगरी प्रभावकारी रुपमा सहयोग पुऱ्याउनु निजको दायित्व हुन जान्छ । फैसला कार्यान्वयनमा सघाउ पुऱ्याउने पक्षलाई अदालतले रहरले वा इच्छाले थुनामा राख्दैन

वरु विशेष परिस्थितिमा फैसलाको मर्यादा राख्न अवलम्बन गरिने यो विशेष कानूनी प्रक्रिया हो । यसको अतिरिक्त सामान्यतः फैसला बमोजिम भरी पाउने लाखौंको विगोको माया मारी उल्टै सिधा खर्च दाखिल गरी पक्षलाई थुनामा राख्न व्यक्तिलाई रहर हुदैन । यो एउटा अन्तिम उपायको रूपमा पक्षले अवलम्बन गर्ने मार्ग हो । तसर्थ कानूनबमोजिम विगो भराउने सिलसिलामा पुनरावेदन अदालत पोखराबाट मिति २०६२।६।१३ मा भएको आदेश समेतले निवेदकको हकाधिकारमा हनन् गरेको अवस्था नदेखिएकोले निवेदन माग दावीबमोजिम उत्प्रेषण सहितको परमादेशको आदेश जारी गर्नु परेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा
इति संवत् २०६७ साल वैशाख ८ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत:-चुरामन खड्का

□□□

निर्णय नं: ८३७८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ठकाल
संवत् २०६२ सालको स.फौ.पु.नं.३३५३
फैसला मिति: २०६७।४।१४।६

मुद्दा :- कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: भवानी शोभराजको छोरा, २०
एभेन्यु "इभी" ७५०१३ पेरिस फ्रान्स घर भै
हाल कारागार शाखा, जगन्नाथ देवल,
काठमाडौंमा थुनामा रहेको चार्ल्स गुरुमुख
शोभराज

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या.श्री विश्वभरप्रसाद श्रेष्ठ

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री कृष्णप्रसाद श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री आत्माराम भट्टराई

- मृतकको हत्या कुनै व्यक्तिको कर्तव्यबाट भएकोले कसूरजन्य कार्य गर्ने अपराधीलाई प्रचलित कानूनबमोजिम सजाय गर्नुपर्ने हुँदा अप्रत्यक्ष प्रमाणको आधारमा पनि कसूरदार देखिएको व्यक्तिलाई सजाय गर्नु अदालतको कर्तव्य हुने ।

(प्रकरण नं.७)

- अपराध र अपराधीको शिकार भएका पीडित व्यक्तिप्रति न्याय परोस् भन्ने कुरा पनि न्यायाधीशले त्यति नै सुनिश्चित गर्नु पर्दछ । अभियुक्त र अपराधबाट पीडित व्यक्ति दुवैलाई सन्तुलित रूपमा न्याय प्रदान गर्नु नै न्यायप्रणालीको आधारभूत लक्ष्य हुन्छ । कुनै एकप्रति मात्र लक्षित गरी गरिएको निर्णयले न्यायको आकार ग्रहण गर्न नसक्ने ।
- अपराध गर्दा अपनाइएको तरिका र अपराधको प्रकृति हेर्दा अपराधी पूर्ण सचेत, सावधान रही नियोजित र सँगठित रूपमा आफ्नो कार्य योजनालाई पूर्णता दिएको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा अभियोजन पक्षद्वारा प्रस्तुत अप्रत्यक्ष प्रमाण र खास गरी परिस्थितिजन्य प्रमाणको आधारमा नै अपराधीसम्म पुगनु पर्ने र त्यस्तो प्रमाणको आधारमा कसूरदार देखिन आएको अभियुक्तलाई सजाय गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- कानूनअनुरूप प्रमाणको रूपमा पेश गरिएका कुराहरूको मुद्दामा सम्बद्धता छ वा छैन भन्ने विषय अदालतले निर्धारण गर्नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१५)

- सँगठित अपराधलगायत अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका अपराधीहरूको सूचना आदान-प्रदान गरी सदस्य राष्ट्रहरू बीच सहयोग आदान प्रदान गर्नको लागि स्थापना भएको इन्टरपोल प्रहरीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय सँगठन भै संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाद्वारा यसलाई मान्यता दिइएको हुँदा अपराध अनुसन्धानका सम्बन्धमा यस निकायले दिएको तथ्याङ्कहरूलाई सहजै अन्यथा भन्न सकिने अवस्था नरहने ।

(प्रकरण नं.२८)

- कुनै अभियोग लागेको अभियुक्तले कसूरसम्बन्धी कुरामा साविती भएको वा इन्कार गरेको निजको कथनले मात्र निजको पक्ष वा विपक्षमा स्वतः प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्दैन बरु सो साविती वा इन्कारी वयानलाई कुनै आधारभूत, तथ्यपरक एवं निश्चयात्मक प्रमाणबाट समर्थित गराउन पर्ने ।
- कुनै प्रमाणविनाको इन्कारी वयान अर्थहीन र प्रयोजनहीन हुन्छ र यस्तोमा संकलित अप्रत्यक्ष प्रमाणलाई पनि निजका विरुद्ध अदालतले प्रमाणमा ग्रहण गर्नुपर्ने ।
- कुनै अभियुक्तले वारदातको समयमा आफू घटनास्थलमा नभई अन्यत्र छु भनी अन्यस्थल (Alibi) को जिकीर लिन्छ भने सो जिकीरलाई प्रमाणित गर्ने भार पनि निज अभियुक्तउपर नै रहन्छ । यस्तो अन्य स्थल Alibi को जिकीर तथ्यपरक, निश्चयात्मक तथा लिखतको प्रमाणबाट समर्थित हुन सके मात्र सो जिकीर लिने व्यक्तिको पक्षमा प्रमाणयोग्य हुन सक्ने हुन्छ र सो जिकीर त्यस्तो निर्विवाद र तथ्यपरक प्रमाणबाट स्थापित हुन नसके त्यस्तो जिकीर लिने व्यक्तिका विरुद्ध नै प्रमाण लाग्न जाने ।

(प्रकरण नं. २९)

- कुनै काम, घटना वा अपराधका सम्बन्धमा अभियुक्तको काम वा व्यवहारका विभिन्न अवस्था र क्रियाकलापबाट तथ्यहरूको कडी एक आपसमा श्रृंखलाबद्ध रूपमा जोडिदा अपराधिक कार्य सम्पादन भएको स्वाभाविक निष्कर्ष निस्कने भएमा र सो कार्य र व्यवहारबाट अभियुक्तले अपराध गरेको स्थापित भएको देखिएमा यस्तो तथ्यहरूको मालाकार कडीलाई परिस्थितिजन्य प्रमाणको रूपमा परिभाषित गरिन्छ । यसको लागि तथ्यका प्रत्येक कडी एक आपसमा आवद्ध र अन्योन्याश्रित भएको हुनुपर्ने र तथ्यको कुनै एक कडीको पनि अनुपस्थिति भएमा सो प्रमाण खण्डित भएको मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ३३)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री लक्ष्मीबहादुर निराला, विद्वान अधिवक्ता श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ, श्री लोकभक्त राणा, शकुन्तला थापा, श्री रामवन्धु शर्मा
प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल, विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री श्रीकृष्ण भट्टराई,
जाहेरवालाको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता डा. रञ्जितभक्त प्रधानाड, श्री रमेशप्रसाद कोइराला
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, १०, १०(१)(क), १५(१), १८, २३(७), ३६
- मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी १३(३)

फैसला

न्या. रामकुमारप्रसाद शाह: पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६२।४।२० मा भएको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम प्रतिवादीको पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

बिहान ७ बजे गस्ती गर्दै जाँदा काठमाडौँबाट भक्तपुर जाने (नयाँ) चाईनिज रोडबाट सिनामंगल जाने रोड मुनी मनहरा खोलादेखि पश्चिम, पीच सडकदेखि पूर्व, सडक मुनी केही मानिस भेला भएको देखी हामीहरू समेतले हेर्दा १ जना अं. वर्ष १८/२० जतिको जनाना व्यक्तिको मृत लाश देखिएको, नाङ्गो शरीर, पेट्रोल हाली आगो लगाएको, शरीरको पछाडिको भाग डढेको, गन्जीसमेत आगोले डढेको, मृतक लाशको भुँडीको बीच मुटुको भागमा छुराले हानि कर्तव्य गरी मारेको जस्तो देखिने, जात छुट्टयाउन नसकिने, हेर्दा युरोपियन देखिने भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०३२।९।८ को हेड कन्स्टेबल गुणहरी अधिकारी समेतको प्रहरी प्रतिवेदन ।

मनहरा खोलादेखि अन्दाजी १०० गज पश्चिम, अरनिको राजमार्गदेखि अन्दाजी २५ गज उत्तर, सिनामंगल जाने रोडदेखि पूर्व, सोही रोडदेखि मुनी

खेतमा जाने बाटोदेखि दक्षिण यति चार किल्लाभित्र टाउको पश्चिम, गोडा उत्तानो परेको, कपालको रौंहरू डढेको, आँखा चिम्लिएको, टाउकोदेखि पैतालासम्म डढेको, नाकको दाहिने प्वालबाट रगत निस्केको, फिँज आएको र बायाँ नाकको प्वालबाट तरल पदार्थ आई दुबै प्वाल बन्द भएको, दाँतले जिब्रो टोकेको, पूरै शरीरको भाग नाङ्गो, दुबै दूधको मुन्टा नदेखिएको, दूधको दाहिने पट्टी भागमा अं.३ अंगुल जति कोरिएको, मुटुको भाग नेर ४ वटा छुरी रोपको जस्तो, दुबै हात खुम्चिएको र हातका औंलाहरू डढेको, योनीको भाग पूरै डढेको, बायाँ नारीमा सुन चाँदी पित्तल केही नछुट्टिएको वाला लगाएको, बायाँ कान डढेको, सुन पित्तल नचिनिने भुम्का लगाएको, लाशको बायाँ खुट्टा डढेको अं.१८/२० वर्षकी जात नचिनिने, हेर्दा टुरिष्ट जस्तो जनाना व्यक्तिको लाश । बायाँ गोडामा कपडाको डोरी बनाई बाँधेको, सो डोरी जली अं.१ कुरेत जति बाँकी रहेको, बायाँ तिघ्राको भित्रीभागमा घिसिएको दाग चिन्ह देखिएको, बायाँ गोडाको बायाँ साइडको माथिल्लो पैतालादेखि देब्रे चाकको पुट्टासम्म आगोले जली भित्रको हाड तथा नशाहरू देखिने, दुबै हातको कुमको पछाडि पाता र पुट्टाको बीच भाग वा कम्मरको बीचमा आगोले जली भित्रको मासु देखिने, बायाँ पाखुराको बीचमा पूरै डढेको, दायाँ गोडाको औंलादेखि तीघ्रासम्म आगोले डढी फोका उठी फुटेको भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०३२।९।२३ को लाश जाँच प्रकृति मुचुल्का ।

का.जि.भौँछे स्थित ओरियण्टल लजमा गई त्यहाँ लजको प्रोप्राइटर बुभदा मिति २०३२।२।२८ तदनुसार १४ डिसेम्बर १९७५ मा एक जना अमेरिकन नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जीच (स्/CONNIE JO BRONZICH) (जनाना) र त्यसको ३ दिनपछि एक जना क्यानेडियन नागरिक क्यारियरे लरेन्ट (CARRIERE LAURENT) भन्ने (मर्दना) व्यक्ति आई उक्त लजमा बसी मिति २०३२।९।१५ मा क्यारियरे लरेन्ट (CARRIERE LAURENT) धुलिखेलसम्म घुमी आउँछु भनी गएको र त्यसको दुई दिनपछि अमेरिकन नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) पनि क्यारियरे लरेन्ट (CARRIERE LAURENT) लाई भेट्न धुलिखेल जान्छु भनी गएकोमा दुबै जना फर्की आएको छैन भन्ने कुरा बताएका,

किस्टी एम.म्याकमिलन (KIRSTY M. MACMILLAN) भन्ने अष्ट्रेलियन नागरिकले “देखे कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) लाई चिन्दछु” भनेकोले निजलाई बोलाई लाश रहेको ठाउँमा लगी देखाउँदा उक्त मृतकको लाश चिनी सो मर्ने जनाना व्यक्ति कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) नै हो भनेको र लरेन्ट (LAURENT) भन्ने व्यक्ति फेला नपरेको भन्ने मिति २०३२।९।१४ को प्र.ना.नि.नन्दराम श्रेष्ठ समेतको प्रतिवेदन ।

“९ डिसेम्बरको दिन सुश्री कोन्नी जो (CONNIE JO) ले भारत दिल्लीदेखि काठमाडौँ सम्मको यात्रा मेरो बसद्वारा गरिनु, बस छोडी काठमाडौँको ओरियण्टल लजमा बसिनु, १८।१९ तारिखमा अन्तिम पटक मैले उनलाई देखें, कोन्नी जो (CONNIE JO) को विषयमा पुलिसहरूले सोधपुछ गरिरहेको सुनेँ” भनी होटल स्टारको कोठा नं.१३ मा बसेको वृटिस राहदानी नम्बर सी. ९७९८२७ को टिमोथी एम. ललेस (TIMOTHY M. LAWLESS) ले २४।१२।१९७५ तदनुसार २०३२।९।१४ मा अंग्रेजीमा लेखाई दिएको कागज ।

“देखेको लाश कोन्नी जो (CONNIE JO) को हो र उनले हातमा लगाई राखेको औँठी, कानको मुन्ट्री र उनले लगाएको ब्रासलेट मलाई याद छ, जानें पहिचान गरें, उनले आफूले सोल्टी ओवरायमा आफ्नो श्रीमती सहित बसेको एक भियतनामी गहना व्यापारीलाई भेटेको भनी बताएकी थिईनु, उनीहरूलाई निजले त्यस होटलमा भेटेको मलाई थाहा छ” भन्ने समेत व्यहोराको राहदानी नं. H ७२८००९ बाहक अष्ट्रेलियन नागरिक KIRSTY MARION MACMILLAN, Address: 28, Anderson ST.1, East Geelong 3219, Australia) ले सन् २४।१२।१९७५ तदनुसार २०३२।९।९ मा अंग्रेजीमा गरिदिएको कागज ।

मुटुको चोटको कारणबाट रक्तश्राव भई आकस्मिक आघातको कारणबाट मृत्यु भएको भन्ने मिति २०३२।९।९ को लाश पोष्टमार्टम प्रतिवेदन ।

लाश जाँच प्रकृति मुचुल्का र पोष्टमार्टमको कार्य पूरा भई सकेपछि मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) को लाश वीर अस्पतालको मुर्दा घरबाट बुझी लिएको अमेरिकन एम्बेसीका भाइस काउन्सलर अलन इस्थमको मिति २०३२।९।१० को भरपाई ।

क्यारियरे लरेण्ट (CARRIERE LAURENT) हेर्दा डर लाग्दो, भयङ्कर मानिस र गरिव खालको देखिन्थ्यो र मृतक केटी कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) धनी मानिस जस्तो लाग्थ्यो । क्यारियरे लरेण्ट (CARRIERE LAURENT) हवाई जहाजद्वारा बैंककतर्फ भागेको र उपरोक्त कारणबाट कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) लाई क्यारियरे लरेण्टले (CARRIERE LAURENT) नै कर्तव्य गरी फालेकोमा विश्वास लाग्छ भन्ने समेत व्यहोराको चन्द्रिकालाल श्रेष्ठको कागज ।

२०३२।८।२८ तदनुसार १४ डिसेम्बर १९७५ का दिन अं.१६ बजे अमेरिकन नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) आई कोठा मागेकाले निजलाई रुम नं.२७ मा बस्नु हुन्छ भन्दा हुन्छ भनी बसिन् । भोलिपल्ट रुम नं.१७ मा बस्न दिएँ, त्यसपछि निज धेरै कराई रहेकीले १८ डिसेम्बरका दिन रुम नं. ९ खाली भएको र सोही कोठामा बसेकोमा, दिनको ११:३० बजे एक जना क्यानेडियन नागरिक क्यारियरे लरेण्ट (LAURENT) भन्ने साथै लिई आई दुबै जना सोही कोठामा सँगै बसेका थिए । २० डिसेम्बर १९७५ का दिन अं.१५ बजे क्यानेडियन नागरिक क्यारियरे लरेण्ट (CARRIERE LAURENT) धुलिखेलसम्म जान्छु, दुई दिन पछि आउनेछु भनी आफ्नो धेरै जसो सामान बोकी गएको, सोही दिनदेखि निज फर्की नआएको, निज क्यारियरे लरेण्ट (CARRIERE LAURENT) लाई भेटी आउँछु भनी निज कोन्नी जो (CONNIE JO) पनि २२ तारेखका दिन गएको र दुबै जना फर्की नआएका, केटी कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) को लाश मृत अवस्थामा मिति २०३२।९।८ मा मनहरा खोलामा फेला पारेको भन्ने कुरा प्रहरीद्वारा थाहा पाएको र क्यारियरे लरेण्ट (CARRIERE LAURENT) पनि आजसम्म फर्की नआएको बुझ्दा निज लरेण्ट (LAURENT) २०३२।९।८ का दिन शाही नेपाल वायु सेवा निगमको हवाईजहाजबाट बैंककतर्फ भागी गएको भन्ने कुरा थाहा पाएको, निजले अमेरिकी नागरिकलाई कर्तव्य गरी भागेको कुरा विश्वास लाग्छ, भन्ने समेत व्यहोराको ओरियण्टल लजका मैनेजर रवीबहादुर सिँहको कागज ।

बा.अ.५००१ नं.को कार गोर्खा ट्राभल्सको हो । खास मिति थाहा भएन, मैले अं.१ वर्षदेखि ड्राइभर बनी हाँकेको थिएँ । उक्त कार २०३२।९।४ गते दिनको ५ बजेसम्म मैले नै हाँकेको थिएँ । त्यसपछि उक्त कार मोटर ग्यारेजमा राखेको र भोलिपल्ट ५ गतेबाट ८ गतेसम्म सोल्टी होटलमा बसेको विदेशी प्यासेन्जर “डच” भन्नेले हाँकेको हो । निज “डच” भन्ने व्यक्ति हाल कहाँ छ, मलाई थाहा छैन र विदेशी व्यक्तिको मृत्यु सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन । कारमा भएको निलो रंगको पाइन्ट मैले सो कार हाँकेको अवधिसम्म पाइन्ट राखेको थिएन । “डच” भन्ने व्यक्तिले कार हाँकेपछि कसरी मोटर कारमा राखे मैले देखिन भन्ने समेत व्यहोराको पूर्णबहादुर महर्जनले २०३२।९।१८ मा गरेको कागज ।

ओरियण्टल लजको कोठा नं.९ मा भएका कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) का समानहरू चोली, स्लिपिङ्ग व्याग, कोट, सल लगायतका सामानहरूको मिति २०३२।९।१८ को लगत मुचुल्का ।

मिति २०३२।९।८ गते ११:३० बजे बैंकक जाने प्लेनबाट बैंककतर्फ गैसकेको बुझिएको र निज क्यारियरे लरेण्ट (CARRIERE LAURENT) मिति २०३२।९।५ का दिन ओरियण्टल लजबाट धुलिखेल जान्छु भनी निस्केपछि फेरी उक्त लजमा फर्की नआएको । कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) लाई निज क्यारियरे लरेण्ट (CARRIERE LAURENT) ले कर्तव्य गरी मारी भागी गएको भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०३२।९।१८ को प्र.ना.नि.नन्दराम श्रेष्ठ समेतको प्रतिवेदन ।

“वि. सं. २०३२।९।६ तदनुसार २१ डिसेम्बर १९७५ मा भक्तपुर स्थित साँगा भञ्ज्याङ्गमा सडक किनारामा क्यानाडा निवासी लरेन्ट आरमण्ड क्यारिर र वि. सं. २०३२।९।८ तदनुसार २३ डिसेम्बर १९७५ मा मनहरा खोला छेउमा अमेरिकी नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) को लाश मुख नचिनिने गरी डढाई नाङ्गो अवस्थामा फाली दिएको, अष्ट्रेलिया निवासी सुश्री जेनका अनुसार मृतक कोन्नी जो (CONNIE JO BRONZICH) को तत्काल सोल्टी होटेलमा बस्ने भियतनामी युवकसँग चिनाजानी भएको, निजसँग आरामदायी कार भएको र समय समयमा

निजलाई भेट्न जाने गरेकी बताएकी भन्ने उल्लेख गरेकाले सोल्टी होटलमा सोधखोज गर्दा उक्त होटलमा भियतनामी पर्यटक नबसेको, तर हिन्द-चीन अनुहारसँग मिल्दोजुल्दो एक युवक र निजको साथमा एक युरोपियन केटी डिसेम्बर १८ देखि बसी २४ मा होटल मल्लमा सरेको र २५ तारीखमा पुनः सोल्टी होटलमा आई कोठा नं. ४१५ मा बसेको थाहा भएको, दुवै जनालाई सोध्दा भियतनामी युवकले आफ्नो नाम HENRICUS BINTANJA र केटीले कुकी हेमकर (COCKY-HEMKER) र आफू दुवै जना हलैण्डका नागरिक भएको बताएका, लरेन्ट क्यारियरको हत्याराले निजको पासपोर्ट लिई आफ्नो फोटो टाँसी कीर्ते हस्ताक्षर गरी बैंकक गएको र भोलिपल्ट नै फिर्ता भै सुश्री कोन्नी जोको हत्यारा लरेन्ट क्यारियर नै हो भन्ने भ्रम पार्ने उद्देश्य लिएको, HENRICUS BINTANJA र कुकी हेमकरसँग सोधपुछ जारी राखी ठोस सबूद र पर्याप्त शंकाको अभावले गर्दा हिरासतमा राख्न नमिली सोल्टी होटलमा नै बस्न दिई सामान्य निगरानीमा राखिएकोमा २७ डिसेम्बर राति १० वजेसम्म दुवै जना कोठामा रहेको थाहा भएको, त्यसपछि कतिवेला निस्के थाहा नभएको, ४१५ नं. को कोठामा ३ सुटकेश, जुता तथा अन्य कपडा भएको, कोठामा छरिएको नाइलनको मनि व्याग मृतक लरेन्ट क्यारियरको भएको भन्ने निजको दाजु गील्स एम क्यारियर (GILLES M. CARRIERE) बाट सनाखत भएको, बैंककमा पनि विदेशीहरूको हत्या भएको र सबैलाई नशालु पदार्थ खुवाई जीउमा ग्यासोलिन हाली आगो लगाई छोडी दिएको खबर हुन आएको, सन् १९७६ मे ७ र ८ को बैंकक पोष्ट मगाई हेर्दा त्यहाँ एलेन गोटियर जो काठमाडौंमा हेनरिकस विन्टान्जाको नामले बसेको थियो र मोनिक लेक्लर्क जो यहाँ कुकी हेमकरको नामले बसेकी थिइन्, निजहरूलाई खोजी रहेको कुरासहित फोटोसमेत प्रकाशित भएको, त्यहाँ गरिएको ४ जना विदेशी नागरिकहरू HENRICUS BINTANJA, निजकी श्रीमती COCKY Hemker, Teresa Knowlton, तथा Stephanie Parry को फोटो पनि प्रकाशित भएको, HENRICUS BINTANJA को नामले सोल्टी होटलमा बसेका एलेन गोडियर (ALLEN GAUTHIER) ले होटल रजिष्ट्रेशन नम्बर ६४३१ मा पासपोर्ट नं. एस. ४८६९२०६ लेखेको जवकि HENRICUS BINTANJA

लेखिएको पासपोर्टमा एस. ४३८९२९ लेखेको, सोल्टी होटल रजिष्ट्रेशन कार्ड नं. ६४४९मा एलेन गोडियर (ALLEN GAUTHIER) उर्फ विन्टान्जा (BINTANJA) ले लेखेको अक्षर तथा हस्ताक्षर र २३ डिसेम्बर १९७५ का दिन लरेन्ट क्यारियरको नामले बैंकक जाँदा र भोलिपल्ट फर्की आउँदा भरेको इम्वार्केशन कार्ड तथा डिसइम्वार्केशन कार्डमा लिखित अक्षरहरू विशेषज्ञका अनुसार सामान्य छ। लरेन्ट क्यारियर (LAURENT CARRIERE) को दाजु गील्स एम. क्यारियर (GILLES M. CARRIERE) ले पनि उक्त अक्षर तथा हस्ताक्षर आफ्नो भाइको नभएको भनी सनाखत गरेको, हाल यस इन्टरपोलद्वारा भारतीय दिल्ली इन्टरपोललाई दिएको सूचनाको आधारमा अन्य तीनजना विदेशीसहित एलेन गोडियर (ALLEN GAUTHIER) तथा मोनिक लेक्लर्क (MONIQUE LECLERC) लाई दिल्ली पुलिसले गिरफ्तार गरेको समाचार प्राप्त भएको, उक्त समाचार अनुसार निज एलेन गोडियर (ALLEN GAUTHIER) को वास्तविक नाम चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHRAJ) तथा मोनिक लेक्लर्क (MONIQUE LECLERC) को वास्तविक नाम मेरी एण्ड्रे लुसी लेक्लर्क (MARIE ANDRE LUCIE LECLERC) भन्ने थाहा भएको, उक्त संकलित प्रमाणहरूको आधारमा मिति २०३२।१।८ मा सुश्री कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को जघन्य अपराधमा चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHRAJ) जो काठमाडौं बस्दा हेनरिकस विन्टान्जा (HENRICUS BINTANJA) को नामले बसेको थियो, भारतीय नागरिक अजय चौधरीको संयुक्त प्रयासले दुई जना विदेशी पर्यटकको अपराध गरेको प्रमाणबाट सिद्ध हुन आएको भन्ने समेत व्यहोराको गृह पञ्चायत मन्त्रालयलाई सम्बोधन गरी एस.पी.चन्द्रवीर राईले मिति २०३३।४।२० मा भारतमा पक्राउ भएका ती अपराधीहरूलाई नेपालमा कारवाही गर्न नेपाल भारत अपराधी आदान प्रदान (सुपुर्दगी ऐन) अन्तर्गत कारवाही शुरु गरिदिन हुन भन्ने समेतको लागि लेखेको प्रतिवेदनको प्रतिलिपि।

पछि नाम थाहा हुन आएको मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) लाई मर्नुभन्दा अघि हामीले देखेको चिने भेटेका थिएनौं र भक्तपुर जिल्ला सांगा भन्ज्याङ्गमा मर्ने लोग्ने मानिस लरेन्ट क्यारियर (LAURENT CARRIERE) लाई पनि देखे

जानेको थिएनौं। स्वास्थ्यी मानिस निज मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) लाई मिति २०३२।९।८ गते मंगलवारका दिन बिहानपख यसै घटनास्थलमा कर्तव्य गरी मारी फालिएको हामीहरूले देखेका थियौं, कुन मितिमा कसले कर्तव्य गरी मारेको हो हामीलाई थाहा छैन। कर्तव्य गरी मार्ने भनेका व्यक्तिहरूको फोटो समेत देखाउँदा देख्यौं, निजहरूलाई यसभन्दा अगाडि देखे जानेका थिएनौं, हाल नाम थाहा हुन आएका कर्तव्यवालाहरू फ्रेन्च नागरिकहरू चार्ल्स सोभराज (CHARLES SOBHRAJ) भनिने एलेन गोटियर (ALLEN GAUTHIER) र मोनिक लेक्लर्क (MONIQUE LECLERC) र भारतीय नागरिक अजय चौधरीसमेतलाई चिनेका छैनौं। निज तीनै जनाले के कसो परिवन्दबाट कुन समयमा कर्तव्य गरी मारे निजहरूनै जानून्। सुश्री कोन्नी जो (CONNIE JO) लाई मार्नुमा हाम्रो नेपालीहरूको सहमति होला भन्ने हामीलाई लाग्दैन, निज कर्तव्यवालाहरू काठमाडौंमा आई विभिन्न होटलहरूमा बसी कर्तव्य गरी गएको भन्ने कुरा पछि सुन्यौं भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०३३।४।२८ को सर्जिमिन मुचुल्का।

प्रस्तुत मुद्दामा कर्तव्यवाला को रहेछ भनी अनुसन्धान गरिँदा संकलित प्रमाणबाट काठमाडौं भोंछे स्थित ओरियन्टल लजको कोठा नं.९ मा बसेको अमेरिकी नागरिक सुश्री कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) र क्यानेडियन नागरिक लरेण्ट आरमण्ड (LAURENT ARMOND) हो भनी सनाखत हुन आएको, यी दुबै जना बहुमूल्य तथा सामान्य जडान पत्थर संकलन गर्न अभिरुची भएका व्यापारको व्यवसाय भएका, उपरोक्त व्यक्ति दुबै जनलाई चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) ले आफूलाई हल्याण्डको नागरिक भनी होटल सोल्टीमा १८ तारेखदेखि आई बसी २४ तारेखका दिन होटल मल्लमा सरी २५ तारेखका दिन पुनः सोल्टी होटलमा सरेर कोठा नं.४१५ मा बसेको निज चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHRAJ) ले दिल्ली निवासी अजय चौधरीलाई आफ्नो विश्वासी बनाई यसैका माध्यमबाट क्यानेडियन नागरिक भोंछेको ओरियन्टल लजमा बसेको लरेण्ट आरमण्ड क्यारियरे (LAURENT ARMOND CARRIERE) तथा सुश्री कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) समेतसँग

जान पहिचान लिई लरेण्ट आरमण्ड क्यारियरे (LAURENT ARMOND CARRIERE) तथा सुश्री कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) समेतसँग बहुमूल्य वस्तु भएको थाहा पाई आफूहरू पनि त्यस्तै बहुमूल्य तथा सामान्य जडान पत्थरहरूकै काम गर्ने भनी विश्वासमा पारी अजय चौधरी पनि दुईतर्फको बीचमा बसी कुराकानी मिलाउने विश्वासी सहयोगी भई ओरियन्टल लजमा बसेका लरेण्ट आरमण्ड क्यारियरे (LAURENT ARMOND CARRIERE) र कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) समेतलाई होटल सोल्टीमा बेला बखत आउने तुल्याई निजहरूलाई कर्तव्य गरी मार्ने निश्चित गरी गोर्खा ट्राभल्स प्रा.लि.को वा.अ.५००१ नं.को ड्याटसन कार भाडामा लगी कारमा उल्लिखित एलेन गोटिएर (ALLEN GAUTHIER) भनिने चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH), मोनिक लेक्लर्क (MONIQUE LECLERC) भनिने मेरी एण्ड्रे लुसी लेक्लर्क (MARIE ANDRE LUCIE LECLERC), अजय चौधरी समेतले २०३२।९।६ को रातमा लरेण्ट आरमण्ड क्यारियरे (LAURENT ARMOND CARRIERE) नामक क्यानेडियन नागरिकलाई हत्या गरी मारी भक्तपुर जिल्लाको साँगा भन्ज्याङ्ग चित्तपोल गा.वि.स.वडा नं.६ मा सडकको किनारामा फालेको र आफूलाई त्यस्तो हत्या गरी मार्छ होला मार्ने षडयन्त्र रचेको होला भन्ने कुरा कोन्नी जो (CONNIE JO) लाई थाहा नभै निज कर्तव्यवाला चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) समेतले लरेण्ट आरमण्ड (LAURENT ARMOND) धुलिखेलतर्फ गएको छ भेट्न जाने भन्ने निहुँ पारी सुश्री कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) लाई पनि लरेण्ट क्यारियरेको (LAURENT CARRIERE) हत्याको १ दिनपछि सन् १९७५ डिसेम्बर २२-२३ को राति तदनुसार २०३२।९।७ गते बित्ने ८ गते दिन लाग्दो राति काठमाडौं जिल्लाको सिनामंगल गा.पं.५ मा पर्ने भक्तपुर काठमाडौं अरनिको राजमार्गदेखि उत्तरमा निज कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) लाई मारी नचिनिने अवस्था तुल्याई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धीको १ नं.विरुद्ध अपराध गरी मारी फालेका र त्यसरी उल्लिखित मितिकै रातमा लरेण्ट आरमण्ड (LAURENT ARMOND) र सुश्री कोन्नी जो (CONNIE JO) लाई कर्तव्य गरी मारेर फाले पछि मारिएका मध्ये लरेण्ट आरमण्ड

क्यारियरे (LAURENT ARMOND CARRIERE) को पासपोर्टमा एलेन गोठियर (ALLEN GAUTHIER) भनिने चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) ले आफ्नो फोटो टाँसी अजय चौधरीले आफू र चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHRAJ) को लागि समेत बैककको हवाई मार्गको टिकट बन्दोबस्त गरी चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHRAJ) ले मृतक लरेण्ट आरमण्ड (LAURENT ARMOND) को नामबाट कीर्ते हस्ताक्षर गरी २०३२।९।८ कै दिन ११:३० बजे बैकक गई भोलिपल्ट पुनः काठमाडौं फिर्ता आएपछि, कर्तव्यवाला तीन जनामध्ये बैकक नगई बसेका मोनिक लेक्लर्क (MONIQUE LECLERC) भनिने मेरी एण्ड्रे लुसी लेक्लर्क (MARIE ANDRE LUCIE LECLERC) मल्ल होटलमा बसेको र निजहरू फर्केपछि पुनः सोल्टी होटलमा निज एलेन गोठियर (ALLEN GAUTHIER) को साथमा बस्न आएकी । यसरी होटल सोल्टी मै गएर आफूहरू निरपराधी जस्ता भई अपराध छिपाई बसेको र अभियुक्त एलेन गोठियर (ALLEN GAUTHIER) भनिने चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH), कुकी हेमकर (COCKY-HEMKER) को नाउँबाट बसेकी मोनिक लेक्लर्क (MONIQUE LECLERC) भनिने मेरी एण्ड्रे लुसी लेक्लर्क (MARIE ANDRE LUCIE LECLERC), भारती नागरिक अजय चौधरी समेतले उपरोक्त २ व्यक्तिलाई कर्तव्य गरी आफूहरूले गरेको अपराध कसूरबाट बच्ने उद्देश्य गरी मिति २०३२।९।१२।७ तदनुसार २७ डिसेम्बरका राति आफूहरूको लुगा, सुटकेस तथा जुता समेत होटल सोल्टीमा नै छोडी भागी गएको । त्यसरी भागी गएपछि भारतमा बसी अशोक होटलमा डकैती गरेको अभियोगमा पक्राउ भएपछि निज अभियुक्तहरूले नेपाल भारत तथा अरु देशमा पनि पर्यटकहरूलाई हत्या गरी मारेको साबिती भएको भन्ने नव भारत टाइम्स मिति १३ जुलाई १९७६ बाट ज्ञात हुन आएको कारणहरूबाट समेत चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHRAJ) समेतका तीन जनाले सुश्री कोन्नी जो ब्रोजीच (CONNIE JO BRONZICH) लाई २०३२।९।८ को राति कर्तव्य गरी मारेको कुरा प्रष्ट देखिन आएकोले लरेण्ट आरमण्ड (LAURENT ARMOND) लाई कर्तव्य गरी मारेको घटनास्थल भक्तपुर जिल्ला प्र.ना.उ.का.इलाका क्षेत्रभित्र परेको हुँदा सोतर्फ भक्तपुर जिल्ला प्र.ना.उ.का.

बाटै सम्बन्धित अदालतमा मुद्दा दायर गरिने हुँदा का.जि.सिनामंगल स्थित उल्लिखित ठाउँमा राहदानी नं.एफ १६५४३९ को अमेरिकन नागरिक सुश्री कोन्नी जो ब्रोजीच (CONNIE JO BRONZICH) लाई कर्तव्य गरी मारेकोमा उल्लिखित अभियुक्त हेनरिकस विन्टान्जा (HENRICUS BINTANJA) को नामले बसेको एलेन गोठियर (ALLEN GAUTHIER) भनिने चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH), फ्रेन्च नागरिक, कुकी हेमकर (COCKY-HEMKER) नामले बसेकी मोनिक लेक्लर्क (MONIQUE LECLERC) भनिने मेरी एण्ड्रे लुसी लेक्लर्क (MARIE ANDRE LUCIE LECLERC) भारतमा पक्राउ परेकोले नेपाल कानूनबमोजिम कारवाही गर्न नेपाल भारत अपराधी आदान प्रदान (सपुदर्गी ऐन) अनुसार कर्तव्य गरी ज्यान मारेको अभियोगमा कारवाही गर्न मिति २०३३।४।२० मा गृह पञ्चायत मन्त्रालयमा सुपदर्गी माग गरिदिन लेखी गएकोले र फेला नपरेका भारतीय नागरिक अजय चौधरीलाई खोजतलाश गरी पक्राउ गर्न नेपाल प्रहरी र नेपाल भारत इन्टरपोल अन्तर्राष्ट्रिय पुलिसबाट समेत खोजतलाश भै रहेको हुँदा सुश्री कोन्नी जो ब्रोजीच (CONNIE JO BRONZICH) लाई कर्तव्य गरी मारेको अभियोगका अपराधी एलेन गोठियर (ALLEN GAUTHIER) भनिने चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH), मोनिक लेक्लर्क (MONIQUE LECLERC) भनिने मेरी एण्ड्रे लुसी लेक्लर्क (MARIE ANDRE LUCIE LECLERC) र अजय चौधरी समेतलाई सुपदर्गी भै आए वा फेला परी पक्राउ भई आएको बखत मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं.विरुद्धको अपराध गरेकोले सोही ऐनको १३ नं.ले सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग पत्र माग दावी ।

यसमा मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रहरी तथा स.स.अ. को संयुक्त प्रतिवेदनमा अपराधीहरू सपुर्द भई आएपछि कारवाहीकोलागि पेश गरिने भन्ने उल्लेख भएअनुसर प्रस्तुत मुद्दा हाल तामेलीमा राखिदिनु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०३४।३।१४ को काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतको मिति २०३४।३।१४ मा तामेली आदेशले तामेली रहेकोमा प्रतिवादीमध्येका चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) लाई जिल्ला सरकारी वकील

कार्यालय काठमाडौंको मिति २०६०।६।३० च.नं.७७७ को पत्रसाथ यस अदालतमा उपस्थित गराएकोले प्रस्तुत मुद्दा तामेलीबाट जगाई दिएको छ। प्रस्तुत मुद्दा यस अदालतको सरकारवादी फौजदारी दायरीमा दर्ता गरी नियमानुसार गरी प्रतिवादीको बयान समेतको कामको लागि इजलाससमक्ष पेश गर्नु भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६०।६।३० को आदेश।

मिति २०३२।९।८ गते राति काठमाडौं जिल्ला, सिनामंगल गा.वि.स.वडा नं.५ सडकको पुली मुनी अमेरिकन नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) लाई कर्तव्य गरी मारेको अभियोग सम्बन्धमा सोधनी हुँदा मलाई यस सम्बन्धमा केही थाहा छैन। म सेप्टेम्बर १, २००३ मा पहिलो पटक नेपाल आएको हुँ। मैले कहिले त्यस्तो अपराध गरेको छैन। सेप्टेम्बर १९, २००३ मा रोयल क्यासिनो दरवार मार्गबाट पक्राउ परेको हो। अमेरिकन नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) को कर्तव्य गरी मारी लरेण्ट क्यारियरे (LAURENT CARRIERE) को पासपोर्टमा आफ्नो फोटो टाँसी बैकक गई भोलिपल्ट नै काठमाडौं फर्की होटल सोल्टीमा बसी २०३२।९।१२ गते राति भागी गएको, दिल्लीको अशोक होटलमा डकैती गरेको अभियोगमा अमिर होटलमा पक्राउ परेको कुरा भूठा हो। मलाई जुलाई १५, १९७६ मा दिल्लीको बिक्रम होटलमा फक्राउ गरेको हो। त्यो अर्कै मुद्दाको सम्बन्धमा पक्राउ गरेको थियो र अदालतबाट मलाई सफाई दिइएको थियो। १९८६ मा तिहाड जेलबाट भागेको सन्दर्भमा भारत सरकारले त्यो मुद्दा फिर्ता लिएकाले मैले सफाई पाई कैद मुक्त भई फ्रान्स गएको हुँ। मैले अहिलेसम्म कहिल्यै पनि भूठा पासपोर्ट प्रयोग गरेको छैन। मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH), लरेण्ट क्यारियरे (LAURENT CARRIERE) मिसिलमा उल्लिखित व्यक्तिहरू मोनिक लेक्लर्क (MONIQUE LECLERC), हेनरिकस विन्टान्जा (HENRICUS BINTANJA) र अजय चौधरी आदि कसैलाई पनि चिनेको छैन। म, मेरी एण्ड्रे लुसी लेक्लर्क (MARIE ANDRE LUCIE LECLERC) र अजय चौधरी समेतले मिति २०३२।९।६ गते गोर्खा ट्राभल्स एण्ड टुर्स प्रा.लि.को बा.अ.५००१ नं.को कारमा कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) समेतलाई राखी २०३२।९।७ गते राति मनहरा खोलाको

छेउमा लगी कर्तव्य गरी मारेको कुरा कुनै पनि सत्य होइन। मैले उपरोक्त बमोजिम कसैलाई पनि चिनेको छैन। मैले कहिल्यै नेपालमा आई कार भाडा लिएको र कसैलाई कर्तव्य गरी मारेको छैन। म विरुद्ध यस अदालतमा जाली राहदानी मुद्दा दायर भएको छ। सो मुद्दामा २०६०।६।२९ को आदेशले साधारण तारेखमा छुटेको छु। यो मल्ल होटल र सोल्टी होटलको रजिष्ट्रेशन कार्डको बारेमा थियो। मिसिल संलग्न फोटोको प्रतिलिपि देखें मेरै फोटोका प्रतिलिपि हुन्। यिनीहरू २००३ सेप्टेम्बरमा प्रहरी चौकीमा खिचिएका तस्वीरहरू हुन्। म सहायक निर्माता (फिल्म, टि.भि. कार्यक्रम, डकुमेन्ट्री) हुँ। मेरो फ्रेञ्च कम्पनीले नेपाली राजदूतावाससँग अनुरोध गरी नेपालमा टि.भि. डकुमेन्ट्रीका लागि हस्तकला सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्नका लागि मलाई भिषा दिलाएकोले सोही उद्देश्यले नेपाल आएको हुँ। यसभन्दा पहिले मैले सबै अभियोगहरूबाट सफाई पाएको हुँ। नेपालमा मैले कहिल्यै कुनै कसूर नगरेकाले अभियोगमा सफाई पाएको छैन। नेपाल बाहिरको मुद्दामा सफाई पाएको छु। मैले कुनै अपराध नगरेकोले मेरो कुनै साक्षी प्रमाण हुने कुनै कुरा भएन र म यस मुद्दामा पूर्ण निर्दोष छु भन्ने समेत व्यहोराको चार्ल्स गुरुमुख शोभराज (CHARLES GURMUKH SOBHRAJ) ले मिति २०६०।७।३ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा गरेको बयान।

यो मुद्दाका मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) को लाश डहेको भन्ने देखिन आएको छ र विन्टान्जा (BINTANJA) लरेण्ट (LAURENT) भनी सोल्टी होटलमा बसेका व्यक्तिको कोठामा मृतक लरेण्ट (LAURENT) को व्यागसमेत बरामद भएको र विन्टान्जा (BINTANJA) भनी बसेको व्यक्तिले गरेको हस्ताक्षरसँग यी प्रतिवादीको पासपोर्ट तथा लिएको नमूनाको दस्तखतमा समानता रहेको भन्ने विशेषज्ञको राय भइरहेको उक्त तत्काल प्राप्त प्रमाणहरू थुनछेक प्रयोजनको लागि प्रमाण ऐन, २०३१ बमोजिम प्रमाण लिन मिल्ने नै देखिएको समेतका आधार प्रमाणहरूबाट पछि बुभदै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल निज प्रतिवादी हेनरीकस विन्टान्जा (HENRICUS BINTANJA) नामले बसेका ऐलन गोटियर (ALLEN GAUTHIER) भनिने चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) लाई अ.व.११८

३) न.बमोजिम पुरूपक्षको लागि थुनामा राख्न कानूनबमोजिम कारागार शाखा काठमाडौंमा पठाइदिने भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६०।७।३२ को काठमाडौं जिल्ला अदालतको थुनछेक आदेश ।

प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) डिसेम्बर १९७५ मा बैककबाट काठमाडौं आई सोल्टी होटलमा विन्टान्जा हेनरिकस (BINTANJA HENRICUS) को नामबाट बसेको मृतक कोन्नी जो (CONNIE JO) सँगै एउटै कोठामा बस्ने क्यानेडियन नागरिक लरेण्ट क्यारियरे (LAURENT CARRIERE) को भक्तपुर साँगामा २०३२।९।६ गते लाश फेला परेको, निजको नाइलनको मनीव्याग निज प्रतिवादी बसेको होटल ओवरायको रुम नं.४१५ बाट बरामद भएको र निज लरेण्ट (LAURENT) को टोपी चस्मा र जिन्सको पाइन्ट यी प्रतिवादीले गोर्खा ट्राभल्सबाट भाडामा लिई चलाएको ५००१ नं.को सेतो कारबाट बरामद भएको सो गाडी २०३२।९।५ देखि ८ गतेसम्म विदेशीले गाडी भाडामा लिएको भन्ने ड्राइभर पूर्णबहादुर महर्जनको कागजबाट देखिन आएको, मृतक कोन्नी जो (CONNIE JO) को लाश एकान्त ठाउँमा ऐ.८ गते विहान लरेण्ट (LAURENT) कै लाश फेला परेको स्थानतर्फ जाने बाटोमा भेटिएको र सोही दिन अर्थात् २०३२।९।८ गतेका दिन ११:३० बजे बैकक जाने प्लेनबाट निज प्रतिवादी लरेण्ट क्यारियरे (LAURENT CARRIERE) को नाउँबाट बैकक गई भोलिपल्ट काठमाडौं फर्किएको, मृतक कोन्नी जो (CONNIE JO) को डायरीमा यी प्रतिवादीको नाम उल्लेख भएको । निज मृतक कोन्नी जो (CONNIE JO) सँग काठमाडौंमा भेटघाट सम्बन्ध नभएको भए यी प्रतिवादीको नाम ठेगाना निजको डायरीमा उल्लेख हुन नपर्ने, मृतक कोन्नी जो (CONNIE JO) भियतनामी व्यक्ति सँग घेटघाट गर्न सोल्टी ओवरायमा जाने गरेको भनी KIRSTY MARION MACMILLAN ले भनेको हुँदा मृतक कोन्नी जो (CONNIE JO) सँग प्रतिवादीको काठमाडौंमा भेटघाट, प्रत्यक्ष सम्बन्ध भएको देखिने हुँदा प्रतिवादीले वारदातको समयमा आफू नेपालमा नै आएको छैन भनी गरेको बयान भूठा देखिएको, प्रतिवादीले वारदातको समयमा आफू अन्यत्र रहेको प्रमाण दिन नसकेको हुँदा निज लिएकोले plea of alibi निजकै विरुद्ध लाग्ने भएको,

यस हत्या सम्बन्धमा तत्कालीन अवस्थामा सोधपूछ हुँदा सामानहरू होटलमा छाडी यी प्रतिवादी ट्याक्सी लिई रोडको बाटो हुँदै भारततर्फ भागी गएको, हत्या गर्ने र हत्या गरी सकेपछि मृतकलाई नचिनिने गरी जलाउने अपराधिक कार्यविधि तरिका Modus operandi मा समानता देखिन आएको, हत्या गर्न विदेशी पर्यटकलाई छनौट गरी हत्या गर्ने कार्यमा समानता रहेको तथा उल्लिखित तथ्यहरू एक आपसमा आबद्ध रहेको समेतको उल्लिखित विवेचना गरिएका परिस्थितिजन्य प्रमाणहरू समेतबाट प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) ले अमेरिकी नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) लाई कर्तव्य गरी मारेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले मुलुकी ऐन, २०२० को ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं. अनुसार निज प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) लाई सर्वश्व सहित जन्मकैद हुने ठहर्छ भन्ने समेतको काठमाडौं जिल्ला अदालतकाले मिति २०६१।४।२८ मा गरेको फैसला ।

मेरो विरुद्ध विपक्षी श्री ५ को सरकारद्वारा दायर गरिएको प्रतिवेदनमा मृतक भनिएको कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को हत्या भएको विषयमा कुनै प्रमाण विद्यमान छैन । प्रत्यक्ष प्रमाण नभएको अवस्थामा परिस्थितिजन्य प्रमाणको महत्व हुन्छ । ती परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूले घटनाका सम्बन्धमा बोलिरहेका छन् । घटनासँग यी प्रमाणहरूको कस्तो सम्बन्ध स्थापित भइरहेका छन्, सो कुराको समुचित मूल्याङ्कन गरी निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ भनि ए पनि प्रस्तुत मुद्दामा निकट सम्बन्ध भएको कुनै पनि प्रमाण विद्यमान छैन । मेरो विरुद्धको अभियोगमा उल्लिखित भारतमा बसी अशोक होटलमा डकैती गरेको अभियोगमा पक्राउ भएपछि नेपाल भारत तथा अन्य देशमा पनि पर्यटकलाई हत्या गरी मारेको साबिती भएको भन्ने नव भारत टाइम्सको १३ जुलाई १९७६ बाट ज्ञात हुन आएको कारणबाट एलेन गोठियर (ALLEN GOTHIER) भनिने चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH), मोनिक लेक्लर्क (MONIQUE LECLERC) भनिने मेरी आण्ड्रे लुसी लेक्लर्क (MARIE ANDRE LUCIE LECLERC), अजय चौधरी समेत ३ जनाले साँगामा लरेण्ट आरमण्ड क्यारियरे (LAURENT

ARMOND CARRIERE) को हत्या गर्नुका साथै सिनामंगलमा सुश्री कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) लाई मिति २०३२।१।८ को राति कर्तव्य गरी मारेको भनिएको छ, जबकि म समेतले भारतमा प्रहरी समक्ष उल्लिखित भनिएको तथाकथित साबिती बयान प्रमाण खण्डमा पेश गर्न सकेको छैन। मेरो विरुद्ध मैले के के साबिती भएँ भन्ने कुराको पनि उल्लेख छैन। केवल पत्रिकामा साबित भयो भन्ने प्रकाशित खबरको आधारमा मात्र अभियोगपत्र दाखिल भएको छ। प्रमाणसाथ दाखिल नभएको तथाकथित अन्य देशको प्रहरी समक्षको साबिती बयानको मान्यता र प्रमाणिक मूल्य शून्य भई प्रमाणमा ग्रहण गर्न मिल्ने होइन। नभए नगरका statement पठाउनु पर्ने कुनै कारण हुँदैन भन्दै इन्टरपोल न्यू दिल्लीबाट २४।०९।२००३ को पत्रसाथ प्रतिवादीहरू (CHARLES SOBHAJ, MISS MARIE ANDRE LECLERC) को तत्कालीन मिति ६।७।९९७६ मा लिइएको फिडर प्रिन्टका फोटोहरू समेत पठाइएका छन्। जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौंमा यी प्रतिवादी पक्राउ परेपछि लिइएको औंठाको छाप र इन्टरपोल भारतमार्फत् ६।७।९९७६ मा भारतीय अधिकारीले लिएको यी प्रतिवादीको औंठा छापहरू दुबै एकै व्यक्तिको भन्ने २०६०।७।६ मा केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशालाबाट जाँच भएको भन्ने उल्लेख गर्दै सन् १९७६ मा दिल्ली पुलिसले पक्राउ गरेको भनी अदालतमा बयान गरेको र फ्रान्स एम्बेसी नेपालले परराष्ट्र मन्त्रालयमा २८ फ्रेब्रुअरी १९९७ मा शोभराज (SOBHRAJ) भारतमा २० वर्षको कारावासपछि छुटेको र शोभराज (SOBHRAJ) लाई नेपालमा दुई जना पर्यटकको हत्या गरिएको कारण निज विरुद्ध फ्रान्समा मुद्दा चलाउनको लागि त्यससम्बन्धी कागजात उपलब्ध गराउने माग गरेको व्यहोरा उल्लेख गर्दै त्यही आधार कारण देखाएर निजले गरेको सो बयान कागज सस्वाधिकारिक निकाय संस्थाबाट प्राप्त हुन आएको हुँदा विदेशमा भएका कागजातलाई प्रमाणमा लिन मिल्छ, मिल्दैन भन्ने सन्दर्भमा हाम्रो न्यायिक परिपाटी हेर्दा विदेशमा भएको पोष्टमार्टम रिपोर्टलाई लिन मिल्ने भनी सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपाद भइरहेको भनी (नेकाप २०२२ भाग ७ पृष्ठ १२३ नि.नं.२८९) उल्लेख गर्दै प्रतिवादीले भारत दिल्ली अधिकारीसमक्ष गरेको बयानलाई अन्य कागजातसँग तुलना गरी प्रमाण

ग्रहण गर्न मिल्ने भनिएको छ। त्यस्तो विदेशमा भएको पोष्टमार्टमलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने भन्ने कुरा र विदेश प्रहरीमा भएको बयान प्रमाणलाई प्रमाणमा लिन भन्ने कुरा एक आपसमा सैद्धान्तिक र न्यायिक मूल्य मान्यताको बिल्कुलै प्रतिकूलका कुरा हुन्। अन्यत्र गरिएको कागज सदा शङ्काको दायरामा रहन्छ। नेपाल अधिराज्यभित्रै पनि प्रहरी समक्ष भएको कागजलाई शङ्काको दायरमा राखी अदालतसमक्ष बयान गराउनु पर्ने अनिवार्यता रहेको छ। प्रहरीसमक्ष भएको साबिती बयान र पोललाई शङ्काको दृष्टिले हेरिने र अन्य प्रत्यक्ष सबूद प्रमाणबाट समर्थित नभएसम्म त्यस्तो बयानको आधारमा दोषी ठहर गर्न सकिँदैन। तथाकथित विदेशमा गरेको बयानलाई मान्यता दिन कुनै पनि न्यायिक र विद्यमान विधिशास्त्रले स्वीकार गर्दैन। यी नेपालमा विद्यमान र कानून र न्यायिक सिद्धान्तको प्रतिकूल अ.व.७७ र ८७ नं. र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५(१)(२)(३), दफा ६, ७, ८, ९(१)(२)(३) र दफा १०(१)(२) समेतमा उल्लिखित दफाअन्तर्गत प्रमाणमा लिन मिल्ने होइन।

अदालतमा मेरा विरुद्ध प्रमाणमा लिइएका मध्ये The life and crime of Charles Sobhraj भन्ने London WCI बाट First Published 1977 को पुस्तकको पेज नं.२०८ पछिको पेजमा यो मुद्दामा हत्या भएको कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को साथै लरेन्ट क्यारियर (LAURENT CARRIERE) को फोटो र निजहरू उस बखत बसेका Oriental Lodge को फोटोसमेत प्रकाशित भएको र पे.ज नं.२२६, २४१ मा म, कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) र लरेन्ट क्यारियर (LAURENT CARRIERE) र निजहरूको हत्याको वर्णन तथा पेज ३४९ मा चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHAJ) ले तिहाड जेलबाट पठाएको एक पेज पत्र नै छापिएको र सो पत्रमा MARIE ANDRE सँगको सम्बन्धको बारेमा उल्लेख गर्दै सो पत्रको ५ नं.मा "In none of her letters to her family did she ever mentioned anything about the Nepal activities" भनी उल्लेख गरेको भन्दै सोही आधार देखाई डिसेम्बर १९७५ मा प्रतिवादीसँग होटल ओवरायमा क्की हेमकर (COCKY HEMKER) को नामबाट बसेको भन्ने खुल्न आएको भनी निजसमेत उपर अभियोग दावी गरेको कारणले नेपाल १ सेप्टेम्बर

२००३ मा मात्र आएको भन्ने अदालतको बयानलाई अस्वीकार गर्दै तत्कालीन एस.पी.चन्द्रवीर राईको २०३३/४/२० को प्रतिवेदनमा यी प्रतिवादी सोल्टी होटलमा विन्टान्जा हेनरिकस (BINTANJA HENRICUS) को नामले बसेको निजलाई उस बखत सोधपुछ गरी निगरानीमा राखिएको गोर्खा ट्राभल्सबाट ५००१ नं.को कार भाडामा लिएको, सोल्टी होटलमा सामानहरू छाडी भागी गएको भन्ने उल्लेख गरेको र निजले १९७६/७६ दिल्लीमा भारतीय अधिकारी समक्ष गरेको बयानमा आफू विन्टान्जा (BINTANJA) को नामले डिसेम्बर १९७५ मा नेपालमा ओवराय होटलमा बसेको भन्ने समेत उल्लेख गर्दै म कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को हत्या हुँदा काठमाडौंमा भएको भन्ने साथै मृतक कोन्नी जो (CONNIE JO) र लरेन्ट काठमाडौं भोंछे स्थित ओरियन्टल लजको रुम नं.९ मा एकै साथ बसेको तथा लरेन्ट (LAURENT) को लाश २०३२/१६ मा भक्तपुर साँगामा फेला परेको र वा.अ.५००१ नं.को कारमा भेटिएको चश्मा, टोपी र जिन्स पाइन्ट र हेनरिक विन्टान्जा (HENRICUS BINTANJA) बसेको सोल्टी होटलको कोठा नं.४१५ मा बरामद नीलो नाइलनको मनिव्यागसमेत भाई लरेन्ट (LAURENT) कै हो भनी GILLES MAURICE CARRIERE ले सनाखत गरी दिएको र लरेन्ट (LAURENT) को नामबाट १९७५, २३ डिसेम्बरमा बैंकक गएको र २४ डिसेम्बरमा फर्केको सो Embarkation card तथा Disembarkation card मा भएको हस्ताक्षर लेख क्यारियर (CARRIERE) को ओरियन्टल लजमा गरिएको हस्ताक्षरसँग मिल्ने भनी विशेषज्ञबाट आएको र लरेन्ट क्यारियरको नामबाट लेखिएका अक्षरहरू समान छ भनी चन्द्रवीर राईले प्रतिवेदन दिएको छ। ती तुलना गरिएका Embarkation र Disembarkation card, बरामद भएका चश्मा, टोपी, जिन्स पाइन्ट, मनीव्याग तथा होटल रजिष्ट्रेशन कार्डहरू समेत रहेको भन्दै MARIE ANDRE LUCIE LECLERC ले भारतीय अधिकारीसमक्ष १९७६ मा दिएको बयान समेतबाट प्रतिवादी र कोन्नी जोको काठमाडौंमा भेटघाट भएको पुष्टि हुन्छ भन्दै यिनै कुरा प्रमाण हुनु र २९ वर्ष अघिको अपराध हुँदा तत्काल बुझिएका व्यक्तिहरूलाई यति लामो अवधि पछि बुझि रहन मनासिव देखिएन भन्दै प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा

१८(१)(२) लाई शून्यकरण गर्दै अनुमानको आधारमा कस्ता कुरा प्रमाणमा कसरी लिनुपर्छ भन्ने विषयमा उक्त ऐनको दफा ३, दफा ४, दफा ५(१)(२) (३), दफा ६, दफा ७, दफा ८, दफा ९(१)(२)(३), दफा १०(१)(२) तथा दफा १८ समेतलाई हेर्नुपर्नेमा अदालतले प्रमाणमा लिएको कुरा यसमा पर्दैन। पत्रिकामा केही कुरा छाप्यैमा कसैको फोटो छाप्यैमा अनावश्यक र जथाभावी लेख्यैमा त्यसले कुनै प्रमाणको रूप लिन सक्दैन। उपन्यासको रूपमा लेखिएको र प्रकाशक स्वयंमूले काल्पनिक मानेको पुस्तकमा मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) समेतको तस्वीर, हत्याको विषयमा गरिएको वर्णन भएको सो पुस्तक प्रमाणमा लिने विषयमा गरिएको वर्णन भएको सो पुस्तक प्रमाणमा लिने विषय नभएको र मलाई देखाए सुनाएको पनि छैन। त्यस्ता तथाकथित उपन्यासलाई प्रमाणमा लिनु सर्वथा गलत छ। लेखकले कोरा कल्पनामा एउटा उपन्यास रची बेची फाइदा लिने उद्देश्यबाट प्रेरित भन्ने प्रष्ट देखिइरहेको छ।

KIRSTY MARION MACMILLON ले २४/१२/१९७५ मा मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को लाश सनाखत गर्दा "She mantined to us that she had met a vitnnameese jeweller and his french wife who were staying at soaltee oberoi. I know she visited them at that hotel" भनी भनेको मेरो विरुद्ध Circumstancial Evidence भन्दै आधार लिइएका प्रमाण स्वयं विवादास्पद छन्, मलाई देखाए सुनाएको छैन। बरामद भएका विभिन्न वस्तुहरूको बरामदी मुचुल्का समेत विद्यमान छैन। सनाखत गरेको भनेको विषयवस्तु दशीको रूपमा प्रेषित छैन। कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को मृत्युको आरोप मलाई लगाइएको र लरेन्ट क्यारियर (LAURENT CARRIERE) को विषयसँग जोडिएको छ। लरेन्ट (LAURENT) को मृत्युलाई मबाट भएको भन्ने अनुमान र अन्यत्र बैंककमा भएको अन्य व्यक्तिको मृत्यु मबाट भएको भन्ने अनुमान गर्दै प्रस्तुत मुद्दामा मलाई दोषारोपण गरिएको छ। जबकि मृतक लरेन्ट (LAURENT CARRIERE) को मृत्यु वारेको आरोपमा कुनै प्रमाण नभएको स्पष्ट छ र त्यसमा मेरो विरुद्ध केही छैन। बैंककमा केही व्यक्तिको हत्या भएको पत्रिकामा शङ्का गरिएको, त्यस्तो शङ्का र पत्रिकामा

उल्लिखित व्यहोराको आधार तथा भारत प्रहरीमा सावित भएको भन्ने तथाकथित व्यहोराको सामाचारको हवाला दिँदै नेपालमा चन्द्रवीर राइले तिनै पत्रिकाको आधारमा पेश गरेको प्रतिवेदन र पत्रिकामा प्रकाशित कुरालाई आधार मानी प्रत्यक्ष प्रमाण नभएपनि Circumstantial Evidence को आधारमा Modus Operandi को आधार मानी र सन् २००३ मा मात्र आएको भन्ने कुरालाई विशेषज्ञद्वारा मेरो पासपोर्टमा भएको सही र १९७५ मा सोल्टी ओवराय समेतको Guest Registration Card मा भएको सहीलाई एकै व्यक्तिको हुनसक्ने भन्ने सम्भावित रायलाई गलत अर्थ गरी एकै व्यक्तिको हो भन्ने राय दिएको भनी आफूले अन्यत्र रहेको जिकीर "Plea of alibi" लिएकोले वारदातको बखत अन्यत्र छु भनी जिकीर लिने व्यक्तिले त्यस्तो कुरा आफूले प्रमाणित गर्नुपर्ने हो यसरी प्रमाणित नभएको अवस्थामा निज विरुद्ध प्रमाण लाग्ने भन्दै मलाई दोषी ठहर गरिएको परिस्थितिजन्य प्रमाणको आधारमा ठहर गर्ने आधारबिन्दु एक सम्बद्ध तथ्यको कडीमा कुनै छुट हुनुहुँदैन। तर प्रस्तुत मुद्दामा ती कुनै पनि कुरा तादाम्यताको छैन। मलाई नेपालमा उपस्थित भएको भन्ने प्रमाणित गराउन यकीन नभएको र सक्कल बिना जाँच गरी दिएको अनुमानित रायलाई प्रमाण लिनु नेकाप २०४८, अङ्क ५, नि.नं. ४२७८, पृष्ठ १८६ मा पतिपादित नजीर सिद्धान्त सतेको प्रतिकूल छ। मेरो नेपालमा अनुपस्थित भएको कुरा मैले प्रमाणित गर्नुपर्ने होइन। म विदेशी फ्रेञ्च नागरिक हुँ। म तत्काल नेपाल आएको कुनै प्रमाण छैन। तथाकथित हेनरिकस विन्टान्जा (HENRICUS BINTANJA) को नामबाट नेपाल आएको भन्ने तथ्य विपक्षी वादीबाटै प्रमाणित हुनुपर्ने हुन्छ। त्यस्तो कुनै प्रमाण छैन। मृतक कोन्नी जो ब्रान्जिच (CONNIE JO BRONZICH) सँग मेरो कहिल्यै सम्बन्ध छैन। सनाखत कागज भनिएको कुनै रीतपूर्वक छैन र त्यस्तो कागज प्रमाणमा लिन मिल्दैन। मृतक ब्रान्जिच (BRONZICH) को डायरीमा Mr. A. Gautier Kaint House भनी Bankok को ठेगाना उल्लेख भएको भनी मलाई दोषारोपण गर्न खोजिएको छ, यदि मेरो र मृतकको सम्बन्ध थियो भने काठमाडौं ठेगाना हुनुपर्ने हो उल्लिखित ठेगाना नाम मेरो होइन मृतकसँग मेरो सम्बन्ध र सम्पर्क भएको कुनै प्रमाण छैन। बरु KIRSTY MARION MACMILLON

को कागजमा मृतक मर्फिन र हेरोइन खरीद गर्न उत्सुक भएको भनिएबाट निज लागू औषध गिरोहसँग सम्बन्धित देखिई रहेको छ। हत्या सम्बन्धमा सेतो कारको वर्णन गरिएको छ, जुन कि असम्बन्धित छ। मैले कुनै कार भाडामा लिएको छैन र मैले भाडामा लिएको प्रमाणित पनि छैन। जबकि म नेपाल आएको छैन। अतः माथि उल्लिखित कारण आधार र कानून तथा नजीरबाट काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला कानून र न्यायिक सिद्धान्तविपरीत, प्रमाणसम्बन्धी मान्यताविपरीत कथा र पत्रकारको प्रचारद्वारा प्रभावित आत्मपरक अभिव्यक्ति बाहेक अरु केही नहुँदा बदर गरी सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHAJ) ले मिति २०६१।७।१३ मा पुनरावेदन अदालत पाटनमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र।

मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूलाई पनि नबुझेका, हस्ताक्षर जाँच गर्ने विशेषज्ञको राय पूरै मिल्छ भिड्छ भनी केही समानता भएको भन्ने सम्म राय व्यक्त गरेको र प्रतिवादी कसूरमा इन्कार भएको र कसूर प्रमाणित गर्ने कुनै प्रत्यक्ष प्रमाण पनि नभएको अवस्थामा प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबमोजिम कसूर कायम गरी सजाय गर्ने गरेको शुरुको फैसला फरक पर्नसक्ने देखिँदा छलफलको लागि पुनरावेदन सरकारी वकीलको कार्यालय, पाटनलाई पेसीको जानकारी दिई लगाउको मुद्दा समेत साथैराखी नियमानुसार पेशगर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको संयुक्त इजलासको मिति २०६१।१०।२२ को आदेश।

प्रतिवेदकको हैसियतबाट गुणहरी अधिकारीले आफ्नो तर्फबाट कानून व्यवसायी नियुक्ति गरेको देखिएको र निजले २०३२।१।८ मा प्रस्तुत मुद्दाको प्रतिवेदन दिँदा कोटेश्वर प्रहरी चौकीको हे.क.गुणहरी अधिकारी भन्ने उल्लेख भएको देखिएबाट निज प्रहरी कर्मचारीसम्म भएको हुँदा निजले आफ्नो निजी प्रतिवेदकको हैसियतबाट छुट्टै कानून व्यवसायी नियुक्ति गर्नुपर्ने प्रयोजन नदेखिएको र कानूनतः मिल्ने नदेखिँदा निज तर्फबाट छुट्टै कानून व्यवसायी नियुक्ति गर्न दिन मिल्ने। यस अदालतबाट भ्रगडिया भिकाउने गरी २०६१।१०।२२ मा आदेश हुँदा मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूलाई नबुझेको भनिएका प्रतिवेदकहरू हे.क.गुणहरी अधिकारी र क. नारायणबहादुर खत्री,

चन्द्रकालाल श्रेष्ठ, रविबहादुर सिंह, पूर्णबहादुर महर्जन समेतलाई पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय पाटनमार्फत् बुझी नियमानुसार गरी पेशगर्नु भन्ने मिति २०६१।१२।१८ को आदेश ।

मैले आजभन्दा झण्डै ३० वर्ष अगाडि काठमाडौं भन्नेछे टोलमा ओरियण्टल नामको लज खोजेको थिएँ । मेरो लजमा क्यारियर लरेन्ट (CARRIERE LAURENT) र कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) नाम गरेको विदेशी बसेका थिए । उनीहरू मेरो लजमा ३० वर्ष अगाडिको कुरा हुँदा मलाई लाग्छ ३।४ दिन बसेको, त्यसपछि धुलिखेल जान्छु भनी गएका थिए । मेरो लजमा पुनः फर्किएर आएनन् । कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को मृत्युको सम्बन्धमा सँगै गएको केटाले मारेको भन्ने सुनेको हुँ र पछि चाहिँ शोभराज (SOBHRAJ) ले मारेको भनी सुनेको हुँ, देखेको होइन । कोन्नी जो (CONNIE JO) लाई चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHRAJ) ले मारेको भनी पत्रपत्रिका र समाचारबाट थाहा पाएको हुँ । मिति २०३२।१।११ गते प्रहरी नायव उपरीक्षकको कार्यालय काठमाडौंमा गरेको कागज देखाउँदा देखेँ, उक्त व्यहोरा र सोमा लागेको सहिष्णुता मेरो हो । २०३३।४।२८ गते भएको सर्जिमिनको रोहवमा ओरियण्टल लजको मालिक भनी गरिएको सही मेरो हो । मिति २०३२।१।११ को बयानमा जे लेखिएको छ त्यही हुनुपर्छ । मिति २०३१।१।११ को बयानमा कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) लाई लरेन्ट क्यारियर (LAURENT CARRIERE) ले मारेको र बैकक गएको भन्ने थियो, वास्तवमा त्यो नभई शोभराज (SOBHRAJ) ले मारेको भन्ने थाहा भयो । मारेको समाचार ३० वर्ष अगाडिको कुरा हो । मलाई जहाँसम्म लाग्छ गोरखापत्र र राइजिड नेपालको सामाचारबाट थाहा पाएको हुँ । प्र.ना.उ.को कार्यालयमा गरेको कागजमा शोभराज (SOBHRAJ) ले नै मारेको भन्ने सुनेको कुरा उल्लेख नगरेको, हाल आएर उल्लेख गरेको खबर सुनेको कुराले मात्र भनेको हुँ र पत्र पत्रिकाबाटै थाहा पाएको हुँ भन्ने समेतको आदेशानुसार बुझिएका चन्द्रकालाल श्रेष्ठले पुनरावेदन अदालत पाटनमा मिति २०६२।१।१५ मा गरेको बकपत्र ।

भक्तपुर जिल्ला अदालतमा वादी श्री ५ को सरकार प्रतिवादी भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा २०३३।१।२२ मा दायर भई २०३३।१।२९।४ मा तामेलीमा राखिएको मिसिल प्रस्तुत मुद्दामा भिकाई प्रमाण लगाई पाऊँ भनी प्रतिवादी पुनरावेदक चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) द्वारा कारागार शाखामार्फत् निवेदनसाथ अभियोगपत्र, आदेशको फोटोकपीहरू प्राप्त हुन आएकोले उक्त कर्तव्य ज्यान मुद्दाको तामेली मिसिल भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने २०६२।२।५ को पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) सन् १९७५ डिसेम्बरमा आफू नेपाल नआएको भन्ने कुरा स्थापित नभई सो समयमा प्रतिवादी नेपालमा रहेको प्रमाणित र पुष्टि भएको, मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) सँगै एउटै कोठामा ओरियण्टल लजको कोठा नं.९ मा बसेका क्यानेडियन नागरिक लरेन्ट क्यारियरे (LAURENT CARRIERE) को मनीव्याग प्रतिवादी बसेको होटल सोल्टी ओवरायको कोठा नं.४१५ मा फेला पर्नुका साथै प्रतिवादीले भाडामा लिई चलाएको गोर्खा ट्राभल्सको सेतो ५००१ को कारबाट लरेन्ट क्यारियरे (LAURENT CARRIERE) को चश्मा र जिन्सको प्यान्ट बरामद भएको, मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को डायरीमा यी प्रतिवादीको नाम र ठेगाना उल्लेख भएको र मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को डायरीमा प्रतिवादीको नाम उल्लेख हुनाको कारण प्रतिवादीले खुलाउन नसकी निजसँग सम्बन्ध सम्पर्क नै नभएको भन्ने निजको बयान मिथ्या साबित भएको तथा हत्या सम्बन्धमा तत्काल यी प्रतिवादीसँग सोधपुछ हुँदा र होटल छाड्दा खबर दिनु भनेको कुरालाई वेवास्ता गरी सामान होटलमै छाडी मोटर बाटो हुँदै भारततर्फ लागेको र बहुमूल्य पत्थरको सम्बन्धमा मृतकसँग भेटघाट सम्बन्ध भएको कुरा पुष्टि भएकोबाट बहुमूल्य पत्थरकै प्रलोभनमा समेत परी प्रतिवादीले मृतक कोन्नी जो नस्ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को हत्या गरेको कुरा परिस्थितिजन्य प्रमाणबाट खम्बीर भएको देखिँदा १ सेप्टेम्बर २००३ मा मात्र नेपाल आएको भन्ने प्रतिवादीको बयान Guest

Registration Card र पासपोर्टमा रहेको दस्तखत एकै व्यक्तिको हुनसक्ने भन्ने विशेषज्ञको राय भई २००३ मा मात्र नेपाल आएको भन्ने बयान विश्वासयोग्य नदेखिई Guest Registration Card बाट १९७५ December मा प्रतिवादी नेपालमा रहेको पुष्टि भएको र पत्थरका सम्बन्धमा मृतकसँग प्रतिवादीको भेटघाट हुने गरेको भन्ने समेत देखिएको समेतका परिस्थितिजन्य प्रमाणको विवेचना गरी प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) लाई कसूरदार ठहर गरी ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं.अनुसार सर्वश्वसहित जन्म कैद गर्ने गरेको मिति २०६१।४।२८ को काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६२।४।२० को फैसला ।

परिस्थितिजन्य प्रमाणको आधारमा म पुनरावेदक १९७५ डिसेम्बरमा नेपाल आएको भनी अनुमानित ठहर गरेको छ । तत्कालीन एस.पी.चन्द्रवीर राईको मिति २०३३।४।२० को पत्रको अनुमानित एवं काल्पनिक व्यहोरा र भारत दिल्लीमा १९७६।७।६ मा म पुनरावेदकले गरेको भनिएको कथित बयानलाई मूल प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरेको भनेको उक्त पत्र प्रतिवेदन नभएको, भारतीय न्यायालयको फौजदारी मुद्दामा प्रमाणको रूपमा प्रहरी समक्षको कागज नेपालको न्यायिक प्रयोजनकोलागि ग्राह्य हुने कुनै कानूनी आधार नहुँदा प्रमाण ऐन, २०३१ बमोजिम प्रमाण लिन नमिल्ने । निज एस.पी.चन्द्रवीर राईले पेश गरेको २०३३।४।२० को पत्र व्यहोरा न्यायिक पुर्पक्षको रोहमा शुरु तथा पुनरावेदन दुवै तहका अदालतबाट प्रमाणित एवं परीक्षण गरिएको छैन । ३० वर्षको लामो अन्तरालपछि परीक्षण गर्न सकिने अवस्था र न्यायिक आधारसमेत अब विद्यमान छैन । तत्कालीन एस.पी.चन्द्रवीर राईले सोल्टी होटलको कोठा नं.४१५ मा बसेका युवकले आफ्नो नाम BINTANJA HENRICUS र केटीले COCKIE HEMKER र आफू दुबै जना हल्याण्डका नागरिक बताएका र दुबै जनासँग मृतकको नाम लिई सोधपुछ गर्दा नचिनेको बताएको आधारमा तत्काल शङ्का गर्ने कारण आधारको अभावमा हिरासतमा लिन नमिल्ने भनी किटानीसाथ उल्लेख गरेको र निज राईले दुबै शंकास्पद व्यक्तिको फोटो, हस्ताक्षर वा औंठा छाप वा

मौकामा कुनै बयानसम्म गराउन नसकी तत्काल निर्दोष मानी छाडेकोमा हाल ३० वर्षपछि सोही पत्रको व्यहोरामा BINTANJA HENRICUS भन्ने व्यक्ति म चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHRAJ) भनी अनुमान गरी बिना आधार प्रमाण वादी पक्षबाट जवरजस्ती मैले नाम नै नसुने नचिनेका BINTANJA को नामबाट काल्पनिक एवं भ्रूठो आरोप लगाई ज्यान मारेको कसूरमा सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्नु स्वच्छ एवं शुद्ध न्यायको सिद्धान्त एवं मापदण्ड समेतको उल्लंघन गरिएको छ ।

भारत दिल्ली प्रहरी अधिकारीसमक्ष १९७६।७।६ मा गरेको तथाकथित बयान मैले गरेको भनी सन् २००३ मा अदालतसमक्ष प्रस्तुत गरेको सो कागज अन्तर्राष्ट्रिय वा द्विपक्षीय सन्धि सम्झौताअन्तर्गत प्रचलित विधि प्रक्रियाबमोजिम कुनै अधिकार प्राप्त अधिकारीबाट फिकाई पठाई प्राप्त भएको छैन । सो कागज मलाई नदेखाई मेरो भनाई समेत नबुझी कानूनले प्रमाण लाग्ने नसक्ने कागजलाई एकतर्फी रूपमा प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको उल्लंघन गर्दै प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरिएको गैर न्यायिक छ । होटल सोल्टी र होटल मल्लको गेष्ट रजिष्ट्रेशन कार्ड भनिएको फोटोकपीमा भएको भनिएको सहीलाई हाल पासपोर्टमा भएको मेरो सहीसँग मिल्ने सम्भावना रहेको भनी यकीनसाथ नभनेको रायलाई पुनरावेदन अदालत पाटनले ग्रहण गरी फौजदारी मुद्दामा शङ्काको सुविधा प्रतिवादीले पाउने र दावी प्रमाणित गर्ने भार वादीमा रहने भन्ने सर्वमान्य फौजदारी न्यायिक सिद्धान्त एवं प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ को व्यवस्था समेत प्रतिकूल फैसला गरेको छ । प्रस्तुत फैसला International Covenant on Civil & Political Rights 1966 (ICCPR) को धारा १४ मा भएको अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धी कानूनी तथा सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ अन्तर्गत दोहोरो प्रत्याभूति समेतको प्रतिकूल दोषी मानी पूर्वाग्रहयुक्त फैसला भएको छ । त्यसैगरी विवादास्पद गेष्ट रजिष्ट्रेशन कार्डको सक्कल कहाँ कोसित के अवस्थामा छ । किन सक्कल आउन सकेन वा छैन वा नष्ट गरेको हो भन्ने जस्तो प्रश्न उठेपछि यी कुराहरूको न्यायिक छानबीन गरी प्रमाण ग्रहणयोग्य हुन्छ भन्ने न्यायिक विवेचना गरी निरुपण गरिएको छैन । सक्कल बिनाको फोटोकपी कागजलाई ग्रहण गरी सजाय गरिएको अन्यायपूर्ण छ ।

लरेण्ट आरमण्ड क्यारियरे (LAURENT ARMOND CARRIERE) को मृत्युको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा मउपर कुनै आरोप नलागेकोमा भूठो प्रचार गरी स्वच्छ सुनुवाई र निष्पक्ष न्याय मैले नपाउने पूर्वाग्राही वातावरण बनाई निज मृतकको मालसामान सोल्टी होटल र ५००१ नं.को सेतो ड्याटसन कारबाट समेत फेला परेको भन्ने कुरा मुचुल्का वा मालसामान दशीको रुपमा पेश गर्न सकेको छैन। यस्तो हुँदै नभएको विषयमा काल्पनिक रचनाको आधारमा काल्पनिक सबूद प्रमाणलाई ग्राह्य प्रमाणको रुपमा स्वीकारी गरिएको फैसलामा गम्भीर कानूनी त्रुटि विद्यमान छ। सेतो कार भाडामा लिने भनिएको व्यक्ति “डच” भनी डाइभर पूर्णबहादुर महर्जनले कागज गरिदिएको भनिएको छ। निजलाई अदालतमा वादी पक्षले साक्षीको रुपमा उपस्थित गराउन सकेको छैन। त्यस्तै म विदेशी फ्रेञ्च नागरिक हुँ। म तत्काल वारदातको समय र अवस्थामा नेपाल आएको कुनै प्रमाण वादीले प्रमाणित गर्न सकेको छैन। तथाकथित हेनरिकस विन्टान्जा (HENRICUS BINTANJA) को नामबाट म नै वारदात समयमा नेपाल आएको तथ्य निर्विवाद रुपमा प्रमाणित हुनुपर्ने हुन्छ। यस्तो पूर्व तथ्य (Colateral fact) प्रमाणित गर्ने कुनै प्रमाण पेश छैन। प्रमाण लाग्ने नसक्ने र नेपालको विद्यमान प्रमाण ऐन, २०३१ ले प्रमाण लिन नमिल्ने भन्ने प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत कारवाही र सजाय गरिएको छ। मृतकसँग मेरो सम्बन्ध सम्पर्क भएको कुनै प्रमाण छैन, तसर्थ पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा कानूनी एवं न्यायिक सिद्धान्त, प्रमाणसम्बन्धी मान्यताविपरीत, काल्पनिक र सञ्चार माध्यमको भूठो प्रचारद्वारा प्रभावित बाहेक केही प्रमाण छैन। प्रमाण ऐन, २०३१ मा अदालतले के कस्ता प्रमाण ग्रहण हुने र के कस्ता प्रमाणको मान्यता नहुने प्रष्ट व्यवस्था गरेको छ। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ८, ९(१)(२)(३), १०(१)(२), १५ तथा १८ समेतका दफाहरूमा व्यवस्थित र ग्रहणयोग्य प्रमाणको विद्यमानता छैन, प्रमाण ग्रहण गर्न अवलम्बन गर्नुपर्ने अनिवार्य कार्यविधि समेतको परिपालना भएको छैन। जसबाट पूर्वाग्राही भई कानूनको रत्तिभर पालना नभई आत्मपरक फैसलाबाट मेरो वैयक्तिक स्वतन्त्रता एवं स्वच्छ

न्याय पाउनु पर्ने न्यायिक हकको गैरकानूनी हनन हुनुको अलावा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको मर्यादा नराखी भएको फैसला बदर गरी सफाई पाऊँ भन्ने समेतको प्रतिवादीले यस अदालतमा २०६२।७।१३ मा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र।

पुनरावेदन अदालत पाटनबाट चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) लाई अभियोग दावीअनुसार सजाय गर्दा Guest Registration Card र चन्द्रवीर राईको प्रतिवेदनलाई मुख्य आधार बनाएको देखिन्छ। उक्त Guest Registration Card को सक्कल प्रति उपलब्ध छैन र Guest Registration Card को फोटोलाई प्रहरी विशेषज्ञबाट जाँच गराएको पाइन्छ। यस्तो जाँच प्रतिवेदनलाई पनि परिस्थितिजन्य प्रमाणको क्रमबद्ध कडीका रुपमा लिएको देखिन्छ। सो फोटोबाट जाँच गराएको प्रतिवेदनले के कति प्रमाणिक मान्यता राख्छ भन्ने कुराको विश्लेषणको अभाव रहेको पाइएको छ। यस सम्बन्धमा उक्त Guest Registration Card को सक्कल प्रति के कहाँ छ, सोको फोटो कहाँबाट प्राप्त भयो ? सवै बुझी सक्कलै कार्ड उपलब्ध गराई सम्बन्धित व्यक्तिको नमूना दस्तखतसमेत लिई रोनाष्ट अथवा सर्वोच्च अदालत रेखा तथा लिखत परीक्षण शाखाबाट जाँच गराउनु पर्ने अवस्था देखिन्छ। मिति २०३३।४।२० को अनुसन्धान प्रतिवेदनका प्रतिवेदक एस.पी.चन्द्रवीर राईको प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम बकपत्र भए गरेको देखिएन। मृतकको डायरीबाट चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHRAJ) को ठेगाना पाइएको आधार उल्लेख गरिएकोमा पनि मिति २०३२।९।१८ को मृतकको सामानको मुचुल्का हेर्दा डायरी उल्लेख भएको नदेखिएको अवस्थामा सो डायरीलाई समेत परिस्थितिजन्य प्रमाणमा लिनुका अतिरिक्त अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका डाइभर पूर्णबहादुर महर्जन र प्रतिवेदक चन्द्रवीर राईसमेतका व्यक्तिलाई अदालतमा बुझ्दै नबुझी शुरुको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला नैकाप २०४८, नि.नं.४२८७, पृष्ठ १८६ मा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल भई फरक पर्नसक्ने देखिँदा छलफलको लागि विपक्षी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रतिरक्षा गर्ने महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेसीको सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेतको यस अदालतको मिति २०६३।३।४ को आदेश।

मिति २०३२।४।२० को पत्र र व्यहोरामा भएको सहीछाप मेरो हो । प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) २०३२ सालमा नेपालमा आउँदा एलेन गोटीयर (ALLEN GOTHIER) भन्ने चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) भन्ने हेनरिकस विन्टान्जा (HENRICUS BINTANJA) उही चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHRAJ) भएको र सोल्टी होटलमा बसेका थिए । कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) भन्ने व्यक्तिलाई हत्या गर्ने प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURMUKH) नै हो । निज प्रतिवादीले कोन्नी जो ब्रोन्जीच लाई (CONNIE JO BRONZICH) हत्या गरेको सम्बन्धमा निज सोल्टी होटलमा रहेको बेला सादा पोशाकमा रहेका प्रहरीलाई बाहिर निगरानीको लागि राखिएको थियो । निज प्रतिवादी होटलको पछाडिको ढोकाबाट भागी फरार भएको थियो । निज प्रतिवादीलाई भारतमा पक्राउ परी सकेको भन्ने कुरा इन्टरपोलबाट थाहा पाएको हो । भागनु अघि पक्राउ गर्नलाई प्रमाण नभएकोले बिना प्रमाण पक्राउ गर्न भएन । साँगा भञ्ज्याङ्ग र मनोहरा खोलामा भएको लाशमा म प्रत्यक्ष संलग्न भई अनुसन्धान गरेको हो र कारवाहीको लागि इन्स्पेक्टर विश्वलाल श्रेष्ठ जिम्मा लगाई दिएको हो । म मुचुल्का बनाउँदा संलग्न छैन । घटना घटेको ठाउँमा म पुगेको हो । अनुसन्धान टिमले प्रतिवेदन विभागमा पेश गरेको आधारमा प्रतिवेदन दिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवेदक चन्द्रवीर राईले यस अदालतमा मिति २०६३।१।१७ मा गरेको वकपत्र ।

मिति २०३२।१।१८ गते प्र.ना.नि.समक्ष भएको बयान कागजको व्यहोरा र सही मेरो हो । २०३२ सालमा गोर्खा ट्राभल्सको कार चलाउँदा २०३२।१।१५ गतेदेखि ऐ.८ गतेसम्म सोल्टी होटलमा बसेको विदेशी "डच" भन्ने व्यक्तिले सो गोर्खा ट्राभल्सको ५००१ नं.को कार भाडामा लिई गएको व्यक्ति यही प्रतिवादी नै हो । उक्त व्यक्ति यही चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHRAJ) नै हो भन्ने कुरा पत्रपत्रिकामा आएकोले यही व्यक्ति हो भनी भनेको हुँ । २०३२।१।१ गते कहाँ-कहाँ मोटर चलाएँ, गाडी ठेक्कामा दिएकोले केही थाहा छैन । २०३२।१।१५ गते कहाँ-कहाँ मोटर चलाए भन्न सकिदैन । त्यसबेला पौष १ गतेदेखि १५ गतेसम्म सो

मोटर कहाँ-कहाँ लगें, याद छैन । चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHRAJ) भन्ने व्यक्तिलाई फोटोमा, अदालतमा ल्याउँदा र पत्रिकामा देखेको हो । पहिले गाडी भाडामा लाने व्यक्ति यही प्रतिवादी नै हो भन्ने समेत व्यहोराको चालक पूर्णबहादुर महर्जनले यस अदालतमा मिति २०६३।१।१७ मा गरेको वकपत्र ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी, प्रत्यर्था वादी र पीडित मृतकका पिताका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहसको सारसंक्षेप देहायबमोजिम रहेको छ :

वरिष्ठ अधिवक्ता लक्ष्मीबहादुर निरालाले प्रतिवादी सन् २००३ मा मात्र नेपाल प्रवेश गरेको भन्ने छ तर निज प्रतिवादीउपर लगाएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा भने २०३२।१।८ को वारदातको अभियोग छ । अमेरिकन नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को मृत्यु हत्याबाट भएको भए पनि यिनै प्रतिवादीले गरेको भन्ने अपराधसँग सम्बद्ध प्रमाण वा कुनै चिजवस्तु बरामद हुन सकेको छैन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ मा अभियोग लगाउने वादीले प्रमाणको भार पुऱ्याउनु पर्ने हो तर सो पुऱ्याएको छैन । काल्पनिक र वनावटी प्रमाणका आधारमा अभियोग लगाई कसूरदार कायम गरिएको न्यायसम्मत छैन । प्रतिवादी हेनरिकस विन्टान्जा (BINTANZA HENRICUS) भएको उल्लेख गरिएको त्यही विन्टान्जा नै यही प्रतिवादी हो भनी भनिए तापनि प्रमाणित र पुष्टि हुने कुनै प्रमाण पेश गर्न सकेको छैन । Guest Registration Card बाट प्रतिवादी नेपाल आएको भनिए पनि त्यस्तो कार्डको सक्कल नभएको फोटो मात्र पेश गरेको अवस्था छ । त्यसको आधिकारिकता पुष्टि हुने सक्कल प्रमाण सम्बन्धित होटलबाट दाखिला हुन वा गराउन नसकेको कारण अभियोग दावी प्रमाणित र पुष्टि हुन नसक्ने हुँदा प्रतिवादीउपरको आरोपका सम्बन्धमा प्रमाणित गर्ने कुनै सक्कल लिखत प्रमाण वा प्रत्यक्षदर्शी समेत नभएपछि ३० औं वर्षपछि आएर प्रतिवादीउपर आरोप लगाउन र सजाय गर्न नमिल्ने हुँदा सफाई दिइनु पर्छ भन्नुभयो ।

त्यसैगरी अधिवक्ता रामप्रसाद श्रेष्ठले प्रस्तुत मुद्दाको वारदातका सम्बन्धमा प्रतिवादी के कहिले नेपाल प्रवेश गरेको हो र के कुन योजनाबाट के कहाँ

कसरी के कस्तो अपराध गयो भन्ने कुरा निक्यौल गर्नुपर्नेमा सो गरिएको छैन। प्रतिवादी वारदात भएका बखत नेपालमा बसेको आरोप लगाइएको भएता पनि त्यस्तो विदेशी व्यक्तिले होटलमा बस्दा भन्ने Guest Registration Card सक्कल दाखिला गर्नुपर्नेमा सक्कल प्रति होटलबाट पेश दाखिला गरेको अवस्था छैन। प्रतिवादी पहिलो पटक सन् २००३ सालमा नेपाल आएको हुँदा डिसेम्बर १९७५ मा आएको भन्ने कुरा गलत हो। मृतक कोन्नी जो ब्रोनजिच (CONNIE JO BRONZICH) लाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने कुनै चस्मदित गवाहसमेत पेश दाखिला हुन नसकेकोले प्रत्यक्ष प्रमाणको अभावमा वनावटी परिस्थितिजन्य प्रमाणले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा प्रतिवादीलाई सफाइ हुनुपर्छ भन्नुभयो।

अधिवक्ता लोकभक्त राणा प्रतिवादीलाई प्रत्यक्ष प्रमाणको अभावमा परिस्थितिजन्य प्रमाण लगाई सजाय गर्न मिल्दैन। प्रतिवादीउपर लगाइएको आरोप आफैँमा विवादास्पद (controversial) छ। अभियोग दावी ठहर गर्दा लगाइएको परिस्थितिजन्य प्रमाण प्रस्तुत अभियोगको घटनामा सम्बन्धित (related) छैनन्। प्रतिवादी नेपालमा सन् २००३ भन्दा पहिले नआएको हुँदा वारदात समय सन् १९७५ मा नेपाल आएको भन्ने कुरा सर्वप्रथम प्रमाणित हुनुपर्छ। नेपाल आएको प्रमाणित नै नभई कुनै कसूरको अभियोग लगाउन कानूनी सिद्धान्तसमेतको आधारमा मिल्दैन। प्रतिवादी सोल्टी होटेल र मल्ल होटेलमा बसेको भन्ने वादीको भनाई नै पुष्टि हुन सकेको छैन। किनकि प्रतिवादी होटेलमा बसेका भनिएका होटलका Guest Registration Card का सक्कल समेत वादी पक्षले पेश दाखिला गर्न सकेको छैन। सक्कलको अभावमा प्रमाण भनी पेश गरिएका फोटोकपीबाट कसूर कायम हुन र त्यस्ता फोटोकपी नक्कलले सक्कलको स्थान ग्रहण गर्न सक्दैन। फोटोकपी जस्तोपनि हुन सक्ने भएको हुँदा सक्कल प्रतिबाट विशेषज्ञले जाँच गरी यकीन गर्नुपर्ने हुन्छ। सक्कलको अभावमा फोटोकपीबाट विशेषज्ञले जाँच गरिदिएको प्रतिवेदनको आधिकारिकता नहुने र ज्यान जस्तो गम्भीर अपराधमा दोषी ठहराउन नमिल्ने, शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउने फौजदारी न्याय सिद्धान्त समेत हुँदा वारदातका बखत नेपाल नै नआएका प्रतिवादीलाई कसूर अपराध ठहर गरी सजाय गरेको नमिलेको हुँदा सफाइ पाउनु पर्छ भनी जिकीर लिनुभयो।

अर्का अधिवक्ता शकुन्तला थापाले प्रतिवादीउपर अनुसन्धान प्रक्रियाको Report तयार गरी Home Ministry लाई दिएको प्रतिवेदनका आधारमा मुद्दा चलन सक्दैन। प्रतिवादी नेपाल आएको भए के कुन मितिमा नेपाल आएको हो स्पष्ट गर्नुपर्नेमा सोको केही कागज प्रमाण दिन सकेको छैन। विदेशी नागरिक नेपाल प्रवेश गर्दा पुऱ्याउनु पर्ने प्रक्रियाअन्तर्गतका सो बखतका सरकारी Documents के कहाँ छन् नेपाल प्रवेश गर्दाका बखतको आधिकारिकता पुष्टि गर्ने त्यस्ता Document पेश दाखिला हुन सकेका छैनन्। जसले गर्दा तत्कालीन समयमा निज नेपाल प्रवेश गरेको भन्ने आधार भूँठा हो। विपक्षीले प्रतिवादीउपर लगाइएका अभियोगका कुनै पनि सक्कल कागजातहरू प्रमाणमा दिन सकेको छैन। होटल सोल्टी र मल्ल होटलमा बस्ने व्यक्ति यी प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHARAJ) नै हो भन्न र लेखन समेत सकेको छैन। एलेन गोटिएर (ALLEN GAUTIER) र हेनरिकस विन्टान्जा (BINTANZA HENRICUS) नै चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHARAJ) हो भन्ने दुनियाँमा नै प्रमाणित हुन नसकेको र नभएको तथा वारदात समयमा नेपालमै नआएको व्यक्तिलाई लगाइएको अभियोग कानूनविपरीत छ। प्रतिवादीलाई बाहिरबाट ल्याइएका भूँठा Documents बाट कसूर अपराध गरेको भनी प्रमाणित गर्न खोजिएको छ त्यस्ता भूँठा Documents मा कुनै प्रमाणको गुन्जाइस देखिँदैन। प्रत्यर्थी पक्षबाट पेश दाखिला भएका फोटोहरूको कुनै आधिकारिकता छैन र त्यस्तो फोटो को कसले खिचेको हो सो समेत खुल्दैन त्यसमा पनि फोटो रील सन् १९७५ को तर फोटो १९८६ को हुँदा यस्ता फोटोले कुनै कानूनी अर्थ राख्दैन। ती सबै Fabricated हुन्। २०३२ सालमा अनुसन्धान गर्ने तत्कालीन एस.पी.चन्द्रवीर राई नै हाल अदालतमा बयान गर्ने व्यक्ति सो चन्द्रवीर राई नै हो भनी मान्न सकिने अवस्था पनि छैन किनकि ३० औं वर्ष पहिलेका एस.पी.चन्द्रवीर राई जागीरबाट अवकाश भई हाल कहाँ छन् भन्न सकिँदैन। प्रतिवादी तत्कालीन समयमा होटलमा बसेको भनी अरु नै व्यक्तिले भरेको Guest Registration Card पेश गरी अभियोग कसूर प्रमाणित गर्न खोजिएको छ, त्यसमा पनि ती Guest Registration Card को सक्कल पेश गर्न नसकेको र होटलबाट त्यस

सम्बन्धमा स्पष्ट पार्न नसकेको अवस्थामा त्यसउपर प्रश्न चिन्ह खडा भइरहेको स्थितिमा प्रतिवादीउपर लगाइएको अभियोग नै Fabricated भन्ने प्रमाणित हुने हुँदा शुरु र पुनरावेदन अदालतबाट प्रमाणको मूल्याङ्कन र विवेचना नै नगरी प्रतिवादीउपर ठहर गरेको फैसला प्रमाणको रोहमा त्रुटिपूर्ण र कानूनविपरीत हुँदा प्रतिवादीलाई सफाइ दिइनु पर्छ भनी जिकीर लिनु भयो ।

त्यस्तै अधिवक्ता रामबन्धु शर्माले मेरो पक्षलाई २०३२।१।८ मा कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) को हत्यामा संलग्न भएको भनी आरोप लगाइयो तर त्यस बखत सो हत्यामा कोही कसैलाई पक्राउ गरिएको छैन । २०३३।४।२० मा तत्कालीन एस.पी.चन्द्रवीर राईले अनुसन्धान गरी प्रतिवेदन तयार गरेको देखिन्छ । सो प्रतिवेदनमा पनि प्रतिवादीको कुनै नाम उल्लेख छैन र कोही कसैलाई पक्राउ गरिएको थिएन । यी प्रतिवादी त्यस बखत नेपाल आएको भए तत्कालै पक्राउ गर्नुपर्ने थियो पक्राउ हुन नसक्नुको कारण निज प्रतिवादी सन २००३ भन्दा अगाडि नेपाल आएको नै थिएन भन्ने हो । मृतकको डायरीमा प्रतिवादीको नाम र ठेगाना फेला परेको भने पनि सो डायरी मिसिल सामेल नभएको अवस्थामा प्रतिवादीको ठेगाना कसरी फेला पर्न सक्छ त्यो नै स्पष्ट छैन । त्यस्तै प्रतिवादी बसेको भनिएको सोल्टी होटल र मल्ल होटलको तत्कालीन समयको Guest Registration Card फेला नपरेको त्यस्तो सक्कल कार्ड फेला नपरेपछि फोटोकपीबाट विशेषज्ञद्वारा जाँच गराइएको भए तापनि त्यस्तो कागजातले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३५ बमोजिम सक्कल नभएको फोटोकपीलाई प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्दैन र सो सम्बन्धमा विशेषज्ञले दिएको रायले कुनै कानूनी मान्यता समेत राख्दैन । तत्कालीन एस.पी.चन्द्रवीर राईको प्रतिवेदनमा प्रतिवादीले बैंककमा आई हेनरिकस बिन्टान्जा (BINTANZA HENRICUS) को हत्या गरी सोही हेनरिकस बिन्टान्जा (BINTANZA HENRICUS) को राहदानी लिई नेपाल प्रवेश गरेको भन्ने छ । तर बैंककमा यी प्रतिवादीबीच कुनै जाहेरी वा अभियोगमा मुद्दा चलाइएको छैन । वादी पक्षले पेश गरेका Guest Registration Card को सक्कल नभएका र फोटोकपीमा पनि होटल सोल्टी र मल्ल होटल दुवैका कार्डमा

Departure Date : 27 December 1975 भनी एकै दिन लेखिएबाट एकै व्यक्ति दुबै होटलबाट एकै दिन कसरी Departure हुन सक्छ । तसर्थ यी Guest Registration Card बनावटी भन्ने प्रमाणित हुन्छ । नेपालमा अपराध गरेको भन्ने कुरा भारतमा स्वीकार गरिएको भन्ने जस्ता सरकारी पक्षको अभियोग छ । त्यसमा यी प्रतिवादीले निजलाई भारतमा लागेका निज विरुद्धका कुनै पनि मुद्दामा स्वीकार गरेको छैन यदि त्यस्तो स्वीकारेको भए सोको आधिकारिक प्रमाण वादी पक्षले पेश गर्न सक्नु पर्ने तर पेश गर्न सकेको छैन । अपराधसँग सम्बन्धित सम्बद्ध प्रमाण र आधिकारिक Documents वादी पक्षले केही पनि पेश गर्न सकेको छैन । सरकार वादी भै चलेका फौजदारी मुद्दा अदालतमा दायर भई सकेपछि अदालतको आदेश वेगर प्रमाण पेश गर्न नमिल्ने र पेश गरे पनि त्यस्ता प्रमाण कागजले कानूनी मान्यता समेत पाउन सक्दैन । वारदात देख्ने चशमदित गहवाहसमेत नभएको र जाहेरी पनि किटानीसाथ नपरेको हुँदा प्रतिवादीउपरको अभियोग कोरा काल्पनिक मात्र छ । प्रतिवादीले अरु देशमा ज्यान मारेको Modus Operandi प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा पनि एकै थियो भने पनि त्यो के कुन कस्तो प्रकारको हत्या विदेशमा भएको र त्यो कसरी मिल्न गयो त्यसको कुनै व्याख्या र विश्लेषण गरी पुष्टि गर्न सकेको छैन । थाइल्याण्ड र भारतमा पनि प्रतिवादीले यस्तो हत्या गरेको भने पनि ती देशहरूमा प्रतिवादीहरूलाई अभियोग लगाई सजाय भएको छैन । तसर्थ वारदात समयमा नेपाल नआएका प्रतिवादीलाई तीसौं वर्ष अघिको हत्याको अपराधमा काल्पनिक र बनावटी सक्कल बिनाको नक्कल प्रमाण बनाई परिस्थितिजन्य प्रमाणको सृङ्खला तयार गरी पत्र पत्रिका र मिडियाले Provoke गरेको भरमा र Interpol को समेत प्रतिवादीउपर कुनै त्यस्तो आधिकारिक Documents नभएको अवस्थामा बनावटी तथ्यका आधारमा लगाइएको अभियोगबाट पूर्ण रूपमा सफाइ दिनुपर्छ ।

वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट सहन्यायाधिवक्ता कृष्णप्रसाद पौडेलले अमेरिकी नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) को हत्यामा संलग्न यी प्रतिवादी र मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जीच(CONNIE JO BRONZICH) को भेटघाट भएको र कोन्नी जो ब्रोन्जीच (CONNIE JO BRONZICH) को

हत्या कर्तव्यबाट भएको कुरामा पुनरावेदक प्रतिवादीले विवाद उठाएको छैन । यी प्रतिवादी तत्कालीन समयमा होटल सोल्टीमा बसेको तथ्य Guest Registration Card बाट पुष्टि हुन्छ । सो Guest Registration Card मा भएको हस्ताक्षर र निज प्रतिवादी तत्कालीन समयमा BINTANZA HENRICUS को नामबाट प्रयोग गरेको Passport मा भएको हस्ताक्षर र पछि चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHARAJ) को नामबाट नेपाल प्रवेश गर्दा गरेको हस्ताक्षर एक आपसमा मिले भिडेको भन्ने विशेषज्ञले दिएको रायबाट समेत यी विभिन्न नामधारी व्यक्ति हाल पक्राउ परी सजाय भोगिरहेका चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHARAJ) हुन् भन्ने कुरा तथ्यले प्रमाणित गरेको छ । जहाँसम्म Guest Registration Card को सक्कल फेला नपरेको भन्ने छ त्यसमा अदालतमा रहेका कागजातहरू समेत निश्चित समयपछि धुल्याइने व्यवस्था भएको र होटलले समेत त्यस्ता वर्षो पुराना कागजात धुल्याउन सक्ने हुन्छ । त्यसमा पनि तत्कालीन होटलको नाम तथा व्यवस्थापन समेत हाल परिवर्तन भइसकेको हुँदा ती कागजातहरू फेला नपरेका हुन् र विशेषज्ञले जाँच गर्दा फोटो खिचेर Verification गर्ने हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा भएका फोटोहरू खिचिएका Guest Registration Card हाम्रो कब्जाका नभई होटलमा भएका र फोटोसम्म तत्कालीन समयमा अनुसन्धानको क्रममा खिचि दिएको हाम्रो होटलका भनी होटलले समेत स्वीकार गरेको अवस्थामा त्यस्ता हाल फेला नपरी हराएका वा नासिएका लिखित प्रमाणलाई अन्यथा नभनी प्रमाणमा लिन मिल्ने हुँदा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३५(२) यहाँ आकर्षित हुन्छ । यी प्रतिवादी अन्तर्राष्ट्रिय अपराधी भएको भन्ने कुरा विभिन्न सञ्चार माध्यमबाट देखिई रहेको र निजलाई थाइल्याण्डबाट सुपुर्दगीको लागि पत्राचार गरेको तथा भारतमा त अपराधमा सजायसमेत भोगिरहेको बेला जेलबाट भागेको अवस्था समेत छ । प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवेदक र डाइभरसमेतले अदालतमा आई तत्कालीन अपराध र घटनाका सम्बन्धमा प्रतिवादीको संलग्नता स्वीकार गरी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम बकपत्रसमेत गरेको अवस्थामा अपराध भए गरेको तथ्य स्थापित भई मालाकार कडीको रुपमा प्रमाणहरू थपिदै-थपिदै Chain बनेको अवस्थामा मुद्दामा भएको Circumstances प्रमाणहरू समेत

प्रमाणमा लिई प्रतिवादीउपर अभियोग दावीबमोजिमको कसूर अपराध ठहर गरेको शुरु अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला कानूनसम्मत नै हुँदा सदर कायम हुनुपर्छ भनी बहसका क्रममा भन्नुभयो ।

त्यसै क्रममा उपन्यायाधिवक्ता श्रीकृष्ण भट्टराईले यी पुनरावेदक प्रतिवादीले नेपालमा मात्र अपराध गरेका छैनन् । विभिन्न देशमा Wanted को सूचीमा रहेका र १८ डिसेम्बर १९७५ मा नेपाल आई सोल्टी होटलमा बसेका यी प्रतिवादीले विभिन्न देशमा विभिन्न व्यक्तिलाई हत्या गर्दै निजैको Passport बाट एक देशबाट अर्को देशमा जाने अन्तर्राष्ट्रिय अपराधी हुन् । यसै क्रममा १९७५ मा बैककमा हत्या गरिएको हेनरिकस बिन्टान्जा (BINTANZA HENRICUS) भन्ने व्यक्तिको नामको पासपोर्टबाट नेपाल आई क्यारियरे लरेन्ट (CARRIERE LAURENT) र कोन्नी जो ब्रोजिच (CONNIE JO BRONZICH) को हत्या गरी मृतक क्यारियरे लरेन्ट (CARRIERE LAURENT) को पासपोर्ट प्रयोग गरी नेपालबाट बाहिर बैकक भागी गै भोलिपल्ट नेपाल आएको, प्रहरीले निगरानी राखेको भन्ने थाहा पाई होटल सोल्टीमा आफ्नो सामान छाडी भागि गएको र भारतमा पक्राउ परी जेल परेको पछि कैद भुक्तान गरी फ्रान्स गई निज आफ्नै चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHARAJ) नामको Passport लिएर १ सेप्टेम्बर २००३ मा नेपाल आएको र सो अवस्था अस्तित्वमा नरहेको ओवराय होटलमा बस्ने भनी ठेगाना लेखाएको छ । यदि पहिलो पटक नेपाल आएको, भए सन् २००३ मा नभएको ओवराय होटल कसरी लेख्यो, यो ओवराय होटल १२ वर्ष पहिले नै नाम परिवर्तन भई क्राउन प्लाजा भइसकेको छ । निजलाई याक एण्ड यति होटलबाट पक्राउ गरिएको छ । यी प्रतिवादीलाई प्रस्तुत मुद्दाको वारदात गर्नु अधिवाटै सन् १९७३ मा इन्टरपोलले रेड कर्नर जारी गरेको हुँदा प्रतिवादी पहिलेदेखि कै पसेवर अपराधी भएको र विभिन्न देशमा हत्याका अपराध गरी तिनै मृतकका Passport प्रयोग गरी सोही नामबाट हिड्ने गरेको स्पष्ट हुन्छ । निज चार्ल्स शोभराज भारतको तिहाड जेलमा छँदा निजको अन्तर्वार्ताको आधारमा लेखिएको पुस्तक The Life and Crimes of charles sobharaj भन्ने पुस्तकमा उल्लेख भएका तथ्य तथा निजले नै

उपलब्ध गराएको आफूले हत्या गरेको व्यक्तिको फोटो समेतका कुरा निजका विरुद्ध प्रमाणमा लिनुपर्ने हुन्छ। सो पुस्तकमा निजले कोन्नी जो ब्रोन्चिजको हत्या आफूले गरेको भनी स्वीकार गरेको छ। सो पुस्तकमा उल्लेख भएको तथ्यको निजले खण्डन गरेको छैन। थाइल्याण्डको अपराधमा प्रहरीले रेड गर्दा बरामद भएको Visiting Card र नेपालको सोल्टी होटलमा रेड गर्दा त्यस्तै Visiting Card फेला परेको र बैंक पोष्टको १९७६ मा प्रकाशित पत्रिकाका समाचार अनुसार बैंकमा मानिस मार्दाको अपराधको प्रकृति र नेपालमा मानिस मार्दाको अपराधको प्रकृति एकै भएको भनी प्रकाशितसमेत गरेको छ। भारतमा यी प्रतिवादी विरुद्ध चलेका मुद्दामा निजले भारत, बैंक र नेपाल अलग-अलग मुलुकमा यी प्रतिवादीले आफ्नो नाम फेर्ने गरेका भनी बोलिएको र भारतमा ११ वर्ष जेल सजाय पाएकोमा जेल Break गरेर हिडेकोबाट निज कुशल पेसेवर अपराधी हो भन्ने तथ्य स्थापित हुन्छ। ती विदेशी अदालतका फैसला र कागजातलाई अन्यथा प्रमाणित नगराए वा नभएसम्म प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ बमोजिम अदालतले अनुमान गर्न सक्ने व्यवस्था अनुसार यस्ता सूचनाहरू अदालतले अनुमान र जानकारी लिन मिल्छ। प्रतिवादीले वारदात समयमा आफू नेपाल नआएको भने तापनि र अभियोजन पक्षबाट निजका विरुद्ध प्रमाण पेश गरेपछि निज प्रतिवादीले सो समयमा आफू नेपाल नआएको भए यो यस ठाउँमा थिएँ भनी Alibi को कुनै निश्चित प्रमाण पेश गर्न सक्नु पर्नेमा सकेको छैन। यस्तो Alibi को जिकीर लिई अन्यथा प्रमाणित गर्न नसकेको अवस्थामा अपराधबाट उन्मुक्ति पाउन सक्दैन।

प्रतिवादी एलेन गोटियर (ALLEN GAUTIER), हेनरिकस विन्टान्जा (BINTANZA HENRICUS) वा चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHARAJ) जे नाम दिए पनि यी विभिन्न नामका एकै व्यक्ति भएको यी प्रतिवादीले पहिले नेपाल आउँदा होटल सोल्टीको Guest Registration Card मा निजले गरेका हस्ताक्षर र हाल नेपाल आउँदा निजको पासपोर्टमा भएको गरेको हस्ताक्षर मिल्छ, भिड्छ भनी विशेषज्ञले राय दिएको र एक देशमा हत्या गरी त्यही मृतकको पासपोर्ट प्रयोग गरी अर्को देशमा जाने, अर्को देशमा पनि अर्को व्यक्तिको हत्या गरी त्यही मृतकको नामको Passport प्रयोग

गरी अर्को-अर्को गर्दै मारिएका व्यक्तिको नामबाट आपराधिक कार्य गर्दै हिड्ने विभिन्न नाम भएका यी प्रतिवादी अपराध गर्न खप्पीस भएको तथ्य निजका बारेमा प्रकाशित विभिन्न पुस्तक, फैसला, इन्टरपोलको रिपोर्टसमेतबाट प्रतिवादीको आपराधिकता पुष्टि भइरहेको तथ्यहरूका सम्बन्धमा आधिकारिकताको प्रश्न नउठेको र ती कुराहरूलाई निजले स्वीकारै गरेको समेत देखिँदा यस्तो कुराहरूलाई अदालतले Judicial Notice मा लिन र प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतले निजलाई अभियोग दावीबमोजिम कसूरदार ठहर्‍याई सजाय गर्ने गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हनुपर्छ भनी भन्नुभयो।

मृतकको पिताका तर्फबाट अधिवक्ता डा. रजितभक्त प्रधानाङ्गले प्रतिवादी सामान्य अपराधी नभई अन्तर्राष्ट्रिय अपराधी हो। निज प्रतिवादी आफू जुन-जुन देशमा जान्छ, त्यहाँ हत्या जस्तो गम्भीर अपराध गरी ती हत्या गरिएको व्यक्तिको नामको पासपोर्टसमेत प्रयोग गरी हिड्ने कुख्यात कुशल अपराधी हो। तर निजले जुन देशमा जहाँ-जहाँ हत्याको वारदात गरेको छ, ती सबै एकै प्रकृतिका देखिन्छन्। निजले नेपालमा अमेरिकी नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को हत्या विक्रम संवत् २०३२।१।८ गते गरी नेपालमा अनुसन्धान प्रक्रिया चल्दा-चल्दै निज विदेशी अभियुक्त भागी फरार भएको हो। यी प्रतिवादीलाई नेपालले मात्र पक्राउ गर्न खोजी गरिरहेको अवस्था नभई जुन-जुन देशमा निजले हत्याको अपराध गरेको छ, ती-ती देश तथा इन्टरपोलसमेतले अपराधी स्वीकार गरी अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमै खोजी रहेको अवस्था छ। निजलाई भारतमा पक्राउ गरी कैदको सजाय भै जेल परेकोमा सजाय भुक्तान गरी फ्रान्समा गई Passport चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHARAJ) को नामले नेपाल प्रवेश गरेको हो। निजले पहिले अमेरिकी नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को हत्या गर्दा हेनरिकस विन्टान्जा (BINTANZA HENRICUS) को नामबाट नेपाल आएको थियो भने अहिले पक्राउ पर्दाका अवस्थामा चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHARAJ) नामले आएको छ। निजले अपराध गर्नु पूर्व अपराधका सम्पूर्ण योजनाहरू बनाई त्यसैको सेरीजको आधारमा हत्या गर्दै गएको देखिँदा निजको अपराधिक मनसाय र

अपराधिक कार्यजस्ता दुवै तत्वको विद्यमानता देखिन्छ । निजले नै नेपालमा अपराध नगरेको भए तीसौं वर्षपछि निजको विरुद्धमा मुद्दा चलाउनु पर्ने र हत्या गरेको भन्नुपर्ने पनि थिएन । तर निज प्रतिवादीले अपराध बखत गर्दा अर्कै नामले नेपाल आएको र पछि अर्कै नामले आफूले गरेको अपराधको जानकारी लिने उद्देश्यले आएको हुन सक्ने अवस्थामा पहिले सन् १९७५ मा विन्टान्जा (BINTANZA) को नामले नेपाल आएको व्यक्ति कारियरे लरेन्ट (CARRIERE LAURENT) को नामबाट नेपाल बाहिर गएको र ३० औं वर्षपछि चार्ल्सका नामबाट पुनः नेपाल आएको पहिचान गरी पक्राउ गरेको व्यक्ति यी प्रतिवादी नै कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को हत्यारा हो । कुशल अपराधी भएको र ज्यान जस्तो गम्भीर अपराध गर्दै हिड्ने भएकोले तीसौं वर्ष पहिले आफूले घटाएको अपराधको घटना तीसौं वर्षसम्म कायमै रहेको भन्ने नठानी पहिलेको अपराधको जानकारी लिन र आफू नेपालमा सुरक्षित हुन्छु भन्ने ठानी प्रवेश गरेको अवस्थामा पक्राउ परी कसूर अपराध ठहरी सजाय समेत पाएको हुँदा निजलाई शुरु अदालत र पुनरावेदन अदालतबाट अभियोग दावीबमोजिम कसूरदार ठहराएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुनुपर्छ भन्नुभयो ।

त्यस्तै अर्का अधिवक्ता रमेशप्रसाद कोइरालाले प्रतिवादीको कसूर अपराध निजका विगतका विभिन्न देशमा भए गरेका हत्या र भोगेका सजायबाट प्रमाणित भइसकेको छ । निज प्रतिवादीले अभियोगलाई मात्र अस्वीकार गरेको छ तर अपराध र अपराध भएको समयमा आफू अन्यत्र रहेको भनी जिकीर लिन सकेको छैन । अभियोग अस्वीकार गरे पनि सोको विश्वसनीय प्रमाण दिन सकेको छैन । मौकामा कागज गर्ने व्यक्ति, विशेषज्ञका राय तथा भारतमा ज्यान मुद्दामा पक्राउ हुँदा तत्कालीन समयमा म नेपालमा समेत गएको थिएँ भनी गरेको बयानबाट सन् १९७५ मा नेपाल आएको पुष्टि हुने र भारतमा भएको हत्याको सम्बन्धमा पाएको सजाय तथा निजको अपराध सम्बन्धमा प्रकाशित विभिन्न पुस्तकसमेतका आधारमा निज निरपराधी हो भन्न सक्ने कुनै तथ्य र प्रमाण परिवन्दबाट नदेखिँदा निजलाई अभियोग दावीबमोजिम कसूर अपराध ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

साथै विद्वान कानून व्यवसायीहरूले आफ्नो बहसको समर्थनमा लिखित बहसनोट समेत प्रस्तुत गर्नु भएको रहेछ ।

आज निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा उपर्युक्त बमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादी, नेपाल सरकार, तथा पीडित पक्षका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस सुनी दुवै पक्षका तर्फबाट पेश भएको लिखित बहसनोट तथा मिसिलबाट देखिएको तथ्य र प्रतिवादीउपर लगाइएको अभियोग दावीको सम्बन्धमा शुरु अदालतबाट भएको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन र पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा अमेरिकी नागरिक सुश्री कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) लाई प्रतिवादी हेनरिकस विन्टान्जा (HENRICUS BINTANJA) को नामले बसेको एलेन गोथियर (ALLEN GOTHIER) भनिने फ्रेञ्च नागरिक चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHAJ GURUMUKH)समेतले हत्या गरेको अभियोगमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट यी प्रतिवादीले अमेरिकी नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) लाई कर्तव्य गरी मारेको ठहराई निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहराएको र सोउपर परेको पुनरावेदनमा पुनरावेदन अदालत पाटनले शुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई नै सदर गरेको र पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर यी प्रतिवादीले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा आफू सन् २००३ सेप्टेम्बर १ भन्दा अगाडि नेपालमा नआएको भन्दै प्रतिवादीका विरुद्धमा प्रमाण ग्रहण गरिएका सबै कुराहरूलाई इन्कार गर्दै मृतकलाई आफूले नमारेको हुँदा प्रमाण कानूनका आधारभूत सिद्धान्त र स्वच्छ सुनुवाईको सिद्धान्तविपरीत पछि प्रस्तुत गरिएका प्रमाणहरूको आधारमा आफू विरुद्ध न्यायको अपहरण हुने गरी पुनरावेदन अदालत समेतबाट फैसला भएकोले उक्त फैसला बदर गरी सफाई पाउनु पर्ने भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइयो ।

३. मिति २०३२।१।७ तदनुसार डिसेम्बर २२, १९७५ को राति हेनरिकस विन्टान्जाको नामले बसेको एलेन गोटियर भन्ने चार्ल्स शोभराज गुरुमुख, मेरी एण्ड्रे लुसी लेक्लर्क र अजय चौधरी समेतले लरेण्ट आरमण्ड (LAURENT ARMOND) धुलिखेलतर्फ गएको छ भेट्न जाने भन्ने निहुँ पारी सुश्री कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) लाई पनि लरेण्ट आरमण्ड क्यारियरे (LAURENT ARMOND CARRIERE) को हत्याको १ दिनपछि अर्थात् सन् १९७५ डिसेम्बर २२ तदनुसार २०३२।१।७ गतेको राति काठमाडौँ जिल्लाको सिनामंगलमा भक्तपुर-काठमाडौँ अरनिको राजमार्गदेखि उत्तरमा निज कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) लाई मारी अनुहार नचिनिने अवस्था तुल्याई मारी फालेका र मारिएका मध्ये लरेण्ट आरमण्ड क्यारियरे (LAURENT ARMOND CARRIERE) को पासपोर्टमा एलेन गोटियर (ALLEN GOTHIER) भनिने चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURUMUKH)ले आफ्नो फोटो टाँसी प्रतिवादी अजय चौधरीले आफू र चार्ल्स शोभराज (CHARLES SOBHRAJ) समेत मृतक लरेण्ट आरमण्ड (LAURENT ARMOND) को नामबाट मिति २०३२।१।८ कै दिन ११:३० बजे हवाईमार्गबाट बैकक गई भोलिपल्ट पुनः काठमाडौँ फिर्ता आएको, कर्तव्यवाला तीन जनामध्ये बैकक नगई बसेका मोनिक लेक्लर्क (MONIQUE LECLERC) भनिने मेरी एण्ड्रे लुसी लेक्लर्क (MAIRE AINDRE LUCIE LECLERC) मल्ल होटेलमा गई बसेको र निजहरू फर्केपछि पुनः सोल्टी होटेलमा निज एलेन गोटियर (ALLEN GOTHIER) को साथमा बस्न आएकी । यसरी होटल सोल्टी मै गएर आफूहरू निरपराधी जस्ता भई अपराध छिपाई बसेको र अभियुक्त एलेन गोटियर (ALLEN GOTHIER) भनिने चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURUMUKH), कुकी हेमकर (COCKIE HEMKER) को नाउँबाट बसेकी मोनिक लेक्लर्क भनिने मेरी एण्ड्रे लुसी लेक्लर्क, भारतीय नागरिक अजय चौधरी समेतले उपरोक्त २ व्यक्तिलाई कर्तव्य गरी आफूहरूले गरेको अपराध कसूरबाट बच्ने उद्देश्यले मिति २०३२।१।१२।७ तदनुसार २७ डिसेम्बरका राति आफ्नो लुगा, सुटकेस तथा जुता समेत होटल सोल्टीमा नै छोडी भागी सडक यातायातबाट भारत दिल्ली गएकोमा अशोका होटलमा

डुकैती गरेको अभियोगमा पक्राउ भएपछि निज अभियुक्तहरूले नेपाल, भारत तथा अरु देशमा पनि पर्यटकहरूलाई हत्या गरी मारेको भनी साबिती भएको भन्ने मिति १३ जुलाई १९७६ को नवभारत टाइम्समा प्रकाशित भएबाट ज्ञात हुन आएको कारणहरूबाट चार्ल्स शोभराज समेतका तीन जनाले सुश्री कोन्नी जो ब्रोन्जिचलाई मिति २०३२।१।७ को राति कर्तव्य गरी मारेको कुरा प्रष्ट देखिन आएकोले लरेण्ट आरमण्ड (LAURENT ARMOND) लाई कर्तव्य गरी मारेको घटनास्थल भक्तपुर जिल्ला क्षेत्रभिन्न परेको हुँदा सो सम्बन्धमा भक्तपुर जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गरिने हुँदा का. जि. सिनामंगल स्थित उल्लिखित ठाउँमा अमेरिकन नागरिक सुश्री कोन्नी जो ब्रोन्जिचलाई कर्तव्य गरी मारेको हुँदा उल्लिखित अभियुक्त हेनरिकस विन्टान्जाको नामले बसेको एलेन गोटियर भनिने चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (फ्रेन्च नागरिक), कुकी हेमकर नामले बसेकी मोनिक लेक्लर्क भनिने मेरी एण्ड्रे लुसी लेक्लर्क समेत भारतमा पक्राउ परेकोले नेपाल कानूनबमोजिम कारवाही गर्न नेपाल भारत अपराधी आदान प्रदान (सुपर्दगी ऐन) अनुसार कर्तव्य गरी ज्यान मारेको अभियोगमा कारवाही गर्न मिति २०३३।४।२० मा तत्कालीन गृह पञ्चायत मन्त्रालयमा सुपर्दगी माग गरी दिन लेखी गएकोले र फेला नपरेका भारतीय नागरिक अजय चौधरीलाई खोजतलाश गरी पक्राउ गर्न नेपाल प्रहरी र नेपाल भारत इन्टरपोल (अन्तर्राष्ट्रिय पुलिस) बाट समेत खोजतलाश भै रहेको हुँदा सुश्री कोन्नी जो ब्रोन्जिचलाई कर्तव्य गरी मारेको अभियोगका अपराधी हेनरिकस विन्टान्जाको नामबाट बसेको एलेन गोटियर भनिने चार्ल्स शोभराज गुरुमुख, मोनिक लेक्लर्क भनिने मेरी एण्ड्रे लुसी लेक्लर्क र अजय चौधरी समेतलाई सुपर्दगी भै आए वा फेला परी पक्राउ भई आएको बखत मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं.विरुद्धको अपराधमा सोही ऐनको १३ (३) नं.ले सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोरा अभियोग दावी भएकोमा प्रहरी तथा सहायक सरकारी अभियोक्ताको संयुक्त दस्तावेजमा अपराधीहरू सपुर्दगी (Extradite) भै आएपछि कारवाहीको लागि पेश गरिने भन्ने उल्लेख भए अनुसार प्रस्तुत मुद्दा तामेलीमा राखी दिने गरी मिति २०३४।३।१४ मा भएको आदेशबमोजिम प्रस्तुत मुद्दा तामेलीमा रहेकोमा मिति २०६०।६।२ गते प्रतिवादीहरू मध्येका

चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURUMUKH) काठमाडौं दरवारमार्ग स्थित रोयल क्यासिनोको गेट अगाडि पक्राउ परी आएको २०३२ साल पौष ७ गते तदनुसार २२ डिसेम्बर १९७५ मा अमेरिकन नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) को हत्या भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज गुरुमुखलाई जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०६०।६।३० को पत्रबाट काठमाडौं जिल्ला अदालतमा पेश गरेको र प्रस्तुत मुद्दा सोही दिन मुलतवीबाट जागी कारवाही अगाडि बढेको देखिन्छ।

४. मिति २०३२।९।७ गते राति अमेरिकन नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) लाई कर्तव्य गरी मारेको अभियोग सम्बन्धमा आफूलाई केही थाहा नभएको, आफू सेप्टेम्बर १, २००३ मा पहिलो पटक नेपाल आएको, सेप्टेम्बर १९, २००३ मा रोयल क्यासिनो दरवार मार्गबाट पक्राउ परेको, अमेरिकन नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) लाई कर्तव्य गरी मारी लरेण्ट क्यारियरे (LAURENT CARRIERE) को पासपोर्टमा आफ्नो फोटो टाँसी बैंकक गई भोलिपल्ट नै काठमाडौं फर्की होटल सोल्टीमा बसी २०३२।९।९ गते राति भागी गएको र दिल्लीको अशोक होटलमा डकैती गरेको अभियोगमा अमीर होटलमा पक्राउ परेको समेत कुरा भूठा हो। आफूलाई जुलाई १५, १९७६ मा दिल्लीको विक्रम होटलमा अर्कै मुद्दाको सम्बन्धमा पक्राउ गरेको र त्यसमा अदालतबाट सफाइ दिइएको, १९८६ मा तिहाड जेलबाट भागेको सन्दर्भमा भारत सरकारले त्यो मुद्दा फिर्ता लिएकाले आफूले सफाइ पाइ कैदमुक्त भई फ्रान्स गएको, आफूले अहिलेसम्म कहिल्यै पनि भूठा पासपोर्ट प्रयोग नगरेको, मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH), लरेण्ट क्यारियरे (LAURENT CARRIERE), मिसिलमा उल्लिखित व्यक्तिहरू मोनिक लेक्लर्क, हेनरिकस विन्टान्जा र अजय चौधरी आदि कसैलाई पनि नचिनेको, आफू कहिल्यै नेपालमा आई कार भाडा नलिएको र कसैलाई कर्तव्य गरी नमारेको, आफ्नो फ्रेञ्च कम्पनीले नेपाली राजदूतावाससँग अनुरोध गरी नेपालमा टि.भि. डकुमेन्ट्रीका लागि हस्तकलासम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्नका लागि भिषा दिलाएकोले सोही उद्देश्यले

नेपाल आएको भनी अभियोग दावीप्रति पूर्णतः इन्कार हुँदै प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज गुरुमुख (CHARLES SOBHRAJ GURUMUKH) ले मिति २०६०।७।३ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा बयान गरेको देखिन्छ।

५. यस प्रकार मिति २०३२।९।७ तदनुसार २२ डिसेम्बर १९७५ को राति हेनरिकस विन्टान्जाको नामबाट नेपालमा बसेको एलेन गोटिएर भन्ने यी प्रतिवादी चार्ल्स शोभराजले अमेरिकी नागरिक सुश्री कोन्नी जो ब्रोन्जिचलाई हत्या गरेको भन्ने दावी लिई २०३३।६।७ मा अभियोग पत्र दायर भएको छ। तर सो अवस्था निज प्रतिवादी नेपालमा पक्राउ नपरी फरार रहेकोमा २०६०।६।२ मा नेपालमा पक्राउ परी २०६०।६।३० गते अदालतमा उपस्थित गराईएकोले कारवाही प्रारम्भ भएको र उक्त बमोजिम मृतक कोन्नी जोलाई आफूले हत्या नगरेको भनी यी प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज कसूर गरेमा इन्कार भई अदालतमा बयान गरेको देखिन्छ। यी प्रतिवादीउपर हत्याको अभियोग लागेको अमेरिकन नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जिचको मृत शरीर २०३२।९।८ गते तदनुसार २३ डिसेम्बर १९७५ का दिन सडक छेउमा मृत र डढेको अवस्थामा फेला परेको छ। मिसिल संलग्न मृतकको लाश जाँच मुचुल्कामा मनहरा खोलादेखि पश्चिमपट्टि सडक मुनी पूर्वपट्टि अं. १८/२० वर्ष जतिको जनाना व्यक्तिको नाङ्गा लाश रहेको, पेट्रोल हाली आगो लगाएको, लाशको मुटुको भागमा छुराले ४ ठाउँमा हानि कर्तव्य गरी मारेको, मृतकको शरीरका विभिन्न भागहरू र यौनाङ्ग समेत जलेको, बायाँ गोडामा कपडाको डोरी बनाई बाँधेको र केही जल बाँकी रहेको भन्ने उल्लेख भएको देखिएको छ भने मृतकको शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट मृत्युको कारणमा मुटुमा परेको चोटको कारण अधीक रक्तश्राव भई “आकस्मिक आघात” भन्ने देखिँदा मृतकको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको र तत्पश्चात् निजको शरीरका अंग, अनुहार र यौनाङ्गलाई पेट्रोल छर्की नचिनिने गरी जलाइएको तथ्य स्थापित भएको देखिन्छ।

६. निज मृतक कोन्नी जो (CONNIE JO BRONZICH) लाई जीवित अवस्थामा चिन्ने अष्ट्रेलियन नागरिक KIRSTY MARION MACMILLAN ले निजको शवलाई पहिचान गरी सनाखत कागज गरी दिएको

पाइन्छ। आफ्नो कागजमा निजले भनेकी छिन् “देखाइएको लाश कोन्नी जो को हो, चिनें, पहिचान गरे। निजले आफ्नो हातमा लगाई राखेको औठी मलाई थाहा छ। मलाई देखाइएको ब्रासलेट र कानमा लगाउने निजको रिंगबाट निजलाई पहिचान गरेँ। कोन्नी जोले हामीलाई सोल्टी ओवेरायमा एउटा भियतनामी ज्वेलर र उसकी फ्रेञ्च स्वास्नी पनि भेटेको र तिनिहरूलाई पटक पटक भेटन सोल्टी ओवेराय गएको भनेकी थिइन् ”(I identified a body on 24.12.75 to be Connie Joe. There was a ring on her hand which I can remember her wearing. I was also shown a bracelet which I identified as belonging to Connie Joe. I also identified an earring which I have seen Connie Joe wear.) यसरी लाशले लगाएको गहनाहरू समेतको आधारमा सनाखत गरेको भन्ने समेत मिसिलबाट देखिँदा मृतक व्यक्ति अमेरिकी नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जिच नै रहेको देखिँदा त्यस सम्बन्धमा थप विवेचना गरिरहनु पर्ने आवश्यकता छैन। मृतकलाई कपडाको डोरीले खुट्टामा बाँधेको र घिसारेको जस्तो देखिएको भन्ने लाश प्रकृति मुचुल्काबाट देखिँदा निजलाई अन्यत्रै मारेर उक्त स्थानमा फालेको देखिएकोले मृतकलाई जुन ठाउँमा मारेर फालेको भए पनि निजको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको स्पष्ट छ।

७. यी मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जिच (CONNIE JO BRONZICH) लाई मारेको भनी यी प्रतिवादी चार्ल्स शोभराजउपर निजले अपराध गरी भागी भारत गएको अवस्था पक्राउ परी निजले त्यहाँ व्यक्त गरेको कथन समेतको आधारमा प्रस्तुत अभियोग दावी लिइएको छ। तर यी प्रतिवादीले मृतकलाई मारेको देख्ने प्रत्यक्ष प्रमाणको मिसिलमा सर्वथा अभाव रहेकोछ। वारदात सन् १९७५ डिसेम्बर २२ को राति काठमाडौँबाट भक्तपुर जाने अरनिको राजमार्ग वरिपरी भएको र शरद ऋतुको राति सुनसान र निर्जन स्थानमा हत्या भएकोले सो घटना देख्ने व्यक्ति वा चशमदिद गवाहको उपस्थिति नहुने हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यक्ष प्रमाणको विद्यमानता नहुनु स्वाभाविक देखिएको छ। तर मृतकको हत्या कुनै व्यक्तिको कर्तव्यबाट भएकोले कसूरजन्य कार्य गर्ने अपराधीलाई प्रचलित कानूनबमोजिम सजाय गर्नुपर्ने हुँदा अप्रत्यक्ष प्रमाणको आधारमा पनि कसूरदार देखिएको व्यक्तिलाई सजाय गर्नु अदालतको कर्तव्य हुन आउँछ।

८. कुनै न्यायाधीशले फौजदारी मुद्दामा सुनुवाई गर्दा कुनै निर्दोष मानिसले सजाय नपाउनु भनी जति सजग रहनु पर्दछ, कुनै अपराध गरेको व्यक्तिले सजायबाट उन्मुक्ति पाउन नसकोस् भनी त्यतिकै सावधान रहनु पर्दछ। अभियोग लागेको व्यक्तिका विरुद्ध प्रस्तुत भएको प्रमाणहरूको जति सावधानीपूर्वक विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ। अपराध र अपराधीको शिकार भएका पीडित व्यक्ति प्रति न्याय परोस् भन्ने कुरा पनि न्यायाधीशले त्यति नै सुनिश्चित गर्नु पर्दछ। अभियुक्त र अपराधबाट पीडित व्यक्ति दुवैलाई सन्तुलित रूपमा न्याय प्रदान गर्नु नै न्यायप्रणालीको आधारभूत लक्ष्य हुन्छ। कुनै एकप्रति मात्र लक्षित गरी गरिएको निर्णयले न्यायको आकार ग्रहण गर्न सक्दैन। खास गरी अपराधी पत्ता नलागेको तथा घटनाको प्रत्यक्ष प्रमाण नभएको फौजदारी मुद्दामा न्याय सम्पादन गर्दा अपराधीको उद्देश्य (Motive) अपराधको पद्धति वा शैली (Modus Operandi) घटनास्थलको दृश्य, (Scene of the Crime) घटनास्थलमा पाइएको अपराधसँग सम्बन्धित चीज वस्तु वा दशी, अभियुक्तको पूर्व आपराधिक इतिहास र निजले अन्यत्र गरेको अपराधिक कार्यसँग तादाम्यता, घटना भएको स्थान वा सोको वरिपरि निजको उपस्थिति र व्यवहार इत्यादिको अप्रत्यक्ष प्रमाणलाई आधार मानी सत्यको उद्घाटन गरी अपराधीलाई सजाय दिनु र पीडित व्यक्ति प्रति न्याय गर्नु जटिल र कठिन अवस्था तथा दोहोरो दायित्व अदालत उपर रहेको हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा पनि विदेशी नागरिकको हत्या भएको र हत्या गर्ने व्यक्तिले मृतकलाई मध्य रातिमा निर्जन र सुनसान स्थानमा लगी मारी निजको पहिचान र लिङ्ग नचिनिने गरी अनुहार र यौनाङ्ग जलाई सुनियोजित तरिकाबाट हत्या गरेको र अपराधीले आफ्नो पहिचान र प्रमाणहरू लोप गर्ने भरमग्दुर प्रयास गरेको समेत देखिन आउँछ। अपराध गर्दा अपनाइएको तरीका र अपराधको प्रकृति हेर्दा अपराधी पूर्ण सचेत, सावधान रही नियोजित र संगठित रूपमा आफ्नो कार्य योजनालाई पूर्णता दिएको देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा अभियोजन पक्षद्वारा प्रस्तुत अप्रत्यक्ष प्रमाण र खास गरी परिस्थितिजन्य प्रमाणको आधारमा नै अपराधीसम्म पुग्नु पर्ने र त्यस्तो प्रमाणको आधारमा कसूरदार देखिन आएको अभियुक्तलाई सजाय गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत

मुद्दामा शुरु तथा पुनरावेदन अदालतले समेत यी प्रतिवादीलाई परिस्थितिजन्य प्रमाणको आधारमा कसूरदार ठहर्‍याएको देखिँदा सो प्रमाणहरू यी पुनरावेदकको हकमा सान्दर्भिक एवं कसूर ठहर गर्न पर्याप्त हो होइन भनी विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । यी प्रतिवादीले नै मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेको भनी वादी पक्षले यस अदालतमा मुद्दा विचाराधीन रहँदाको अवस्थामा समेत यी पुनरावेदक चार्ल्स शोभराजका सम्बन्धमा इन्टरपोलबाट प्राप्त भएका कागजातहरू, प्रतिवादीको आपराधिक क्रियाकलापको सम्बन्धमा लेखिएका विभिन्न पुस्तकहरू, डि.भी.डी.हरू तथा निज उपर भारतको अदालतमा चलेको फैसला भएको निर्णयका प्रतिलिपिहरू समेत प्रमाणको रूपमा पेश गरेको छ भने प्रतिवादीका तर्फबाट मुकरर हुनु भएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीका विरुद्धमा कुनै प्रत्यक्ष र अकाट्य प्रमाण नै नरहेको र वादी पक्षबाट प्रस्तुत उक्त प्रमाणहरू असम्बद्ध, अर्थहीन र गैरकानूनी छन् भन्ने तर्क पेश गर्नु भएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा तथ्यगत प्रश्नका साथै प्रमाणसम्बन्धी विभिन्न कानूनी प्रश्नको निरूपण आवश्यक देखिएको छ ।

९. कुनै अभियोग लागेको व्यक्तिउपर प्रस्तुत गरिएका प्रमाणहरूले यथार्थमा निजलाई दोषी सिद्ध गर्न सक्छन् वा सक्दैनन् र ती प्रमाणहरूको वैधानिकता कस्तो छ भन्नेतर्फ अदालत सजग रही अभियोग मात्रको आधारमा निर्दोष व्यक्तिले सजाय पाउनु हुँदैन तर प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष प्रमाणबाट दोषी देखिएको कुनै व्यक्ति सजायबाट उम्कनु हुँदैन भन्ने दण्डको सिद्धान्ततर्फ पनि उत्तिकै सचेत रहेकोछ र रहने गर्दछ । फौजदारी न्यायप्रणालीमा कानूनले अपराध घोषित नगरेसम्म कुनै पनि कार्यलाई अपराध नमानिने (nullum crimen sine lege), कानूनले सजाय नतोकेसम्म सजाय नगरिने (nulla poena sine lege) र सजाय बिनाको कार्यलाई अपराध नमानिने (nullum crimen sine poena) भन्ने सिद्धान्तलाई प्रमुख सिद्धान्तको रूपमा हेरिन्छ । प्रतिवादीउपर अभियोग लगाइएको कार्य उपरोक्त सिद्धान्तअनुरूप नै रहेको भए पनि यी प्रतिवादीले अभियोग दावी अनुरूपको कार्य नगरेको भए निज सजायको भारी हुनुहुँदैन भन्ने यस अदालतको मान्यता रही आएको छ ।

१०. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ मा न्याय सम्बन्धी हकअन्तर्गत फौजदारी न्यायका उपरोक्त सिद्धान्तहरूलाई मौलिक हक कै कोटीमा राखिएको छ । यसका अलावा नेपाल संयुक्त राष्ट्रसंघको सदस्य समेत रहेको हुँदा संयुक्त राष्ट्रसंघको बडापत्र, मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ तथा नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ को धारा १४ प्रदत्त न्यायसम्बन्धी हक लगायत स्वतन्त्र न्यायपालिक, मानव अधिकार र फौजदारी न्याय प्रशासन सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विकसित गरिएका नवीनतम मूल्य र मान्यताप्रति प्रतिवद्ध रहनु यसको कर्तव्य नै हुन आउँछ । राज्यले प्रतिवद्धता जनाएका न्यायिक प्रक्रियासँग सम्बन्धित विषयहरूको सम्मान, पालना र संरक्षण गर्नु न्यायपालिकाको पनि दायित्व नै हो । यस अदालतले विधिको शासन, आधारभूत मानव अधिकारको संरक्षण लगायत स्वच्छ सुनुवाईका मूल्य र मान्यताहरूलाई सदैब ध्यान दिँदै आएको पनि छ । त्यसैले प्रतिवादीउपर अभियोग लगाइएको कारणबाट मात्र निजलाई दोषी ठहर्‍याउनु पर्दछ भन्ने मान्यतामा विश्वास गर्न सकिँदैन ।

११. त्यस्तै, मानव जीवन अन्य जीवित प्राणीको तुलनामा अद्वितीय र महत्वपूर्ण मानिएको कारण मानवको बाँच्न पाउने अधिकारलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तर बाटै स्वीकार गरिएको छ । मानव हत्यालाई अन्य अपराधको तुलनामा अति संवेदनशील र अत्यन्त क्रूर अपराध मानिएको छ । त्यसैले कुनै व्यक्ति अपराधको शिकार हुँदा निजको बाँच्न पाउने सार्वभौम अधिकारको घोर उल्लंघन भएको हुन्छ र यस्तो अपराधको लागि राज्यको कानूनमा अधिकतम दण्डको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । अभियोग लागेको व्यक्ति उपरको आपराधिक कार्य प्रमाणबाट समर्थित भएमा त्यस्तो व्यक्ति सजायबाट उम्कन नहुने भन्ने दायित्व प्रतिपनि अदालत उत्तिकै सचेत रहेको छ र रहने गर्दछ ।

१२. यी प्रतिवादीउपर वारदात हुँदैको अवस्था २०३३।७ तदनुसार २३ सेप्टेम्बर १९७६ मा दायर भएको अभियोग पत्रमा नै हेनरीकस विन्टान्जा को नामबाट बसेको एलेन गोटियर भन्ने चार्ल्स शोभराज गुरुमुखले मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जिचको हत्या गरेको भन्ने उल्लेख भएकोले यी प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज नै

उक्त बमोजिम विभिन्न नाम धारण गरी सो अवस्थामा नेपाल आएको तथा उक्त सबै नाम धारण गरेको व्यक्ति एउटै हो होइन तथा मृतक कोन्ती जो सँग निजको सम्पर्क र परिचय रहेको थियो थिएन भन्ने सर्वप्रथम सोही सम्बद्ध कुरा तथा प्रारम्भिक प्रश्नको विवेचना र निरूपण आवश्यक हुन आएको छ। यी पुनरावेदकले आफू सन् २००३ सेप्टेम्बर १ मा मात्र पहिलो पटक नेपाल आएको र सोभन्दा अघि नेपाल नआएको र कोन्ती जोको हत्याबारे आफूलाई थाहा नभएको भन्ने अदालतमा वयान गर्दा उल्लेख गरेको छ। साथै सोही वयानमा आफूलाई दिल्लीको अशोका होटलमा भएको डकैती मुद्दाको सिलसिलामा १९७६ जुलाई १५ मा दिल्ली पुलिसले पक्रेको र सो मुद्दामा सफाइ पाएको तथा १९८६ मा तिहाड जेलबाट भागेको सम्बन्धी मुद्दा भारत सरकारबाट फिर्ता लिएकोले सफाइ पाएको र प्रतिवादी अजय चौधरी र मोनिका लेक्लर्कलाई चिन्दिन भन्ने समेतका तथ्यलाई पनि सो वयान गर्दा पुनरावेदकले उल्लेख गरेको पाइन्छ। यसरी आफूउपर भारतका अदालतमा समेत विभिन्न मुद्दाहरू चलेको तथ्यलाई निजले स्वीकार गरेकोले अभियोजन पक्षले भारतीय अदालतको मुद्दाको कारवाही सम्बन्धी विभिन्न कागजात, निजले भारतको मैजिस्ट्रेट समक्ष गरेको वयान, निजका सम्बन्धमा भएको फैसलाहरूको प्रतिलिपि समेत प्रमाण निमित्त पेश गरेको छ।

१३. ती मध्ये भारतको सर्वोच्च अदालत Supreme court of India बाट The state (Delhi Admn) Versus Charles Sobraj alias Allen भएको Criminal Appeal No 479 of 1981 को मुद्दामा November 1993 मा भएको निर्णयको प्रतिलिपि रीतपूर्वक प्रमाणित भई पेश गरिएको छ। जस्मा चार्ल्स शोभराजको नाम “चार्ल्स शोभराज भन्ने एलेन” Charles Sobraj alias Allen भनी उल्लेख भएको उक्त भारतीय सर्वोच्च अदालतको निर्णयमा उल्लिखित व्यहोराबाट देखिएको छ। त्यस्तै यिनै पुनरावेदकका कानून व्यवसायीले बहसनोटका साथ दिल्ली उच्च न्यायालय High Court of Delhi बाट Charles Sobhraj alias Allen versus The state भएको Criminal Appeal No. 53 of 1979 को मुद्दामा ११ मार्च १९८० मा फैसला भएको निर्णयको प्रतिलिपि पेश गरिएको छ। जस्मा यी चार्ल्स शोभराजको नाम “चार्ल्स शोभराज भन्ने एलेन” भनी जनिएको

देखिन्छ। सोही बहसनोट साथ यी पुनरावेदकका कानून व्यवसायीले साउथ दिल्ली स्थित लाजपतनगर प्रहरीथानामा चार्ल्स शोभराजले गरेको वयानको प्रतिलिपि संलग्न गरेको छ। उक्त वयानको क्रम संख्या १ र २ नामको महलमा “चार्ल्स शोभराज भन्ने गोटियर एलेन Charles sobraj alias Gautier Alain भनी उल्लेख गरी यी पुनरावेदकले वयान गरेको देखिन्छ। सोही वयानमा आफू, मोनिक र अजय डिसेम्बर १९७५ मा बैंकबाट काठमाडौंसम्म यात्रा गरेको, विन्टान्जाको नामबाट यात्रा गरे नगरेको सम्बन्धमा हाल सम्झना नभएको तर, श्रीमान, श्रीमती विन्टान्जाको नामबाटै होटल सोल्टी ओवरायमा मोनिकसँगै बसेको, सेतोकार भाडामा लिई चलाएको, सोही क्रममा प्रहरीले अमेरिकन केटीको हत्या भएको घटनास्थलमा सेतो कार देखिएको भनी हामी माथी सोधपुछ गरेको, सोही घटना सम्बन्धमा प्रहरी प्रमुखले मेरो पासपोर्ट हेर्न खोजेको भनी प्रहरीले बताएको र आफूसँग विन्टान्जाको नामको जाली पासपोर्ट भएको कारण भ्रमेलामा परिने ठानी सामानहरू होटलमै छाडी मोनिक र अजय सहित सडक मार्ग हुँदै भारततर्फ भागेको भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ।

१४. त्यस्तै, थाइलैण्डको बैंकक स्थित Kenit Appartment मा बस्ने एलेन गोटियर भन्ने व्यक्तिले सो Appartment मा ११ डिसेम्बर १९७५ मा बस्नआएका डच नागरिक Mr.H.Bintanja तथा Miss Cocky Hemkar लाई १५-१६ डिसेम्बर १९७५ को राति अजय चौधरीको सहयोगमा हत्या गरी जलाई दिएको र निज मृतकहरूको पासपोर्टमा Allan Goutier र मोनिक लेक्लर्कले आफ्नो फोटो टाँसी २ दिन पछि काठमाडौं भागी गएको भनी निज चार्ल्स शोभराज पक्राउ परी निजउपर भारतमा मुद्दा चली रहेको अवस्था थाइलैण्ड सरकारले अपराधी सुपर्दगी (Extradition) को माग गरी निवेदन दिँदा भारत सरकारबाट नियुक्त मैजिस्ट्रेटको अनुसन्धानबाट सो देखिएकोमा आफू सुपर्दगी हुन नहुने भनी यी चार्ल्स शोभराजले नै दिल्ली हाइकोर्टमा रिट निवेदन दिएको भन्ने CrI.Writ No. 224 of 1985 को रिटमा उक्त हाइकोर्टबाट १२/१२/१९८५ मा रिट निवेदन खारेज गर्ने निर्णय भएको भन्ने पुनरावेदक Charles Gurumukh Sobhraj Vs. Union Of India (UOI) and others भएको पुनरावेदकका कानून व्यवसायीहरूले

बहसनोट साथ संलग्न गरेको उक्त रिटको निर्णय प्रतिलिपिबाट देखिएको छ। यसबाट पनि चार्ल्स शोभराज तथा एलेन गोटियर भन्ने एउटै व्यक्ति रहेको सो फैसलाको प्रतिलिपिबाट देखिन आउँछ। उक्त फैसलामा उल्लेख भएअनुसार हेनरिकस विन्टान्जा भन्ने व्यक्तिको निजै एलेन गोटियरद्वारा अजय चौधरीको सहयोगमा थाइलैण्डमा हत्या भइसकेको भन्ने देखिन्छ। तर निज हेनरिकस विन्टान्जा नामको व्यक्ति हत्यापश्चात् उक्त फैसलामा उल्लेख भएबमोजिम अर्थात् १८ डिसेम्बर १९७५ मा बैकक काठमाडौँ हवाई उडानबाट काठमाडौँ आई होटल सोल्टी ओवेरायमा बसेको देखिन्छ। यसबाट यी पुनरावेदक चार्ल्स शोभराज उपर एलेन गोटियरको नामबाट भारतमा विभिन्न फौजदारी अभियोगमा मुद्दा चली निर्णय भएको र सो कारवाही र निर्णयबाट चार्ल्स शोभराज तथा एलेन गोटियर भन्ने व्यक्ति एउटै रहेको देखिन आउँछ।

१५. पुनरावेदक प्रतिवादीले निजउपर भारतमा चलेको कारवाहीको क्रममा गरेको उल्लिखित बयानको आधारमा प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा कसूर स्थापित गर्न नमिल्ने भनी प्रतिवादीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले जिकीर उठाउनु भएको देखिन्छ। भारतमा LUKE SOLOMEN को हत्या सम्बन्धमा चलेको मुद्दाको सन्दर्भमा त्यहाँको अदालतबाट प्रमाणित भएको नक्कल बादी नेपाल सरकार र स्वयं प्रतिवादीको तर्फबाट रहेका कानून व्यवसायीबाट लिखित बहसनोट साथ पेश भएको देखिँदा उक्त मुद्दा काल्पनिक भन्ने देखिँदैन। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ मा “अदालतले मुद्दामा ठहर गर्नुपर्ने कुरा र त्यस्तो कुरासँग सम्बद्ध कुराको मात्र प्रमाण बुझ्न हुन्छ” भन्ने व्यवस्था भएबाट कानूनअनुरूप प्रमाणको रूपमा पेश गरिएका कुराहरूको मुद्दामा सम्बद्धता छ वा छैन भन्ने विषय अदालतले निर्धारण गर्न सक्ने नै देखिन आयो। त्यसैगरी दफा ६ को देहाय खण्ड (च) मा “कुनै विदेशी राज्यको सरकारबाट वा त्यस्तो सरकारबाट अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट प्रकाशित भएको भन्ने जनिएको सो राज्यको कानून वा अदालतको निर्णय छापिएको पुस्तक वा पत्रिकामा प्रकाशित भएको त्यस्तो कानून वा निर्णय सही रूपमा प्रकाशित भएका छन् भनी अदालतले अनुमान गर्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। सोही ऐनको दफा १५ को उपदफा (१) मा “कुनै विदेशी

राज्यको सरकार वा त्यस्तो सरकारबाट अधिकारप्राप्त व्यक्ति वा संस्थाबाट सो राज्यको कानून वा अदालतको निर्णयको सम्बन्धमा प्रकाशित पुस्तकमा उल्लेख भएका त्यस्तो कानून वा निर्णय सम्बन्धी कुराहरू प्रमाणमा लिन हुन्छ” भन्ने उल्लेख भएको छ। सो कानूनी व्यवस्थाबाट विदेशी अदालतमा चलेका मुद्दाको कारवाहीसँग सम्बन्धित आधिकारिक निकायबाट प्राप्त लिखतलाई अदालतले विचार गर्न नसक्ने गरी वर्जित गरेको नदेखिँदा त्यसलाई प्रमाणमा लिन हुँदैन भन्ने पुनरावेदन जिकीर र पुनरावेदकतर्फका कानून व्यवसायीहरूले बहसको क्रममा उठाउनु भएको जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन।

१६. कुनै मृत व्यक्ति एक स्थानबाट अर्को स्थानमा यात्रा गर्न, बसोबास गर्न र मानिससँग सम्पर्क गर्न समेत नसक्ने हुँदा उक्त मृत व्यक्तिको नाम र पासपोर्ट प्रयोग गरी अरु नै कुनै व्यक्ति कुनै सुनियोजित वा अपराधिक उद्देश्यले छद्मनाम प्रयोग गरी नेपालमा आएको तथा सोल्टी ओवेरायको कोठा नं. ४१५ मा बसेको भन्ने कुरा तर्कसंगत रूपमा अनुमान गर्न सकिन्छ। त्यस्तो व्यक्तिले आफ्नो असली पहिचान र अपराधिक कार्यको प्रमाण लोप गर्ने र आफूलाई सजायको भागी हुनबाट बचाउने कुत्सित मनसायबाट नै आफूले मारेको व्यक्तिको नाम, पासपोर्ट र पहिचान प्रयोग गरेको हुन सक्छ। हेनरिकस विन्टान्जाको नामबाट नेपालमा प्रवेश गरेको एलेन गोटियर भन्ने मानिस नै होटल सोल्टीको कोठा नं. ४१५ मा बसेको तथा कोन्ती जोको हत्या गरेको भन्ने प्रस्तुत मुद्दामा अभियोजन पक्षको कथन छ। सो होटल सोल्टी ओवेरायको उक्त कोठामा बस्ने हेनरिकस विन्टान्जाले Guest Registration Card भरी हस्ताक्षर गरेको र सोमा जनिएअनुसार निज हलैण्डका नागरिक भई १८ डिसेम्बर देखि ऐ. २३ डिसेम्बर १९७५ सम्म उक्त होटलमा बसेको र प्रस्तुत हत्या वारदात २२-२३ डिसेम्बरको राति भएको देखिएबाट अपराध हुँदाका अवस्था निज हेनरिकस विन्टान्जा भनिएको व्यक्ति काठमाडौँमा नै मौजूद रहे भएको स्पष्ट छ। सो तथ्यको थप पुष्टि हुने गरी यी पुनरावेदक प्रतिवादीले GAUTHIER ALAIN भन्ने CHARLES SOBRAJ को नामबाट दिल्लीको लाजपतनगर प्रहरीसमक्ष गरेको उक्त बयानको प्रस्तुत मुद्दासँग सम्बन्धित केही अंश देहायबमोजिम रहेको छ

In the month of Dec. 1975, I, Ajai, and Monique travelled from Bangkok to Kathmandu by flight. I do not remember if I travelled in the name of Mr. Bintanja, I do not remember if she travelled in the name of a Dutch-girl. She and I stayed in Oberoi Hotel and Ajai stayed in a guest house. I know and remember that in the hotel I stayed in the name of Mrs. & Mr. Bintanja. There on the same day I asked Ajai to get one passport of one gentleman a foreigner. He brought for me one passport two three days later of our arrival in Kathmandu. After, he also brought one another woman's and one man's passport. Name I do not remember. I travelled on one of these passports from Kathmandu to Bangkok and Bangkok to Kathmandu. One evening (afternoon) while Monique was driving the white car in the street, a police stopped our car and asked us to drive to nearly police station. ... They said that they stop all the white cars for checking. ... They told me that before leaving Kathmandu I must inform them. At that time Ajai was at Bangkok. Next morning I along with Monique again went to police station for enquiring as to what was the matter. ... On my insistence, to know, he told me that was a case of murder and an American girl has been murdered and a white car was seen at the spot. ... This date in the evening Ajai came back from Bangkok. As inspector had told me that next day his chief may like to check up my passport and then I could go. As I was having a forget passport in the name of Bintanja, So, I along with Ajai and Monique left Kathmandu leaving some of our luggage in the hotel, by road and came to India border we changed in a bus to the town from where we flew for Calcutta.

१७. सो तथ्यलाई तत्कालीन सोल्टी होटलमा हेनरीकस विन्टान्जाको नामले बसेको व्यक्तिले उक्त होटलमा सन् १९७५ को डिसेम्बर १८ तारीखदेखि २३ तारीखसम्म बसेको होटलको चार्ज समेत नतिरी भागेको

भन्ने सन्दर्भमा तत्कालीन सोल्टी होटलको व्यवस्थापनले बैंकक स्थित Royal Netherlands Embassy लाई सन् १९७६ जुन महिनामा पत्र पठाएको भन्ने १४।१०।२००३ मा Interpol Wellington ले Interpol Kathmandu लाई पठाएको कागजबाट देखिन आएको छ ।

१८. निजै हलैण्डका नागरिक विन्टान्जाले उक्त हत्या हुनुभन्दा पूर्व गोरखा ट्राभल्सको वा.अ.५००१ को सेतो रंगको ड्याटसन कार भाडामा लिई प्रयोग गरेको र हत्यापश्चात् सो कार ती उच्च नागरिक विन्टान्जाले फर्काएकोमा सो कार भित्र गोल्डेन फ्रेमको कालो शीशा भएको चशमा, जीन्सको टोपी, लेन्स क्लिनर र डिक्कीमा जिन्सको पैन्ट समेतका सामान छुटेको पाइएको छ । उक्त कार भित्र रहेको जिन्स पैन्ट समेतका सामान भक्तपुरमा हत्या गरिएको भनिएको लरेन्ट कैरियरको भएको भन्ने निज मृतकका भाईले मौकामा सनाखत गरी दिएको छ भने सो कार भाडामा लिई जाने “उच्च” भन्ने व्यक्ति यिनै चार्ल्स शोभराज हो भनी उक्त वा.अ. ५००१ नं. को कारका तत्कालीन ड्राइभर पूर्णबहादुर महर्जनले यस अदालतमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम मिति २०६३।१।१७ मा बकपत्र गरी दिएबाट पुष्टि भएको छ । उक्त कार वारदातका समय भाडामा लिने व्यक्तिले निजलाई हलैण्डका नागरिक हेनरिकस विन्टान्जा भनी चिनाएकाले सो समय निजलाई “उच्च” भनी सम्बोधन गरिनु स्वाभाविक छ ।

१९. त्यसैगरी यी पुनरावेदक प्रतिवादी चार्ल्स शोभराजलाई कोन्नी जो हत्याकाण्डका बारेमा निगरानीमा राखी प्रहरीको सम्पर्कमा रहन भनिएकोमा भारततर्फ भागी गएको र भारतमा पक्राउ परी फोटो सहित नवभारत टाइम्समा समाचार प्रकाशित भएपछि सो अनुसन्धानमा संलग्न तत्कालीन एस.पि. चन्द्रवीर राईले घटनाको सम्पूर्ण विवरण खोली कोन्नी जो हत्या काण्डमा संलग्न भएको आशंकामा प्रहरी निगरानीमा रहेका सोल्टी ओवरायमा हेनरिकस विन्टान्जाको नामबाट बसेका व्यक्ति यिनै पुनरावेदक चार्ल्स शोभराज हुन भन्ने ठहर निष्कर्ष साथ सोही अवस्थामा गृहपञ्चायत मन्त्रालयमा भारतसमक्ष सुपदर्गीको माग गर्न प्रतिवेदन दिएको देखिन्छ । नेपालमा भएको घटना लगत्तै भारतमा पक्राउ परी फोटो सहित प्रकाशित समाचारबाट निजलाई मौकैमा

सनाखत गर्न सफल भएका निज चन्द्रवीर राईले हाल ३४ वर्ष पछि यस अदालतसमक्ष उपस्थित भई गरेको बकपत्रमा समेत मौकाको सोही प्रतिवेदनको समर्थन गरी पुनरावेदक प्रतिवादी नै हेनरिकस विन्टान्जाको नामबाट सोल्टी ओवरायमा बसेका तथा कोन्नी जोको हत्यामा संलग्न रहेको भनी लेखाई दिएको देखिन आएको छ। पुनरावेदक प्रतिवादी चार्ल्स शोभराजले आरोपित कसूर नगरेको भए निज विरुद्ध किटानी बकपत्र गरी दोषी हुन भन्नु पर्नेसम्मको कुनै कारण विद्यमान रहेको देखिँदैन। पुनरावेदक प्रतिवादीको विरुद्धमा प्रमाणमा लगाउन मिल्ने उक्त बकपत्र समेतका प्रमाण अन्यथा हुन् वा बकपत्र गर्ने मानिसहरूसँग पुनरावेदकको पूर्व रिसइवी वा अन्य कुनै पूर्वाग्रह थियो भनी स्वयं पुनरावेदक एवं निजतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले ठोस र वस्तुनिष्ठ रूपमा खण्डन गर्न सकेको नपाइँदा पुनरावेदक प्रतिवादीउपरको अभियोग दावी शंका रहित तवरबाट पुष्टि हुन आएको छ। साथै विन्टान्जाको नामबाट भरेको Guest Registration Card मा भएको निज विन्टान्जाको हस्ताक्षर र हाल चार्ल्स शोभराजले धारण गरेको फ्रेञ्च पासपोर्टमा भएको हस्ताक्षर एकै व्यक्तिको हो भनी हस्ताक्षर विशेषज्ञले जाँच गरी दिएको प्रतिवेदनबाट देखिएको छ भने निज विशेषज्ञले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(७) बमोजिम अदालतमा बकपत्र गरी सो कुरा पुष्टि गरी दिएकोबाट सो तथ्य अझ स्पष्ट रूपमा प्रमाणित हुन आएको पाइन्छ।

२०. जहाँसम्म सक्कल Guest Registration Card मा रहेको हस्ताक्षरसँग नभिडाई फोटोकपीसँग जाँच गराइएको कानूनअनुकूल नभई प्रमाण योग्य नहुने भन्ने पुनरावेदकतर्फको विद्वान कानून व्यवसायीको तर्क छ सो सम्बन्धमा हेर्दा होटल सोल्टी ओवरायमा बस्दा हेनरिकस विन्टान्जाले भरेको Guest Registration Card उक्त होटलको कब्जा र स्वामित्वको कागजात रहेको र निज विन्टान्जा होटलको विल नतिरी आफ्नो सामान होटलमा नै छाडी भागी गएको र सो बिलको रकम असूल तहसील गर्न होटल स्वयंले दुतावासमार्फत् कारवाही गरिरहेकोले प्रमाणस्वरूप सो Guest Registration Card आफ्नो कब्जाबाट प्रहरीलाई दिन अस्वीकार गर्नु स्वाभाविक रहेकोले उक्त Guest Registration Card को सक्कल सो अवस्था मिसिलमा

नरहनु अस्वाभाविक छैन। हाल प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा उक्त Guest Registration Card होटल व्यवस्थापनसँग माग गर्दा करीब १२ वर्ष अघि होटलको व्यवस्थापन र नाम समेत परिवर्तन भई सकेको र १९७५ सालको उक्त Guest Registration Card पुरानो व्यवस्थापनको समयमा नष्ट गरिएको हुनसक्ने भनी जवाफ दिएको पाइन्छ। तर अनुसन्धानको क्रममा सोही समयमा उक्त Guest Registration Card को कैमराबाट फोटो खिची अनुसन्धानको लागी सो हस्ताक्षरको फोटो तथा सोको निगेटिभ सुरक्षित राखेकोमा हाल यी प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज फ्रेञ्च पासपोर्टमा २००३ मा नेपाल आउँदा सो पासपोर्टमा रहेको निजको हस्ताक्षरसँग उक्त Guest Registration card मा रहेको हेनरिकस विन्टान्जाको हस्ताक्षरको फोटोसँग भिडाई जाँच परीक्षण गरिएको कार्यलाई अस्वाभाविक एवं अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन। उक्त दुवै हस्ताक्षरमा समान लेखकबाट लेखिएको Common Authorship पाइएको भन्ने हस्ताक्षर विशेषज्ञको राय प्रतिवेदन भई निजले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(७) बमोजिम अदालतसमक्ष साक्षी सरह उपस्थित भई बकपत्र गरी पुष्टि गरी दिएको समेत देखिँन आउँछ। त्यसैले Guest Registration Card को फोटोकपीसँग नभई कैमराबाट खिचिएको हस्ताक्षरका फोटोसँग पासपोर्टमा रहेको चार्ल्स शोभराजको हस्ताक्षरसँग भिडाइएकोले त्यसलाई उक्त ऐनको दफा ३६ बमोजिम प्रमाणमा लिन मिल्ने नै हुन्छ।

२१. यसका अतिरिक्त यी पुनरावेदकले पछिल्लो पटक सन् २००३ मा नेपाल प्रवेश गर्दा अध्यागमन कार्यालयमा भरेको विवरणमा सोल्टी ओवराय होटलमा बस्ने भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। पुनरावेदक नेपाल आउनु अगावै सो होटलको व्यवस्थापन र नाम समेत परिवर्तन भै सोल्टी क्राउन प्लाजामा रूपान्तरण भैसकेको भन्ने देखिन आउँछ। यसरी हाल अस्तित्वमा नै नरहेको तर सन् १९७५ मा रहेको सोल्टी ओवरायमा बस्ने भनी पुनरावेदक प्रतिवादीले उल्लेख गरेबाट पनि तत्कालीन समयमा हेनरिकस विन्टान्जाको नामबाट सोल्टी ओवरायमा बस्ने व्यक्ति पुनरावेदक चार्ल्स शोभराज नै थिए भन्ने प्रमाणित हुन्छ। त्यसमा पनि सोल्टी ओवरायमा बस्ने भनी अध्यागमनमा विवरण उल्लेख गरेर पनि पुनरावेदक तत्कालीन सोल्टी

ओवरायबाट हाल सोल्टी क्राउन प्लाजामा परिणत भएको होटलमा नवसी होटल गार्डेनमा बसेबाट निजले यस पटक नेपाल आउँदासमेत ब्यहोरा ढाँटेको प्रष्ट हुने हुँदा पुनरावेदकको साविकको अपराधको शैली प्रमाणित भएको देखिन्छ। उल्लिखित सबै तथ्यको विवेचना र विश्लेषणबाट हेनरिकस विन्टान्जाको नामबाट १९७५ को डिसेम्बर १८ देखि २३ सम्म होटेल सोल्टी ओवेरायमा बसेको व्यक्ति यिनै चार्ल्स शोभराज रहेको भन्ने प्रथम दृष्टिमा नै स्थापित भैरहेको देखिन आउँछ।

२२. अब, मृतक कोन्नी जोसँग निज हेनरिकस विन्टान्जाको सम्बन्ध र सम्पर्क थियो थिएन भन्ने दोस्रो सम्बद्ध तथ्यको बारेमा विचार गर्दा मृतक कोन्नी जोको लाश अनुहार नचिनिने भएपनि निजलाई सनाखत गरी दिने अस्ट्रेलियन नागरिक कृष्टि मैकमिलनले सनाखत गर्दाको अवस्थामा व्यक्त गरेको कथन तर्फ हेर्दा “कोन्नी जोले हामीलाई सोल्टी ओवेरायमा एउटा भियतनामी ज्वेलर र उसकी फ्रेञ्च स्वास्नीलाई पनि भेटेको र तिनीहरूलाई पटकभरि—पटक भेटन सोल्टी ओवेरायमा गएको बताएको थिइन” भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ। उनले मौकामा मृतक कोन्नी जोको लाश पहिचान गरी लेखी दिएको कागजमा भनिएको छ :-

“I Kirsty Marion Macmillan met Connie Joe in Pokhara on 14.12.75, travelling on bus to Kathmandu. I saw her again in Kathmandu in the Oriental Lodge. ... I saw her occasionally during the next few days. She expressed on interest in morphine and heroin and asked us to accompany her to purchase some morphine but we declined as we did not wish to become involved. The last time we saw her was on Monday 22.12.75 at a few minutes past ten ... I identified a body on 24.12.75 to be Connie Joe. There was a ring on her hand which I can remember her wearing. I was also shown a bracelet which I identified as belonging to Connie Joe. I also identified an earring which I have seen Connie Joe wear. ”

त्यसै गरी सोही कागजको पछाडि:-

“She mentioned to us that she had met a Vietnamese jeweller and his friend wife who were

staying at Soaltee Oberoi. I know she visited them at that hotel. भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन आउँछ।

२३. यी पुनरावेदक प्रतिवादी चार्ल्स गुरुमुख शोभराज भियतनामी मूलका फ्रेञ्च नागरिक रहेको र निजकी पत्नीको रुपमा मेरी लेक्लर्क पनि निजको संगसाथमा होटल सोल्टीमा बसेको देखिएबाट निज कृष्टि मैकमिलनको कथन तथ्यमा आधारित भई यी प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज नै हेनरिकस विन्टान्जाको रुपमा रहेको तथ्य स्थापित रहेको पाइन्छ। निज क्रिस्टी मैकमिलनलाई मृतकले निजको मृत्यु हुनु पूर्व बताएको सो कुरा निज क्रिस्टीले घटनाको तत्काल पछि अनुसन्धानको क्रममा व्यक्त गरेको देखिँदा यी पुनरावेदकको मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जिच सँग पटक पटक होटल सोल्टी ओवेरायमा सम्पर्क र भेटघाट हुने गरेको देखिन्छ। क्रिष्टी मैकमिलनको उक्त कथन प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० (१)(क) बमोजिम प्रमाणको लागि ग्राह्य छ। प्रमाण ऐन २०३१ को दफा १० मा देहायबमोजिम उल्लेख भएको देखिन्छ:-
(१) कुनै काम घटना वा अवस्थाका सम्बन्धमा देहायका कुनै व्यक्तिले मौकामा वा त्यसको तत्काल अघि वा पछि व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिन हुन्छ :-
(क) सो काम गर्ने वा सो काम, घटना वा अवस्था प्रत्यक्ष रुपमा देखे वा थाहा पाउने व्यक्ति।

२४. उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम मृतक कोन्नी जो ब्रोन्जिचले आफ्नो मृत्यु हुनु भन्दा अघि यी क्रिष्टी मैकमिलन समक्ष सोल्टी होटलमा बस्ने भियतनामी मूलका ज्वेलरसँग भेटने गरेको भनी व्यक्त गरेको कुरा निज क्रिष्टीले प्रस्तुत वारदात भएपश्चात् मौकामा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष व्यक्त गरी दिएको हुँदा निज विदेशी पर्यटक भएकोले अदालतमा बकपत्र गर्न नसकेपनि उक्त कथनलाई उक्त ऐनको दफा १०(१)(क) बमोजिम प्रमाणको रुपमा ग्रहण गर्न मिल्ने नै हुन्छ। यस विवेचनाबाट आफूले कोन्नी जो ब्रोन्जिचलाई नचिनेको भनी यी पुनरावेदकले अदालतमा गरेको वयानमा सत्यता देखिन आउँदैन।

२५. त्यस्तै, यी प्रतिवादीले आफूले मोनिक लेक्लर्कलाई पनि नचिनेको भनी वयानमा उल्लेख गरेको छ तर माथि उल्लेख गरिएको लाजपतनगर

प्रहरीथानामा प्रतिवादी चार्ल्स शोभराजले गरेको बयान, जुन बहसनोट साथ संलग्न छ, मा निज मोनिक लेक्लर्क तथा अजय चौधरी समेत बैंककबाट काठमाडौंसम्म फ्लाइटमा गएको भनी पटक पटक निज मोनिक लेक्लर्कको नाम उल्लेख गरेको देखिन्छ भने निज चार्ल्स शोभराज तिहाड जेलमा कैदमा रहेको अवस्था निजलाई उचित सुविधा नदिएको र मानवीय व्यवहार नभएको भनी सो उपलब्ध गराउन निजै मोनिक लेक्लर्कले चार्ल्स शोभराजको तर्फबाट भारतको सर्वोच्च अदालतमा दायर गरिएको भनिएको Charles Sobhraj through Marie Andre Leclerc Vs. The Superintendent, Central Jail, Tihar, New Delhi भएको रिट नं. Criminal petition No. 4305 of 1978 को निवेदन मिति ३१।८।१९७८ मा खारेज भएको भन्ने AIR 1978, SC.1514 मा प्रकाशित उक्त फैसलाबाट देखिन आउँछ।

२६. त्यसैगरी Luke Solomen को मुद्दामा पक्राउ परेकी मोनिक लेक्लर्क (Monique Leclerc) ले दिल्ली स्थित लाजपतनगर थानामा दिएको बयानमा पनि शोभराजसँग भेट भएको दिन देखिको घटनाक्रमलाई सिलसिलेवार रूपमा खुलाई व्यहोरा लेखाएको देखिन्छ। निजले भारतमा गरेको बयानको प्रस्तुत मुद्दासँग सम्बन्धित केही अंश यस प्रकार रहेको छ:-

I, Alain and Ajay Chaudhari flew to Kathmandu from Bangkok in Dec. 1975. Before that Alain had brought 15 passports from Ann's apartment as what he told me. ... Before I flew to Kathmandu, my visa was finished and on my asking to get me visa from my embassy, he brought one passport with my photograph affixed on it and it was in the name of a Dutch girl whose name I do not remember. When we reached to Kathmandu we went to Hotel Oberoi and there Alain wrote his name as Benteja Henricus and myself as Dutch girl. Ajay stayed in some other small hotel in Kathmandu. On the same day Alain hired a private car of white color. Alain, Ajay and I were travelling in that car and when the car was parked near the temple in Kathmandu and we met one

couple travelling together, they were one Canadian boy and U.S. girl. I do not remember them. Alain and Ajay talked with them. In the night, Alain and Ajay went to see this couple. On 23rd Dec. 1975 Alain and Ajay went back to Bangkok and Alain came back to Kathmandu on 24th December 1975, and Ajay I saw him on 25th in the evening at 5 p.m. around in a restaurant. ... On 25th afternoon at about 1 o'clock Alain and I was going in a car when we were stopped by a policeman and taken to a police station at Kathmandu. They asked us, as where we were on Dec. 22 night. I replied that from 5 p.m. of 22nd Dec., 75 to morning of 23rd Dec. 1975, we were in Oberoi Hotel. We were taken to the police station at Kathmandu as the color of the car was white and it was suspected in murder. ... On 26th Dec. 1975 Alain went to the police station to the detectives about the case, as they became friendly with Alain. The same detective told us that they are looking for an Indian boy. Detective also told that so to body from the hotel had seen one Indian boy with the couple. Alain enquired as to what was the happening. We left the police station after 10 minutes and there Ajay met us in a restaurant. There Alain told Ajay that it is better for us to go away as we are having a white car and we may get trouble. On this night, Alain and I were in Oberoi Hotel on 28th Dec., 1975, Alain, Ajay and I took a private taxi, left our luggage in the hotel room and started by taxi. In the evening at about 9.30 p.m. we reached Raksol check post at night... I was also of the view that we were suspected for two murders ... So; Ajay and Alain might have committed both the murders. I could not see them doing all this, as I used to remain in the Hotel room and I had sufficient time to write letters to my family.

२७. यसबाट निज मोनिक लेक्लर्क तथा अजय चौधरी समेतलाई नचिनेको भन्ने प्रतिवादी चार्ल्स शोभराजको उक्त बयान व्यहोरा खण्डित हुनुका साथै पुनरावेदक प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज हेनरिकस

विन्टान्जाको नामबाट सोल्टी ओवराय होटलमा बसेको, त्यस क्रममा क्यानेडियन केटा र अमेरिकन केटीलाई भेटेको, सेतो कार भाडामा लिई घुमेको, २३ डिसेम्बरमा एलेन र अजय बैकक गई भोलिपल्ट अर्थात् २४ डिसेम्बरमा नेपाल फर्केको, कोन्नी जोको हत्या सम्बन्धमा प्रहरीहरूले सोधपुछ गरेको, हेनरिकस विन्टान्जा र अजयले उक्त हत्या गरेको हुन सक्ने हुँदा प्रहरीको फन्दामा पर्ने डरले सामान होटलमा नै छाडी प्रहरीलाई भुक्वाई भारततर्फ भागेको भनी वयानमा उल्लेख गरेको व्यहोराबाट कोन्नी जोको हत्यामा यी पुनरावेदक प्रतिवादी चार्ल्स शोभराजको संलग्नता रहेको प्रष्ट हुन आएको छ ।

२८. त्यसैगरी इन्टरपोलबाट नेपाल प्रहरीलाई प्राप्त भै महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत यस अदालतमा प्रमाणको रूपमा मिति २०६३।१।१३ मा इन्टरपोल वाशिंगटनबाट प्राप्त कागजातहरू, मिति २०६४।३।१५ मा इन्टरपोल न्यूजिल्याण्डबाट प्राप्त कागजातहरू, मिति २०६४।३।२६ मा इन्टरपोल विङ्ग न्यू दिल्लीबाट प्राप्त कागजातहरू र मिति २०६५।४।२२ मा इन्टरपोल न्यूजिल्याण्डबाट प्राप्त विभिन्न कागजातहरू तथा २०६४।१।१३० मा न्यूजिल्याण्ड पुलिसबाट ४ थान डि.भी.डि. समेत प्राप्त भएको देखिन्छ । थाइल्याण्डमा त्यहाँको प्रहरीले Mr. ALAIN GAUTHIER ले जाली राहदानी (Forged passport) प्रयोग गरेको र उल्लिखित विदेशी नागरिकहरूको हत्या गरेको सम्बन्धमा २० मे. १९७६ मा पक्राउ पूर्जा जारी गरेको विवरणहरू इन्टरपोलबाट प्राप्त भै मिसिलमा संलग्न रहेका कागजातबाट देखिन्छ । यसको साथै प्रस्तुत मुद्दा दायर हुनु अघि नेपाल प्रहरीको इन्टरपोल शाखाबाट यी प्रतिवादीको सम्बन्धमा अन्य देशका इन्टरपोल शाखाहरूमा लेखापढी भै आवश्यक कागजातहरू मगाएको समेत प्रमाण फायलबाट देखिन आएको छ । सँगठित अपराध लगायत अन्तराष्ट्रिय स्तरका अपराधीहरूको सूचना आदान प्रदान गरी सदस्य राष्ट्रहरूबीच सहयोग आदान प्रदान गर्नको लागि स्थापना भएको इन्टरपोल प्रहरीहरूको अन्तराष्ट्रिय सँगठन भै संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभा द्वारा यसलाई मान्यता दिईएको हुँदा अपराध अनुसन्धानका सम्बन्धमा यस निकायले दिएको

तथ्याङ्कहरूलाई सहजै अन्यथा भन्न सकिने अवस्था रहँदैन ।

२९. यी पुनरावेदक कसूरजन्य कुरामा इन्कार रही कोन्नी जोको हत्या भएको अवस्थामा आफू नेपाल नआएको भन्ने सम्म वयान गरेको छ तर अपराध भएको २०३२।९।७ तदनुसार २२ डिसेम्बर १९७५ का दिन वा सोको अघि वा पछि निज कहाँ थिए सो भन्न तथा सोलाई पुष्टि गर्ने कुनै प्रमाण दिन सकेको निजको वयानबाट देखिँदैन । कुनै अभियोग लागेको अभियुक्तले कसूर सम्बन्धी कुरामा सावित्री भएको वा इन्कार गरेको निजको कथनले मात्र निजको पक्ष वा विपक्षमा स्वतः प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्दैन बरु सो सावित्री वा इन्कारी वयानलाई कुनै आधारभूत, तथ्यपरक एवं निश्चयात्मक प्रमाणबाट समर्थित गराउन पर्ने हुन्छ । प्रमाणबाट समर्थित भए मात्र अदालतले सो कथनलाई निर्णयको आधार बनाउन सक्ने हुन्छ । कुनै प्रमाणविनाको इन्कारी वयान अर्थहीन र प्रयोजनहीन हुन्छ र यस्तोमा निज प्रतिवादीका विरुद्ध संकलित अप्रत्यक्ष प्रमाणलाई पनि निजका विरुद्ध अदालतले प्रमाणमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ । साथै कुनै अभियुक्तले वारदातको समयमा आफू घटनास्थलमा नभई अन्यत्र छु भनी अन्यस्थल (Alibi) को जिकीर लिन्छ भने सो जिकीरलाई प्रमाणित गर्ने भार पनि निज अभियुक्तउपर नै रहन्छ । यस्तो अन्य स्थल Alibi को जिकीर तथ्यपरक, निश्चयात्मक तथा लिखतको प्रमाणबाट समर्थित हुन सके मात्र सो जिकीर लिने व्यक्तिको पक्षमा प्रमाणयोग्य हुन सक्ने हुन्छ र सो जिकीर त्यस्तो निर्विवाद र तथ्यपरक प्रमाणबाट स्थापित हुन नसके त्यस्तो जिकीर लिने व्यक्तिका विरुद्ध नै प्रमाण लाग्न जान्छ । प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज मृतक कोन्नी जोको हत्या भएको समयमा आफू नेपालमा नरहेको भन्ने मात्र वयानमा उल्लेख गरेको देखिएको तर सो अवस्था निज कहाँ कुन देशमा वा कुन स्थानमा थिए भनी स्पष्ट र विश्वासप्रद तवरबाट भन्न नसकेको स्थितिमा निजको सो इन्कारी कथनलाई अदालतले प्रमाणयोग्य मान्न नमिल्ने हुन्छ । माथि प्रकरण प्रकरणहरूमा गरिएको विश्लेषणहरूबाट प्रस्तुत हत्याको वारदात घटेको समयमा पुनरावेदक प्रतिवादी हेनरिकस विन्टान्जाको नामबाट नेपालमा नै रहेको हुँदा निजले

कसूरमा संलग्न नरहेको भनी लिएको अन्यस्थल (Alibi) को जिकीर स्वतः खण्डित भएको पाइन्छ।

३०. यी प्रतिवादी कोन्नी जो ब्रिन्जिचको २२ डिसेम्बर १९७५ को राति भएको हत्यामा संलग्न रहे नरहेको भन्ने मूल प्रश्नतर्फ विचार गर्दा निज मृतकको मुत्यु निज प्र. हेनरिकस विन्टान्जाको नामबाट बसेको एलेन गोटियर भन्ने चार्ल्स शोभराज समेतका व्यक्तिले गरेको भन्ने अभियोजन पक्षको दावी रहेको छ। तर सो सम्बन्धमा उक्त घटना देखे तथा सो वारदातमा आफ्नो संलग्नता देखिने कुनै पनि चशमदिद गवाह वा प्रत्यक्ष प्रमाण अभियोजन पक्षले पेश गर्न नसकेको हुँदा परिस्थितिजन्य प्रमाणका आधारमा मात्र दोषी ठहर गरिएको शुरुको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन भन्ने पुनरावेदन जिकीर भै पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फका कानून व्यवसायीहरूले बहस तथा लिखित बहसनोटमा समेत सो विषयलाई प्रमुखताका साथ उठाइएको देखिन्छ। त्यसैले प्रत्यक्ष र परिस्थितिजन्य प्रमाणका सम्बन्धमा केही विवेचना हुनु बाञ्छनीय देखिन आएको छ।

३१. प्रमाण भनेको मुद्दामा ठहर गर्नुपर्ने कुनै कुरालाई प्रमाणित गर्न वा खण्डन गर्न सहायता हुने कुरालाई जनाउँछ। प्रमाण भनेको न्यायाधीश वा न्यायिक अधिकारीको लागी तथ्य पत्ता लगाउन कच्चा पदार्थ (Raw Material) हो। प्रमाणको प्रस्तुति तथा प्रस्तुत भएको प्रमाणको विश्लेषण र मूल्याङ्कनबाट न्यायाधीशलाई तथ्य, कसूरदारको मनसाय र अपराधिक कार्यको सम्पादन भएको वा नभएको पत्ता लगाउन मद्दत पुग्दछ। प्रमाण २ किसिमका हुन्छन् :-

(क) प्रत्यक्ष प्रमाण (Direct Evidence) र

(ख) अप्रत्यक्ष र परिस्थितिजन्य प्रमाण (Indirect and Circumstantial Evidence)

३२. प्रत्यक्ष प्रमाणले मुद्दामा सन्निहित विवादका विषयवस्तुको केन्द्र बिन्दुसम्म सीधा र सरासर पुगी निर्णय गर्नुपर्ने प्रश्नलाई अनुमान वा विवेकको प्रयोगबिना नै प्रमाणित र स्थापित गर्दछ। हत्याको घटना वा अन्य अपराधको प्रत्यक्षदर्शी साक्षी वा चशमदिद गवाह प्रत्यक्ष प्रमाणको उदाहरण हो। (Direct Evidence is that which goes expressly to the very point in question and proves it. If believed without aid from inference or deductive reasoning.) प्रत्यक्ष

प्रमाण निश्चयात्मक एवं शक्तिशाली प्रमाणको कोटीमा आउँछ। तर जहाँ प्रत्यक्ष प्रमाणको अभाव हुन्छ, त्यहाँ परिस्थितिजन्य प्रमाणको आधारमा अपराध र अपराधीको खोजी गर्ने प्रयास गरिन्छ।

३३. अप्रत्यक्ष र परिस्थितिजन्य प्रमाणले कुनै काम, घटना वा अपराधका सम्बन्धमा प्रत्यक्ष प्रमाणको अभाव भएमा अभियोजन पक्षले त्यस सम्बन्धमा अप्रत्यक्ष वा परिस्थितिजन्य तथ्य तथा सम्बद्ध सहायक प्रमाणहरूबाट अभियुक्तको कसूर स्थापित र प्रमाणित गर्ने प्रयास गर्दछ। त्यसैले परिस्थितिजन्य प्रमाणलाई अप्रत्यक्ष प्रमाण भनिन्छ। कुनै काम, घटना वा अपराधका सम्बन्धमा अभियुक्तको काम वा व्यवहारका विभिन्न अवस्था र क्रियाकलापबाट तथ्यहरूको कडी एक आपसमा श्रृंखलाबद्ध रूपमा जोडिदा अपराधिक कार्य सम्पादन भएको स्वाभाविक निष्कर्ष निस्कने भएमा र सो कार्य र व्यवहारबाट अभियुक्तले अपराध गरेको स्थापित भएको देखिएमा यस्तो तथ्यहरूको मालाकार कडीलाई परिस्थितिजन्य प्रमाणको रूपमा परिभाषित गरिन्छ। यस्को लागि तथ्यका प्रत्येक कडी एक आपसमा आवद्ध र अन्योन्याश्रित भएको हुनुपर्ने र तथ्यको कुनै एक कडीको पनि अनुपस्थिति भएमा सो प्रमाण खण्डित भएको मान्नु पर्ने हुन्छ।

३४. कुनै प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा व्यक्त गर्ने साक्षीले परीक्षणको क्रममा घटना वा अपराधका सम्बन्धमा असत्य वा भ्रुठो कुरा व्यक्त गर्न सक्दछ तर परिस्थिति र तथ्यले कहिल्यै भ्रुठो बोल्दैन भन्ने मान्यताको जगमा परिस्थितिजन्य प्रमाणको सिद्धान्त अडेको हुन्छ। साधारणतया परिस्थितिजन्य प्रमाणलाई प्रत्यक्ष प्रमाण भनिदैन त्यसै कारणबाट एउटा आम धारणा रहेको छ कि परिस्थितिजन्य प्रमाण प्रत्यक्ष प्रमाण भन्दा कम महत्वपूर्ण हुन सक्छ। यद्यपि यो धारणा सदैव सत्य हुन सक्दैन। निश्चय नै प्रत्यक्ष प्रमाणलाई तुलनात्मक रूपमा बढी शक्तिशाली मान्न सकिएला तर एक पेसेवर अपराधीले कसैले देखे गरी अपराध नगर्ने र अपराधसँग सम्बन्धित दशी प्रमाण समेत नष्ट गर्ने हुँदा सफल फौजदारी कारवाहीमा अक्सर परिस्थितिजन्य प्रमाण माथि नै भर पर्नु पर्ने बाध्यता रहन्छ। त्यसैले अप्रत्यक्ष वा परिस्थितिजन्य प्रमाणलाई फौजदारी न्याय प्रशासनमा स्थान दिइएको हो। व्यावहारिक रूपमा हेर्दा परिस्थितिजन्य प्रमाणलाई

दबाउन, लुकाउन वा तोडमरोड (Fabricate) गर्न कठिन हुने हुँदा प्रत्यक्ष प्रमाण भन्दा यो बढी उपयोगी र भरपर्दो मानिन्छ।

३५. अब यी पुनरावेदक चार्ल्स शोभराजले कोन्निजो ब्रोन्जिचको हत्या गरेको भनी निजउपर लगाइएको अभियोग दावीका सम्बन्धमा परिस्थितिजन्य प्रमाणको विद्यमानता रहे नरहेको तथा निज उपरको अभियोग दावी सो प्रमाणबाट स्थापित हुन सक्ने हो, होइन तथा पुनरावेदन अदालत समेतले निजलाई कसूरदार ठहराएको मिलेको छ, छैन ? भनी विचार गर्नु परेको छ।

३६. यी प्रतिवादीउपर हेनरिकस विन्टाजाको नामले बसेको एलेन गोटियर भन्ने चार्ल्स शोभराजले कोन्निजा ब्रोन्जिचको हत्या गरेको भन्ने अभियोजन पक्षको मुख्य दावी रहेको छ भने पुनरावेदकले सो दावीलाई इन्कार गरेको भएपनि भारतीय अदालतका विभिन्न फैसला र न्यायिक कारवाही समेतका आधारमा माथि विवेचना भएबमोजिम हेनरिकस विन्टान्जाको नामले बसेको एलेन गोटियर भन्ने व्यक्ति यिनै चार्ल्स शोभराज नै हुन् भनी यस इजलासको निष्कर्ष रहेको कुरा माथि प्रकरण प्रकरणहरूमा गरिएको विश्लेषणबाट ठहर भई सकेको छ। त्यस्तै पुनरावेदक प्रतिवादी नै हेनरिकस विन्टाजाको नामले होटल सोल्टी ओवरायमा बसेको भन्ने अभियोग दावी रहेकोमा सो तथ्य पनि निजले भारतीय अधिकारीसमक्ष गरेको न्यायिक कारवाहीको क्रममा बयान गर्दा स्वीकार गरेको र सो बयानको प्रतिलिपि निजकै तर्फबाट प्रमाणस्वरूप बहसनोट साथ पेश हुन आएकोले त्यसलाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था छैन। सोल्टी ओवरायको गेष्ट रजिष्ट्रेशन कार्डको मौकामा लिइएको फोटोमा लागेको सहिछाप र प्रतिवादी सन् २००३ मा नेपाल आउँदाको राहदानीमा भएको निजको सहिछाप तथा नमूना सहिछापमा लागेको हस्ताक्षरमा समानता पाइएको भन्ने विशेषज्ञको परीक्षणबाट देखिई निजको बकपत्र भएकोबाट तत्कालीन समयमा हेनरिकस विन्टान्जाको नामबाट सोल्टी ओवरायमा बस्ने व्यक्ति यिनै पुनरावेदक भएको पुष्टि भएको छ।

३७. यसैगरी अपराध गर्दा निज चार्ल्स शोभराजले गोरखा ट्राभल्सको बा.अ. ५००१ नं. को सेतो रंगको कार प्रयोग गरेको भनी अभियोग दावी

भएकोमा सो तथ्यलाई पनि निज तथा निजको साथमा बसेकी मोनिक लेक्लर्कले घटनापश्चात् भारतीय अधिकारीसमक्षको उक्त बयानमा स्वीकार गरेको देखिन्छ। सो कारका चालक पूर्ण महर्जनले यस अदालतमा गरेको बकपत्रमा सो कार भाडामा लिई जाने “डच” नागरिक भनिएका व्यक्ति यिनै पुनरावेदक हुन् भनी ब्यहोरा लेखाएबाट सो तथ्य समेत प्रमाणित भैरहेको छ। मृतक कोन्निजो ब्रोन्जिचको हत्याको क्रममा सेतो कारको प्रयोग गर्ने निज हेनरिकस विन्टाजाको नामबाट होटल सोल्टीमा बस्ने यी प्रतिवादीलाई हत्यामा संलग्न रहेको भनी प्रहरीले शंका गरी निगरानी राखेको र होटल छाड्दा जानकारी गराउन भनेकोमा निज होटलको बील नतिरी आफ्नो सामान होटलमा नै छाडी टेक्सीबाट भागी गएको भन्ने तथ्यलाई पनि निजले उक्त भारतीय अधिकारीसमक्ष सोही अवस्थामा निजले स्वीकार गरी बयान गरेकोले सो तथ्य पनि स्थापित भएको छ।

३८. मृतक कोन्निजो ब्रोन्जिचलाई आफूले नचिनेको भन्ने पुनरावेदकको बयान पनि निज कोन्निजोको लाश सनाखत गर्ने क्रिस्टी मैकमिलनले बयान गर्दा कोन्जोले हामीलाई सोल्टी ओवरायमा एउटा भियतनामी ज्वेलर र उसकी फ्रेन्च स्वास्नीलाई पनि भेटेको र तिनीहरूलाई पटक-पटक भेट्न सोल्टी ओवराय गएको भनेकी थिइन भन्ने कुरा पनि निज क्रिस्टीले घटनाको तत्काल पछि मौकामा व्यक्त गरी दिएकोले भियतनामी मूलका फ्रेञ्च नागरिक यी प्रतिवादी चार्ल्स शोभराजसँग नै पटक-पटक कोन्निजोले भेट गरेको तथ्य स्थापित भएको छ। त्यसैगरी मोनिक लेक्लर्क र अजय भन्ने व्यक्तिलाई समेत नचिनेको भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको बयान निज मोनिक लेक्लर्कले भारतीय अधिकारीसमक्ष गरेको माथि विवेचित बयानबाट खण्डित भैरहेको छ।

३९. यसैगरी एलेन गोटियर भनिने हेनरिकस विन्टान्जा (Henricus Bintanja) का नामबाट सन् १९७५ डिसेम्बरको १८ तारेखमा नेपाल आई सोल्टी ओवराय होटलमा बसी अमेरिकन नागरिक कोन्नी जो ब्रोन्जिचलाई कर्तव्य गरी हत्या गर्ने व्यक्ति पुनरावेदक प्रतिवादी चार्ल्स शोभराजले नै हुन् भनी करिब ३४ वर्ष अघि निजउपर किटानी प्रहरी प्रतिवेदन भै त्यसका आधारमा अभियोग दायर भएको देखिन्छ। पुनरावेदक

प्रतिवादीका सम्बन्धमा ३४ वर्ष अघि भएको अनुसन्धानबाट स्थापित भएको सो तथ्यका सम्बन्धमा तत्काल अनुसन्धानमा संलग्न भई प्रतिवेदन दिने एस.पि. चन्द्रवीर राइले यस अदालतसमक्ष उपस्थित भै गरेको बकपत्रमा सो समय हेनरिकस बिन्टान्जा (Henricus Bintanja) का नामबाट सोल्टी ओवराय होटलमा बसी प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धानको क्रममा प्रहरीले निगरानी राख्दा राख्दै भारत तर्फ भागेका व्यक्ति यिनै पुनरावेदक प्रतिवादी चार्ल्स शोभराज हुन् भनी किटानी बकपत्र गरेको देखिन्छ।

४०. यसै लगाउको जाली राहदानी मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीले अघि नै हत्या गरिसकिएका डच नागरिक हेनरिकस बिन्टान्जा (Henricus Bintanja) को नामबाट जाली राहदानी प्रयोग गरी थाइल्याण्डबाट नेपालमा आई बसेको भन्ने आधारमा कसूर ठहर्‍याएको शुरूको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला आज यसै इजलासबाट सदर भएको अवस्था छ। अपराधीको मनोविज्ञानले (Criminal Psychology) कुनै एउटा प्रक्रियाबाट अपराध गर्दा अपराधीलाई सफलता हासिल भएमा पुनः पटक-पटक सोही कार्य दोहोर्‍याई रहन उत्प्रेरित गराउँछ। त्यसै गरी अपराधीले अपराध गरिसकेपछि आफ्नो अपराधिक क्रिया बारे के कस्तो गतिविधि वा प्रतिक्रिया रहेको छ, सो जान्न जिज्ञासा र उत्सुकता लिई पुनः सो ठाउँमा पुग्ने अपराधिक मनोभावना रहेको हुन्छ। सो बमोजिम यी पुनरावेदक प्रतिवादीले अपराध गरी सकेपछि पटक-पटक भारत तथा नेपालमा आउजाउ गरिरहेबाट यसै तथ्यलाई प्रमाणित गरिरहेको छ।

४१. अतः माथि विवेचना गरिएबमोजिम हेनरिकस बिन्टान्जाको नामले बसेको एलेन गोटिएर भन्ने चार्ल्स गुरुमुख शोभराज भन्ने एउटै व्यक्ति रहेको र निज पुनरावेदक प्रतिवादी चार्ल्स गुरुमुख शोभराज (CHARLES GURMUKH SOBHRAJ) को कार्य र व्यवहारका उपर्युक्त तथ्यहरू मालाकार कडीको रूपमा आबद्ध भई निजले अभियोग दावीबमोजिम कोन्नी जो ब्रोजिचलाई हत्या गरेको भनी परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूबाट स्थापित हुन आएको देखिएकोले अभियोग दावीबमोजिम निजले कसूर अपराध गरेको भनी कसूरदार ठहर्‍याई मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय

गर्ने गरी शुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतले मिति २०६१।४।२८ मा गरेको फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६२।४।२० को फैसलामा तथ्यको विवेचना, प्रमाणको मूल्याङ्कन, अपराधको निर्धारण र सजायको उद्घोषण समेतमा कुनै त्रुटि विद्यमान रहेको नदेखिँदा सो फैसला सदर हुने ठहर्‍यो। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी फैसलाको जानकारी थुनामा रहेका प्रतिवादीलाई दिई मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.गौरी ढकाल

इति संवत् २०६७ साल साउन १४ गते रोज ६ शुभम्-
इजलास अधिकृतहरू: नारायणप्रसाद सुवेदी,
दीपककुमार दाहाल र श्रीप्रसाद संजेल

निर्णय नं: ८३७९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
संवत् २०६३ सालको रिट नं. - ३४१६
आदेश मिति: २०६६।३।३४
विषय: उत्प्रेषण, परमादेश।

निवेदक का.जि.का.म.न.पा.वडा नं ३४ मीन
भवन बस्ने अधिवक्ता मोहन साशंकर
विरुद्ध

विपक्षी: शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय समेत

- नेपाल वेद विद्याश्रम पशुपति क्षेत्र विकास कोषअन्तर्गत सञ्चालित भएको र वेद तथा कर्मकाण्डसम्बन्धी शिक्षा प्रदान गर्दै आएको देखिँदा गुठी संस्थान तथा पशुपति क्षेत्र विकास कोष स्वयं राज्यको ऐनद्वारा संस्थापित भएको र उक्त संस्थाहरूले पनि राज्यको अभिकर्ताको रूपमा काम गरी आएको भै सञ्चालन गरेको वेद विद्याश्रम पनि सार्वजनिक संस्थाको वृहद परिभाषाभित्र पर्ने नै देखिन आउँछ। नेपाल वेद विद्याश्रमको सञ्चालन खर्च पनि

सार्वजनिक निकायबाट नै भएको तथा त्यसले वितरण (Discharge) गर्ने सेवा पनि सार्वजनिक प्रकृतिको भएकाले उक्त संस्थालाई सार्वजनिक संस्था होइन भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.३)

- कुनै खास वर्गका व्यक्तिलाई मात्र विशेष रूपले उक्त विद्यालयमा भर्ना हुन पाउने र सो बाहेकका अन्य जाति वा वर्गका मानिसले त्यस्तो विद्यालयमा भर्ना हुनबाट बञ्चित (Exclusion) हुनुपर्ने अवस्था र प्रकारान्तरमा त्यस्तो व्यवस्थाले अन्य जातका मानिसहरूलाई कर्मकाण्डसम्बन्धी अध्ययन गर्नबाट नै वन्देज लगाएको मान्नुपर्ने हुन्छ । कुनै पनि प्रकारले छुट्याउने (Distinction) प्रतिवन्ध (Prohibition) लगाउने, बाहेक गर्ने (Exclusion) तथा वन्देज (Restriction) लगाउने जस्ता कार्यहरू जसले व्यक्तिहरूको हक अधिकारको उपभोगलाई नियन्त्रित वा खण्डित वा इन्कार गर्दछ, त्यस्तालाई व्यक्तिहरू बीच गरिएको भेदभाव नै मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- खास जात जाति वा वर्गको व्यक्तिलाई सार्वजनिक क्षेत्रबाट खर्च व्यहोरिने संस्थाबाट प्रदान हुने शिक्षा जस्तो सर्वसाधारणलाई विना भेदभाव प्रतिस्पर्धाको आधारमा र खास पिछडिएको वर्गको हकमा अझ विशेष सहूलित दिएर पनि पहुँच दिनुपर्ने सेवालालाई इन्कार गर्ने र समाजमा परम्परागत रूपमा नै शिक्षा वा राजकीय सेवामा पहुँचको हिसावले प्रभुत्व वा बाहुल्य राख्ने खास खास वर्गलाई एकाधिकार दिने, ती वर्गको परम्परागत नियन्त्रणलाई निरन्तरता दिने प्रत्यक्ष वा परोक्ष कुनै सोच वा प्रयासलाई प्रष्ट रूपमा भेदभावकारी व्यवस्था वा कार्य भन्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- परम्परागत र भेदभावपूर्ण समाजबाट नयाँ समाजमा रुपान्तरित हुन संस्कृत शिक्षाको विद्यमान अवस्थाको पूर्ण मूल्याङ्कन गर्न र छुट्टै रणनीतिसहित राज्यको रुपान्तरणको दर्शनसँग सम्बन्धित गरी यो शिक्षालाई समाहित गर्न

जरुरी देखिन्छ । यसको लागि राज्यले संस्कृत शिक्षाको नीति नै नवीन रूपमा बनाई जारी गरी लागू गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- परम्परागत र भेदभावपूर्ण समाजबाट नयाँ समाजमा रुपान्तरित हुन संस्कृत शिक्षाको विद्यमान अवस्थाको पूर्ण मूल्याङ्कन गर्न र छुट्टै रणनीतिसहित राज्यको रुपान्तरणको दर्शनसँग सम्बन्धित गरी यो शिक्षालाई समाहित गर्न जरुरी देखिन्छ । यसको लागि राज्यले संस्कृत शिक्षाको नीति नै नवीन रूपमा बनाई जारी गरी लागू गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- भाषाभाषी एवं जातिपातिमा विविधता भएको देशमा एकजातिले पढ्ने विद्यालयमा अर्को जातिले पढ्न नपाउने जस्तो भेदभावपूर्ण व्यवहारलाई परापूर्वकालदेखि आएको परम्पराको रूपमा स्वीकार गरी मान्यता दिएमा त्यसले राज्यको संविधानले प्रत्याभूत गरेको समानताको हकको ठाडो उल्लंघन भएको मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.१५)

- राज्यको योगदान रहेको कानूनी वा सार्वजनिक संस्थाले दिने शिक्षा वा अन्य सेवाहरू सर्वसुलभ हुनुपर्नेमा जातअनुसार छुट्टाछुट्टै शिक्षालय वा सेवा केन्द्र खडा गर्नुपर्ने भन्ने सोच स्वयंले सेवामा पहुँचलाई निषेधित गरी भेदभावलाई बढवा दिने र अन्ततः सामाजिक एकीकरणको सट्टा विखण्डीकरणलाई प्रश्रय दिने हुँदा विपक्षी पशुपति क्षेत्र विकास कोषबाट सञ्चालन अभिभारा लिएको विद्याश्रम जस्तो पवित्र शैक्षिक संस्थालाई त्यस्तो गलत र भेदभावपूर्ण कुराको माध्यम वा केन्द्र बनाउन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१८)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री मोहन साशंकर, सतिशकृष्ण खरेल, हरि फुयाल, माधवकुमार वस्नेत, चन्द्रकान्त ज्ञवाली र कैलाशमान विश्वकर्मा

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदी विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री युवराज भण्डारी, कमलबहादुर वोगटी

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६२, नि.नं. ७५८८, पृष्ठ १०५४
- नेकाप २०५७, नि.नं. ६८९८, पृष्ठ ३७६
- नेकाप २०६१, नि.नं. ७३५७, पृष्ठ ३७७

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२), ११
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२), १४, २३, २१

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३,८८ (२) बमोजिम यस अदालत समक्ष परेको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त विवरण र आदेश यस प्रकार छ :

म रिट निवेदक हिन्दू धर्मप्रति आस्थावान र पेशाले कानून व्यवसायी हुँ । एउटा सचेत नागरिकको हैसियतले समाजप्रति दायित्वबोध गर्दछु, सामाजिक रीतिस्थितिप्रति सदासर्वदा चनाखो रहेको छु । यसै पृष्ठभूमिमा समाजको स्थिति र विकासको गतिलाई तठस्थ भएर मूल्याङ्कन गर्दा आज हाम्रो समाज (मूलतः सम्पूर्ण मानव समाज नै) विकसित भएको भ्रमपूर्ण होडमा भौतिकवादबाट एकलौटी रूपमा आक्रान्त भएको हो कि भन्ने अनुभूति गरेको छु । यसो हुनुको पछि लुकेको कारण मानव समाजले आधुनिकताको नाउँमा मानवीय मूल्य र मान्यता अनि नीति र नैतिकतालाई विर्सिन थालेर पनि हो भनी सहजै अनुमान लगाउन सकिन्छ । यसरी विर्सिनु, भुल्नुको प्रत्यक्ष कारण त भौतिकवादको हावी हुनु त हुँदै हो भने अर्को महत्वपूर्ण कारण हाम्रो मौलिक संस्कार, संस्कृति, रीति, परम्परा अर्थात् आध्यात्मिक चिन्तनको ह्रास पनि हो भनी ठोकुवा गर्न सकिन्छ । मेरो बुझाई र ठहरमा समाजलाई पुनः सुसंस्कृत, समुन्नत र लोकप्रीयताको उचाईमा चढाउने हो भने अव फेरि उही सर्व व्यापक, सर्वस्वीकार्य, खदिलो संस्कृत भाषा र यसै भाषामा लेखिएका मूल्यवान

पौराणिक ग्रन्थहरू मध्येका वेदको समुचित, वृहत अध्ययन र अनुसन्धान गर्नुपर्छ र यसको अध्ययनलाई व्यापक बनाउनु पर्छ । यदि उक्त ग्रन्थहरूमा भएका गुदी कुरा खोतल्न र निकाल्न सक्यौ भने हाम्रो पूर्वीय दर्शनमा भएका सार्वभौम आध्यात्मिक विश्वास र आस्थाको धरोहरलाई दरिलो बनाउन सक्छौं र भौतिक विकासको धरमरिएको र अनियन्त्रित गतिलाई दिशानिर्देशन गर्न सक्छौं अनि मात्र आधुनिक विकासको सही आधारस्तम्भ खडा गर्न सकिन्छ भन्ने विश्वास लिएको छु ।

यसै परिप्रेक्ष्यमा म आफूले संस्कृत भाषाको अध्ययन गर्न नपाएको भए पनि आफू पछिको नयाँ पीढिहरूलाई संस्कृत भाषा तथा वेदको अध्ययन गराउन जरुरी ठानी उनीहरूलाई अध्ययन गराउन प्रेरित गर्ने अठोटको साथ त्यस्ता संस्थागत अध्ययन केन्द्रको खोजीमा लागो । यसरी खोज्ने क्रममा बास्तविक र गुरुकूल परम्पराबाट अध्ययन गराउने केन्द्र पशुपति क्षेत्रको वेद विद्याश्रममा पुगे । मेरो केही नजिकका बच्चा भर्ना गर्ने मनसाय सहित त्यस विपक्षी नं ४ मा पुगेको थिएँ । भर्ना सम्बन्धी यावत् कुरा बुझ्न पयो भनी त्यस विद्याश्रमका प्र.अ. सँग धेरै जिज्ञासा राखे । जिज्ञासाको स्पष्टीकरण सहित वहाँले एउटा विद्यार्थी आवेदन पत्र उपलब्ध गराई दिनु भयो, जुन आवेदन पत्र हेर्दा अचम्म लाग्यो र चुपचाप फर्किएँ । यसरी उक्त आवेदन पत्र र मौखिक जानकारीमा पनि विपक्षी नं ४ ले भर्ना सम्बन्धी विश्व मै कतै नभएको आश्चर्यचकित, अति संकीर्ण र संकुचित किसिमको शर्त बन्देजहरू राखेको रहेछ । जसमा “उपाध्याय ब्राह्मण हुनुको साथै उपनयन संस्कार समेत विधिपूर्वक भएको” हुनुपर्ने भनी उल्लेख भएको रहेछ । जुन शर्त बन्देज अति अमानवीय, अवैज्ञानिक, उपाध्याय ब्राह्मणप्रति पक्षपाती, उपाध्याय ब्राह्मणदेखि बाहेक अन्य सम्पूर्ण जात, जाति समुदायप्रति दुरासायी (पूर्वाग्राही) र समाजलाई नै विखण्डन गर्ने खालको रहेको पाएँ । यसरी अति थोरै संख्यामा रहेको सीमित समुदायप्रति उदार र बाँकी सम्पूर्ण समाज प्रति अनुदार रहेको उक्त शर्त बन्देजको नियम कुनै पनि दृष्टिकोणबाट उचित नभएको हुँदा र उक्त विषय आम व्यक्ति अर्थात् सार्वजनिक सरोकारको पनि विषय भएको हुनाले सो असमान, पक्षपातीपूर्ण, असवैधानिक

नियम परम्परा स्वस्थ बौद्धिक कसरतको आधारमा गरिने शिक्षा ग्रहण निमित्त बाधक भई समाजको ठूलो जमातलाई वेदको अध्ययन र अध्यापनबाट अलग्याउने किसिमको भएको हुँदा उक्त नियम, परम्परा खारेज गरी पाउन अन्य वैकल्पिक उपचारको सुलभ बाटो नभएको हुनाले बाध्य भई यस सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी यो रिट निवेदन गर्न आएको छु ।

समग्रमा भन्नु पर्दा वेद ज्ञानको भण्डार हो, मानव जीवनको मार्गदर्शन, जीवनदर्शन र आत्मदर्शन गराउने अतुलनीय माध्यम हो । जीवन र जगतको यथार्थ श्रोत हो । भूत, भविष्य र वर्तमानको अन्तवस्तु हो, शिक्षा हो । तर त्यही जीवन, जगत, दर्शन, शिक्षालाई एउटा जातिविशेष, वर्णविशेष, व्यक्तिविशेष, सम्प्रदायविशेषमा मात्र सीमित राख्दा, एउटा परिधि, घेराभित्र मात्र संकुचित पार्दा हिन्दू धर्मको ज्ञानको, पूर्वीय दर्शनको मकसद पूरा हुन्छ त ? अर्थात् ज्ञान, दर्शनले पूर्णता प्राप्त गर्छ त ? पक्कै गर्दैन । फेरी वेद र एउटा जाति, सम्प्रदायविशेष बीचमा मात्र के त्यस्तो तादात्म्य सम्बन्ध छ वा तादात्म्यताको वैज्ञानिक आधार छ, जसको अध्ययन त्यस जातिविशेषले मात्र गर्न सक्छ ? जुन अन्य जाति विशेषले गर्न सक्दैन । तर वेद विज्ञान पनि हो । विज्ञान कार्य र कारणको समायोजन हो । यदि कार्य र कारणको समायोजन हुन सकेन भने विज्ञान विफल हुन्छ, वेद विफल हुन्छ, व्यक्ति विफल हुन्छ, यो जीवन र जगत नै विफल हुन्छ । यसरी विज्ञान फरक ज्ञानको ढोका वन्द गर्दा जीवन र जगतको अस्तित्व संकटमा पर्छ भने त्यस ढोकालाई खोल्नु उपयुक्त होइन र ?

आवेदन पत्रमा उल्लेख भएको शर्तलाई विचार गर्दा “उपाध्याय ब्राह्मण हुनुपर्ने” भनी मापदण्ड तोकिएको रहेछ । जसको अर्थ हुन्छ-शुद्ध ब्राह्मण हुनुपर्छ भन्ने । तर मानव जीन/ वंशको अर्थात् जातिको वंशको शुद्धताको परीक्षणको आधार के ? के वेद शुद्ध उपाध्याय ब्राह्मणले मात्र खुट्याउन सक्ने हो ? अनि उपाध्यायलाई मात्र पढ्ने वातावरण नियम बनाउनुको युक्तिसंगत, तर्कसंगत र वैज्ञानिक आधार के हो ? ल ठीक छ, शुद्ध उपाध्याय ब्राह्मणले मात्र अध्ययन गर्न, खुट्याउन सक्छ रे । तर वंश शुद्धताको परीक्षण कसरी गर्ने ? वंश शुद्धताको प्रमाणिकता गा.वि.स.को सिफारिश नै हो त ? गा.वि.स.को सिफारिश त भुक्त्याएर अथवा

अनुचित प्रभावमा पारेर पनि लिन सकिन्छ । गा.वि.स.को सिफारिश वंश शुद्धताको प्रमाणपत्र लिने सही तरिका होइन र प्रमाणिक निकाय पनि होइन । अझ वंश शुद्धताको बारेमा भारतका एक प्रसिद्ध विद्वान रजनीकान्त शास्त्री - जो आफैँ ब्राह्मण हुनु हुन्छ ले आफ्नो प्रसिद्धग्रन्थ “हिन्दू जातिका उत्थान और पतन” मा ब्राह्मण सहित अधिकांश जात, जातिको वंश शुद्धताको बारेमा हिन्दी भाषामा लेख्नु भएको कुरालाई नेपालीमा अर्थ गर्दा यदि जातिबाट मात्र ब्राह्मण हुने हो भने धेरै जसो महर्षीहरू अरु अरु जातिबाट उत्पन्न भएका छन् । ऋषि ऋंग, जसले राजा दशरथद्वारा पुत्रेष्टि यज्ञ गराउनु भएको थियो, हरिणबाट, कौशिक कुशको मूठाबाट, गौतम शशकको पिठ्यूबाट, बाल्मीकी दिमकोंको माटोको थुप्रोबाट, व्यास केवट (माभी) को कन्याबाट, पराशर चाण्डालीबाट, वरिष्ठ वेश्याबाट, विश्वामित्र क्षेत्रीबाट, अगस्त्य घैंटाबाट, मांडव्य मांडुकीबाट, मातंग मातंगीबाट, अनुचर हात्तिबाट, भारद्वाज शुद नारीबाट तथा नारद दासीबाट उत्पन्न भएका हुन् । पूराणहरूबाट यस्तो सुन्ने गरिन्छ यी महर्षीहरूको ब्राह्मणत्व, जाति विना पनि उत्तम ज्ञान विशेषको कारण, राम्रोसंग स्वीकृत भएको छ । अतः जातिले कोही पनि ब्रह्मण हुँदैन ।

विपक्षी नं ५ संग अनौपचारिक छलफल हुँदा निजले गुरुकुल परम्पराअनुसार उपाध्याय ब्राह्मण मात्रलाई अध्ययन गराइएको हो, अन्य गैर उपाध्यायलाई पढ्न इच्छा भए यस विद्याश्रम वाहेक अन्य विद्यालयमा पढ्ने सुविधा छ, र कतिपयले स्वअध्ययन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ, भनी तर्क पेश गर्नु भएको थियो तर त्यो तर्कको पछाडि कुनै युक्तिसंगत, तर्कसंगत र वैज्ञानिक आधार छैन । गुरुकुल परम्परामा उपाध्याय ब्राह्मण वाहेक अन्यले शिक्षा लिन अध्ययन गर्न पाइदैन भन्ने व्यवस्था कहि कतै उल्लेख छैन, त्यस्तै दोस्रो तर्कको कुरा गर्दा आफूले चाहेको शिक्षा आफूले रोजेको (सार्वजनिक) विद्यालयबाट लिन कुनै कानूनले रोक लगाउन सक्दैन र रोक लगाएको पनि छैन । यदि राज्यले त्यस्तो विभेद गर्ने विद्यालयको नियम खारेज गर्दैन, संशोधन गर्दैन, यस्तो विभेदकारी नियम प्रति आँखा चिम्लिन्छ, र अझ संरक्षण दिन्छ भने त्यो विभेद, भेदभाव राज्यले गरेको मानिन्छ, र त्यसको सम्पूर्ण दोष, दायित्व राज्यले बहन गर्नुपर्छ, राज्यलाई कुनै

जातिविशेषलाई त्यसरी काखा र अन्यहरूलाई पाखा लगाउने छुट पटककै हुँदैन र तेश्रो तर्क वहाँले स्वअध्ययनको दिनु भएको थियो, स्वअध्ययनबाट पनि ज्ञान हासिल गर्नुपर्ने हो भने कुनै पनि विद्यालय र विश्व विद्यालयको के काम ? विद्यालय, विश्वविद्यालयको औचित्य त्यसवेला मात्र सार्थक हुन्छ । जब त्यहाँ शिक्षक र विद्यार्थी हुन्छन् । अन्यथा त्यसको संस्थागत अवधारणाको कुनै अर्थ हुँदैन । त्यसमा पनि “वेद” को अध्ययन त गुरु विना संभव नै छैन भन्ने तत्वबोध भएर नै होला गुरुकूल परम्पराबाट शिक्षा प्राप्त गर्ने पद्धतिलाई निरन्तर रूपमा यथावत कायम राखिएको अन्यथा कम्प्युटरबाट शिक्षा आर्जन गर्ने आजको यूगमा गुरुकूल परम्परा किन : यसर्थ वेदको शिक्षा गुरुकूल परम्पराबाट मात्रै संभव हुने हुनाले स्व अध्ययनबाट शिक्षा लिने सुझाव दिइनु भनेको जातिय भेदभावलाई बढावा दिनु नै हो अथवा वेदको अध्ययन र ज्ञानबाट बहुसंख्यक व्यक्तिलाई बञ्चित गरी अंधकारमा राख्ने कुनियत हो । महाभारतकालमा त एकलव्य जस्ता शुद्रले धनुर्विधा लिन गुरुकहाँ (गुरुकुल परम्परामा) जाने आँट गरेका थिए भने आजको २१ औँ शताब्दीमा पनि गुरुकूल परम्पराको माध्यमबाट वैदिक शिक्षा लिन शुद्रको त कुरै छाडौँ शुद्र उपाध्याय ब्राह्मण बाहेक अन्यले आवेदन पत्र समेत भर्न नसक्ने किसिमको स्थिति पूर्णतः कानून, न्याय र मानव अधिकारको अवधारणा विपरीत भएको हुँदा अमान्य छ । हाम्रो धार्मिक मान्यता एकातिर व्यक्तिलाई उच्च संस्कार, आहारविहार, चालचलन, नियम, प्रणाली, स्वभाव, नैतिक आचरण, र बौद्धिक अभ्यासमा लगाउन सक्ने ब्राह्मत्व प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने छ र वास्तविकता पनि यही हो भने अर्को तिर ब्रह्मत्व प्राप्त गर्न अथवा वेदको भेद खुट्याउन उपाध्याय ब्राह्मण खोजिन्छ भने त्यो आफैमा पूर्णतः विरोधाभाषपूर्ण हुन्छ । किनकी उपाध्याय ब्राह्मणलाई गुरुकूल परम्पराबाट नै किन शिक्षा दिनु पर्‍यो र ? उ त जन्मकै आधारमा वेदको ज्ञाता हुनुपर्ने होइन र ? भनाइको अर्थ गुरुकूल परम्परामा राख्नु भनेको एउटा नियम, चालचलन आचरण, आहारविहार, संस्कारमा व्यक्तिलाई बौद्धिक अभ्यास गराउन खोज्नु हो । यदि यस्तो हो भने जुनसुकै व्यक्तिलाई पनि ज्ञान हासिल गर्न अभ्यास र मेहनत कै खाँचो पर्ने रहेछ भन्ने बुझिन्छ भने यो विभेदकारी

नियम अर्थात् उपाध्याय र गैर उपाध्याय बीच खाडल खडा गर्नु पटककै न्यायोचित होइन ।

यसर्थ एकातिर हाम्रो हिन्दू धार्मिक मूल्य मान्यता, दर्शन समावेशी अर्थात् सबै मानव समान हुने भन्ने किसिमको छ भने अर्कोतिर हाम्रो कानून, नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ प्रतिनिधिसभा घोषणापत्र २०६३ को अवधारणा पनि समानता र समताको सिद्धान्तमा आधारित रहेको प्रष्ट छ । तव यस पृष्ठभूमिमा संविधानको धारा ११ को समानताको हकको उपधारा १,२,३ र ४ मा रहेको व्यवस्था पनि विपक्षी नं ४ बाट “वेद” को अध्ययन गराउन बाधक, अवरोधक बनेको अवस्था छैन । यसरी निर्वाध रूपमा धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जात, जाति वा बैचारिक आस्था वा तीमध्ये कुनै पनि कुराको अवरोध विना नै “वेद” को अध्ययन विपक्षी नं ४ को विद्याश्रमबाट गर्न सकिने र नेपाल सरकारको शिक्षा नीतिअनुरूप पिछडिएको जात जातिले भ्रम विशेष सहूलियतको साथ अध्ययन गर्न पाउने व्यवस्था प्रत्याभूति गर्दा गर्दै पनि विपक्षी नं १ र २ ले आफू सम्बन्धित निकायमा रहेको असमान, विभेदकारी शिक्षा प्रणाली कायम रहेको तथ्यलाई अनदेखा गरी सो किसिमको पद्धतिलाई हटाउने कुनै किसिमको पहल नगरेको, विपक्षी नं ३ ले हाल उक्त विद्याश्रम आफ्नो मातहतमा सञ्चालन र व्यवस्थापन गरेकोमा निजलाई उक्त असमान शिक्षा पद्धतिको जानकारी हुँदाहुँदै पनि उक्त विभेदकारी शिक्षा पद्धति खारेज गर्न, संशोधन गर्न सम्बन्धित निकायमा सिफारिश नगरेको र विपक्षी नं ४ र ५ ले उपाध्याय ब्राह्मण बाहेकले विद्यार्थी आवेदन पत्र नै भर्न नपाउने गरी बनाएको नियम हाम्रो हिन्दू धर्मको मर्म, मूल्य मान्यता, संविधानको धारा ११ को समानताको हकको उपधारा १,२,३ र ४ धारा १८ र १९, सबै किसिमको जातिय भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि १९६५, नारीको राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी महासन्धि १९५२, बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि १९८९, महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारको भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धि १९७९, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र १९६६, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र १९६६ समेतको पूर्णतः विपरीत भएकोले सबै जात जातिका महिला,

पुरुष समेतलाई समान अवसरको उपभोग गर्न पाउने गरी गुरुकूल परम्पराको विधिद्वारा अध्ययन अध्यापन गर्नु गराउनु र आवश्यक परे असक्षम, उत्पीडित, उपेक्षित, गरीब र दलित विद्यार्थीको लागि विशेष कार्यक्रमसहित समानुपातिक किसिमले अध्यापन गर्नु गराउनु एवं हाल प्रचलनमा रहेको सबै किसिमको भेदभावजन्य नियम, परम्परा, प्रचलन खारेज गरी नयाँ समतामूलक कानून व्यवस्थापकीय व्यवस्था गरी अध्यापन गर्नु गर्न लगाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश लगायत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् समेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पठाई दिनु । निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधि मार्फत उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नेपाल वेद विद्याश्रम संस्कृत मा.वि. समेतलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६३।०२।२९ को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकले यस कार्यालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निजको के कस्तो हक हनन भएको हो, त्यसको स्पष्ट जिकीर नलिई विना आधार र कारण यस कार्यालय समेतलाई प्रत्यर्थी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रधानमन्त्र तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको विषयमा नेपाल सरकारको सीमित साधन एवं स्रोतले भ्याएसम्मका कार्यहरू हुँदै आइरहेका छन् । संस्कृत भाषाको अध्यापन गर्न कुनै पनि व्यक्तिलाई निजको धर्म, लिङ्ग, जातजाति वा अन्य कुनै कारणले पनि

भेदभाव गरिएको छैन भन्ने समेत व्यहोराको शिक्षा मन्त्रालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखितजवाफ ।

विपक्षीलाई प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया प्राप्त हुन सक्दैन । विपक्षीलाई प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गर्ने सरोकार कसरी परेको हो सो कुरा व्यक्त गर्न नसकेको स्थितिमा “सार्वजनिक हक वा सरोकार” को आवरणमा रिट निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया प्राप्त हुन सक्ने होइन । तसर्थ हकद्वैयाको अभावको आधारमा विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी रहेको छ ।

नेपाल वेद विद्याश्रम नेपाल कानूनद्वारा स्थापित एवं सञ्चालित आश्रम होइन भन्ने त्यसै गरी राज्यद्वारा सञ्चालित होइन र छैन । यथार्थमा परम्परा र जुन उद्देश्यका लागि जसरी संस्थापना भएको हो, त्यसैअनुरूप सञ्चालित छ । किनकी वेद कर्मकाण्ड र निष्ट सदाचारको रक्षा गर्ने ध्येयबाट स्वर्गवासी श्री ५ महाराजाधिराज महेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवको हुकुम प्रमांणीबाट गुठी संस्थानले यसको निर्माण गरेको हो । कर्मकाण्डको व्यवसायलाई माध्यम बनाई अधि सरेको यस विद्यालयले (कर्मकाण्ड) व्यवसाय मुलक शिक्षा प्रदान गरी आएको छ । त्यसले गर्दा वर्ग विशेषको जीविकालाई यस विद्यालयले औँल्याइएको छ । यसर्थ यसको स्थापना नै कुनै कानूनद्वारा नभई गुठीको स्वरूपअनुरूप उद्देश्य र विधान बनाई सञ्चालित भएको सो स्थापनाकालकै विधानमा स्पष्टतः १० वर्षदेखि १५ वर्ष सम्मका उपनीत ब्राह्मण वटुकलाई मात्र ग्राह्यता दिने भनी उल्लेख भएको छ । यस स्थितिमा राज्यको कानून तथा राज्यद्वारा सञ्चालित भएको नभई विशुद्ध गुठीको स्वरूप धारण गरी सञ्चालन भई आएको यस विद्यालयमा जुन उद्देश्यका लागि स्थापना भएको हो सोको विपरीत हुने गरी सञ्चालन गर्न मिल्ने वा अध्यापन गराउनु पर्ने अवस्था सिर्जना हुन सक्तैन । त्यसमा पनि राज्यको कानून तथा राज्यद्वारा सञ्चालित नभएको हुँदा राज्यद्वारा विभेद भयो भन्ने आधारमा दायर गरिएको विपक्षीको रिट यस वेद विद्याश्रमको हकमा आकृष्ट भई जारी हुन सक्तैन । विपक्षी रिट निवेदकले प्रत्यर्थी वेद विद्याश्रम अमुक कानूनद्वारा स्थापित छ र अमुक कानूनद्वारा सञ्चालित छ र कानूनमा नै विभेद भयो भनी भन्न सकेको वा भन्न सक्ने न्यूनतम परिस्थिति पनि छैन । यसर्थ राज्यको

कानूनद्वारा सञ्चालित भएको नभई विधान र परम्पराअनुरूप सञ्चालित वेद विद्याश्रमलाई सो विधान र परम्पराविपरीत सञ्चालन गर्नुपर्ने भन्ने जिकीर र माग लिई दायर भएको विपक्षीको रिट निवेदन निराधार हुँदा सारतः खारेजभागी छ ।

विपक्षी रिट निवेदकले संविधानको धारा १ को उपधारा १,२,३ र ४ धारा १८ र १९ को विपरीत उपाध्याय ब्राह्मण बाहेकको विद्यार्थीले आवेदनपत्र नै भर्न नपाउने गरी बनाएको नियम हिन्दू धर्मको मर्म मूल्य मान्यताको पनि विपरीत रहेको भनी जिकीर गरेका रहेछन् । जवकि नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ ले नागरिकलाई कानूनको दृष्टिमा समान हुने भन्ने राखेको र सोही धाराको उपधारा (२) मा राज्यले नागरिकहरूका बीच धर्म, बर्ण, लिङ्ग जातजाति वा वैचारिक आस्था वा ती मध्ये कुनै कुराका आधारमा भेदभाव गर्ने छैन भन्ने प्रावधान रहेको छ । उक्त संवैधानिक प्रावधान राज्यले वा राज्यद्वारा शासित संघ संस्थाको हकमा आकृष्ट हुने हो । तर कुनै वर्ग विशेषको लागि स्थापित संघ संस्था गुठीको हकमा उक्त प्रावधान लागू हुन सक्तैन । त्यस्तै नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १९(१) ले धर्म सम्बन्धी हकको प्रत्याभूति गरेको छ । जसमा स्पष्टतः प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रचलित परम्पराको मर्यादा राखी सनातनदेखि चलि आएको आफ्नो धर्मको अवलम्बन र अभ्यास गर्ने स्वतन्त्रताको हक प्रदान गरेको छ भने धारा १९ को उपधारा (२) ले प्रत्येक धार्मिक सम्प्रदायलाई कानूनबमोजिम आफ्नो स्वतन्त्र अस्तित्व कायम राखी आफ्नो धार्मिक स्थल र धार्मिक गुठीको सञ्चालन र संरक्षण गर्ने हकको प्रत्याभूति गरेको छ । संविधानको उक्त धारा १९ (१) र १९ (२) को प्रावधानले स्पष्टतः आफ्नो प्रचलित परम्पराको मर्यादा राखी सनातन देखि चलिआएको धर्मको अवलम्बन र अभ्यास गर्ने र आफ्नो धार्मिक स्थलको र धार्मिक गुठीको सञ्चालन र संरक्षण गर्ने हक प्रदान गरी रहेको पृष्ठभूमिमा र साथै धारा १८ ले प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने अधिकार प्रदान गरेको परिप्रेक्ष्यमा नेपाल वेद विद्याश्रममा कर्मकाण्डको समेत अध्ययन अध्यापन गरी वर्ग विशेषको व्यवसायिक शिक्षा सञ्चालन गर्न पाउने हक सुरक्षित रहेको छ । किनकी नेपाल वेद विद्याश्रमले “उपाध्याय ब्राह्मण”

वर्ग विशेष समुदायको प्रचलित मर्यादाअनुरूप गुठी संस्थानले तत्कालमा खर्च व्यहोर्ने गरी स्थापना भएको र स्थापना गर्नुपर्ने मूल उद्देश्य र विधानमा नै १० वर्षदेखि १५ वर्ष सम्मका उपनीत ब्राह्मण बटुकलाई ग्राह्यता दिने भनी व्यवस्था गरी गुठी अन्तर्गत सञ्चालित विद्यालय “उपाध्याय ब्राह्मण” समुदायको धार्मिक गुठीकै धरोहर रहेको छ । तसर्थ समुदायको धार्मिक गुठीको धरोहरको रूपमा रहेको यस वेद विद्याश्रममा अन्य समुदायको पनि समावेश गर्नुपर्ने भन्ने विपक्षी रिट निवेदकको जिकीर धारा १८, १९(१), १९(२) को संवैधानिक प्रावधानका प्रतिकूल समेत रहेको हुँदा निवेदकको मागबमोजिम आदेश हुँदा समुदाय र सम्प्रदायको रीतिस्थिति परम्परा र मर्यादामा नै खलल पर्ने अवस्था हुन सक्ने भएकोले यसै आधारमा पनि विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल वेद विद्याश्रम संस्कृत मा.वि. वनकाली गौशालाको लिखित जवाफ ।

पशुपति क्षेत्र विकास कोष एक कानूनी व्यक्ति भएको र यस्तो कानूनी व्यक्तिले कानूनद्वारा प्रदत्त कुरा सम्म गर्ने हो । पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन, २०४४ को उद्देश्य हासिल गर्न ऐनले तोकेको कार्यविधिसम्मत तवरबाट सम्पन्न गर्ने नै यस कोषको कर्तव्य र दायित्व देखिन्छ । जसअनुसार ऐनले निर्दिष्ट गरेको पशुपति क्षेत्रको प्राचीन ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक तथा राष्ट्रिय महत्वका वस्तु वा स्थलहरू तथा सम्पदाको सम्भार गरी सो क्षेत्रभित्र रहेका सबै देव देवीका मन्दिरहरूमा परम्परागत धार्मिकअरि रीतिथिति बमोजिम पूजाआजा सञ्चालनको व्यवस्था मिलाई स्वदेश तथा विदेशका तमाम हिन्दू धर्मावलम्बी तथा पर्यटक समेतको सुविधाको लागि यस पावन तिर्थस्थललाई योजनावद्ध रूपले सुधार गरी यस क्षेत्रलाई सनातन तिर्थस्थलको रूपमा कायम राख्नु समेत यस कोषको उद्देश्य रही आएको छ । यो पावन क्षेत्रभित्रको पशुपति वनकाली क्षेत्रमा २०३१ सालदेखि गुठी संस्थानले कर्मकाण्डी (पुरोहित्याँई) कर्म गर्ने (ब्राह्मण) उत्पादन गर्ने हेतुले सुरुमा ३२ जना ब्राह्मण वटुकहरूलाई आवास, भोजन सहितको व्यवस्था गरी आजको वेद विद्याश्रम शुरु गरिएको रहेछ । सो गुठी संस्थानद्वारा सञ्चालित उक्त नेपाल वेद विद्याश्रम रहेको स्थान पशुपति क्षेत्र विकास कोषको कार्यक्षेत्र भित्र परेको र सो पशुपति क्षेत्रमा

रहेको सम्पूर्ण मठ, मन्दिरहरूमा सनातनबमोजिम पूजाआजा तथा कर्मकाण्ड समेतको सनातनबमोजिम संरक्षण, सम्भार गरी सनातन तिर्थस्थलका रूपमा संरक्षण गर्नुपर्ने दायित्व समेत बोकेको यस कोषको उद्देश्य हासिल गर्न वेद विद्याश्रमबाट उत्पादित जनशक्तिको आवश्यक हुने देखिन्छ भने यस्तो क्षेत्र भित्रको सनातन रूपमा संरक्षण समेत गर्नुपर्ने यस कोषको दायित्व बोध भएर नै हुनुपर्छ गुठी संस्थान र यस कोषको सहमतिमा २०५६।४।१ देखि यो वेद विद्याश्रमको सञ्चालन, रेखदेख (दुवैको सहमति भए अनुसार) हुने गरी यो वेद विद्याश्रम कोषअन्तर्गत रही सञ्चालन भै यस वेद विद्याश्रमबाट आज पनि योग्य, दक्ष कर्मकाण्डीहरू उत्पादन भै आएको कुरा अवगतै छ । तसर्थ यस कोषको कुनै कार्यले निवेदकको कुनै सम्बैधानिक हकमा असर नपारेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पशुपति क्षेत्र विकास कोषको तर्फबाट ऐ. कोषका निमित्त कार्यकारी प्रमुख निर्देशक श्यामशेखर भ्नाको लिखित जवाफ ।

हामी निवेदकहरू मध्ये दलित गैरसरकारी संस्था महासंघ सामाजिक रूपले उत्पीडित, आर्थिक रूपले शोषित, राजनैतिक रूपले उपेक्षित र श्रमको दृष्टिबाट दलित हुन पुगेका दलित समुदायको उत्थान गरी यो समुदायलाई राष्ट्रिय विकासको मूल प्रवाहमा ल्याउने उद्देश्यले सञ्चालित दलित गैर सरकारी संस्थाहरूको महासंघ हो । यसले जातियताका आधारमा हुने भेदभाव उन्मूलन तथा दलित समुदायको उत्थानका लागि आफ्ना अन्य उद्देश्यहरूका अतिरिक्त दलितहरूको मौलिक एवं संवैधानिक हक अधिकार, मानव अधिकारको संरक्षण, सम्बर्धन तथा पुनर्स्थापनाका लागि आवश्यक कानूनी सहयोग पुऱ्याउदै आएको छ । निवेदकहरू मध्ये हामी अधिवक्ताहरू अर्जुनकुमार वगाले, गोमती सुनार, सम्बोजन लिम्बू र श्यामकुमार विश्वकर्मा असहाय, उपेक्षित तथा उत्पीडित वर्ग समुदायलाई कानूनी सहायता उपलब्ध गराउँदै उनीहरूको हक अधिकार संरक्षणका लागि तथा जातको आधारमा हुने छुवाछुतको भेदभावको अन्त्य गरी समतामूलक समाज निर्माणका लागि कार्यरत संस्था भएकोले तपसीलमा उल्लिखित व्यहोराका साथ

विभेदपूर्ण कानूनको खारेजी माग दावी सहित यो निवेदन लिएर उपस्थित भएका छौं ।

मूल रिट निवेदकले विपक्षी नं ४ को विद्याश्रममा वेद अध्ययनार्थ त्यस विद्याश्रमबाट विद्यार्थी भर्ना निमित्त प्रदान गरिने आवेदन पत्र उपाध्याय ब्राम्हण बाहेक गैर उपाध्यायका साथै अन्य जात-जाति, धर्म, वर्ण, लिङ्ग, समुदायका व्यक्तिले फर्म नै भर्न नमिल्ने गरी तयार भएकोमा उक्त आवेदन पत्रमा तोकिएका मापदण्डले नेपाल कानूनको उल्लंघन गर्नुको साथै देशको ठूलो हिस्सामा रहेको स्वधर्मी हिन्दू धर्मावलम्बी, आर्यमूलका आफ्नै मातृभाषी तथा विश्वकै सबैभन्दा पहिलो धर्मग्रन्थको ज्ञान आर्जनबाट अन्य समुदायलाई बञ्चित गर्ने गरी भएका व्यवस्थाले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को प्रस्तावना, धारा ११ को समानताको हकको उपधारा १, २, ३, र ४ मानव अधिकार घोषणा पत्र १९४८, राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय, संगठनद्वारा पारित विभेद विरोधी कानूनी व्यवस्थाहरू विपरीत वर्णीय, जातिय, लैङ्गिक भेदभाव गरेकोले सो भेदभाव उन्मूलन गर्न र सबै धर्मावलम्बी जातजातिको व्यक्तिलाई समान शिक्षाको अवसर प्रदान गर्न परमादेशको माग राखी परेको रिट निवेदन सार्वजनिक सरोकारको विषय पनि भएकोले सो प्रति हामी निवेदकहरू पनि सरिक हुन आवश्यक ठानी यो निवेदन गर्न आएका छौं ।

विपक्षी नेपाल वेद विद्याश्रम पशुपति क्षेत्र विकास कोषको क्षेत्रमा अवस्थित सार्वजनिक विद्याश्रम हो । पशुपति क्षेत्र आफैमा सार्वजनिक स्थल हो । सार्वजनिक स्थलमा रहेको विद्यालय सार्वजनिक हुनेमा विवाद छैन । सार्वजनिक हुनुको बलियो आधार चिनारीपाटी (साईनवोर्ड) विद्यालयको गेटमा राख्नु र सार्वजनिक रूपमा विद्यार्थी भर्ना गर्न आह्वान गरेबाट पुष्टि हुन्छ । यस्तो सार्वजनिक प्रकृति, क्रियाकलाप र चरित्र भएको उक्त विद्याश्रमले धर्म जातियताको आधारमा उच्चता र निचताको भान गराउने गरी कथित उच्च जातिका मानिने विद्यार्थीलाई मात्र भर्ना गर्ने गरी तथा विवाह प्रयोजनको लागि आवश्यक पर्ने जस्तो मापदण्ड तोकी गरिएको विभेदपूर्ण व्यवस्था संविधानको प्रस्तावना, धारा ११ को उपधारा १,२,३ र ४ एवं मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्र-१९४८, सबै किसिमको जातिय भेदभाव उन्मूलन

गर्नेसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि १९६५ समेतको प्रतिकूल रहेको छ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को प्रस्तावनामा नेपाल जनतालाई चिरकाल पर्यन्त सामाजिक, राजनैतिक र सबै आर्थिक न्याय प्राप्त हुन सकोस् भन्ने उद्देश्यबाट अभिप्रेरित भई, प्रत्येक नेपाली नागरिकको आधारभूत मानव अधिकार सुरक्षित गरी स्वतन्त्रता र समानताको आधारमा नेपाली जनताको बीच भातृत्व र एकता कायम गरी ..... , धारा १८ को संस्कृति तथा शिक्षा सम्बन्धी हक, धारा २५ को उपधारा ३ मा भएको निर्देशक सिद्धान्त र धारा २६ को उपधारा १० मा भएका राज्यका नीतिहरू, मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र-१९४८ को प्रावधान, सबै किसिमका जातिय भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि-१९६५ को धारा ४ मा भएको प्रावधान-“पक्ष राष्ट्रहरू कुनै एक जाति वा एउटा वर्ण वा सामाजिक उत्पत्तिका व्यक्तिहरूको समूहको उच्चताको विचार वा सिद्धान्तहरूमा आधारित सम्पूर्ण प्रचार तथा संगठनहरूको निन्दा गर्दछन् र त्यस्ता विभेदलाई प्रोत्साहन दिने वा त्यस्तो विभेदका कार्यहरू उन्मूलन गर्ने उद्देश्यका तात्कालिक तथा सकारात्मक उपायहरू ग्रहण गर्न प्रतिज्ञा गर्दछन् तथा यस उद्देश्यको लागि मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणामा निहित सिद्धान्तहरू तथा यस महासन्धिको धारा ५६ मा स्पष्टरूपले उल्लेख गरिएका अधिकारहरू प्रति उचित सम्मान राख्दै अन्य कुराका अतिरिक्त”..... उपधारा (ग) मा “राष्ट्रिय वा स्थानीय सार्वजनिक निकायहरू वा सार्वजनिक संस्थाहरूलाई जातिय विभेदलाई प्रोत्साहन वा प्रवर्धन गर्न अनुमति दिने छैनन” भनी उल्लेख भएबाट नेपाल मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि महासन्धिको पक्ष राष्ट्र भएको हैसियतले उक्त अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि महासन्धिमा भएका व्यवस्थाहरू वाध्यतात्मक रूपमा नेपाल सन्धि ऐन, २०४९ को दफा ९ बमोजिम कानून सरह लागू गर्नुपर्ने । पालना गर्नुपर्ने दायित्व भएकोमा उक्त विद्यालयको हालको शैक्षिक गतिविधि र आवेदन फारम पूर्णत विभेदकारी भएकोले अव उप्रान्त उक्त विद्याश्रमबाट प्रदान गरिने शिक्षा, पठनपाठन कुनै पनि व्यक्तिको जातिय, वर्णीय, लैङ्गिक, धार्मिक र भाषिक आधार विना नै समानरूपमा अध्ययन अध्यापन गराउन यस

अदालतबाट मानव अधिकार, शिक्षाको अधिकार र संविधानको भावनाका साथै हालै घोषित प्रतिनिधिसभा घोषणा पत्रको भावनानुकूल व्यवस्था गरी पाउन जोडदार माग गर्दछौं ।

शिक्षा ग्रहणमा राज्य तथा राज्यद्वारा शासित कुनै पनि निकायले शैक्षिक उपाधि वा विशिष्टकृत शिक्षा प्राप्त गर्न न्यूनतम शर्त, योग्यता वा आधारहरू तोक्न सक्ने छ तर त्यसरी शर्त, योग्यता वा आधार तोक्दा धर्म जाति वर्ण लिङ्ग र आस्थाको आधारमा नभई संवैधानिक कानून, नागरिकको हक, स्वच्छता, न्याय र विवेकमा आधारित भएर मात्र तोक्न सकिने भनी सर्वव्यापी मान्यता र यसै सम्मानित श्री सर्वोच्च अदालतको विशेष इजलासबाट (द.गै.स.सं.म.विरुद्ध तीन धारा पाठशाला संस्कृत छात्रावास) मुद्दा परमादेशमा मिति २०६२।१०।६ मा भएको निर्णय फैसला आदेशमा गरिएको व्याख्याले पनि जात-जाति, वर्ण, लिङ्ग, भाषाको आधार विना नै छात्रावासको सुविधा प्रयोग गर्न सकिने र संविधानको धारा ११ को उपधारा २ मा व्यवस्थित समानताको हक सम्बन्धी व्यवस्थाको प्रतिकूल नहुने गरी आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने भनी विपक्षीहरूको नाउँमा निर्देशानात्मक आदेश जारी गरेको देखिन्छ । उक्त नजीरको आधारमा पनि विपक्षी विद्याश्रमले शिक्षा जस्तो नैसर्गिक अधिकारको ग्रहणको प्रवेशमा प्रयोग वा प्रवेशमा धर्म, जात र वर्णका आधार लिई रोक लगाउनु सरासर गैर न्यायिक, गैर कानूनी, गैर संवैधानिक एवं गैर व्यवहारिक भएको प्रष्ट छ । यसर्थ उक्त नजीरमा भएको सटिक, विस्तृत र न्यायिक व्याख्या पनि यस रिट निवेदनको लागि महत्वपूर्ण आधारस्तम्भ रहेकोले यस सम्मानित अदालतबाट स्थापीत नजीरको समेत अनुकूल रिट जारी गरी पाउँन विनम्र अनुरोध गर्दछौं ।

त्यसैले हिन्दू धर्म, संस्कृति र परम्पराको अस्तित्व वचाउने र व्यापक बनाउने हो भने सबै जात-जाति, धर्मका व्यक्तिलाई अध्ययन अध्यापनको सरल र सहज रूपमा प्रवेश दिनु जरुरी छ । तर त्यस विपरीत निश्चित जातका व्यक्तिले मात्र अध्ययन गर्न पाउने गरी गरिएको विद्याश्रमको आवेदन फारमको व्यवस्था राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारका दस्तावेज संविधान र सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजीरको प्रतिकूल रहेकोले उक्त आवेदन

पत्रमा भएको व्यवस्था संशोधन वा खारेज गरी रिट निवेदनको माग दावीबमोजिम आदेश जारी गरी पाउन यो निवेदन लिई आएका छौं । अतः नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को प्रस्तावना, धारा ११ को उपधारा १, २, ३ र ४ धारा १८, धारा २५(३), धारा २६(१०) मानव अधिकार घोषणापत्र १९४८ प्रतिनिधिसभा घोषणापत्र २०६३, सवै किसिमको जातिय भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि १९६५, हिन्दू धर्म तथा धर्मनिरपेक्षताको मर्म, मूल्य-मान्यताविपरीत रहेको उक्त आवेदनपत्रको व्यवस्था खारेज गरी संस्कृत र वेदको अध्ययन गर्न उपाध्याय ब्राह्मणका साथसाथै लैङ्गिक र जातिय भेदभाव विना सवै जात जातिका निश्चित उमेर समूहका विद्यार्थीलाई शिक्षा जस्तो नैसर्गिक अधिकार प्राप्तिको समान अवसर प्रदान गरी गुरुकुल परम्पराको विधिद्वारा अध्ययन अध्यापन गर्नु गराउनु तथा असक्षम, उत्पीडित, उपेक्षित र दलित विद्यार्थीहरूलाई विशेष व्यवस्था गरी यसै विद्याश्रममा अध्ययन अध्यापन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश सहित जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मूल रिट निवेदनमा सरिक हुन पाउँ भनी दलित गैरसरकारी संस्था समेतको तर्फबाट पर्न आएको निवेदन पत्र ।

यसमा निवेदक मोहन साशंकर विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको निवेदनको विषयसंग दलित गैरसरकारी संस्था महासंघ समेतको स्वार्थ गासिएको हुँदा उक्त निवेदनको कारवाहीमा सरिक हुन पाउँ भनी दिनुभएको निवेदनमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४२(२) बमोजिम समावेश हुने अनुमति प्रदान गरिएको छ, नियमबमोजिम गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६३।८।१३ गतेको यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकतर्फबाट स्वयं निवेदक अधिवक्ता मोहन साशंकर, अधिवक्ताहरू सतिशकृष्ण खरेल, हरि फुयाल, माधवकुमार वस्नेत, चन्द्रकान्त ज्ञवाली र कैलाशमान विश्वकर्मा समेतले नेपाल वेद विद्याश्रममा उपाध्याय ब्राह्मण जातिका विद्यार्थीहरू मात्रैले भर्नाको लागि दरखास्त दिन पाउने अन्य जातिलाई आवेदन दिनबाट समेत रोक लगाइने

कार्यले नेपालले अनुमोदन गरेका अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजका व्यवस्था तथा संविधानद्वारा प्रदत्त समानता तथा छुवाछुत विरुद्धको हकको उल्लंघन भएकाले नेपाल वेद विद्याश्रममा गरिएको उक्त व्यवस्था खारेज गरी सवै जातजातिका विद्यार्थीले आवेदन दिन पाउने वनाइनु पर्दछ भनी बहस गर्नुभएको । विपक्षी वेद विद्याश्रमको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ता युवराज भण्डारी तथा पशुपति क्षेत्र विकास कोषको तर्फबाट अधिवक्ता कमलबहादुर वोगटी उक्त वेद विद्याश्रममा विभिन्न व्यक्तिले छात्रवृत्ति उपलब्ध गराएर विद्यार्थीहरू पढाइदै आएको, साथै उक्त वेद विद्याश्रम सञ्चालन गर्ने निकाय सार्वजनिक संस्था होइन तसर्थ निजी संस्थाको काम कारवाहीमा असाधारण अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुने होइन, तसर्थ निजी संस्थाले के कुन आधारमा विद्यार्थी भर्ना गर्दछन भन्ने कुरामा असाधारण अधिकारक्षेत्रबाट हेरी हस्तक्षेप गर्न मिल्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी नेपाल सरकारको तर्फबाट सहन्यायाधिवक्ता युवराज सुवेदीले निवेदकले कुन कानूनको कुन व्यवस्थाले के कस्तो भेदभाव गर्‍यो भनी प्रष्ट खुलाउन नसकेको तथा धर्मसम्बन्धी हक कानूनबमोजिम मात्र हुने हो, नेपालको अखण्डतामा खलल् पार्न लागेमा त्यस्तो हुनबाट रोक लगाउन कानून वनाउन पाइन्छ । साथै नेपालमा परापूर्वकाल देखि चली आएको रीति परम्परालाई निरन्तरता दिँदा कुनै कानूनी एवं सवैधानिक त्रुटि नहुने तथा नेपाल सरकारले कुनै भेदभाव नगरेको हुँदा नेपाल सरकारको हकमा रिट जारी हुनुपर्ने होइन भनी गर्नुभएको बहस समेत सुनियो ।

दुवै पक्षका कानून व्यवसायीको तर्कपूर्ण बहस सुनी मिसिल संलग्न कागजात हेर्दा विपक्षी नेपाल वेद विद्याश्रममा भर्नाको लागि आवेदन फारामको ढाँचामा केवल अध्ययन गर्न इच्छुक विद्यार्थी उपाध्याय ब्राह्मण भै उपनयन संस्कार भएको हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन आउँछ । सो व्यवस्था तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले प्रत्याभूत गरेको मौलिक हकको विपरीत भएको तथा नेपालले अनुमोदन गरेका अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले प्रत्याभूत गरेका हक अधिकारको विपरीत भएको हुँदा उक्त व्यवस्था खारेज गरी सवै जात जातिका विद्यार्थीले भर्नाको लागि आवेदन गर्न पाउने व्यवस्था गर्नु भनी

विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेश जारी गरिपाउँ भनी रिट निवेदन परेको देखिन्छ ।

विपक्षी निवेदकलाई प्रस्तुत विषयसँग के कसरी सरोकार पर्न गयो । सो प्रष्ट नभएकाले निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया नै छैन, साथै नेपाल वेदविद्याश्रम नेपाल कानूनद्वारा स्थापित एवं सञ्चालित आश्रम होइन, त्यसैगरी राज्यद्वारा सञ्चालित होइन । वेद विद्याश्रमको स्थापना वेद कर्मकाण्ड र तनिष्ट सदाचारको रक्षा गर्ने ध्येयबाट तत्कालीन श्री ५ महेन्द्रको हुकुम प्रमागीबाट गुठी संस्थानले स्थापना गरेको हो । यसको स्थापना कुनै कानूनद्वारा नभई गुठीको स्वरूपअनुरूप उद्देश्य र विधान बनाई सञ्चालित भएको र स्थापना कालको विधानमा स्पष्टतः १० वर्षदेखि १५ वर्षसम्मका उपनीत ब्राह्मण वटुकलाई मात्र ग्राह्यता दिने भनी उल्लेख भएकोले राज्यको कानून तथा राज्यद्वारा सञ्चालित भएको नभई विशुद्ध गुठीको स्वरूप धारण गरी सञ्चालन भएको यस विद्यालयमा जुन उद्देश्यका लागि स्थापना भएको हो । सोको विपरीत हुने गरी सञ्चालन गर्न मिल्ने देखिदैन साथै राज्यद्वारा सञ्चालित पनि नभएको र कानूनद्वारा स्थापित पनि नभएको हुँदा राज्यद्वारा विभेद भयो भन्ने आधारमा दायर गरिएको विपक्षीको रिट जारी हुन सक्दैन । साथै कुन कानूनको कुन व्यवस्थाले विभेद गर्‍यो भनी प्रष्ट खुलाउन सकेको देखिदैन । तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ को नागरिकहरूका बीच धर्म, वर्ण, लिङ्ग, जातजाति वा वैचारिक आस्था वा ती मध्ये कुनै कुराका आधारमा भेदभाव गरिने छैन भन्ने व्यवस्था राज्यले वा राज्यद्वारा शासित संघ संस्थाको हकमा आकृष्ट हुने हो तर कुनै वर्ग विशेषको लागि स्थापित संघ संस्था गुठीको हकमा उक्त प्रावधान लागू हुन सक्दैन, त्यसैगरी धारा १९(१) ले धर्म सम्बन्धी हकको प्रत्याभूति गरेको छ जस्मा प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रचलित परम्पराको मर्यादा राखी सनातन देखि चलि आएको आफ्नो धर्मको अवलम्बन र अभ्यास गर्ने स्वतन्त्रताको हक प्रदान गरेको छ भने धारा १९(२) ले प्रत्येक धार्मिक सम्प्रदायलाई कानूनबमोजिम आफ्नो धार्मिक सम्प्रदायलाई कानूनबमोजिम आफ्नो स्वतन्त्र अस्तित्व कायम राखी आफ्नो धार्मिकस्थल र धार्मिक गुठीको सञ्चालन र संरक्षण गर्ने हकको प्रत्याभूति गरेको छ । तसर्थ उपाध्याय

ब्राम्हण वर्ग विशेष समुदायको प्रचलित मर्यादाअनुरूप गुठी संस्थानले तत्काल खर्च व्यहोर्ने गरी स्थापना भएको देखिदा उक्त विद्यालय उपाध्याय ब्राम्हण जातिको धरोहर रहेकोले सो मा अन्य समुदाय समेतले प्रवेश गर्न पाउनु पर्‍यो भन्नु संविधानको धारा १८, १९(१) (२) को प्रावधानविपरीत समेत रहेकोले रिट निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परेको देखिन्छ ।

निवेदकको रिट निवेदन जिकीर तथा विपक्षीहरूको लिखित जवाफ एवं विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निम्न प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

- (१) रिट निवेदकलाई प्रस्तुत रिट निवेदन दिने हकद्वैया छ वा छैन ?
- (२) नेपाल वेद विद्याश्रम सार्वजनिक संस्था (Public Institution) हो वा होइन ?
- (३) नेपाल वेद विद्याश्रममा उपाध्याय ब्राम्हण विद्यार्थीले मात्र भर्नाको लागि आवेदन दिन पाउने व्यवस्था संविधानप्रदत्त समानताको हक प्रतिकूल छ, वा छैन ?
- (४) रिट निवेदकको माग दावीबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. अब पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा निवेदक नेपाली नागरिक भएको कुरामा विवाद छैन । निवेदकले नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ८८(२) बमोजिम आदेश जारी गरी पाउन माग गरेको देखिन्छ । उक्त संविधाननै खारेज भै हाल अन्तरिम संविधान, २०६३ जारी भै निवेदकले माग गरेको जस्तो अधिकारक्षेत्र अन्तरिम संविधानका धारा १०७(२) मा रहेको पाइन्छ । परिवर्तित सन्दर्भमा उक्त धाराको रोहमा समेत प्रस्तुत निवेदन हेर्न मिल्ने नै हुँदा सो रोहमा समेत विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) मा उक्त संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनको लागि वा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भए पनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको अन्य कुनै कानूनी हकको प्रचलनको लागि वा सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरुपणको लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो

हकको प्रचलन गराउने वा विवाद टुंगो लगाउने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। रिट निवेदकले जिकीर लिएको विषयवस्तु हेर्दा नेपाल वेदविद्याश्रममा विद्यार्थी भर्नाको लागि उक्त संस्थाले बनाएको आवेदन फाराम हेर्दा उपाध्याय ब्राह्मण जातिको व्यक्तिले मात्र आवेदन दिन पाउने तथा यस मुद्दामा निवेदकको जातिका व्यक्तिले भर्ना दरखास्त फाराम भर्न समेतबाट बञ्चित हुनुपर्ने अवस्था रहेको देखियो। यसरी उक्त संस्थाले तोकेको शर्त वन्देजबाट निवेदक लगायत उपाध्याय ब्राह्मण जातिका व्यक्तिहरू वाहेकका अन्य व्यक्तिले उक्त वेद विद्याश्रममा भर्ना हुन नै नपाउने देखिएको कारण देखाई त्यस्तो विभेदकारी व्यवस्थालाई खारेज गरिपाउँ भनी रिट निवेदक नेपाली नागरिकको हैसियतले यस अदालतमा प्रवेश गरेको देखिँदा निजलाई उक्त रिट निवेदन दिने हकद्वैया रहेको नै मान्नुपर्ने हुन्छ।

३. दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा विपक्षी नेपाल वेद विद्याश्रम सार्वजनिक संस्था (Public Institution) हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा उक्त संस्थाको स्थापना तत्कालीन श्री ५ महेन्द्रको हुकुम प्रमाँगीबाट गुठी संस्थानले विधानको आधारमा स्थापना गरेको देखिन्छ। साथै उक्त संस्थाको खर्च पनि तत्कालीन श्री ५ को सरकार तथा पछि गुठी संस्थानबाटै व्यहोर्ने गरी स्थापना भएको पाइन्छ। त्यसरी नै नेपाल वेद विद्याश्रमको लिखितजवाफ साथ पेश भएको उक्त संस्थाको उद्देश्य र विधानमा उक्त विद्याश्रमको स्थापना २०२६।१०।६ सालबाट शुरु भएको तथा “२०३१ साल कार्तिक २२ गते श्री ५ वडामहारानी ऐश्वर्य राज्यलक्ष्मी देवी शाहको शुभजन्मोत्सवको दिन देखि विद्यार्थीहरूलाई भोजनको व्यवस्था गरी नेपाल वेद विद्याश्रम नामले एक विद्यालय चालु भएको छ” भन्ने उल्लेख भएबाट पनि विपक्षी वेद विद्याश्रम निजी संस्थाको रूपमा स्थापना भएको नभै प्रत्यक्ष वा परोक्ष राज्यकै सहयोगबाट सन्चालित र स्थापित भएको देखिन आउँछ। वि.सं. २०३१ सालबाट गुठी संस्थानले सञ्चालन, रेखदेख गर्दै आएको उक्त वेद विद्याश्रम पशुपति क्षेत्रभित्र परेको हुँदा पशुपति क्षेत्र विकास कोष र गुठी संस्थानबीच वि. सं. २०५६।४।१ गते सम्झौता भई सो मितिउपान्त पशुपति क्षेत्र विकास कोषले सञ्चालन गर्दै आएको छ। पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन, २०४४ बमोजिम

पशुपति क्षेत्र विकास कोषको स्थापना भएको देखिन्छ। हाल नेपाल वेद विद्याश्रम पशुपति क्षेत्र विकास कोषअन्तर्गत सञ्चालित भएको र वेद तथा कर्मकाण्डसम्बन्धी शिक्षा प्रदान गर्दै आएको देखिँदा गुठी संस्थान तथा पशुपति क्षेत्र विकास कोष स्वयं राज्यको ऐनद्वारा संस्थापित भएको र उक्त संस्थाहरूले पनि राज्यको अभिकर्ताको रूपमा काम गरी आएको भै सञ्चालन गरेको विपक्षी वेद विद्याश्रम पनि सार्वजनिक संस्थाको वृहद परिभाषा भित्र पर्ने नै देखिन आउँछ। नेपाल वेद विद्याश्रमको सञ्चालन खर्च पनि सार्वजनिक निकायबाट नै भएको तथा त्यसले वितरण (discharge) गर्ने सेवा पनि सार्वजनिक प्रकृतिको भएकाले उक्त संस्थालाई सार्वजनिक संस्था होइन भन्न मिल्ने देखिन आएन।

४. अब तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा नेपाल वेद विद्याश्रममा उपाध्याय ब्राह्मण विद्यार्थीले मात्र भर्नाको लागि आवेदन फाराम भर्न पाउने व्यवस्था संविधानप्रदत्त समानताको हकको प्रतिकूल छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा उक्त व्यवस्था भेदभावयुक्त छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा विवेचना गर्दा उक्त व्यवस्थाले कुनै खास वर्गका व्यक्तिलाई मात्र विशेष रूपले उक्त विद्यालयमा भर्ना हुन पाउने र सो वाहेकका अन्य जाति वा वर्गका मानिसले त्यस्तो विद्यालयमा भर्ना हुनबाट बञ्चित (Exclusion) हुनुपर्ने अवस्था र प्रकारान्तरमा त्यस्तो व्यवस्थाले अन्य जातका मानिसहरूलाई कर्मकाण्ड सम्बन्धी अध्ययन गर्नबाट नै वन्देज लगाएको मान्नुपर्ने हुन्छ। कुनै पनि प्रकारले छुट्याउने (Distinction) प्रतिबन्ध (Prohibition) लगाउने, वाहेक गर्ने (Exclusion) तथा वन्देज (Restriction) लगाउने जस्ता कार्यहरू जसले व्यक्तिहरूको हक अधिकारको उपभोगलाई नियन्त्रित वा खण्डित वा इन्कार गर्दछ, त्यस्तालाई व्यक्तिहरू बीच गरिएको भेदभाव नै मान्नुपर्ने हुन्छ।

५. त्यस्तो कार्य मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धिहरूका प्रावधान एवं यस सर्वोच्च अदालतले लिलि थापा समेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषदको कार्यालय समेत भएको (नेकाप २०६२ अंक ९, पृष्ठ १०५४, नि.नं. ७५८८), रीना बजाचार्य विरुद्ध शाही नेपाल वायु सेवा निगम समेत भएको (नेकाप २०५७, अंक ५, नि.नं.६८९८, पृष्ठ ३७६)

अधिवक्ता मीरा हुङ्गना विरुद्ध मन्त्रपरिषद् सचिवालय समेत; (नेकाप २०६१, अंक ४, नि.नं.७३५७ पृष्ठ ३७७) मा अंगिकार गरेको भेदभावको परिभाषाबमोजिम समेत भेदभावको वर्ग भित्र पर्न जाने स्पष्ट देखिन्छ। भेदभाव (Discrimination) को सम्बन्धमा CEDAW को धारा १ मा गरिएको परिभाषा निम्न बमोजिम छ धारा १: महिला विरुद्धको भेदभाव भन्नाले पुरुष र महिलाहरूको जस्तोसुकै बैवाहिक स्थिति भए तापनि राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नागरिक र अन्य कुनै पनि क्षेत्रमा पुरुष र महिला बीच समानताका आधारमा महिलाहरूद्वारा मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताको मान्यता, उपभोग वा प्रयोग रद्द गर्ने वा त्यसमा आघात पार्ने प्रभाव वा उद्देश्यले लिइएका आधारमा गरिने कुनै पनि विभेद, निष्काशन वा प्रतिबन्ध सम्भन्नु पर्छ।

६. उक्त परिभाषालाई यस अदालतले माथि उल्लिखित विभिन्न मुद्दामा निर्णय समेटेर मान्यता समेत दिइसकेको छ। त्यसको अतिरिक्त खास जात जाति वा वर्गको व्यक्तिलाई सार्वजनिक क्षेत्रबाट खर्च व्यहोरिने संस्थाबाट प्रदान हुने शिक्षा जस्तो सर्वसाधारणलाई विना भेदभाव प्रतिस्पर्धाको आधारमा र खास पिछडिएको वर्गको हकमा अझ विशेष सहूलित दिएर पनि पहुँच दिनुपर्ने सेवालालाई इन्कार गर्ने र समाजमा परम्परागत रूपमा नै शिक्षा वा राजकीय सेवामा पहुँचको हिसावले प्रभुत्व वा बाहुल्य राख्ने खास खास वर्गलाई एकाधिकार दिने, ती वर्गको परम्परागत नियन्त्रणलाई निरन्तरता दिने प्रत्यक्ष वा परोक्ष कुनै सोच वा प्रयासलाई प्रष्ट रूपमा भेदभावकारी व्यवस्था वा कार्य भन्नुपर्ने हुन्छ।

७. विपक्षीबाट दिइने शिक्षा कर्मकाण्डी प्रकृतिको भएको भनी संस्कृत शिक्षाको व्यापक अर्थमा उक्त विद्यालयले दिने शिक्षालाई लिन नमिल्ने तर्क विपक्षीबाट आएको भए पनि उक्त विद्यालयले दिने शिक्षा संस्कृत भाषामा रहेकोले संस्कृत भाषा र शिक्षासँग असम्बद्ध गरेर उक्त विद्यालयको कार्यक्रमलाई हेर्न नमिल्ने देखिन्छ। विपक्षीले दिने शिक्षाको माध्यम संस्कृत भएकोले त्यसको सम्बन्ध बाँकी अरु विद्याको लागि असम्बन्धित भन्न मिल्दैन भने जुन प्रयोजनको लागि शिक्षा प्रदान गरिन्छ तिनको महत्व र असर पनि न्यून गरेर हेर्न मिल्दैन। उक्त विद्याश्रमबाट कर्मकाण्डी

शिक्षा नै दिन भएपनि त्यो हिन्दू धर्मावलम्बीहरू र संस्कृत शिक्षाको विधार्थीका लागि ज्ञान र व्यवसाय दुवै दृष्टिले महत्वपूर्ण हुन्छन। प्रस्तुत मुद्दासंग व्यापक अर्थमा संस्कृत शिक्षाको व्यवस्थापनलाई हेर्नु पर्छ र संकीर्ण अर्थमा मात्र कर्मकाण्डको प्रकरण बनाएर हेर्न उपयुक्त हुदैन। सान्दर्भिक रूपमा संस्कृत शिक्षा र मौलिक हक बीचको सम्बन्ध नै पहिले हेर्नु पर्ने हुन आएको छ।

८. वेद विद्याश्रम जस्तो संस्कृत शिक्षा प्रदान गर्ने संस्थाले समाजमा शिक्षाको उज्यालो घाम छर्ने हिसावले धेरै महत्वपूर्ण योगदान दिनु पर्ने आवश्यकता छ। पूर्वीय संस्कृतिको प्रतिनिधि ज्ञानको प्रणाली एवं भण्डारको रूपमा रहेको संस्कृत जस्तो उच्च शिक्षा माध्यमलाई जति बढी जनस्तरमा विस्तार गऱ्यो र पहुँचयोग्य बनायो त्यति नै उक्त भाषाको गरिमा र उपादेयता बढ्ने कुरा प्रष्ट छ। कुनै पनि भाषा वा ज्ञानको महत्व भनेको त्यो भाषा वा ज्ञानको लाभ कति उदार ढङ्गले र व्यवहारिक रूपमा वितरित छ भन्ने कुरामा भर पर्दछ। एशियाको गरिमा र मुख्य ज्ञानको भण्डारको रूपमा रहेको र विश्वभरी नै ज्ञानको स्रोतको रूपमा मानिने संस्कृत जस्तो भाषा एवं शिक्षामा यहाँकै जनसंख्याका कुनै अंशले कुनै तर्कहीन कारणले वहिष्करणमा पर्नु पर्दछ भने त्यसले देशको शासकीय सहभागिता, अर्थतन्त्र र राज्य प्रणालीका विविध पक्षमा ब्राह्मण जाति बाहेक अरु जातका व्यक्तिले योगदान दिन नपाई जीवनशैली र जीवनस्तरमा असर पार्दछ भने प्रकारान्तमा त्यस्ता भेदभावपूर्ण नीति अख्तियार गर्ने सरकार होस् वा बाहिरका संस्थाहरू होस्, तिनीहरूले अन्ततः देश वा क्षेत्रलाई दीर्घकालीन अहित गर्ने काम गरिरहेको हुन्छन् भन्ने कुरा मननु गर्नुपर्ने हुन्छ।

९. संस्कृत शिक्षाको महत्व सम्पूर्ण नेपालीको लागि र अझ भनौ भने मानव मात्रको लागि छ। यो शिक्षाले केवल सीमित कुलीन वा अभिजात्य वर्गको लागि ढोका खुल्ला राखेको छ भन्ने भ्रम मात्रै पर्न गएको छ भने पनि त्यो शोचनीय विषय हुन जान्छ। यो शिक्षा जनताको शिक्षा हो, सभ्यताको जगेर्ना गर्ने र मानव मात्रलाई जीवन र जगतको ज्ञान दिने भौतिक एवं आध्यात्मिक माध्यम पनि हो। सबै मानिसहरू अध्यारोबाट उज्यालोमा जान चाहन्छन, दुःखबाट सुखमा प्रवेश गर्न चाहन्छन र त्यस प्रकृत्यामा

कुनै पनि शिक्षा, खास गरेर संस्कृत जस्तो शिक्षाले कुनै अर्थमा पनि शिक्षार्थी बीच भेदभाव गर्न सक्दैन । घाम जसले प्राप्त गरे पनि उज्यालो र न्यानो हुन्छ, शिक्षा पनि त्यस्तै हो । एउटा जातिले घाम ताप्ने अधिकार राख्ने र अर्कोले त्यसो गर्न नपाउने अवस्था अकल्पनीय भए जस्तै हो । संस्कृत शिक्षा प्राप्त गर्न जातिय योग्यता तोक्ने कुरा आफैमा एउटा भेदभावजन्य कार्य हो । शिक्षा मानिसले प्राप्त गर्ने हो, जातले प्राप्त गर्ने होइन । एउटा जातका मानिसले प्राप्त गरेमा संस्कृत शिक्षाको गरिमा नाश हुने र अर्को जातिले प्राप्त गरेमा बढ्ने पनि होइन । जात जाति वा संस्कारको कुनै शर्त तोकेर यस्तो शिक्षामा पहुँच इन्कार गर्ने संवैधानिक, कानूनी आधार नभएको मात्रै होइन कि, स्वयं संस्कृत शिक्षाको दर्शनले पनि त्यस्तो दृष्टिकोणलाई मान्यता दिएको पाइँदैन । संस्कृत शिक्षाले जव गरीव, अशिक्षा, रोग भोग, शोक र भेदभाव हटाउने र मानवोचित गुणहरूले अभिप्रेरित जिम्मेवार र सक्षम नागरिकको व्यक्ति निर्माणमा टेवा दिन्छ, तब मात्रै यसको महत्व बढ्ने हो । एकथरी मन्त्रोच्चारण गर्न सक्ने र अर्को थरी सुन्न सम्म पनि नपाउने गरी वर्गीकृत गरिएको शैक्षिक प्रणालीले समाजमा असमानता वा विषमता मात्रै बढाउँछ । त्यस्तो शिक्षा संस्कृत वाङ्मयको हुनै सक्दैन । सबै जनताको र मानिसको शिक्षाको रूपमा संस्कृत जस्तो शिक्षामा सबैको सहज पहुँचको व्यवस्था, वा उपलब्धताको व्यवस्था जरुरी भैसकेको छ ।

१०. संविधानमा नै शिक्षा, समानता, स्वतन्त्रता, न्यायसम्बन्धी हकहरू राख्नुको अर्थ संवैधानिक प्रत्याभूतिको विरुद्धमा हकहरू खण्डित गर्न वा उल्लंघनको लागि नभएकोले यसलाई कानूनी राज्य, न्याय, समावेशीकरण र सामाजिक न्यायको वृहत्तर दर्शन भित्र हेर्नुपर्ने हुन आउँछ । यस्तो स्थितिमा विपक्षी विद्याश्रमको क्षेत्र भित्र दिइने संस्कृत शिक्षालाई प्रनिनिधि मुद्दाको रूपमा मात्रै लिन सकिन्छ । राज्यको शैक्षिक व्यवस्थाले प्रथमतः संस्कृत शिक्षाको व्यापक रूपमा विस्तार गरी सर्वसुलभ र स्तरीय संस्थाको प्रत्याभूति दिनु पर्ने हुन्छ, भने त्यस्तो शिक्षामा हुने कुनै पनि किसिमको भेदभाव हटाउन निरन्तर सचेत रहनु पर्दछ । परम्परागत र भेदभावपूर्ण समाजबाट नयाँ समाजमा रुपान्तरित हुन संस्कृत शिक्षाको विद्यमान अवस्थाको पूर्ण मूल्याङ्कन गर्न र छुट्टै रणनीति सहित राज्यको

रुपान्तरणको दर्शनसँग सम्बन्धित गरी यो शिक्षालाई समाहित गर्न जरुरी देखिन्छ । यसको लागि राज्यले संस्कृत शिक्षाको नीति नै नवीन रूपमा बनाई जारी गरी लागु गर्नुपर्ने देखिन आएको छ ।

११. परम्परागत रूपमा संस्कृत भाषालाई आध्यात्मिक क्षेत्रमा खास केन्द्रित गरिएको देखिन आए पनि उक्त भाषा जनजीविका र विकासको वाहक भाषाको रूपमा विकसित गर्नुपर्ने देखिन आउँछ । संविधानमा मौलिक हक अन्तर्गत राखिएको हकहरू मध्ये शिक्षा तथा संस्कृतिको हकको विशिष्ट स्थान छ । नेपाल भित्र संस्कृत एउटा ज्ञानको अतिरिक्त प्रणालीको निधि पनि मानिन्छ । संस्कृत शिक्षामा खास जात वा वर्गको खासगरी ब्राह्मण जातिको पहुँच बढी र अरुको कम भएको कारणले संस्कृतलाई नै सीमित वर्गको शिक्षाको रूपमा चित्रण गर्ने प्रवृत्ति समाजमा रहेको हुन सक्छ तर संस्कृतमा निहित ज्ञान, शीप र परम्पराको संग्रहले खास वर्गलाई बहिष्कृत वा उपेक्षित गर्ने कुनै दृष्टिकोणको गुन्जाइस राखेको देखिन आउँदैन । यथार्थमा जुनसुकै जातजाति वा वर्ण लिङ्गसँग सम्बन्धित व्यक्ति भए पनि संस्कृत शिक्षा राष्ट्रकै शिक्षा हो र हुनुपर्छ, यो स्वयंमा विभिन्न जातजातिको सांस्कृतिक प्रणालीको आधार पनि रही आएको छ । यस्तो महान भाषा र शिक्षामा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा पहुँच इन्कार गर्नु भनेको संविधानप्रदत्त शिक्षा र संस्कृति, समानता, स्वतन्त्रता, सामाजिक न्याय लगायतका विभिन्न धारामा वर्णित हकहरूको उल्लंघन गर्ने वा सो गर्ने आधार तयार गर्ने काम हुन जान्छ ।

१२. हकहरूको सूचीमा शिक्षा एवं संस्कृतिको हकको आफ्नो विशिष्ट महत्व छ भने उक्त हकको प्रभावकारी प्रचलन हुनुको अन्य मौलिक हकहरूसँग पनि सम्बन्धित हुन आउँछ । मानव जीवनका लागि उपयोगी र आधारभूत भनी सूचिवद्ध गरिएका हकहरू मध्ये शिक्षाको हकको उपयुक्त स्तरमा उपभोग भयो भने रोजगारी, जीवनस्तर, उच्च स्तरका स्वास्थ्य, राजनैतिक एवं सांस्कृतिक अन्तरक्रिया, सम्पत्तिको पहुँच आदि विविध पक्षहरूलाई समेट्दै जीवनको हकको अर्थपूर्ण प्रचलनको आधार तयार हुन जान्छ । त्यसैले पृथक एवं संयुक्त रूपमा उक्त हकले अन्य हकहरूको समेत प्रचलनमा योगदान दिने कुरा स्पष्ट हुन्छ ।

१३. तर संस्कृत जस्तो उच्च स्तरको भाषा एवं शैक्षिक प्रणालीमा समाजका खास गरी सीमान्तकृत वा पछाडि पारिएका वर्गलाई नसमेट्दा उपरोक्त सबै संभावनाहरूको ढोका बन्द गर्ने अवस्था आउँछ। संविधानमा वर्णित समानताको हकको अर्थ उद्घोषणमा छैन। सार्थक प्रयोग र पहुँचमा छ। संविधानले लक्ष्य गरेको समानता र समावेशीमूलक समाज सिर्जना गर्न परम्परागत रूपमा उपेक्षित वा बहिष्कृत वर्गलाई त्यस्तो शैक्षिक सेवाहरूले समेट्न कोशिस गरेर उनीहरूको जीवनमा गुणात्मक परिवर्तनको ढोका खोल्नु पर्नेमा त्यसको उल्टो संस्कृत शिक्षामा नै पहुँच इन्कार गरेर विद्यमान असमानतालाई बहाल राख्ने वा निरन्तर गर्ने अफ्नो भनौं भने असमानताको खाडल अफ्नो गहिरो पार्ने षडयन्त्रमा कोही पनि संलग्न हुनु हुँदैन। वरु शिक्षाको उज्यालो किरणलाई कसरी हरेक तर्फका र कुनासम्म विस्तारित पार्न सकिन्छ, त्यसमा पो योगदान दिन सक्नु पर्ने हो। हाम्रो समानताको अवधारणा अब संविधानबमोजिम सारभूतरूपले जसको अवसर बढी खोसिएको छ वा जसलाई बढी अवसर चाहिएको छ, त्यसको वस्तुतथ्यको मूल्याङ्कन गरेर यस्तो सेवामा पहुँच बढाउने कार्यक्रम गर्नु परेको छ, न कि त्यसको उपेक्षा गरेर औचित्यहीन भेदभावपूर्ण परम्परामा रत लगाउन मिल्दछ। संस्कृत भाषाको दृष्टिले हेर्ने हो भने यसले अवश्य पनि सर्वसाधारण समेतको अपनत्व र स्वामित्व भएको भाषाको गरिमाको अपेक्षा राख्दछ। यो भाषा भित्र शास्त्रीय ज्ञान मात्रै होइन नयाँ सोच र दृष्टिकोणहरूको, आन्दोलन र सिर्जनाहरूको सम्भावनाको कुनै कमी देखिँदैन, न त त्यस्तो प्रमाणित भएको छ। समय सापेक्ष संस्कृत शिक्षाको विकास आजको आवश्यकता हो जसले प्रतिस्पर्धि अन्य वाह्य शैक्षिक पद्धतिबाट आएको चुनौति अनि त्यसबाट सिर्जित हाम्रो राष्ट्रिय एवं सामाजिक परिचयको विलयको त्रासलाई सबल आधारमा सम्बोधन गर्न सकोस्। प्रस्तुत निवेदनलाई बृहत कानूनी हकहरू र तिनीहरूको व्यवहारिक औचित्यको सन्दर्भमा उदार भएर हेर्नु पर्छ, भन्ने लाग्दछ।

१४. उपरोक्त पृष्ठभूमीमा निवेदकको मागको कानूनी आधार हेर्दा समानताको हकको प्रत्याभूति नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ तथा

अन्तरिम संविधान, २०६३ ले पनि गरेको छ, उक्त व्यवस्थाअनुसार सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने छन्। कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट बञ्चित गरिने छैन। त्यसैगरी सामान्य कानूनको प्रयोगमा कुनै पनि नागरिक माथि धर्म, वर्ण, लिङ्ग जात, जाति वा वैचारिक आस्था वा ती मध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव गरिने छैन भन्ने व्यवस्था उल्लेख छ। वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १४ ले छुवाछुत तथा जातिय भेदभाव विरुद्धको हकको व्यवस्था गरेको छ जसअनुसार राज्यले मात्र नागरिकहरू माथि जातिपातिको आधारमा भेदभाव गर्न पाइने नभई एक व्यक्तिले अर्को व्यक्तिलाई पनि जाति पातिको आधारमा छुवाछुतको भेदभाव गर्न नपाइने व्यवस्था गरेको छ।

१५. नेपाल बहुजातिय, बहु भाषिक देश हो। नेपालको विशेषता भनेको नै धेरै जाति भाषा, संस्कृतिका मानिसहरू एक आपसमा भाईचाराको सम्बन्धमा मिलेर बस्नु रहेको छ। यस्तो भाषाभाषी एवं जातिपातिमा विविधता भएको देशमा एकजातिले पढ्ने विद्यालयमा अर्को जातिले पढ्न नपाउने जस्तो भेदभावपूर्ण व्यवहारलाई परापूर्वकालदेखि आएको परम्पराको रूपमा स्वीकार गरी मान्यता दिएमा त्यसले राज्यको संविधानले प्रत्याभूत गरेको समानताको हकको ठाडो उल्लंघन भएको मान्नु पर्ने हुन्छ। तसर्थ केवल ब्राह्मण जातिका विद्यार्थीले मात्र भर्ना आवेदन फर्म भर्न पाउने गरी नेपाल वेद विद्याश्रमले तोकेको शर्त नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ द्वारा प्रत्याभूत जातिपातिका आधारमा भेदभाव नगरिने भन्ने व्यवस्था तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को व्यवस्थाको विपरीत रहेको देखिन आयो।

१६. अब चौथो प्रश्न तर्फ विचार गर्दा रिट निवेदकको माग दावीबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा विपक्षी वेदविद्याश्रम तत्कालीन राजा महेन्द्रको हुकुम प्रमांगिबाट गुठी संस्थानले सञ्चालन गरेको र २०५६।४।१ मा पशुपति क्षेत्र विकास कोष र गुठी संस्थानबीच सम्झौता भए पश्चात पशुपति क्षेत्र विकास कोषले सञ्चालन गर्दै आएको भन्ने कुरा विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट देखिन आयो।

१७. विपक्षी वेद विद्याश्रममा प्रवेश पाउन उपाध्याय ब्राम्हण नै हुनुपर्ने गरी शर्त किटान गरी विद्यार्थी भर्ना आवेदन फाराम विकास गरेको देखिएबाट अन्य जात, जातिका व्यक्तिलाई प्रत्यक्षतः प्रवेश इन्कार गरिएको देखिन आउँछ। कानूनद्वारा स्थापित सार्वजनिक संस्थाले जातजाति वा यस्तै कुनै आधारमा भेदभाव गरी आफूले दिने सेवा कुनै जात जातिका व्यक्तिलाई दिन इन्कार गरी आफूकहाँ प्रवेश गर्नबाट नै इन्कार गर्न मिल्ने देखिन आएन। नेपाल वेद विद्याश्रमबाट दिइने शिक्षा कर्मकाण्डसँग सम्बन्धित भएकोमा त्यहाँबाट प्रशिक्षित हुने व्यक्तिहरूले आफ्नो ज्ञान र सीपलाई लाभदायक रोजगारीको रूपमा राज्यभरी सेवा दिई आय आर्जन गर्न सक्ने अवसर प्राप्त गर्ने देखिन्छ, तर निवेदक हिन्दू धर्मका व्यक्ति भएको र हिन्दू धर्मअनुसार निवेदक जस्ता व्यक्तिले आफ्नै धार्मिक संस्कारको लागि कर्मकाण्डको संस्कार पूरा गर्न पनि आवश्यक शिक्षा वा प्रशिक्षणको अभावमा संस्कारीक कार्य गर्न अवरोध सामना गर्नपर्ने स्थिति खडा भई लाभदायक रोजगारीको अवसरबाट च्युत भएको देखिन आयो। प्रचलित नेपाल कानूनले पनि उपाध्याय ब्राम्हण जातिका व्यक्ति मात्रैलाई कर्मकाण्डी पूरोहितको शिक्षा दिनु भनी अनुमति दिएको अवस्था नरहेको र कुनै जातको जातिय सर्वोच्चतालाई बढावा दिने आधार खडा गरी शिक्षा जस्तो सर्वसुलभ गराउनु पर्ने कुरालाई इन्कार गर्ने कामबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १४ द्वारा प्रत्याभूत छुवाछुत तथा जातिय भेदभाव विरुद्धको हक, धारा २३ को धर्म सम्बन्धी हक र धारा २१ को सामाजिक न्यायको हक, धारा १३ को समानताको हकसँग नमिलेको भै सामाजिक विभेद बढ्न जाने देखिन आउँछ।

१८. राज्यको योगदान रहेको कानूनी वा सार्वजनिक संस्थाले दिने शिक्षा वा अन्य सेवाहरू सर्वसुलभ हुनुपर्नेमा जातअनुसार छुट्टाछुट्टै शिक्षालय वा सेवा केन्द्र खडा गर्नुपर्ने भन्ने सोच स्वयंले सेवामा पहुचलाई निषेधित गरी भेदभावलाई बढावा दिने र अन्ततः सामाजिक एकीकरणको सट्टा विखण्डीकरणलाई प्रश्रय दिने हुँदा विपक्षी पशुपति क्षेत्र विकास कोषबाट सञ्चालन अभिभारा लिएको विद्याश्रम जस्तो पवित्र शैक्षिक संस्थालाई त्यस्तो गलत र भेदभावपूर्ण कुराको माध्यम वा केन्द्र बनाउन नमिल्ने हुनाले नेपाल वेद

विद्याश्रमबाट सञ्चालन हुने शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा जातजातिको आधारमा भेदभाव नगरी समानताको सिद्धान्त र आवश्यक योग्यताको आधारमा स्वच्छ तरिकाले छनौट गरी प्रवेश दिनु भनी विपक्षी पशुपति क्षेत्र विकास कोष तथा नेपाल वेद विद्याश्रमको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ।

१९. हिन्दू धर्ममा नेपाल वेद विद्याश्रमबाट पठनपाठन हुने शैक्षिक ज्ञानको महत्व र सो ज्ञान वा शिक्षा हासिल गर्न चाहने इच्छुक विद्यार्थीको चापलाई ध्यानमा राखी आवश्यक स्रोत जुटाउने तथा त्यहा कार्यरत शिक्षक एवं अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको हितलाई सम्बोधन गर्ने गरी निश्चित नीति नियम तर्जुमा गरी सेवालालाई व्यापक र संस्थागत गर्न जो चाहिने आवश्यक व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षी पशुपति क्षेत्र विकास कोष तथा शिक्षा मन्त्रालय समेतको नाममा निर्देशात्मक आदेश जारी गरिएको छ। यस आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु। उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६६ साल असार ३ गते रोज ४ शुभम् इजलास अधिकृत:विमल पौडेल

□□□

निर्णय नं. ८३८०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
२०६६-८१-०५८८

फैसला मिति: २०६७/३/१८/६

मुद्दा :- मोही नामसारी।

पुनरावेदक प्रतिवादी: बारा जिल्ला पिप्राविर्ता गा.वि.स.

वडा नं. ६ बस्ने दुर्योधन शुक्ला

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: ऐ.ऐ. दुर्गादास तत्मा

शुरु फैसला गर्ने:

भू.सु.का.श्री राजाराम थापा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री केशरीराज पण्डित

मा.न्या.श्री गिरीराज पौड्याल

•परिवारका कुनै व्यक्तिको मृत्युपश्चात् सम्पत्तिमा रहेको भोगाधिकार स्वतः समाप्त हुँदैन। कुनै पक्षले मोहीका रुपमा भोगाधिकार रहेको व्यक्तिको मृत्युपछि मोही लागेको जग्गाको भोगाधिकार आफूमा सारेको स्वघोषणा गर्नु मोहियानी हक समाप्तिको आधार हुन नसक्ने।

•मोहियानी हकको समाप्तिका लागि भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २९ को बाटो जग्गाधनीले अपनाएको हुनैपर्छ। अन्यथा सो जग्गामा रहेको जग्गाधनीलाई बाली बुझाई जोत आवाद गर्ने हक मृतक मोहीका परिवारमा स्वतः सर्ने।

(प्रकरण नं. २)

• सम्पत्ति स्वामित्वहीन हुन सक्दैन। त्यसैले हक जग्गा पजनीको २क ले पैतीस दिन पछि दश रुपैया दस्तूर लिई जहिले सुकै पनि नामसारी हुन सक्ने गरी असीमित समय राखेको छ। मोहियानी हक नामसारी गर्न कुनै समय सीमा कानूनले तोकिएको छैन। बाबुको मृत्यु पछि निजका छोरा समेतका हकवाला मोहियानी हक नामसारी गर्ने औपचारिकता पूरा गर्नेपछि भन्ने कानूनी बाध्यता छैन। नामसारी गर्नु भनेको अभिलेख अद्यावधिक गर्नु हो। नामसारीको प्रक्रियाले नभएको हक सिर्जना गर्ने नभई कायमी हक हकवालामा सर्ने।

• बाजेको मोहियानी हक निजको २०२४ सालमा देहान्त भएपछि अन्य हकवालाको विवाद नहुँदा यी प्रत्यर्थीका बाबुमा सन्थो। बाबुले नामसारी गराई अभिलेख अद्यावधिक नगराउँदैमा निजको मोहियानी हक सिर्जना नै नभएको मान्न नसकिने।

• बाजेबाट बाबुमा सरेको मोहियानी २०३१ सालमा निजको देहान्तपछि यी प्रत्यर्थीमा सर्नु भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को तत्काल बहाल दफा २६(१) को परिप्रेक्ष्यमा नितान्त कानूनसंगत छ। उक्त जग्गाको मोहीलाई प्रतिवादीले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ ले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी नहटाएको अवस्थामा मोहीले निरन्तरता पाइरहेको मान्नु न्यायसंगत हुने।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री

शम्भु थापा

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१), २९
- जग्गा पजनीको २(क)

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:- प्रतिवादीका नाममा दर्ता कायम रहेको जिल्ला बारा, गाउँ विकास समिति पिप्रावर्ता वडा नं. ५ कि.नं. ६७ को ज.वि. ०-६-० जग्गामा मेरो बाजे मोही रही आएको र निज स्वर्गवास भई निजको श्रीमती तथा छोरा समेत परलोक भएको हुँदा हक खाने म नाति भई जग्गाधनीले मलाई मोहीमा पत्यार गरी जग्गा जोती आएको हुँदा मेरो नाममा मोही नामसारी गरिपाउँ भन्ने वादीको उजुरी माग दावी।

मेरो नाउँको उल्लिखित जग्गामा वादीका बाजे लगन दाश मोही रही आएकोमा निज २०२४ सालमा परलोक भएको र निजको श्रीमती पनि परलोक भैसकेको, छोरा २०३१ सालमै स्वर्गवास भै सकेको, वादीका बाजेले जीवनकालमा उक्त जग्गा छाडी दिएको र मेरो नाउँमा दर्ता भएदेखि मैले नै जोती कमाई आएको, यी वादी समेतले जग्गा नै नजोतेको, मरुवा निष्क्रिय मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भनी शुरु कार्यालयमा मैले निवेदन दिई कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको हुँदा वादी दावी भूझा भएकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी जिकीर।

वादीलाई जग्गाधनीले नपत्याएको र वादीले नै जग्गा जोतभोग गरेको भन्ने कुनै सबद प्रमाण देखिँदैन साथै वादी साविक मोहीको छोरा नभै नाति भएबाट निजका हकमा मोहियानी सर्न सकिने अवस्था नहुँदा मोही नामसारीमा दावी पुन नसक्ने ठहराएको शुरु भूमिसुधार कार्यालय, बाराको फैसला मनासिब ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला।

भूमिसुधार कार्यालय, बाराबाट भएको निर्णयलाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट समेत भएको फैसला न्यायका मान्य सिद्धान्तविपरीत भै कानूनको प्रतिकूल समेत देखिँदा उक्त दुवै फैसलाहरू बदर गरी दिएको छ वादीको पहिले परेको मोही नामसारी मुद्दाको कानूनबमोजिम निर्णय गरी सकेपछि

मात्र प्रतिवादीले पछि दिएको मोही लगत कट्टा मुद्दाको निर्णय गर्नु भन्नेसर्वोच्च अदालतको मिति २०६२।२।३० को फैसला ।

वादी मोहीले जग्गाधनीलाई कुतवाली बुझाएको कुनै सालको भरपाई पेश गर्न नसकेको देखिँदा मिसिल संलग्न प्रमाणको अभावबाट वादी दावी पुग्न नसकी वादी दावी खारेज हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको भूमिसुधार कार्यालय, बाराबाट मिति २०६४।२।३० मा भएको फैसला ।

२०२२ सालमा नापनक्सा हुँदाको अवस्थामा मेरो बाजेको मोहीमा नाम जनिएको, फिल्डबुक व्यहोरा भूमिसुधार कार्यालय, बाराबाट भरेको १ नं. लगत, २ नं. अनुसूची, ४ नं. जोताहाको अस्थायी निस्सा समेतका मिसिल संलग्न प्रमाणबाट मेरो बाजे मोहीले जोतकोड गरेको र बाजेको मृत्युपश्चात् मैले जोतभोग गरेको प्रमाणित भै रहेकोले निष्क्रिय भनी मोही नामसारीको दावी खारेज गर्ने गरी भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३६ को प्रचलित व्यवस्थाले जग्गाधनीलाई कुत बुझाउँदा अनिवार्य रूपमा भरपाई लिने पर्ने बाध्यता छैन । मोहीको मृत्युपछि हकवालामा विधिवत नामसारी हुने कानूनी प्रावधान प्रतिकूल भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी वादी दावीबमोजिम गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन पत्र ।

वादीले अ.व.१३३ नं. बमोजिम गरी दिएको कागज मिसिल सामेल रहेको ।

पुनरावेदकको बाजेको नाउँमा कायम मोही कानूनबमोजिम कट्टा भएको नदेखिनाले मोही नामसारी हुन नसक्ने भनी शुरु भूमिसुधार कार्यालय, बाराको फैसला फरक पर्न सक्ने हुनाले छलफलको लागि अ.व. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी भिकाई आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६५।७।२७ को आदेश ।

भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को २०५३।१।२४ मा भएको संशोधनले मोहीका नातिमा समेत नामसारी हुनसक्ने नै देखिन्छ । पुनरावेदकले वादी दावीको जग्गाको भूमिसुधार कार्यालयमा विभिन्न सालको कुत धरौट राखेको देखिएकाले सोबाट दावीको जग्गामा पुनरावेदकको भोग रहेछ भन्ने मान्नु पर्ने हुन आउँछ ।

यसर्थ वादी दावी खारेज हुने ठहर्छाई शुरु भूमिसुधार कार्यालय बाराबाट मिति २०६४।२।३० मा भएको फैसला त्रुटिपूर्ण देखिँदा उक्त फैसला उल्टी भै वादी दावीको जग्गामा वादीको नाउँमा मोही नामसारी हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला ।

वादीका हजुरबुवा लगनदास २०२४ सालमा परलोक हुनु भएको हो । त्यसपश्चात् जग्गाको मैले जोत कमोद गर्दै आएको छु । वादीका बाबु नथुनी दासको पनि २०३१ सालमा स्वर्गवास भएको छ । विवादको बारा जिल्ला पिप्रावित्ता गाउँ विकास समिति वडा नं. ५ कि.नं. ६७ को जग्गा हजुरबुवाबाहेक निजका परिवारका कुनै पनि सदस्यले जोतकमोद गरेका छैनन् । दुई दशक भन्दा बढी समयसम्म जोतकमोद नगर्ने मोहीको मोही कायम रहने कुरा कुनै पनि दृष्टिले न्यायोचित हुन सक्दैन । तसर्थ पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकाले बदर गरी विपक्षी वादीको दावी नपुग्ने ठहर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमानुसार पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक दुर्योधन शुक्लाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री शम्भु थापाले २०२४ सालदेखि मोहीले उक्त जग्गा जोतकमोद नगरी पुनरावेदक जग्गाधनी आफैले जोतभोग गरिआएको अहवस्था छ । २०२४ सालदेखि जग्गा जोतकमोद नगर्ने मोहीको नातिलाई भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा भएको २०५३ सालको संशोधित व्यवस्था लागू गर्न मिल्दैन । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को चौथो संशोधन अगाडिसम्म नातिमा मोही हक नामसारी हुने व्यवस्था थिएन । मोही मरेपछि सो मोही हक निजको नातिलाई प्राप्त हुन सक्ने ऐनले व्यवस्था गरेको नदेखिने भन्ने सिद्धान्त समेत सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादन भएको अवस्थामा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाले गरेको फैसला मिलेको छैन भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

मिसिल अध्ययन गर्दा बारा जिल्ला, पिप्रा वित्ता गाउँ विकास समिति वडा नं. ५ कि.नं. ६७ को जग्गाको मोही मेरो बाजे भएकोमा निज स्वर्गवास भई निजको श्रीमती तथा छोरासमेत परलोक भएको र हक खाने र नातिलाई जग्गाधनीले पत्याई जग्गा

जोतिआएको हुँदा मेरो नाममा मोही नामसारी गरिपाउँ भन्ने वादी दावी तथा मोही लगनदासको २०४२ सालमा मृत्यु भएको निजको श्रीमती पनि परलोक भैसकेको र छोरा पनि २०३१ सालमा परलोक भएको वादीका बाजेले आफ्नो जीवनकालमै उक्त जग्गा जोत्न छाडिसकेकाले उक्त जग्गा मैले नै जोतकमोद गर्दै आएको छु । यी वादी समेतले जग्गा नजोतेको हुँदा वादीका नाउँमा मोही नामसारी हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादी जिकीर रहेकोमा मिसिल संलग्न प्रमाणको अभावमा वादी दावी पुन नसकी वादी दावी खारेज हुने ठहर्छ भनी भूमिसुधार कार्यालय बाराबाट भएको फैसलाउपर वादी दुर्गादास तत्माको पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालतबाट भूमिसुधार कार्यालय बाराको फैसला उल्टी हुने ठहरी भएको फैसलाउपर चित्त नबुभाई प्रतिवादी दुर्योधन शुक्लाले यस अदालतमा पुनरावेदन गरेको देखियो ।

मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताको बहस समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला मिले नमिलेको सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. जिल्ला बारा पिप्राविर्ता गा.वि.स. वडा नं. ५ कि.नं. ६७ को जग्गाको मोही वादीका बाजे लगनदास भएको कुरालाई प्रतिवादीले समेत स्वीकार गरेका छन् । मिसिल सामेल रहेको मोहियानी हकको प्रमाणपत्र, जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूजा, फिल्डबुक उतारसमेतको प्रतिलिपिबाट समेत वादीका बाजे लगनदासको नाम मोहीका रूपमा जनिबाट लगनदास उल्लिखित जग्गाको मोही भएकोमा विवाद देखिएन । मोही लगनदासको २०२४ सालमा मृत्यु भएको भन्ने निवेदन जिकीरलाई यी पुनरावेदक पक्षबाट खण्डन नभएबाट सो विषयमा समेत अन्यथा सोच्नु पर्ने अवस्था रहेन । वादीका बाबुको २०३१ सालमा मृत्यु भएको भन्ने कुरा मिसिल कागजातबाट देखिन्छ । बुवा र हजुरबुवाको मृत्यु भैसकेको तथा उक्त जग्गा मैले जोतकमोद गर्दै आएकोले मोहियानी नामसारी गरिपाउँ भनी वादी दुर्गादास तत्माको भूमिसुधार कार्यालय बारामा निवेदन परी प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको देखिन्छ । निसन्देह भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा २०५३।२४ मा भएको चौथो संशोधनले दफा २६(१) मा पनि परिवर्तन गरी

नाति समेतमा मोहियानी सन्ने व्यवस्था गरेको छ । र संशोधित प्रावधानलाई अतित प्रभाव रूपमा प्रदान गरिएको छैन । प्रस्तुत विवादमा निर्विवाद मोही बाजेको मृत्यु २०२४ सालमा भएकोमा विवाद छैन । परिवारका कुनै व्यक्तिको मृत्यु पश्चात् सम्पत्तिमा रहेको भोगाधिकार स्वतः समाप्त हुँदैन । कुनै पक्षले मोहीका रूपमा भोगाधिकार रहेको व्यक्तिको मृत्यु पछि मोही लागेको जग्गाको भोगाधिकार आफूमा सारेको स्वघोषणा गर्नु मोहियानी हक समाप्तिको आधार हुन सक्दैन । मोहियानी हकको समाप्तिका लागि भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २९ को बाटो जग्गाधनीले अपनाएको हुनेपर्छ । अन्यथा सो जग्गामा रहेको जग्गाधनीलाई बाली बुभाई जोत आवाद गर्ने हक मृतक मोहीका परिवारमा स्वतः सर्दछ । प्रस्तुत विवादमा २०२४ सालमा मोहीको मृत्यु हुनु, बाली नपाएको भन्ने कुनै किसिमको दावी उजुरी आदि जग्गाधनी पक्ष यी पुनरावेदकबाट नहुनु समेतबाट सो जग्गामा यस मुद्दाका प्रत्यर्थीका २०३१ सालमा देहान्त भएका बाबुले कमाई खेती गर्ने कार्य गरी आएको मान्नुको विकल्प छैन । बाबुको देहान्त पछि निजको छोरोमा मोहियानी सन्ने कानूनी व्यवस्था सुनिश्चित छ ।

३. सम्पत्ति स्वामित्वहीन हुन सक्दैन । त्यसैले हक जग्गा पजनीको २० ले पैतीस दिन पछि दश रुपैया दस्तूर लिई जहिले सुकै पनि नामसारी हुन सक्ने गरी असीमित समय राखेको छ । मोहियानी हक नामसारी गर्न कुनै समय सीमा कानूनले तोकिएको छैन । बाबुको मृत्यु पछि निजका छोरा समेतका हकवाला मोहियानी हक नामसारी गर्ने औपचारिकता पूरै गर्ने पर्छ भन्ने कानूनी बाध्यता छैन । नामसारी गर्नु भनेको अभिलेख अद्यावधिक गर्नु हो । नामसारीको प्रक्रियाले नभएको हक सिर्जना गर्ने नभई कायमी हक हकवालामा सन्ने सम्म हो । प्रस्तुत विवादमा बाजेको मोहियानी हक निजको २०२४ सालमा देहान्त भएपछि अन्य हकवालाको विवाद नहुँदा यी प्रत्यर्थीका बाबुमा सन्ने । बाबुले नामसारी गराई अभिलेख अद्यावधिक नगराउँदैमा निजको मोहियानी हक सिर्जना नै नभएको मान्न सकिन्न । नामसारी नगराएको अवस्थामा मोहियानी हक समाप्त हुने विधिकर्ताले मानेको भए भूमिसम्बन्धी ऐनमा तदनुरूपको व्यवस्था रहने थियो । साथै दफा २९ को व्यवस्था यस रूपमा रहने थिएन । उता यसरी

बाजेबाट बाबुमा सरेको मोहियानी २०३१ सालमा निजको देहान्तपछि यी प्रत्यर्थीमा सर्नु भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को तत्काल बहाल दफा २६(१) को परिप्रेक्ष्यमा नितान्त कानूनसंगत छ। उक्त जग्गाको मोहीलाई प्रतिवादीले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ ले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी नहटाएको अवस्थामा मोहीले निरन्तरता पाइरहेको मान्नु न्यायसंगत हुन्छ। मोही खाली नभै निरन्तरता पाइरहेको अवस्था हुँदा २०२४ सालदेखि आफूले जग्गा जोतेको भन्ने प्रतिवादीको जिकीर विश्वासलायक भएन। मोहीले जग्गा जोत कमोद गरेकोमा सो जग्गाको बाली नबुझाएको भनी प्रतिवादीले वादीउपर कारवाही चलाएको समेत देखिन आएन।

४. साविक मोहीको मृत्युपश्चात् जग्गाधनीले मरुवा मोहीको लगत कट्टा समेत नगराएको तथा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ ले दफा २९ ले तोकेको अवस्था बाहेकका अवस्थामा मोहियानी हक समाप्त नहुने हुँदा दावीको जग्गा वादीको नाउँमा मोही नामसारी हुने ठहर्‍याई गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फौसला मनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्‍यो। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु। उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.गौरी ढकाल

संवत् २०६७ साल असार १८ गते रोज ६ शुभम्।

□□□

निर्णय नं: ८३८१

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौला
संवत् २०६२ सालको फौ.पु.नं ३७८१, ३१३६, ३३६६,
०१०७, ०२९९, ३३०९, ३५१८
फौसला मिति: २०६६।१०।१७

मुद्दा : भ्रष्टाचार।

पुनरावेदक प्रतिवादी: रुपन्देही जिल्ला कन्हरिया
गा.वि.स.वडा नं. २ घर भै हाल वुटवल
नगरपालिका वडा नं. ७, तत्काल कारागार
शाखा जगन्नाथ देवल त्रिपुरेश्वरमा थुनामा
रहेको तुल्सीराम पाण्डे

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: धनुषा जिल्ला विन्धी गा.वि.स.वडा
नं. ५ घर भै हाल यातायात व्यवस्था कार्यालय
जनकपुरमा कार्यरत खरीदार भरत चौधरी
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: भक्तपुर जिल्ला कटुन्जे
गा.वि.स.वडा नं. ३ घर भै यातायात
व्यवस्था कार्यालय जनकपुरको तत्कालीन
शाखा अधिकृत गोपालप्रसाद ढुंगेल
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको
तर्फबाट अनुसन्धान अधिकृत राधाकृष्ण
पाण्डेको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला वनेपा
नगरपालिका वडा नं. ८ वस्ने केदारप्रसाद
पलाञ्चोके

विरुद्ध

प्रत्यर्थी: नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: धनुषा जिल्ला जनकपुर नगरपालिका
वडा नं. ४ वस्ने श्रीनारायणलाल कर्ण

विरुद्ध

प्रत्यर्थी: नेपाल सरकार

■ नेपाल सरकारको निर्णयले मिलेमतो गरी योजनावद्ध ढंगले गरिएको भ्रष्टाचारजन्य फौजदारी अभियोगबाट कसैलाई उन्मुक्ति दिएको भन्न नमिल्ने।

■ ऐनविपरीत नेपाल सरकारले निर्णय गर्न सक्दैन र गरिएको निर्णयबाट प्रचलित ऐनको व्यवस्था प्रभावहीन भएको अर्थ गर्न पनि नमिल्ने।

(प्रकरण नं.४)

■ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४५ ले कुनै राष्ट्रसेवक आफू पदमा बहाल रहेको अवस्थामा गरेको कसूरजन्य कार्यको सम्बन्धमा निजले आफ्नो पदबाट अवकाश

प्राप्त गरेपछि पनि निजउपर उक्त ऐनअन्तर्गत मुद्दा चलाउन सकिने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरेकाले सरकारी राजस्व हानि हुने गरी गरेको कसूरको अभियोगमा भ्रष्टाचार निवारण ऐनअन्तर्गत अभियोग लगाई कारबाही गर्न सक्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- टिप्पणी उठाउने काम एक व्यक्तिबाट भएको र अर्का व्यक्तिले सो टिप्पणीमा सही भएको तथ्यलाई स्वीकार गर्नुलाई मात्र भ्रष्टाचारको कसूर गरेको आधारको रूपमा मान्न नमिल्ने ।
- आपराधिक मिलेमतो भएको कुरा सबूद प्रमाणबाट नदेखिएको अवस्थामा एउटा कर्मचारी भएकै कारण आरोपित कसूर गरेको ठहराउन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१५)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बट्टीबहादुर कार्की, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री राजकिशोर यादव, श्री सुनिल रञ्जन सिंह, श्री शम्भु थापा, श्री शरद कोइराला र श्री कृष्ण थापा श्री लभकुमार मैनाली र श्री श्यामराज हुंगेल, विद्वान श्री रोजन अधिकारी प्रत्यर्था वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(३), १८, ३५, ४५
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१), ८, १६(क), २९(१)
- सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा २१(३), ३७
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १८ र ३५

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: विशेष अदालत काठमाडौंको फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन परी

पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:

मिति २०५६।९।३० मा यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरका नाममा सडक विभाग, हेभी इक्यूमेन्ट डिभिजन कार्यालय, बुटवलले लिलाम गरेको भनी लिलाम सकार गर्ने व्यक्ति तुल्सीराम पाण्डेका नाममा २० थान महेन्द्रा एण्ड महेन्द्रा जीप दर्ता नामसारी गरी दिने भनी कीर्ते पत्र बनाई ज.१.च. ३०४, ज.१.च. ३०५, ज.१.च. ३०६, ज.१.च. ३०७, ज.१.च. ३०८, ज.१.च. ३०९, ज.१.च., ३१०, ज.१.ड. ३१, ज.१.ज. ३२, ज.१.ज. ३३, ज.१.ज.३४, ज.१.ज. ३५, ज.१.ज. ३६, ज.१.ज. ३७, ज.१.ज. ३८, ज.१.ज. ३९, ज.१.ज. ४०, ज.१.ज. ४१, ज.१.ज. ४२, ज.१.ज. ४३ नम्बरका जीपहरू तुल्सीराम पाण्डेका नाममा दर्ता गरी दिएको र उक्त गैरकानूनी कार्य गर्नेमा तत्कालीन कार्यालय प्रमुख गोपालप्रसाद हुंगेल, ना.सु. श्रीनारायणलाल कर्ण, खरीदार भरत चौधरी र मे.सु.केदारप्रसाद पलाञ्चोके हुन् र निजहरूले सो कार्य गरेबापत प्रति सवारी रु. ५० हजारदेखि रु.७५ हजार सम्मको मोटो रकम लिई दर्ता नामसारी गरी दिएकोले कारवाही गरिपाउँ भन्ने उजुरी निवेदन ।

रुपन्देही जिल्ला कम्हरिया गा.वि.स.वडा नं.२ घर भई काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १९ दमाई टोल बस्ने भनिएका रुपन्देही जिल्ला बुटवल न.पा.वडा नं. ७ बस्ने तुल्सीराम पाण्डेले भारतबाट चोरी पैठारी गरी ल्याइएको २० वटा महेन्द्रा एण्ड महेन्द्रा जीपहरू यातायात व्यवस्था कार्यालयका कर्मचारीलाई मिलाई गैरकानूनी रूपमा निजको नाममा दर्ता नामसारी गरेको भन्ने विषयमा छानबीन गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, धनुषाको च.नं. १३५७ मिति २०५९।१२।२७ को पत्रसाथ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा प्राप्त हुन आएको फायल कागजातअनुसार निज तुल्सीराम पाण्डेले सो लिलामी गाडी सकार गरेकोले निजका नाममा नामसारी दर्ता गरी दिने भन्ने कीर्ते पत्र बनाई सोही पत्रलाई आधार मानी गैरकानूनी तवरबाट यातायात व्यवस्था कार्यालय, जनकपुरका कर्मचारीहरूले नामसारी दर्ता गरिदिएको ।

ज.अ.अ.१ देखि २० नम्बर सम्मका २० वटा महेन्द्रा एण्ड महेन्द्रा जीपहरू एम.आर.एम. बाट यस कार्यालयमा हस्तान्तरण भई आएको र २०४६ सालमा

लिलाम भई तुल्सीराम पाण्डेले लिलाम सकार गरेको हुँदा सो जीपहरू निजका नाममा नामसारी दर्ता गरी दिनुहुन अनुरोध छ भनी सडक विभाग, हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलले च.नं. १३० मिति २०५४।१०।१२ मा यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरलाई लेखिएको पत्र ।

उक्त पत्रको सम्बन्धमा हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलमा बुझ्दा उक्त च.नं. र मितिका पत्र यस डिभिजनबाट चलानी नभएको र यस डिभिजनबाट पठाइएको नभई कीर्ते भएको व्यहोरा अनुरोध छ भन्ने च.नं. १८३ मिति २०५७।११।१३ को पत्रबाट जानकारी प्राप्त ।

उक्त पत्रमा उल्लिखित ज.अ.अ.१ देखि २० सम्मका २० वटा जीपहरू यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरमा अस्थायी दर्ता छ छैन भन्ने सम्बन्धमा बुझ्दा सो कार्यालयको च.नं. २९ मिति २०६०।४।२१ को पत्रबाट उक्त अस्थायी दर्ता भएको रेकर्डबाट नदेखिएको भन्ने जानकारी प्राप्त ।

यातायात व्यवस्था विभागको च.नं. ८ मिति २०६०।४।१ को पत्रबाट कुनै पनि सरकारी सवारी लिलाम भइसकेपछि लिलाम सकार गर्ने व्यक्तिले अर्को अञ्चलमा लगेर दर्ता नामसारी गर्नको लागि पेश गर्नुपर्ने कागजबाट लिलाम भएको कार्यालयको पत्रसहित सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा २७ तथा सोही ऐनको नियमावली, २०५४ को नियम ६ अनुसार सवारी धनीको सरुवा सहमति पत्र, सवारी दर्ता प्रमाणपत्र, कर बुक समेत पेश गर्नुपर्ने भन्ने उल्लेख भएको ।

सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा २७ तथा नियमावली, २०५४ को नियम ६ विपरीत आफ्नै कार्यालयको रेकर्डमा समेत अस्थायी दर्ता नभएको ज.अ.अ. १ देखि २० सम्मका महेन्द्रा एण्ड महेन्द्रा जीपहरू उक्त हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको च.नं. १३० मिति २०५४।१०।१२ को कीर्ते पत्रलाई आधार मानी उक्त ऐन नियमविपरीत यातायात व्यवस्था, कार्यालय जनकपुरका प्रमुख समेतका कर्मचारीहरूले गैरकानूनी रूपबाट लिनु खानु गरी मिति २०५६।१।३० मा तुल्सीराम पाण्डेका नाममा नामसारी दर्ता गरी दिने निर्णय गरी उक्त जीपहरूको सवारी दर्ता प्रमाणपत्र दिई सरुवा सिफारिश समेत दिएको देखिएको ।

यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरबाट उक्त जीपहरू दर्ता गर्ने भनी उपरोक्त निर्णय गरिसकेपछि सोही जीपहरू निज तुल्सीराम पाण्डेका नाममा यातायात व्यवस्था कार्यालय, लुम्बिनी अञ्चलमा सरुवा सहमति पठाई उक्त कार्यालयमा पनि निजकै नाममा सरुवा दर्ता गराई निज तुल्सीराम पाण्डेले विभिन्न व्यक्तिहरूलाई बिक्री गरी नामसारी कागज गरी दिएको देखिन आएको ।

उपरोक्त जीपहरू यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरले दर्ता गरिसकेपछि यातायात व्यवस्था विभागको मिति २०५७।७।१६ को निर्णयअनुसार उक्त जीपहरूको दर्ता रद्द गरी सो जीपहरू पक्राउ गरी भन्सार कार्यालयमा बुझाई दिने भनी च.नं. ९५८ मिति २०५७।७।१६ को पत्रबाट अधिराज्यका सवै यातायात व्यवस्था कार्यालयलाई पत्र पठाएको देखिन आएको ।

उक्त बमोजिमका जीपहरूमध्ये लु.अ.च. १२५१ बाट से.१ज.१३७ मा दर्ता खारेज भै सो जीप पक्राउ गरी कैलाली भन्सार कार्यालय र लु.अ.ज. ७५३ को जीप दर्ता खारेज गरी भैरहवा भन्सार कार्यालयमा बुझाएको जानकारी प्राप्त हुन आएको साथै लु.१.ज. ७५८ नम्बरको जीप जिल्ला प्रहरी कार्यालय, नवलपरासीले पक्राउ गरेको भन्ने जानकारी प्राप्त भएको र अन्य जीपहरूको हकमा पक्राउ गरी सुरक्षित राखी दिई जीपधनीहरूलाई समेत यस आयोगमा उपस्थित गराई दिन भनी प्रहरी प्रधान कार्यालय र यातायात व्यवस्था विभागमा समेत लेखी पठाएकोमा हालसम्म पक्राउ परेको जानकारी प्राप्त हुन नआएको ।

मलाई सोधनी भै देखाइएको हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन वुटवलको च.नं. १३० मिति २०५४।१०।१२ को पत्रानुसार ज.अ.अ. १ देखि २० नम्बरसम्मका महेन्द्रा एण्ड महेन्द्रा जीपहरू दर्ता सम्बन्धी कागजातहरू हेरी सनाखत गरी दिएको छु । त्यसै गरी मेरो नामबाट जीप नामसारीसम्बन्धी कागजहरू पनि हेरी सनाखत गरी दिएको छु । सो जीपहरूको मेरो नाममा सवारी दर्ता प्रमाणपत्र तयार भएको देखिन्छ । मेरो नामबाट अन्य विभिन्न व्यक्तिहरूको नाममा नामसारी भएको देखिन्छ । उक्त गाडीहरू मेरो नाममा दर्ता भएको फोटो र नागरिकता कपी मेरो हो । मेरो नागरिकताको फोटोकपी र मेरो फोटो विजय श्रेष्ठ र रमेश पाण्डेले

लिलामको गाडीहरू छुन तपाईंको नाममा दर्ता गरेर वेचबिखन गरी तपाईंलाई रु. १,०००। (एक हजार) का दरले दिन्छौं भनी लिएका हुन्। विजय श्रेष्ठको दाउन्नेमा ट्रक दुर्घटनामा परी मृत्यु भै सकेको छ र रमेश पाण्डे नेपाल तिरको काम छाडेर भारत तिर बस्छन्। निजहरूले मेरो नागरिकता र फोटो लिएर माथि उल्लिखित नम्बरका जीपहरू मेरो नाममा दर्ता गराएका हुन् र मलाई एउटा गाडीको रु. १०००। का दरले दिन्छु भनेकाले मैले दर्ता प्रमाणपत्रमा सही गरी दिएको हो। मैले पटक पटक गरेर २८ वटा गाडीहरूको दर्ता नामसारी गरी दिएवापत निज विजय श्रेष्ठ र रमेश पाण्डेसँग रु. २८,०००। लिएको र यातायात व्यवस्था कार्यालयमा दर्ता निवेदन, व्लुवुक र ढङ्गमा सही गरी दिएको हो। सो कार्य गर्नेहरूमा विजय श्रेष्ठ, रमेश पाण्डे लगायत कपिलवस्तु जिल्ला कृष्णनगर गा.वि.स.वस्ने जगदम्बा श्रीवास्तव, जगदिश गुप्ता र गफार मुसलमान पनि हुन्। यस सम्बन्धमा ऐन कानूनले जे ठहर्छ सो सहन कुभाउन मञ्जूर छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी तुल्सीराम पाण्डेले अनुसन्धानको क्रममा गरेको वयान।

मलाई सोधनी भै देखाइएका जीपहरूको नामसारी दर्ता सम्बन्धी लेखिएअनुसार २० वटा जीपहरूको फायल हेर्ने, सो फायलमा मैले सही गरी भएका निर्णयहरू सत्य हुन्। ती गाडीहरू रुपन्देही जिल्ला वुटवल नगरपालिका वडा नं. ७ वस्ने तुल्सीराम पाण्डेका नाममा दर्ता भएको हो। उक्त गाडीहरू मिति २०४६।७।११ मा लिलाम सकार गरी हाल मात्र पठाएको भनी मिति २०५४।१०।१२ को पत्रबाट हेभी इक्वूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलले लेखेअनुसार तुल्सीराम पाण्डेको मिति २०५६।१।३० को निवेदनअनुसार सोही मितिमा दर्ता गर्ने निर्णय गरेको हो। २०५४ सालको पत्रमा उल्लिखित गाडीहरूको इन्जिन नम्बर र च्यासिस नम्बर मिलेको भन्ने प्राविधिक जाँच र पेश भएको टिप्पणीको आधारमा दर्ता भए पनि हेभी इक्वूप्मेन्टको मिति २०५६।३।२० को पत्रबाट कीर्ते पत्र भन्ने प्रष्ट हुन्छ। कीर्ते हो भन्ने हेभी इक्वूप्मेन्टको पत्रबाट स्पष्ट भएपछि म वसेकै अवस्थामा २० वटै गाडीहरूको दर्ता रद्द गर्ने निर्णय गरी तत्काल सरोकारवाला विभाग कार्यालयहरूमा कारवाहीको लागि जानकारी पठाएको थिएँ। ऐन नियम मैले हेरेर निर्णय गरेको हुँ। सहमति

पत्र भनेको हेभी इक्वूप्मेन्ट डिभिजनको मिति २०५४।१०।१२ को पत्रलाई नै मान्न सकिन्छ। सवारी दर्ता प्रमाणपत्र (व्लुवुक) चाहिन्छ। सो व्लुवुक लिलाम सकार गर्ने व्यक्तिले सँगै लिएर आउनु पर्नेमा ल्याएको थिएन। मैले हेभी इक्वूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको च.नं. १३० मिति २०५४।१०।१२ को पत्रानुसार सम्बन्धित प्राविधिक र फाँटको राय अनुसार दर्ता गरी दिएको हो। सो गाडीहरू लिलाम हुनु भन्दा पहिला ज.अ.अ. १ देखि २० सम्म अस्थायी दर्ता हुनुपर्नेमा नभएकोले अल्फावेट खुलाई दर्ता गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गोपालप्रसाद ढुंगेलले अनुसन्धानको क्रममा गरेको वयान।

यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरबाट प्राप्त भएको ज.१.च. ३०४ देखि ३०८ सम्म ज.१.ज. ३१ देखि ४३ सम्म र ज.१.ज. ३०९ र ३१० नम्बरका २० वटा महेन्द्रा एण्ड महेन्द्रा जीपहरूको नामसारी दर्ताारस्सम्बन्धी सक्कल फायलहरू हेरी सनाखत गरी दिएको छु। सो कागजातअनुसार तत्कालीन कार्यालय प्रमुखको आदेश अनुसार उक्त गाडीहरू दर्ता गराउनको लागि टिप्पणी उठाई पेश गरेको हुँ। हेभी इक्वूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको च.नं. १३० को पत्रानुसार ज.अ.अ. १ देखि २० सम्मका लिलामी गाडीहरू मलाई लाग्छ, यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ लागू हुनु पूर्व, पूर्व क्षेत्र प्रहरी कार्यालयमा सवारी दर्ता हुने गरेकोले दर्तासम्बन्धी कागजात व्यवस्थित नभए नरहेको अवस्था थियो। उक्त कार्यालयबाट प्राप्त भएको पुराना कागजातहरू अधिकांश धमिराले खाई सकेकोले सो गाडीहरूको अस्थायी दर्ता भेटिएन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी श्रीनारायण लाल कर्णले अनुसन्धानको क्रममा गरेको वयान।

देखाइएको हेभी इक्वूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको च.नं. १३० मिति २०५४।१०।१२ को पत्रबाट दर्ता भएको महेन्द्रा एण्ड महेन्द्रा जीपसम्बन्धी सक्कल कागजात हेरी सनाखत गरी दिएको छु। सो पत्रमा उल्लिखित २० थान जीपहरूको प्राविधिक जाँच गरी मैले प्रतिवेदन दिएको हो। उक्त जीपहरू लिएर आएको व्यक्तिलाई मैले चिनेको छैन। मैले सवारीहरू जाँच गरी प्राविधिक प्रतिवेदन दिएको हो तर दर्ता गरी दिने भनी निर्णय मैले गरी दिएको होइन। निर्णय त कार्यालय प्रमुखले गर्ने हो, मैले टिप्पणीमा सही गरेको हुँ। मैले

हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको पत्रकै आधारमा सो जीपहरूको प्राविधिक प्रतिवेदन दिएको हो । अस्थायी दर्ता सम्बन्धमा मलाई थाहा भएन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी केदारप्रसाद पलाञ्चोकेले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

देखाइएको ज.अ.अ.१ देखि २० सम्मका गाडी दर्ता नामसारी सम्बन्धी कागजातहरू हेरी सही गरी दिएको छु । सो कागजातमा उल्लिखित गाडीहरू दर्ता गर्ने सम्बन्धमा कार्यालय प्रमुखको आदेशअनुसार शाखामा रही काम गर्ने सहायकको हैसियतले मैले पनि टिप्पणीमा सही गरेको हो । सोही आधारमा हाकिमले सदर गरी उक्त गाडी दर्ता भएको हो । यसमा ना.सु.श्रीनारायणलाल कर्णको नाममा तोक आदेश भएको र निजले टिप्पणी उठाई मैले सहायकको हैसियतले सही गरेको हुँ । सो गाडीहरू तुल्सीराम पाण्डेको नाममा दर्ता भएको हो । ना.सु.ले उठाएको टिप्पणीमा मलाई अन्जानमा सही गराएका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको अनुसन्धानको क्रममा प्रतिवादी भरत चौधरीले गरेको बयान ।

सडक विभाग, हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको च.नं. १३० मिति २०५४।१०।१२ को कीर्तिलिलामी पत्र बनाई यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरका कर्मचारीहरूलाई मिलाई उक्त चोरी पैठारी भै आएका २० थान महेन्द्र एण्ड महेन्द्रा जीपहरू आफ्नो नाममा नामसारी दर्ता गरी गराई बिक्री समेत गरी आफू समेतलाई गैरकानूनी लाभ र श्री ५ को सरकारलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याई प्र. तुल्सीराम पाण्डेले साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(४) को कसूर गरेको पुष्टि भएकोले निजलाई साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(४) को कसूरमा सोही दफाबमोजिम सजाय गरी जीपहरू पैठारी गर्दा बुझाउनु पर्ने भन्सार दस्तूर १,१७,७९,६८४।६८ श्री ५ को सरकारलाई गैरकानूनी हानि हुन गएकोले उक्त विगो रकम साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २९ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(४) बमोजिम प्रतिवादी समेतबाट भराई निजलाई विगोबमोजिम जरीवाना हुन, प्रतिवादी लालु पथ्थरकटले प्र. तुल्सीराम

पाण्डेको वारीस भई निजको मतियारको रुपमा काम गरी साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६ क तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २२ को कसूर गरेको पुष्टि भएकोले निजलाई सोही दफाबमोजिम सजाय हुन र प्रतिवादीहरू गोपालप्रसाद ढुंगेल, श्रीनारायणलाल कर्ण, केदारप्रसाद पलाञ्चोके र भरत चौधरीले हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन कार्यालय, वुटवलको मिति २०५४।१०।१२ को कीर्तिलिलामी पत्रलाई आधार मानी सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन तथा नियमको पालना नगरी आफ्नो कार्यालयमा दर्ता नभएको चोरी पैठारी भै आएका २० वटा जीपहरू प्र. तुल्सीराम पाण्डेका नाउँमा दर्ता गरी गराई आफूलाई गैरकानूनी लाभ र श्री ५ को सरकारलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याई साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(३) बमोजिमको कसूर गरेको पुष्टि हुन आएकोले निज प्रतिवादीहरूलाई सोही दफाबमोजिम सजाय गरी २० वटा जीप पैठारी गर्दा बुझाउनु पर्ने भन्सार दस्तूर रु.१,१७,७९,६८४।६८ विगो साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २९ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०४९ को दफा ८(३) बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट भराई सोही विगोबमोजिम जरीवाना समेत गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको आरोप पत्र ।

म कार्यरत यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरमा अञ्चल प्रहरी कार्यालयबाट अस्थायी सवारी दर्ता ढड्डा किताव तथा अस्थायी सवारी दर्ताका सम्बन्धित कागजपत्रहरू २०४५।४६ सालतिर प्राप्त हुन आएका थिएनन् र हालसम्म पनि प्राप्त भएको छैन होला, जबकि यस्ता अस्थायी सवारी दर्ता ढड्डा तथा कागजपत्रहरू अन्य यातायात व्यवस्था कार्यालयमा अन्य अञ्चल प्रहरी कार्यालयबाट प्राप्त भएका छन् । तसर्थ हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन नामक सरकारी कार्यालयबाट प्राप्त २०५४।१०।१२ को सवारी तथा दर्तासम्बन्धी पत्र तथा प्राप्त हुन आएका सवारी साधनहरू (२० वटा) को आधारमा दर्ता गरेको हो । उक्त गाडीहरू दर्ता गर्दा सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ मा भएका व्यवस्थाहरू उल्लंघन गरेको छैन । कुनै गैरकानूनी लाभ प्राप्त गरी श्री ५ को सरकारलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी पुऱ्याएको छैन ।

हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको २०५४।१०।१२ को सरकारी पत्र जसमा छाप, दर्ता चलानी नं. सबै उल्लेख भएको थियो। सो पत्र कीर्ते भन्ने तत्कालीन समयमा थाहा भएन। उक्त पत्र कीर्ते हो भन्ने कुरा मैले उक्त कार्यालयबाट मिति २०५७।६।१३ को च.नं. १८३ को पत्र कार्यालयमा प्राप्त भएपछि मात्र थाहा पाएको हुँ। सो कुरा थाहा पाउने वित्तिकै उल्लिखित गाडीहरूको सवारी दर्ता रद्द गरी सो कीर्ते पत्र तयार गर्ने व्यक्ति र दर्ता रद्द गरिएका सवारी साधनहरूलाई आवश्यक कारवाही गर्न सबै अञ्चल यातायात कार्यालय सबै अञ्चल प्रहरी कार्यालय, यातायात व्यवस्था विभाग, राजश्व अनुसन्धान विभाग, सदर ट्राफिक प्रहरी कार्यालयलाई जानकारी तथा आवश्यक कारवाहीका लागि लेखी पठाईएको थिए। यस प्रकार हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको पत्र, दर्ता गर्न ल्याईएको गाडीहरू र कीर्ते गर्ने तुल्सीराम पाण्डेको नाउँमा यस अघि जीप तथा ट्रकहरू दर्ता भई रहेको हुँदा पनि तिनै कुरालाई आधार मानी सो गाडीहरू दर्ता गरेको हो। म विरुद्ध लगाईएको अभियोग भूइहा हुन्। हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको पत्रमा उल्लेख भए अनुसारको विवरणहरू जनकपुर यातायात कार्यालयमा गाडीको रङ्ग, इन्जिन नम्बर, च्यासिस नम्बर, मोडेल मिलेको तथा सो पत्रमा लिलाम सकार गरी लिने व्यक्तिको नाउँमा जनकपुर अञ्चल, यातायात कार्यालयमा अन्य गाडीहरू जीप, ट्रक समेत दर्ता भई रहेकोबाट नियमानुसार दर्ता गरी दिएको हुँ। मेकानिकल सुपरभाईजरबाट प्रतिवेदन समेत लिएको छु। आफूलाई तोकिएको कार्य कुनै वदैनियत नराखी गर्दा समेत जुन अभियोग लगाईएको छ सो सरासर गलत हो। यस सम्बन्धमा २०५८।२।४ मा अख्तियारमा उजूरी पर्नु भन्दा अगावै मैले उक्त पत्र कीर्ते भन्ने थाहा जानकारी पाएपछि २०५७।६।१६ मा नै वदर गरी आवश्यक कारवाहीको लागि सम्बन्धित कार्यालयमा पत्राचार गरेबाट पनि उक्त कुरा प्रमाणित हुन्छ। उक्त २०५७।६।१६ को निर्णयलाई आधार मानी यातायात व्यवस्था विभागबाट २०५७।७।१६ मा उक्त गाडी दर्ता वदर गर्न निर्णय भएकोबाट पनि निर्णय उचित थियो भन्ने कुरा प्रमाणित हुन्छ। सबै कार्यहरू एवं नियमको अधिनमा रही पूरा गरेकोले अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन। सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने समेत

व्यहोराको प्रतिवादी गोपालप्रसाद हुंगेलले विशेष अदालतमा गरेको बयान।

लिलाम भएका भनिएका गाडीहरू कहाँ कसरी लिलाम भयो थाहा छैन। हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको उक्त पत्र कसले कसरी बनायो केही थाहा छैन। लुम्बिनी अञ्चल यातायात व्यवस्था कार्यालय, वुटवलमा विजय श्रेष्ठ र रमेश पाण्डेले मलाई अलिकति काम छ यो नामसारीको कागज हो सहिछाप गरी दिनुहोस् भनेपछि सही गरी दिएको हुँ। मलाई नामसारी भएका प्रति जीपको एक हजार रुपैयाका दरले पैसा दिएका थिए। जसमा २० हजार रुपैया बुझेको हुँ। प्रतिवादीहरू कसैलाई चिन्दा पनि चिन्दिन। लालु पथरकटलाई नचिनेको हुँदा वारेसनामा पनि दिएको छैन। नागरिकताको फोटोकपी र फोटो १ प्रति विजय श्रेष्ठ (हाल मृत्यु भई सकेको) लाई दिएको थिए। के कसरी भूइहा वारेसनामा बनाई दर्ता गराए थाहा छैन। हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन कार्यालय, वुटवलको लिलामी गरेको भन्ने च.नं. १३० मिति २०५४।१०।१२ को पत्र मेरा नाममा कसले कसरी किन बनाए थाहा भएन। यतिका गाडी पास गर्ने कुनै हैसियत नभएको कुनै पेशा रोजगार नभएको साधारण चिया पसल भएको व्यक्तिलाई फसाउन मेरो नाममा बनाएका होलान्। यातायात व्यवस्था कार्यालय वुटवलमा सही गर्दै भनेर सही गरिदिएको मात्र हुँ। कुनै वदैनियत राखी कार्य गरेको छैन, म निर्दोष हुँदा अभियोग माग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी तुल्सीराम पाण्डेले विशेष अदालतमा गरेको बयान।

हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको पत्रको आधारमा २० वटा जीपहरू प्राविधिक निरीक्षण गर्दा उक्त पत्रमा उल्लिखित इन्जिन नम्बर, च्यासिस नम्बर ठीक रहेको र जीपमा देखिन आएको सिट, रङ्ग, इन्जिन, लाईटहरू मैले ठिक अवस्थामा देखिएकोले प्राविधिकको हैसियतले हेर्नु पर्ने सम्पूर्ण कुराहरू निरीक्षण गरी आफ्नो प्रतिवेदन दिएको हुँ। हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको उक्त पत्र कीर्ते हो होइन थाहा नभएको, कार्यालय प्रमुखले लागू अह्राएको कामअनुसार प्राविधिक प्रतिवेदन दिएको हुँ। मैले सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन उल्लंघन गरी जीपहरू दर्ता गर्न नमिल्ने दर्ता गर्न मिल्छ भनी भनेको होइन। दर्ता गर्न मिल्ने नै देखिएको, हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको पत्रको आधारमा

गरिएको प्राविधिक निरीक्षण पत्र अनुसार कै विवरण पाएकोले प्रतिवेदन गरेको हुँ । प्रतिवेदनबाट मलाई कुनै गैरकानूनी लाभ र श्री ५ को सरकारलाई नोक्सान भएको छैन । कानूनसम्मत तरिकाबाट प्राविधिक कर्मचारीको हैसियतले गर्नुपर्ने कार्य ऐन नियमको अधिनमा रही गरेको छु । कुनै कानूनको उल्लंघन गरेको छैन । अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी केदारप्रसाद पलाञ्चोकेले विशेष अदालतमा गरेको वयान ।

हेभी इक्वूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको मिति २०५४।१०।१२ को कीर्ते पत्रको सम्बन्धमा केही थाहा छैन । उक्त पत्रमा कार्यालय प्रमुख गोपालप्रसाद हुंगेलले फाँटवाला ना.सु.श्रीनारायणलाल कर्णका नाममा तोक आदेश लगाउनु भएको रहेछ । यो कुरा मैले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा वयानको क्रममा थाहा पाएको हुँ । टिप्पणी र राय फाँटवाला ना.सु.श्रीनारायणलाल कर्णले पेश गर्नु भएको हो । उक्त टिप्पणीमा मेरो कुनै संलग्नता छैन । अन्तिममा गाडीको सवै दर्तासम्बन्धी कामहरू पूरा भएपछि फाईलहरू थन्काउने वेलामा फाँटवालाले मलाई टिप्पणीमा सही गरी दिनु भन्नु भएकोमा तपाईं पनि सहायक फाँटवाला हो । यो टिप्पणीमा सही गरी दिनुहोस् भनेकाले मात्र सही सम्म गरी दिएको हुँ । के चिठी आउँछ, पठाइन्छ के कसो हुन्छ सवै फाँट प्रमुखको जिम्मामा हुन्छ । जीप दर्ता सम्बन्धमा मेरो कुनै संलग्नता छैन । अभियोग माग दावी तथ्यहिन र आधारहीन छ । अभियोग मागदावीबाट सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी भरत चौधरीले विशेष अदालतमा गरेको वयान ।

प्रतिवादी तुल्सीराम पाण्डेबाट रु. ७५,००,०००। गोपालप्रसाद हुंगेलबाट रु. २५,००,०००। केदारप्रसाद पलाञ्चोकेबाट रु. १५,००,०००। नगद धरौट वा सोबापत जेथा जमानत दिए लिई तारेखमा राखी र दिन नसके कानूनबमोजिम सिधा खान पाउने गरी थुनुवा पूर्ज दिई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने भन्ने र प्रतिवादी भरत चौधरीलाई साधारण तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६०।१०।१२ गतेको विशेष अदालतको आदेश ।

कार्यालय प्रमुखको तोक आदेशपश्चात् मेकानिकल सुपरभाइजरले गरेको भौतिक परीक्षण गरेर औचित्यपूर्ण छ भने पछि सहकर्मी कर्मचारीहरूको सहमति टिप्पणीमा संयुक्त राय लेख्ने काम मात्र मबाट भएको थियो । टिप्पणीमा अन्य जिम्मेवार साथीहरूको पनि हस्ताक्षर छ । नियम सम्मत छ वा छैन हेरी निर्णयार् गर्नुपर्ने दायित्व तथा अधिकार कार्यालय प्रमुखको हुन्छ । मैले सवारी धनी तुल्सीराम पाण्डेलाई चिनेको पनि छैन । कुनै गैरकानूनी लाभ प्राप्त गरेको छैन र नेपाल सरकारलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी पुऱ्याएको छैन । अतः आरोपित कसूरबाट सफाइ पाऊँ । मलाई कुनै सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी श्रीनारायणलाल कर्णले विशेष अदालतमा गरेको वयान ।

प्रतिवादी श्रीनारायणलाल कर्णबाट रु. १५,००,०००। नगद धरौट वा सो बापतको जेथा जमानत दिए तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने र दिन नसके कानूनबमोजिम सिधा खान पाउने गरी थुनुवा पूर्ज दिई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने व्यहोराको २०६०।११।१२ गतेको विशेष अदालतको आदेश ।

अदालतको आदेशानुसार प्रतिवादीहरूमध्ये तुल्सीराम पाण्डेले आदेशानुसारको धरौट राख्न नसकी पुर्पक्षको लागि थुनामा रहेको र अन्य प्रतिवादीहरू भरतप्रसाद चौधरी, गोपालप्रसाद हुंगेल, श्रीनारायणलाल कर्ण र प्र. केदारप्रसाद पलाञ्चोकेले धरौटी राखी तारेखमा रहेको । प्रतिवादी लालु पथ्यरकटले शुरु म्यादै गुजारी बसेको ।

आदेशानुसार प्रतिवादी तुल्सीराम पाण्डेको साक्षी पेश शर्मा गौडेल र प्रतिवादी भरत चौधरीको साक्षी लक्ष्मण पाण्डेले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादी गोपालप्रसाद हुंगेल, श्रीनारायणलाल कर्ण र केदारप्रसाद पलाञ्चोकेले तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) अन्तर्गतको र प्रतिवादी तुल्सीराम पाण्डेले ऐ ऐनको दफा ८ अन्तर्गतको तथा प्रतिवादी लालु पथ्यरकट र प्रतिवादी भरत चौधरीले सोही ऐनको दफा १६ क. अन्तर्गतको कसूर गरेको ठहर्छ । प्रतिवादी गोपालप्रसाद हुंगेल, श्रीनारायणलाल कर्ण, केदारप्रसाद पलाञ्चोके र तुल्सीराम पाण्डेबाट हानि हुन गएको विगो

रु.१,१७,७९,६८४।६८ को उक्त ऐनकै दफा २९(१) बमोजिम दामासाहीले हुने जनही रु.२९,४४,९२१।७ भराई उक्त ऐनकै दफा ७(१) बमोजिम कसूरको मात्राअनुसार प्रतिवादी गोपालप्रसाद हुंगेललाई कैद २ वर्ष, श्रीनारायणलाल कर्णलाई कैद १ वर्ष, केदारप्रसाद पलाञ्चोकलाई कैद १ वर्ष तथा तुल्सीराम पाण्डेलाई सोही ऐनको दफा ८ बमोजिम कैद २ वर्ष हुन्छ। उक्त ऐनकै दफा १६ क. बमोजिम प्रतिवादी भरत चौधरीलाई प्रतिवादी श्रीनारायणलाल कर्णलाई हुने ठहरेको कैद सजायको आधा कैद ६ महिना र प्रतिवादी लालु पथरकटलाई प्रतिवादी तुल्सीराम पाण्डेलाई हुने ठहरेको कैद सजायको आधा १ वर्ष कैद हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको विशेष अदालत काठमाडौंको २०६१।१।१।४ को फैसला।

कर्मचारीको मिलेमतोमा नक्कली कागज तयार गरी भ्रष्टाचारजन्य कार्य गरेको भन्ने भनाई विश्वासिलो आधारबाट पुष्टि भएको छैन। गाडी दर्ता गर्ने वा नगर्ने काम सम्बन्धित यातायात कार्यालयका कर्मचारीको हो। कार्यालयबाट तयार गरिएका पत्रहरू व्यक्तिले कीर्ते गरेको भनी अस्पष्ट आधार उल्लेख गरी आरोप पुष्टि हुने सबूद प्रमाण वेगर दोषी ठहर गरेको फैसला मिलेको छैन। भ्रष्टाचार ऐन, २०१७ को दफा ७(१) को कसूर प्रमाणित नभएको अवस्था कानूनी एवं तथ्यगत आधारवेगर उजुरी प्रतिवेदन माग दावीबमोजिमको कसूर ठहर गरेको विशेष अदालत काठमाडौंको त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गरी आरोपित कसूरबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी तुल्सीराम पाण्डेको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

खरीदारस्तरको कर्मचारीको जिम्मेवारी र दायित्व नभएको आधारमा ना.सु.ले उठाएको टिप्पणीमा सो भन्दा मुनिका कर्मचारीले सही गर्नुपर्ने जरुरत देखा पर्दैन भनी विशेष अदालतको फैसलामा स्वीकार गरिएको छ। आफूले टिप्पणी उठाएको वा टिप्पणीमा राय पेश गरेको व्यहोरा उल्लेख नभएको, हाकिमले निर्णय गरेपश्चात् पुच्छे सहीसम्म गराएको कुरालाई राय दिएको अर्थ गरी मतियार कायम गर्ने गरी भ्र.नि.ऐन, २०१७ को दफा ७(१) बमोजिम ६ महिना कैद हुने ठहर्‍याई भएको विशेष अदालत काठमाडौंको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको

प्रतिवादी भरत चौधरीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

प्रस्तुत मुद्दामा सवारी दर्ता नामसारी गर्नको लागि सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरेको र सवारीहरू चोरी पैठारी गरी ल्याएको भन्ने तथ्य देखिएको अवस्था छ। मुद्दाको अनुसन्धानबाट देखिएको तथ्यको आधारमा प्रतिवादी तुल्सीराम पाण्डेलाई सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को व्यवस्थाबमोजिम सरकारी छाप दस्तखत कीर्तेमा र भन्सार ऐन, २०१९ अन्तर्गत मुद्दा चलाई कारवाही गर्नुपर्नेमा सो नगरी सरकारी कार्यालय सडक विभाग हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको पत्र व्यहोरा एवं सवारी साधनको भौतिक परीक्षण समेतको आधारमा दर्तासम्बन्धी कारवाही चलाएको कुरामा विवाद छैन। हेभी इक्यूप्मेन्ट कार्यालयबाट प्राप्त पत्र कीर्ते गरिएको भन्ने जानकारी भए पश्चात् त्रुटिवस भएको दर्ता खारेज गरी सोको जानकारी समेत दिइएको अवस्था विवादित जीपहरू दर्ता गर्ने कार्यमा भ्रष्टाचार भएको भनी आरोप लगाउनु र सोही बमोजिम विशेष अदालतबाट कसूर कायम गरेको फैसला स्वतः कानूनविपरीत छ। प्रतिवादी तुल्सीराम पाण्डेले भारतबाट चोरी पैठारी गरी नेपाल भित्र्याएका जीपहरू वैध गराउन सरकारी कार्यालयको पत्र कीर्ते गरी दर्ता गर्नको कारवाही बढाएको सन्दर्भमा निजलाई कीर्तेतर्फ मुद्दा चलाउनु पर्नेमा कार्यालयका कर्मचारीलाई विना तथ्य भ्रष्टाचारको कसूरमा अनुसन्धान गरिएको छ। सरकारी कार्यालयबाट लेखी आएको पत्रलाई अविश्वास गर्नुपर्ने कारण र आधार नरही सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को रीत पुर्‍याई भए गरिएको सवारी दर्ताको काम कारवाहीलाई अनुमानको आधारमा आफूलाई फाईदा र सरकारलाई हानि पुर्‍याएको भनी विगो कायम गरी भ्रष्टाचारको कसूर ठहराएको विशेष अदालत काठमाडौंको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी भूट्टा आरोपबाट फुर्सद पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गोपालप्रसाद हुंगेलको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

प्राविधिक कर्मचारीको हैसियतले जीपहरूको च्यासिस नम्बर,इन्जिन नम्बरहरू ठीक अवस्थामा रहेको, साथै सवारी साधनको सिट रङ्ग, इन्जिन र लाईटहरू समेत ठीक अवस्था रहेको तत्कालको अवस्थामा प्राविधिक रूपले निरीक्षण गर्दा देखेको

रायसहित प्रतिवेदन पेश गरेको हुँ । हेभी इक्यूप्मेन्टको पत्र कीर्ते वा सद्दे के हो जानकारी हुने विषय भएन । कार्यालय प्रमुखको आदेशबमोजिम प्राविधिक निरीक्षण गरी दिएको प्रतिवेदनले उक्त जीपहरू दर्ता गर्ने वा नगर्ने कस्तो प्रकृतिबाट नेपाल भित्र्याइएका हुन भन्ने कागज प्रमाण हेर्ने अधिकार नभएको कर्मचारीलाई विना प्रमाण पूर्वाग्रही रूपमा आकर्षण हुन नसक्ने भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) को कसूर ठहर गरेको विशेष अदालत काठमाडौँको कानूनी त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी केदारप्रसाद पलाञ्चोकेको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

कार्यालय प्रमुखको तोक आदेश अनुसार प्राविधिक प्रतिवेदनको आधारमा टिप्पणी सम्म पेश गरेको अवस्था रीत वेरीत हेरी दर्ता गर्न मिल्ने नमिल्ने निर्णय गर्ने अधिकार नभएको कर्मचारी उपर भ्रष्टाचारको अभियोग लगाएको मिलेको छैन । कीर्ते पत्र बनाई कारोवार गर्ने तुल्सीराम पाण्डेउपर सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते मुद्दा चलाउनु पर्ने विषयमा निर्दोष कर्मचारी उपर भ्रष्टाचारको आरोप पत्र दायर गरी सोहीअनुसार कसूर ठहर गरेको विशेष अदालत काठमाडौँको कानूनी त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको श्रीनारायणलाल कर्णको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा विवादित गाडी दर्ता गर्ने सम्बन्धमा प्रतिवादी भरत चौधरीले टिप्पणीमा सहीसम्म गरेको, टिप्पणीमा निजले आफ्नो राय व्यक्त नगरेको र कार्यालय प्रमुखले पनि पुनरावेदकको नाउँमा टिप्पणी उठाउनु भनी तोक आदेश नगरेको अवस्थामा निजलाई कसूरदार ठहर्‍याएको विशेष अदालतको इन्साफ सबूद प्रमाणको मूल्यांकनको रोहमा मिलेको नदेखिएकोले छलफलको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई नियम बमोजिम पेश गर्नु भन्ने फौ.पु.नं. ३१३६ पुनरावेदक भरत चौधरीको पुनरावेदनमा यस अदालतबाट २०६४।२।१९ मा भएको आदेश ।

नियम बमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको पुनरावेदन जिकीर सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा सडक विभाग हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन, वुटवलको च.नं. १३० मिति २०५४।१०।१२ को कीर्ते लिलामी नामसारीपत्र बनाई यातायात व्यवस्था

कार्यालय जनकपुरका कर्मचारीहरूलाई मिलाई उक्त चोरी पैठारी भै आएका २० थान महेन्द्रा एण्ड महेन्द्रा जीपहरू आफ्नो नाममा नामसारी दर्ता गरी गराई विक्री समेत गरी आफू समेतलाई गैरकानूनी लाभ र नेपाल सरकारलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याई प्र. तुल्सीराम पाण्डेले साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(४) को कसूरमा सोही दफाबमोजिम सजाय गरी जीपहरू पैठारी गर्दा बुझाउनु पर्ने भन्सार दस्तूर १,१७,७९,६८४।६८ विगो रकम साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २९ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(४) बमोजिम प्रतिवादी समेतबाट भराई विगोबमोजिम जरीवाना हुन, प्रतिवादी लालु पथ्थरकटको हकमा साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६ क तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २२ को कसूरमा सोही दफाबमोजिम सजाय हुन र प्रतिवादीहरू गोपाल प्रसाद हुंगेल, श्रीनारायणलाल कर्ण, केदारप्रसाद पलाञ्चोके र भरत चौधरीको हकमा साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(३) बमोजिमको कसूरमा २० वटा जीप पैठारी गर्दा बुझाउनु पर्ने भन्सार दस्तूर रु.१,१७,७९,६८४।६८ विगो साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २९ तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०४९ को दफा ८(३) बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट भराई सोही विगोबमोजिम जरीवाना समेत गरिपाऊँ भन्ने आरोप पत्र भएकोमा प्रतिवादी गोपालप्रसाद हुंगेल, श्रीनारायणलाल कर्ण र केदारप्रसाद पलाञ्चोकेले तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) अन्तर्गतको र प्रतिवादी तुल्सीराम पाण्डेले ऐनको दफा ८ अन्तर्गतको तथा प्रतिवादी लालु पथ्थरकट र प्रतिवादी भरत चौधरीले सोही ऐनको दफा १६ क. अन्तर्गतको कसूर गरेको ठहराई विगो रु.१,१७,७९,६८४।६८ दामासाहीले भराई कसूरको मात्रा अनुसार प्रतिवादी गोपालप्रसाद हुंगेल र प्र तुल्सीराम पाण्डेलाई कैद वर्ष २ र प्रतिवादी श्रीनारायणलाल कर्ण र केदारप्रसाद पलाञ्चोकेलाई जनही कैद वर्ष १, प्रतिवादी लालु पथ्थरकट र प्रतिवादी भरत चौधरीको हकमा सोही ऐनको दफा १६ क. अन्तर्गतको कसूरमा

सोही दफा बमोजिम प्र.पथरकट को हकमा प्र. तुलसीरामलाई हुने ठहरेको कैद सजायको आधा १ वर्ष तथा प्र भरत चौधरीलाई प्रतिवादी श्रीनारायणलाल कर्णलाई हुने ठहरेको कैद सजायको आधा कैद ६ महिना कैद हुने ठहरेको विशेष अदालतको फैसलाउपर प्रतिवादीहरूको पृथक पृथक पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दामा विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला मिले नमिलेको विषयमा र प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन ? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

पुनरावेदक तुलसीरामको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका बैतनिक कानून व्यवसायी श्री राजन अधिकारीले मन्त्रपरिषद्को मिति २०६३।१।६ को निर्णयले विगो कायम गर्नुपर्ने अवस्था नभएको, अभियोग पुष्टि हुने प्रमाण नभएको, प्रतिवादीको बर्द नियत नदेखिएकोबाट निजले सफाइ पाउनु पर्छ, भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदक भरत चौधरीको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री लभकुमार मैनाली तथा श्यामराज हुङ्गेलले नायब सुब्बाले टिप्पणी पेश गरी हाकीमले सही गर्ने व्यवस्था भएकोमा फाँटवालाले टिप्पणी उठाएको देखिन्छ । भरत चौधरी कर्मचारी मात्र भएको, फाँटवाला नभएकोले टिप्पणी उठाउन तथा गाडी दर्ता गर्ने काममा भरत चौधरीको कुनै भूमिका नरहेकोले निजले कसूर गरेको भन्ने पुष्टि नभएकोले सफाइ पाउनुपर्छ, भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदक श्रीनारायणलाल कर्णको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान बरिष्ठ अधिवक्ता श्री बद्रीबहादुर कार्की तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री राजकिशोर यादव र सुनील रञ्जन सिंहले प्रतिवादी मिति ०५।१२।१ मा अबकाश प्राप्त भैसकेको अवस्था रहेको र सवारी साधनको नामसारी दर्ता गर्नु अघि मेकानिकल डिभिजनको राय भएपछि, टिप्पणी उठाउने व्यवस्था भएको । सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐनको दफा १६० ले जरीवाना गरी नामसारी दर्ता गरेको देखिएको छ । रकम दिए लिएको भन्ने कहीं देखिएको छैन । भ्रष्टाचारमा आर्थिक कारोबार अनिवार्य हुनुपर्छ । विगोसँग मेरो पक्षको सरोकार नभएको । सवारी दर्ता खारेज भइसकेको अवस्था छ । २०५६ को वारदातमा

हालको ऐनको व्यवस्था लागू हुन नसक्ने हुँदा अबकाशप्राप्त कर्मचारीउपर मुद्दा चल्न नसक्ने भएकोले पुनरावेदकले अभियोग दावी बाट सफाइ पाउनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदक गोपालप्रसाद हुङ्गेलको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा, शरदप्रसाद कोइराला र कृष्ण थापाले व्लुबुक कीर्ते हो भन्ने अभियोग लागी सजाय भएमात्र अभियोग चलाई सजाय हुन सक्दछ । कीर्तेमा कारवाही नभएकोले यसमा मुद्दा चल्न नसक्ने र अनुमानको भरमा सजाय गर्न मिल्दैन । आरोप, भन्सारमा तिर्नुपर्ने राजस्व नतिरेको भन्ने छ । यातायातमा आउनु अघि प्रहरीमा दर्ताको व्यवस्था भएको छ । विगो टुक्र्याएको मिलेको छैन । विगो प्रतिवादीहरूले लिए खाएका छैनन् । भन्सार छलेको विषयमा ०६३।१।६ को निर्णयमा भन्सार तिराउने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । विगो प्रतिवादीले खाउको नदेखिएकोले पेटमा नपरी भ्रष्टाचारको कसूरमा अभियोग ठहर हुन र सजाय गर्न नमिल्ने हुँदा सफाइ पाउनु पर्छ, भन्ने समेत बहस गर्नुभयो । र

पुनरावेदक केदारप्रसाद पलाञ्चोकेको तर्फबाट विद्वान बरिष्ठ अधिवक्ता श्री बद्रीबहादुर कार्कीले केदारप्रसाद पलाञ्चोकेले हेभी इक्व्यूमेन्ट डिभिजन कार्यालय, वुटवलको मिति २०५४।१०।१२ को कीर्ते पत्रलाई आधार मानी सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन तथा नियमको पालना नगरी आफ्नो कार्यालयमा दर्ता नभएको चोरी पैठारी भै आएका २० वटा जीपहरू प्र. तुलसीराम पाण्डेका नाउमा दर्ता गरी गराई आफूलाई गैरकानूनी लाभ र श्री ५ को सरकारलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने कार्य गरेको होइन । सवारी दर्ता गर्ने जिम्मेवारी निजको होइन । त्यसमा पनि मन्त्रपरिषद्को मिति ०५।१।६ को निर्णयले सवारी धनीले भन्सार गराउन सक्ने सुविधा प्राप्त गरेको अवस्था विद्यमान देखिदा प्रतिवादी केदारप्रसादलाई कसूरदार ठहर गर्न मिल्ने अवस्था नहुँदा सफाइ पाउनुपर्छ, भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेलले मिसिल संलग्न सरुवा दर्ता सिफारिशपत्र नक्कली देखिएको छ । व्लुबुक नै पेश नभएको अवस्थामा सवारी दर्ता गरिएको छ । नेपाल सरकारलाई

हानीनोक्सानी पुगेको हकमा हानि नोकसानीभित्र भन्सार राजस्वको हानि नोक्सानीसमेत पर्छ । यसमा भन्सार छली सामान पैठारी गरे गराएको अवस्था छैन । म्याद नाघेपछि लिलामी सवारीको नामसारी दर्ता गर्न यातायात व्यवस्था कार्यालयलाई अख्तियार नभएको म्याद नाघेको पत्रलाई सवारी दर्ताको लागि स्वीकार गरेको अवस्था रहेकोले कानूनले गर्न नहुने काम कुनै पनि ठाउँमा वसेर गर्न नहुने हुँदा ब्लुवुक प्रमाणित गर्ने व्यक्तिले नै जिम्मेवारी ग्रहण गर्नुपर्ने हुँदा प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गर्ने गरेको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला मिलेको देखिदा सदर कायम हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

दुवै तर्फका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा मुख्य रूपले निम्न प्रश्नहरूको निरोपण गर्नुपर्ने हुन आएको छ ।

- (क) अभियोग पत्रमा उल्लिखित २० थान गाडीहरू गैरकानूनी ढंगले यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरबाट नामसारी दर्ता भएका हुन वा होइनन् ?
- (ख) उक्त गैरकानूनी दर्ता नामसारी गर्ने कार्य भ्रष्टाचारको कसूर हो होइन ?
- (ग) आरोपित कसूरमा पुनरावेदक, प्रतिवादीहरू मध्ये कसको कस्तो सहभागिता छ र कसले, कस्तो कसूर गरेको हो वा होइन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचारगर्दा सडक विभाग, हेभी इक्विपमेन्ट डिभिजन कार्यालय बुटवलबाट २०४६ सालमा २० थान गाडीहरू लिलाम भएको भन्ने आधारमा ती गाडीहरू लिलाम सकार गर्ने तुल्सीराम पाण्डेले २०५४ सालमा उठाउन आएको निजको नाउँमा गाडीहरूको नामसारी दर्ता गर्नु हुन भनी हेभी इक्विपमेन्ट डिभिजनबाट २०५४।१०।१२ को पत्र यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरको नाउँमा लेखिएको भनी पेश गरिएको छ । सो एउटा पत्रको आधारमा अरु केही कुनै जाँचबुझ, छानबीन नगरी यातायात कार्यालय जनकपुरले २०५६।१।३० मा सो पत्र पेश गरिएकै दिन ती गाडीहरूको नामसारी दर्ता गर्नुको अतिरिक्त पुनः यातायात व्यवस्था कार्यालय लुम्बिनी अञ्चलको नाउँमा दर्ता नामसारीको लागि सहमतिपत्र पनि लेखी दिएको समेत देखिन्छ । २०४६ सालमा गाडीहरू वास्तवमा लिलाम भएका हुन, होइनन्, भए कस्ता गाडीहरू लिलाम

भए र २०४६ सालमा लिलाम भएको गाडीहरू ८ वर्षपछि २०५४ सालमा मात्र उठाउन आउनुको कारण र हेभी इक्विपमेन्ट डिभिजनले २०५४।१०।१२ मा लेखेको पत्र २ वर्षपछि २०५६।३।३० मा पेश गर्नुपर्ने कारण बारे पनि कुनै छानबीन गर्ने कार्य भएको देखिएन । धेरै पुरानो पत्रको आधारमा २० थान गाडीहरूको दर्ता नामसारी र पुनः नामसारी सिफारिश गर्नुभन्दा पहिला सम्बन्धित कर्मचारीले आवश्यक छानबीन गर्नुपर्ने निजको कानूनी दायित्व यी प्रतिवादीहरूले बिल्कुलै पूरा गरेको देखिएन । २०४६ सालको लिलामीको आधारमा २०५४ सालमा सडक कार्यालयबाट लेखिएको भनिएको पत्र २०५६ सालमा पेश हुनलाई सवारीहरूको संख्यासँग जोडेर हेर्दा शंकास्पद देखिनु नितान्त स्वाभाविक देखिन्छ । त्यसमा पनि एक ठाउँमा दर्ता नामसारी गराइएका गाडीहरू सोही दिन पुनः अर्कै ठाउँका लागि पुनः नाउँसारी दर्ताका लागि सिफारिश लिनु दिनु थप शंकास्पद देखिन्छ । सवारी दर्ता गर्न सक्ने यातायात व्यवस्था कार्यालय बुटवलमा पनि छ । बुटवलकै सडक विभाग हेभी इक्विपमेन्ट कार्यालयबाट लिलाममा सवारी सधान सकार गरी लिने व्यक्तिले सोही गाउँमा ती गाडीहरूको समयमा नै दर्ता गराउनु सक्नुपर्छ । बुटवलको एउटा सरकारी कार्यालयको पत्र लिई जनकपुरमा सवारी दर्ताको लागि जानुपर्ने अवस्था र औचित्य छैन । त्यसमा पनि बुटवलबाट कथित पत्र ल्याउने जनकपुरमा दर्ता गराउने र पुनः ती गाडीहरूको बुटवलमा सरुवा दर्ता गर्ने गरी नजकपुरबाट पत्र लिई बुटवल आउनुको पछाडि काम कारवाही सद्दे नियतले असल हुनै सक्तैन । यस्तो असंगत र अस्वाभाविक रूपले कुनै व्यक्ति सवारी तथा यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरमा आउँछ, जसले बुटवलको एउटा पत्र दिन्छ । सवारी दर्ता हुन्छ, र तत्कालै सोही मितिमा जनकपुरबाट बुटवलको यातायात व्यवस्था कार्यालयको नाउँमा सवारी सरुवा दर्ताको पत्र लिएर जान्छ । यो सम्पूर्ण प्रक्रिया र काम कारवाही सुनियोजित देखिन्छ, र यसमा संलग्न व्यक्तिहरूको वदनीयतपूर्वकको मिलेमतो वेगर सम्भव हुने देखिदैन । यस्तो अवस्थामा पनि कुनै थप छानबीन नगरी नामसारी दर्ता गर्नु र पुनः नामसारी दर्ताका लागि सिफारिश दिने, लिने कार्य कुनै दृष्टिबाट पनि उचित, स्वाभाविक र कानूनसम्मत र असल नियतले गरेको देखिदैन । यो सम्पूर्ण कारवाही

गैरकानूनी रूपले र वदनियतपूर्वक सम्पन्न देखिन आउँछ ।

३. दोस्रो प्रश्नतर्फ विचारगर्दा विवादित गाडीहरूको प्रारम्भिक नेपालमा अस्थाई दर्ता ज.अ.१ देखि २० सम्मको आधारमा अस्थाई दर्ता गरिएको भनिएको छ । तर प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान गर्दा उक्त अस्थाई दर्ताबारे छानवीन गर्दा त्यस्तो अस्थाई दर्ता भएको नदेखिएको भन्ने व्यहोराको यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरबाट च.नं २९,२०६४।४।२९ को पत्र प्राप्त भएको रहेछ । यसबाट आफ्नै कार्यालयमा रहने रेकर्ड समेतको छानवीन यी प्रतिवादीहरूले नगरेको देखिन्छ । यसको अतिरिक्त २०५४।१०।१२ को पत्र यस कार्यालयबाट लेखिएको होइन भनी हेभी इक्वूप्मेन्ट कार्यालयबाट पत्र प्राप्त भएबाट त्यस कार्यालयको पत्र भनी नक्कली पत्र खडा गरी सोही पत्र पेश गरेको २० गाडीको भन्सार तिरे, नतिरेको बारेमा र वार्षिक सवारी कर तिरे, नतिरेको बारेमा समेत कुनै छानवीन नगरी दर्ता नामसारी गर्ने काम भएको देखिन्छ । यस्तो काम अज्ञानताबश वा सामान्य लापरवाही साथ गरिएको भनी अनुमान गर्ने आधार छैन ।

४. यति ठूलो परिमाणमा भएको गैरकानूनी कारोबारलाई सो काम गर्ने, गराउनेमध्ये कसले, कति गैरकानूनी लाभ लिए, खाएको कुरा किटानीपूर्वक नखुलेको वा त्यो अंश प्रमाणित नभएबाट सम्पूर्ण काम कारवाही वैध हुन वा त्यस कार्यमा संलग्न व्यक्तिहरूले उन्मूक्ति पाउन सक्दैनन् । सरकारी कर्मचारी समेतको मिलेमतो र संलग्नता भएको यति ठूलो राजस्व रकम डुबाउने अपराधिक काम कारवाहीलाई नेपाल सरकारको २०६३।५।६ को निर्णयले कारवाही गर्न नपर्ने भनेको छैन । वा लाग्ने भन्सार रकममात्र असूल गर्ने परिधिभित्र यो वारदात पर्ने देखिदैन । उक्त मितिको नेपाल सरकारको निर्णयले मिलेमतो गरी योजनाबद्ध ढंगले गरिएको भ्रष्टाचारजन्य फौजदारी अभियोगबाट कसैलाई उन्मूक्ति दिएको भन्न मिल्दैन । ऐन विपरीत नेपाल सरकारले निर्णय गर्न सक्दैन र गरिएको निर्णयबाट प्रचलित ऐनको व्यवस्था प्रभावहिन भएको अर्थ गर्न पनि मिल्दैन । प्रस्तुत वारदातको प्रकृति, गम्भीरता, परिमाण र प्रभाव हेर्दा यसमा प्रकृयागत त्रुटि वा लापरवाहीको कुरै छैन । कानूनविपरीतको काम कारवाही आपसी मिलेमतोमा गरिएकोलाई असल

नियतले गरेको मान्न मिल्दैन । त्यसकारण उक्त गैरकानूनी सवारी साधन दर्ता, नामसारी सम्बन्धी कार्यबाट भ्रष्टाचारको कसूर गरे भएको प्रमाणित भइरहेको छ ।

अब उक्त भ्रष्टाचारको कसूरमा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूमध्ये कसको कुन रूपको सहभागिता छ, छैन भन्नेतर्फ एक एक जनाको हकमा अलग अलग विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५. सर्वप्रथम प्रतिवादी तुल्सीराम पाण्डेले आरोपित कसूर गरेको हो, होइन भन्नेतर्फ विचार गर्दा निज प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष र विशेष अदालतमा वयान गर्दा समेत आरोप पत्रमा उल्लेख गरिएका ज.१.च. ३०४ देखि ३०८ सम्म, ज.१.ज.३९ देखि ४३ सम्म र ज.१.ज.३०९ र ३९० नम्बरका जम्मा २० वटा महेन्द्रा एण्ड महेन्द्रा जीपहरू आफ्ना नाउँमा दर्ता भएको कुरालाई स्वीकारै गरेको देखिन्छ । सो जीपहरू विधिवत भन्सार तिरी पैठारी गरी ल्याएको हो भनी निज प्रतिवादीले जिकीर लिन नसकेको र त्यस्तो कुनै आधिकारिक प्रमाण समेत गुजार्न सकेको देखिएन । सो जीपहरू हेभी इक्वूप्मेन्ट डिभिजन कार्यालय बुटवलबाट मिति २०४६।७।१९ मा लिलाम सकार गरेको र हालै उठाएको भनी सो कार्यालयले दर्ता नामसारी गरी दिने भनी यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरलाई लेखेको भनिएको च.नं. १३०, मिति २०५४।१०।१२ को पत्र, तुल्सीराम पाण्डेको वारेस भई प्र.लालु पथरकटलाई दिएको वारेसनामा र तुल्सीराम पाण्डेको फोटो समेतका कागजात समेत राखी यातायात व्यवस्था कार्यालय, जनकपुरमा मिति २०५६।१।३० मा निवेदन पेश गरी सोही मितिमा उक्त २० वटा जीपहरू प्र.तुल्सीराम पाण्डेका नाउँमा सो कार्यालयबाट दर्ता गर्ने निर्णय भै दर्ता भएको देखिन्छ । सोही मितिमा सो २० वटा जीपहरू निज तुल्सीराम पाण्डेका नाउँमा यातायात व्यवस्था कार्यालय बुटवलमा सरुवा दर्ता गर्नको लागि सिफारिश समेत दिएको देखिन्छ । सो सरुवा सिफारिशको कागज गरी दिएको भन्ने कुरा पनि मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूबाट देखिन आएको छ ।

६. उपरोक्त सवारी साधनहरू नामसारी दर्ता गर्ने, सरुवा दर्ता गर्ने समेतका कार्य गर्नको लागि मुख्य आधार लिइएको हेभी इक्वूप्मेन्ट डिभिजन कार्यालय

बुटवलले यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरलाई दर्ता नामसारीको लागि लेखेको भनिएको च.नं.१३० मिति २०५४।१०।१२ को पत्र वास्तविक नभई कीर्ते भएको भन्ने कुरा माथि उल्लेख गरिसकिएको छ। सो पत्र सद्दे साँचो हो भनी यी प्रतिवादीले जिकीर लिन नसकी कीर्ते भएको कुरालाई स्वीकारै गरेको देखियो। निज प्रतिवादीले बयान गर्दा हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन कार्यालय, बुटवलको उक्त नामसारी सम्बन्धी पत्र र लालु पथ्थरकटले पेश गरेको वारेसनामाको लिखत कसले कसरी बनायो मलाई थाहा छैन। नागरिकता प्रमाणपत्रको फोटोकपी र आफ्नो फोटो विजय श्रेष्ठ र रमेश पाण्डेले लिलामका गाडीहरू छुन् तपाईंका नाउँमा दर्ता गरेर बेचबिखन गरी प्रति जीपको एक हजार दिन्छौं भनी निजहरूले प्रतिगाडी रु.१ हजारको दरले रु.२० हजार दिएका थिए भन्नेसम्म उल्लेख गरेको पाइयो। तर हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन कार्यालय बुटवलको नामसारीपत्र यी प्रतिवादी तुल्सीराम पाण्डे समेतको मिलेमतोमा कीर्ते खडा नगरी निजको जानकारी बेगर अरु व्यक्तिले गरेको भनी पुष्टि गर्ने आधार र प्रमाण गुजार्न सकेको देखिदैन। लालुपथ्थरकटलाई निजले वारेसनामा नदिएको भए निजको साथमा प्र.तुल्सीरामको फोटो र नागरिकताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि कसरी पुग्यो र यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरमा पेश गरी निजको वारेसनामाबाट निजको नाउँमा २० वटा जीपहरू दर्ता नामसारी गराई सोही मितिमा तुल्सीराम कै नाउँमा यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरबाट पुनः दर्ता नामसारीको सिफारिश लिनुपर्ने स्थिति र अवस्था किन आयो भन्ने कुराको युक्तिसंगत आधार र कारण खुलाउन सकेको पनि देखिएन। यसबाट यी प्रतिवादी तुल्सीराम पाण्डेले गरेको बयान मानेको खण्डमा पनि निजले आफू समेतलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने उद्देश्यबाट नै नागरिकताको प्रमाणपत्रको फोटोकपी र फोटो अरुलाई उपलब्ध गराएको, यातायात व्यवस्था कार्यालय बुटवलमा सरुवा दर्ताको निवेदन दिएको, व्लु बुक र ढुङ्गामा समेत आफूले सही गरेको र रु.२०,०००। लिएको कुरालाई स्वीकार गरेको देखिदा पढन लेख्न जान्ने यी प्रतिवादीले अरुको भनाईमा लागी उक्त कार्य गरेको होलान र आफू निदोष होलान भनी भन्न सकिने अवस्था छैन। यी प्रतिवादीले सडक विभाग

हेभी इक्यूप्मेन्ट डिभिजन कार्यालय बुटवलको च.नं. १३०, मिति २०५४।१०।१२ को कीर्ते पत्र बनाई, बनाउन लगाई यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरमा पेश गरी गराई प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी कायम गरिएका कर्मचारीहरू समेतसँग मिलेमतो गरी सो जीपहरू आफ्ना नाउँमा नामसारी दर्ता गरी, गराई अन्य व्यक्तिहरूलाई विक्री समेत गरी आफू समेतलाई गैरकानूनी लाभ र नेपाल सरकारलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याई आरोपपत्र बमोजिमको कसूर गरेको देखिन आयो।

७. प्रतिवादी गोपालप्रसाद ढुङ्गेलको हकमा विचारगर्दा निज आरोपित कसूरमा अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा समेत बयान गर्दा इन्कार भएको देखिएपनि हेभीइक्यूप्मेन्ट डिभिजन कार्यालयको च.नं.१३०, मिति २०५४।१०।१२ को पत्र कीर्ते भएको र सो पत्रसमेतलाई आधार बनाई आरोपपत्रमा उल्लेख भएका जीपहरू तुल्सीराम पाण्डेका नाउँमा दर्ता नाउँसारी गर्ने गरी निजैले यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरको कार्यालय प्रमुखको हैसियतले मिति २०५६।१२।३० मा निर्णय गरेको देखिन्छ। सोही मितिमा उक्त जीपहरू यातायात व्यवस्था कार्यालय बुटवलमा निज तुल्सीराम पाण्डेकै नाउँमा सरुवा दर्ता गर्न सिफारिश समेत दिएको भन्ने कुरामा साबित रहेको देखियो। निजले सो कार्य असल मनसायले गरेको हो वा बदनियत चिताई गरेको हो भनी हेर्दा प्र. लालु पथ्थरकटले प्र. तुल्सीराम पाण्डेको वारेसको हैसियतले यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरमा जीपहरू दर्ता नामसारी गरिपाउँ भनी निवेदन दिएको देखिन्छ। मिति २०४६।७।११ मा नै तुल्सीराम पाण्डेले सकार गरेको र हालसम्म कारणबश नउठाएकोमा हाल उठाई दर्ता नामसारी गरिपाउँ भनी माग गरेकोले दर्ता नामसारी गरी दिनु भनी उल्लेख गरेको देखियो। सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ३७ ले तोकेको म्याद १५ दिन नघाई लिलाम सकार गरेको मिति २०४६।७।११ बाट करिब १० वर्ष पछि मिति २०५६।१२।३० मा मात्र सवारी नामसारी दर्ताको लागि प्र.तुल्सीराम पाण्डेको वारेस लालु पथ्थरकटले यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरमा दरखास्त दिएको देखियो। दरखास्त साथ सोही दफामा उल्लेख भएअनुसार साविकमा दर्ता भएको सवारी दर्ता प्रमाणपत्र र सवारी

साधनको कर तिरेको निस्सा समेत संलग्न राख्नु पर्नेमा सो राखेको देखिएन । सो अनिवार्य रूपमा दरखास्तको साथमा पेश गर्नुपर्ने लिखतहरू दरखास्तवालाले पेश नगरेको कुरालाई प्र.गोपालप्रसाद हुङ्गेलले आफ्नो बयानमा स्वीकार गरेकै देखियो ।

८. यसरी नामसारी दर्ताको लागि ऐनले तोकेको म्याद १५ दिन नाघेपछि नामसारी दर्ताको लागि परेको दरखास्तउपर कारवाही चलाउदा सवारी दर्ताको प्रमाणपत्र र सवारीको कर तिरेको निस्सा अनिवार्य रूपमा हुनुपर्ने सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा ३७(१) को प्रावधानको पालना समेत गरेको देखिएन । हेभि इक्यूप्मेन्ट डिभिजन कार्यालयको पत्र के कारणले ढिला प्राप्त भएको हो ? सवारी धनीले तोकेको म्याद भित्र नामसारी दर्ताका लागि दरखास्त नदिनुको कारण के हो ? बुटवल घर भएका सवारी धनी तुलसीराम पाण्डेले सो सवारीहरू यातायात व्यवस्था कार्यालय बुटवलमा नै दर्ता नामसारी गर्न सक्ने अवस्था हुँदाहुँदै जनकपुर आई दर्ता नामसारी गराउनु पर्ने कारण के हो ? मिति २०४६।७।११ मा लिलाम सकार गरेकोमा मिति २०५६।१।३० मा १० वर्ष पछाडिमात्र प्राप्त हुन आएको हेभि इक्यूप्मेन्ट डिभिजनको पत्र प्रथमदृष्टिमा नै शंकास्पद देखिन आएको र शंका गर्नुपर्ने प्रशस्त सम्भावना देखिएकोमा सो पत्र वास्तविक र नियमित हो होइन भनी कार्यालय प्रमुख जस्तो महत्वपूर्ण जिम्मेवारी वहन गरेका यी प्र. गोपालप्रसाद हुङ्गेलले त्यसतर्फ कुनै छानबिन नै नगरी यातायात व्यवस्था ऐनको दफा २१(३) र दफा ३७ को उल्लंघन गरी जनकपुर अञ्चलमा अस्थायी दर्ताको भनी प्रमाण पेश भई राखेकोमा सो अस्थायी दर्ताको प्रमाणसमेत फेला नपरेको अवस्थामा हतारमा तुलसीराम पाण्डेको नाउँमा दर्ता नामसारी गर्ने गरी मिति २०५६।१।३० मा निर्णय गरी सोही मितिमा यातायात व्यवस्था कार्यालय बुटवलमा सरुवा दर्ताको लागि सहमति समेत दिएको देखिन आएकोले प्र.गोपालप्रसाद हुङ्गेलले उक्त निर्णय असल नियतले गरेको भनी मान्न मिलेन । निजले आफूलाई गैरकानूनी लाभ र सरकारलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने गरी वदनियतपूर्वक उक्त कार्य गरेकाले भ्रष्टाचारको कसूरदार गरेको पुष्टि भएको देखियो ।

९. प्रतिवादी श्रीनारायणलाल कर्णको हकमा विचारगर्दा निजले सेवाबाट अवकाश पाइसकेको अवस्थामा निजउपर भ्रष्टाचारको कसूरमा मुद्दा चलाउन मिल्ने हो होइन ? सर्वप्रथम यही प्रश्नको निरोपण गर्नुपर्ने देखियो । निज प्रतिवादीलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(३) बमोजिमको कसूरमा साबिक ऐनको दफा २९ तथा हाल प्रचलित ऐनको दफा ८(३) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग लागेको देखियो । यी प्रतिवादी समेतले सडक विभाग हेभिइक्यूप्मेन्ट डिभिजन, बुटवलको मिति २०५४।१।०।१२ को कीर्ते पत्रलाई आधार मानी सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा २१(३) र दफा ३७ को उल्लंघन गरी मिति २०५६।१।३० मा तुलसीराम पाण्डेका नाउँमा उल्लिखित सवारी जीपहरू दर्ता गर्न मिल्ने भनी टिप्पणी पेश गरी निर्णय गराई आफू समेतलाई गैरकानूनी लाभ र नेपाल सरकारलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याएको भनी साबिक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) तथा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(३) बमोजिमको कसूरमा साबिक ऐनको दफा २९ तथा हाल प्रचलित ऐनको दफा ३ को अभियोग दावी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १८ र ३५ को आधारमा लिएको देखियो । प्रतिवादी तत्काल यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरको ना.सु पदमा कार्यरत भै मिति २०५६।१।२।१ देखि अवकाश प्राप्त गरेको भन्ने निजको बयान तथा पुनरावेदन जिकीरबाट समेत देखिन्छ ।

१०. भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २(घ) बमोजिमको राष्ट्रसेवक, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २(घ) बमोजिम सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्ति भन्नाले पुनरावेदक समेतलाई जनाउने देखियो । भ्र.नि.ऐन, २०४९ को दफा १३(२) को वाक्यांशले सरकारी वा सार्वजनिक सम्पत्ति वा श्री ५ को सरकारको स्वामित्व भएको सार्वजनिक संस्थाको सम्पत्ति हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेकोमा कुनै हदम्याद लाग्ने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको देखियो । सोही ऐनको दफा १८ ले मुद्दा चलाउन आदेश दिनसक्ने र दफा ३५ ले भ्रष्टाचारको कसूरमा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्ति वा प्रचलित

कानूनबमोजिमको राष्ट्रसेवक वा अन्य व्यक्तिले यस ऐन वा प्रचलित कानूनबमोजिम भ्रष्टाचार मानिने कसूर गरेको देखिन आएमा आयोगले मुद्दा दायर गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको देखिएबाट यी पुनरावेदक श्रीनारायणलाल कर्णउपर मुद्दा चलाउन निजले अवकाश लिएको आधारमा मुद्दा नमिल्ने भन्न मिलेन । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४५ ले कुनै राष्ट्रसेवक आफू पदमा बहाल रहेको अवस्थामा गरेको कसूरजन्य कार्यको सम्बन्धमा निजले आफ्नो पदबाट अवकाश प्राप्त गरेपछि पनि निज उपर उक्त ऐन अन्तर्गत मुद्दा चलाउन सकिने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरेको छ । सरकारी राजस्व हानि हुने गरी गरेको कसूरको अभियोग देखिँदा निजलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐनअन्तर्गत अभियोग लगाई कारवाही गर्न सक्ने नै देखियो ।

११. अब प्रतिवादी श्रीनारायणलाल कर्णले आरोपित कसूर गरे, नगरेको सम्बन्धमा विचारगर्दा निजले अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा बयान गर्दा समेत कार्यालय प्रमुखको तोक आदेशअनुसार गाडीहरू दर्ता गराउनको लागि टिप्पणीसम्म पेश गरेकोमा सावित भै गैरकानूनी आर्थिक लाभ प्राप्त गरेको कुरामा सम्म इन्कार भै बयान गरेको देखिएपनि निजले सम्बन्धित फाँटको मुख्य फाँटवाला कर्मचारीको हैसियतले काम गरेको देखियो । सम्बन्धित ऐन कानूनको परिधिभित्र रही आवश्यक कागजात पेश गर्न लगाई दर्ता नामसारीको लागि पेश हुन आएका कागजातको छानबिन गरी सवारी दर्ता गर्न मिल्ने नमिल्ने के हो ? रीत पुगे नपुगेको, म्याद भित्रको हो होइन ? म्याद नाघेको छु छैन ? आवश्यक कागजात नपुगेको अवस्थामा सोही व्यहोरा जनाई टिप्पणी पेश गर्नुपर्ने फाँटवालाको हैसियतले निजको पदीय दायित्व हो । निजले आफ्नो फाँटवालाको कानूनी दायित्व पुरा गर्नेतर्फ कुनै ध्यान नदिई प्र.तुल्सीराम पाण्डे समेतका अन्य प्रतिवादीहरू समेतको मिलेमतोमा कीर्ते कागजको आधारमा म्याद नाघी दर्ता गर्न ल्याएको दरखास्तलाई स्वीकार गरी कुनै जस्यछानबिन गर्ने तर्फ नलागी नामसारी दर्ताको लागि अनिवार्य रूपमा संलग्न गर्नुपर्ने साविक सवारी दर्ता प्रमाणपत्र र सवारीको कर तिरेको निस्सा समेत सवारीधनीबाट पेश नभएको अवस्थामा पनि प्रचलित सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐनको बर्खिलाप हुने

गरी सो ऐनको जानी जानी पालना नगरी दर्ता नामसारी हुनको लागि भनी टिप्पणी पेश गरेको देखिन्छ । सोही टिप्पणीमा कार्यालय प्रमुखबाट निर्णय भए गरेको समेत देखिएकोले निज प्रतिवादी श्रीनारायणलाल कर्णले अन्य प्रतिवादीहरूसँग मिली आरोपित कसूर गरेको पुष्टि हुन आयो ।

१२. प्रतिवादी केदारप्रसाद पलाञ्चोकको हकमा विचारगर्दा निज अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा समेत बयान गर्दा हाकिमले लाए अन्हाए अनुसार २० वटा जीपहरूको प्राविधिक जाँच गरी प्रतिवेदन दिएकोमासम्म सावित भै गैरकानूनी लाभ प्राप्त गरेको छैन भन्नेसम्म कसूरमा इन्कार भै बयान गरेको देखियो । निजले सवारी जाँच गर्दा सवारी धनी दर्ता प्रमाणपत्र व्लु बुक आवश्यक पर्ने र सो प्रमाणपत्र लिलाम सकार गर्ने व्यक्तिले साथमै ल्याउनुपर्नेमा ल्याएको थिएन भनी अनुसन्धानको क्रममा स्वीकार गरेको देखियो । सवारीधनीको तर्फबाट दर्ता नामसारीको लागि यातायात व्यवस्था कार्यालय जनकपुरमा दरखास्त दिदा समेत २० वटा जीपहरूको साविक सवारी दर्ता प्रमाणपत्र पेश गरेको देखिँदैन । निज प्रतिवादीले हेभि इक्यूप्मेन्टकै मिति २०५४।१०।१२ को कीर्ते पत्रलाई आधार मानी प्राविधिक प्रतिवेदन दिएको भन्ने निजकै बयान व्यहोराबाट देखियो । निजले प्राविधिक जाँच गरी प्रतिवेदन दिएको जीपहरूमध्ये लु.१.ज. ७५३ नंबरको जीप पक्राउ परी भैरहवा भन्सार कार्यालयमा रहेको र सोको भौतिक परीक्षण गराउँदा इन्जिन नम्बर र चेसिस नम्बर रिपन्च गरिएको भन्ने प्राविधिकको प्रतिवेदन रहेको छ । आरोपपत्रमा उल्लेख भएको यस तथ्यको व्यहोरालाई अन्यथा हो भनी यी प्रतिवादीले खण्डन गर्न सकेको नदेखिँदा यस्तो अवस्थामा निजले सवारीको प्राविधिक जाँच गर्दा देखिएको तथ्य लुकाई जानीजानी गलत काम गरेको देखिन आयो ।

१३. आफूले गर्नुपर्ने काम प्रचलित कानूनबमोजिम गर्नुपर्ने हुन्छ । सावरी साधनको भौतिक स्थितिका वास्तविक जाँच गरी यथाथ व्यहोरो उल्लेख गरी कार्यालय प्रमुख समक्ष प्रतिवेदन गर्नुपर्ने निजको दायित्व पूरा गरेको देखिएन । यी प्रतिवादीले साविकको सवारी दर्ता प्रमाणपत्र समेत पेश नभएको अवस्थामा प्राविधिक जाँच पनि ठीक ढंगले नगरी वास्तविकता लुकाई गलत व्यहोराको प्रतिवेदन पेश गरेको र दर्ता

नामसारीको लागि सम्बन्धित फाँटवालाले उठाएको टिप्पणीमा समेत सहमति जनाई आफूले सही गरेको देखिँदा निजसमेतले बदनियतपूर्वक अन्य प्रतिवादीसँग मिलेमतो गरी आफूसमेतलाई गैरकानूनी लाभ र नेपाल सरकारलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने उद्देश्यबाट उक्त जीपहरूको गलत प्राविधिक परीक्षण प्रतिवेदन दिएको देखिन्छ। त्यसको आधारमा समेत दर्ता नामसारी सम्बन्धी कार्यवाही सम्पन्न भएकाले प्रतिवादी केदारप्रसाद पलाञ्चोकेले आरोपित कसूर गरेको देखिन आयो।

१४. अब प्रतिवादीमध्येका भरत चौधरीको हकमा विचारगर्दा निज सम्बन्धित फाँटको मुख्य कर्मचारी नभई फाँटवाला तत्कालीन ना.सु. प्रतिवादी श्रीनारायणलाल कर्णको फाँटमा सहायकको रूपमा कामकाज गर्दै आएको भन्नेसम्म देखिन्छ। कार्यालय प्रमुखले ना.सु. श्रीनारायणलाल कर्णका नाउँमा तोक आदेश लगाएको र रायसहितको टिप्पणी निज श्रीनारायणलाल कर्णले नै उठाएको र हाकिम समेतले तिमीले पनि टिप्पणीमा सही गर भनेकोले सहीसम्म गरेको हुँ। अन्जानमा सही भएको हो भनी आरोपित कसूरमा इन्कार भै अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा समेत प्र.भरत चौधरीले इन्कारी गरेको देखियो। विशेष अदालतले निजलाई जीप दर्ता नामसारी भएकोमा स्वीकार गरेको र आफ्नो सहमति नभएकोमा कार्यालय प्रमुख समेतले जबरजस्ती टिप्पणी कागजमा सही गराउनुपर्ने अवस्था र परिस्थितिको पुष्टि गर्न नसकेको, आफूभन्दा माथिको ना.सु.ले सही गरेपछि खरीदार तहका यी प्रतिवादीले सही गर्नुपर्ने जरुरत नै नभएकोमा सही गरेको देखिएबाट स्वेच्छाले टिप्पणीमा सही गरेकोले प्रतिवादी श्रीनारायणले मतियारको कसूर गरेको ठहऱ्याई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) को अभियोग दावी भएकोमा दफा १६क अनुसार श्रीनारायणलाई हुने कैदको आधा ६ महिना कैद सजाय गरेको देखियो।

१५. मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट प्र.भरत चौधरीले फाँटवालाको भूमिका निर्वाह गरेको भन्ने देखिन आएको छैन। फाँटवालाको सहायकको रूपमा कार्यरत रहेकोसम्म देखिएको छ। जीप दर्ता गर्ने कार्यमा निजको यो यस्तो भूमिका थियो भनी

आरोप पत्रमा खुलेको र प्रमाणित भएको छैन। सवारी साधन दर्ता वा नामसारी दर्ता गर्ने काम निज भरत चौधरीको अधिकार वा पदीय जिम्मेवारी भित्र पर्छ भन्ने बादी पक्षको भनाई छैन। सहायक कर्मचारीको रूपमा रहेका भरत चौधरीले नामसारी दर्ता गर्ने टिप्पणीमा दस्तखत गर्नु, नगर्नुको कुनै महत्व छैन। टिप्पणी उठाउने काम प्र.श्रीनारायणले नै गरेको देखिन्छ। निज भरत चौधरीको सो टिप्पणीमा सही भएको र जीपहरू दर्ता भएको तथ्यलाई स्वीकार गर्नुलाई मात्र भ्रष्टाचारको कसूर गरेको आधारको रूपमा मान्न मिलेन। अन्य प्रतिवादीहरूसँग अपराधिक मिलेमतो भएको कुरा पनि सबूद प्रमाणबाट देखिएको छैन। यस्तो अवस्थामा एउटा कर्मचारी भएकै कारण प्रतिवादी भरत चौधरीलाई आरोपित कसूर गरेको ठहराउन मिलेन।

१६. तसर्थ माथि विवेचना गरिएका आधार, कारणहरू तथा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट प्रतिवादी गोपालप्रसाद ढुङ्गेल, श्रीनारायणलाल कर्ण र केदारप्रसाद पलाञ्चोकेले तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) बमोजिमको र प्रतिवादी तुल्सीराम पाण्डेले सोही ऐनको दफा ८ बमोजिमको कसूर गरेको ठहर गरी नेपाल सरकारलाई गैरकानूनी हानि भएको विगो रु. १,१७,७९,६८४।६८ सोही ऐनको दफा २९(१) बमोजिम दामासाहीले हुने जनही रु. २९,४४,९२१।१७ उपरोक्त प्रतिवादीहरूबाट भराई दिनुकासाथै सोही दफा ७(१) बमोजिम कसूरको मात्राअनुसार प्रतिवादी गोपालप्रसाद ढुङ्गेललाई कैद वर्ष २, श्रीनारायणलाल कर्णलाई कैद वर्ष १, केदारप्रसाद पलाञ्चोकेलाई कैद वर्ष १ तथा तुल्सीराम पाण्डेलाई सोही ऐनको दफा ८ बमोजिम कैद वर्ष २ हुने ठहर गरेकोसम्म विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६१।११।४ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। प्रतिवादी भरत चौधरीको हकमा माथि विवेचित आधार प्रमाणबाट ठोस सबूदको अभावमा अभियोग दावी बमोजिमको आरोपित कसूर ठहर गरेको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म केही उल्टी भई प्रतिवादी भरत चौधरीले सफाई पाउने ठहर्छ। अन्य प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन। अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि ठहरखण्डमा लेखिएबमोजिम विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला केही उल्टी भै प्रतिवादी भरत चौधरीले सफाइ पाउने ठहरी फैसला भएकोले विशेष अदालतको मिति २०६१।११।४ को फैसलाको तपसील खण्डको देहाय ९ को लगत कायम नरहने हुँदा सो लगत कट्टा गर्नु भनी विशेष अदालत काठमाडौं र धनुषा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु.....१

फैसलाको जनाउ महान्यायाधिबक्ताको कार्यालयलाई दिई पुनरावेदन दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु.....२

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.मोहनप्रकाश सिटौला

संवत् २०६६ साल माघ १७ गते रोज शुभम.....

इजलास अधिकृत: खड्गबहादुर श्रेष्ठ

□□□

निर्णय नं: ८३८२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६५-०८-०८-६५, ००८२
आदेश मिति: २०६७।११।६।५
मुद्दा :- करार बदर।

पुनरावेदक वादी: ललितपुर जिल्ला ललितपुर
उ.म.न.पा.वडा नं.९ बस्ने बेखा महर्जन
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: ओखलढुङ्गा जिल्ला ओखलढुङ्गा
गा.वि.स.वडा नं.७ घर भै हाल का.जि.का.
म.न.पा.वडा नं.३४ बस्ने पवनकुमार के.सी.

पुनरावेदक प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा.
वडा नं.३४ बस्ने पवनकुमार के.सी.
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: ललितपुर जिल्ला ललितपुर उ.म.
न.पा. वडा नं.९ बस्ने बेखा महर्जन

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री शुष्मालता माथेमा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री देवन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

मा.न्या.डा.श्री आनन्द मोहन भट्टराई

- जरीवाना असूल गर्ने वा दण्ड दिने कार्य राज्य निहित कानूनको आधारमा मात्र गर्न सकिन्छ। कुनै करार यसका पक्षहरूले आफूलाई मात्र लागू हुने गरी बनाएको व्यक्तिगत कानून (private law) भएको हुनाले यस्तो करारमा व्यवस्था गरी करार उल्लंघन हुँदा प्राप्त हुने क्षतिपूर्तिको नाममा जरीवाना असूल गर्ने अधिकार यसका पक्षलाई प्राप्त नहुने।
  - करारमा उल्लेख गरेको कुनै रकम करार उल्लंघन हुँदा निर्दोष पक्षलाई पुग्न गएको वास्तविक नोक्सानीभन्दा बढी भएको देखिएमा यस्तो बढी रकमले जरीवाना (Penalty) को रूप धारण गर्ने भएकोले यस्तो बढी रकम भराई लिन दिन नहुने।
  - अदालतलाई क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारण गर्ने बारेमा ठूलो स्वविवेकीय अधिकार दिएको छ र यो अधिकार प्रयोग गर्दा करारको उल्लंघनबाट पुग्न जाने भनिएको नोक्सानीको वास्तविक मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ। करार उल्लंघन भएको कारणले मर्का पन्यो भन्ने पक्षले यसबाट नोक्सान सहन परेको कुरा प्रमाणित गर्न नसकेको अवस्थामा करारमा तोकिएको रकम वा क्षतिपूर्तिबापत पाउने भनिएको रकम भराउनै पर्दछ भन्ने अनिवार्य छैन। नोक्सानी परेको अवस्था प्रमाणित भएको अवस्थामा पनि करारमा तोकिएको रकमको सीमा भन्दा बढी नहुने रकम मात्र भराई दिनुपर्ने।
- (प्रकरण नं.५)
- करार उल्लंघन गरेको कारणले करारमा उल्लेख भएको रकम वा क्षतिपूर्तिबापत पाउने भनेको रकम भराई पाउँ भन्ने दावी गर्ने पक्षले करार ऐन, २०५६ को दफा ८३(२) अनुसारको स्पष्ट दावी लिएको हुनु पर्दछ र करार उल्लंघन भएको कारणले आफूलाई नोक्सानी परेको कुराको आधार र प्रमाण पनि पेश गर्न सक्नुपर्ने।
- (प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री शम्भु थापा, श्री लोकभक्त राणा, चोमराज दहाल

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ता श्री नरेन्द्रबहादुर के.सी., पुष्करप्रसाद गजुरेल, विष्णुमणि अधिकारी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- करार ऐन, २०५६ को दफा २(क), ५५, ८३, ८४ र ८५

न्या.प्रेम शर्मा: पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६५।१२।१७ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-

विपक्षीले भक्तपुर जिल्ला कटुञ्जे गा.वि.स.वडा नं.१(ख) अन्तर्गत अरनिको राजमार्गमा जोडिएको कि.नं.२२२४ को ०-४-० र ऐ.कि.नं.२२२३ को ०-५-२ जग्गा मलाई दिने कुराकानी भएअनुसार रु.३०,००,०००।- लिई जग्गा पारित गराई लिन भनी प्रतिवादीको घरमा जाँदा जग्गा श्रीमतीका नाममा छ उनी माइत गएको छिन् आएपछि आजका मितिले १५ दिनभित्र जग्गा पारित गराउने छु भनी मैले लिई गएको रु.३०,००,०००।- प्रतिवादीले बुझी लिई मिति २०५९।४।३० मा करार कागज गरी दिएकोमा करारको म्यादभित्र जग्गा पारित गरी नदिई आलटाल गरेकाले के रहेछ भनी नापी शाखाबाट नक्सा मगाई हेर्दा मलाई रु.३०,००,०००।- रुपैयाँमा दिने भनी करारमा लेखिएको जग्गाले अरनिको राजमार्गलाई छोएको नदेखिँदा सो कुराको जानकारी प्रतिवादीलाई मिति २०५९।५।१३ मा गराई मेरो रुपैयाँ फिर्ता माग्दा रुपैयाँ दिन इन्कार गरी उल्टै मलाई धम्कीसमेत दिई प्रतिवादीले म माथि अन्याय गरेकाले मुलुकी ऐन अ.व.८२ नं.बमोजिम हक पुगेको कुरामा करार ऐन, २०५६ को दफा १४(१)(ग)(घ), ७४, ८४, ८५, ८९(२) नं.समेतका आधारमा यो फिराद गर्नआएको छु। मेरो साक्षी प्रमाण बुझी राजमार्गमा नजोडिएको जग्गालाई

राजमार्गमा जोडिएको भनी जानी-जानी सत्य तथ्य कुरालाई लुकाई जालसाजी तवरले प्रतिवादीले मलाई जग्गा पारित गरी दिनेछु भनी म बाट रुपैयाँ लिई गरी दिएको करारनामा कागजले मलाई नोक्सान पुग्न जाने भएकाले विपक्षी प्रतिवादी र मेरो बीच भएको मिति २०५९।४।३० को करारनामा लिखत करार ऐन, २०५६ को दफा १४(१)(घ) नं.बमोजिम बदर गरी करारनामामा उल्लेख भएको प्रतिवादीले लिएको रु.३०,००,०००।- हर्जाना बापतको रु.१०,००,०००।- समेत जम्मा ४०,००,०००।- प्रतिवादीबाट दिलाई भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद पत्र।

वादीको दावीअनुसार मैले रु.३०,००,०००।- लिई कुनै पनि करारनामा कागज गरी दिएको छैन। जुन कुरा वादीको फिराद लेखबाटै पनि जग्गा दर्ता नभएको मानिसलाई रु.३०,००,०००।- दिई अर्काको नाममा दर्ता रहेको जग्गा पारित गराई लिन गरी वादीले कहिले पनि करार गराउँदैनन् जुन कुरा हास्यास्पद देखिरहेको छ अर्कोतर्फ म अल्प रक्तचापको कारणले सुतिरहेको अवस्थामा मिति २०५९।४।३० गते नचिनेका ३ जनालाई लिई यी वादी र कार्लविक्रम थापा आई मलाई करकापसँग कागज गराएकोले यी वादी समेत उपर मिति २०५९।५।७ मा यसै अदालतमा मैले दिएको करकाप मुद्दा विचाराधीन हुँदा सो साथ-साथ राखी पाउनुको साथै मलाई करकापसँग गराएको कागजको मकसद वा यो वादीको लक्ष्य एकै हुन आई करारको व्यहोरा लेखिएको रहेछ भने करार ऐन, २०५६ को दफा १४ र ८९ बमोजिम करकापबाट गराएको कागज बदर गरिपाऊँ भनी उजूर गर्ने हक मेरो सुरक्षित नै हुँदा वादीले जुन करार गरेको भनी दावी लिएको लिखत अ.व.१७८ नं.बमोजिम देख्न र सुन्न पाएका बखत नामाकरण गर्ने नै हुँदा मेरो पनि साक्षी प्रमाण बुझी भूठा दावीबाट अलग फुर्सद गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवाद।

वादीबाट पेश भएको मिति २०५९।४।३० को करारनामा लिखतमा भएको सहीछाप मेरो होइन कीर्ते जालसाजी हो, उक्त करारमा भएको सहीछाप कसको हो, कहाँ बसी गरे, मलाई थाहा भएन भनी मिति २०५९।४।३० को करारनामा कागज हेरी प्रतिवादीको वारेश सानुराजा गजुरेलले गरेको बयान।

मैले पेश गरेको मिति २०५१।४।३० को करार कागज सद्दे हो, म बाट रुपैयाँ बुझी लिई प्रतिवादी पवनकुमार के.सीले सही गरेको र निजले सही गरेपछि मैले पनि सही गरेको लिखतलाई पवन कुमार के.सी.को सही होइन जालसाजी हो भनी प्रतिवादीको वारेश सानुराजा गजुरेलले गरेको बयान भूठा हो भनी प्रतिवादीको वारेशले गरेको बयान सुनी वादी बेखा महर्जनले गरेको बयान ।

वादीबाट पेश भएको करारनामा राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला खुमल्टारबाट परीक्षण भै आएको रहेछ ।

यसै लगाउको करकाप मुद्दामा उक्त करारनामा लिखतमा करकाप गरी सही गराएकोले अमान्य घोषित गरिपाउँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने भनी आज यसै इजलासबाट फैसला भएको उक्त करारनामामा भएको सहीछाप र प्रतिवादी पवनकुमार के.सी.को सहीछाप मिल्ने भिड्ने भनी विशेषज्ञको राय समेत प्राप्त भएको देखिएको र वादीलाई प्रतिवादीले उक्त जग्गा पारित गरी दिएको नदेखिँदा वादीले प्रतिवादीबाट करारनामा बमोजिमको रु.३०,००,०००।- रुपैयाँ हर्जानाबापत रु.१०,००,०००।- रुपैयाँ समेत भराई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०६३।१।१६ को फैसला ।

उक्त करार मैले आफ्नो स्वेच्छाले गरेको नभई मलाई जोर जुलुम गरी जबरजस्तीसँग गरिएको हुँदा करारबमोजिमको रकम तथा हर्जाना रकम समेत निज वादीले म बाट भराई पाउने ठहर गरी भएको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी मेरो प्रतिउत्तर जिकीरअनुसार फिराद दावी खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पवनकुमार के.सी. को पुनरावेदन पत्र ।

वादीले अरनिको राजमार्गमा छोएको जग्गा नदेखी आफ्नो पैसा फिर्ता माग गरेको भनी फिरादमा उल्लेख गरेको अवस्थामा प्रतिवादीले शर्त पूरा नगरेको भनी रु.१०,००,०००।- रुपैयाँ समेत क्षतिपूर्ति भराई दिने गरी भएको शुरु फैसला फरक पर्नसक्ने देखिँदा छलफलको लागि प्रत्यर्थी भिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६४।८।११ आदेश ।

मिति २०५१।४।३० को लिखत सद्दे ठहर भैसकेको स्थितिमा वादीबाट लिएको रकम प्रतिवादीले बुझाउनु पर्ने हैन भन्ने पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत

हुन सकिएन । जहाँसम्म क्षतिपूर्ति बापत रु.१०,००,०००।- भराउने गरी फैसला भएको छ त्यसतर्फ हेर्दा, प्रतिवादीको कारणले करारमा उल्लिखित जग्गा वादीको नाममा पारित हुन सकेको नभै वादी स्वयंले मिति २०५१।४।३० को करार बदर गरिपाउँ भनी दावी लिएको र त्यस्तो बदर हुन करार ऐन, २०५६ को दफा ८४ र ८५ मा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था समेतको आधारमा क्षतिपूर्तिको रकम भराउन कानूनविपरीत हुने भै न्यायोचित्त समेत नहुने हुँदा शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट क्षतिपूर्ति बापत रु.१०,००,०००।- समेत भराउने गरी भएको फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी हुने ठहर्छ । वादी दावीबमोजिमको रु.३०,००,०००।- सम्म भरी पाउने ठहर्छ । क्षतिपूर्तिको हकमा वादी दावी पुग्न सक्दैन । अन्य कुरामा पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६५।१२।१७ मा भएको फैसला ।

मिति २०५१।४।३० मा भएको करारनामामा उल्लिखित शर्त सद्दे साँचो हो भन्ने कुरा प्रस्तुत मुद्दासँग सम्बद्ध साक्षी, सबूद र प्रतिवादीको स्वीकारोक्ति समेतबाट सम्पुष्ट भएकोमा विवाद छैन । करार भएकोमा प्रतिवादीले स्वीकार नै गरेको हुँदा यस्तो स्थितिमा करारबमोजिम आफूले कबोल गरेको क्षतिपूर्ति रकम दिनुपर्ने होइन भन्ने विपक्षी प्रतिवादीको जिकीरलाई समर्थन गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ को विपरीत छ । विपक्षी प्रतिवादीले अरनिको राजमार्गसँग जोडिएको जग्गा मलाई पारित गरिदिने भनी मसँग ३०,००,०००।- रुपैयाँ लिई करार गर्नु भएकोमा सो करारबमोजिम अरनिको राजमार्गसँग जोडिएको जग्गा मलाई पारित गरी दिन नसकेको अवस्थामा प्रतिवादीको कारणले जग्गा पारित हुन नपाएको होइन भनी करार ऐन, २०५६ को दफा ८४, ८५ बमोजिम क्षतिपूर्ति रकम भराउन न्यायोचित्त समेत नहुने भनी फैसला भएको छ । विपक्षीले करारीय प्रतिज्ञा परिपालन गरी करारमा उल्लिखित जग्गा अरनिको राजमार्गसँग जोडिएको जग्गा हो भनी तथा अरनिको राजमार्गसँग जोडिएको जग्गा पारित गरिदिन्छु भनी भन्न लेख्न सक्नु भएको छैन । मसँग ३०,००,०००।- रुपैयाँ बुझिँलाई प्रतिवादीले

उपभोग गरी एकतर्फी रूपमा लाभ लिई मलाई हानि नोक्सानी भएकोमा त्यसतर्फ करारमा नै उल्लिखित क्षतिपूर्ति समेत नबुझाउने ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला सो हदसम्म उल्टी गरी शुरु जिल्ला अदालतबाट दावीबमोजिमको रकम र क्षतिपूर्ति भराई दिने गरी भएको फैसला नै सदर गरी न्याय इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक वादी बेखा महर्जनको पुनरावेदन जिकीर ।

कुनै पनि लिखतले करारको मान्यता पाउनका लागि त्यस्तो करारका पक्षहरूको सहमति अत्यावश्यक हुन्छ । करार ऐन, २०५६ ले करारका पक्षहरूको सहमतिको अभावमा भए गरेको करारलाई बदर हुनसक्ने करार मानेको छ । कुनै पनि कागजमा करकाप गरी जो कोहीको जबरजस्ती ल्याप्चे छाप लिन सकिएला तर विशुद्ध कारोवार नभएको स्थितिमा लिखत करकापपूर्वक दस्तखत गराउन भने सजिलै सकिदैन । जसको जग्गा छ त्यस्तो व्यक्तिलाई कारणी र साक्षीसम्म नबनाई गराइएको लिखत कानून र सामान्य समझ दुबैको प्रतिकूल र प्रथम दृष्टिमा नै निरर्थक भै शून्यभागी छ । हालको वैज्ञानिक जाँचबाट विवादित लिखतमा थपिएको वाक्यहरू सहजतापूर्वक एकै पटक र एउटै कलमबाट लेखिएको हो होइन भन्ने समेतको जाँचको सुविधा हुँदा पनि सो तर्फ जाँच नगरी नगराई भएको फैसला मुलुकी ऐन अ.व.१८४क., १८५ नं., प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४ समेतको प्रतिकूल छ । करकापपूर्वक गराइएको सो करारनामाले नै सो करारनामा करार गर्न सक्षम व्यक्तिबाट गराइएको होइन भन्ने कुरा स्थापित गरेको छ । विवादित लिखतमा लेखिए बाहेक अन्य कुनै स्वतन्त्र वस्तुनिष्ठ आधार प्रमाणबाट ३०,००,०००/- रुपैयाँ जस्तो ठूलो रकम निजसँग मौकैमा थियो भन्ने कहिँ कतैबाट पुष्टि नभएको स्थितिमा समेत बिगो भराइदिने फैसलामा न्यायिक विवेकको अभाव छ । करकापका विषयमा म पुनरावेदक वादी भएको लगाउको करकापसमेतका मुद्दामा कथित लिखत करकापपूर्ण हो होइन भन्ने विषयमा बोलिनु पर्ने हो । प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावीबमोजिम करार बदर हुने नहुने र वादीले म पुनरावेदकबाट बिगो र क्षतिपूर्ति पाउने नपाउने विषयमा निर्णय हुनुपर्नेमा लिखत करकापबाट भएको होइन भनी निर्णयाधारका रूपमा ग्रहण गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । अतः

काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।१।१६ मा भएको फैसला र पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६५।१२।१७ मा भएको फैसला तथ्य, प्रमाण, कानून, कानूनी सिद्धान्त, न्यायसमेतको रोहमा त्रुटिपूर्ण भै उल्टी भागी भएकोले सो फैसला उल्टी गरी मेरो शुरु प्रतिउत्तर जिकीरबमोजिम गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादी पवनकुमार के.सी.को पुनरावेदन जिकीर ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी बेखा महर्जनको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री शम्भु थापा, श्री लोकभक्त राणा तथा श्री चोमराज दहालले विपक्षीले करारीय प्रतिज्ञा परिपालन गरी करारमा उल्लिखित जग्गा अरनिको राजमार्गसँग जोडिएको जग्गा हो भनी तथा अरनिको राजमार्गसँग जोडिएको जग्गा पारित गरिदिन्छु भनी भन्न लेख्न सक्नु भएको छैन । हाम्रो पक्षसँग ३०,००,०००/- रुपैयाँ बुझिलिई प्रतिवादीले उपभोग गरी एकतर्फी रूपमा लाभ लिई पक्षलाई हानि नोक्सानी भएकोमा त्यसतर्फ करारमा नै उल्लिखित क्षतिपूर्ति समेत नबुझाउने ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला सो हदसम्म उल्टी गरी शुरु जिल्ला अदालतबाट दावीबमोजिमको रकम र क्षतिपूर्ति भराई दिने गरी भएको फैसला नै सदर कायम हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यस्तै अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी पवन कुमार के.सी.का तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल तथा अधिवक्ता श्री नरेन्द्रबहादुर के.सी., पुस्करप्रसाद गजुरेल, श्री विष्णुमणि अधिकारीले प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावीबमोजिम करार बदर हुने नहुने र वादीले प्रतिवादीबाट बिगो र क्षतिपूर्ति पाउने नपाउने विषयमा निर्णय हुनुपर्नेमा लिखत करकापबाट भएको होइन भनी निर्णयाधारका रूपमा ग्रहण गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिउत्तर जिकीरबमोजिम हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

दुवै पक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गर्दा वादीको फिराद दावीमा अरनिको राजमार्गसँग जोड्दै नजोडिएको जग्गालाई विपक्षीले जोडिएको भनी करारनामामा लेखी लेखाई मलाई धोका दिने नियतबाट

जानी जानी सत्य कुरा लुकाई जालसाज गरी करार गरेबाट सो करार करार ऐन २०५६ को दफा १४(१) (ग) (घ) समेतका आधारमा बदर गरी करार ऐन, २०५६ को दफा ८४।८५ अनुसार करारनामामा उल्लेख भएअनुरूप करार हुँदाका बखत लिएको नगद रु.३०,०००००।- र करारमानै उल्लेख गरिएको हर्जाना बापत रु.१०,०००००।- समेत जम्मा रु.४०,००,०००।- लाख भराई पाऊँ भन्ने दावी लिई फिराद दायर गरेकोमा शुरु काठमाण्डौ जिल्ला अदालतबाट दावीबमोजिमको रकम र क्षतिपूर्ति समेत भराई दिने ठहर फैसला भएकोमा सो फैसलाउपर प्रतिवादीको पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट शुरुको फैसला केही उल्टी भै दावीबमोजिमको रु.३०,०००००।- सम्म भरी पाउने तर क्षतिपूर्तिको हकमा दावी पुन नसक्ने भनी करार ऐन, २०५६ को दफा ८४ र ८५ लाई आधार लिई क्षतिपूर्तिको दावी खारेज गरी फैसला भएकोमा सोही फैसलाउपर वादी प्रतिवादी दुबै पक्षको यस अदालतसमक्ष पुनरावेदन परेको देखियो ।

अब पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ ? निर्णय दिनुपर्ने भई हेर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा निम्न विषयमा निर्णयमा पुगी इन्साफ दिनुपर्ने देखिन आयो:

- (क) विवादका पक्षहरू बीच मिति २०५९।४।३० मा भएको लिखतलाई यी पक्षहरू बीच प्रचलित कानूनअनुसार कार्यान्वयन गर्न सकिने करार भएको मान्न सकिन्छ वा सकिदैन ।
- (ख) करारमा क्षतिपूर्तिको रकम उल्लेख गरिएको कारणले मात्र करारमा उल्लेख भएको रकम क्षतिपूर्तिबापत भराई लिन पाउने हो वा होइन ।
- (ग) प्रतिवादीबाट वादीले दावीबमोजिमको क्षतिपूर्तिको रकम भराई लिन पाउने हो होइन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा यी पुनरावेदक प्रतिवादी र पुनरावेदक वादीका बीचमा सम्पन्न भएको मिति २०५९।४।३० को करारनामा र सोमा पक्षहरूले स्वीकार गरेका शर्तहरूको कानूनी मान्यताको विषयमा यकीन गर्नुपर्ने देखियो । मिसिल संलग्न कागज प्रमाण अध्ययन गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादीले आफ्नो श्रीमतीको नाउँमा दर्ता कायम भएको भक्तपुर जिल्ला, कटुञ्जे गा.वि.स.वडा नं.१(ख) कि.नं.२२२४ को ०-४-० र ऐ.कि.नं.२२२३ को ०-५-२ को जग्गा बिक्री गर्ने प्रस्ताव

राखी सो जग्गाको मूल्य रु.३०,००,०००।- रुपैयाँ प्रतिफल बापतको रकम माग गरी प्रस्ताव गरेको र सो प्रस्ताव वादीले स्वीकार गरी प्रतिवादीलाई रु.३०,००,०००।- रुपैयाँ चुक्ता गरी प्रतिवादीले रु.३०,००,०००।-मूल्य बुझिलिएको भन्ने समेतको व्यहोरा उक्त करारनामाको लिखतबाट देखिन्छ । यी पुनरावेदक प्रतिवादीले उक्त लिखतका सम्बन्धमा भएको हस्ताक्षर सहीछापको व्यहोरालाई इन्कारी प्रतिउत्तर फिराएको तथा अ.व.७८ नं.को बयानमा समेत सो लिखत सम्बन्धमा इन्कारी बयान दिए पनि राष्ट्रिय विधिविज्ञान प्रयोगशालाबाट भै आएको परीक्षण प्रतिवेदन एवं विशेषज्ञको अदालत समक्ष भएको बकपत्रबाट समेत यी प्रतिवादीको सहीछाप लिखतमा भिडेको भन्ने पुष्टि भैरहेको अवस्था छ । करार ऐन, २०५६ को दफा २(क) मा गरिएको व्यवस्था हेर्दा, “दुई वा दुई भन्दा बढी पक्षका बीच कुनै काम गर्न वा नगर्नका लागि भएको कानूनबमोजिम कार्यान्वयन गर्न सकिने सम्झौता सम्झनु पर्दछ” भनी परिभाषित गरिएको र प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादीले एकासगोलको श्रीमती कमलकुमारी के.सी.का नाउँको जग्गा बिक्री गर्ने प्रस्ताव राखी वादी बेखा महर्जनले उक्त प्रस्तावमा मञ्जूरी जनाई रु.३०,००,०००।- रुपैयाँ समेतको रकम बुझाई बुझिलिएको अवस्था समेत देखिँदा पुनरावेदक प्रतिवादीले करार ऐन, २०५६ को दफा २(क) विपरीत उक्त करार भएको हो भन्ने जिकीर लिँदैमा कानूनबमोजिम तयार भएको मिति २०५९।४।३० को लिखत करारका मूलभूत मान्यता बमोजिमको देखिँदा उक्त मिति २०५९।४।३० मा भएको करारको लिखत कानूनबमोजिम कार्यान्वयन गर्न सकिने करार नै मान्नुपर्ने नै देखिन आयो ।

३. करारमा क्षतिपूर्तिको रकम उल्लेख गरेकै कारणले मात्र करारमा उल्लेख गरिएको रकम क्षतिपूर्ति बापत भराई लिन पाउने हो वा होइन भन्ने दोस्रो प्रश्नको निराकरण गर्दा करार ऐन २०५६ को दफा ८३, ८४ र ८५ मा गरिएको कानूनी व्यवस्थाको उद्देश्यलाई समेत विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । उक्त ऐनको दफा ८३ मा गरिएको व्यवस्था करार उल्लंघन हुँदा प्राप्त हुने क्षतिपूर्ति सम्बन्धी सामान्य कानूनी व्यवस्था हो भन्ने देखिन्छ । कुनै खास प्रकारका विशेष उद्देश्य र प्रयोजन भएको विशेष करारको उल्लंघन हुँदा प्राप्त

हुने उपचारको सम्बन्धमा कुनै व्यवस्था गरिएको भए सोही व्यवस्था लागू हुने हुँदा यस्ता करारको उल्लंघन हुँदा प्राप्त हुने उपचारको रूपमा क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारण गर्दा करार ऐन, २०५६ को उक्त दफा ८३ को व्यवस्था लागू नहुन सक्छ। उदाहरणको लागि वस्तु विक्रीसम्बन्धी करार उल्लंघन हुँदा प्राप्त हुने क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारण र यसको कार्यविधीको बारेमा करार ऐनको दफा ५५ मा विशेष व्यवस्था गरिएको छ। यस सम्बन्धमा उक्त ऐनको दफा ८३ को व्यवस्था लागू नहुने भन्ने कुरा उक्त ऐनको दफा ५५ को शुरुमा गरिएको व्यवस्थाले नै स्पष्ट पार्दछ। करार उल्लंघन हुँदा प्राप्त हुने उपचारको सम्बन्धमा करार ऐन, २०५६ को दफा ८३ मा गरिएको व्यवस्थालाई समष्टीगत रूपमा हेर्दा मनासिव माफिकको र हानि नोक्सानीको क्षतिपूर्ति मात्र भराई लिन पाउने अवास्तविक र काल्पनिक हर्जानाको, नोक्सानीको क्षतिपूर्ति भराई लिन नपाउने भन्ने सिद्धान्त स्वीकार गरेको देखिन्छ। यो सिद्धान्तको आधारमा हेर्दा करार उल्लंघन हुँदा मर्का पर्ने पक्षलाई प्राप्त हुन सक्ने क्षतिपूर्तिको रकमलाई चार समूहमा विभाजन गर्न सकिन्छ :-

- (क) करार उल्लंघन भएको कारणले मर्का पर्ने पक्षलाई पुग्न गएको वास्तविक हानि नोक्सानीको रकम,
- (ख) करार गर्दाको अवस्थामा नै करार उल्लंघन भएको अवस्थामा अर्को पक्षलाई यति नोक्सानी हुन सक्दछ भन्ने बारेमा करारका दुवै पक्षलाई वास्तविक जानकारी भएमा यसरी करारका पक्षलाई जानकारी भएको वास्तविक रकम,
- (ग) करारमा नै करार उल्लंघन भएमा कुनै निश्चित रकम क्षतिपूर्ति बापत भराई लिन पाउने भन्ने उल्लेख भएमा सो रकममा नबढ्ने गरी मर्का पर्ने पक्षले मनासिव माफिकको रकम मात्र भराई लिन पाउने,
- (घ) करारमा क्षतिपूर्ति बापत भराई लिन पाउने निश्चित रकम नतोकिएको अवस्थामा करार उल्लंघनबाट मर्का पर्ने पक्षलाई प्रत्यक्ष र वास्तविक रूपमा भएको हानि नोक्सानीबापत मनासिव माफिकको रकम।

४. उपरोक्त प्रकृतिका क्षतिपूर्ति मध्ये प्रस्तुत विवादमा विवादका पक्षहरू बीच सम्पन्न करारामा नै उल्लेख गरिएको क्षतिपूर्तिको रकम भराई दिलाई पाउँ

भन्ने फिराद माग दावी रहेको हुँदा अन्य प्रकृतिको क्षतिपूर्तिको बारेमा यहाँ विवेचना गर्न परेन।

५. करार उल्लंघन हुँदा मर्का पर्ने पक्षले भराई लिन पाउने क्षतिपूर्तिको रकमको सम्बन्धमा करारमा उल्लेख गरेको रकम फिराद दावी अनुसार भराई दिने वा नदिने सम्बन्धमा निर्णय गर्दा करारसम्बन्धी केही आधारभूत सिद्धान्तहरू उपर विचार गर्नु पर्दछ। करार उल्लंघन हुँदा मर्का पर्ने पक्षले भराई लिन पाउने भनी करारमा तोकिएको रकमलाई करार उल्लंघन भएको कारणले मर्का पर्ने पक्षलाई पुग्न जाने हानि नोक्सानीको वास्तविक पूर्वानुमान वा निर्धारण हो अथवा यो रकम करार पालन नगर्ने वा उल्लंघन गर्ने पक्षलाई थप जरीवाना गर्ने वा पेनाल्टी लाउने प्रकृतिको छ भन्ने कुरा नै यस बारेमा अदालतहरूले विशेष रूपले यकीन गर्नुपर्दछ भन्ने पहिलो सिद्धान्त हो। जरीवाना असूल गर्ने वा दण्ड दिने कार्य राज्य निहित कानूनको आधारमा मात्र गर्न सकिन्छ। कुनै करार यसका पक्षहरूले आफूलाई मात्र लागू हुने गरी बनाएको व्यक्तिगत कानून (private law) भएको हुनाले यस्तो करारमा व्यवस्था गरी करार उल्लंघन हुँदा प्राप्त हुने क्षतिपूर्तिको नाममा जरीवाना असूल गर्ने अधिकार यसका पक्षलाई प्राप्त हुँदैन। यसैले करारमा उल्लेख गरेको कुनै रकम करार उल्लंघन हुँदा निर्दोष पक्षलाई पुग्न गएको वास्तविक नोक्सानी भन्दा बढी भएको देखिएमा यस्तो बढी रकमले जरीवाना (Penalty) को रूप धारण गर्ने भएकोले यस्तो बढी रकम भराई लिन दिन हुँदैन। यही सिद्धान्तको आधारमा नै साविकको करार ऐन, २०२३ को दफा १५(२) करारमा क्षतिपूर्तिको रकम तोकिएको सोही रकम भराइने भन्ने व्यवस्थाको सट्टा हालको करार ऐन, २०५६ को दफा ८३(२) मा “करार उल्लंघन भएमा कुनै निश्चित रकम सो बापत वा क्षतिपूर्ति बापत पाउने भनी करारमा उल्लेख भएमा सो बमोजिमको रकममा ननाध्ने गरी ... मनासिव माफिकको रकम भराई पाउने छ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ। यो व्यवस्थाले अदालतलाई क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारण गर्ने बारेमा ठूलो स्वविवेकीय अधिकार दिएको छ र यो अधिकार प्रयोग गर्दा करारको उल्लंघनबाट पुग्न जाने भनिएको नोक्सानीको वास्तविक मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ। करार उल्लंघन भएको कारणले मर्का पर्थो भन्ने पक्षले

यसबाट नोक्सान सहन परेको कुरा प्रमाणित गर्न नसकेको अवस्थामा करारमा तोकिएको रकम वा क्षतिपूर्ति बापत पाउने भनिएको रकम भराउने पर्दछ भन्ने अनिवार्य छैन । नोक्सानी परेको अवस्था प्रमाणित भएको अवस्थामा पनि करारमा तोकिएको रकमको सीमा भन्दा बढी नहुने रकम मात्र भराई दिनु पर्दछ । करारनामा उल्लेख गरिएको रकम वा क्षतिपूर्ति बापत पाउने भनेको रकम निरपेक्ष रूपमा भराउने वा भराई लिन पाउने अधिकार उक्त दफा ८३(२)ले दिएको छैन ।

६. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार करारको अर्को पक्षले करार उल्लंघन गरेको कारणले करारमा उल्लेख भएको रकम वा क्षतिपूर्तिबापत पाउने भनेको रकम भराई पाउँ भन्ने दावी गर्ने पक्षले करार ऐन, २०५६ को दफा ८३(२) अनुसारको स्पष्ट दावी लिएको हुनु पर्दछ र करार उल्लंघन भएको कारणले आफूलाई नोक्सानी परेको कुराको आधार र प्रमाण पनि पेश गर्न सक्नु पर्दछ । प्रस्तुत विवादमा यी पुनरावेदक वादीले आफ्नो फिरादमा करार ऐन, २०५६ को दफा ८३(२) अनुसारको दावी लिएको नभई उक्त ऐनको दफा ८४ तथा ८५ अनुसार क्षतिपूर्ति भराई पाउँ भन्ने दावी गरेकोले उक्त दफा ८३(२) को आधारमा करारमा उल्लेख गरिए अनुसारको रकम क्षतिपूर्ति भराई पाउने माग दावी लाग्ने र पुष्टि हुने अवस्था देखिएन ।

७. अब फिराद पत्रमा उक्त ऐनको दफा ८४ तथा ८५ अनुसारको पुनरावेदक वादीको क्षतिपूर्तिको माग भएको सन्दर्भमा हेर्दा उक्त दुवै दफाहरूमा गरिएको व्यवस्थाको उद्देश्य प्रयोजनउपर पनि विचार गर्नु पर्दछ । उक्त ऐनको दफा ८४ को शीर्षकमा “करार रद्द वा बदर भएमा त्यसको क्षतिपूर्ति” भन्ने कुरा उल्लेख गरेको भए पनि उक्त दफाको मूल प्रावधानमा क्षतिपूर्तिको सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख छैन । करार उल्लंघन हुँदा प्राप्त हुने क्षतिपूर्तिको सम्बन्धमा दफा ८३ मा नै विस्तृत व्यवस्था भए पनि दफा ८४ को पुनः क्षतिपूर्ति नै भराउने विषय कुनै थप व्यवस्था वा विशेष व्यवस्था गर्ने उद्देश्य उक्त दफाको नभई कुनै करार रद्द वा बदर भएको त्यसको परिणाम के हुने बारेमा मात्र दफा ८४ को व्यवस्था सीमित छ । उक्त करार नै रद्द वा बदर भएपछि करारको अस्तित्व नै समाप्त हुने भएपछि,

करारीय सम्बन्ध नै कायम वा स्थापन नहुने अवस्थामा फेरी सोही बदर वा रद्द भएको करारको दायित्व पूरा भएन वा उक्त करारका शर्तहरू उल्लंघन भएको कारणले नोक्सान पत्रको भनी क्षतिपूर्तिको दावी गर्ने अवस्थाको परिकल्पनासम्म पनि दफा ८४ ले गरेको छैन । कुनै करार रद्द वा बदर भए पछि सो करार रद्द वा बदर हुने भन्दा पहिले कुनै रकम पक्षले अर्को पक्षलाई कुनै रकम वा वस्तु दिएको भएमा सो रकम फिर्ता गर्न वा लिए दिएको वस्तु फिर्ता गर्ने वा सोको मूल्य फिर्ता गराई पाउने अधिकार (right of restitution) मात्र उक्त दफा ८४ ले करारका पक्षलाई प्रदान गरेको छ ।

८. करार ऐनको दफा ८५ को व्यवस्था पनि क्षतिपूर्तिसँग सम्बन्धित छैन । करारको कुनै एक पक्षको गल्तीले करार अन्त्य भएमा यसरी गल्ती गर्ने पक्षले यस्तो करार अन्त्य हुनु भन्दा पहिले गरेको कामको वास्तविक पारिश्रमिक वा कुनै जिन्सी प्राप्त गरेको भएमा सोको मूल्य अर्को पक्षलाई भुक्तानी गर्ने दायित्वको बारेमा दफा ८५ को व्यवस्था गरेको हुँदा दफा ८५ को व्यवस्था करार उल्लंघन हुँदा प्राप्त हुने क्षतिपूर्ति सम्बन्धी व्यवस्था होइन भन्ने देखिन्छ । कुनै एक व्यक्तिले अर्को व्यक्तिसँग कुनै सेवा वा वस्तु नगद प्राप्त गरेपछि निजले सोको मुनासिव मूल्य वा पारिश्रमिक त्यस्तो सेवा वा वस्तु वा नगद उपलब्ध गराउने व्यक्तिलाई भुक्तानी गर्नुपर्ने दायित्वको बारेमा नै दफा ८५ को व्यवस्था सीमित छ । गल्ती गर्नेले निर्दोष पक्षबाट नाजायज फाइदा (unlawfull enrichment) लिन पाउन हुँदैन भन्ने मनसाय नै दफा ८५ मा गरिएको व्यवस्थाबाट देखिन्छ । प्रस्तुत विवादमा पुनरावेदक प्रतिवादीले जग्गाको मूल्य भनी रु.३०,००,०००/- बुझी लिएको र निजकै कारणले उक्त विवरण फरक परेको कारणले वा अन्य कारणले पुनरावेदक वादीले चाहेको जग्गाको स्वामित्व प्राप्त गर्न नसकेको अवस्थामा उक्त रु.३०,००,०००/- वादीले फिर्ता पाउन नसक्ने हो भने यस मुद्दाका पुनरावेदक प्रतिवादीले नाजायज फाइदा (unlawfull enrichment) प्राप्त गर्ने स्थिति उत्पन्न हुने हुँदा उक्त रकम प्रतिवादीले पुनरावेदक वादीलाई भुक्तानी गर्न पर्ने नै देखिँदा उक्त भराई दिने सम्बन्धमा पुनरावेदन अदालत पाटनको निर्णय मिलेकै देखियो ।

७. अतः उल्लिखित कानूनी व्यवस्था तथा विवेचित आधार प्रमाणबाट समेत वादी दावीबमोजिमको रु.३०,००,०००/- सम्म प्रतिवादीबाट वादीले भरी पाउने र क्षतिपूर्ति बापतको रु.१०,००,०००/- को दावी पुन नसक्ने ठहराई भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६५।१२।१७ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादी तथा प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाईदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६७ साल वैशाख १६ गते रोज ५ शुभम्-
इजलास अधिकृत : विष्णुप्रसाद गौतम

□□□

निर्णय नं: ८३८३

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
२०५६ सालको दे.पु.नं. ६४३५
फैसला मिति: २०६७।२।४।३
मुद्दा:- अपुताली हक कायम।

पुनरावेदक वादी: जिल्ला धनुषा, जनकपुर नगरपालिका
वडा नं. ८ बस्ने नरेन्द्रप्रसाद यादव भन्ने
नरेन्द्रप्रसाद दास वैष्णव
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला, महोत्तरी, खुट्टा पिपराठी घर
भै हाल जिल्ला धनुषा, जनकपुर नगरपालिका
बस्ने हनुमान शरण

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री लक्ष्मीप्रसाद दाहाल
मा.न्या. श्री गौरीबहादुर कार्की

- अपुतालीको महलको १८ नं. मा उल्लेख भएको "वारेस" भन्ने शब्दले भेषधारीको चेलो भन्ने बुझिने हुन्छ, किनकी भेषधारी भएका

साधु सन्तहरूको कुनै जात वा थर नहुने हुँदा त्यस्ता भेषधारीको आफ्नै छोरो पनि निजको हकमा वारेस हुन नसक्ने।

- भेषधारीको अपुताली चेलोमा जाने भएकाले चेलो भन्ने नदेखिदा पछिबाट भनिएका चेलो हुँ, दीक्षा पनि लिएको हुँ, पगडी पनि पाएको छु भन्ने कुराले प्रमाणिक बल नराख्ने।

(प्रकरण नं.३)

- बकसपत्र गरिदिने दाताले चलाई आएसहर आउने अतिथि अभ्यागतलाई सेवा सत्कार गरी भोगचलन गर्नु भनी दाताको शर्त रहेको देखिएको र बकसपत्र प्राप्त गर्ने व्यक्तिले विवादित सम्पत्ति सोही शर्तबमोजिम सञ्चालन गरिआएको कुरामा विवाद नहुँदा सोही शर्तअनुरूप सम्पत्ति प्रयोग हुने भई यस सम्पत्तिमा अपुताली हक कायम हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय
श्री महादेव यादव र श्री विनोदकुमार शर्मा,
विद्वान अधिवक्ता श्री खगेन्द्र अधिकारी
प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री
कमलनारायण दास, विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री
सतिशचन्द्र भा, श्री नागेन्द्रलाल कर्ण

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अपुतालीको १८ नं २
- जग्गा पजनीको २ नं

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०५६।६।१९ को फैसलाउपर मुद्दा दोहोऱ्याई हेरी पाऊँ भनी वादीको यस अदालतमा परेको निवेदनमा यस अदालतबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) बमोजिम मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भै पुनरावेदन दायरीमा दर्ता भै पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छ :-

मेरा पिता रामकिशोर राय यादवले वैष्णव धर्म ग्रहण गर्नु भएकाले पिताबाट नै वैष्णव धर्मको दीक्षा लिई म फिरादी समेत वैष्णव सम्प्रदायमा प्रवेश गरी पिता तथा धर्मगुरु रामकिशोर यादवको संरक्षकत्वमा जीवनयापन गरी आएकोमा पिता २०५०।१०।४ गते परलोक हुनुभयो । पिताले सञ्चालन गरी आउनु भएको जिल्ला धनुषा, जनकपुर नगरपालिका वडा नं. ८ स्थित बिहार कुण्ड कुटीको पगरी रत्नसागरका महन्थद्वारा मलाई प्रदान गरिएको हुँदा हाल मैले नै महन्थको रूपमा सञ्चालन गरीआएको छु । पिता र म समेतले वैष्णव धर्म ग्रहण गरे पनि गृहस्थी त्यागेको सम्झन मिल्दैन । पिता परलोक हुनु भएपश्चात् उहाँको नाममा दर्ता गरेको जग्गा अपुतालीको २ र १८ नं. समेतको व्यवस्थाले मेरा नाउँमा स्वतः दर्ता हुन आउने हुँदा नामसारी दर्ता गराई माग्न जनकपुर गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयमा निवेदन दिएकोमा विपक्षले आफूलाई रामकिशोर यादवको चेलो देखाई मेरा नाममा दर्ता गर्न विरोध र आफ्नो नाममा दर्ता गरी पाउन माग प्रस्तुत गरेकोमा बिहारकुण्ड पोखरीको दक्षिणपट्टिको कुटी श्री राम जानकीको नाउँमा नामसारी गरी कायम गर्न मालपोत कार्यालय धनुषामा लेखिपठाउने र विपक्षलाई कुटीको संरक्षक कायम गरी दिने भनी २०५१।४।१९ गते जनकपुर गुठी तथा खर्च कार्यालयले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा पुनरावेदन गर्दा उक्त टिप्पणी आदेश बदर भई पुनः शुरुमा तारेख तोकी पठाइएकोमा अदालतको फैसलाअनुसार जग्गाको नामसारी सम्बन्धमा हक बेहकको विवाद हुँदा हक कायम गराई ल्याउनु भनी दुवै पक्षलाई सुनाई दिने भन्ने जनकपुर गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयले २०५३।१०।१७ मा गरेको टिप्पणी आदेशको नक्कल २०५३।१२।२७ मा प्राप्त गरी नालेश गर्न आएको छु । मेरा पिताका नाममा दर्ता रहेको धनुषा जिल्ला जनकपुर नगरपालिका वडा नं. १२ सिट नं. १४३५-२४, कि.नं. ११, सिट. नं. १४७५-०४, कि.नं. २१, सिट नं. १४७५-१४ कि.नं. २४, सिट नं. १४७५-१७ कि.नं. ७, सिट नं. १४७५-१८, कि.नं. १६, सिट नं. १४७५-१८, कि.नं. ६३, सिट नं. १४७५-१९ कि.नं. ३१, सिट नं. १४७५-२२ कि.नं. ३, सिट नं. १४७५-२३ कि.नं. २ र ऐ. ऐ. वडा

नं. ८ सिट नं. १४७५-०९ कि.नं. ५ को जग्गाको अपुताली हक मेरो कायम गरी नामसारी दर्ता समेत गराई पाऊँ भन्ने नरेन्द्रप्रसाद यादव भन्ने नरेन्द्रप्रसाद दास वैष्णवको २०५४।१।३१ को फिराद दावी ।

वादी दावी फरेवपूर्ण हो । विपक्षी रामकिशोरको छोरा भन्ने बाहेक अरु सम्पूर्ण कथन झुठ छ । निजको बुवा गृहस्थ नरही गृहत्यागी भेषधारी कुटी स्थान सेवी हुनुहुन्थ्यो । वादी निजका चेला होइनन् । मेरो गुरु भाई स्व. रामकिशोर रायले मिति २०३६।१०।२४ मा पाएको बकसपत्रलाई निजी तवरले पाएको भन्न मिल्दैन । उक्त बकसपत्रमा लालीलाल शरण जात यादव भै कुल त्यागी बाबाजी रही आफ्नु कुटी स्थानमा आउने अतिथि अभ्यागतलाई सेवा सत्कार गरी आएको हुनाले तिमीलाई २०३६ साल वैशाख ७ गतेका दिन तिमी बकसपत्र गराई लिनेलाई चेला तुल्याईबनाई म बसेको कुटी घर स्थानमै रही बसी मेरो गैरह कामकाज गरी आएको कुटी स्थानमा मैले चलाई आए सरह आउने अतिथि अभ्यागतलाई इमान धर्म सम्झी सेवा सत्कार गरी भोग चलन गर्नु जस्तो वाक्यांश उल्लेख भएकोले कुल त्यागी सन्त हुनु भएको गुरु भाई रामकिशोर रायको नाउँमा भएको कुनै पनि सम्पत्ति गृहस्थ छोरोमा जान सक्दैन । विपक्षी सो कुटीका महन्थ होइनन् । साधु सन्त महन्थले मलाई पगरी धारण गरीदिनु भएको छ । त्यस मुचुल्कामा रत्नसागर महन्थले पनि सही गर्नु भएको छ । महन्थको रूपमा मैले नै सञ्चालन गरी आएको छु । गृह त्यागी सन्त रहनु भएको मेरो गुरु भाईको अपुताली खाने हकदार म छु निज रामकिशोरको नाउँमा रहेको जग्गाको अपुताली हक मेरो हुने भै मेरो नाउँमा दर्ता समेत गरी पाउने इन्साफ प्रदान गरिपाऊँ भन्ने हनुमान शरण दास वैष्णवको २०५४।४।२६ को प्रतिउत्तर पत्र ।

वादीको बुवा रामकिशोर यादव वैष्णव धर्म लिई पूजा पाठ गरी बस्दथे । निजले जीवनकालमै आफ्नो छोरा नरेन्द्रलाई पनि चेला बनाएकाले रामकिशोर दास वैष्णवको अपुताली खाने वादी नरेन्द्रप्रसाद दास हुन् भन्ने वादीका साक्षी रामदेव यादव र बिसुदेव रायले एकै मिलानले गरेको बकपत्र ।

वादी नरेन्द्रप्रसाद स्व. रामकिशोरको छोरा हुन्। चेला होइनन्। प्रतिवादी हनुमान शरण कुल गृह त्यागी वैष्णव सम्प्रदायमा बस्नु भएको छ। स्व. राम किशोर कुल गृह त्यागी बसेका हुनाले कुटी सम्पत्ति गुरु आर्जनको जग्गा भएको हुनाले अपुताली हक खाने हकदार प्रतिवादी हनुमान शरण हुन् भन्ने प्रतिवादीका साक्षी रामकुमार शरण र रामकिशोर शरणले गरेको एकै मिलानको बकपत्र।

यसै लगाउको फौ.नं. ६१९ को जालसाजी मुद्दामा वादी दावी नपुग्ने गरी आजै यसै इजलासबाट निर्णय भएको र सो मुद्दामा लेखिएको बुँदा प्रमाण समेतका आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा समेत अपुताली हक कायम गरी दर्ता समेत गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्न सक्ने ठहर्दैन भन्ने धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०५४।१।१६ को फैसला।

कुनै भेषधारी नेपाल अधिराज्यभित्र मन्थो भने त्यसको धनमाल जो छ उसको वारेश भए उसलाई दिनु पर्छ, नभए जुन भेषको अपुताली जुन भेषको महन्थले लिनु भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको छ, उसले ती मर्नेको भेषअनुसार सद्गद् गरी खान पाऊँछन् भनी अपुतालीको १८ नं. मा भएको कानूनी व्यवस्थालाई जिल्ला अदालतले फैसला गर्दा अनुशरण गरेको छैन। वारेश भए उसलाई दिनुपर्छ भन्ने कथनबाट मर्नेको वारेश अर्थात नजिकको नातेदारलाई दिनुपर्छ भनिएको हो। दाता लालीलाल शरणबाट बकस प्राप्त गर्ने मेरा पिताले बकसपत्रको लेखत खडा हुँदासम्म वैष्णव सम्प्रदायको दीक्षा प्राप्त गर्नु भएको थिएन। कुटी सञ्चालन गर्ने प्रयोजनको लागि विक्री वितरण गर्न नपाउने गरी गृहस्थ आश्रममा बस्दाकै अवस्थामा जग्गा बकस प्रदान गरिएको सम्पत्ति अपुतालीको २ र १८ नं. ले स्वतः मर्नेको सन्तानमा सरेर जाने प्रष्ट हुँदा विपरीत तर्क गरी वादी दावा पुग्न सक्दैन भन्ने ठहर गरिएको धनुषा जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले बदर गरी न्याय पाऊँ भन्ने वादीको मिति २०५४।१।२३० मा दर्ता भएको पुनरावेदन पत्र।

यसमा पुनरावेदक मृतक रामकिशोर राय यादवको छोरा भएकोमा विवाद नभएको। निजले बाबुको म चेला पनि हुँ भनी दावी लिएको अवस्थामा अपुतालीको २ नं. र १८ नं. बाट विवादित सम्पत्ति मिति २०३६।१०।१५ को बकसपत्रको शर्तको अधीनमा

रहने गरी पुनरावेदकका नाममा दा.खा. समेत नहुने गरी भएको शुरुको फैसला फरक पर्न जाने हुँदा प्रत्यर्थीलाई छलफलको लागि अ.व. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ बमोजिम भिकाउने भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०५५।१।२९ को आदेश।

चेलाको हैसियतले प्रतिवादी हनुमान शरणले पगरी पाई निजलाई नै उल्लिखित सम्पत्तिको संरक्षक र पूजा आज्ञा सदावर्त सञ्चालनको रूपमा मान्यता दिएको कुरा २०५०।१०।१४ को मुचुल्का समेतबाट देखिएको र त्यसलाई वादीले प्रश्न उठाएको नदेखिँदा विवादित जग्गाहरूको स्वामित्व रामजानकीकै नाउँमा रहने र त्यसको संरक्षकत्व प्रतिवादीले गर्ने गुठीको निर्णय मान्नु पर्ने समेतका आधारबाट शुरु धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०५४।१।१६ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०५६।६।११ को फैसला।

पुनरावेदन अदालतले हदम्यादको सम्बन्धमा उठाएको तर्क कानूनसम्मत छैन। मेरो फिराद गर्ने कारण गुठी कार्यालयको २०५३।१०।२७ को निर्णय हो। सो निर्णयलाई टेकी मेरो फिराद गर्ने हदम्याद शुरु हुन्छ, सोको म्याद पाएको ३५ दिनभित्र फिराद गरेकोले हदम्याद नाघेको छैन। उक्त फैसलामा जग्गा पजनीको २क नं. अपुतालीको २० नं. को कानूनी व्याख्याको गम्भीर त्रुटि छ। वादी दावी नै नरहेको विषयमा वादीको ठाउँ स्वयं अदालतले ग्रहण गरी फैसला गरेको छ। २०३६।१०।१५ को बकसपत्रबाट पिताले पाई हक भोग भएको जग्गालाई अपुताली हक कायम हुँदैन भन्नु जग्गा पजनीको २ क नं. विपरीत छ। पितालाई भेषधारी मान्दा पनि अपुतालीको १८ नं. मेरो हकमा आकर्षित हुन्छ। साथै विवादको जग्गा गुठीअन्तर्गतको जग्गा पनि नभएको र यसमा धर्मलोप हुन सक्ने अवस्था पनि नआउने हुँदा जिल्ला अदालतबाट भएको कानूनी त्रुटिपूर्ण फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको इन्साफ उल्टी हुन मुद्दा दोहोर्न्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको वादीको निवेदन।

मिति २०५०।१०।०४ मा धर्मपुत्र रामकिशोर यादवको मृत्यु भएकोले २०५८।१।१८ मा नामसारी गरिपाऊँ भनी वादीको निवेदन परेको र सो निवेदनको सिलसिलामा मिति २०५३।१।२७ मा पुनरावेदन अदालत

जनकपुरको निर्णयबमोजिम सुनी पाएको मितिले ३५ दिनभित्र मिति २०५४।१।३१ मा प्रस्तुत फिराद दायर भएको, राम किशोरले पाएको २०३६।१०।१४ को बकसपत्रको लिखतउपर उजूर नभएको भएपछि लालीलालको चेलाको हैसियतले बकस दिई सकेको सम्पत्तिमा अपुतालीको आधारमा निर्णय गरेको देखिँदा अपुतालीको २० नं. को हदम्याद नाघेको भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०५६।६।११ को फैसला मिलेको देखिन आएन । तसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालतबाट अपुतालीको १८ र २० नं. को प्रयोग त्रुटिपूर्ण तवरले गरेको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को देहाय (क) बमोजिम मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्नका लागि निस्सा प्रदान गरीदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०५६।१०।१३ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री महादेव यादव र श्री विनोदकुमार शर्मा एवं विद्वान अधिवक्ता श्री खगेन्द्र अधिकारीले मिति २०३६।१०।१५ को पारित लिखतबाट पिता रामकिशोरको हक भोग नाममा रहेको जग्गा, जग्गा पजनीको २(क) नं. अनुसार स्वतः पक्ष पुनरावेदकको नाउँमा नाउँसारी दर्ता हुने कुरामा हक वेहकको प्रश्न उपस्थित नहुने हुँदा हक वेहकतर्फ सुनाउनु पर्ने होइन । पिता रामकिशोर राय मरी अपुताली परेको कुरामा पिताका दाता लालीलाल शरण प्रासांगिक हुने अवस्था पनि छैन । रामकिशोर रायको छोरा तथा दीक्षा दिनु भएको नाताले चेला समेत भै दुवै हैसियत राख्ने पुनरावेदक वादी वाहेक अन्यको नाउँमा जग्गा नाउँसारी दर्ता हुन नसक्ने र पुनरावेदक वाहेक विवादित जग्गाहरूको संरक्षक अन्य कोही हुन नसक्ने कुरा जग्गा पजनीको २ अपुतालीको २ नं. का अतिरिक्त भेषधारी मानेको अवस्थामा पनि अपुतालीको १८ नं. बाट निर्विवाद रहेको छ । पुनरावेदकका पिता रामकिशोर यादवका दाता लालीलाल शरणको अन्य कोही चेला नरहेको कुरा निज लालीलाल शरणले गरीदिएको बकसपत्रबाटै प्रष्ट भइरहेको स्थितिमा विवादित जग्गाहरूमा पुनरावेदकको हक कायम गर्नुपर्नेमा दावी नै नरहेको कुरामा प्रवेश गरी दावीका जग्गा राम जानकीको नाउँमा दर्ता हुने र विपक्षी हनुमान शरणलाई ती

सम्पत्तिको संरक्षक कायम गर्ने गरी भएका शुरु तथा पुनरावेदन अदालतका फैसलाहरू त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर उल्टी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कमलनारायण दास एवं विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री सतिशचन्द्र भा र श्री नागेन्द्रलाल कर्णले विपक्षी फिरादी चेलाका हैसियतले आएको नभै छोराको हैसियतले आएका छन् । विपक्षी गृह त्यागी होइनन् । लालीलाल र लैलाल भन्ने व्यक्ति फरक हुन् भनी प्रमाण पेश गर्न सकेको छैन, विवादित जग्गा शिष्या परम्पराअनुसार सदै आएका हुन् । मिति २०५०।१०।१४ गते साधु सम्प्रदायले गरेको मुचुल्कामा लालीलाल र लैलाल एउटै व्यक्ति भएको भनी उल्लेख भएको र सो मुचुल्कामा बस्ने सन्त-महन्थहरू उपर जालसाजी मुद्दा दिन विपक्षीको नैतिकताले पनि नदिएको हुँदा निजहरू उपर मुद्दा नदिएका मात्र हुन् । हाम्रो पक्ष हनुमान शरणले कहिँ पनि उक्त विवादित सम्पत्ति आफ्नो नाउँमा होस् भनेको छैन । विपक्षीले बुवाको निजी सम्पत्ति भएको भनी नाउसारीको माग गरी २०३६ सालको बकसपत्रको लिखतको उद्देश्यलाई नै मास्ने उद्देश्य प्रष्ट रहेको हुँदा शुरु तथा पुनरावेदन अदालत समेतबाट दावीका जग्गाहरू रामजानकीको नाउँमा रहने र संरक्षकसम्म हनुमान शरण हुने भनी गरेको फैसला मिलेकै हुँदा सदर कायम गरिपाऊँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

२. अब पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ, पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिएकोले त्यसतर्फ विचार गर्दा यसमा मिति २०३६।१०।१४ मा तयार भई मिति २०३६।१०।१५ मा पारित भएको दिने लालीलाल शरण र लिने रामकिशोर भएको हालैको बकसबाट विवादित सम्पत्ति प्राप्त गरी निज रामकिशोरले आफ्नो नाउँमा दर्ता गराएको तथ्यमा विवाद भएन । उक्त बकसपत्र लिखतको व्यहोरामा अतिथि अभ्यागतलाई इमान धर्म सम्झी सेवा सत्कार गरी भोग चलन गर्नु भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा विवादित सम्पत्तिहरू बकसपत्र पाउने रामकिशोरको निजी सम्पत्ति भन्ने देखिएन । निजी सम्पत्ति भए पाउनेलाई विभिन्न धार्मिक प्रयोजनयुक्त शर्त राखी भोग चलन गर्ने कुरा उल्लेख हुँदैनथ्यो । लिखतमा

व्यक्त दाताको इच्छा र अभिप्रायअनुरूप नै सम्पत्तिको भोग चलन हुनुपर्ने हुन्छ। साथै लिखतको स्वरूपले नै सम्पत्तिको प्रकृतिको उद्घोष गर्दछ। लिखतले नै ववादित सम्पत्ति रामकिशोरको निजी भन्ने मान्न सकिएन। यो सम्पत्ति निश्चित प्रयोजनका लागि प्रयोग हुने शर्तयुक्त मठको सम्पत्ति मान्नु पर्‍यो।

३. मुलुकी ऐन, अपुतालीको महलको १८ नं. मा कुनै भेषधारी नेपाल भित्र मर्त्यो भने त्यसको धनमाल जो छ उसको वारिश भए उसलाई दिनुपर्छ, नभए जुन भेषको अपुताली जुन भेषको महन्थले लिनु भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको छ, उसले ती मर्नेको भेषअनुसार सद्गत गरी खान पाउँछन्, सो मर्नेको धन सम्पत्ति नभए जुन भेषको हो उसै भेषको अपुताली खानेले सद्गत गराउनु पर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार भेषधारी रामकिशोरको मृत्युपश्चात् निजको नाउँमा रहेका सम्पत्ति सोही भेषधारीको हुने भन्ने देखिन्छ। यी पुनरावेदक वादीले मिति २०५१।१।८ मा विवादित जग्गाहरू नाउँसारीका लागि गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयमा दिएको निवेदनमा आफू रामकिशोरको हक खाने सबभन्दा नजिकको हकदार छोरालाई भएको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ। प्रारम्भिक अवस्थामा दिइएको सो निवेदनमा आफू चेलो समेत भएको भनी उल्लेख गरेको पाइँदैन। यसबाट यी पुनरावेदक वादी रामकिशोरको छोरालाई नाताको भएतापनि चेलो भनी प्रारम्भमा दावी गरेको देखिएन। अपुतालीको महलको १८ नं. मा उल्लेख भएको “वारेश” भन्ने शब्दले भेषधारीको चेलो भन्ने बुझिने हुन्छ, किनकी भेषधारी भएका साधु सन्तहरूको कुनै जात वा थर नहुने हुँदा त्यस्ता भेषधारीको आफ्नै छोरालाई पनि निजको हकमा वारेश हुन नसक्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ। तसर्थ भेषधारीको अपुताली चेलोमा जाने हुन्छ र प्रस्तुत मुद्दाका वादी भेषधारी रामकिशोरको चेलो भन्ने देखिँदैन। पछिबाट भनिएका चेलो हुँ, दीक्षा पनि लिएको हुँ, पगडी पनि पाएको छु भन्ने कुराले प्रमाणिक बल राख्दैन।

४. यी पुनरावेदक वादीका पिता रामकिशोरलाई बकसपत्र गरीदिने लालीलाल शरण भन्ने व्यक्ति र लालीलाल शरण भन्ने व्यक्ति अलग-अलग

हुन् भन्ने पुनरावेदकको भनाइ मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट पुष्टि हुन सकेको पनि नदेखिएको र लालीलाल शरण र लालीलाल शरण भन्ने व्यक्ति एकै हुन् र निजका चेलालाई हनुमान शरण हुन् भनी १४ जना बयोवृद्ध महन्थहरू सम्मिलित मिति २०५०।१०।१४ मा साधु समाजले गरीदिएको मुचुल्कामा व्यक्त भइरहेको छ। यी साधु सन्तहरूले व्यक्त गरेका कुरालाई सो कुरा प्रकट गर्ने व्यक्तिहरूलाई वादीले प्रतिवादी बनाई दावी लिन सकेको समेत पाइएन।

५. आफूले गर्दै आएको कुटीको पूजाआजा र सदावर्तको काममा विपक्षी हनुमान शरणले दखल पुऱ्याएकोले सो कार्य रोकी पाउँ भनी यिनै पुनरावेदक वादीले विपक्षी हनुमान शरण उपर दिएको संवत् २०५१ सालको दे.न. ७४ को निषेधाज्ञा मुद्दामा पुनरावेदक अदालत, जनकपुरले विपक्षीबाट लिखित जवाफ समेत नमगाई मिति २०५१।४।१३ मा खारेज भई अन्तिम भई बसेको तथ्य प्रमाणमा रहेको उक्त निषेधाज्ञा मुद्दाको मिसिलबाट देखिन्छ। यी विवेचित आधार र कारणबाट यस अदालतबाट मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने गरी भएको आदेशसँग सहमत हुन सकिएन।

६. तसर्थ, बकसपत्र गरीदिने दाताले चलाई आए सरह आउने अतिथि अभ्यागतलाई सेवा सत्कार गरी भोगचलन गर्नु भनी दाताको शर्त रहेको देखिएको र बकसपत्र प्राप्त गर्ने रामकिशोरले विवादित सम्पत्ति सोही शर्तबमोजिम सञ्चालन गरीआएको कुरामा विवाद छैन। सोही शर्तअनुरूप विवादित सम्पत्ति प्रयोग हुने भई यस सम्पत्तिमा वादीको अपुताली हक कायम हुन नसक्ने ठहराई शुरु धनुषा जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०५६।६।११ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.गिरीशचन्द्र लाल

इति संवत् २०६७ साल जेठ ४ गते रोज ३ शुभम् -
इजलास अधीकृत : फणिन्द्र पराजुली

